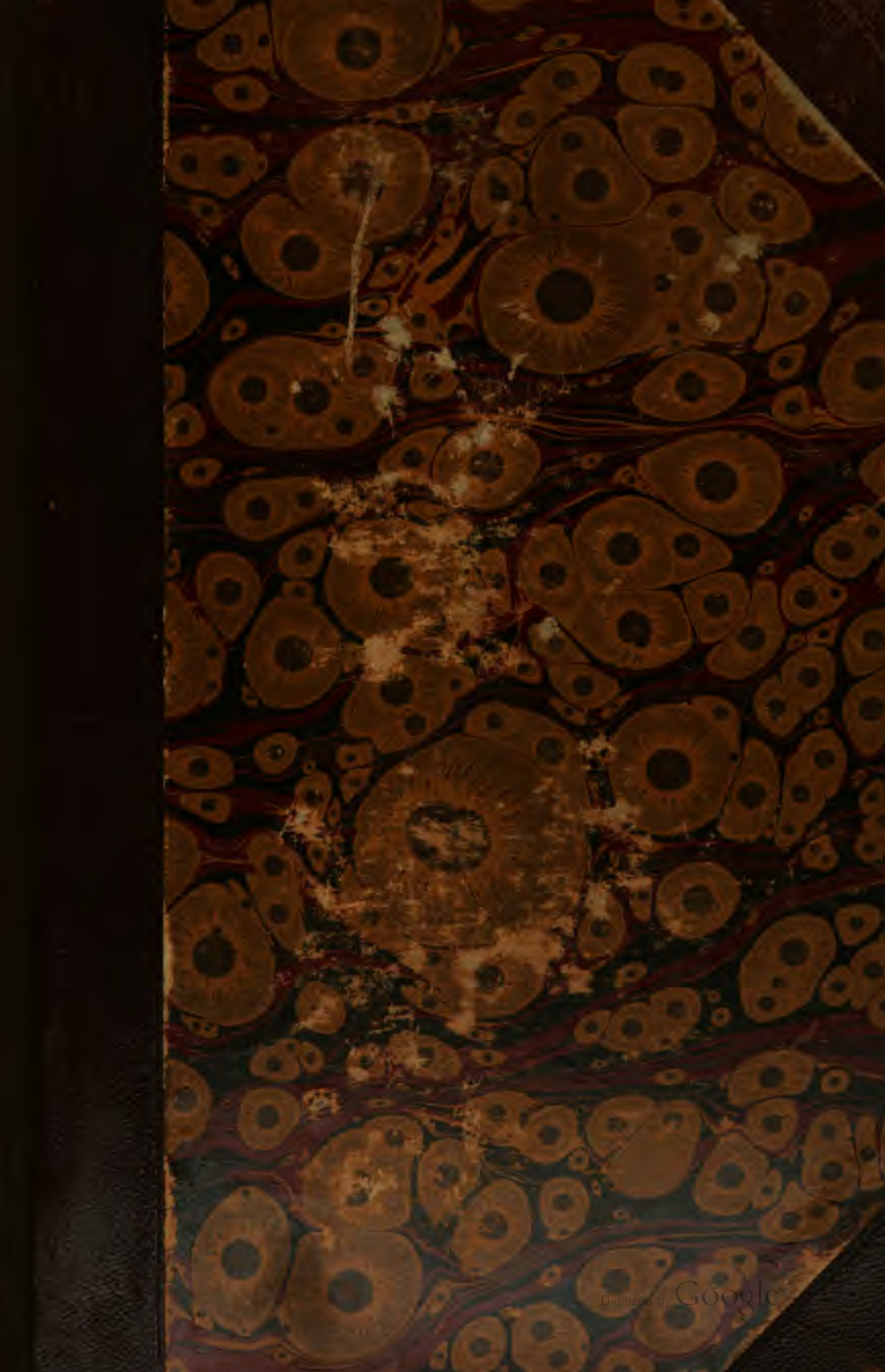

HET BIËNBOEC VAN THOMAS VAN CANTIMPRÉ
EN ZIJN EXEMPELEN

LEIDEN: STOOMBOEKDRUKKERIJ VAN L. VAN NIFTERIK HZ.

HET BIËNBOEC VAN THOMAS VAN CANTIMPRÉ EN ZIJN EXEMPELEN

DOOR

DR. W. A. VAN DER VET

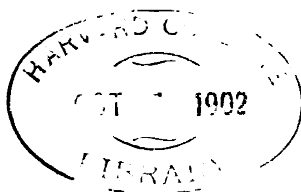

ier beghint der byen boeck
ende is tracterende vanden
prelaten ende den ondersatē

'S-GRAVENHAGE, MARTINUS NIJHOFF, 1902

HARVARD COLLEGE
OCT 1902
LIBRARY

INHOUD.

EERSTE HOOFDSTUK.

EEN EN ANDER OVER HET LEVEN VAN THOMAS VAN CANTIMPRÉ EN ZIJN WERKEN.

Wanneer wij de breede rij van hen, die over Thomas van Cantimpré hebben geschreven, overzien, dan treft het ons, dat het aantal hunner mededeelingen volstrekt niet evenredig is aan de belangrijkheid daarvan. Henricus de Gandavo, Dionysius Richel, Ioannes Tritthemius, Leander Albertus, Guilielmus Eysengrein, Antonius Senensis, Ioannes Molanus, Robertus Bellarminus, Iustus Lipsius en Petrus Antonius Spinellus [1]) bepalen zich er toe eenige werken van Thomas op te geven benevens enkele bijzonderheden, welke voor ons weinig waarde hebben, en die zij gedeeltelijk van elkander hebben overgenomen. Evenzoo is het gesteld, met hetgeen wij over Thomas vinden bij Miraeus [2]) en Arnoldus de Raisse [3]). Uitvoeriger is Ioannes Gilemans in zijn „Hagiologium Brabantinorum", waarin hij eenige exempelen heeft opgenomen uit het „Liber Apum" en één uit de „Vita S. Lutgardis" [4]). De eersten, die zich meer in het

---

1) Wat zij over Thomas schreven, vermeldt Colvenerius in zijn „Vita Auctoris", geplaatst vóór de uitgave van het „Bonum Universale de Apibus" (Duaci 1627).

2) Fasti Belgici et Burgundici, Bruxellis 1522, 15 Mei.

3) Ad Natales Sanctorum Belgii Ioannis Molani Auctarium, Duaci 1626, 15 Mei, ontleend aan Gilemans en Choquetius.

4) Zie Colvenerius t. a. p., en H. Choquetius: Sancti Belgii ordinis Praedicatorum, Duaci 1618, cap. 14, die beiden deze exempelen uit het handschrift van Gilemans overnemen. Ook handelen over Thomas: C. F. A. Piron: Algemeene Levensbeschrijving der Mannen en Vrouwen van België, Mechelen 1860; de Nouvelle Biographie Générale depuis les Temps les plus reculés jusqu'à nos jours, par M.M. Firmin Didot frères, Paris MDCCCLXVI; Ul. Chevalier: Répertoire des sources historiques

bijzonder met Thomas hebben beziggehouden, zijn J. Quétif en J. Echard in hun „Scriptores Ordinis Praedicatorum", 1719, I 250 *a* vlgg., daarin voorgegaan door Colvenerius. Een afzonderlijke studie over Thomas en zijn Biënboec gaf Paul Kirsch [1]) in 1875 in het licht. In 1895 verscheen te Parijs een dissertatie: „Bonum universale de apibus, quid illustrandis saeculi XIII moribus conferat", van de hand van E. Berger. Deze heeft een goed overzicht van de stof gegeven, in rubrieken ingedeeld, een omwerking en uitbreiding van het boekje van Kirsch [2]). Overigens is, zooals De Vooys te recht zegt, het werk van Berger zeer oppervlakkig: de voor de hand liggende vergelijking met Caesarius van Heisterbach wordt geheel verzuimd, het bronnenonderzoek is onvolledig, de belangrijke gegevens voor de kennis van het volksgeloof en de mythologische elementen zijn over het hoofd gezien. Meer bevredigt in dit opzicht de studie van Alexander Kaufmann: „Thomas von Chantimpré", Köln 1899, uit zijn nalatenschap uitgegeven door Hermann Cardauns. Behalve dat Kaufmann bijeenbracht, wat omtrent Thomas en zijn werken bekend was, vergeleek hij ook op verscheidene plaatsen, daartoe door zijn grondige kennis van Caesarius in staat gesteld, diens werk, den „Dialogus miraculorum", met Thomas' Biënboec. Hoewel dus Kaufmann meer geeft dan een zijner voorgangers, heeft hij daarmee de stof niet geheel uitgeput. Het Biënboec wordt door hem slechts voor een klein gedeelte behandeld, op het verband met de Fransche exempelenlitteratuur wijst hij in het geheel niet, en ook van den invloed van het Biënboec is met geen enkel woord melding gemaakt. Het doel van mijn werk is deze en andere leemten aan te vullen, en ik kon dit, naar het mij voorkwam, niet bereiken zonder bijna alle exempelen uit het Biënboec in hun geheel mede te deelen.

a. *Biographische aanteekeningen.*

In welk jaar Thomas van Cantimpré geboren werd is niet bekend. Als zijn geboorteplaats wordt St. Pieters-Leeuw bij

---

du Moyen Age, i. v. Thomas de Cantimpré; Daunou in de „Histoire littéraire de la France", XIX 177—184.

1) Des Thomas von Chantimpré Buch der Wunder und denkwürdigen Vorbilder, Inaug. Diss. Jena (Gleiwitz). Dit werk heb ik niet kunnen raadplegen.

2) Zie C. G. N. de Vooys: Middelnederlandsche Legenden en Exempelen, 's-Gravenhage 1900, blz. 32.

Brussel opgegeven, maar ook hieromtrent bestaat geen zekerheid. Zijn vader schijnt tot het aanzienlijke geslacht De Monte of Du Mont, dat ook den naam Van Bellenghem gevoerd heeft, te St. Pieters-Leeuw woonde en er goederen bezat, te hebben behoord [1]). Van dezen, „die [2]) inden lande reet mit den conync van Engelant, Rychart", vernam Thomas „over XL iaren" bijzonderheden omtrent „dat oude myrakel van Britaniën", de wonderbron van Baranton. Blijkbaar heeft hij, als krijgsman in dienst van Richard Leeuwenhart, zijn plichten als mensch wat al te veel verwaarloosd, want toen hij, waarschijnlijk om zijn zonden te boeten, „over [3]) dat meer getogen was ende Iherusalem versochte", hoorde hij van een kluizenaar, wien hij gebiecht had, dat hij „niet lichtelic" zijn zonden „mit penitenciën en mochte uutdoen". Wanneer echter zijn zoon „een priester worde, die Christo behaechlic waer", dan kon hij „overmids hem geholpen werden". Thomas zegt zelf, dat hij „uut oersake deses raets totter scolen geset" werd. Dit geschiedde, toen hij vijf jaar oud was. Is met „eens [4]) bisscops stat", waar Thomas volgens zijn zeggen „XI iaer lanc" woonde, Luik bedoeld, en neemt men aan, dat hij in 1201 geboren is, dan leefde hij daar dus van 1206—1217. In dezen tijd hoorde hij Jacques de Vitry prediken:

„En [5]) man vermart, en wel bekant,
. . . .
. . . .
Die goede man was worden mare,
Omdat hi was goet predekare,
Ende hi wel conste in din sermone
De kracht van din scrifturen tonen
Ende oc te rechte wel bedieden
Din clerken ende oc andren lieden."

Voor dezen man, den lateren bisschop van Acre en kardinaal, koesterde Thomas de grootste bewondering. Beiden waren vrienden van de heilige Lutgardis, die, vóór nog iemand in België iets wist van den dood van Jacob, zag, dat hij het para-

---

1) Zie F. van Veerdeghem: Leven van Sinte Lutgart, Leiden 1899, blz. 115 (II regel 11765 aant.).
2) Biënboec, hs. A, fol. 207 *b*.
3) Biënb. hs. A, fol. 189 *a*.
4) Biënb. hs. A, fol. 28 *b*.
5) Lev. v. S. Lutg. II, 750 vlgg.

dijs binnentrad [1]). In het Biënboec wijdt Thomas aan hem, den kruisprediker in Vlaanderen, twee exempelen.

Spoedig na het volbrengen zijner studiën te Luik, waar hij met een vriend van gelijke jaren had samengewerkt, werd Thomas Augustijner monnik in het klooster Cantimpré bij Kamerijk, aan welk klooster hij zijn naam ontleende. Dit klooster, in 1180 gesticht en in 1580 verwoest, heette volgens Thomas [2]) Cantipratum „quasi cantus in prato, eo quod inibi quondam juventus civitatis ob amoenitatem loci umbrosorum amorum cantibus spatiari solebat". Daar leerde hij een kanunnik Julianus kennen, van wien hij spreekt als van zijn „carissimus et compatriota, ex partibus Brabantiae". Na, zooals Thomas aan den abt Anselmus van Cantimpré schreef, aldaar vijftien jaar te hebben doorgebracht, trad hij in 1232 in de jonge Dominicaner orde te Leuven, waar hij vriendschap sloot met broeder Servatius, een nederig en zachtmoedig man, dien hij, evenals broeder Conradus bij Leuven, bij wiens zaligen dood hij tegenwoordig was, prijst wegens zijn godsvrucht.

Om zijn studiën voort te zetten werd Thomas naar Keulen gezonden, waar hij langen tijd een leerling van Albertus Magnus was. De meening, dat hij daar Thomas van Aquino zou hebben leeren kennen, is gebleken onjuist te zijn, daar deze niet voor 1244 of 1245 te Keulen studeerde. Na omstreeks vier jaren in Keulen te hebben vertoefd, begaf Thomas zich naar Parijs, waar hij in 1238 een vergadering bijwoonde, in de kapittelzaal der Dominicaner monniken door bisschop Willem belegd tot bespreking van de vraag, of het geoorloofd was meer dan één prebende in één hand te vereenigen. Zijn gezel, met wien hij te Parijs samenwoonde, werd later een onvermoeid vervolger der Dominicanen en Minorieten. Volgens Berger is dat Petrus de Collemedio.

In 1246 vinden wij Thomas te Leuven terug als subprior en lector. Hij stierf daar waarschijnlijk tusschen 1270 en 1272.

Van zijn moeder spreekt Thomas slechts op één plaats. Zij vertelde hem een exempel van zijn grootmoeder, die door haar overtollige tranen haar gestorven zoon bezwaarde. Ook heeft Thomas nog een nicht van vaderszijde gekend, die den eerbiedwaardigen leeftijd van 130 jaar bereikt had. Zij was geboren

---

1) Zie „Vita S. Lutgardis", III cap. 1 § 5 (Acta Sanctorum 16 Juni, III 234—263).
2) Zie zijn „Vita Ioannis abbatis", I cap. 6, geciteerd door Quétif en Echard, I 253 *a*.

in Leeuwis bij Brussel, zegt Thomas, en vertelde het verloop van een steekspel, daar gehouden door zestig ridders. Naar aanleiding van dit verhaal zegt Kaufmann [1]): „Auffallend ist in dieser Erzählung, dasz nicht bemerkt wird, Thomas' Vorfahren hätten einer dieser Familien angehört, und noch auffallender, dasz Thomas bei dieser Gelegenheit Leeuwis nicht als seinen eigenen Geburtsort bezeichnet." Wel spreekt Thomas in een exempel van zijn geboorteplaats maar dan zonder den naam er van te noemen.

Behalve van een Dominicaner broeder, een verwant van Thomas, vinden wij in het Biënboec gewag gemaakt van allerlei personen, met wie hij zeer vriendschappelijk omging; onder dezen bekleedde Philippus van Montmiral een eerste plaats. Tot zijn kennissen behoorden eenvoudige mannen en vrouwen, nonnen, monniken, abten, abdissen, bisschoppen, ja zelfs adellijke wereldlijke machthebbers, al beschouwt hij dezen over het algemeen als een noodzakelijk kwaad, zooals blijkt uit de volgende plaats, die hij aan Augustinus ontleent: „So [2]) lange als inden ouden tiden nader diluviën die onnoselheit inden menschen duerde, also lange en hadde daer nyemant heerscapie onder den menschen, mer doe die boesheit began overvloedich te werden, ende die vrede der mynnen vercoudet wert, began Nemrot die menschen te verdrucken ende mit macht ende mit gewelde heerscapie over die ondersaten te hebben, welke Nemrot genoemt wert een starc tiger, dat is een rover. Ende daer van quamen die conynge ende hebben al die werlt mit bosen ewen verdruct."

Een zeer gunstige uitzondering maakte echter Lodewijk de Heilige, wiens eenvoud en nederigheid Thomas hemelhoog prijst. „Een [3]) dinc is daer cortelic geschiet," zegt hij, „om te bewisen die verdienst des alren ynnichsten conynges van Vrancrijc Lodewicus, ende dat hebben mi vertelt die geen diet zelve sagen. Hoe genaem Gode is dat exempel der hoechster oetmoedicheit, heeft Christus, een conync alre conyngen, bewesen in dusdanigen openbaren exempel. Die greve van Gelre Otto sende sinen loper mit brieven te Parijs. Doe die bode wederquam, vraechde hem die greve, of hi den conync van Vrancrijc Lodewicum niet gesien

1) Thom. v. Ch. blz. 10.
2) De civitate Dei, IV cap. 3. Biënb. hs. A, fol. 131 *b*. Vergelijk De Vooys, blz. 356.
3) Biënb. hs. A, fol. 217 *a*, en in het „Magnum Speculum Exemplorum", Duaci 1603, V 134.

en hadde. Doe keerde die bode den hals om in schempe ende seide: „Ic heb gesien den onsaligen bagert, den conync, die sijn kogelen aenden hals hadde." Die wile doe hi dit seide, keerde hi sijn aensichte om ende sach achterwert, ende so bleef sijn aensichte staende."

„Hier om," zoo gaat Thomas voort, „mach hem wel scamen die snode meyster der godheit [1]), die daer gepredict heeft, dat die zelve conync niet en soude dragen gemeen cleder mer altoes gaen soude in purpuren clederen ende des dages niet meer dan een misse horen en soude. Ende hi seide, datse alle gader [2]) dootsonde deden, die desen voergenoemden conync brochten tot dusdanigen exempele der oetmoedicheit ende der ynnicheit. Dese meyster en verstont niet wel te rechte, dat Ihesus Christus, die prince onser salicheit, die geen besculdichde inden ewangelio, die inder conynge huse gecleet waren mit weken clederen. Die alre edelste Iohannes Baptista was gecleet mit cameels haer ende gegordet mit enen pelsen gordel. Wy hebben dicke gesien, dat die keysers ende die conyngen der werlt cleder droegen van gemenen wollen gewade."

Ook Lodewijks grootvader „Philippus, en plach geen tijt vanden iaer ander cleder te dragen dan grawe cleder, ende sinen zoen Lodewicum, die oec een glorioes, goet conync was ende deses conyncs Lodewicus vader was, en heb ic nye gesien in purpuren clederen." En Karel de Groote, „postquam [3]) in Roma coronatus est Imperator, numquam postea voluit, ut de eo scribitur, infula pomposi habitus insigniri."

Maar er was meer, waarom Thomas Lodewijk beschouwde als een der beste vorsten, die hij kende. Hij was namelijk een krachtig beschermer der Dominicanen en Minorieten. „Quantum [4]) autem praedicto illi devotissimo Regi Franciae Ludovico tota universalis ecclesia teneatur, neminem posse arbitror aestimare, qui sane videre voluerit quanta animarum iactura fuisset, si ille intollerabilis superbia .... in destructionem duorum ordinum, fratrum scilicet Praedicatorum atque Minorum, processum aliquatenus habuisset. Egit enim dictus rex proscriptionibus iniquorum, egit et litteris apud Papam beatissimum Alexan-

---

1) Dit is volgens Colvenerius (zie zijn Aanteekeningen op het „Bonum Universale de Apibus," blz. 164) misschien een der vier of vijf tegenstanders der bedelorden, over wie later zal worden gesproken.

2) Het Latijn voegt hier aan toe: „fratres Praedicatores intelligens".

3) Colvenerius, II 57 § 64, blz. 589; Biënb. hs. K, fol. 228 *a*.

4) Colv. II 57 § 65; Biënb. hs. G, fol. 103 *d*.

drum (d.i. Alex. IV), et fratres curiae Cardinales; qui tunc omnes, gratia Dei et sua, mire et mere negotio favorabiles extiterunt, ut finem haberet malitia, et in suo vigore iustitia et innocentia tueretur." „Ic [1]) neem des Gode ende sijn heiligen te getuge," zegt Thomas, „ende al die gelovigen, dat nu [2]) enich conync of enich prince die heilige kerke so noettorftelic beschermt hevet, so wel begavet heeft ende mit gewaerre eren verhoecht heeft, als dese tegenwoerdige conync Lodewicus."

Weinig vernemen wij omtrent Otto IV van Duitschland. In een exempel in het Biënboec verschijnt hij na zijn dood om hulp te vragen voor zijn ziel, volgens Kaufmann [3]) bezwaard door den pauselijken ban. Van Otto's angstvallige bezorgdheid voor het heil zijner ziel, ook doorschemerend in zijn testament [4]), verhaalt Thomas het volgende, hem door ooggetuigen medegedeeld. „Dese [5]) zelve keyser Otto was voer sijnre doot lange tijt ziec ende liet sijn lichaem alle dage vanden priesteren Christi geselen, ende sijn rouwe was so groet, dat Conradus, die bisscop van Hildesem, tugede, dat hi nauwe geloven en konde, dat die keyser Otto na so groten rouwe ende penitencie een ure lanc vegevuers liden soude."

Otto's tegenstander, keizer Frederik II, staat bij Thomas slecht aangeschreven. Zijn vernedering en zijn dood werden door de heilige Lutgart aan Thomas voorspeld [6]), maar behalve als vijand der kerk en van Innocentius IV leeren wij hem kennen als een zedeloos vorst, en Thomas verhaalt op een andere plaats de rampzalige gevolgen, welke Frederiks strijd tegen paus Alexander had. „Gedencke [7]) hoe grote confusie ende scande ende twidracht die heilige kerke leet, van dien dat die keyser Vrederic den paeus Alexander verdreef ende tegen hem enen anderen paeus te Romen sette. Doe men daer om binnen Romen ende over dat geberchte interdict hielt ende geen misse ende getide en sanc, bevlecten die heilige kerke die ketters also zeer, datmense nauwe weder reynigen en can niet alleen in anderen lande ende in vreemden volc, mer oec in die naeste

---

1) Biënb. hs. A, fol. 217 *c*.
2) l. nye, Lat. numquam.
3) Thomas v. Ch. blz. 54.
4) Zie Winkelmann: Geschichte Kaiser Friedrichs, II 92, geciteerd door Kaufmann t. a. p.
5) Biënb. hs. A, fol. 184 *d*.
6) Zie „Lev. v. S. Lutg." III, 532 aant.
7) Biënb. hs. A, fol. 11 *a*.

ende alre edelste provynciën Lomberdiën [1]), van welken ketters nu laetst int iaer ons Heren dusent twe hondert ende twe ende vijftich die salige Petrus, prior vander Prediker oerde inder stat Beronen [2]), salichlic gedoot wert."

Geheel anders denkt Thomas over koning Willem van Holland, en hij kiest dan ook bij de vermelding van den slag bij West-Kapelle onomwonden partij tegen de Vlamingen. „Eer [3]) dat heer der Vlemynge onder den conync Willam, keyser van Romen, verslagen wert vanden greve Florencius ende vanden Zeelanders, badt daer een ynnichlic voer die Vlamynge, ende hem wert inden gebede geantwoert: „Laet die hoverdige veroetmoedicht werden." Ende dat wort des derden dages vervult, al wast, dat daer veel mit hem ende onder hem gedoot worden, die geens sins sodanigen doot verdient en hadden."

Hoewel Thomas dergelijke bijzonderheden mededeelt, is hij toch geenszins geschiedschrijver. Historische gebeurtenissen zijn hem bijzaak. Een hongersnood in 1191 en 1195 [4]), duurte van wijn in de Moezelstreek in 1231, de opstand der Pastorellen in 1241 worden door hem slechts even aangestipt. Over een inval der Tartaren, door gebeden gestuit, leest men: „In [5]) dier tijt doe dat volc van Ongeren mit veel anderen riken vanden Terteren, die uut den Oesten quamen, wredelic verdeliget wert, ende die Tarteren nu comen wouden in Duutschlant als in Bemen, so was daer een mensch zeer verstoert ende sorchvoudich voer Duutschlant ende alre meest voer Brabant ende quam tot eenre zeer heiliger nonnen [6]) ende seide: „Alre liefste moeder, ic bin

---

1) Over de ketterij in Lombardije zie men Jos. Strange: Caesarii Heisterbacensis monachi ordinis Cisterciensis Dialogus Miraculorum, 1851, V 24, en A. Kaufmann: Caesarius von Heisterbach, Cöln 1862, blz. 62 noot 2.

2) l. Veronen, Lat. Verona.

3) Biënb. hs. A, fol. 43 *d*. Jan Matthijssen, die de „cronijcken van Hollant", waaronder Stoke, ook kent, vermeldt hetzelfde op blz. 31 van „Het Rechtsboek van den Briel, beschreven in vijf tractaten", opnieuw uitgegeven door Mr. J. A. Fruin en Mr. M. S. Pols in „Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen", 's-Gravenhage 1880.

4) Van een hongersnood in 1197 maakt Caesarius (Dial. mir. IV 65) gewag. Zie daarover Kaufmann: Caes. v. H. blz. 16, en zijn „Wunderbare und Denkwürdige Geschichten aus den Werken des Cäsarius von Heisterbach, ausgewählt, übersetzt und erläutert" (Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein, insbesondere die alte Erzdiöcese Köln, Köln 1888, 1891, Heft 47 en 53), 1891, blz. 170 noot.

5) Biënb. hs. A, fol. 43 *c*.

6) Uit het „Leven v. S. Lutg." III cap. 8: „Van din dat hare vertogt wart dat die Tatren in dit lant nit comen en souden," weet men, dat deze non de heilige Lutgart was, en haar bezoeker, de Predikheer Bernardus, die later poenitentiarius van Innocentius IV geworden is. Ook in het Biënboec wordt hij genoemd. De Tartareninval

zeer sorchvoudich voer dese naeste lande vanden aensichte der Terteren, op dat si nu dese lande niet en verderven, als si nu ander lande verderft hebben, want si beginnen nu in Duutschlant als in Bemen te comen." Si antwoerde hem: „Alre liefste vrient, en heb genen anxt, want in desen lande sijn so veel heiliger zielen ende alre meest in desen cloester, datmen hier genen anxt hebben en derf voer enich heer der Terteren, want al hoer heer sel verdreven werden mitter pilen der heiliger gebede." Gebenedijt si God in allen ende over al!", roept Thomas uit, „want als wi gehoert hebben, so hebben wi gesien."

Aan een anderen, of misschien aan denzelfden, inval knoopt Thomas een exempel vast „van enen hertoge, die inder Prediker oerde gegaen was", hem verteld door „brueders". „In [1]) Ongeren was een zeer machtich hertoge, die sinen zoen dat lant beval ende ginc inder Prediker oerde, want hi was genoech geleert, ende hi wert een hoech ende alte ynnigen Prediker. Daer na, doe die ongelovige Tartaren int lant braken, ende die prior des cloesters mit sinen brueders vloech, badt die zelve brueder, die wilneer hertoge geweest had, dat hi daer mocht bliven om die sieken ende crancken te troesten, die niet vlyen en mochten, want hi waer out, ende al en worde hi vanden ongelovigen niet gedoot, hi soude doch thants sterven. Die prior gehendes hem, ende hi bleef inder Prediker brueder huse, ende mit alte zueter vermanynge starcte hi tot verduldicheit die armen ende die crancken, die niet vlyen en konden. Doe die ongelovige quamen, was hi in sinen gebede mit tranen, ende inder kerken voer den outaer lach hi uutgerect crucewijs, ende so wert hi vanden ongelovigen gedoot. Doe die Tarteren heen waren, quamen die brueders weder int cloester ende vonden den brueder, die wilneer hertoge had geweest, voer den outaer doot leggen, als hier voer geseit is, ende sijn hande ende voete waren doersteken mit speren, ende al sijn lede waren hem doergegraven, ende die herne was hem uut den hoefde geslagen. Doe alle die brueders so grote ongenadicheit sagen, worden si, alst mogelic was, beweget tot tranen, mer een brueder bedroefde hem meer

---

had plaats onder de regeering van Oktaï, zoon van den beroemden Genghis Khan. De Mongolen vielen Polen (1240), Silezië, Moravië en Hongarije aan en trokken na Oktaï's dood (1243) naar Azië terug, zie „Lev. v. S. Lutg." III, 1405 aant. De grootste verwoesting richtten de Tartaren volgens Thomas aan vier jaar voor den dood van Lutgart, dus in 1242.

1) Biënb. hs. A, fol. 152 *c*.

dan die ander ende suchte, seggende: „Du, Here God, waer om heveste gehenget, dat so goeden man mit so ongenadigen ende alre quaetsten dode gedodet is?" Doe hi stadelic volherde in tranen ende screyen ende in straffinge der oerdelen Gods bina drie dage ende drie nachte lanc ende mit allen bleef vastende ende sonder slapen, wert hi ten lesten opgetogen inden geest ende sach den genen, die hi bescreyde, die tot hem seide: „En moste Christus niet liden ende also gaen in sijn glorie! Alle die liden deser tijt en sijn niet weerdich tot der toecomender gloriën, die in ons geopenbaert sel werden." Ende doe hi dit geseit hadde, verscheen (*verdween*) hi, ende mit corten ende crachtigen woerden besloet hi den brueder, die daer beclaechde die oerdele Gods, die onbegripelic sijn."

Iets uitvoeriger handelt Thomas over de kruistochten, door Petrus aan een kluizenaar in een visioen voorspeld naar aanleiding van diens droefheid over den hongersnood van 1191. Het verhaal, door Fulco, „canonic te Insolem," aan Thomas verteld, luidt aldus: „Int [1]) iaer ons Heren MC ende een ende XC, doe bina al die werlt mitten alren zwaersten honger becommert was, also dat ontellike menschen van honger storven, ende daer was een alte heiligen heremijt inden stichte Beluncensis [2]), die mit veel tranen ende barmherticheit medeliden had mitten menscheliken geslachte ende in sinen gebede dicke den Here vraechde, waer om hi sijn volc in so groter plagen versmade ende sonder onderlaet so stadelic geselde. Doe hi dat in eenre nacht mit wonderliken brande sijns herten voer dat aensicht des oversten rechters wederhaelde, openbaerde hem een out man van iaren ende weerdich inder personen ende seide: „Stant op, ende beginne die misse, die daer begint „Salus populi", dat is „heyl des volcs bin ic". Die heremijt antwoerde hem: „Het en is geen dach, ende daer om en isset niet georloft misse te doen." Die oude man seide: „Het moet wesen: daer om en vertrecks niet." Die heremijt wort verveert ende en dorste hem niet wederstaen. Hi stont op ende bereyde hem ende began te lesen die misse, die hem bevolen was. Ende doe hi naden ewangelium dat offertorium gelesen had, quam die oude man ende offerde hem een vat vol aderen [3]) ende seide:

1) Biënb. hs. A, fol. 47 *a*.
2) Lat. in Beluacensi dioecesi.
3) d. z. aren. Lat. vas plenum aristis. Zie over den vorm *aderen*, die ontstaan is door verwarring van mv. aren (spicae) en het samengetrokken âren (adren, venae) het Mnl. Wdb. I, kol. 57.

„Legge dat boec weder op den anderen hoeck des outaers, ende beginne rechtevoert misse vanden heiligen cruce." Doe die heremijt echter (*weder*) die misse begonnen hadde ende naden ewangelium als te voren dat offertorium uut hadde, quam die oude man ende offerde hem een vat vol bondekens van menigerhande verwen, die elc dat teiken des heiligen cruus hadden, ende hi seide: „Legge dat boec derdewerf om, ende begin die zielemisse." Doe die zielemisse echter thent aenden ewangelium gelesen was, quam die oude man ende offerde hem in enen vate een bloedige hernpanne van enen doden mensch. Daer om wert die heremijt wonderlike zeer verveert, ende hem twivelde zeer, of dat visioen oec van Gode waer. Die oude man antwoerde sijnre gedachten, seggende: „Ic bin Petrus die apostel. Ic bin tot u gesent, op dat ic di toen, wat daer geschien moet in toecomenden tiden. Du hebste medeliden gehadt mitten menscheliken geslachte inder starften des hongers, ende God heeft di verhoert, ende in een teiken, dattu verhoert biste, so heb ic di geoffert een vat vol aderen. Ende du selste zien, eer dat die Boumaent geeyndet wert, datmen die maet zaets copen sel voer XX pennynge, die men nu coept voer XX scillinghe. Die ander offerhande, die ic dede van veel bondekijns van menigerhande verwen, die elc dat teiken des heiligen cruus hadden, beteikent menigerhande pelgrymaedse, die alle gader geteikent zellen wesen mitten cruce. Die derde offerhande, daer ic di offerde die hernpanne des doden hoefts, beteikent die tijt, die comen sel inden eynde deser dage, in welker tijt so grote slachtinge der menscen geschien sel, hoe groet nye gesien en is vander tijt, dat die heiden den kerstenen naem eerst aennamen."

Spoedig werd zijn voorspelling bewaarheid. „Vanden goeden coep des zaets is gecomen, dat hi voerseide. Die cruce van menigerhande verwen, uut allen landen der werelt vergadert, sach een alte heiligen clusenaersche in Brabant [1]) in enen visioen, als si mi zelve vertelde, doe die ander heervaert overmids die legaten des Roemschen hoefs geschiede tegen die ketters Albigenten. Ende doe dat cruus in menigerhande landen van veel prelaten gepredict wert, wert dat cruce openbaerlic inden hemel gesien. Ende ic," zegt Thomas, „die die alre mynste vanden gelovigen bin, eer [2]) die alre goddienstige conync van Vrancrijc Lodewicus inden iaer ons Heren MCC ende XLVI dat cruus aen-

1) Thomas bedoelt hier waarschijnlijk de heilige Lutgart.
2) Het volgende leest men ook bij Gilemans.

nam ende over meer toech, sach ic inden hemel een cruus [1]) gelijc den alre claersten sterren, ende mi en gedenct niet, dat ic ye myn dage in eniger materiën of figueren gesien heb zuverliker of bequamer cruus. Ende ic sach claerliken, dattet lanc was VIII cubitus. Die hemel was zeer claer sonder enige wolke, ende die hemel scheen van eenre verwen, also verre als wi zien mochten," voegt Thomas er aan toe om elke gedachte aan gezichtsbedrog weg te nemen.

Wat de andere kruistochten betreft, „vanden bondekens, die van menigerhande verwen waren ende die cruuskens hadden, hebwi gesien, dat dat eerste cruus bi onsen tiden gepredict wert tegen dat lant van Albiënten [2]) om die ketters te verdeligen. Dat ander cruus wert gepredict int Heilige lant tegen die Sarresinen [3]). Dat derde weder tegen die Albiënten. Dat vierde tegen die Stadingen [4]), die die hertoge [5]) van Brabant mit sinen volc versloech int Duutschlant. Dat vijfte weder int Heilige lant [6]). Dat zeste tegen die van Aken [7]), die hem zeer onwijslic setten tegen den gecoren conync van Romen Wilhelmum [8]) ende beschermen wouden Vredericum [9]), die wilneer keyser was, die om sijnre twistinge wil ofgeset was. Dat zevende tegen den edelinc van Ytalyen Heselinum [10]) ende sijn gesellen, die daer verwesen was als een openbaer ketter ende die kersten gelove zeer swaerlic vervolchde. Hier om, hoe menige manyer van crucen dat wi gesien hebben, so menige verwe ende hoe menich bondeken waren daer inder beteikenisse."

Aangaande den aflaat, „datmen den genen predicte, die die

---

1) Zie over dergelijke kruisverschijningen Aem. W. Wybrands: De Dialogus Miraculorum van Caesarius van Heisterbach, beschouwd als bijdrage tot de kennis van het godsdienstig leven in Nederland in den aanvang der dertiende eeuw (Studiën en Bijdragen op 't gebied der Historische Theologie, verzameld door W. Moll en J. G. de Hoop Scheffer, Amsterdam 1871, II), blz. 45 vlgg.

2) Deze kruistocht werd uitgeschreven door Innocentius III in 1208. Ook in het „Lev. v. S. Lutg." (III, 493 vlgg.) spreekt Thomas over de Albigenzen. Over de ketters zie men het register.

3) Dat is de vijfde kruistocht van 1228 tot 1229.

4) Zij werden verslagen in 1234. Zie over de Stedingers o. a. Molanus, 30 Juni, en G. Roskoff: Geschichte des Teufels, 1869, I 328.

5) Lat. Henricus, d. i. Hendrik II.

6) Dat is de zesde kruistocht van 1248 tot 1254.

7) In 1248.

8) n.l. Willem II van Holland, Roomsch-Koning.

9) Frederik II van Duitschland.

10) Zie over Ezzelino van Romano, Antonius Senensis in Chron. p. 3, tit. 19, c. 7 § 6, E. Winkelmann: Kaiser Friedrich II, Leipzig 1889, I 257 vlgg., en P. Toynbee: Dante Dictionary, Oxford 1898, i. v. Azzolino.

crucen aennamen," zegt Thomas: „Daer en mach geen gelovich mensche aen twivelen, si en ontfangen gehelichlic vergiffenisse alre sonden, also verre als si waer berouwe hebben ende gewaer biecht doen. Ende sijnse inden begeerliken wil, dat se voer den kersten gelove, oft so te punt quame, begeerden te sterven, so werden si gehelic gheabsolviert van pinen ende van scout. Van alle desen heb ic vast gelove, ende ic en twivel daer niet aen, ten is also alse onse overste bisscop overmids die legaten sijnre macht kundigen liet."

Volgens Thomas kunnen de geloovigen zich niet genoeg verwonderen over hen, „die dat cruus mitten gelde betalen ende daer so weynich gelts voer geven, dat se nauwe geven en willen dat tiende deel of dat twintichste deel of nauwe dat hondertste deel van horen bewegeliken goede, datse nochtan hoer erfnisse onbecommert houden, want als hem die arbeit des weges mishaget, of als si zien, dat die tide hoers gewinnes hem ontgaen, so zueken si dispencacie, ende dat hof van Romen maect veel legaten, die se overmids den gelde heilich maken ende brieve geven, dat si vri syn vanden sonden."

„Dat is een goede heilichmakinge, diese verlost vanden sonden. Dat sijn goede brieve, die die ziele vri ende reyn maect van alre scout der pinen." Hier komt Thomas dus niet tegen op, maar wel keurt hij het af, dat er veel monniken zijn „inder oirden van Cisterciën of in anderen cloesteren, die geleden hebben lange vasten ende lange, zwaer disciplijn, bina stadich silencium, scarpe cledinge, lange waken ende in al desen nauwe noettorft hebben ende nauwe enigen troest en hebben," die als loon hiervoor géen aflaatbrieven kregen.

Over de kruistochten tegen de Albigenzen zwijgt Thomas verder, evenals over die tegen de Stedingers, tegen Aken en tegen Ezzelino. Wèl vermeldt hij den Kinderkruistocht en twee kruistochten, ondernomen door Lodewijk den Heilige. Van de vruchtelooze pogingen van Lodewijk om op zijn tocht van 1248 een vorst der Tartaren te bekeeren vertelt Thomas het volgende: „Inden [1]) iaer ons Heren MCC ende LX [2]), doe die alre ynnichste conync van Vrancrijc Lodewicus mit sinen bruederen Roberte, den greve van Attrabaten, ende mit Alfoncius, den greve van Pickerdiën, ende mit Karolus, den greve van Andegavensen, over dat meer voer om dat Heilige lant te beschermen ende gecomen was

1) Biënb. hs. A, fol. 194*a*.
2) Lat. MCCXLVIII.

in een die alre edelste stat van Egypten [1]), hoerde hi seggen, dat die conync der Tarteren een kersten moeder had, ende al was hi zelve heyden, nochtan had hi die kersten lief, want sijn vader had inden stride dootgeslagen den conync van Indiën, die kersten was, ende hadde sijn dochter getruwet tot eenre huusvrouwen. Hier om hoepte die goddienstige conync van Vrancrijc, dat hi den conync der Tartaren om sijnre moeder wil of om syns oudervaders wil beweken mocht totten kersten gelove. Hi sende tot hem twe Mynrebrueders, ende mit dien sende hi hem een capelle, die gemaket was van witter zide gelijc eenre tenten, ende sende hem oec al die vate, die men te besigen pleget totten dienst des outaers, van claren goude gemaect, mit veel ander costeliker gaven. Die brueders wanderden veel weges te lande ende te water ende quamen totten conync. Si worden hoechlic van hem ontfangen ende bleven lange tijt bi hem, mer si en vorderden mit allen niet tot des conyncs bekeringe."

Van den kruistocht van 1203 en van de lotgevallen van drie gevangen kruisvaarders leest men: „Inden [2]) iaer ons Heren MCC ende III geschiede daer een seer starke heervaert int Heilige lant, also dat se die Sarrasinen verdreven, die mit macht inder kersten lande waren. Si hielden onder een veel stride, ende van beiden ziden worden daer veel dootgeslagen, ende veel worter oec gevangen, ende onder den gevangenen kerstenen worden daer int heydensche lant geleit twe ridders, daer die een van was uut Galliën, ende die ander uut Brabant, mit enen vriedelen man, ende dese drie worden tegen hoer geboerte ende tegen hoer gewoente geset drie iaer lanc tot alte zwaren arbeide der hande." Zooals één der beide ridders aan Thomas later vertelde, „so setten si se in enen dage (ende) inden brande der sonnen ende waren zeer moede. Doe die ridders begeerden mit zwaren suchten des herten weder te comen in hoer lant, straffede die alre edelste man, die hoer geselle inder pinen was, hoer traecheit ende seide: „O ghi onsalige, wat begeerghi! Ghi selt bi aventueren weder te lande comen ende zelve ongevalliger wesen die arme te verdrucken, dan ghi geweest hebt. Mer woudi, so mocht ghi hier verwachten den alren salichsten doot." Ende also vroe als hi dat geseit had, viel hi op sijn knyen ende

1) Lat. et Damiatam .... obtineret.

2) Biënb. hs. A, fol. 51 *b*; Magn. Spec. Ex. V 33; Joh. Bromyard: Summa Praedicantium, Antwerpiae 1614, C 17, 15, en Antonius Davroultius (d'Averoult): Flores Exemplorum, sive Catechismus Historialis, Coloniae Agrippinae 1685, Pars quinta seu Auctarium, blz. 198, exempel 1.

sloech op sijn ogen ende hande totten hemel ende seide: „Die almachtige God verleen mi, dat ic nummermeer te lande en coem, mer gunne mi, dat ic hier inder penitenciën den doot verwacht." Die stantachticheit sijnre antwoerde was wonderlic, ende die ordinancie ons gesontmakers en was niet myn wonderlic." Thomas toch zag daarna, „dat die ridders beide verlost waren ende bi aventueren quader daer na waren dan te voren. Ende om den alren edelsten ende salichsten man arbeide die conync van Iherusalem ende veel ander edelinge, ende nochtan en condense niet vercrigen, datse hem vander vangenisse der heidene verlossen mochten. Ende die zelve ridder, sijn geselle, seide mi, dat hi naden dagelixen arbeide des nachts so lange in sinen gebede plach te leggen, dat aen sinen knyen wiessen swellen als den camelen."

Is Thomas al niet goed te spreken over de Galliërs, daar zij zich meer geven „tot [1]) overvloedicheit ende zweren ende vloeken dan ander lande," over de Friezen is hij het nog minder, zooals wij zien uit het verhaal, door Colvenerius [2]) getiteld: „De B. Dodone Frisone, qui verbi Dei praedicatione in gente sua plurimum profecit, et pessimam illic consuetudinem sustulit," handelend over de bloedwraak, bij hen in de dertiende eeuw nog in zwang. Nadat Thomas verteld heeft, dat hij den hoogbejaarden Dominicaan Dodo gezien heeft, en dat deze door zijn prediking „tantum in sua Frisonum gente profecit, ut eam a ferocitate sua plurimum mitigaret," vervolgt hij: „Ab antiquissimo enim tempore in consuetudinem immanissimam haec habebant Frisones: ut occiso homine unius cognationis ab altera, occisum corpus non sepeliebatur a suis, sed suspensum in loculo servabatur, et desiccabatur in domo, quousque ex cognatione contraria in vindictam occisi, plures vel saltem unum adversa cognatio, pro morte vicaria, trucidaret: et tunc primum mortuum suum sepulturae debitae cum magna solemnitate tradebat. Hunc crudelissimum et inauditum morem dictus frater in illa gente

---

1) Biënb. hs. A, fol. 198 *b*.

2) II 1 § 15. Colvenerius neemt dit verhaal op uit een handschrift, dat hij S noemt (zie zijn Aanteekeningen, blz. 39, en de „Praefatio ad Lectorem"), en waarin onmiddellijk op het exempel van Dodo het exempel van Odo volgde. Colvenerius wijst er op, dat daardoor het eerste exempel zoo gemakkelijk kon worden overgeslagen. In het Middelnederlandsch komt het niet voor. Niet in alle handschriften staat het exempel van Odo op dezelfde plaats: het exempel van Guilhelmus de Milotona gaat er soms aan vooraf, zie de Overzichtslijst. Het exempel van Dodo vermeldt ook Choquetius, cap. 26.

removit, et ad mitiorem statum crebra exhortatione promovit."

Talrijk zijn de min of meer belangrijke historische personen, die wij in het Biënboec vermeld vinden. De berichten omtrent twee van dezen mogen hier nog een plaats vinden. Om te bewijzen, „dat die cloeke, scarpsinnige menschen toecomende dingen voersien," verhaalt Thomas eerst een exempel van een „meyster", die den dood van een maagd, die voorzong bij den dans, voorspelde, en vertelt dan, wat hij uit den mond van Aleydis, echtgenoote van hertog Hendrik III van Brabant, gehoord heeft, n. l., dat zij, „eer [1]) si trouwede den edelen hertoge Henric van Brabant, vanden meyster hoers vaders, dat is des hertogen van Burgunniën, voerbekende, dat hoer eerste kijnt sterven soude, also vroe alst geboren ende gedoept waer, ende hoer ander kijnt soude cranc wesen, mer vanden anderen, die daer na comen souden, soude si verblijt werden. Ende dat hebwi so openbaerlic gesien, dattet vervult is," zegt Thomas, en volgens hem kon dat „bi aventueren die meyster voerzien, want hi bekende die gedaente ende crancheit der vrouwen."

De andere is Maria van Champagne, gehuwd met Hendrik van Champagne, dochter van Lodewijk VII van Frankrijk, en dus de zuster van den Franschen koning Filips II August. De wijze, waarop men na haar dood in haar paleis huishield, de schande, waaraan het lijk van deze edelvrouw, die vier broeders had, „dat conyngen waren in Engelant ende enen zoen, die conync was over meer," werd prijsgegeven, deze gebeurtenissen, ons herinnerend aan hetgeen voorviel bij den dood van Willem den Veroveraar, van Johan van Engeland en van Innocentius III [2]), bevestigen de meening van Thomas, „dat die heerlicheit der weerliker gloriën in weerliken ende edelen personen merkelic gestraft ende verdoemt is." Het exempel, mede gericht tegen de monniken en de clerken, „die oec mit scaemten zueken die weerlike eer," luidt: „Doe [3]) haer man doot was, reysde si menich iaer lanc vander eenre stede totter ander mit groter heerlicheit, ende doe si starf, creech si aldusdanigen eynde. Si arbeide inder lester ziecten, ende doe si sterven soude, ontboet si den alre heilichsten, welsprekenden abt van Persaniën, dat hi tot hoer quaem. Die abt quam ende en wert niet ingelaten

---

1) Biënb. hs. A, fol. 151*c*.

2) Zie Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 92.

3) Biënb. hs. A, fol. 14 *a*; Magn. Spec. Ex. V 6; Hermannus de Petra de Scutdorpe: Expositio melliflua, Oudenaarde 1480, fol. 30 *d*, en Davroultius V, blz. 134, ex. 3.

mer bleef wachtende voer der poerten, want die grevynne was gestorven. Ende al dat daer was wort vanden ridders ende vanden dienres ende van alle dien, die daer waren, vertogen, alse gulden ende zulveren vate, costelike cledinge ende purpur bedden of cussene ende daer nae lynnen laken ende doeken. Ten lesten quam daer een boven ende greep dat bedde bi beide den hoeken ende weytelde [1]) dat dode lichaem op den stroe. Doe die abt mit verdriet zeer langhe wachtede, veronweerdichde hem zeer een edel man, die biden abt stont, ende brac die doer op mit gewelde ende leide den eerweerdigen abt daer in. Doe hi ingegaen was ende dat edel lichaem vant leggende naect op den stroe, was daer een vanden gesinde, die dat bedecken woude mitten stroe, mer die abt en gehengedes niet om exempels wil ende riep mit vriër stemmen ende seide: „O ghi alle, coemt hier, ende siet die heerlicheit der alre edelster grevynnen Mariën! Siet dat alre tederste lichaem, mit hoe groter oneer ende scaemten het is geweyntelt inden stroe! Siet, wat hoer die werlt betaelt heeft voer so veel menichvoudige eer ende glorie!"

Voor de kunst schijnt Thomas niet veel oog te hebben gehad: slechts terloops toch spreekt hij van glasschilderingen in de kapel der Dominicanen te Parijs, Christus, Maria en Johannes voorstellende [2]). In de abdijkerk te Foigny bevond zich tusschen het koor der monniken en dat der conversen een crucifix [3]). In Galliё stond boven de deur van een kathedraal het beeld van een woekeraar [4]). Van het beeld van Augustinus vertelt Thomas, dat daarop geschreven was:

„Ordo [5]) gemmarum designat septuagenus
Ipse quibus praeerat septuaginta polos.
Soli pro meritis est tradita tanta potestas,
Nec successit ei pastor honore pari."

Zelf was Thomas er bij tegenwoordig, toen het lijk van den heiligen Theodulph te Trier werd teruggevonden in een „wonderlic tymmer", vroeger een paleis van keizerin Helena, moeder van Constantijn den Groote. Aan de noordzijde van deze ruïne vond men een klein bedehuis en daarin een altaar „vanden alren

1) l. weyntelde.
2) Biënb. hs. A, fol. 98 *b*.
3) Biënb. hs. A, fol. 110 *c*.
4) Biënb. hs. A, fol. 85 *a*.
5) Colvenerius, I 7 § 1; Biënb. hs. A, fol. 12 *a*.

witsten aelbaster" [1]). Rechts van dat altaar was het graf van Theodulph, wiens rechterhand Thomas afsneed en als geschenk den broeders in Leuven zond. Zijn haar en nagels vond Thomas in het klooster Horreum in Trier.

Tevens leeren wij hier Thomas kennen als reliquieënvereerder. Het is bekend, dat hij Lutgart vroeg, na haar dood haar rechterhand te mogen hebben als aandenken. Zij vond echter, dat hij zich maar met haar rechterpink moest tevredenstellen [2]). In een Katherina-legende uit 1205 zijn het de reliquieën van deze heilige, welke negen mannen van een wissen dood redden, zooals Thomas in het Biënboec vertelt. „In [3]) Hollant is een ospitael, daer der heiliger ioncfrouwen sinte Katherynen heilichdom mit eerweerdicheit in gehouden wert. Die boden des ospitaels droegen dat heilichdom tot menigerhande kerken. Ende het geviel in enen dage, doe si inden wege waren, dat si sagen die vloet des meers hem te gemoet comen, alset pleget te ebben [4]), ende wantse der vloet niet ontgaen en konden, so worden si verstoert thent totter doot toe. Doe was daer een vol betruwenisse, die daer mitter kassen, daer dat heilichdom in was, enen rinc int sant screef. Si vielen op haren knyen in hoer gebet, ende binnen den rinc riepen si aen sinte Katherynen hulp mit tranen. Daer gesciede een wonderlic dinc! Die vloet quam omtrint den rinc, ende dat meer wert hoge verheven ende schumede, ende dat water steech op XL cubitus hoge, also dat si niet zien en konden dan den hemel, mer om [5]) den rinc en quam niet een dropel waters. Der manne was IX, dier wi een gesien hebben, ende si wachten binnen den rinc, also lanc dattet meer weder achterwert ginc [6]). Ende doe si uutgingen, kundichden si dat ongehoerde myrakel over al dat lant. Dese dingen sijn geschiet int iaer ons Heren dusent CC ende vijf. Hier van weten getuge ander mans, die in enen sceepken waren, ende die hem te hulp quamen, die inden ringe waren ende saten."

Mocht men meenen, dat Thomas het jaartal en de schippers

1) Biënb. hs. A, fol. 178 *c*.
2) Zie „Vita S. Lutgardis", III 3 § 19.
3) Biënb. hs. A, fol. 182 *c*, en in hs. Brussel 1683—87, fol. 71v, zie De Vooys, blz. 49 noot 3. Wonderdoende reliquieën vermeldt Caesarius in zijn Dial. mir. VIII 53, 54, 60, 68 en 84: De osse sanctae Katherinae quod oleum stillavit.
4) Lat. secundum solitum obvium.
5) l. in, Lat. in.
6) In het Latijn volgt dan:

„Nam secundum Poëtam moderni temporis:
Et vomit, et potat dira Charybdis aquas."

vermeldt, omdat hij vreest anders niet geloofd te worden, het volgende verhaal, hem verteld door een oud-kamenier van de koningin van Engeland, dochter van de gravin van Angoulême, bewijst, dat hij bij zijn lezers niet minder goed vertrouwen veronderstelde, dan hij zelf bezat. Toen de kamenier nog in Engeland woonde, „wert [1]) vanden scipluden int meer gevangen een meerwonder ende der conynginnen geschenct, ende dat was volna geliket enen wive, anders dan dat sijn hovet ofgeteikent was, recht oft op den hoefde een croen had gehadt gelijc enen korveken. Dat dier at ende dranc, ende dat wert sonderlinge blide, wanneer men hem nye vrucht gaf. Ten had mit allen geen woerde of stemme, anders dan dattet mit cleynen zuchten beteikende, waert moeynisse of verdriet had. Drie iaer lanc was het in des conyncs palaes."

Men oordeele over het voetstoots aannemen van dergelijke wonderlijke verhalen, waarvan wij later nog meer voorbeelden zullen aantreffen, niet te hard. Thomas is lichtgeloovig als al zijn tijdgenooten. „Ik voor mij," zegt Wybrands [2]), „heb niet kunnen bespeuren, dat er eenig verschil bestaat tusschen de lichtgeloovigheid van Caesarius en die van Thomas van Chantimpré of van de kroniekschrijvers dier dagen." Te recht komt hij dan ook op tegen de woorden van Wattenbach [3]): „Man erstaunt immer von neuem über die ausserordentliche Leichtgläubigkeit des Mannes." Elders drukt Wattenbach [4]) zich in denzelfden geest uit. Na de bespreking van Caesarius' Dialogus zegt hij: „Ein weit finstrerer Geist und mehr unheimlicher Fanatismus herrscht in dem ähnlichen, wenig späteren Werke des Dominicaners Thomas von Chantimpré." Moge hij al gelijk hebben, als hij er op wijst, dat „neben einer begeisterten Hingabe und der Verachtung aller irdischen Güter, welche unsere Achtung erzwingt, sich darin in unheimlicher Weise der fanatische

---

1) Biënb. hs. A, fol. 127 *d*, en Wendunmuth von Hans Wilhelm Kirchhof, herausgegeben von Hermann Oesterley (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, deel 95—99), boek V n°. 242, waar men leest van een „meerwunder zu Rom gefangen, das hatte eine gestalt, wie ein mensch". Over meerminnen zie men D. C. Tinbergen: Des Coninx Summe, Groningen 1900, Inleiding, blz. 47; Dirc Potter: Der Minnenloep (uitgegeven door P. Leendertz in de „Werken der Vereeniging ter bevordering der Oude Ned. Letterkunde", Leiden 1845—1847), I 121, en L. Ph. C. van den Bergh: Proeve van een Kritisch Woordenboek der Ned. Mythologie, Utrecht 1846, blz. 152 vlgg.

2) Blz. 22.

3) Deutschlands Geschichtsquellen bis zur Mitte des 13en Jahrhunderts, blz. 526.

4) Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Berlin 1893, II 486, 487.

Eifer gegen Ketzer und Juden, die unbeschränkte Leichtgläubigkeit und die grosse Neigung zu Träumen, Visionen und Teufelspuk aller Art zeigt," hij doet Thomas en den middeleeuwschen geschiedschrijvers onrecht aan, als hij het hun euvel duidt, dat „von geschichtlicher Kritik sich kaum noch eine Spur findet," en dat „wie durch geöffnete Schleusen jetzt die albernsten Fabeln, welche Männer wie Ekkehard und Otto von Freising nicht einmal der Erwähnung werth achteten, in die Geschichtsbücher eindringen." Alles toch, wat zij verhalen, moet strekken ter meerdere eere Gods, en bewijst, dat Jezus' woorden: „Bij [1]) God zijn alle dingen mogelijk," voor hen geen ijdele klanken waren.

Vreemd zou dan ook Caesarius hebben opgekeken, als hem was voorspeld, dat later [2]) een nieuwe uitgave zijner geschriften „wegen der vielen darin enthaltenen wunderbaren und wunderlichen Erzählungen, die das ächte Wunder verdächtigen und lächerlich machen könnten, für kirchlich gefährlich erklärt" zou worden. Zouden zulke bedenkingen in onzen tijd volgens Kaufmann volkomen juist schijnen, wanneer, in plaats van een uitgave voor geleerden, een vertaling in het licht ware gezonden, welke onder de oogen van het volk zou komen, een weinig verder wijst hij er op, dat hetzelfde niet voor de Middeleeuwen geldt. „Man vergesse nicht, dasz in der Zeit, da Caesarius schrieb, die Phantasie des Volkes noch eine überaus lebendige, erregte, schöpferische gewesen ist: Wie sich die Laien Sagen und Mährchen bildeten, so erwuchs in den Klöstern, deren Mitglieder aus dem Volke hervorgegangen und demselben in gewissem Grade immer noch angehörten, eine Fülle legendarischer Poesie, die weit mehr einen literargeschichtlichen, mythologischen und aesthetischen, als einen kirchlichen und theologischen Standpunkt der Beurtheilung erheischt; und wie bei alten, vielfach umgegossenen und dadurch dem einfachen Kern mehr und mehr entfremdeten Mythologemen das Unverständliche und Groteske schwindet, sobald jener Kern zur Erkenntnisz gebracht wird, so dürften auch manche jener abenteuerlichen, bizarren und hypermiraculösen Erzählungen des Caesarius auf eine mil-

---

1) Matth. 19:26; Mark. 10:27; Luk. 18:27.

2) n.l. in de te Leuven verschijnende „Revue catholique" van 1850—1851, zie Kaufmann: Caes. v. H. Vorwort, blz. VII. De uitgave, hier bedoeld, is die van Strange. De Dialogus is in Spanje op den Index gezet, zie Kaufmann in de „Annalen des Historischen Vereins", Köln 1888, blz. 1 noot.

dere Beurtheilung Anspruch machen, wenn sich die Forschung dieser Art von Legenden mehr zuwendet, wie sie mit so vielem Erfolg die tiefe Bedeutung der einst als Ammenmährchen verspotteten Sagen an's Licht gestellt hat."

Ook elders zet Kaufmann [1]) juist uiteen, hoe men de exempelen moet beoordeelen. „Faszt man die Legenden, welche uns bei Cäsarius, Thomas und zahllosen anderen Schriftstellern des Mittelalters begegnen, als fromme Dichtungen auf, sieht man in ihnen mehr nach der idealen Wahrheit, als nach der nüchternen Wirklichkeit, so wird das Urteil über jene Blüten und Früchte geistlicher Poesie anerkennender ausfallen, als dies häufig zu geschehen pflegt. Man könnte die zarten und tiefsinnigen Legenden, an welchen das Mittelalter so reich ist, mit den duftigen Rosensträuchen vergleichen, welche sich um Portal und Fenster einer schönen, stillen gotischen Waldkapelle ranken; zwischen die Rosenzweige drängen sich aber auch Schlinggewächse niedrigerer Art, und so besitzen auch nicht alle Legenden gleichen Duft, gleiche Anmut; nicht immer zeigt sich in ihnen gleiche Tiefe des Gedankens; nicht immer ist es dem dichtenden Geiste gelungen, für den inneren Sinn die entsprechende äuszere Hülle zu finden; nicht immer und überall wirkt die gleiche poetische Gestaltungskraft, oder sie geriet, ästhetisch wenigstens, auf Abwege. So giebt es neben Edelsteinen und Perlen auch Halbedelsteine oder gar Kiesel, die man noch nicht, wie heutzutage, zu schleifen verstand; neben dem Sinnigen, Anmutigen, Zarten und Groszartigen begegnet uns Wunderliches, für unser heutiges Gefühl ethisch und ästhetisch Abstoszendes, und gerade bei Thomas giebt es Kieselsteine solcher Art."

Al is ook dit laatste waar, het antwoord van Wessel Gansfort: „Rideo crassa mendacia," op de vraag, waarom hij glimlachte, als hij den „Dialogus miraculorum" hoorde voorlezen [2]), maakt hem belachelijker dan Caesarius of diens geestverwanten. Bovendien wrijft hij hun een onverdiende smet aan, want stellig waren zij overtuigd, dat, hetgeen zij verhaalden, gebeurd wàs, of, zoo er al exempelen zijn, waarvan men vermoeden mag, dat zij met opzet — maar dan ook met een goede bedoeling — gemaakt zijn, dat het gebeuren kòn. Leugenaars zijn zij in geen geval. Hun waarheidsliefde blijkt op meer dan één plaats. In

1) Thomas v. Ch. blz. 119.
2) Zie Wybrands, blz. 102.

den proloog van den Dialogus zegt Caesarius: „Testis est mihi Dominus, nec unum quidem capitulum in hoc Dialogo me finxisse. Quod si aliqua forte aliter sunt gesta, quam a me scripta, magis his videtur imputandum esse, a quibus mihi sunt relata," en op een andere plaats: „Sunt [1]) adhuc alia multa et magna conversi huius (n.l. van Simon van Alna) opera, quae ad meam notitiam non pervenerunt. Ex quibus tamen quaedam audivi, quae scribere nolui, eo quod relata minus bene retinuerim. Satius duxi etiam vera subticere, quam falsa scribere."

Als waarheidlievend man behoeft Etienne de Bourbon [2]) voor Caesarius niet onder te doen, en ook Thomas van Cantimpré verdient als zoodanig ons vertrouwen. In zijn proloog van het leven van de heilige Lutgart [3]) leest men: „Si autem quaeritur, quomodo legentibus fidem faciam de iis omnibus, quae conscripsi: breviter dico, quod ipse Christus testis et judex sit, quod plurima ex iis ab ore ipsius piae Lutgardis, sicut familiarissimus ejus, accepi.... caetera vero a talibus me percepisse profiteor, qui nequaquam a veritatis tramine deviarent. Pleraque etiam, et revera magnifica, scribere non consensi; vel quia non intelligibilia rudibus essent, vel quia testimonium conveniens non inveni," en in zijn proloog van het leven der heilige Christina [4]): „Alia vero quae nemo hominum scire potuit nisi ipsa, ab illis proprie audivi, qui ea ab ore illius se percepisse testati sunt. Et noverit quicumque legit haec, talibus me testibus credidisse, qui nequaquam a centro veritatis etiam pro amputandis capitibus deviarent. Fatemur quidem, et verum est, narrationem nostram omnem hominis intellectum excedere, utpote quae secundum cursum naturae fieri nequaquam possent; cum tamen sint possibilia Creatori." In het supplement op het leven van Maria van Oignies [5]) zegt hij: „Ad me non pertinet, nisi ea, quae pro certo noverim, legentibus indicare."

Soms bekrachtigt Thomas zijn verhaal met een eed. Aan de beschrijving van den dood van kanunniken, die meer dan één prebende hadden, laat hij voorafgaan: „Die [6]) heilige drievou-

---

1) Dial. mir. III 33 (deel 1, blz. 154). Vergelijk Kaufmann: Caes. v. H. blz. 128.

2) Over zijn nauwkeurigheid en waarheidsliefde zie men A. Lecoy de la Marche: Anecdotes historiques, Légendes et Apologues, tirés du recueil inédit d'Etienne de Bourbon, Dominicain du XIIIe siècle, Paris 1877, Introduction, blz. XVII.

3) Acta SS. 16 Juni, III 234 *a*.

4) Acta SS. 24 Juli, V 650 *a*.

5) III cap. 15. Het is opgenomen in de Acta SS. 23 Juni, IV 636—678.

6) Biënb. hs. A, fol. 28 *b*.

dicheit ende God si mi des een getuuch ende een rechter, dat ic weynich vanden canoniken sach sterven gemeens doots, mer si storven al gemeenlic haestelic ende onversienlic quades doots." De waarheid van het visioen van Elisabeth de Wans bevestigt hij door de toevoeging: „Als [1]) mi Christus inden dage des oirdels een rechter wesen sel, so is hi mi een getuuch, dat ic waer segge." Elders zweert hij: „Christus [2]) is mi des een getuuch, dat, wanneer ic anders becommert was ende voer hem (n.l. voor zijn vader) geen misse en dede, so openbaerde hi mi inden slaep ende toende, dat hi mit veel slagen gewont was, ende strafte mi claerlic, waerom ic mynen vader niet en holp." Op de vergelijking van een knaap, die aan Thomas biechtte, dat hij in een visioen zag, dat duivels zijn ziel in een put wierpen, „recht of men een groet stuc ijs int vuer worp", vestigt hij de aandacht met de woorden: „Nota [3]) lector mirabilem comparationem a tali puero, ut mihi Christus testis sit, recitatam."

Nadat een Dominicaan aan Thomas „twivelachtich" verteld had, dat Jezus verschenen was in Leuven, gewond door godslasteringen, ging Thomas daarheen, zocht den burger op, die Christus zoo gevonden had, ondervroeg hem, en schreef het verhaal op, zooals de burger hem dat „mit sinen ede" vertelde. Toen Thomas eens predikte in Brabant, kwam een „huusman" tot hem, die hem omstandig verhaalde, wat hij „op sinte Katherynen nacht" op het kerkhof gezien had. Niet terstond geloofde Thomas hem, maar eerst na inlichtingen te hebben ingewonnen. Vooral gaf den doorslag, dat hij in 's mans „woerden ende in sinen aensichte sach blencken die godlike barmherticheit" [4]). Het: „Utrum [5]) viderim dubito monachum Cisterciensis ordinis, virum pietate plenum, de quo tale miraculum ferebatur," als aanhef van het exempel van den monnik, die Christus als driejarig kind in de sneeuw vond liggen, is mede een bewijs van de angstvallige nauwgezetheid, waarmede Thomas te werk ging. Op grond van deze plaatsen heeft men het recht M. Hauréau [6]) te bestrijden, als hij, de vraag stellende, of de exempelschrij-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 167 *d.*
2) Biënb. hs. A, fol. 189 *b.*
3) Colvenerius, II 55 § 2, blz. 533.
4) Biënb. hs. A, fol. 190 *d.*
5) Colvenerius, II 1 § 23.
6) Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque nationale et autres Bibliothèques, tom. XXXIII 1re partie, blz. 122.

vers — hij noemt Jacques de Vitry, Caesarius en Etienne de Bourbon — alles voor waar hebben gehouden, wat zij vertelden, zegt: „Le croire serait, pensons-nous, leur faire injure. Jacques de Vitry n'était certes pas un sot. Notre avis est qu'ayant entendu raconter tel ou tel miracle, ils se sont inquiétés peu de vérifier s'il était faux ou vrai, l'aventure leur paraissant digne d'être mise par écrit dès qu'elle était édifiante."

Van zijn groote edelmoedigheid en zachtmoedigheid geeft Thomas blijk door op te nemen, wat hem van Tarentinus bekend was. Deze „vant [1]) sinen amptman rijc geworden van sinen goede ende hem ontrouwe. Doe seide hi tot hem: „Ic soude di gepinicht hebben, had ic niet op di toernich geweest." Hij toch wilde „liever dat quaet ongepinicht laten, dan hi mit toern den bosen pinigen woude." Hij beroept zich daarbij op de uitspraak van Aristoteles: „Gewaer edelheit onthout geen onrecht."

Het lijdt geen twijfel, of Thomas zal gedurende zijn geheele leven er naar gestreefd hebben te voldoen aan de eischen, welke men aan een goed biechtvader mocht stellen, en die door Caesarius [2]) in de volgende woorden zijn samengevat: „Confessor ut sit perfectus, debet esse timoratus, prudens et literatus, discretus et misericors, affabilis, paratus volentibus confiteri." De vreeselijke zonden echter, hem gebiecht, toen hij „menich [3]) iaer lanc in dat bisdom van Cameric des bisscops stede bewaerde in biecht te horen," en gedurende de dertig jaren, dat hij in dezelfde functie ook elders „in diversis regionibus" werkzaam was [4]), maakten hem zijn taak soms te zwaar. Vooral in het eerst begon hij „vexatis exterius auribus ex auditu, internis tentationum stimulis agitari." Hij zocht daarom troost bij Lutgart [5]), „sicut ad specialissimam mihi matrem," zooals hij haar noemt, en werd door haar zóó gesterkt, dat hij ronduit verklaart: „Quando audiendis confessionibus non eram intentus, frequenter intolerabiliter sum vexatus. Et quanto immundiora fuerint quae audio, tanto minus ea curo, minusque moveor audiendo." Mede-

1) Biënb. hs. A, fol. 80 *a*. Men leest hetzelfde bij Valerius Maximus: Exempla quatuor et viginti, IV cap. 1.

2) Dial. mir. III 39.

3) Biënb. hs. A, fol. 114 *c*.

4) Colvenerius, II 30 § 48. Zie ook Biënb. hs. A, fol. 65 *c*. Op grond hiervan heeft men steeds gemeend, dat Thomas suffragaanbisschop was. Quétif en Echard (I 250 *b*) komen hiertegen op, daar Thomas onder die 30 jaren ook zijn studiejaren rekent, en geen bisschop ooit als leerling de school bezocht. Ook was Thomas na 1246 onderprior in Leuven, en als zoodanig kon hij niet te gelijker tijd suffragaanbisschop zijn.

5) Vita S. Lutg. II 3 § 38, overgenomen door Gilemans.

lijden heeft hij met zijn medebroeders, omdat ook zij in de biecht „gedwongen [1]) werden te verdragen ende te horen die onreynicheit der sonden." Hun zij dit tot troost, „wanneerse een weynich bedroeft werden inden biecht horen: Een wijf, wanneer si baret, heeft si droevicheit, mer si verblidet hoer nochtan inder hopen."

Als ernstig man wijst Thomas er op, dat bij alles, zelfs bij het zingen in de kerk, innige vroomheid het hart moet vervullen, want, „wanneer yemant sonder devocie arbeit mit schonen stemmen te singen, so wert inder herten der geenre diet horen die devocie verstroeit, ende die tonge arbeit te vergeefs inden uutwendigen roepen, ten si dat die werkende geest dat herte van binnen beroer," en hij heeft een exempel bij de hand om dat te bewijzen. „Hier [2]) van geschiede een merkelic dinc in Galliën inder tijt, doe die conync Philippus regierde. In eenre kanonesiën kerc wert begaen een grote hoechtijt eens sonderlingen heiligen, ende inder compleet songen si tusschen dat pater noster ende den credo dat responsorium: „In pace in id ipsum," ende dat songen si lude ende discantierdent. Ende altehant doe si die ander repeticiën na „Gloria patri" uut hadden ende den credo binnen monts lesen wouden, seide daer een hemelsche stemme, daer sijt alle hoerden: „Daer en is nyemant verhoert dan die heesche." Hier van verwonderden si hem alle ende mercten, dat daer een versmaet mensch was, die inden hoeke gestaen had mit eenre screyeliker ende awisiger [3]) stemme, ende nyemant en twivelde daer aen, hi en waer die geen, daer die stemme om neder gecomen was."

Herhaaldelijk zocht Thomas steun in het gebed, waartoe hij ook anderen opwekte door in herinnering te brengen den raad, hem op jeugdigen leeftijd gegeven door een man „van heiligen leven", tegenover wien hij zich beklaagde, dat hij „so zeer mit anderen dingen becommert waer," dat hij zich „niet ledigen en conde totten gebede." De raad was deze: „Ten [4]) mynsten ledige di eens des dages of des nachts een ure lanc of een deel tijts, in welker tijt du mit onbecommerder herten Gode ynnichlic bidste. Ende sodanich gebet gevet starcheit der doechden ende beschermet di vanden pilen ende lagen des viants."

1) Biënb. hs. A, fol. 57 *b*.

2) Biënb. hs. A, fol. 147 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 96.

3) Lat. cum voce lugubri et discordanti. Awisich = onwelluidend, leelijk klinkend, zie Mnl. Wdb.

4) Biënb. hs. A, fol. 131 *b*.

Een droevig staaltje weet Thomas te vertellen van het lot van iemand, die het gebed versmaadde. „Ic [1]) heb enen mensche gesien, die oetmoedich scheen te wesen boven alle menschen, die bi sinen tiden waren. Hi was zeer vuerich inder mynnen, weldadich den armen, boven maten sober, zeer goedertieren den bedructen ende sonderlinge stadich inder castijnge des lichaems ende was onbevlect van alre onreynicheit. Dese punten had hi inder doechden der natueren, mer inden natuerliken doechden was hi so zeer verciert, datmen waende, dat die almachtige goetheit geen dinc in hem onvolcomen gelaten en had. Van dusdaniger doecht ende heilicheit wert hi van allen luden gheeert ende wert onder den menscen gehadt als een heilich op der eerden, also dat ic enen hoerde grotelic van hem seggen aldus: „Also dicke alset gevalt, dat ic desen mensche sie, so dunct mi, dat ic genen mensche en sie mer een engel." Desen zagewi namaels allenken gaen vander doecht, also dat hi ten lesten Gode also ondancbaer wert, dat hi versmade misse te horen, ende mit allen geen teiken der doecht in hem en bleef, mer bevlecte hem mit alre onreynicheit ende en schuwede geen onzuverheit ende ander zwaer sonden. Ende dat geschiede hem daer om, want hi die vlogelen, dat sijn die doechden der graciën ende der natueren, niet en beschermde mit gebede ende mit tranen."

Nog met een tweede exempel bewijst Thomas de groote waarde van het gebed, waarbij men zich ook door een ander kon doen vervangen. „Daer [2]) was een edel greve van Campaniën, die eens wanderen woude zeer verre pelgrymaedse. Hi ginc eerst tot enen armen, zieken ende devoten man, die hi lange mit sinen aelmissen gevoedet had, ende badt hem oetmoedelic, dat hi alle dage den Here voer hem bade, op dat hi hem gesont ende sonder hinder beschermde inden wege. Die arme antwoerde hem: „Sonder goede noettorft des lichaems en can ic niet gebeden, want ic bin gecrenct inder herne ende te male onmachtich inden lichaem." Rechtevoert geboet die grave sinen tween amptluden, die hi sijn huus bevolen had te bewaren, ende seide: „Desen armen besorget vlitelic van allen noettorften des lichaems." Si loefden hem, dat si dat doen sou-

1) Biënb. hs. A, fol. 130 *b*.

2) Biënb. hs. A, fol. 18 *c*; Magn. Spec. Ex. V 10; Davroultius V, blz. 161, ex. 14; hs. Keulen W 12⁰ 25, fol. 49; gedrukt bij J. van Vloten: Verzameling van Nederlandsche Prozastukken van 1229—1476, Leiden en Amsterdam 1851, blz. 285. Zie ook De Vooys, blz. 219 noot 2, en Tinbergen, blz. 167.

den, ende so toech die greve uut. Die amptlude gedochten des armen XV dage lanc ende gaven hem sijn noettorft. Daer na gaven si hem myn ende myn, ende ten lesten vergaten si hem altemale. Wat meer! Doe die arme vergeten was, hielt hi op van bidden, ende die greve creech zeer veel wederstoets inden wege, ende na lange tijt quam hi weder in sijn lant. Doe hi thuus gecomen was, gedochte hi sonder merren des armen menschen ende vraechde, of hi levendich of doot waer. Doe hi vernam, dat hi noch levede, ginc hi tot hem ende seide: „Alre liefste vrient, ic had gewaent, dattu doot geweest hadste, want ic en heb niet ondervonden die hulp dyns gebeets, als ic plach, behalven die eerste XV dage, ende een weynich meer en heb ic niet onderwegen geweest sonder liden ende verdriet thent tot desen dage toe, dat ic weder in mijn huus quam." Rechtevoert began die arme te screyen ende seide: „Doe mi dijn weldaden ontbraken, doe ontbrac di die godlike hulp." Die greve antwoerde: „Wanneer hebben di mijn weldaden ontbroken?" Die arme seide: „Doe du van hier scheideste, bevaelstu dinen tween amptluden, datse mi, zieke mensche, van allen noettorft besorgen souden, ende dat vervulden si een weynich langer dan XV dage. Daer nae wert ic so zeer gecrenct, dat ic bina ter doot quam, ende daer om en konde ic niet voer di bidden." Hier om wert die greve zeer vertoernt ende geboet, datmen die amptlude voer hem brengen soude, ende hi seide tot hem voer al den gesinde: „O ghi alre boeste knechten, die tegen mijn gebot mijn goede zeer scadelic ghespaert hebt ende niet gespijst en hebt desen armen, dien ic dic ondervonden heb enen beschermer mijnre salicheit ende mijns vreden! Ende doe ic beroeft wert vander hulp sijns gebeets, creech ic meerre pericule ende bedruckenisse, dan ic ye van mynen leven gehadt had, ende ic bin des zeker, dat ic die soude ontgaen hebben, had ic des armen ghebet gehadt. Hier om, want ghi sculdich sijt in mynen perikelen, so berove ic u van al uwen goede ende verdrive u uut mynen lande." Doe dese verdreven waren uut Campaniën, bleven si drie iaer ballinc. Daer na, overmids bede der edelinge, lietse die greve voer hem comen ende seide hem: „Ic en wil u anders geen genade doen, dan u die paeus geeft, wanneer ghi hem die waerheit segt." Si namen den wech aen mit bliscapen ende droegen mit hem des greven brieve, daer hi sinen heymeliken raet in gescreven had, want hi en wouder niet ontgoeden, mer hi woudse wat moeyen voer hoer misdaet. Die paeus gaf hem brieve, dat een ygelic van hem betalen soude den greve enen

gulden pennync, ende also souden si weder ontfangen genade des greven ende al hoer goet. Doe seide die greve: „Ic wil van des paeus monde weten, hoe breet ende hoe dick die penninck wesen sel, ende so wil ic u ontfangen tot genaden, als die paeus geboden heeft.” Hier om keerden die amptlude weder totten paeus ende toenden hem des greven antwoerde. Die paeus wiste, wat hi hem antwoerden soude, ende daer om screef hi rechtevoert totten greve, dat die gulden pennynck so breet soude wesen als al eertrijc ende also dicke, dat hi reycte totter hoecheit des hemels, want dat gebet des rechtverdigen menschen, daer ghi [1]) den greve van beroeft hebt, gaet doer den hemel, ende die cracht des gebeets sterct alle dinc. Doe die greve desen brief ontfangen had, seide hi totten amptluden: „Siet, ghi onsalige, wat mi die paeus wederscrijft. Wie mach desen gulden pennynck betalen? Siet, hoe groter pinen u die paues oirdelt weerdich te wesen, nu hi u scout opgeleit heeft, dien alle die werlt niet betalen en can. Hier om keert derdewerf weder totten paeus, ende brenget mi brieve, dat ghi geabsolviert sijt van dien dat ghi grotelic tegens mi misdaen hebt, ende dan selt gi weder gaen in u goet.” Aldus pinichde die edel grave in sinen knechten, datse misdaen hadden, ende gaf den nacomelingen weerdich betruwen des gebeets.”

Thomas, beducht voor het zieleheil zijner medemenschen en niet het minst voor dat zijner ordebroeders, spoort hen aan in alles elkander bij te staan en te steunen, overtuigd als hij is van de waarheid „der sentenciën, die Salomon seit: Een brueder, die van sinen brueder geholpen wort, is als een vaste stat.” Thomas herinnert hierbij, aan hetgeen een geloofwaardig Dominicaan hem verteld heeft van zijn neef, die op wonderlijke wijze op zijn plicht werd gewezen. Deze was „wilneer [2]) inder werlt een rijc ende overclaer man geweest, ende het geviel hem eens, doe hi des nachts ginc slapen, [dat hi] sinen rock uuttoech ende leyden tot sinen hoefde. Hi hadde mit hem enen lieven brueder, mit welken hi plach heymelic ende vrolic te wanderen. Hier om, doe hi sliep, hoerde hi een stemme, tot hem seggende: „Stant op, ende sich, wat dijn brueder doet, want hi genaect der doot ende sijnre verscheidinge.” Doe hi hier van ontwaecte ende niet en vant, sliep hi weder in, ende die stemme seide hem anderwerf: „Stant op, ende vande dinen brueder, die daer

---

1) l. si .... hebben, Lat. frustraverunt.
2) Biënb. hs. A, fol. 67 *a*.

stervet." Tot deser stemmen ontwaecte hi echter, mer hi en achte des niet ende sliep weder in, ende die stemme seide hem derdewerf: „Du heveste dit qualic versuumt, want dijn brueder is doot." Rechtevoert ontwaecte hi, ende den roc, die hi tot sinen hoefde geleit had, vant hi op hem uutgerecket alse bereit, dat hi en aentrecken soude. Hi stont op ende toech den rock aen mit confusiën ende mit verwondernisse ende sochte sinen brueder ende vanten doot."

Thomas' groote naastenliefde was oorzaak, dat hij niet in de eenzaamheid van het klooster zich geheel aan de studie wijdde en zich overgaf aan een schouwend leven. Hij wilde redden, wat er te redden was, zien, wat er in de wereld omging. Als biechtvader en reizend prediker had hij daartoe ruimschoots gelegenheid, en leidde hij een leven vol afwisseling, rijk aan ervaring. Het meest vertoefde hij in Brabant, het land, „dat der natueren zuete is"[1]. Brussel en Leuven noemt hij bij name, maar behalve daar, vinden wij hem in Gent, Brugge, Kamerijk, Nivelles, Atrecht, Douay, Parijs, Champagne, Straatsburg, Trier, vanwaar hij naar Keulen voer, en in Maastricht. Met een groot aantal personen maakte hij op zijn reizen kennis, uit wier mond hij een schat van verhalen opteekende, welke hij later in zijn Biënboec opnam. Dat hij echter, behalve voor dit werk, ook nog tijd vond voor anderen letterkundigen arbeid is bekend. Zien wij, welke werken hij geschreven heeft.

b. *Bibliographische aanteekeningen*[2].

I. Vita Ioannis abbatis primi monasterii Cantimpratensis et ejus Ecclesiae fundatoris.

Thomas maakte met dit werk een begin, toen hij nauwelijks 23 jaar oud was en nog in Cantimpré vertoefde. Uit den proloog van dit werk, dat in handschrift te Parijs berust, en waarvan men uittreksels vindt bij Quétif en Echard, blijkt, dat hij het pas op hoogen leeftijd, toen hij door jicht en podagra gekweld zijn einde voelde naderen, in één dag te Leuven voltooide. Als niet Anselmus, abt van Cantimpré, aan wien Thomas zijn werk opdroeg, Geraldus, procurator van het klooster Bellinghem, naar Thomas gezonden had om hem dit boek te vragen, dan

1) Biënb. hs. A, fol. 145 *b*.
2) Zie Quétif en Echard, I 250 *a* vlgg.; Berger, hoofdstuk II, en Kaufmann: Th. v. Ch. hoofdst. II.

zou Thomas het ongetwijfeld niet meer hebben ter hand genomen. Aan Anselmus is het te danken, dat het leven van Johannes, bijgenaamd Bonus Valetus, volledig beschreven is.

II. Vita Mariae Oigniacensis, derde boek, 1228—1232 [1]).

De beide eerste boeken zijn geschreven door Jacques de Vitry, die Maria als een moeder vereerde en bij haar dood (23 Juni 1213) tegenwoordig was [2]). Thomas schreef hierop een Supplement tijdens zijn verblijf in Cantimpré, immers hij noemt zich „Frater N. humilis canonicus Cantipratensis". Op grond hiervan schreef Papebroch het derde boek toe aan een zekeren Nicolaas. Quétif en Echard, en na hen Daunou [3]), aarzelen echter niet in Thomas den schrijver er van te zien.

III. Liber de natura rerum, 1228—1244 [4]).

Thomas' bescheidenheid was er ook hier de oorzaak van, dat men omtrent den schrijver van dit werk lang in onzekerheid heeft verkeerd. Sommigen noemden Albertus Magnus, anderen Bartholomeus Anglicus, weer anderen Willem van Moerbeke als den vervaardiger. Zelfs Maerlant verkeerde in de meening, dat hij, toen hij het „Liber de natura rerum" vertaalde, een werk van broeder Albrecht van Keulen voor zich had. Voldingend bewijst echter Bormans [5]) o. a. uit den proloog van het „Bonum Universale de Apibus" en uit de regels, welke in dit werk aan elk hoofdstuk bij wijze van tekst voorafgaan, en die ontleend zijn aan het artikel over de bijen in den „Liber de natura rerum", dat Thomas ook van het laatste de schrijver is. Hij is de voorlooper van Albertus zoowel als van Vincentius, die Thomas op wel honderd plaatsen aanhaalt in zijn „Speculum naturale".

Volgens zijn verzekering besteedde hij 15 jaren aan het verzamelen van de bouwstoffen en het bewerken van zijn boek „De naturis rerum" of „De natura rerum", dat oorspronkelijk uit 19 boeken bestond. Later voegde hij er een twintigste aan

---

1) Acta SS. 23 Juni, IV 666 *b* vlgg. Zie ook Miraeus, 23 Juni, en Molanus, 23 Juni.

2) Hij had van haar een vinger als reliquie, zie Van Veerdeghem: Lev. v. S. Lutg. III, 4714.

3) Zie zijn artikel in de „Histoire litt. de la France", XIX 177—184.

4) Zie „Hist. litt. de la Fr." XXX 365—384. Dit werk schijnt nog niet uitgegeven te zijn. Ik gebruikte een handschrift, berustend op de Kon. Bibl. Y 63, getiteld: Liber de naturis rerum Thomae Cantipratensis. Hetzelfde hs. bezigde Verwijs voor zijn: Jacob van Maerlant's Naturen Bloeme, Groningen 1878.

5) Bulletins de l'Académie royale de Belgique, XIX 132—159, zie Verwijs, Inleiding, blz. XIV—XVII, en blz. XIX.

toe: De ornatu celi et motu siderum atque planetarum [1]). De voornaamste der door hem geraadpleegde schrijvers zijn: Aristoteles, Plinius, C. Julius Solinus, Ambrosius, Basilius de Groote, Isidorus en Jacques de Vitry. Bovendien noemt Thomas nog eenige werken in zijn proloog, waaromtrent weinig of niets bekend is. Verwijs veronderstelt daarom, dat zij alleen in handschrift bestaan.

Tusschen 1266 en 1269 gaf Maerlant een vertaling van Thomas' werk, dat hij hier en daar bekortte, maar ook op verschillende plaatsen aanvulde met stukken uit Vincentius' Speculum naturale. Een zeer zelfstandige bewerking in Hoogduitsch proza bezitten wij van Conrad van Megenberg, die in 1349 en 1350 zijn „Buch der Natur" schreef. Evenals Maerlant beschouwt hij Albrecht van Keulen als het door hem gevolgde origineel. De vraag, of Conrad van Megenberg Maerlant's dichtwerk heeft nagevolgd, wordt door Verwijs op goede gronden ontkennend beantwoord. Alleen Thomas' werk is zijn bron geweest.

Ook twee Zuidduitschers hebben medegewerkt aan de verspreiding van Thomas' geschrift [2]). De eerste, Peter Königschlaher, schoolmeester en stadsschrijver te Waldsee, vertaalde in 1472 op verlangen van George, drossaard van Waldburg, het boek „De natura rerum" „mit sklavischer Treue" in het Duitsch, en in denzelfden tijd vervaardigde, in opdracht van graaf Johannes van Wertheim, een Cisterciënser uit het klooster Bronnbach bij Wertheim, Michael Bauman, een uit twintig boeken bestaande encyclopedie der natuurlijke historie, aan het slot waarvan hij onder zijn bronnen ook het boek van Thomas noemt. Hij zegt daar: „Und in eim sulchen cleynen buch sein begryffen und beschryben das under den lateynischen und gelerten des gleychen kain funden mög werden, wann als der meister des eynen buchs spricht, so hot er an dem seynen buch XV Jar gesammet und hot kein kosten, kein arbeytt angesehen,

---

1) De titels der andere hoofdstukken noemt Verwijs, Inl. blz. XIX. Over de talrijke Latijnsche en Middelnederlandsche handschriften zie men Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 30 noot, en over de Middelnederl. alleen, Verwijs' Inl. blz. V. J. ten Brink (Gesch. d. Nederl. Lettk. Amsterdam 1897, blz. 175 noot 1) geeft er acht op. De tekst der vier eerste boeken van „Der Naturen Bloeme" is uitgegeven door J. H. Bormans, Brussel 1857. Zie ook over „Der Naturen Bloeme" W. J. A. Jonckbloet: Gesch. der Middenned. Dichtk. Amsterdam 1851—1855, III 33—55; Te Winkel: Gesch. der Ned. Lettk. I 334, 335; Jonckbloet: Gesch. d. Ned. Lettk. I 126, en Petit, nº. 530.

2) Zie Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 36.

dor noch zu wandernn. In Franckenreich In Engellandt. In deuthsschen landen, auch in den landen uber mere und hot aus allen buchern die er finden mocht das besste und das nutzte gezogen genomen und zu ein buch begriffen und geschryben," welke woorden men eveneens leest aan het einde van het 19e boek van den „Liber de natura rerum" van Thomas [1]).

Een groot aantal stukken uit „De natura rerum" zijn rechtstreeks, of door middel van Megenberg en anderen, in werken over natuurlijke historie overgegaan. Kaufmann herinnert o. a. aan den door H. Lambel heruitgegeven Duitschen „Lapidarius", en aan Ortolf's von Baierland „Arzneibuch". Ook Gesner heeft in zijn „Historia animalium", behalve Albertus en Vincentius van Beauvais, het boek van Thomas herhaaldelijk gebruikt. Zelfs de botanicus Ernst Meyer en de zoöloog Carus hebben het niet beneden zich geacht hun aandacht aan zijn werk te schenken.

IV. Vita Sanctae Cristinae Mirabilis [2]), 1232. De levensbeschrijving van deze heilige († 1224), een kennis van Jacques de Vitry, wordt over het algemeen zeer ongunstig beoordeeld [3]). Ik behoef hier slechts te herinneren aan Te Winkel's verklaring [4]), dat dit het meest van alles boven zijn verstand gaat, „hoe het mogelijk was, dat Kerstine door de kerk „verheven" werd, en hoe men ooit iets stichtelijks heeft kunnen vinden in de onzinnige daden dezer menschenschuwe ongelukkige, dezer hysterische koeienhoedster van St. Truyen."

Wij bezitten van dit werk twee vertalingen: een metrische van broeder Geraert [5]) en een prozavertaling van Ouwerx, getiteld: Het leven van de Heilighe maget Christina van S. Truyden, genoempt de Wonderlycke Christina: overgeset wt den latijnschen in ons nederlantsche tale. Tot Luyck, By Christiaen Ouwerx den Jonghen, woonende by Sinte Dionys in de Patientie. Anno M.DC.XVII.

---

1) Zie Verwijs, Inl. blz. XV.

2) Acta SS. 24 Juli, V 650—660. Zie ook Miraeus, 24 Juli, en Molanus, 24 Juli.

3) Zie Jonckbloet: Gesch. d. Middenned. Dichtk. III 477—486, tegenover Görres, III 488 vlgg.; Jonckbloet: Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, 4e druk, Groningen, I 458, en Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 41.

4) Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, Haarlem 1887, I 285.

5) Uitgegeven door J. H. Bormans: Leven van Sinte Christina de Wonderbare, Gent 1850. Zie L. D. Petit: Bibliographie der Middelnederlandsche Taal- en Letterkunde, Leiden 1888, nº. 490.

V. Vita Sanctae Lutgardis [1]), 1248.

Bij haar leven beloofde Lutgart (geb. te Tongeren in 1182, † 1246 in de abdij van Aywières) aan Thomas haar rechterpink als reliquie. Twee leekebroeders gaven den pink echter aan Hadewich, abdis van Aywières, en deze wilde hem alleen aan Thomas afstaan, op voorwaarde dat hij het leven van de door hem zoo hoog vereerde non beschrijven zou. Hij zette zich aan het werk, en spoedig was de levensbeschrijving voltooid, die hij aan Hadewich opdroeg. Hij splitste zijn boek in drie deelen volgens de drie trappen of graden van het ascetisch leven: het begin, den voortgang, en de volmaaktheid. Het eerste boek behelst het leven der Heilige in het Sinte Katharina-klooster te Sint-Truiden, het tweede haar negen en twintig eerste jaren bij de Cisterciënsernonnen, en het derde haar elf laatste levensjaren.

Omstreeks 1254 stelde Thomas zijn „Vita S. Lutgardis" aan broeder Bernardus, penitentiaris van Innocentius IV, ter hand. Deze, een goede kennis van Lutgart, laschte enkele bijzonderheden in het leven der Heilige in, en ook Thomas bracht eenige geringe wijzigingen aan in de bewoordingen en in de wendingen van zijn werk. Er is dus een oudere en een jongere tekst.

De jongere tekst is vertaald door broeder Geraert [2]), denzelfde die ook het vorige werk vertaalde. Een vertaling van den ouderen tekst gaf Willem van Afflighem [3]) tusschen 1262 en 1274. Een handschrift van zijn werk is onlangs door Van Veerdeghem in Kopenhagen teruggevonden. Willem volgde niet zooals Geraert slaafsch zijn voorbeeld, maar breidde zijn origineel hier en daar uit, of bekortte het.

De „Vita S. Lutgardis" is bovendien nog vertaald in het Spaansch onder den titel: „Sponsa Christi instituta ex vita S. Lutgardis cum disgressionibus exhortatoriis ad Moniales," Madriti 1625, en in het Italiaansch, Venetiis 1661. Een Fransche vertaling bezorgde H. Nimal [4]).

---

1) Acta SS. 16 Juni, III 234—263. Zie ook Molanus, 16 Juni, en Miraeus, 16 Juni.

2) Uitgegeven door J. H. Bormans: Leven van Sinte Lutgardis (Dietsche Waranda III 39—67, 132—165, 285—322, IV 155—170, 267—302). Zie Te Winkel, I 286, Jonckbloet, I 456, en Petit, n°. 491.

3) Frans van Veerdeghem: Leven van Sinte Lutgart, tweede en derde boek, Leiden 1899. Zie de lijst der geschriften over Lutgart aldaar, Inleiding blz. VIII noot.

4) Vies de quelques-unes de nos Grandes Saintes au pays de Liège, Liége 1898, blz. 176—239.

VI. Vita Margaretae Iprensis [1]).

De levensbeschrijving van deze vrome († 1237) is niet geheel het werk van Thomas, maar een uitbreiding van wat zijn vriend, broeder Sigerus of Zegherus Insulensis [2]), over haar bekeering geschreven had. Hoe Thomas aan zijn stof kwam, hoe op zijn gebed een dreigende onweersbui overdreef, welke kennissen hij in Yperen had, dat alles en meer verhaalt hij in den proloog, welken ik hier geheel afschrijf.

„Amico et Fratri in Christo charissimo F. Sigero et actione, et ordine Praedicatori in Insula, Frater eiusdem Ordinis cuius nomen ad praesens non utile nominari [3]): Salutem et bene hoc quod sibi. Tua fama Charissime frequenter excitatus, videre te a multo ante tempore cupiebam. Unde post Augustum a Parisiis rediens Ipras me venire contigit, et videre; ut spero nullatenus sine fructu. Recitante etiam te de illa praeclarae opinionis iuvencula nomine Margareta, miratus sum tanta novitate perculsus, et licet ipse dicam, ad melius excitatus. Rogante ergo te uno mane citra otium diei duabus membranis parvulis, memorabilia vitae illius te narrante suscepi. Sed heu quod tantum oportuit me festinare, fratris qui mecum erat, compulsus negotio, quem ante festum Omnium Sanctorum oportebat in Daciam transfretare. Digressus ergo a te, ubi eadem die ante Nonam fessi insudabamus itineri, subito coelo omni ex parte contenebrato, alluvionem pluviae gravissimam timebamus, et hoc eo magis quo remotiores ab oppido distabamus. Tum ego adhuc ex recenti memoria habitae rerum collationis de sponsa Christi incalescens dixi: Frater rogemus Dominum ob merita illius de qua tanta percepimus, ut nos ab imminenti pluvia tueatur. Oravimus et exauditi sumus pro sua reverentia. Credasque quod in eo quo Christum testor, subito deplosis nubibus reluxisse coelum serenumque diem redditum, et residuum viae in magna

---

1) Choquetius: Sancti Belgii ordinis Praedicatorum, Duaci 1618, cap. 22. Zie ook Miraeus, 20 Juli.

2) Zie over hem Choquetius, cap. VI.

3) In zijn proloog op het „Bonum Universale de Apibus" zegt hij eveneens: „Frater humilis, quem ad praesens non urget necessitas nominari," en in zijn supplement op de „Vita Mariae Oigniacensis" noemt hij zich „Frater N. humilis canonicus Cantipratensis". Op Thomas is ook van toepassing, hetgeen Lecoy de la Marche (Etienne de Bourbon, Introduction, blz. II) opmerkt omtrent Etienne de Bourbon, die zich „frater S. in ordine Fratrum Praedicatorum minimus" noemt: „Notre auteur est un de ces hommes, si nombreux au moyen âge parmi les artistes et les écrivains qui n'ont point connu la vanité littéraire, et qui ont poussé la modestie jusqu'à l'amour de l'obscurité."

iocunditate et gaudio peregisse. Haec fuerunt Primitiae bonitatis Sponsae Christi, quas ego in me, quamquam indignus, expertus sum. In hoc vero quod tempus vacandi habeo, eius meritis prorsus asscribo, quia nunquam postquam Ordinem Praedicatorum ingressus sum, ita continuo vacare Deo, nec mihi potui, sicut ex quo huic operi manum Scripturus apposui.

Suscipe igitur opus, Charissime, quantum ad materiam multum eximium: Opus vero sicubi corrigendum est, ipse tu corrigas, vel si non vacat tibi, mihi corrigenda committas: quia potius decet ut meis inficiar sordibus, et sordes proprias lavem, quam alium meis sordibus inquinari. Vade et sicut promisisti ora pro me. Saluta ex parte mea Fratrem Iacobum de Halle et alios ex Fratribus quoscumque vis: maxime autem Matrem piae memoriae Margaretae et Sorores eius, receptoresque Fratrum nostrorum, Materteram illius cum viro suo, quos omnes simul divinae misericordiae commendo."

VII. Bonum Universale de Apibus, 1256—1261.

VIII. In zijn „De natura rerum" (lib. 14) zegt Thomas, dat hij een Hebreeuwsche verhandeling over kostbare steenen in het Latijn heeft vertaald [1]). Johannes Baptista Pitra heeft deze vertaling (?) „ad fidem Cantipratani" uitgegeven „ex codice Mazarineo" in zijn „Specilegium Solismense" (III 335) onder den titel: „Cethel, aut veterum Judaeorum physiologorum de lapidibus sententiae."

De vertaling van sommige boeken van Aristoteles, vroeger aan Thomas toegeschreven, is volgens Quétif en Echard van Guillelmus de Moerbeka. Een commentaar op „De disciplina scholarium" van Boëtius [2]) is eveneens niet door Thomas gemaakt.

c. *Bonum Universale de Apibus.*

„Een oetmoedich brueder, wes name geen noet en is te noemen op dese tijt, overscrivet den eerweerdigen vader in Christo, brueder Hubert [3]), die een meyster is vander Prediker oirde. Ic

1) Zie Léop. Delisle in de „Hist. litt. de la Fr." XXX 368.

2) Campbell, n°. 324, en J. G. Th. Gräsze: Lehrbuch einer allgemeinen Literärgeschichte, zweiter Band, dritte Abtheilung, zweite Hälfte, blz. 927 noot.

3) d. i. Humbertus de Romanis († 1277), vijfde generaal der Dominicaner orde. Hij deed afstand in 1263. (Vertaalde brieven van hem vindt men in hs. Haag, Kon. Bibl. V 47, fol. 296 *a*—318 *d*.) Vóór dien tijd was Thomas' boek dus voltooid. Etienne de Bourbon kende hem ook persoonlijk, zie A. Lecoy de la Marche: Anecdotes historiques, Légendes et Apologues tirés du recueil inédit d'Etienne de Bour-

wert zeer vriendelic gebeden van sommigen van mynen sonderlingen vrienden, dat ic wat bescriven soude vanden prelaten ende ondersaten, ende dat heb ic mit groter sorchvoudicheit ende arbeit gedaen. Ic heb ondersocht een boec vander natueren der dingen, dat ic zelve mit groten arbeide XIIII [1]) iaer lanc uut menigerhande meysters boeken nutteliken vergadert heb. Ende inden boec overlas ic mit groter aenmerkinge dat capittel vanden byen [2]), dat ic vergadert had uut den scriften der philosophen Arestoteles [3]), Solinum [4]) ende Plinium [5]) ende uut den scriften des groten Basilius [6]) ende des heiligen bisscops Ambrosius [7]) ende Iacobus Acconencen [8]). Ende hier in mach men begripen den gemenen staet der menschen alre meest den prelaten ende den ondersaten ende bisonderlinge, hoe men inden cloester sel leven. Dit capittel heb ic slechtelic bedudet naden geesteliken sinne. Dat eerste boec heb ic gescreven vanden prelaten, dat ander boec vanden ondersaten ende heb beide boeke mit mennigerhande capittele onderscheiden ende geteikent, ende tot elken capittel heb ic toegedaen exempele, die in onsen tiden of bi onsen tiden geschiet sijn, welke exempele overdragen mitter materiën ende mitten sinne der capittelen. Ic heb in veel capittelen dat gheschuwet, dat ic niet en noemde die lande, die stede, die dorpe, daer si geschiet sijn, want die menschen noch leveden ende geen geruchte daer van hebben en wouden, ende daer om ontsach ic mi hem te bescamen. Ende voerwaer, dit en mach den genen niet scaden, die dese leer navolgen of

---

bon, n°. 21 en 261. Humbertus schreef „De eruditione praedicatorum", zie A. Lecoy de la Marche: La Chaire française au moyen âge, Paris 1868, blz. 124, en E. Michael: Geschichte des deutschen Volkes, Freiburg im Breisgau 1897, II 103—108. Zijn „Liber de praedicatione crucis" (Quétif en Echard, I 141) schijnt verloren te zijn gegaan.

1) Lat. 15. Vergelijk den proloog op „De natura rerum", gedeeltelijk afgedrukt door Verwijs, Inl. blz. XIV, XV, waarin Thomas zegt: „annis ferme quindecim operam dedi", en: „anni iam quatuordecim aut quindecim elapsi sunt, ex quo libro De Naturis Rerum diligenter intendimus" (slot van het 19e boek).

2) Bij de lijst der capittelen zal blijken, hoeveel Thomas uit dit capittel heeft overgenomen.

3) Liber de historia animalium, V cap. 21, 22, 23, IX cap. 40, en Liber de generatione animalium, III cap. 10.

4) n.l. C. Julius Solinus' (3e eeuw ?) Polyhistor, of „De situ et mirabilibus mundi" (uittreksel uit de werken van Plinius).

5) Historia naturalis, XI cap. 5—22.

6) Hexameron (4e eeuw), homil. 8.

7) Bisschop van Milaan (4e eeuw). Hexameron, V cap. 21, 22.

8) n.l. Jacques de Vitry's Historia occidentalis.

lesen willen. In sommigen steden heb ic toegedaen die leer der philosophen [1]). Hier om, o heilige vader, bidde ic, dat mijn arbeit van di gecorrengiert werde, ende alset gecorrengiert is, voert gesent werde menigerhande husen dinen kijnderen ende onsen bruederen, op dat sijt uutscriven, ende dat heilighe saet vrucht doe van geboerten tot geboerten. Ende ic bidde dit oetmoedelic int eynde des boecs, dat alle die geen die dit boec lesen, mi onsalige te hulp comen mit eenre missen of een misse voer mi laten doen, ende dit begeer ic voer dat meeste loen mijns groten arbeits. Ende ic en gelove niet, dat die geen die dit lesen, mynen arbeit so versmaden sellen, dat se mi dese bede weigeren, want elc mensche, die reden gebruket, die mach claerlic zien, dat die menigerhande sentencie ende exempele deses boecs zeer bequaem sijn allen staten ende allen kunnen der menschen. Ende ic vermoede, dat men in velen boeken nauwe yet vinden mach, dat gemeenlic [2]) allen menschen dient dan dit boec, ende daer om heb icket genoemt: „Dat gemeen goet vanden byen." Uwe vaderlicheit blive gesont, ende die goedertierenheit Christi bescherme u ende bewaer u ende starc u alle tijt totter eer onser oerden."

Met dezen proloog leidt Thomas zijn Biënboec, het beroemdste en belangrijkste zijner werken in om duidelijk te maken, welk doel hij beoogde, en om rekenschap te geven van den titel. Ook omtrent de aanleiding tot het schrijven er van laat hij ons niet in het onzekere. Door allerlei geschriften had hij zich een goeden naam verworven. In hem zagen zijn vrienden den aangewezen persoon om een leidraad te geven voor het leven der geestelijken, zoowel in als buiten het klooster. Zijn innige vroomheid, zijn voorbeeldig leven, zijn ervaring maakten hem meer dan eenig ander bevoegd om als leidsman op te treden. Hij wees het verzoek dan ook niet van de hand, maar schijnt eerst op de gedachte te zijn gekomen de exempelen, die hij

1) In het Latijn volgt hier: „Et ego quidem indignus, ex mandato vestro huius operis audaciam sumpsi; cum in quodam Capitulo generali fratribus demandastis, ut in singulis provinciis digna memoriae scriberentur; si per fratres, vel occasione fratrum, sive alias nota fratribus contigissent." De vergadering, hier bedoeld, had te Parijs plaats in 1256. In hetzelfde jaar begon Thomas dus waarschijnlijk zijn boek te schrijven. Zeker is het, dat hij er in 1258 mee bezig was, want bij een voorval uit dat jaar zegt hij, dat het geschiedde „anno praesenti", zie Colvenerius, II 57 § 42. Bij een voorval uit 1261 zegt hij hetzelfde, zie Colvenerius, II 29 § 22. Toen Thomas „LX iaer een myn" oud was, schreef hij boek II 30 § 46, zie Biënb. hs. A, fol. 126 *b*.

2) l. gemeenliker, Lat. vix forte.... generalius aliquid inveniri.

gedurende zijn gansche leven verzameld had, voor zijn doel te gebruiken, nadat Humbertus op de Parijsche vergadering de broeders had aangespoord de merkwaardigheden, die hun bekend waren, op te schrijven. Het ging echter niet aan de exempelen zoo maar zonder eenig onderling verband achter elkander mede te deelen. Zijn stof moest geordend en gerangschikt worden. Was dit gedaan, dan kwam het er voor hem nog maar op aan een onderwerp te vinden, dat geschikt was om hem bij zijn verhandeling tot uitgangspunt te dienen, en waaraan hij zijn exempelen kon vastknoopen. Dit onderwerp vond hij in het negende boek [1]) van zijn „De natura rerum", waar hij het leven der bijen behandeld had op het voetspoor der bovengenoemde schrijvers.

Zij waren echter niet de eenigen, die het leven van deze kleine, nijvere diertjes den menschen tot voorbeeld stelden: ook veel anderen hadden dit gedaan o. a. S. Ephrem Syrus, S. Gregorius Nazianzenus, Nicetas Serronius, S. Epiphanius, S. Hieronymus, Gaudentius Brixiensis, S. Augustinus, S. Ioannes Chrysostomus en S. Paulinus Nolanus [2]).

Het is hier niet de plaats uit te weiden over de vereering, welke men voor de bijen als een soort heilige wezens koesterde, noch over het gebruik, dat van haar voortbrengselen werd gemaakt, of over andere bijzonderheden [3]). Ook Thomas heeft zich daar niet mee bezig gehouden. Zijn aandacht viel op de bijen, omdat haar staat het voorbeeld was van een goedgeordende samenleving, waarin de (bijen)koning, de prelaat, te gebieden en de anderen, het volk (de „ondersaten") te gehoorzamen heeft. In overeenstemming hiermede verdeelde hij zijn werk in twee boeken: het eerste, zooals wij in den proloog zagen, handelend over de prelaten, het tweede over de „ondersaten". Elk dezer boeken heeft hij „mit mennigerhande capittele onderscheiden ende geteikent", en wij kunnen dan ook niet beter een over-

---

1) Nat. Bl. VII regel 31—254.

2) Zie Colvenerius' inleiding op het „Bonum Universale", en Jules de Soignie: L'abeille à travers les âges, 1896, hoofdst. V. Over de bijen zelf schreven behalve Aristoteles, Iacobus de Vitriaco, Plinius, Basilius en Ambrosius ook Virgilius (Georgicon IV), Seneca (De clementia, I cap. 19, en Epistolae, 85 en 122), Plutarchus (De industria animalium), Rabanus Maurus (De universo, VIII cap. 6), Michaël Glycas (Annales), Hugo a Sancto Victore (Institutio monasterialis de bestiis et aliis rebus, III cap. 38), Albertus Magnus (De animalibus, XXVI cap. 1), Petrus Messias (Variae lectiones, IV cap. 13), Petrus Constantius (De republica apum), en Carolus Stephanus en Ioannes Liebault (Praedium rusticum, II cap. 63—73).

3) Hiervoor verwijs ik naar Jules de Soignie.

zicht van de stof geven dan door deze capittelen hier af te schrijven [1]).

Liber I.

1. Rex apum mellei coloris est, ex electo flore, et ex omni copia factus [2]).

Quod praelatus debet esse bonae vitae et bonae famae.

2. Reges plures in uno alveario saepius inchoantur [4]).

Quod ingenio pollentes praeferendi sunt.

3. Qui cum adulti esse coeperint, concordi suffragio omnes deteriores necant, ne distrahant agmina, et excitent seditiones [5]).

Quod insolentes reprimendi sunt.

Boek I.

1. Dat die prelaet wesen sel van goeden leven ende van goeden geruchte.

Die conync der byen is van honich werve [3]) ende is gemaect vander uutvercorenre bloemen.

2. Datmen die geen kiesen sel tot prelaten, die daer sijn verstandel ende van scarpen sin.

Vele conyngen beginnen dicke te werden in enen ymmecorve.

3. Datmen die onsedige ende moedige verdrucken sel ende benauwen.

Mer wanneer die conyngen der byen opghewassen sijn, so doden die ander byen gemeenliken ende eendrachtelic die snoetste conynge, op datse die scaren der byen niet en deylen ende twistinge verwecken.

---

1) Ik zet het Latijn er naast ter vergelijking met het Middelnederlandsch, en omdat men daaruit beter dan uit de vertaling zal kunnen zien, dat Thomas zijn hoofdstuk over de bijen uit „De natura rerum" bijna woordelijk heeft overgenomen. Bij Colvenerius is de lijst der hoofdstukken in tweeën gedeeld. De linker kolom heeft betrekking op de bijen, de rechter bevat de zedekundige toepassing. Hier zijn ze onder elkander afgedrukt. De vertaling volgt in de lijst der capittelen van cap. 1—7 de rechter kolom, maar verder de linker kolom. De zedekundige toepassingen, niet in deze lijst opgenomen, ontleen ik aan den tekst.

2) N. R. fol. 119 *d*, imperatoris vero fetus statim mellei coloris est et ex electo flore et ex omni copia factus.

3) d. i. verwe.

4) N. R. fol. 119 *d*, imperatores plures in uno opere inchoantur.

5) N. R. fol. 119 *d*, cum adulti esse ceperint, omnes concordi suffragio deteriores necant, ne distrahant et excitent seditiones.

4. Rex apum nullum habet aculeum, maiestate tantum armatus [1]).

Quod praelatus debet esse clemens.

5. In uno alveario princeps unus, qui tantum regiis insignibus dominatur [2]).

Unus praelatus sit in ecclesia, cui omnes subditi obediant, tanquam filii patri.

6. Rex in fronte macula quadam, quasi quodam diademate candidatur [3]).

Praelatus fulgeat eloquentia, et puritatem habeat in conscientia.

7. Notabili signo cultus alterius rex prae ceteris non ornatur [4]).

Quod praelato damnabilis est cultus superfluus.

8. Hic forma semper egregior, et duplo ceteris maior [5]).

Quod praelatus eligitur extra gregem propter probitatem,

4. Dat een prelaet wesen sel sonder wreetheit.

Die conync der byen en heeft geen angel, nochtant is hi gewapent mit mogentheit ende mit onsichlicheit.

5. Dat een prelaet wesen sel inder kerken, dien alle ondersaten onderdanich wesen sellen alse kijnder horen vader.

In enen ymmecorve en is mer een prince, die over die ander heerscapie heeft als een conync.

6. Dat die prelaet blencken sel in welsprekentheit ende puerheit hebben sel inder consciënciën.

Die conync der byen heeft inden voerhoefde een vlecke, daer hi mede verciert wort als mit eens conyncs croen.

7. Dat den prelaten verdoemelic is overvloedige cierheit der cleder.

Die conync der byen en wort niet verciert mit enigen sonderlingen teiken boven anderen byen.

8. Dat die coninc is heerliker van gedaente ende twewerve meerre dan die ander byen.

1) N. R. fol. 119 *b*, constat inter auctores quod imperator apum nullum habet aculeum, maiestate tamen armatus. Vergelijk Bromyard: Summa Praedicantium, Antwerpiae 1614, N 3, 11 (deel II blz. 111 *b*), en Jan Matthijssen, blz. 25, die zegt: „Rex apum sine aculeo est, noluit enim illum natura sevum esse, sed virtute constantem," en daarbij het „boke der byen" als zijn bron noemt.

2) N. R. fol. 119 *a*, in uno enim alvo unius tamen imperatoris insignibus dominatur.

3) N. R. fol. 119 *a*, in fronte macula quadam quasi quodam dyademate candidatur.

4) N. R. fol. 119 *b*, vultu et nitore [non] a vulgo differt.

5) N. R. fol. 119 *a*, qui (sc. imperator) forma semper egregior est et duplo ceteris maior.

ideo humeris suis habet portare onera suorum subditorum.

Dese is altoes schoenre van gedaente ende twewerve meerre dan die ander.

9. Alae eius breviores sunt, et perfectorum formam suscipit [1]).

9. Dat sijn vlogele corter sijn.

Praelatus non conqueratur si alas habuerit breviores.

10. Dum procedunt apes, rex in medio earum est, et se unaquaeque proximam esse cupit [2]).

10. Als die byen uutvliegen, is die conync in horen middel.

Quod praelatus debet suis subditis hilarem faciem praestare.

11. Et in officio illius omnes conspici se gaudent [3]).

11. Si verbliden hem alle, dat si gesien mogen werden in sinen dienst.

Quod bonus subditus non tantum bonum operatur in praesentia praelati.

12. Cum autem rex procedit, una est totum agmen, et circa eum globatur, cingitque eum ac protegit [4]).

12. Wanneer die conync uutreyset, so is al dat heer der byen vergadert om hem als een cloet.

Subditi orent pro vita praelatorum.

13. Si qua alam regis, transiens iuxta, destruxerit, non effugiet agmen [5]).

13. Isset, dat die byen den conync so na vliegen, dat se sijn vlogele quetsen, die en sel niet ontvlyen der scaer.

Subditi non perturbent contemplationem praelatorum.

14. Migraturo agmine nullae e domibus exire audent, nisi rex primo fuerit egressus, et

14. Wanneer dat heer der byen sel uuttrecken, so en der daer nyemant uut haren huse-

1) N. R. fol. 119 *a*, penne eius breviores. N. R. fol. 119 *d*, perfectorum formam suscipit.

2) N. R. fol. 120 *a*, cum procedant se unaqueque illi proximam esse cupit.

3) N. R. fol. 120 *a*, et in officio illius se conspici gaudet.

4) N. R. fol. 119 *d*, cum procedit, una est totum agmen, et circa eum globatur, et cingit eum ac protegit.

5) N. R. fol. 120 *a*, si qua alam imperatoris, transiens iuxta, destruxerit, non effugiet agmen.

volatus sui vendicaverit principatum [1]).

Praelatus subditis viam exemplaris vitae ostendat.

15. Reliquo tempore, cum populus in labore est, ipse operantes circuit, et solus immunis est ab opere [2]).

Praelatus subditorum opera inspiciat, et eos exhortatione, et quandoque etiam manibus adiuvet.

16. Circa eum satellites quidam sunt assidui custodes auctoritatis eius [3]).

Praelatus innocentiae suae custodes fideles semper secum subditos habeat.

17. Sunt et circa eum lictores saevi, qui morte puniunt delinquentes [3]).

Praelatus sedulus sit in corrigendis et extirpandis vitiis.

18. Intus semper rex est sollicitus, et non de facili cerni patitur [4]).

Praelatus sine causa non facile foris vagetur.

19. Neque enim foras egreditur, nisi agmine migraturo [5]).

Praelatus necessario egrediens, Deum, ut eum egredientem tueatur, exoret.

20. Si qua lassata est, aut

ken gaen, eer die conync eerst uutgegaen is.

15. In anderen tiden is hi mitten byen inden arbeide ende gaet om ende besiet die arbeiders, ende hi is alleen vry vanden arbeide.

16. Biden conync sijn sommige stadige gesellen bewaerres sijnre macht.

17. Biden conync sijn wrede stockers, die die misdadige pinen mitter wreder doot.

18. Die conync is altoes binnen huus sorchvoudich ende en laet hem niet lichtelic buten sien.

19. Die conync en gaet niet uut, dan wanneer dat heer uutreysen sel.

20. Is dat daer enige bye

---

1) N. R. fol. 119 *d*, nulle e domibus exire audent, nisi rex primo fuerit egressus et volatus sui vendicaverit principatum.

2) N. R. fol. 119 *d*, reliquo tempore, cum populus in labore est, ipse operantes circuit similis exhortanti solus immunis ab opere.

3) N. R. fol. 119 *d*, circa eum satellites quidam lictoresque sevi sunt assidui custodes auctoritatis eius.

4) N. R. fol. 119 *d*, non facile cerni patitur.

5) N. R. fol. 119 *d*, non foris procedit, nisi migraturo agmine.

forte aberraverit, rex eam odore suo prosequitur [2]).

Praelatus oberrantes reducat, et lassos relevet.

21. Haec regis benignitas et sollicitudo maxima est circa populos, et circa regem populi obedientia adeo perseverat, ut numquam odio, aut discordia ad invicem moveantur [3]).

Praelatus sit benignus, et sollicitus pro pace servanda.

22. Circa regem mira populi obedientia conservatur [4]).

Subditi obediant praelatis.

23. Rex in expeditione a plebe sustollitur.

Subditi praelatis orationum iuvamen impendant.

24. Fessum regem humeris sustollunt validiores, et ex toto portant [5]).

Perfectiores subditi praelatos in officiis relevent.

25. Regem si mori contigerit, tristis populus circa eius funera glomeratur, spectantesque exanimem, lugent: et tunc, nisi subveniatur eis, fame moriuntur [6]).

moede is of bi enen tuun [1]) dwaelt, daer vlieget die coninc mit sinen roke.

21. Des conyncs goedertierenheit ende sorchvoudicheit is alre meest over dat volc.

22. Onder den coninc wort bewaert wonderlike gehoersaemheit des volcs.

23. Die conync wort vanden volc inden heer verheven ende voergeset.

24. Den moeden conync bueren die starcste op mit horen scouderen ende dragen hem al heel.

25. So wanneer die conync stervet, so omringet dat droevige volc den doden ende aensiende dat dode lichaem, so bescreyen(t) sijt zeer.

---

1) l. bi aventuren.

2) N. R. fol. 120 *a*, qua lassata est aut forte aberravit odore....

3) N. R. fol. 119 *a*, et tanquam se constituendi illum aliqua controversia vel discordia moveantur. Nec mirum, quia semper certa regis pietas circa populos et circa regem populi obedientia conservatur.

4) N. R. fol. 119 *d*, mira eciam plebis contra imperatorem suum obedientia. Vergelijk Friedrich Spe: Trutz-Nachtigal, herausgeg. von G. Balke, Leipzig 1879, blz. 97, regel 184.

5) N. R. fol. 120 *a*, fessum humeris sublevant validiores, ex toto portant.

6) N. R. fol. 120 *b*, imperatore ea peste consumpto moeret plebs. Haec sunt signa doloris: non convehunt cibos, nec procedunt, tristes glomerantur circa torum imperatoris, spectantesque exanimem lugent, tunc, nisi eis subveniatur, fame moriuntur.

Quod subditi in morte boni praelati iure tristentur.

Liber II.

In tribus distribuuntur ordinibus apum plebes [1]).

1. Pars autem prima illarum est, quae matres et emeritae sunt, ceterisque maiores existunt: istae autem officiis singulis et operibus praesunt [2]).

De primo hominum genere in monasteriis degentium, nempe de officiariis.

2. Secunda pars illarum apum est, quae iuventutis vigore opera multa praestant [3]).

De vigore subditorum in iuventute.

3. Disciplina quadam matribus subditae sunt, nec quidquam agunt sine maiorum imperio [4]).

De virtute humilis subiectionis.

4. Tertia pars illarum apum est quae fucae dicuntur: hae sine aculeo sunt, velut imperfectae apes [5]).

De reverentia accusationis laicorum erga clericos.

Boek II.

Dat volc der bijen wert ghedeilt in driën. (alleen in den tekst)

Dat eerste deel der byen is der geenre, die moeders heeten ende meerre sijn dan die ander. Dese hebben elc ampte te regieren. (alleen in den tekst)

1. Dat ander deel vanden byen sijn die byen, die inder cracht der ioget veel werken volbrengen ende inder disciplinen der moeder onderdanich sijn ende nochtan niet en doen sonder gebode der overster.

2. Dat si sijn in eenre hande disciplinen der moeder onderdanich ende en doen niet sonder die gebode der overster.

3. Dat derde deel der byen is der geenre, die genoemt werden deernen.

---

1) N. R. fol. 119 *a*, in tribus distribuuntur apum plebes.

2) N. R. fol. 119 *b*, prima ergo pars apum illarum, que matres et emeritae, ceterisque maiores existunt.

3) N. R. fol. 119 *b*, secunda pars est iunior apum, que vigore multa opera prestantes ....

4) N. R. fol. 119 *b*, quasi disciplina quadam matribus subditae sunt, nec quidquam agunt sine maiorum imperio.

5) N. R. fol. 119 *b*, tertia pars est apum illarum, que fuce dicuntur. Hee sine aculeo sunt, velud apes imperfecte.

5. Istae sunt quasi clientes, et quasi servi primarum et verarum apum [1].

De servitio laicorum.

6. Has primas expellunt in opere, tardantes et sine clementia necant [2].

De expulsione perversorum laicorum.

7. Apes iuniores aut fucae, non in opere tantum: sed in foetu quoque adiuvant matres, ad calorem conferente turba [3].

De mutuo adiutorio seniorum et subditorum.

8. Apibus omnibus communis est labor [4].

De labore communi.

9. Omnes indifferenter ad opera expellunt [5].

De sedulitate communis laboris.

10. Nullus, cum per caelum licuerit, ocio perit dies [6].

De ocio fugiendo.

11. Omnes unam incolunt mansionem: neque enim eas natura dividi patitur [7].

De bonitate socialis vitae.

12. Communis est omnium cibus: neque enim separatim vescuntur, ne inaequalitas operis, et cibi fiat, et temporis [8].

4. Dese sijn alse dienres ende knechte der waerre byen.

5. Dese biën sonder angel werden eerst uutgedreven totten werke, ende die rechte byen dodense sonder barmherticheit, die traech sijn.

6. Die cleyn byen ofte deernen helpen niet alleen der moeder inden werken mer oec inder vrucht.

7. Allen byen is gemeen arbeit.

8. Alle byen werden sonder onderscheit uutgedreven totten arbeide.

9. Wanneer die byen doer die lucht vliegen, so en voergaet hem geen dach in ledicheit.

10. Si woenen alle in eenre woenynge.

11. Hem allen is ghemeen spise, ende si en eten niet van een gescheiden.

---

1) N. R. fol. 119 *b*, hee sunt quasi clientes et servicia primarum et verarum apum.

2) N. R. fol. 119 *b*, has primas expellunt in opere tardantes.

3) N. R. fol. 119 *b*, sed in fetu tamen quoque adiuvant matres, ad calorem conferente turba.

4) N. R. fol. 119 *a*, in commune labor.

5) N. R. fol. 119 *a*, communis operatio.

6) N. R. fol. 119 *a*, nullus, cum per celum licuerit, otio perit dies.

7) N. R. fol. 119 *a*, unam omnes involvunt habitationem.

8) N. R. fol. 119 *a*, communis cibus omnibus. N. R. fol. 119 *c*, neque enim separatim vescuntur, ne inequalitas operis, cibi fiat et temporis.

De communitate et parcialitate victus.

13. Simul silent. Advesperascente enim die in alveario strepunt minus ac minus, donec una circumvolet, vocis bucina quietem imperans, et hoc castrorum more. Hoc idem faciunt in matutino [1]).

De silentio et eius virtute.

14. Pax inter eas praecipua.

De pace mutuo habenda.

15. Pro convehendis floribus rixa quandoque inter apes fit: sed interiectu pulveris, aut fumo, tota discutitur [2]).

De contentionis exortae sedatione.

16. Verarum apum singulae habent aculeum, sed eo nihil mitibus nocent: si qui vero sudores amaros habent, et ex natura foetidi sunt, hos persequuntur et pungunt.

De subditorum mutua admonitione.

17. Apes, quae aculeum perdunt, mella de cetero facere non possunt [3]).

De periculo carentium zelo correctionis.

18. Sunt et apes rusticae, aspectu horridae, multo iracundiores, sed labore et opere

12. Die byen swigen te samen, ende wanneer dattet begint avont te werden, so singen si te samen inden ymmekorve, ende si laten allencken of, thent daer een bye omme vliecht ende mitter basunen hoerre stemme gebot rust of silencium doet houden.

13. Onder den byen is die alre hoechste vrede.

14. Onder den byen wort ondertiden kijf om die bloemen te samen te voren, mer mit inwerpinge des stoves of mit roke werden si al verscheiden.

15. Die waer byen hebben elc een angel, mer daer mede en scaden si niet den sachtmoedigen, mer die daer hebben bitter sweet ende van natueren stinckende sijn, die vervolgense ende stekense.

16. Die byen, die horen angel verliesen, en kunnen voertaen geen honich maken.

17. Daer sijn grove byen alse rustiers, verveerlic van aensicht, veel toerniger dan

1) N. R. fol. 119 *c*, cum advesperascet in alvo strepunt minus ac minus, donec una supervolet eodem quo excitavit buccino quietem capere imperans, et hoc castrorum more.

2) N. R. fol. 120 *a*, haec rixa maxima fit pro convehendis floribus an dimicatio, iniectione pulveris aut fumo tota distinguitur.

3) N. R. fol. 120 *a*, prodito itaque aculeo mellam eas de cetero facere negat.

praestantes. Illae aliquando in tantum adacto aculeo pungunt, ut intestimum sequatur, et tunc illico moriuntur [1].

De culpae remissione.

19. Inter omnia animalium genera illud supra modum mirabile est, quod apes communem habent sobolem, et eis communis est fructus [2].

De non quaerendo gloriam propriam.

20. Mira apes amicitia foventur invicem.

De mutua et vera amicitia.

21. Sunt et apes hospitalitatis virtuti deditae. Apes enim extraneas, dummodo bonae et mitis naturae sint, secum recipiunt.

De bono hospitalitatis.

22. Cum plura animalium genera cupida sint et avara, apum tamen genus nullis avaritiae spurcitiis scatet, sed super beneficium gratulatur.

De avaritia cavenda.

23. In apibus quasi habitualiter totius virtutis insigne reperies, et quae in aliis animalibus singillatim sparsa videntur, in istis natura mater propensiori beneficio congregavit.

De laude et commendatione virtutis.

die ander mer vromer inden arbeide ende werke.

18. Onder alle kunne der dieren is dit utermaten wonderlic alleen onder den byen, datse hebben gemeen kijnder, ende hem allen is gemeen vrucht.

19. Die byen werden mit wonderliker vrienscap onder een gevoet.

20. Die byen vervullen die doecht der gasterie, want si ontfangen tot hem in vreemde byen, die van goeder ende sachtmoediger natueren sijn.

21. Veel kunnen der dieren sijn begeerlic ende ghierich, mer dat kunne der byen en heeft geen ghiericheit ende verblidet hem vander weldaet.

22. Inden byen vintmen bina die edelheit alre doecht, ende die in anderen dieren gedeilt sijn, die hevet die natuer inden byen uut overvloedeliker weldaet vergadert.

---

1) N. R. fol. 120 *a*, sunt etciam rustice silvestres, aspectu horride, multo iracundiores sed labore et opere prestantiores.... aliqui dicunt, quod nequaquam (!) nam in tantum adacto (sc. aculeo) ut intestinum sequatur.

2) N. R. fol. 119 *a*, apes, ut refert Ambrosius, in omni genere animantium communem sobolem habent.... communis usus et fructus est.

24. Sunt et inter apes diversa quaedam officia: Aliae struunt, aliae poliunt, aliae suggerunt, aliae distribuunt ex eo quod allatum est [1].

De ratione reddenda in commissis officiis.

25. Videres omnes certare de munere [2].

De diversitate et certamine virtutum.

26. Videres alias invigilare quaerendo victualia [3].

De vigili cura officiatorum.

27. Videres de castris alias esse sollicitas, et diligentem custodiam adhibere [4].

De subditis suspectis diligentior sit praelatorum custodia.

28. Quibus est adolescentia, ad opera exeunt: seniores intus operantur [5].

De iugo Domini ab adolescentia portando.

29. Integritas est cunctis apibus corporis virginalis [6].

De virtute castitatis.

23. Onder den biën sijn mennigerhande ampte: een deel byen tymmeren, die ander maken slecht ende zuverlic, die ander raden totten anderen delen, dat daer gehaelt is.

24. Du moechste zien, dat alle die byen arbeiden om die gaven.

25. Du moechste zien, dat sommige byen vliteliken arbeiden om cost te vergaderen, ende die ander sijn sorchvoudich vander bewaringe ende bewisen vlitelic hoede.

26. Du moechste zien, dat die ander byen sorchvoudich sijn vanden tenten ende vlitighe hoede hebben.

27. Die die ioecht hebben trecken uut te werken, ende die outste werken binnen.

28. In allen byen is geheel iofferscap des lichaems, ende si en werden mit geenre onreynicheit onder een gemenget,

---

1) N. R. fol. 119 *c*, sunt etenim intus officia diversa: alie struunt, alie poliunt, alie sugerunt, alie distribuunt cibum ex quod allatum est.

2) N. R. fol. 119 *c*, videres omnes certare de munere.

3) N. R. fol. 119 *c*, alias (sc. videres) invigilare querendo victualia.

4) N. R. fol. 119 *c*, alias (sc. videres) sollicitas de castris et adhibere custodiam. Vergel. Spe, blz. 97, regel 187—190.

5) N. R. fol. 119 *c*, quatenus est earum adolescentia, ad opera exeunt et supradicta convehunt: seniores intus operantur.

6) N. R. fol. 119 *a*, integritas quoque corporis virginalis omnibus communis et partus. Vgl. Spe, blz. 98, regel 233—236.

30. Nullo inter se concubitu miscentur, nec in libidinem resolvuntur [1]).

De fuga peccati contra naturam.

31. Et licet quidem nequaquam coitu misceantur, maximum tamen filiorum examen emittunt [2]).

De spiritualium filiorum generatione.

32. Nocte in expeditione deprehensae, excubant supinae, ut alas a rore protegant [3]).

De virtute orationis.

33. Licet positae sint sub rege liberae tamen sunt [4]).

De vera libertate, quae in Christi servitute comprobatur.

34. Sicut regem ordinant, sic et populos creant [5]).

De electione praelatorum a subditis.

35. Praerogativum examen iudicii tenent: incorrigibiles enim notant, castigant, mox et morte puniunt [6]).

De perversa et iusta iustitia.

36. Miro modo innocuae sunt.

nochtan brengense voert dat alre meeste swerm der byen.

29. Die byen en werden mit geenre onreynicheit onder een gemenget, noch si en werden niet ontbonden in onkuuscheit.

30. Al isset, dat die byen mit geenre onkuuscheit onder een gemenget en werden, nochtan brengense voert die alre meeste swerm der kijnder.

31. Alse die byen buten benachten, so slapen si opten rugge, op datse hoer vlogelkijns beschermen mogen vanden dou.

32. Al isset, dat die byen onder die ee geset sijn, nochtan sijn si vri.

33. Alse die byen enen conync ordinieren, so sceppen si oec dat volc.

34. Die byen houden strenge ondersueken des oirdels. Die ongehoersaem doden si, si castiënse ter stont ende pinigense mitter doot.

35. Die byen sijn in wonderliker wise onscadelic.

1) N. R. fol. 119 *a*, quoniam neque ullo inter se concubitu miscentur, nec in libidine resolvuntur.

2) N. R. fol. 119 *a*, nec partus doloribus quatiuntur, et tamen subito maximum examen filiorum emittunt.

3) N. R. fol. 119 *a*, nocte deprehense in expeditione, excubant supine, ut alas suas a rore et pluvia protegant. Vgl. Spe, blz. 95, regel 121—134.

4) N. R. fol. 119 *a*, licet posite sub rege sicut tamen libere sunt.

5) N. R. fol. 119 *a*, ipsae sibi regem ordinant, populos creant.

6) N. R. fol. 119 *a*, nam et prerogativum iudicii tenent. N. R. fol. 119 *c*, mira observatio operis, cessantium inertiam notant, castigant mox et morte puniunt.

De virtute innocentiae et simplicitatis.

37. Fructibus nullis nocent: sed nec mortuis quidem [1].

De innocentia boni hominis et iusti, qui nemini cupit nocere, sed omnibus prodesse.

38. Non solum ab odoriferis, verum etiam a foetidis herbis, mellis alimoniam trahunt. Mire tamen bonis odoribus delectantur, et naturaliter foetida fugiunt: sed in eis, propter mellis bonum, ad tempus utiliter demorantur [2].

Quilibet studeat occasionem proficiendi et emendandi sumere, non solum a bonis, verum etiam a malis.

39. Mira munditia circa eas. Admoliuntur namque omnia in medium, nullae inter opera spurcitiae iacent: quin et excrementa operantium intus ponunt, ne longius recedant: ut congesta in unum locum, turbidis diebus, et operum ocio foras efferant aggregata [3].

Quod rigor iustitiae et zelus correctionis in Capitulis stricte sit servandus.

36. Die byen en scaden genen vruchten noch oec den doden vruchten.

37. Die byen en halen niet alleen dat honich van welrukenden crude mer oec van stinckenden crude.

38. Wonderlike reynicheit is onder den byen, ende die onreynicheit vergaderense int middel, ende geen onreynicheit en blijft daer verholen.

---

1) N. R. fol. 119 *a*, nullis fructibus nocent, nec mortuis quidem.

2) N. R. fol. 119 *a*, floribus non solum ab odoriferis, sed etiam a fetidis herbis mellis alimoniam sumunt; tamen semper volunt esse in floribus, et magis bonis quam malis odoribus delectantur. Naturaliter enim fugiunt fetida, sed quandoque propter mellis alimoniam in eis utiliter demorantur.

3) N. R. fol. 119 *c*, mira munditia circa eas. Admoliuntur in medio omnia, nulle inter opera spurcitie iacent, quin et excrementa operantium intus ponunt, ne longius recedant, ut congesta in unum locum turbidis diebus et operum otio foras efferant aggregata. Vgl. Spe, blz. 98, regel 225—232.

40. Pariter aggregatae suaviter cantant [1]).

Quod consonantia vocum in psalmodiis sit vigili mente servanda.

41. Habent gratam miramque vocis suavitatem [2]).

Quod ex suavitate cantus dulcedo et devotio mentis sit trahenda.

42. Habent privatim consilia [3]).

Quod qui nolunt decipi omnia faciunt consilio.

43. Tempora praenoscunt.

Quod provida circumspectione praeteritorum, praesentium, et futurorum cuncta sunt prospicienda.

44. Praedivinant enim imbres, ventosque, et tunc se continent tectis [4]).

Quod tribulationes et persecutiones patienter sunt tolerandae.

45. Si dies futurus est mitis, provolant universae [4]).

Quod quies mentis et corporis multum iuvat ad contemplationem scripturarum.

46. Procedentes per rura redolentia, inhiant floribus, et fugientibus rivis per gramina, et herbis dulcibus inhaerentes, curiose satagunt redolentias experiri.

39. Alse die biën te samen vergadert sijn, so singen si zuetelic.

40. Die byen hebben al gemeen zuete ende wonderlike stemme.

41. Die byen hebben heymelike rade.

42. Die byen voerbekennen die tide.

43. Die byen voerweten die regene ende die wijnde, dan bliven si onder den dake.

44. Isset, dat die toecomende dach sacht ende claer wesen sel, so vliegen die byen al uut.

45. Als die byen vliegen over welrukende ackeren, so bliven si begeerliken hangende aen die bloemen, ende daer die ryvierkens over dat gras lopen, daer hangense aenden zueten

---

1) N. R. fol. 120 *a*, tunc post pastum iterum congregate pariter suaviter canunt.

2) N. R. fol. 120 *a*, habent enim gratam miramque in murmure suavitatem sue vocis.

3) N. R. fol. 119 *a*, habent privatim consilia.

4) N. R. fol. 119 *c*, si dies futurus mitis est, predivinant enim ymbres ventosque, tunc provolant universe. Vgl. Spe, blz. 97, regel 191 en 192.

Quod multum sit utile, insistere studio sanctarum scripturarum.

47. Unius patriae limine clauduntur [1]).

Quilibet in studendo, maneat in limine verae fidei sanctae Romanae Ecclesiae.

48. Non transgrediuntur terminos constitutos.

Quod modus pius habendus sit in studio scripturarum.

49. Gaudent plausu et tinnitu aeris [2]).

Quod praedicatione scripturarum, fidelium animae ad vitae perfectionem provocantur.

50. Hilaritate et nitore apum sanitas aestimatur [3]).

Quod nihil iucundius gaudio bonae conscientiae, et nihil tristabilius tristitia malae conscientiae.

51. Sunt qui dicunt apes reviviscere mortuas, si intra tecta hyeme serventur, et ad solem verno tempore reponantur [4]).

Quod multo felicius sit in praesenti peccata per poenitentiam abluere, quam in futuro.

52. Vita apum longissima septennis: numquam autem ultra decem annos durare possunt [5]).

crude, ende si arbeiden sorchvoudelic te ondervinden den zueten roke.

46. Die byen werden besloten binnen den palen eens lants.

47. Die byen en overtreden niet die gesette termyne.

48. Die byen verbliden hem van hantslage ende vanden clanc des metaels.

49. Uut der byen vrolicheit ende hoerre goeder verwe verstaet men hoer gesontheit.

50. Sommige seggen, dat die byen weder levendich werden, isset, dat mense des winters onder den dack bewaert ende inden mey weder leit inder sonnen schijn.

51. Dat lancste leven der byen is VII iaer, ende si en mogen nummermeer dueren X iaer.

1) N. R. fol. 119 *a*, unius patrie clauduntur limine.

2) N. R. fol. 120 *b*, gaudent pulsu et eris tinnitu, eoque convocantur.

3) N. R. fol. 120 *b*, hylaritate et nitore sanitas estimatur.

4) N. R. fol. 120 *b*, sunt que mortue revive facte, si infra tectum hyeme serventur, ac demum ad solem verno tempore apponantur.

5) N. R. fol. 120 *b*, vita longissima est [septem] annis: nunquam ultra 10 annos durare dicuntur.

Totam vitam suam Christianus exerceat in gratia septiformis Spiritus, et decalogo legis.

53. Hyeme latent, et tunc vescuntur melle, quod aestivo tempore congregaverunt.

De veneratione corporum sanctorum, et suffragiis defunctorum exempla plura.

54. Aestate prodeunt, et quasi longo hyemis taedio fatigatae, extensis membris et alis, excussisque exuviis, exultatione multiplici in auras liberas spaciantur.

De felicitate et gaudio sanctarum animarum.

55. Hirundines et aliae aves depopulantur easdem [1]).

De tentatione diaboli transfigurantis se in angelum lucis.

56. Insidiantur et iis adaquantibus ranae [2]).

Quod diabolus faciliter tentat deditos vitio gulae.

57. Vespae quoque persequuntur easdem, et impugnant eas odio naturali.

De daemonibus aërem perturbantibus.

52. Inden winter schulen die byen, ende dan etense, datse des somers vergadert hebben.

53. Des somers vliegen die byen uut. Recht of se mit langen verdriet des winters vermoeyt waren, so recken si uut hoer lede ende hoer vlogele, ende mit menichvoudigen vroechden vliegen si in die rume lucht.

54. Die swaluwen ende ander vogelen vervolgen die biën.

Die vorsche leggen lagen den byen, als si water drincken.

55. Die horneten vervolgen oec die byen, ende si aenvechten se uut natuerliken hate.

Zien wij reeds bij den eersten blik in deze lijst, dat de toepassingen dikwijls zeer gezocht zijn, met nog meer recht kan men van een aantal exempelen zeggen, dat zij òf zeer weinig òf in het geheel niets met het onderwerp zelf te maken hebben. Zegt Thomas alleen bij het verhaal van een zeemonster, dat in Engeland gevangen werd: „Ic [3]) wil een dinc vertellen .... al

1) N. R. fol. 120 *a*, sed et hyrundines et alie simile aves depopulantur eas.
2) N. R. fol. 120 *b*, insidiantur et hiis et adaquantibus rane.
3) Biënb. hs. A, fol. 127 *c*.

isset, dattet niet en hoert totter materiën, die wi voer handen hebben," hetzelfde is ook op andere exempelen van toepassing, al zegt Thomas ook, dat zij „overdragen mitter materiën ende mitten sinne der capittelen". Het was hem minder te doen om het verband dan wel om het exempel zelf, een trek, dien Thomas met veel exempelvertellende kanselredenaars gemeen had [1]. Het doel was nuttig te zijn, op te wekken tot het goede, vrees in te boezemen voor het kwade. Men meende dat doel, beter dan door scholastieke redeneeringen en door subtiele bespiegelingen, te bereiken door gebruik te maken van praktische voorbeelden, van exempelen, d. z. korte verhalen, meestal uit het werkelijke leven, met stichtelijke of moraliseerende strekking [2]. Het gebruik van zulke exempelen, welke zoowel mirakelen, visioenen, stichtelijke vertellingen als anecdoten omvatten, was reeds door den heiligen Dominicus, den stichter der Dominicaner orde, aanbevolen. Dominicus toch „propter hanc tantam utilitatem exemplorum.... apud omnes et de omni materia, habundabat in loquendo verbis edificatoriis et exemplis", zooals Etienne de Bourbon in den proloog van zijn „Tractatus de diversis materiis praedicabilibus", in de Middeleeuwen meer bekend onder den titel: „Liber de septem donis spiritus sancti," zegt, en hij beroept zich daarbij op hetgeen hij gelezen heeft in diens levensbeschrijving [3]: „Ubicunque conversabatur beatus Dominicus, sive in via cum sociis, aut in domo cum hospite reliquaque familia, aut inter magnates et principes vel prelatos, semper effluebat edificatoriis sermonibus, habundabat exemplis, quibus ad amorem Christi seculive contemptum audiencium animos invitabat; et vix ipsa communis ejus locucio a virtutis pondere vacua erat." Ook herinnert Etienne de Bourbon in zijn proloog aan de uitspraak van Gregorius: „Magis [4]) docent facta quam verba et magis movent exempla quam predicamenta," en aan de woorden van Dionysius: „Sapientes philosophi incorporant sermones suos vestiendo eos similitudinibus et exemplis. Sermo enim corporeus facilius transit de sensu ad ymaginativam et de ymaginacione ad memoriam."

1) Zie Lecoy de la Marche: La Chaire française, blz. 276.

2) Zie De Vooys, blz. 7.

3) Deze levensbeschrijving is van de hand van Constantinus, bisschop van Orvieto. Hetzelfde leest men in de biographie van Dominicus door Jordanus, zijn opvolger. Zie Lecoy de la Marche: Etienne de Bourbon, blz. 13 noot.

4) Zie ook L. Petit de Julleville: Histoire de la Langue et de la Littérature française, II 242.

Etienne schat dan ook den invloed, die van zijn exempelen zal uitgaan, niet gering. „Experimento multo et longo didicimus," zegt hij, „quod illi qui exemplis habundaverunt, in dicto proposito majorem graciam habuerunt et majorem fructum facere visi fuerunt. Ipsa siquidem exempla valent ad omnes homines et ad omnem statum et ad omnem materiam, et ad omne malum dissuadendum, et ad omne bonum suadendum et adipiscendum et promovendum, in omni loco et tempore, predicacione et monicione. Valent eciam exempla ad futurorum malorum evitacionem, ad viciorum detestacionem, ad desperatorum revocacionem ad spem et ad presumptuosorum humiliacionem, ad perversorum conversionem et provocacionem ad penitenciam, ad penitencium erudicionem, ad conversorum promocionem, ad tentatorum communicionem, ad tribulatorum et mestorum consolacionem, ad debilium corroboracionem, ad bonorum temporalium debitam dispensacionem, ad bonorum spiritualium adquisicionem, augmentacionem, conservacionem et debitam dispensacionem, et ad amoris Dei et proximi inflammacionem, ad bonorum eternorum pregustacionem, impetracionem et adepcionem; quod per totum opus poterit apparere."

Ook Etienne de Besançon erkent in zijn „Alphabetum narrationum", een verzameling exempelen in het midden der dertiende eeuw door hem aangelegd, de groote kracht, welke van stichtelijke verhalen en exempelen uitgaat, overtuigd als hij is, dat zeer veel menschen daardoor tot een deugdzaam leven gebracht zijn [1]. Jacques de Vitry getuigt in den proloog van zijn „Vita Mariae Oigniacensis" [2]: „Multi enim incitantur exemplis, qui non moventur praeceptis." Het is bekend, dat de eigenlijke exempelen vóór de dertiende eeuw in Frankrijk zeldzaam zijn. De Latijnsche tekst van Maurice de Sully bevat er nog geen enkele, maar zijn navolgers hebben er reeds gebruik van gemaakt. Aan Jacques de Vitry echter is het vooral te danken, dat de exempelen in de sermoenen algemeen in zwang kwamen, en het behoeft ons dan ook niet te verwonderen, wanneer wij van dezen vurigen prediker in den proloog van den „Tractatus de abundantia exemplorum in Sermonibus" lezen: „Magister [3])

1) Zie „Hist. litt. de la France", XX 273.
2) Acta SS. 23 Juni, IV 636.
3) Zie Hauréau in de „Hist. litt. de la France", XXIX 547. Hetzelfde leest men in den proloog van Etienne de Bourbon (geciteerd in de Hist. litt. XVIII 215), aan wien Humbertus de Romanis, de schrijver van den „Tractatus", zijn mededeeling ontleende.

Iacobus de Vitriaco vir sanctus et francus.... praedicando per regnum Franciae et utens exemplis in suis sermonibus, adeo totam Franciam commovit, quod non extat memoria aliquem ante illum vel post sic movisse." Meer lof kon hem niet worden toegezwaaid.

Wat hier van Jacques de Vitry wordt verteld, herinnert ons aan hetgeen wij lezen in Beda's Hystoria Anglorum [1]: „Quidam episcopus litteratus et subtilis valde missus fuit ad conversionem Anglorum, et utens subtilitate in sermonibus suis nichel profecit. Missus est alius minoris litterature qui, utens narrationibus et exemplis in sermonibus suis, pene totam Angliam convertit." Deze plaats, door Etienne de Besançon aangehaald in zijn „Alphabetum exemplorum" i. v. Exemplum ten bewijze van zijn meening: „Exempla plus movent quam predicatio subtilis," bewijst, welk een krachtig middel ter bekeering exempelen waren in den mond van een ervaren, welbespraakt prediker.

Humbertus de Romanis [2], aan wien Thomas zijn werk opdroeg, en Alanus ab Insulis († 1202) in zijn „Summa de arte praedicatoria" [3] bevelen het gebruik van exempelen evenzeer aan vooral aan het einde van de preek. Begon een beroemd redenaar in de oudheid al zijn redevoeringen met een verhaal, „dans la chaire du moyen âge, les histoires ou, pour parler le langage du temps, les exemples, sont au contraire réservés ordinairement pour la fin, alors que l'attention est fatiguée et que les paupières s'alourdissent. Ils sont un des moyens les plus efficaces et les plus commodes pour agir sur l'imagination du peuple" [4]. Juist doordat zij vooral in de sermoenen gebruikt werden, kregen de exempelen den naam van „Predigtmärlein", waaronder men in de Middeleeuwen verstond „gröszere oder kleinere Erzählungen, Legenden, Sagen, Beispiele, Fabeln, Anecdoten, geistlichen und weltlichen, erbaulichen oder auch nicht erbaulichen Inhalts, die zu mehrerer Veranschaulichung und zu besserer Einprägung der vorgetragenen Moral in die Predigten eingeflochten werden" [5].

1) Zie L. Toulmin Smith et Paul Meyer: Les contes moralisés de Nicole Bozon, Paris 1889 (Société des anciens textes français), Introduction, blz. XI.

2) Zie Lecoy de la Marche: La Chaire française, blz. 277.

3) Zie Th. F. Crane: The Exempla or illustrative stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry, London 1890 (Published for the Folk-Lore Society, n°. 26), Introduction, blz. XIX noot 1, en vergelijk Th. F. Crane: Mediaeval Sermon-Books and Stories (Proceedings of the American Philosophical Society, XXI, April 1883—January 1884, n°. 114), blz. 55 noot 2.

4) Lecoy de la Marche: La Chaire française, blz. 275.

5) Fr. Pfeiffer: Predigtmärlein (Germania III, 1858), blz. 407.

Het grootste aandeel in de verbreiding en het algemeen maken der exempelen hebben de Dominicanen gehad. Wel is het zeer waarschijnlijk, dat er voortdurend ook na den tijd van Gregorius den Groote in de kloosters stichtelijke exempelen zijn verteld en er telkens nieuwe zijn ontstaan, maar zeker is het, dat wij ze in de 13e eeuw zeer sterk zien vermenigvuldigen, en dat men ze juist toen met voorliefde begon te verzamelen. Meent Kaufmann, dat juist tegen dien tijd de smaak in de novelle toenam, doordat een stroom van Oostersche fictie in Europa doordrong, De Vooys [1]) komt er tegen op, dat aan zulk een uiterlijke oorzaak, aan den invloed van een soort mode in dit geval moet worden gedacht. Volgens hem is er een meer innerlijke oorzaak. „Evenals in de 6de eeuw onder de Benedictijnen het kloosterleven jong en krachtig was, vol ware geestdrift, zoo was ook de 13de eeuw een tijd van geestelijke opleving, samenhangende met de kruistocht-beweging. Een gevolg daarvan was een nieuwe opbloei van de stichtelijke exempelen, die immers uit het leven voortkwamen." Bovendien was mede van grooten invloed het gebruik, dat in de sermoenen bij het prediken in de volkstaal van de exempelen werd gemaakt. De Dominicanen nu grepen de prediking aan als krachtig propaganda-middel voor de nieuwe beginselen; zij vooral bedienden zich daarbij van exempelen. Etienne de Bourbon zegt herhaaldelijk, dat hij een exempel „in sermone" gehoord heeft.

En toch zouden de exempelen, hoewel zij geen opteekening behoefden om zich voort te planten en te ontwikkelen, nooit zulk een groote verbreiding gekregen hebben en zoo in aantal toegenomen zijn zonder de groote schriftelijke verzamelingen, waarin men slechts had te zoeken om er op iederen tekst te kust en te keur te vinden. Boven vermeldden wij reeds het werk van Etienne de Bourbon [2]), waarin de exempelen naar de zeven gaven van den heiligen geest gerangschikt zijn. Hij behandelde achtereenvolgens het donum timoris, pietatis, sciencie, fortitudinis en consilii. Vóór hij nog aan het donum intellectus en sapiencie begonnen was, overleed hij in 1260. De Dominicaan Martinus Polonus († 1279) gebruikte voornamelijk Etienne de Bourbon als bron voor het „Promptuarium", gevoegd achter zijn „Sermones". Evenzoo leerden wij reeds het „Alphabetum nar-

---

1) Blz. 40.

2) Over zijn talrijke bronnen, omstreeks 90 in getal, zie men Lecoy de la Marche's Introduction, blz. XIII vlgg.

rationum" kennen van Etienne de Besançon, waarin de stof naar „Stichwörter" gerangschikt is, en waarvan de voornaamste bronnen zijn: Caesarius, Jacques de Vitry, Gregorius, de Vitae Patrum, Etienne de Bourbon, Petrus Damianus, Valerius Maximus, Petrus Alphonsus, Iacobus de Voragine en Helinandus. Eveneens uit de 13e eeuw zijn de „Sermones de tempore et de sanctis" van den Dominicaan Peregrinus. Hoewel niet uitsluitend opgesteld ten behoeve der predikers, is toch zijn werk door de daarin medegedeelde exempelen van belang.

Naast deze werken ontstonden er nog andere met het doel om aan tijdgenoot en nakomeling stichtelijke lectuur te verschaffen, en wij denken hierbij terstond aan Caesarius en aan Thomas. Blijkens zijn proloog schreef Thomas voor lezers. Dat Thomas op het denkbeeld is gekomen om exempelen te gaan opteekenen, gedachtig aan het gebruik, dat de stichter zijner orde er van maakte, schijnt mij niet zoo zeker toe, als wel dat de rechtstreeksche aansporing daartoe is uitgegaan van Jacques de Vitry, met wien Thomas op jeugdigen leeftijd in aanraking kwam. Hoe het ook zij, reeds zeer vroeg begon hij, hetgeen hij zag en hoorde, op te schrijven, getuige de nauwkeurigheid, waarmee hij als grijsaard verhalen en gebeurtenissen uit zijn jeugd tot in bijzonderheden mededeelt. Hij vertrouwde daarbij blijkbaar niet op zijn geheugen, maar raadpleegde zijn aanteekeningen.

Behalve hetgeen hij als kind had bijgewoond, verhaalt Thomas ook gebeurtenissen uit zijn later leven, maar de meeste exempelen heeft hij uit den mond van vertrouwbare personen vernomen. Meestal noemt hij zijn zegsman met name, of hij volstaat met de qualiteit van den persoon op te geven. Hoofdzakelijk heeft hij exempelen opgenomen, die, zooals hij zelf zegt, „in onsen tiden of bi onsen tiden geschiet sijn", en van het dertigtal gedateerde is dan ook het oudste, over Josbertus, uit 1186. De plaats, waar het verhaal thuis behoort, verzwijgt hij soms met opzet, „want die menschen noch leveden ende geen geruchte daer van hebben en wouden, ende daer om ontsach ic mi hem te bescamen", zegt Thomas in den proloog, en wij mogen daarom aannemen, dat het meerendeel van zulke verhalen uit de omgeving van Thomas afkomstig is. Bij vele bestaat hieromtrent geen twijfel. Zeer veel exempelen behooren thuis in Brabant en Vlaanderen, andere in Duitschland, Gallië, Oostenrijk (een), Hongarije (een), Luik (een), Engeland (een), Egypte (een), het Heilige land, Friesland (Dodo) en Holland (Katharinareliquieën).

Van schriftelijke bronnen heeft Thomas voor zijn exempelen slechts zelden gebruik gemaakt. Wij vinden door hem éénmaal vermeld: Severus Sulpitius (Dialogus II, over den heiligen Martinus), Possidius Calamensis (Vita Augustini, cap. 31), de Vitae Patrum (hevig bekoord, verbrandt iemand zijn vingers, zonder dat hij er iets van voelt, Biënb. hs. A, fol. 192 *a*), de Gesta Caroli Magni (zie Register), Ambrosius' Liber de Virginibus (zie Register), Ambrosius' Hexameron (VI cap. 4, over den wolf), Augustinus' De civitate Dei (IV cap. 3, Alexander en de zeeroover), Gregorius' Dialogus (IV cap. 55, iemand wordt door zielmissen uit het vagevuur verlost), Gregorius' Vita Benedicti (herleving van een bakker), de Gesta Iustinae et Cypriani, Beda: Historiae Britonum (over incubi), Chronica (zie Register op Theodulphus), Gesta Philosophorum (over Pirrus), Liber contra Academicos (over handenarbeid van Augustinus) en Ecclesiastica Historia (over Arius. Colvenerius teekent hierbij aan: „Per historicos ecclesiasticos non memini esse descriptam".). Uit het exempel van Tarentinus zou men opmaken, dat hij ook Valerius Maximus gekend heeft, al noemt hij geen bron. Bij het verhaal van den moordenaar, die na zijn onthoofding nog biechtte, doordat hij ter eere van Maria gevast had, zegt Thomas, dat hij het heeft gehoord van Richardus „sed et in scriptis cuiusdam fratris ordinis Praedicatorum in Beluaco legisse me memini". Colvenerius [1]) veronderstelt, dat Thomas hier het „Speculum Historiale" van Vincentius Bellovacensis bedoelt, dat in 1244 voltooid is. Thomas citeert verder Volusianus (exempel van Augustinus) en ook anderen, wier naam hij niet noemt. Zoo zegt hij bij het exempel van den slapenden monnik, wien de duivel een lepel pek aanbood, „ut me legisse recordor". Zijn bron is hier waarschijnlijk het Vaderboec. Elders leest men: „Quiddam ridiculosum legisse me memini", en Thomas verhaalt dan van een monnik, die 's nachts een pollutie had gehad en daarover door den duivel bespot werd. Ook las hij, dat Maria, hoe zachtmoedig ook tegenover allen, een uitzondering maakte met Julianus den Afvallige. Hier kan de Vita S. Basilii van Amphilochius zijn bron geweest zijn. Hoe eens door het „Salve Regina" het onweer ophield, en het beeld aan het kruis de oogen opende, vertelt Thomas „licet forte conscriptum sit." Hij drukt zich hier zoo voorzichtig uit, omdat hij weet, dat onder de Cisterciënsers ter eere van Maria „multa valde facta miracula

1) Aant. blz. 82.

referuntur, quae nonnulli ex eis, per scripta digna memoriae tradiderunt." Het zou dus best kunnen zijn, dat het verhaal reeds door dezen te boek was gesteld. Meteen blijkt hieruit, dat de exempelboeken der Cisterciënsers hem slechts bij overlevering bekend waren, hetgeen straks nog nader zal worden aangetoond.

Soms haalt Thomas zijn eigen werken aan, zooals zijn levensbeschrijving van Christina en die van Maria van Oignies. Bij de laatste noemt hij alleen Jacques de Vitry als auteur, en ook bij het verhaal over Lutgart, hoe haar door een engel verzekerd werd, dat God een welbehagen in haar had, verwijst Thomas naar haar levensbeschrijving, zonder zich zelf als den schrijver er van te noemen. Aan zijn „De natura rerum" ontleent hij bijzonderheden omtrent een soort wespen, blattae [1]) genaamd, omtrent horzels [2]) en omtrent den eenhoorn [3]), waarover later zal worden gesproken. Hier laat ik volgen, hetgeen hij ons vertelt van een vogel Arpia en van den boom Peredixion.

„Arpia [4]) is een vogel inder woestinen van Indiën inder stede, die geheten is Stragopales [5]), biden meer. Dese vogel is onversadelic ander diere te gripen. Hi heeft altoes eens menschen aensicht mer mit allen geen doecht des menscen, want hi is wreet boven alle menschelike natuere. Men seit, dat dese vogel den eersten mensche, die hi inder woestinen siet, doot ende daer na, wanneer hi bi gevalle water vint ende sijn aensichte inden water siet, so merct hi, dat hi gedoot heeft enen mensche, die hem gelijc was, ende daer om en bedroeft hi hem niet luttel somtijt totter doot toe of bescreytet alle die dage sijns levens." Arpia is „dat menschelike geslachte", dat gekomen is „tot so onmenscheliker sonde, dat hi dode sinen here, scepper alre dinge, die tot sijnre verlossinge aengenomen had die gedaente des menschen ende gecomen was in die woestijn deser werlt".

„Int [6]) lant van Persen is een boem, genoemt Perdisio [7]), ende

1) N. R. lib. IX; Biënb. hs. A, fol. 199 *d*.

2) N. R. IX (uit Plinius: Hist. nat. XI cap. 21); Nat. Bl. VII regel 484—507; Biënb. hs. A, fol. 200 *d*.

3) N. R. IV; Nat. Bl. II regel 3691—3776; Biënb. hs. A, fol. 111 *d*.

4) Biënb. hs. A, fol. 37 *c*; N. R. V; Nat. Bl. III regel 247—278; Rechtsboek van den Briel, blz. 190, vermoedelijk ontleend aan Thomas. Het land heet Judea, en de landstreek wordt niet genoemd.

5) N. R. in loco qui Strepedes dicitur; Nat. Bl. Strapides; Colvenerius, blz. 100, in loco, qui Strophades dicitur, iuxta mare Ionicum.

6) Biënb. hs. A, fol. 118 *b*; N. R. XI.

7) Lat. Peredixion.

wort beduut bider rechterhant, ende die duven, die daer vliegen over die vliegende serpenten, rusten alte geern op den boem, beide om beschermenisse ende om des boems vrucht, daer si wonderlike genoecht in hebben. Ende dit en is geen wonder, want niet alleen des boems roke mer oec sijn scheem moeyt die serpenten, also dat se daer niet by comen en mogen." De boom is „dat cruus Christi", de rechterhand is „sijn lieve moeder, die biden cruce stont", en de serpenten zijn „die duvels, die die duven, dat sijn die heilige zielen, crachtelic vervolgen, welke duvels niet alleen en vlyen voer die cracht des rokes, die dat cruus ontfangen heeft vander vrucht, dat is Christus, mer si vlyen oec voer des boems scheme, dat is voer dat teiken des cruces".

Eenige korte citaten uit ongenoemde schrijvers dienen hier nog te worden vermeld. In het exempel van de Katharinareliquieën [1]) citeert Thomas den volgenden dichtregel van een „Poëta moderni temporis": „Et vomit, et potat dira Charybdis aquas", en elders [2]) leest men: „Unde modernus nostri temporis ille Poëta in persona Alexandri regis dixisse legitur:

„Si quando dixero forti:
I prior, i, sed in arma veni praecedere nisus,
Tunc demum socios sum dignus habere sequaces,"

welke dichtregels bijna woordelijk zijn ontleend aan het 4e boek der „Alexandreis" van Gauthier de Châtillon. „Quidam [3]) versificator" zei „satis egregie":

„Nobile vincendi genus est patientia, vincit
Qui patitur, si vis vincere, disce pati."

„Quanto [4]) iuniores, tanto perspicaciores," zegt „magnus ille Grammaticus," met wien Priscianus bedoeld wordt, en waar Thomas zegt: „Sicut [5]) de Iulio Caesare legitur: Omnia Caesar erat," daar blijkt het, dat hij ook Lucanus' Pharsalia (lib. III 108) gekend heeft. Een gedicht op Maria van Adam van St. Victor en een van Johannes van Cantimpré heeft Thomas uit hun handschrift of uit zijn geheugen opgeteekend, en aan den volksmond ontleent hij deze spreekwoorden: „Vanden [6]) kijnderen

---

1) Colvenerius, II 53 § 10.
2) Zie Biënb. hs. A, fol. 21 *c*; Colvenerius, I 15 § 1.
3) Colvenerius, I 23 § 1.
4) Colvenerius, II 34 § 4.
5) Colvenerius, I 16 § 2.
6) Biënb. hs. A, fol. 108 *c*.

ende vanden bedructen [1]) menschen verneemt men die waerheit," en „Dat [2]) die man weerdich is te hebben een cleyn schelleken, hangende aen een gulden veter, die binnen iaers genen rouwe en heeft vanden getrouweden wive," hetgeen „een gemeen sproke onder den volc" is. Twee Fransche luiden: „Bon [3]) vin crasse larme à l'œil meine," en: „Où il y a bonne garde, il y a bonne paix," of: „Bonne garde, bonne paix," waarvan Thomas echter alleen de vertaling: „Ubi [4]) bona custodia, ibi et bona pax", geeft met de bijvoeging: „Nescio si verba Latina sufficiant," waaruit men mag opmaken, dat hij het Fransch niet zoo goed machtig was als het Latijn. Zegt hij [5]), sprekend over de „descensus notularum" in een gezang: „quos Gallice avallées dicimus," en vertelt hij [6]), dat Christus „leni sermone sibi lingua patria" een meisje in Brabant aansprak met de woorden:

„Moy dois aimer, ie suis tres biau,
Bons, et doux, noble, et loyau,"

dan mag men wel aannemen, dat Thomas Fransch kende, en dat in Brabant het Fransch vrij algemeen was, maar men gaat te ver, als men evenals Berger [7]) beweert, dat het Thomas' moedertaal was. Reeds De Vooys [8]) merkte op, dat Thomas in de door en door Nederlandsche streek om Brussel in zijn vroegste jeugd wel meer Brabantsch dan Fransch zal hebben gehoord, en ook dat hij zich in den regel van de volkstaal bedienen moest.

In zijn moralisaties geeft Thomas blijk van groote belezenheid. Hij citeert Augustinus, Seneca, Benedictus, de Biblia Sacra, Aristoteles, Plinius, Ambrosius, Volusianus, Hieronymus, Boëthius en Bernardus, en uit de honderden plaatsen, waar Colvenerius naar deze schrijvers en naar den bijbel verwezen heeft, kan men zien, hoe goed Thomas daarin thuis was. Voor ons zijn deze plaatsen echter van weinig belang. Zijn exempelen alleen, welke trouwens ook verreweg het grootste gedeelte van Thomas' werk innemen, trekken onze aandacht, belangrijk als zij zijn voor de cultuurgeschiedenis, mythologie, sagenkunde en biographie. Niet de geleerde theoloog, maar de verteller is in

1) l. bedruncken, Lat. ab ebrio.
2) Biënb. hs. A, fol. 164 *a*.
3) Colvenerius, II 40 § 9.
4) Colvenerius, II 11 § 2.
5) Colvenerius, I 11 § 3.
6) Colvenerius, II 57 § 25.
7) Blz. 25.
8) Blz. 32 noot 2.

het „Bonum Universale de Apibus" hoofdzakelijk aan het woord, en het valt daarom te meer op, dat Thomas als zoodanig juist zoo weinig belezenheid toont. De exempelen van Jacques de Vitry, Etienne de Bourbon, Caesarius van Heisterbach of uit het „Exordium magnum ordinis Cisterciensis," nergens vinden wij ze vermeld, terwijl de „Vitae Patrum" en Gregorius' Dialogus slechts éénmaal als bron worden genoemd. De vraag doet zich echter voor, of Thomas deze werken ook met opzet verzwegen heeft, maar er toch gebruik van heeft gemaakt. Spreekt hij wel altijd de waarheid, wanneer hij zegt, dat hij een exempel gehóord heeft? Dat hij het werk van Etienne de Bourbon niet gekend heeft, is niet zoo vreemd, daar dit in denzelfden tijd als het „Bonum Universale de Apibus" geschreven werd, maar anders is het met de overige werken. Thomas kende Jacques de Vitry persoonlijk, kende diens levensbeschrijving van Maria van Oignies en zijn „Historia Occidentalis", maar zijn „Sermones Vulgares," juist voor Thomas het belangrijkst, schijnen hem niet bekend te zijn geweest, hoewel zij reeds lang bestonden, vóórdat Thomas zijn boek schreef, daar Jacques de Vitry in 1240 overleed. Thomas wist, dat de Cisterciënsers exempelen verzameld hadden tèr eere van Maria; veel verkeerde hij met leden van de Bernardijner orde; herhaaldelijk vertoefde hij in Duitschland, en toch schijnt hij het „Exordium" en Caesarius' verzameling nooit onder de oogen te hebben gehad, hoewel ook deze geschriften reeds lang waren voltooid. Wat den Dialogus van Caesarius betreft, reeds De Vooys [1]) achtte het onwaarschijnlijk, dat Thomas dezen zou hebben gekend, en vermoedde, dat, waar overeenkomst was aan te wijzen, deze uit gemeenschappelijke mondelinge of schriftelijke bronnen te verklaren zou zijn. Een rechtstreeksch bewijs van den invloed van Jacques de Vitry en Etienne de Bourbon op Thomas vond De Vooys [2]) in de exempelen, die ook bij dezen voorkomen, maar te recht merkte hij op, dat Thomas ook deze verhalen niet geschreven vóór zich behoeft te hebben gehad, maar ze in sermoenen kan hebben gehoord of uit den mond van rondreizende Dominicanen kan hebben opgeteekend. Werkelijk bleek mij na een doorloopende vergelijking der bovengenoemde werken met Thomas' boek, dat bij geen enkel exempel, ook daarin voorkomend, aan schriftelijke overlevering mag worden gedacht.

---

1) Blz. 31 noot 2.
2) Blz. 32.

Van gemeenschappelijke schriftelijke bronnen van Caesarius en Thomas is dus evenmin sprake. Thomas' waarheidsliefde en volkomen betrouwbaarheid komen ook hier weder schitterend aan het licht. Zijn exempelen berusten op eigen ervaring, op verhalen van ooggetuigen of op verhalen van personen, die de door hen vertelde gebeurtenissen ook weer op hun beurt hebben hooren vertellen of hebben gelezen. De veranderingen, welke de exempelen hebben ondergaan, wijzen daar duidelijk op. Persoonsnamen en getallen zijn vervormd, weggelaten of ingevoegd, en zoo ging het ook met plaatsnamen. De exempelen werden soms gelocaliseerd om ze voor de bewoners van de eene of andere streek belangwekkender te maken [1]. Bij de behandeling der afzonderlijke exempelen zullen voorbeelden daarvan ter sprake komen. Hier zij er echter aan herinnerd om te doen zien, dat dergelijke veranderingen met opzet plaats hadden, dat Dirc Potter in zijn exempel „Van Roseboem ende zijn maghet" een Franschen fabliau mededeelt, door hem in een Schiedamsch kostuum gestoken om zijn lezers in den waan te brengen, dat hij een oorspronkelijke nationale stof behandelde [2]. En wat de persoonsverandering betreft, Görres [3]) vergelijkt „die wandernde Sage mit dem fliegenden Sommer." Evenals deze „schwebt sie um und sucht von Zeit zu Zeit immer wieder eine neue Persönlichkeit, an die sie sich anhangen, und an der sie in neuer Umgestaltung sie sich wieder verjüngen könnte."

Het lijdt geen twijfel, of veel der in de exempelen medegedeelde feiten zijn gekleurd door de vrome verbeelding, van wondergeloof doortrokken. „Men [4]) had aan het sterfbed gestaan van een geliefden monnik of non, die in vrome berusting het lijden droeg en met een goddelijken glans op het gelaat gestorven was, en vertelde nog jaren later, dat bij het opvaren van de ziel de engelen een wonderzoeten zang zongen, of dat Maria zelf aanwezig was met haar schitterende maagdenschaar. In den vreeselijken doodstrijd van een door wroeging gekwelden zondaar zag men de worsteling met de duivelen, in afschuwelijke gedaanten gretig grijpend naar hun prooi." Gedurende een hevig

---

1) Ook door verkeerd lezen werden exempelen gelocaliseerd. Naar een voorbeeld daarvan uit de 19e eeuw verwijst het Register i. v. Localiseeren. Over localiseering bij Caesarius zie men Kaufmann: Caes. v. H. blz. 127 noot 2.

2) Zie J. ten Brink: Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, Amsterdam 1897, blz. 210.

3) Die Christliche Mystik, III 127.

4) De Vooys, blz. 38.

onweer was het de angst, die wonderen deed zien, en waardoor men de duivels hoorde spreken. De nachtelijke stilte, vreemde geluiden werkten op de fantasie, en men had visioenen, troostend of schrikaanjagend, naar gelang de persoon zich schuldeloos of zondig gevoelde. Het voortdurend overpeinzen van Gods almacht, Jezus' grootheid en Maria's barmhartigheid, het vurige verlangen naar de hemelsche gewesten, de hartstochtelijke begeerte om de gelukzaligheid deelachtig te worden, maar daartegenover de ontzettende vrees voor den duivel, die er overal en altijd op uit was den mensch in zijn macht te krijgen, hem af te trekken van God en hem te berooven van zijn toekomstig heil, ziedaar twee factoren, welke op het ontstaan van exempelen mede van grooten invloed waren: autosuggestie bekleedt hier een voorname plaats. Een voorbeeld. Toen Thomas gehoord had van een hostie, die in het kind Jezus veranderde, wilde hij met eigen oogen het wonder aanschouwen. Hij ging naar den deken der kerk, waar die hostie bewaard werd, en gaf hem zijn verlangen te kennen. Toen echter de monstrans geopend was, en het volk uitriep: „Sich, nu sie ic aen den gesontmaker," zag Thomas niets anders „dan die gedaente des witten broets". „Nochtan en wiste ic mi nergent sculdich in, waer om ic dat heilighe lichaem mit den anderen niet zien en mochte," zegt Thomas. Maar zie, „niet lange daer na, doe ic dit in mi zelven overleide, sach ic dat aensicht Christi inder volcomenre outheit, als hi was, doe hi gecruust wert, hebbende een doernencroen op den hoefde ende twe dropelen bloets nederlopende vanden voerhoefde langes dat aensicht op beiden ziden der nuesen".

Dikwijls hebben wij eenvoudig met droomen te doen. Zulke visioenen „ghescheen in ses maneren: somtijt ghescheen se uut volheit des bukes of uut ledicheit des bukes, somtijd ghescheen se uut bedreechnisse ende somtijd beyde uut voergheledenen ghedachten ende uut bedreechnissen, somtijd ghescheen se uut apenbaringhe ende somtijt beide uut voergheledenen ghedachten ende uut apenbaringhen", zegt Gregorius [1]). Zoo wij echter menigmaal, o. a. bij het verhaal van Wouterus de Meseburgo, aan een benauwden droom denken, Thomas niet. Vast geloofde hij, dat de duivel dezen Wouterus had willen worgen. En dit was trouwens bij alle visioenen het geval. Men geloofde ze, zooals ze verteld werden. Nooit deed men een poging er een verklaring

1) Dialogus (zie hoofdstuk XI, hs. K), fol. 81 *b*. Vergelijk Dial. mir. VIII 4: De diversitate somniorum, et visione spirituali.

voor te vinden. Dat de indrukken afhankelijk zijn van de gemoedsstemming, daaraan dacht niemand. Evenmin gaf men zich er rekenschap van, dat de gemoedsstemming innig samenhangt met het lichaamsgestel, en dat door het kloosterleven, waarbij de dooding des vleesches een eerste plicht was, de zenuwen in de war konden worden gebracht. Het klooster toch, waarin de meeste exempelen ontstonden, „was ten gevolge van de eigenaardige stoffelijke en geestelijke leefregelen, waaraan het zijne bewoners onderwierp, de vruchtbaarste kweekplaats van die bedenkelijke en aanstekelijke ziekte, wier verschijnselen visioen en hallucinatie worden genoemd" [1]). Uit het klooster vooral kwamen de mystieken voort, gemoedsmenschen van een eenzijdige ontwikkeling des geestes, rijk aan gevoel en phantasie, maar arm aan redekracht [2]). „Zoolang [3]) nu redekracht en oordeel in voegzaam evenwigt tegenover de phantasie staan, — zoolang de ziel, in dit opzicht harmonisch ontwikkeld, gezond blijft, — zóolang ook weet zij de voorstellingen der verbeelding te onderscheiden van de realiteiten. Maar waar redekracht en oordeel afstand doen van hun regtmatig gebied, en de verbeelding hare vleugelen onbedwongen en onbestuurd mag uitslaan, — waar de ziel, in dit opzigt disharmonisch ontwikkeld, in zekeren staat van krankheid verkeert, — daar wordt de bewustheid des onderscheids tusschen werkelijkheid en voorstelling der gedachten, tusschen hetgeen objectief en hetgeen subjectief is, verbroken." De geprikkelde zintuigen doen allerlei gedachten opkomen, deze worden geobjectiveerd en de visioenen zijn er. Dit alles geschiedt echter bij den „schouwer" onbewust. Wat hij ziet, is voor hem werkelijkheid. Noch Johannes Busch, noch Hendrik Mande, noch anderen zijn bedriegers [4]). Een voormalig bezitter van handschrift A [5]) geeft dan ook blijk de „schouwers" geheel te miskennen door op sommige plaatsen naast een exempel te schrijven: „Notabele leugen." Ook gaat het niet aan in de exempelen, welke dienen tot verheerlijking van Maria, een nadeelig bijgeloof te zien, door de geestelijkheid aan het volk opgedrongen, of ten minste met alle middelen in stand gehouden, ondanks den klaarblijkelijk demoraliseerenden invloed, die er van

1) Wybrands, blz. 71.
2) Zie W. Moll: Johannes Brugman, Amsterdam 1854, II 80.
3) Moll, II 89.
4) Zie Moll, II 81.
5) Zie hoofdstuk XI.

uitgaat. Kwamen sommigen, o. a. De Vooys [1]), hiertegen op, ook ik, hoewel niet Katholiek, keur een dergelijke beschouwing af, daar zij wordt ingegeven door partijdigheid. Luther's Tischreden toch worden met rust gelaten, hoewel hij daarin, vooral in hoofdstuk 24, dat over den duivel handelt, toont volkomen op het standpunt der Middeleeuwen te staan en in het geloof aan succubi en duivelskinderen Thomas en diens geestverwanten niets toe te geven. Zeer „nadeelig" acht ik Luther's raad de zoogenaamde duivelskinderen te „ersäufen".

In de volgende hoofdstukken zal herhaaldelijk gewezen worden op de Germaansch-mythologische elementen, welke men in het Biënboec terugvindt. Het Christendom toch is aan den invloed van het heidendom niet kunnen ontkomen. Overal heeft de kerk het aanpassen van het nieuwe aan het oude moeten dulden, ja soms zelfs opzettelijk in de hand gewerkt, zooals bij de bekeering van de Angelsaksen. „Die [2]) Amalgamirung des Heidnischen mit Christlichem, wobei man heidnischen Formen eine christliche Bedeutung unterzulegen suchte, erhielt durch Gregor den Groszen kirchliche Legitimation mittels der bekannten Anweisung: die heidnischen Tempel nicht zu zerstören, sondern in christliche Kirchen umzuwandeln, die gewohnten heidnischen Feste zu belassen, sie aber bei der Feier der Kirchen und Märtyrerfeste zu veranstalten. Im Heiligendienste sollte das Volk in Wahrheit schauen, was es in seinen heidnischen Gottheiten und Halbgöttern oder Heroen nur als Schein oder Trug geschaut hatte." De heidensche goden werden als zwakkelingen tegenover den waren God gesteld, doch niet als volkomen machteloos maar als vijandig, boos, en werden veranderd in duivels, toovenaars en reuzen, omdat de nieuwe leer gemakkelijker wortel kon schieten, „wenn sie die alte als gehässig und sündlich, nicht als absolut nichtig schilderte." Enkele heidensche overleveringen en gebruiken bleven bestaan maar veranderden van naam, en wat vroeger van de goden verteld en geloofd werd, werd nu aan Christus, Maria en de heiligen toegeschreven [3]). De mantel van Maria kan moeielijk iets anders zijn dan de Wodansmantel, en ook „die [4]) ähnlichkeit der zeichen des kreuzes und hammers (n.l. van Donar)

---

1) Blz. 65.
2) Roskoff, II 152.
3) Zie J. Grimm: Deutsche Mythologie, 4e Ausgabe, Berlin 1875, Einleitung, blz. V, en II, XXXIII blz. 840, en vergelijk II Vorrede, blz. 27, 28 en II, XXXIII blz. 823.
4) Grimm, Myth. I, VIII blz. 152, en vergelijk II Vorrede, blz. 28.

dazu genommen, würde es nicht befremden, wenn die neubekehrten Deutschen unter Christus sich auch noch den herrn des donners und verleiher des regens vorgestellt hätten. desto leichter konnte die anwendung auf Maria, Gottes mutter, gemacht werden; wirklich nennt der älteste troubadour Christus noch den herrn des donners."

Evenwel dient bij het aanwijzen van Germaansche overleveringen in de exempelen dit niet uit het oog te worden verloren, dat er meer gelijk dan eigen is, en dat veel, wat ons toeschijnt ontleend te zijn aan de Germaansche mythologie, in het verre Oosten zijn oorsprong hebben kan. Leest men in de exempelen van den boozen blik van een duivel, en herinnert men daarbij aan den boozen blik (ahd. intsehan) der elven, dan bedenke men, dat reeds in den Talmud van den boozen blik der demonen gesproken wordt, en dat volgens Kohut deze blik „dem bösen Auge des Avesta analog sei" [1]). Niet alles is mythe, wat men, soms maar al te spoedig, als zoodanig bestempelt. Ironisch zegt Görres [2]) daarom: „Schon Napoleon muszte jeden Aufmerksamen auf die rechten Wege bringen; sein projectirter Zug nach Engeland, was war es anders, als der mythische Zug Rama's nach Deve Lanca gegen den Riesenfürsten!" Immers „so wird alle Gegenwart zur Mythe." Herhaaldelijk wordt in het Biënboec verteld, dat er een stem uit den hemel kwam, meestal driemaal achtereen. Driemaal riep een verdoemde: „We mi!", en driemaal riep de duivel tegen een onkuische vrouw: „Tfi!" Men mag echter de heiligheid van dit getal niet toeschrijven aan den invloed der Germaansche goden- en heldentrilogieën [3]), want in den bijbel komt het reeds meermalen voor. Ook de Grieken en Romeinen beschouwden het als een bijzonder getal. Pythagoras en Plato leerden de heiligheid van drie, en Plutarchus noemt in zijn „Vita Fabii Maximi" het getal drie volmaakt. Genoeg om te doen zien, dat voorzichtigheid is aan te bevelen. Alleen de theoloog-mytholoog zal in staat zijn de wederkeerige invloeden nauwkeurig aan te wijzen.

---

1) Zie M. Grünbaum: Gesammelte Aufsätze zur Sprach- und Sagenkunde, herausgegeben von F. Perles, Berlin 1901, blz. 105.

2) I Vorrede, blz. 7.

3) Zie Grimm, Myth. I, XV blz. 327, en vergelijk I, XVI blz. 341. Over de heiligheid van 3, 7 en 12 zie men J. W. Wolf: Beiträge zur deutschen Mythologie, Göttingen, Leipzig 1852, II 70; A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, Berlin 1869, § 109, en L. Ph. C. van den Bergh: Nederlandsche Volksoverleveringen en Godenleer, 1836, blz. 152 vlgg.

Aan Thomas' wensch, in zijn proloog geuit, dat zijn werk „voert gesent werde menigerhande husen dinen (hij spreekt hier tot Humbertus) kijnderen ende onsen bruederen, op dat sijt uutscriven, ende dat heilighe saet vrucht doe van geboerten tot geboerten", is ruimschoots voldaan: een dertigtal Latijnsche handschriften zijn bekend [1]). Bovendien is het „Bonum Universale de apibus" zesmaal gedrukt, het eerst waarschijnlijk in Straatsburg ± 1472 [2]) en niet, zooals Colvenerius meent, in Deventer [3]). De tweede druk is gemaakt in Keulen ± 1475, de derde te Parijs na 1506 en de drie overige zijn bezorgd door Colvenerius in 1597, 1605 en 1627. Op last van Charles V van Frankrijk, een vorst, die zeer veel voor de wetenschap overhad [4]), werd het in 1372 in het Fransch vertaald [5]). Quétif en Echard noemen een Fransche vertaling uit 1423 [6]), en een derde is bewerkt door Vincentius Willart, een Dominicaan, onder den titel: „Le Bien universel ou les Abeilles mystiques, Bruxelles 1650.

In het Middelnederlandsch bezitten wij van het „Bonum Universale de Apibus" twee vertalingen; de eerste is ons bewaard in 6 handschriften en 2 oude drukken, de tweede in 4 handschriften of eigenlijk in 3, daar handschrift L niet zoozeer een afschrift is van handschrift K als wel een woordelijke Nederrijnsche vertaling daarvan. Beide vertalingen volgen getrouw het Latijn, maar in de tweede vertaling zijn de eigennamen juister overgenomen dan in de eerste, waar zij dikwijls verminkt zijn of geheel zijn weggelaten. Tot belangrijke opmerkingen gaf de woordelijke vergelijking van het Latijn met handschrift A en G geen aanleiding. Sommige kleine afwijkingen kunnen aan de verschillende Latijnsche handschriften te wijten zijn, waarnaar de vertalers gewerkt hebben. Voor den inhoud zie men overigens het laatste hoofdstuk en de Overzichtslijst. Bij handschrift A moeten wij echter nog opmerken, dat daarin de volgende stukken niet voorkomen: Colvenerius I 3 § 7:

---

1) Zie Berger, blz. 17 en 18 noot, en Kaufmann: Thom. v. Ch. blz. 15 noot.

2) J. C. Brunet (Manuel du Libraire, i. v. Miroir) vermeldt bij dezen druk „L'histoire du crapaud (exempel van den ondankbaren zoon) qui a été mise en scène vers 1520" onder den titel: „Miroir et exemple moral des enfans ingrats".

3) Zie Berger, hoofdstuk V.

4) Zie Petit de Julleville, II 258.

5) De beschrijving van het handschrift, berustend op de Bibliothèque Royale (n°. 9507) te Brussel, geeft Léop. Delisle: Mélanges de Paléographie et de Bibliographie, Paris 1880, blz. 226—228.

6) Het handschrift, in bezit van Charles VI, is waarschijnlijk een afschrift van het hs. van 1372, dat Quétif en Echard niet kenden.

Quot modis peccent male eligentes; I 9 § 5: Ratio nominis ordinis Praedicatorum; I 19 § 4: Versuum priorum expositio; I 20 § 9: Auctoris admonitio ad malos praelatos et clericos sui temporis; II 3 § 6: Dispensationes cum discretione fiant; II 10 § 11: Exhortatio ad Fratres; II 10 § 14: Ad fratres cohortatio; II 10 § 23: Adversarii fratrum confunduntur, et beneficiis privantur donec revocationem iuraverunt eorum, quae contra eos dixerant; II 10 § 28: Quanta fuerit turbatio; II 10 § 31: De causa turbationis praedictae, videlicet invidia; II 10 § 32: De malitia adversariorum; II 10 § 33: Cur iusti ad tempus persecutionem patiantur; II 29 § 36: Quod praedictae velari possint ut virgines; II 30 § 21: Quaeritur an illud naturaliter, vel miraculose factum sit; II 30 § 48: De casu et perseverantia fratrum Praedicatorum; II 30 § 49: De quinta via ad fornicationem; II 30 § 50: De periculis osculorum; II 30 § 54: De sexta via ad fornicationem; II 30 § 56: Praedictarum viarum detestatio, et ad continentiam cohortatio; II 34 § 2: Generatio tria requirit; II 34 § 3: Haereticorum matrix vivos generare non potest; II 34 § 5: Praedicator sit in omnibus temperatus; II 46 § 3: De sapientia ex Seneca; II 57 § 16: Incubos generare ex Beda et qua ratione; II 57 § 44: De augmento priviligiorum Praedicatoribus concessorum; II 57 § 51: Sequentia, ut vocant, seu prosa auctoris de B. Iordano (gedeeltelijk); II 57 § 65: Quantum ecclesiae bonum praestiterit beatus Lodovicus in protectione ordinum Praedicatorum, et Minorum (eerste gedeelte).

In hs. A begint in boek II het eerste capittel, waar in het Latijn capitulum II begint, en zoo vervolgens. Schijnbaar heeft daardoor het Latijn een hoofdstuk meer.

Voor 17 exempelen, die niet in handschrift A voorkomen maar wel in de tweede vertaling, voor 1, dat alleen in het Latijn voorkomt, en voor 3, welke niet in het Latijn maar wel in handschrift A worden gevonden, zie men de Overzichtslijst. Ook leest men in handschrift A (fol. 126 *c*) een beschouwing over de hoovaardij, welke eveneens in het Latijn ontbreekt, en die ontleend is aan Gregorius' Moraliën, boek XXVI cap. 35, zooals er bij wordt gezegd. In den druk van 1488 ontbreken exempelen, welke men wel aantreft in handschrift A. De Vooys [1]) wees daar reeds op en opperde de veronderstelling, dat de drukker deze er uit gelaten kon hebben, niet om te bekorten, maar omdat hij den inhoud voor zijn lezers ongeschikt achtte,

1) Blz. 33.

in welk geval de uitgelaten exempelen uit een cultuurhistorisch oogpunt leerzaam zijn, omdat men er uit zien kan, welke wonderen iemand op het einde der 15e eeuw aannemelijk vond, en wat voor hem de maat te buiten ging. Werkelijk zou zoo'n opzettelijke schifting zoo vreemd niet zijn. Immers in den „Spiegel Historiael" [1]) vindt Maerlant het reeds noodig aan het slot der Mariamirakelen den raad te geven aan

„wisen ende sotten,
Dat siere mede niet en spotten,
Noch over truffe (*beuzelarij*) niet en houden,"

en ook Thomas rekende blijkens reeds boven behandelde plaatsen niet altijd op onvoorwaardelijk geloof aan hetgeen hij verhaalde. En toch mag men de uitlating van exempelen door Peter van Os niet toeschrijven aan twijfel of ongeloof. Een enkele blik in de Overzichtslijst toont dit voldoende aan. In de drie eerste daar aangegeven exempelen komt niets wonderlijks of vreemds voor, hoewel ze in den druk niet zijn opgenomen, en al zoekt men weliswaar in boek II cap. 57 veel exempelen over den duivel tevergeefs, andere, niet minder miraculeus, bewijzen, dat Peter van Os den inhoud van het Biënboec slechts heeft willen bekorten. Mocht men hieraan twijfelen, omdat hij daarentegen het zeer uitvoerige exempel van Julianus inlascht, dan moet men toch toegeven, dat hij bij de besnoeiïng zeer willekeurig is te werk gegaan, en dat de weggelaten exempelen niet leerzamer zijn dan die, welke in compilatiewerken wèl zijn opgenomen. Mijns inziens is maar zelden ongeloof of twijfel bij de keuze van exempelen in het spel geweest.

Het Biënboec is door schrijvers van stichtelijke tractaten en verzamelwerken veelvuldig gebruikt. De schrijvers, bij wie men exempelen uit het Biënboec vindt, zijn de volgende: Jan Matthijssen: Het Rechtsboek van den Briel [2]); Hermannus de Petra de Scutdorpe: Expositio melliflua; Johannes Bromyard: Summa Praedicantium; Gerard van Vliederhoven: Cordiale, of: Quattuor Novissima; Johannes Nider: Formicarius (Dit werk is verdeeld in vijf boeken en bevat een dialoog tusschen Piger en Theologus) [3]); Johannes Herolt: Promptuarium Exemplorum, en:

---

1) Uitgegeven door M. de Vries en E. Verwijs, Leiden 1863, I[7] 94, 49—51.
2) Twee verhalen over den dolfijn schijnen door hem ontleend te zijn aan Thomas' De Natura Rerum (VI; Nat. Bl. IV regel 329 – 450), zie Rechtsb. blz. 109, en 110 noot.
3) Zie K. Schieler: Magister Johannes Nider aus dem orden der prediger-Brüder.

Sermones Discipuli de tempore; Aegidius Aurifaber (?): Magnum Speculum Exemplorum (In de 5e distinctio zijn 136 exempelen uit het „Bonum Universale de Apibus" bijeengebracht); Antonius Davroultius: Flores Exemplorum, sive Catechismus Historialis; Arnold Geilhoven: Gnotosolitos, sive Speculum Conscientiae; Pelbartus: Stellarium Coronae B. Virginis; Robertus Holkot: Opus super Sapientiam Salomonis; Johannes Pauli: Schimpf und Ernst, en Hans Wilhelm Kirchhof: Wendunmuth. Verder vindt men eenige exempelen uit het Biënboec bij Franc. de la Croix: Hortulus Marianus; Aug. Wichmans: Sabbatismus Marianus [1]; onder de Predigtmärlein uit den Elzas, door Pfeiffer verzameld, en onder de sagen door Wolf bijeengebracht. Ook putten uit Thomas de hagiografen Gilemans [2], Leander Albertus, Miraeus, Molanus, De Raisse, en Choquetius.

Afzonderlijke exempelen uit het Biënboec komen nog voor in „Dat Sterfboeck" [3]) en in de volgende handschriften: Handschrift Weenen, Hofbibliotheek, 13655 (De schrijver hiervan zegt op fol. 31 van Thomas, dat hij was een „heylich, abel, vernaemt man.... ende was van ridderliken gheslechte gheboren van Leewe bi Bruesele ende hadde wel XXX iaer des bisscops macht in verscheedenen bisdommen in biechte te hooren ende was die selve, die sinte Luytgaerden ende der wonderliker Cristinen legenden ghescreven heeft"); Hs. Keulen, Stadsbibl. W 12⁰ 25 (De exempelen hierin zijn ontleend aan hs. Brussel, 1654 [4]), dat de vertaling der „Expositio melliflua" bevat); Hs. Gent, G 11127, bevattende sermoenen over de tien geboden [5]); Hs. Gent, 1016, bevattende een tractaat over de passie [6]); Het Haagsche handschrift X 64 met Marialegenden, en het Katwijksche handschrift met Marialegenden [7]). Verder: hs. Amsterdam, Univ. Bibl. I G 18; Haag, Kon. Bibl. V 47; Gent. Univ. Bibl. 1425; Brussel, Kon. Bibl. 2224, 1683—1687 en 19549; Weenen, Fidei Commis-

---

Mainz 1885. De vertaler van het „Bonum Universale de Apibus", Vincentius Willart, vertaalde ook den „Formicarius" onder den titel: „Le Bien universel, ou les Fourmis mystiques de Jean Nyder," Bruxelles 1656.

1) In 1633 vertaald onder den titel: „Den Saterdagh van onse Lieve Vrouwe."
2) Zie Colvenerius' Vita Auctoris.
3) Zie De Vooys, blz. 60.
4) Zie De Vooys, blz. 56. Het wordt aangeduid met Exp. P. N.
5) Zie De Vooys, blz. 55. Aangeduid met Serm. X Geb.
6) Zie De Vooys, blz. 60. Aangeduid met Exp. Pass.
7) Zie De Vooys, blz. 62. Aangeduid als Marialeg. H en K.

Bibl. 7967 en (?) 7905 [1]); Deventer, 8, waarin de „Exposicie op het Pater Noster" [2]), en Gent, 946, waarin „Mariën Bogaert" [3]).

De Vooys [4]) acht het waarschijnlijk, dat Marnix het Biënboec gekend heeft en aan dit boek vol Middeleeuwsch wondergeloof den vorm ontleende voor zijn heftige satyre tegen de Katholieke kerk. Weliswaar vindt men ook bij Marnix de vergelijking tusschen den koning der bijen en den paus, maar hij ging hierbij geheel zijn eigen weg [5]). Dezelfde klassieke bronnen zijn ook door Marnix geraadpleegd maar niet in denzelfden geest. Plinius en Aristoteles helpen Marnix persifleeren, hetgeen door zijn voorganger te goeder trouw bewonderd was [6]). Zij, en niet Thomas, zullen hem ook aan den vorm van zijn boek hebben geholpen.

---

1) Zie De Vooys, blz. 34 noot 2.
2) Zie daarover Tinbergen, blz. 172—181.
3) Zie De Vooys, blz. 60.
4) Blz. 34.
5) Zie G. Kalff: Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de 16e eeuw. Leiden 1889, II 283.
6) Busken Huet: Het land van Rembrand, Haarlem 1898, II, 1e helft, blz. 5.

TWEEDE HOOFDSTUK.

MARIA IN HET BIËNBOEC.

De exempelen, welke het eerst behandeld dienen te worden zijn die, waardoor de liefde van Maria voor de Dominicanen bewezen wordt. Dezen hadden zich onder haar bescherming gesteld, en hoewel zij van haar gunst overtuigd waren, werd toch elk verhaal, waaruit die genegenheid bleek, dankbaar aangehoord en ijverig opgeteekend, want niet alleen versterkten die verhalen de broeders in hun vertrouwen op die „alre bloeyenste ioncfrou ende alre goedertierenste moeder ende vrouwe", en spoorden zij hen aan te volharden in hun werk „die zielen te verlossen ende te ontbijnden, die Christus mit sinen duerbaren bloede gecoft heeft", maar ook waren zij geschikt om hen te bestrijden, die de orde vijandig gezind waren. Voor de „achterclappers, die dese twe nye oerden lasteren", die de broeders „nu oerdelen ende versmaden", was het noodig, dat zij wisten, wat „een monic vander oerden Cisterciën" en een „clusenaersche" in een visoen gezien hadden. „Hi [1]) wert opgetogen inden geest ende sach die patroen van sijnre oerden, dat is die alre goedertierenste moeder Christi, ende die heilige ioncfrou Maria seide tot hem: „Ic beveel dijnre lieften mijn brueders ende mijn kijnder, op dattuse claerlic mynste ende aendachtelic voer hem bidste." Doe die brueder dat blidelic ontfinc ende die brueders van sijnre oerden daer in verstont, seide hem die heilige ioncfrou Maria: „Ic heb noch ander brueders, die ic bedecke, bescherm ende bewaer," ende doese dat

---

1) Biënb. hs. A, fol. 60 *c*, en Marialeg. K, zie De Vooys, blz. 67.

geseit had, sloech si op horen mantel ende toende hem die brueders vander Prediker oerde, die se daer onder beschermde, ende seide: „Dit sijn die geen die (mit) sonderlinge daer nae arbeiden [1]), dat dat bloet mijns gemynden zoens niet onnuttelic uutghestort en si." „Desgelijcs [2]), als mi brueder Wouter van Trier vander Prediker oerde vertelde, was in Sassen een clusenaersche van alte heiligen leven ende geruchte. Dese hoerde seggen vander Prediker oerde, ende si begeerde seer inden beginne der oerden die brueders te zien, ende ten lesten creech si een oersake, dat si twe brueders sach. Doe verwonderdese hoer zeer inden gemoede ende seide totten Here: „Wat isset Heer, dat die predikinge dijns woerden van dusdanigen kijnderen ende onwisen aengenomen wort?" Terstond verschijnt daarop Maria, die haar mantel opslaat en haar daaronder de broeders der Prediker orde laat zien, zeggende: „En versmadese niet, hoedanich si oec schinen, want ic bin die geen, diese regier ende bescherm, ende ic geleide al hoer wege inden wech des vreden." In het Haagsche handschrift met Marialegenden [3]) leest men een exempel: „Hoe onse lieve vrouwe bewaert die broeders van der Prediker oerden," dat hiermee zeer veel overeenkomst vertoont. Een heilige juffrouw „in eenre cluse" verlangde er zeer naar eens eenige Predikerbroeders te zien. „Daer na ghesciedet, datter twe broeders quamen ende gruetense. Doen sise sach, dachte si in harre harte ende seide: „Dit is onmoghelic, dat dese luden hem connen bewaren voer sonden, die so wanderen in die werelt: hem moet veel becoringe toecomen." Des nachts daer na dochte die ioncfrouwe, dat si onse lieve vrouwe Maria sach ende tot haer quam gaen in al sulker wisen, of sy seer bedroeft waer, ende sprac tot haer: „Du hebste mi seer vertoernt in dien, dattu myn knechten also veronwaert hebste. Waenstu, dat icse niet en can bewaren voer becoringhe? Siet, ic wil di dat bewisen, dat ic een sonderlinghe sake op haer hebbe." Daer sloech si op haer mantel ende wysde haer een grote scaer der Prediker broederen. Onder dien sach si die twe, die tot haer gheweest hadde[n]." Men wachte zich er evenwel voor hieruit af te leiden, dat de Dominicanen bij Maria hooger aangeschreven stonden dan de Cisterciënsers. Caesarius

1) Lat. qui specialiter insistunt negotio.

2) Biënb. hs. A, fol. 60 *c*. Bij Antoninus: Chronicorum opus, Lugduni 1587, III tit. 23, cap. 3 § 1, ziet een vrouw in Lombardije hetzelfde.

3) Fol. 161 *b*, en in „Der Sielen Troest", Zwolle, Peter van Os, 1485, fol. 42r.

van Heisterbach [1]) toch verhaalt een dergelijk visioen van een Cisterciënser monnik. Deze zag in den hemel verschillende orden, maar daaronder niet die der Cisterciënsers. Zuchtend wendt hij zich tot Maria met de vraag: „Quid est sanctissima Domina, quod de ordine Cisterciensi neminem hic video?" Maria troost hem met de woorden: „Ita mihi dilecti ac familiares sunt hi qui de ordine Cisterciensi sunt, et eos etiam sub ulnis meis foveam", waarop zij haar mantel opslaat, waaronder zij hen beschermde. En dit is niet het eenige exempel bij Caesarius, waaruit de liefde van Maria voor de Cisterciënsers blijkt. In zijn Dialogus [2]) vertelt hij ons, dat een scholier uit Keulen, die tegen de orde was opgezet, op zekeren nacht voor het beeld van Maria meende te staan, die hem boos aanzag, daarna het gelaat van hem afwendde en hem op bestraffenden toon toevoegde: „Male puer, optimis amicis meis quos habeo in toto mundo, maledicis et detrahis!"

Deze overeenkomst tusschen Caesarius en Thomas kan niet toevallig zijn. Reeds Hauréau heeft er op gewezen, dat men exempelen maakte ten gunste zijner persoonlijke meeningen [3]). De verhalen van Caesarius waren in omloop, vóórdat Thomas aan zijn werk begon, en hoewel men Thomas niet mag beschuldigen van partijdigheid, waardoor hij zijn orde in een te helder licht stelt en in andere orden niets goeds wil zien, men mag toch zeker wel in hem veronderstellen de neiging om met graagte een verhaal op te nemen, waarin zijn orde verheerlijkt werd, ook al wist hij, dat hetzelfde van de Cisterciënsers werd verhaald. Bovendien heeft Wouter van Trier hem de beide exempelen meegedeeld, maar al was dit niet zoo geweest, toch zou hij ze zonder onoprecht te zijn hebben mogen vertellen, want wat was voor hem natuurlijker, dan dat Maria ook de Dominicanen, die haar zóó hoog vereerden, koesterde aan haar hart? Eén trekje komt mij evenwel verdacht voor in het eerste der bovengenoemde exempelen. De Cisterciënsers stonden met

1) Dial. mir. VII 59. Van S. Dominicus wordt hetzelfde verteld, zie De Vooys, blz. 67.

2) VII 41.

3) B. Hauréau: Les récits d'apparitions dans les sermons du moyen âge (Mémoires de l'Institut National de France, tom. XXVIII, deuxième partie, blz. 239 vlgg.), blz. 247, deelt mede, dat St. Bernard na zijn dood verscheen met een zwarte vlek, en dat St. Bonaventura veroordeeld was eenigen tijd op aarde te vertoeven „dans la condition d'une âme gémissante pour expier une faute digne de châtiment". Beiden hadden n.l. de onbevlekte ontvangenis van Maria bestreden.

de Dominicanen op goeden voet, maar toch is het moeielijk aan te nemen, dat een Cisterciënser een visioen zou hebben gehad, waarin zijn orde bij die der Dominicanen werd achtergesteld. Het is waar, aldus stijgt het exempel in waarde, maar juist dat doet ons vermoeden, dat Thomas' zegsman of een ander met voorbedachten rade is te werk gegaan.

Een tweede trek, dien beiden gemeen hebben, is het verschijnen van Maria met een mantel, waarmee wij haar ook buiten de litteratuur bekleed zien. Immers ook zien wij „auf bildern der ältern deutschen und niederländischen schule oft Maria den mantel ausbreitend, unter dem ihre schützlinge knieen", zooals Wolf [1]) opmerkt na er op te hebben gewezen, dat Wodan op zijn veelkleurigen mantel door de lucht vaart en evenzoo de zijnen in dien mantel hult.

Nog een ander exempel verhaalt Thomas [2]), waarin Maria met een mantel verschijnt, maar deze is beschreven met driemaal vijftig Ave Maria's. Het exempel luidt aldus: „Wi hebben waerachtelic gehoert, dat bi onsen tiden was een ionge, die na sijnre ouder doot uut quader menschen rade verleit wert ende voer van lande te lande om te dobbelen ende te boeven ende brochtet al onnuttelic over, dat hem sijn ouders achtergelaten hadden, ende hi wert ten lesten also arm ende onsalich, dat hi achter lande liep." Zijn „reynicheit" behield hij evenwel. Zijn oom, een ridder, krijgt medelijden met hem, spreekt hem over zijn slecht gedrag aan en vraagt hem, „of hi alle dage lesen woude totter eren der moeder Gods vijftich Ave Maria een iaer lanc". De jongeling, die wel eens nu en dan een Ave Maria las, maar niet elken dag, beloofde zijn oom het voortaan geregeld te zullen doen. Het volgende jaar las hij op verzoek van zijn oom elken dag honderd Ave Maria's, en het gevolg ervan was, dat hij, die na het eerste jaar reeds ten deele zijn dwaasheid had afgelegd, nu „waer verlost volcomelic van al sijnre dwaesheit ende ydelheit deser werlt". Het derde jaar las hij elken dag honderd vijftig Ave Maria's, en zijn oom beloofde hem, dat hij hem daarna „een heerlike bruloft" zou maken, wat dan ook geschiedde. „Ende als die tafelen gedect waren,

---

1) Beiträge, I 8. Een exempel, waarin Maria een drenkeling met haar mantel dekt en hem uit zee redt, vindt men in den „Spiegel Historiael", I[7] 62.

2) Biënb. hs. A, fol. 99 *d*, en Marialeg. H, fol. 31 *a*: „Van eene iongelinc"; ook in het „Magnum Speculum Exemplorum", V 59, en bij De la Croix: Hortulus Marianus, Duaci 1622, blz. 143.

ende dat hantwater genomen was, ende die brudegom mitter bruut ten eten geseten was, so wert die brudegom denckende, dat hi sijn beloft niet betaelt en had onser liever vrouwen, dat waren die anderhalf hondert Ave Maria, overmids sijnre onlede, ende als hi dat docht, so stont hi haestelic op ende ginc tot sinen oem ende badt hem, dat hi die maeltijt wat vertrecken woude, datmen die spise niet aen en rechtede, tot dat hi sijn belofte betaelt had." Daarop ging hij in zijn slaapkamer, „ende als hi die leste Ave Maria uuthad, openbaerde hem daer die weerde maget Maria, claerre schinende dan die sonne, ende toende desen iongelinc drie [1]) alte schoen mantelen ende sprac tot hem ende seide: „Nu bekenne dijn driewerf vijftich Ave Maria, daer du mi mede dagelix gegruet hebste, die hier in desen mantel mit gulden letteren gescreven staen, daer du mi sonderlinge eer in bewijst hebste. Ende wanttu in dinen lichaem, al wasset, dat [du] sot ende wilt waerste, dijn reynicheit nochtan gehouden heveste, so selste altehant werden bevangen mitter sage [2]), ende du selste bynnen drien dagen behouden dijnre reynicheit tot mi comen." Ende als dese woerde die weerde maget Maria ghesproken had, en sach hi hoer niet meer." Na den maaltijd riep hij allen tot zich en vertelde, wat er gebeurd was. Na drie dagen stierf hij, en zijn bruid, die geen anderen man meer wilde hebben, stierf na eenigen tijd „een salige maget". De beteekenis van dezen Ave-Mariamantel verklaart ons De Vooys [3]). Sterk werkt in zulke legenden de neiging tot verzinnelijken, tot concreet opvatten. „De klanken van het kostbare Ave Maria gaan slechts schijnbaar verloren: zij vervlieten niet in de lucht, maar hebben een blijvend en werkelijk bestaan. Als iemands oogen door de goddelijke genade geopend worden, dan kan hij ze nog zien. De heilige Maagd omkleedde en sierde zich met de gebeden der vromen. Men voelt hierin een zeer primitief godsbegrip: de mensch bestaat niet door den wil van de godheid, maar de godheid is afhankelijk van de gunst der menschen. Evenals b. v. de Egyptische goden gevoed en onderhouden worden door de offers van de dienaren, zoo treurt en kwijnt Maria, wanneer haar beeld verlaten staat; zij is onvoldoende gekleed, als de mensch de haar toekomende ge-

---

1) n.l. unam anteriorem et duas laterales.
2) koorts.
3) Blz. 97.

beden verwaarloost," zooals blijkt uit het exempel: „Van III brueders die onser vrouwen elc een mantel maecten" [1]).

Hoe wereldsch en zondig men ook is, Maria laat niemand verloren gaan, die haar elken dag met de drie quinquagenen groet. „Ic [2]) heb gesien ende bekent," zegt Thomas, „enen ionghen man in Brabant, die hem al gehelic gegeven had totter werelt, nochtan was hi ynnich totter heiliger ioncfrouwen Mariën ende betaelde hoer alle dage dese drie quinquagenen, dat is driewerf vijftich Ave Maria. Het geviel, dat dese iongelinc ziec wert ende wert voer dat gerechte Christi gebrocht, ende als hi een deel uren doot had gelegen, wort hi haestelic weder levendich ende neech oetmoedelic synre zuster toe, die daer bi hem sat ende was een nonne, ende sprac tot hoer: „Zuster, ic bin wedergecomen, doe mi haestelic den priester comen." Ende hi biechte mit groter vrolicheit sijns herten ende seide voer hem allen openbaerlic: „Ic was voer dat oirdel Christi gebrocht ende wert vanden bosen duvelen sonderlinge van drien zaken gewroecht, ende als onse Herè die sentencie tegen mi geven woude ende in die ewige pijn mi gewiset woude hebben, so quam die weerde moeder Christi ende badt horen lieven zoen, dat mijn ziele weder comen totten lichaem, ende dat ic daer die tijt der penitenciën ontfangen mocht, ende die Here verhoerde die bede sijnre liever moeder. Ende die een sake, daer ic om verdoemt soude hebben geweest, was dese, want ic den priesteren den tiende van mijns selfs lande genomen had. Ende die ander zake, want ic den geesteliken luden mit mynen gesellen hoer vissche genomen heb. Ende dat derde was, dat ic dat coern der armer mit mynen iachhonden verdervet heb." Ende als hi dit al geseit hadde, so vraechde hem een van sinen gebueren: „Hoe mochtet comen, dat ghi hier om ewelic verdoemt sout hebben geweest, want wi haddent u claerlic mit goeder herten al vergeven?" Doe antwoerde die iongelinc: „Dat en was mi niet genoech mede te comen totten ewigen leven, want ic was riker u uwen scade te vergelden, dan ghi mi qwijt te laten." Doe ginc dese iongelinc ende bewijsde enen ygelic

1) Marialeg. H, fol. 50 *a*, geciteerd door De Vooys, blz. 98.

2) Biënb. hs. A, fol. 101 *b*. Dit exempel, volgens Thomas geschied in het jaar 1251, is opgenomen in het „Magn. Spec. Exempl." V 60; in Marialeg. H, fol. 32 *c*, en verkort in „Mariën Bogaert", III n°. 21, zie De Vooys, blz. 273. Vergelijk „Aurea Legenda" (Passionael), gedrukt in 1480 te Gouda bij Gheraert Leeu, Somerstuc, fol. 207 *d*, waar een dergelijk exempel voorkomt.

sinen scade weder te beteren, ende als hi dit gedaen had, so starf hi in wonderliker geloven ende hopen, ende aldus overmids die engelsche gruet wert hi verlost vander ewiger verdoemenisse."

Zooals men ziet, keert men op voorspraak van Maria zelfs tot het leven terug om te biechten en het kwaad te herstellen, dat men bedreven heeft, en de duivelen zien met leede oogen zich hun prooi ontglippen, waarvan zij zich zoo zeker waanden. Hoe toch hadden zij kunnen vermoeden, dat het werktuiglijk prevelen van een gebed voldoende zou zijn tot behoud?

Dat men met het Ave Maria alleen volstaan kon, leert ook het volgende exempel [1]), dat Thomas door de broeders der Cisterciënser orde heeft hooren vertellen. „Daer was een out ridder, die die werlt overgaf, al wasset laet, ende ginc in die oirde van Cisterciën" [2]). Hoeveel moeite men zich daar ook gaf om hem het Pater Noster te leeren, het baatte niets. Daarna beproefde men het met het Ave Maria, dat hij na zeer veel inspanning eindelijk kende. „Doe hi uut vermanynge sijns meysters onder maeltijt bina tot elken beet broets las die Ave Maria, op dat hi se niet vergeten en soude, creech hi ten lesten uut langer ende stadiger gewoente so grote zueticheit inder Ave Maria, dat alleen die gedenckenisse der moeder Christi stadeliken was in sijnre herten ende in sinen monde. Het geviel, dat hi, die zeer out was, na weynich iaren zeer devotelic starf ende begreven wort op den kerchof onder die brueders. Daer geschiede een wonderlic dinc! Cort nae sijnre doot wies uut sinen grave totten hoefde een cleyn boemken van onbekender kunne, in wes bladeren mit gulden letteren gescreven was: „Ave Maria, gracia plena" etc., ende elke woerde waren daer volcomelic ende puntelic gescreven. Doe dat kundich wert den bisscop vanden stichte, quam hi totter stede des myrakels, ende mit opgraven sochte hi vlitelic die wortel des boems ende ondervant, dattet oerspronc had uut des ouden ridders monde. Rechtevoert doe dat boemken bewijst had dat godlike myrakel, verdorredet voer hoerre alre ogen ende verginc" [3]).

---

1) Biënb. hs. A, fol. 101 *d*; Magn. Spec. Ex. V 58; Davroultius V, blz. 218, ex. 4; Franc. de la Croix, blz. 13, en Aug. Wichmans: Sabbatismus Marianus, Antverpiae 1628, blz. 158, ontleend aan Davroultius.

2) De redenen, waarom velen in het klooster gingen, zijn, zegt Caesarius (Dial. mir. I 5): „Infirmitas, paupertas, captivitas, erubescentia alicuius culpae, periculum vitae, timor vel experimentum poenae gehennalis, desiderium patriae coelestis."

3) Caesarius verhaalt in zijn Dial. mir. XII 50 van een burger uit Keulen, die

Mocht men bij het vorige exempel spreken van een werktuiglijk prevelen van het Ave Maria, daar men niet kan aannemen, dat iemand, die „hem al gehelic gegeven had totter werelt, nochtan ynnich was totter heiliger ioncfrouwen Mariën", hier is dit niet het geval. De ridder ontvlucht berouwvol de wereld met haar zonden en ijdelheden, en de zeldzame volharding, waarmee hij in zijn kinderlijken eenvoud tracht het Ave Maria te leeren, is het bewijs zijner oprechte bekeering. Het boompje, het zichtbare teeken er van, dat zijn gebed is aangenomen, verdort terstond, nadat men zijn wortel gevonden heeft. Men weet nu de beteekenis van het goddelijke mirakel: de ziel is behouden, en zij, die het wonder aanschouwd hadden of hoorden vertellen, ondervonden er den weldadigen invloed van [1]. In de „Aurea Legenda" [2]) (Passionael) komt hetzelfde verhaal voor, maar hier is het een lelie, die uit den mond groeit, en op elk blad is een Ave Maria geschreven.

Hetzelfde motief vindt men in een ander exempel in het Biënboec. Vijf rozen groeiden uit de oogen, ooren en uit den mond van een monnik, die elken dag ter eere van Maria vijf psalmen las. „Het [3]) was een monick, Iosbertus geheiten, in

---

steeds het Ave Maria bad. „Eundo ad ecclesiam sive redeundo, vel in curia sua deambulando, angelicam maxime ruminabat salutationem." Na zijn dood verschijnt hij in een schitterend kleed, „in quo, maxime tamen in caligis et in calciis, scriptum erat per totum versiculus Ave Maria gratia plena, et cetera". Daar hij het loopende herhaaldelijk gebeden had, „cruribus et pedibus crebrius inscriptus apparebat". God beloont aldus iemands verdienste „maxime in illis membris ostendens signum gloriae, per quae illa meretur". Dit exempel komt ook voor in Marialeg. H, zie De Vooys, blz. 97 noot.

1) In 1513 vond men in Bretagne op iemands graf een lelie. Op elk blad stond met goud geschreven „Ave Maria", zie R. Köhler: Kleinere Schriften, herausgeg. von J. Bolte, Weimar 1898—1900, III 278. Vgl. Von der Hagen: Gecammtabenteuer, III 587.

2) Wijnterstuck, fol. 253 *d*. In Marialeg. H, fol. 27 *d*, vindt men hetzelfde verhaal terug „Van enen ridder" (zie ook „Der Sielen Troest", fol. 44r) en een variant hierop op fol. 85 *c* (zie ook De Vooys, blz. 95 vlgg.) „Van een goet man, die niet anders en conde leren dan dat Ave Maria". Hetzelfde motief aldaar op fol. 84 *c* „Van enen pelgrym". In hs. Keulen W 12° 25 staat op fol. 101v: „Men leest een exempel in Cesarius boeke onder onser vrouwen exempelen, dat een ridder was ende liet die werlt".... Dit exempel van den ridder, die slechts het Ave Maria kende, heb ik bij Caesarius niet gevonden. Waarschijnlijk is hier Thomas bedoeld. De litteratuur over den Ave-Mariaridder vindt men bij Goedeke: Deutsche Dichtungen des Mittelalters, blz. 139.

3) Biënb. hs. G, fol. 47 *c*; Marialeg. H, fol. 28 *d* „Van een monic, die hiet Wolbertus" (vgl. De Vooys, blz. 96 noot); Magn. Spec. Ex. IX 119; bij Joh. Junior in zijn „Scala Celi", Lübeck 1476, fol. 166v: „Legitur in Mariali magno"; in den „Spiegel Hist." I7 88 „Vanden moenc van sente Bertijns" (Vinc. in abbatia sancti Bertini, que est apud Sanctum Audomarum), de monnik heet hier „Iescoen" (Vinc. Ioscius); bij Pelbartus in zijn „Stellarium Coronae B. Virginis", Argent. 1493, lib. VI, pars II,

een cloister, Dolum geheiten, in eenre kercken van onser liever vrouwen. Dese monick plach dagelix vif psalmen te lesen, die begynnen van vif litteren, die in dat word syn Maria: voir die m las hie „Magnificat", voir die irste a „Ad dominum cum tribularer", voir die r „Retribue servo tuo" tot „adhesit", voer die i „In convertendo", voir die a „Ad te levavi", en na elk vers las hij een Ave Maria. „Int iaer ons Heren dusent hondert ende ses ende tachtentich op sunte Andries dach stonden wi [1]) op te metten, ende als „Domine, labia mea aperies" was geseit, naem die supprior een absconsi ende ginc dat choir om om te besien, of daer yemant ontbrake, ende hie en vant sinen vleyscheliken brueder niet, desen voerseiden Iosbertus, ende hie ginc oen zoeken inden dormiter tot sinen bed, want hie zavents hadde gesien, dat hie dair ginc slaepen." Hij vond hem dood en „in sinen mont een rippe rois mit uutgespreiden bladeren: in sin ogen twe ende in syn oeren twe rosen, ende in die rois, die in sinen mont was, was die irste litter van onser vrouwen naem, dat is die m, ende dat irste vers van den psalm „Magnificat" en zoo vervolgens. Allen verwonderden zich over dit mirakel, en niemand durfde hem aan te raken. Spoedig liet men den aartsbisschop van „Barri" [2]) halen, en deze „wart vroelic uten mirakel ende dancten ende laefden Gade zeer ende syn helige moeder, die dair eert, die oir truweliken ende devoteliken dienen, ende glorificirt, die oir glorifi[ce]ren. Dese biscop dede syn biscopsgewaet aen ende ginc mit waskeersen, mit crucen ende mit wiroecvaten mit menichvoldicheit van clercken ende van moniken eerlike totten dooden lichame. Hie trad aen ende naem die rois ut sinen monde, ende die volchden on lichteliken, ende die ander, die inden ogen ende inden oeren waren, verdor(s)den rechtevoirt ende verloren oir scoente, die sie te voren hadden, mer die rois, die die ertsbiscop uut sinen mondt naem, die behielt oir groenheit ende oir scoente, ende hie besloich die in een cristalle vaet ende settense alsoe opt altair ende wort dair van allen menschen gesien in manir van enen spigel. Ende hoe groet dat die gracie ende die barmherticheit der moder Christi is, mach men daer apenbairliken sien. Ende die biscop

---

articulus 3, door hem overgenomen uit Vincentius' Spec. Hist.; in den „Proza-Sp. d. Sonden", fol. 56 *b*, zie Inl. blz. LXXX; bij De la Croix, blz. 16, eveneens uit Vincentius (vergel. ook De la Croix, blz. 15), en bij Wichmans, blz. 229, ontleend aan Molanus, 30 Nov., wiens bron Vincentius is.

1) l. si, Lat. fratres.

2) Lat. Archiepiscopum Bituricensem .... accersierunt.

begroef dat lichaem voer dat selve onser vrouwen altair, ende nae corten dagen bestonden daer miraculen te gescieden, ende daer om is hie in een ander vaet geleit ende is mit eren boven der eerden bi den selven altaer geset."

Zoo ook groeien in de Grieksche sagen uit het bloed van gewonden of gesneuvelden bloemen of boomen. Uit het graf van S. Dominicus groeide een wijnstok, en uit dat van den apostel Johannes te Ephesus groeide „himilbrot" [1]). Dat men, zooals Grimm veronderstelt [2]), meende, dat de ziel van een gestorvene het lichaam kon verlaten als bloem, die uit het graf opbloeit, hetgeen volgens hem wijst op een oorspronkelijk geloof aan de zielsverhuizing, blijkt uit het volgende. Een Lithausch meisje plukte een roos op het graf van haar geliefde en gaf die aan haar moeder, die tot haar zeide: „Das ist ja die Rose nicht, Ist des Jünglings Seele" [3]).

Wordt men door den duivel beangstigd, het Ave Maria verjaagt hem. „Daer [4]) was een brueder vander Prediker oirde, Wouterus [5]) genoemt, een edel man ende zeer geestelic, die overgaf een proven inder hoeftkerc van Trier ende veel ander grote erfnisse, ende doe hi out was XVI iaer, ginc hi inder Prediker oirde ende nam so zeer toe in wijsheit ende in geestelicheit, dat hi in veel husen prior wert ende inder oirden een zeer goet lesemeyster wert." Deze moest eens een „prince des keyserrijcs" de biecht afnemen. „Des nachts, doe hi des morgens den prince horen soude, lach hi mit mi in eenre slaepcamer, ende inder stilheit des nachts began hi crachtelic te roepen recht als inden slaep: „Gebenedijt is Ihesus, die vrucht dyns buucs!" Doe wi dat hoerden, verwonderden wi ons ende worden verblijt. Des morgens vraechde ic heymelic den voergenoemden brueder, wat hem gedroemt hadde, doe hi so crachtelic riep. Hi antwoerde: „Ic hebbet menich iaer lanc in die gewoent gehadt, dat ic inder engelscer gruet den naem Ihesus toedoe ende segge: „Gebenedijt is Ihesus, die vrucht dijns buucs." Hier om geschiedet in

---

1) Köhler: Kleinere Schriften, III 274—279: Vom Fortleben der Seelen in der Pflanzenwelt.

2) Myth. II, XXVI blz. 689, aangehaald door De Vooys, blz. 96.

3) L. A. J. W. Baron Sloet van den Beele: Het volksgeloof aan het Bovennatuurlijke in het rijk der planten, De Gids, 1881, II blz. 215. Vgl. Volkskunde, tijdschrift voor Nederlandsche Folklore, onder redactie van Pol de Mont en A. de Cock, X 129—133.

4) Biënb. hs. A, fol. 110 *d*.

5) Lat. Walterus de Meseburgo.

deser nacht, dat die bose viant des menscheliken geslachts benyde die salicheit des princen, dien ic horen soude ende woude mi wroegen [1]), ende van anxte riep ic die gewoenlike woerde der engelscher gruet" [2]).

Wil de duivel iemand tot zich trekken, dezelfde woorden zijn voldoende om hem machteloos te maken, zooals Wouterus nog bij een andere gelegenheid heeft ondervonden. „Doe [3]) ic," zoo verhaalt hij Thomas, „vander werelt geroepen had ende totter oirden van Cisterciën gebrocht had die edel, ionge vrouwe, die wedue was van ioncker Vrederic, des greven zoen van Vigennen, inden eersten hoerre bekeringe wert si aengevochten mitter alre zwaerster becoringe der duvelen, ende ic sach in enen visioen, dat die duvel stont tot hoerre rechter zide ende arbeide vlitelic om haer tot hem te trecken, ende ic stont daer tegen ende toech, ende doe ic se niet trecken conde tot mynen wil, riep ic, daert die brueders hoerden, die mit mi waren: „Gebenedijt is Ihesus, die gebenedide vrucht dijns buucs," ende sonder merren wert die ionge wedue verlost ende volherde inder oirden, ende si ginc so zeer voert in doechden, datse abdisse wert ende een bewaerster der iofferliker scaer."

Ook bij Caesarius treft men verhalen aan, die ons de kracht doen zien van het Ave Maria. Een convers, die den duivel noch door het teeken des kruises, noch door gebed verdrijven kon, werd door het Ave Maria van diens tegenwoordigheid bevrijd [4]). Evenzoo ging het een non, die door den duivel in de gedaante van een engel gekweld werd [5]), en ook een vrouw ontkwam ongerept aan de omhelzingen van haar belager na het aanroepen van Maria met de „engelsche groet" [6]).

De hevigste storm en het zwaarste onweder worden door het Ave Maria bezworen. Daarvan zal Thomas [7]) een mirakel vertellen „al isset bi aventuren bescreven", dat in een Cisterciënser klooster Foni geschied is. De hemel werd verdonkerd, en spoedig daarop begon het te donderen en te bliksemen. Alle monniken vluchtten in de kerk. De storm brak alle ruiten, de kerk scheen te bezwijken, „ende sonder merren, doet convent in so groten

1) l. worgen, Lat. strangulare.
2) Het Latijn voegt hieraan toe: „et abcessit".
3) Biënb. hs. A, fol. 111 *a*.
4) Dial. mir. VII 25.
5) Dial. mir. VII 26.
6) Dial. mir. VII 27.
7) Biënb. hs. A, fol. 110 *b*, en Marialeg. K, zie De Vooys, blz. 104 noot 3.

anxte die knyen bugeden ende die woerde der antifonen sanc: „Et Ihesum, benedictum fructum ventris tui," dat is: „Ende Ihesum, die gebenedide vrucht dijns buucs [1]), toen ons na desen ellendigen leven," rechtevoert keerde hem dat beelde des crucifix om, datter stont int middel tusschen der moniken choer ende der conversen, ende keerde hem totten Oesten tegen der moniken choer, ende als mi vanden moniken geseit is, sloecht sijn ogen op tegens die natuer des beeldes, ende ter stont wert dat onweder gestillet, ende alle die anxte verginc" [2]).

Geen gebed is Maria aangenamer dan het Ave. Mocht men hieraan twijfelen, zij zelf is verschenen om aan alle onzekerheid een einde te maken. Mechteldus [3]) begeerde in haar gebed Maria te groeten, zooals haar dit het liefst was. „Altehant openbaerde die gloriose ioncfrouwe Maria ende had voer hoer borst bescreven die engelsche gruet ende seide: „Boven dese gruet en is nye mensch gecomen, ende mi en mach nyemant zueteliker grueten, dan die mi gruet inder eerweerdicheit, daer mi God, die vader, in gruete overmids dat woert Ave ende vestede mi so mit sijnre almachticheit, dat ic vri was van allen wee der scout, ende die zoen Gods verlichte mi so mit sijnre godliker wijsheit, dat ic bin een zeer claer sterre, daer hemel ende eerde van verlicht wert, ende dat wort beteikent inden naem Mariën, dat beduut een sterre des meers."

In het Haagsche handschrift met Marialegenden wordt verhaald [4]) van een broeder, die elken dag vier Ave Maria's las.

---

1) Dat na deze woorden Maria te hulp komt, vindt zijn verklaring in de meening van Thomas (Biënb. hs. A, fol. 103 *a*), „dat Maria hoer alre hoechlicste vervroechdet in dien dat si hoert, dat die vrucht hoers buucs bisonderlinge gebenedijt wort."

2) Het „Salve regina misericordiae" beschermt tegen het onweer. Een priester „in Polege", in de diocese Trier, roept tijdens een hevig onweer vóór het altaar Maria aan. Zij komt van het altaar tot hem en zegt: „Quia antiphonam, Salve regina misericordiae, libenter ac frequenter decantas, nunquam tonitrua neque fulmina, quorum timore saepius affligeris, te laedent," waarop zij verdwijnt (Dial. mir. VII 29).

3) Biënb. hs. A, fol. 102 *b*. Dit exempel komt niet voor in den Latijnschen tekst. Het is overgenomen uit het „boec der openbaringe der heiliger ioncfrouwen Mechteldus" en is ook te vinden in Marialeg. H, fol. 91 *d*. Deze Mechteldus is waarschijnlijk de heilige abdis van Dieszen, geb. 1125, † 31 Mei 1160. Haar leven is beschreven door abt Engelhard, een kennis van haar. Zie Acta SS. Maji VII 442 vlgg., en Wetzer und Welte's Kirchenlexikon.

4) Fol. 168 *c*. Vergelijk ook fol. 28 *a* „Van enen iongelinc". Maria verschijnt hem, daar hij weten wilde, welke dienst haar het liefst was. Hij moest haar eeren met 22 Ave Maria's. Twee voor haar ooren, twee voor haar geloof, dat zij een moeder Gods zou wezen, twee voor haar oogen, twee voor haar knieën, twee voor haar handen, twee voor haar mond, twee voor haar borsten, twee voor haar schoot, twee

„Dat eerste Ave Maria, om datse onse Here harteliken liefhadde, op dat si hem gave en reyn harte tot onse lieve Here. Daer na sprac hi haer reyne, cuyschen live een Ave Maria, want si God in een reyn, cusche leven ontfinc ende droch, dat si hem een cuysch leven verleende. Daer na sprac hi een Ave haren borsten te eeren, daer si onse Here mede soekede ende spysde, dat si hem brachte tot alsulcker ghenade, dat hi barmhertich worde tot arme luden ende die spysde. Daer na sprac hi een Ave Maria haren lieven handen, daer si onsen Here mede ghebenedide ende in groter oetmoedicheit diende onsen lieven Here, dat si hem verleende rechte oetmoedicheit te dienen onsen lieven Here ende sinen evenkersten." Maria, getroffen door zooveel innigheid, verschijnt hem daarop en geeft hem, wat hij verlangt.

Hebben wij gezien, dat men niets meer dan het Ave Maria behoeft te kennen, uit een exempel bij Pauli [1]) blijkt, dat ook het Pater Noster alléen Gode welbehaaglijk is. Een vrouw kent niets anders, maar toch daalt een duif voor haar uit den hemel, want juist die geringe kennis verschaft haar die gunst. Toen zij op aanraden van den bisschop den psalter er bij geleerd had, bleef de duif weg.

Opmerkelijk is het, dat nog tot in onzen tijd het vertrouwen op de zeldzame, reddende kracht van het Ave Maria voortleeft. Dr. Sabbe [2]) deelt ons mede, dat hij in zijn jeugd heeft hooren vertellen van een kleinen jongen, die, te slaperig om lang te bidden, van de oude meid het verlof kreeg dan maar alleen een „Wees gegroet" op te zeggen. „Dát moogt gij nooit of nooit nalaten. O. L. V. zal u dan altijd bijstaan in den nood." Daarop vertelt zij dit exempel. Er was eens een man, die dóor en door slecht was en al het kwaad bedreven had, alleen had hij de goede gewoonte bewaard elken dag een „Wees-gegroetje" te lezen. Toen hij kwam te sterven, en de duivels hem naar de hel wilden sleuren, kwam O. L. V. er tusschen om hem te verlossen. „O, het is zoo waar," voegt Sabbe er aan toe, „dat in

---

voor haar armen, twee voor haar voeten, twee voor haar hart. „Ende in die ure syns doots gaf si hem stercheit yeghen syn vianden ende gaf hem hope des ewighen levens."

1) Joh. Pauli: Schimpf und Ernst, herausgegeben von Hermann Oesterley, 1866 (Bibl. des Litter. Vereins in Stuttgart, deel 85), blz. 210, n°. 333: „Ein fraw bettet pater noster", ontleend aan „Der Sielen Troest", fol. 43v. Pauli, geb. ± 1455, † na 1530. Hij schreef zijn werk in 1522.

2) Volkskunde XIII: De Mnl. Exempelen en de Folklore, blz. 21.

sommige gedeelten van ons Vlaanderen nog oneindig meer dan de trapgevels en de torens uit de middeleeuwen voortleeft! De naïeve vroomheid der middeleeuwsche ziel bloeit er voort, alsof haar niet eens één flauw tochtje van het moderne leven kwam hinderen."

Hebben wij tot hiertoe het Ave Maria slechts door menschen zien aanwenden als middel om aan de gevolgen der zonden te ontkomen, om uiting te geven aan hun eerbied en liefde voor de Heilige Maagd, of om den duivel te verjagen, in de Middeleeuwen ging de kracht er van nog verder. Roskoff [1]) wijst er op, dat een spreeuw, die onder de menschen het Ave Maria geleerd had, uit de klauwen van een havik verlost werd, toen de doodsangst hem zijn Ave Maria uitperste [2]).

Veel is er getwist over de vraag, in welken tijd de gewoonte om de vijftig Ave Maria's op te zeggen is ontstaan. Sommigen, onder wie Daunou [3]), hebben de instelling van den rozenkrans aan Sint Dominicus betwist en haar in de 15e eeuw gesteld. Uit Etienne de Bourbon [4]) blijkt, dat men reeds in zijn tijd Maria „singulis diebus quinquagesies flexis genibus" eerde. En deze gewoonte breidde zich hoe langer hoe meer uit.

Al zijn er voorbeelden van, dat het Ave Maria geheel waardeloos is, als het niet voortkomt uit een vroom hart en niet in reinheid wordt uitgesproken [5]), er zijn er ook, die toonen, dat sommigen het als een bloot formulier opvatten, dat het hart koud liet, zooals wij boven gezien hebben. Wel is waar was het niet noodzakelijk, dat men er elk oogenblik de waarde van gevoelde, maar toch kan het niet worden ontkend, dat het herhaaldelijk prevelen er van, het lezen van soms 300 Ave's per dag [6]), eerder tegengegaan moest worden dan aangemoedigd juist uit eerbied er voor. Geen schooner gebed toch dan dit; niets overtreft het in kracht. „Daer [7]) om seit sinte Augustijn:

---

1) II 205. Vgl. De Vooys, blz. 103 noot 1.

2) Over het Ave Maria als een soort tooverformulier zie men De Vooys, blz. 102. Het exempel aldaar, waarin een kind in een brandend huis ongedeerd blijft, komt ook voor bij Joh. Geffcken: Der Bildercatechismus des fünfzehnten Jahrhunderts, Leipzig 1855, blz. 65.

3) Histoire littéraire de la France, XIX 347. Vgl. A. Lecoy de la Marche: La chaire française, blz. 345.

4) N°. 31, blz. 41.

5) Zie De Vooys, blz. 103.

6) W. Moll: Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming, II 4e stuk, blz. 221.

7) Marialeg. H, fol. 92 *a*.

„Alsmen Ave Maria seit, so lacht die hemel, die aerde bloeyt, die engelen hebben feest, ende die duvelen worden veriaghet." En „sinte Bernaert seit: „Het is di, o alre salichste maghet Maria, gheliken cussen te horen dit verskyn Ave Maria. O du alre suetste maghet Maria, also menichwarf wortste gecust, alstu devotelic mit Ave Maria worste ghegruet. Daer om gaet tot horen beelden, bughet u knieën, ende beghint dat cussen, ende segghet: „Ave Maria."

Groot welbehagen heeft Maria in ieder, die haar eert. „Doe [1]) die eerweerdige Adam, canonic tot Sinte Victoir te Parijs, die sequencie dichtede: „Salve mater salvatoris" etc., dat is: „Gegruet sijstu, moeder des gesontmakers", ende dat ander versikel des rymes daer toedede als: „Gegruet sijstu, moeder der goedertierenheit ende der ganser drievoudicheit, edel triclynium," openbaerde hem die gloriose ioncfrouwe Maria, ende voer den lof der eren, die hi hoer dichtede, voldede si hem ende nychde hem oetmoedelic mitten hoefde der alre hoechster oetmoedicheit."

Ook vermeldt het Biënboec [2]) nog een ander gedicht op Maria gemaakt. Johannes (Lat. cognomento Bonus valetus), kanunnik in Cantimpré, dien Thomas kende, „had zeer vuerige mynne totter alre glorioster maget Mariën, der moeder Christi, ende onder anderen scriften, die hi van hoer dichte, maecte hi dese twe zuverlike veersen: „Felix mater ave, qua mundus solvitur a ve, Que genitricis Eve ve facis est [3]) breve," dat bedudet: „Salige moeder, wes gegruet, want overmids di wort die werlt verlost vanden we. Du heveste vander moeder Even ewige we gemaect een cort we."

Wij hebben gezien, dat Maria een zondaar, over wien Jezus het schuldig wilde uitspreken, redde van de verdoemenis. Op een anderen keer daalde zij zelfs in haar groote barmhartigheid met den apostel Johannes in het vagevuur neder om er een berouwhebbende ziel uit te verlossen. Een roover in Noorwegen, wiens hoofd door zijn vijanden reeds was afgeslagen, kreeg door haar nog de gelegenheid zich van zijn zonden te zuiveren door de biecht [4]). Grenzenloos is haar liefde en haar hulpvaardigheid; in de moeielijkste omstandigheden geeft zij uitkomst. Wie haar aanroept zal niet beschaamd worden. Dit ondervond eens een

---

1) Biënb. hs. A, fol. 101 *b*.
2) Biënb. hs. A, fol. 41 *d*, en De Raisse, 27 Dec.
3) l. esse.
4) Deze exempelen zullen later besproken worden.

Prediker broeder in Duitschland, die in het jaar 1229, toen „aenstaende was die hoechtijt der glorioser ioncfrouwen Mariën hemelvaert," werd uitgezonden om te prediken. „Die [1]) brueder quam des morgens totter vloet, die daer was tusscen der brueder huus ende der stede, daer die stacie wesen soude, ende hi en vant daer nyemant, die hem mit enen scepe oversetten mocht, als men plach. Hier om en was hi niet luttel begaen, want die tijt des predikens was aenstaende, ende daer en was geen stede, daer men over die brugge gaen mocht, want dat water vloeyde over den oever. Doe aenriep hi mit oetmoedigen gebede ende mit betruwender herten Christum ende sijn lieve moeder ende spreyde sijn cappe op dat water ende sloech daer over dat teiken des heiligen cruus ende sat daer op ende quam also mit druegen voeten over dat water. Mer sijn geselle verwonderde hem van sodanigen myrakel, nochtan en dorste hi hem niet volgen ende wachte lange na enen scepe ende voer daer na over."

Het droogvoets gaan over water is een in de Middeleeuwen zeer veel voorkomend motief. Zien wij, hoe deze Prediker door het aanroepen van Jezus en Maria op zijn mantel, na het teeken des kruises er over te hebben gemaakt, behouden aan den overkant van den stroom komt, het wandelen van een anderen Prediker op zee [2]) doet een schipper er toe besluiten dezen broeder en diens gezel in zijn schip op te nemen. Er dient op te worden gelet, dat deze broeder „een zeer goet, ynnich man" was. Hij wilde naar Engeland en vroeg den schipper in de haven, of hij hen met zijn schip wilde overvaren „om Gods wille". De schipper weigert en vaart weg, den broeder bedroefd achterlatend. Na een innig gebed „ontfenc hi betruwenisse inder herten ende stercte sijn brueder toe, dat hi hem volgen soude. Hi ginc mitten voeten op dat water des diepen meers, also dat hi alleen mitten uitersten der voeten dat water roerde, ende sonder merren, doe die scipper omsach, wert hi verveert. Hi liet dat scip mit alre snelheit omkeren ende ontfenc die brueders, ende mit tranen badt hi van hem vergiffenisse, ende hi vercreechse." Mocht men aan de waarheid van dit wonder twijfelen, Thomas voegt er aan toe, dat hij het van een zeer geloofwaardig mensch gehoord heeft, die den broeder op het water heeft zien loopen.

---

1) Biënb. hs. A, fol. 109 *c*.

2) Biënb. hs. A, fol. 110 *a*. Christina liep over de Maas, zie „Leven v. S. Chr." regel 361—400 „Wiedwijs dat si ind water ginc en ter ander ziden overquam."

Tinbergen [1]) vermeldt een exempel uit de „Exposicie op het Pater Noster," dat een dergelijk wonder behandelt. Een Cisterciënser monnik „toech uut sine cappe ende spreide si oppet water ende voer daermede recht als mit enen schepe tot sinen cloester." De oorzaak van dat mirakel was, dat hij nooit iets tegen Gods wil had beproefd. Pauli [2]) vertelt hetzelfde van een abt. Deze trok zijn „kutten af und spreitet sie uff das wasser, das von dem kloster herab flosz, und macht das crütz uber das wasser, und sasz uff die kutten, und flosz das wasser hinuff bisz in das kloster." Oesterley wijst in zijn aanteekeningen bij dit exempel op het „Liber Apum", maar de aangehaalde plaatsen doen zien, dat wij hier het exempel uit de „Exposicie op het Pater Noster" voor ons hebben. Na het teeken des kruises gemaakt te hebben kon ook Jakelina op zee wandelen [3]). Haar broeder, de graaf van Apulië, wilde haar tegen haar zin doen huwen. Zij ontvlucht hem in manskleeren, maar hij achterhaalt haar. „Doe die zuster sach, dat si hem nergent ontvlyen en konde, liep si op dat meer, dat daer tegens was, ende sloech dat teiken des heiligen cruus daer over ende viel haestelic van eenre hoger steenroedse op dat meer." Haar broeder, dit ziende, belooft haar een klooster voor haar te zullen laten bouwen, als zij wil terugkeeren. Maar zij „hoerde sijn roepen mit doven oren ende ginc voert over die grote breetheit des meers. Ende sich," zegt Thomas, „hoe groet was die cracht des godliken myrakels. Die ioffer, alset betamelic was, en hadde nye zwemmen geleert (!) ende sloech op hoer hande ende ogen totten hemel ende ginc over dat diepe meer recht als over droech lant." En aan deze plaatsen kan men nog verscheidene toevoegen. In den Dialogus van Gregorius [4]) leest men een exempel: „Wo Maurus uut Benedictus ghebade up dat water wanderde," dat om den

---

1) Blz. 177.

2) N°. 668.

3) Biënb. hs. A, fol. 112 *d*. Het is gebeurd ten tijde van Thomas, die het gehoord heeft „a nobili puella, Maria de Gonnelieu prope Cameracum, utpote quae personam cui accidit vidit et novit." Opgenomen is het verhaal in het Magn. Spec. Exempl. V 65. De tegenzin in het huwelijk werd niet altijd goedgekeurd. Een weduwe Galla wilde niet hertrouwen. „Se hadde seer hete natuer des lichames, ende de meysters begunnen eer to segene, neme si ghynen man weder, so solde se van groter hetten teghen de natuer enen baert crigen. Ende dat gheschede also namaels," zie Greg. Dial. fol. 63.

4) Fol. 22 *c*. Uit den Dialogus is het exempel overgenomen in de „Aurea Legenda", Wijnterstuck, fol. 245 *b*. Ook Peter van Alcantara wandelde op het water, zie Görres, II 515.

inhoud en om zijn ouderdom zeer belangrijk is. Een kind Placidus wil water putten maar valt er in. Benedictus ziet het, roept Maurus en beveelt hem na hem te hebben gezegend, het kind te halen. „Hijr gheschede een wunderlic dinck, dat na des apostels Petrus tiden unghewonlic is." Hij liep over het water „ende mende, dat et lant hadde ghewesen. He helt dat kint by den hare ende leep haestelike weder umme." Dat hij zoo zonder weifelen het bevel van Benedictus opvolgde, behoeft ons niet te verwonderen, want „rechtevort do he up dat lant trat, quam he weder to em sulven ende sach weder umme ende bekande do ersten, dat he over dat water ghelopen hadde."

Al mag men veronderstellen, dat het verhaal omtrent Petrus [1]) zonder tusschenkomst van Gregorius toch wel dergelijke exempelen zou hebben doen ontstaan, het exempel uit den Dialogus heeft zeker niet nagelaten invloed uit te oefenen op de verbreiding van het wonder. De vraag is, hoe men het wandelen op het water verklaren moet. Ongetwijfeld hechtte men er een diepere beteekenis aan. Zoolang Petrus vertrouwde, bestond er voor hem geen gevaar, maar toen hij in zijn kleingeloovigheid bevreesd werd, begon hij te zinken. Hetzelfde zien wij in de exempelen. Veilig is hij, die door het vertrouwen op Jezus en Maria, door een vurig gebed, een heilig leven, het steeds volbrengen van Gods wil, getuigenis aflegt van zijn vroomheid. Vandaar dat de andere prediker, kleingeloovig als Petrus, zijn gezel niet op het water durfde te volgen. Bij Jakelina was het het vurig verlangen haar kuischheid te bewaren, dat haar redde, en bij Gregorius deelde Maurus door den zegen van Benedictus in diens heiligheid. Evenals nu de vrome ziel zich losmaakt van de aarde, zoekende de dingen, die hooger zijn, zoo kan ook de band, die het omhulsel der ziel aan de aarde bindt, losser worden, en het lichaam zweeft over de wateren.

Later zullen wij zien, dat het gebed soms dien band gedurende eenigen tijd geheel verbreken kan, en verklaarbaar wordt het met deze voorbeelden voor oogen, dat men er toe kwam Maria met lichaam en ziel ten hemel te doen varen. Niets, wat zij, de moeder Gods, de vrouw boven alle vrouwen, met de aarde gemeen had! Haar reine lichaam moest met haar reine ziel deelen in de gelukzaligheid van het hemelsche paradijs.

Niet allen geloofden hieraan. Twee [2]) „clercken" hadden „soe

1) Matth. 14:29. Ook Odin liep over water, zie Wolf, Beiträge, II 22.
2) Biënb. hs. G, fol. 45 *d*.

grote devocie tot onser liever vrouwen, dat sie niet en mochten horen, onse vrou en waer mit ziel ende mitten lichaem te hemel gevaren, ende dair om plagen oir gesellen ducke te lachen, ende hir om hadden sie ducke verdriet in oeren herten". Een wonder zou de lachers beschamen. Want op „onser liever vrouwen avent assumpcio", toen de beide clercken in hun gebed waren, verscheen den een „sunt Iohan Baptist", den ander „sunt Iohan Evangelist", zeggende: „Dat die gloriose moder Christi mit ziel ende mit lyf ten hemel is gevaren, dair en sal geen kerste mynsche twivel aen hebben. Ende dit teiken sullen sie al hebben, die u kennen: den enen uut u, die van naturen ongebairt is, maken wi baerdich, ende den anderen, die cael is, geven wi dat hoeft vol haers." Ende als dit geseit was, verzwongen [1]) die heligen. Ende des mergens toenden sie oir selven den meisters ende den clercken in een bewisinge der wairheit."

„Alne [2]) wille niet die kerke,
Die ystorie, noch de clerke
Int nauste hem daer ane houden,"

ook voor Maerlant staat het vast, dat Maria lichamelijk ten hemel gevaren is. Een non Elisabeth heeft het trouwens gezien [3]), dat „die coninginne van hemelrike, die goedertiere, mine troesterigge", zooals zij Maria noemt, opstond uit den doode en ten hemel voer. Later verschijnt Maria haar en bevestigt de waarheid van alles, wat Elisabeth gezien heeft.

Troostend voor den eenvoudige van geest is het te weten, dat Maria zelfs tegenover een aartsbisschop partij kiest voor den ongeleerden maar vromen priester, die niets anders kende dan de Maria-mis. Deze [4]) priester, die op school niet leeren kon, „liet die scoel varen ende wart priester, op dat hie onser vrouwen te bat mochte dienen ende van hoir dagelix mys mochte lesen. Hir om tymmerden hie een seer scoen capel ende een woninge op syns selfs erve, ende dair wonden hie alleen mit enen clerck ende mit enen knaep ende leyden een helich leven. Dese gat veel almissen ende beden veel, ende mit wonderliker devocie

1) verdwenen.

2) Spiegel Historiael, I[7] 52. Vergelijk M. de Vries: Der Leken Spieghel, Leiden 1844—1848, boek II cap. 58, regel 157—178.

3) Sp. Hist. I[7] 53 „Wat sente Elizabeth hier af sach".

4) Biënb. hs. G, fol. 46 *c*. Het is eveneens opgenomen in het Magn. Spec. Exempl. VIII 77; door Davroultius V, blz. 99, exempel 5, waar Thomas van Cantimpré als bron wordt genoemd, en door Wichmans, blz. 73.

plach hie ons vrou te dienen". De priesters, die in zijn omgeving woonden, begonnen hem te benijden, „want hie niet en leefden als sie leefden, ende dit was die zake, dat sie on besculdichden." Toen hij daarop voor den aartsbisschop Thomas [1]) gedaagd werd, beleed hij dezen, dat hij nooit een andere mis las dan van Maria. „Doe verwonderde dat den biscop ende leet mit on, mer hie en dorst niet mit oen dispenseren, want hie soe wenich geleert was, ende seide: „Myn lieve brueder, hald op mys te doen, soe lange dat gy des werdich moete werden." Doe wart confuys die capellaen ende quaem tot synre capellen, daer hie een zeer scoen beelt hadde geset op sinen altair van onser vrouwen, ende hie stont dair voer dat beelt ende was seer bedroeft van bynnen ende seide: „Du weetste wal, moder ende vrouwe der godertierenheit, dat ic om dy te dienen edel brulofte versmadt heb, kinder te derven heb ic mi getroest, ende en begeerden anders niet daen altois in uwen dienst te blieven, ende siet, dyt is mi benomen, ende dair toe bin ic verstoten ende confuys geworden. Hir om soe doet nu, dat dynre godertierenheit toebehoirt, op dat gy weder om geeft den dienst, dien ick verlaren heb, of voerwaer ick sal dyt bedehuys vernielen, dat ic getymmert heb." Ende dat seggende begoet hie dat altair, daer hie op loenden, mit tranen." Zijn groote droefheid, waaraan hij aldus dreigend uiting gaf, verteederde het hart van Maria, en troostend sprak zij tot hem door het beeld, waarvoor hij stond: „Weest sacht van sien, ende weest in vreden, myn alre liefste. Gaet totten biscop, ende segt oen heymelic: „O heer, dit onbiet u die vrouwe doir mi, die dy after dat choir dyn haren cleder maecten in Pontiniaco, dat cloister, ende dyt ontbiedende, op dat gi my weder ontbyndt, daer gi mi in gebonden hebt." Hij begeeft zich daarop naar den bisschop, „ende als oen zagen die papen ende die clercken, bestonden sie oen te bespotten, want hie bynnen corten dagen van dan confuys was gegaen, ende sie en lietens totten biscop niet ingaen." Na een uur brengt een aartsdiaken hem voor den bisschop, die, verrast door hetgeen hij van hem hoort, hem terstond verlof geeft voort te gaan met het lezen van de Maria-mis. Maria treedt hier zachtmoedig op, omdat Thomas alleen tot het schorsen van den priester was overgegaan, omdat hij meende, dat iemand met zoo weinig kennis voor het priesterambt niet geschikt was. Anders is het in het exempel: „Van enen cappellaen, die anders

1) n.l. Thomas Cantuariensis.

gheen misse en conde dan van Maria" [1]). Maria verschijnt den bisschop toornig, „ende si verspracken ende vraeghde hem, waer om dat hi horen cappellaen so qualiken toeghesproken hadde, ende dat hi hem van synre officiën ghedaen hadde. Ende sy seide hem, waert, dat hi hem niet weder en sette tot synre officiën, dat hi binne XXX daghe sterven soude."

Het exempel van Thomas treft men eenigszins gewijzigd aan bij Caesarius [2]). De samenspraak tusschen den priester en Maria luidt bij hem aldus: „Vade," zegt Maria, „ad Episcopum, et dic ei ex parte mea, quatenus tibi restituat officium tuum." Respondit sacerdos: Domina, ego pauper sum et persona despecta, non me audiet, neque mihi patebit accessus ad eum. Beata Virgo subiunxit: Vade, et ego tibi viam praeparabo. Et ille: Domina, non credet verbis meis. Respondit illa: Dices ei pro signo, quod cum tali hora et in tali loco cilicium suum dissutum resarciret, ego illud ex parte una tenebam adiuvans eum. Statimque credet tibi." Het verschil tusschen dit exempel en dat in het Biënboec is te groot om aan rechtstreeksche ontleening te denken. Zonder twijfel heeft Thomas het hooren vertellen en daarna opgeteekend. Gelezen heeft hij het niet.

„Die legende van sinte Thomas van Cantelberch" in de „Aurea Legenda" [3]) is uit het Biënboec naverteld met eenige wijzigingen. Thomas heeft zijn gescheurde kleed onder zijn bed verborgen. Maria verschijnt den priester en zegt: „Ganc totten aertschen bisscop, ende segt hem, dat die ghene om wes ere du die misse dades, sijn cilicie hevet ghenaeyt, dat verborghen leyt tot dier stede, ende dat si daer hevet ghelaten hoer rode zyde, daer sijt

1) Marialeg. H, fol. 101 *c*. Ook in de „Aurea Legenda", Somerstuc, fol. 207 *c*. In den Sp. Hist. I[7] 84 leest men hetzelfde „Vanden pape, die salve conde", vgl. De Vooys, blz. 94, en zie blz. 95 noot 1 aldaar.

2) Dial. mir. VII 4. Hij heeft het hooren vertellen door een abt zijner orde en voegt er bij, dat het „nec in eius (n.l. Thomae) Passione legitur, neque in libris Miraculorum eius reperitur". Zelfs in het Spaansch is dit exempel bewerkt. Zie Daumer: Marianische Legenden und Gedichte, blz. 38; Kaufmann in de Ann. d. h. V. 1888, blz. 92 noot, en Kaufmann: Thomas von Chantimpré, blz. 121.

3) Wijnterstuck, fol. 141 *c*. In 1174 werd hij gedood, want „hi bescutte dat recht vander kercken, ende den coninc en mochte des niet wijcken mit craft noch mit beden". Engelen zongen bij zijn dood; door zijn verdiensten werden blinden ziende, dooven hoorende, kreupelen gaande en werden dooden opgewekt. „Dat water, daer sijn clederen in waren ghedwoghen vanden bloede, dat gaf vele luden ghesontheyt." Vergelijk Dial. mir. VIII 69. De koning, door wien Thomas verdreven werd, is Artaldus, koning van Engeland, zie Chronica Fr. Salimbene Parmensis ord. Min. blz. 91 (Monumenta Historica ad provincias Parmensem et Placentinam pertinentia, deel II 1, Parmae 1857).

mede nayde, ende si ontbiet hem, dat hi di weder misse laet doen." Toen Thomas daarop zijn kleed opzocht, vond hij het hersteld.

De eenvoudige, kinderlijke geschiedenis van dat kleed wordt in het Biënboec [1]) aldus verteld. Thomas van Cantelberch (Cantuariensis praesul) kwam, toen hij uit Engeland verdreven was, in „Walslant in een cloister van sunte Bernardus oirde, Pontiniacum geheiten." Door zijn overhaaste vlucht had hij geen tijd gehad zich van kleederen te voorzien. Toen nu „syn haren cleder uut langer autheit ontneyden ende van een gingen, ende dat uut oitmodicheit niemant, diet oen weder gemact hadde, en wolde apenbaren, soe ginc hie op enen dach achter dat choer sitten om syn cleder weder te maken. Ende want hie van dien werc niet en wiste noch versocht en had, soe was hie seer begaen ende en wist niet, wat hie begynnen solde. Ende siet, die coningynne der werlt, die dyt werck wal conde, apenbairden oen. .... Sie grueten den biscop, sie sterctenen, sie naem van synre hant dat haren cleet, sie zat by oen ende macten oen syn haren cleet wederom heel, ende als dat gedaen was, verzwanc sie, ende die biscop waert screiende, ende voer dat loen dancten hie hoir verwonderende" [2]).

Als belooning voor gestadige toewijding verscheen Maria [3]) in Lombardije (apud Turinum) in een klooster der Prediker orde aan een broeder, die „meer stadich was inden gebede dan die ander," zelfs zóó, dat, toen „die ander gingen te rusten of te studieren, volherde hi vijf dage ende vijf nacht lanc in stadigen gebede. Dese was sonderlinge zeer ynnich ende oetmoedich totter glorioser ioncfrouwen Mariën ende verdiende van hoer sonderlingen troest te ontfangen." Toen hij alleen in de kerk was, „sach hi, dat al dat outaer al om verlicht wert mit den alren gloriosten licht, ende op den outaer openbaerde hem die gloriose ioncfrou Maria mit horen alren edelsten kijnde ende hadden onsprekelike claer aensichten ende gedaente, ende boven hem

---

1) Biënb. hs. G, fol. 46 *b*. Ook in Marialeg. H, fol. 39 *b*, vertaald uit het Latijn blijkens de woorden: „Ende daer en wiste nyement of dan een gheestelike ioncfrouwe, die se hem plach te maken ende te wasschen", welke niet in onze vertaling van het „Liber Apum" voorkomen; in „Mariën Bogaert", zie De Vooys, blz. 83 noot 1, en zeer kort bij Wichmans, blz. 73.

2) Zie een ander verhaal omtrent dezen Thomas bij De Vooys, blz. 82. Het komt voor in Marialeg. H, fol. 38 *c* „Van sinte Thomas van Cantelenberch", en in het Magn. Spec. Exempl. IX 122.

3) Biënb. hs. A, fol. 104 *a*.

schenen schoen [1]) vuerige cloten geliken sterren." Bevreesd, dat het een „fantasie waer, al wasset, dat [hi] in een teiken des waerachtigen visoens van binnen vervult wert mit wonderliken troest ende mit verstandeliken licht," vroeg hij haar ook den prior en het geheele convent te verschijnen, wat zij dan ook deed, zelfs tot driemaal toe. De broeders verzochten haar dit, „op dat, haddet bi aventueren eerst geweest des duvels bedriechnisse, dat die inden naem der heiliger ende onverscheidenre drievoudicheit overmids stadigen gebede der bruederen veriaecht worde." Zagen wij reeds bewijzen van de liefde van Maria voor de Prediker orde, ook dit wonder geschiedde, „op dat die conynginne der barmherticheit mit dusdanigen ende ongehoerden myrakel bewese, dat die oirde hoer bisonderlinge toehoerde."

Dat Maria hier verschijnt met „vuerige cloten geliken sterren" boven zich, is zeer gewoon. Deze schitterende bollen zijn het uiterlijke teeken harer goddelijkheid. Zoo zag de abdis Genta [2]) in het klooster Bloemendaal, toen zij op haar sterfbed lag, een „cloet van zeer claren schyn" gedurende drie nachten, „ende ic verstont," zegt Thomas, „dat die zeer luchtige, vuerige cloet beteikende, hoe si wanderen soude totter hemelscher claerheit."

Ook zonder die bollen, maar omgeven door een helder licht, verschijnt Maria [3]) op zekeren nacht aan een kanunnik, een heilig man, toen deze na de metten „heymelic ende devotelic sijn gebet dede. Ende die sach, dat ter stont alle die kerc verlicht wert, ende daer openbaerde een groet geselscap der heiligen, ende die gloriose ioncfrou Maria, Christus moeder, sat int middel van hem allen recht als een vrouwe ende een meystersche." Op verzoek der heiligen liet Maria de ziel van een onschuldig vermoorden kanunnik voor zich brengen en schold hem zijn straf in het vagevuur kwijt wegens zijn berouw.

De eigenaar van een bijenkorf, waarin de bijen, rondom de hostie geschaard, zongen, zag [4]) 's nachts, „dat boven die byen alle die lucht verlichtet was." „Dat inwendige iubilieren der schouwender zielen, die van groetheit der hemelscher bliscap, diese van binnen begrepen heeft, niet zwigen en can" [5]), roept

---

1) l. seven, Lat. septem.
2) Biënb. hs. A, fol. 17 *c*, en De Raisse, 22 Maart. Zij stierf in 1247.
3) Biënb. hs. A, fol. 23 *d*.
4) Biënb. hs. A, fol. 141 *d*.
5) Biënb. hs. A, fol. 148 *a*.

een goddelijken glans op het aangezicht te voorschijn. „Ic [1]) heb in Brabant gesien.... een nonne, die, wanneer si yet hoerde vander ewiger vrolicheit ende vander hemelscher bliscap, so wert si opgetogen inden geest, ende als si een wijl tijts gerustet had, so wert hoer gesichte gloyende, ende mit toegeloken ogen gaf si uut een iubilieren mit so wonderliker stemmen, dat geen zuet spul of sanc der zueticheit geliken en mochte. Ende dat geluut maecte mit allen geen stemme der woerde, mer die wonderlike zuete sanc lude alleen binnen der borst ende inden halse" [2]). Deze glans is helderder naarmate de „schouwinge" inniger is. Op het zien er van viel eens een non in onmacht, die het schitterende licht niet verdragen kon. De zalige Beerten, abdis van een Cisterciënser klooster in Vlaanderen, heeft het Thomas verteld [3]). Toen zij nog non was in Aywières, „gevielet, dat si een van horen gesellinnen, dat een zeer heilige zuster was, sochtse [4]) ende vantse alleen in enen hoeke der kerken, daer si opgetogen was inder godliker schouwinge. Doe si der heiliger nonnen wijl onwijslic van horen aensicht dede, blencte hoer aensichte claerre dan enige vlamme. Vanden schijn wert hoer dolle coenheit, die si aensach, verslagen, ende si viel achterwert ende lach bina, of si doot had geweest" [5]). Verder vertelt Thomas van Adam [6]), dat haar oogen „blenckende" werden, „als dat alre claerste spiegel, nae dien dat si Christum inden visioen gesien had." De aandoeningen, ook hier opgewekt door devote contemplatie, doen het oog schitteren van verge-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 148 *b*, en in het supplement op het leven van Maria van Oignies, cap. 16. Vgl. „Vita Margaretae Iprensis", § 49.

2) Van Christina vertelt Thomas: „Sonabatque proinde inter guttur et pectus ejus quaedam harmonia mirabilis, quam nemo mortalium vel intelligere posset, vel aliquibus artificiis imitari. Solam flexibilitatem musicae et tonos ille ejus cantus habebat: verba vero melodiae, ut ita dicam, si tamen verba dici possunt, incomprehensibiliter concrepabant. Nulla interim de ore ejus vel naso vox vel anhelitus spiritalis exibat, sed inter solum pectus et guttur harmonia vocis angelicae resonabat," Zie Vita S. Chr. cap. III § 35.

3) Biënb. hs. A, fol. 191 *d*, en Exp. mell. fol 42 *c*. In „Dat prijeel der heyligher maecht sinte Agneten", fol. 41r (hs. Kon. Bibl. K 48) leest men, dat een non Agnes' sluier oplichtte, maar in onmacht viel „van groeten wonder ende anxte haers herten, want sy sach, dat deser suster ansichte scheen als een berrende oven, ende hare wanghen blincten als die clare sonne in harer cracht".

4) Sochtse, door invloed van het volgende *vantse*. Lees: sochte.

5) Ook het aangezicht van Mozes werd „blenckende vander godliker toesprekinge..., ende daer om ontsagen hem die kijnder van Ysrel ende vlogen in hoer tabernakele", Biënb. hs. A, fol. 191 *d*.

6) Biënb. hs. A, fol. 192 *a*. Lees Ade, Lat. Adae, d. i. Ada de Belomeir.

noegen. Hetzelfde goddelijke licht straalt soms uit een gedeelte van het lichaam, waarmee door een waarachtig vrome een heilige handeling verricht is. Willem, abt van Vilaer, vertelde aan Thomas [1]) van Conradus, die eerst abt was van Vilaer „ende daer na die overste abt van Cisterciën ende ten lesten bisscop cardinael des hoves te Romen", dat diens vingers, „daer hi mede plach te consacreren dat heilige lichaem Christi, des nachts, wanneer hi studieren woude of in die boeke sien, lichteden alse keersen". Men vond hierin niets vreemds, daar het van hem bekend was, dat hij zich, „also dicke als hi hem ledigen conde, gaf tot godliker schouwinge", en ook heeft Thomas „waerachtelic" van hem gehoord, dat, „doe [2]) hi in Brabant was, versochte hi dicke dat graf der heiligen vrouwen Mariën, die van Deogenes (d. i. d'Oignies), ende doe hi inder stilheit der nacht bedede, sach hi inden geest, dat die zelve dienster Gods mit geboechden knyen den Here voer hem badt, ende na horen gebede troeste dese sinen arbeit ende sorchvoudicheit".

Kinderlijke vroomheid en onwankelbaar vertrouwen vinden bij Maria een gewillig oor. Een zevenjarig meisje krijgt door haar bemiddeling een souter, waarom zij in haar „sympelheit" een jaar lang gebeden had. „Si [3]) was een zeer arm mans dochter, ende doese noch geen zeven iaer out en was, wertse van binnen getogen mit wonderliker vuericheit des geests. Si bat horen vader mit tranen, dat hi hoer copen woude enen souter. Die vader antwoerde hoer: „Dochter, waer mede selic di enen zouter copen? Ic en can nauwe also veel dagelix winnen, daer ic di broet mede coep." Rechtevoert keerde si hoer oetmoedelic totter moeder Christi ende badt ende seide: „O heilighe ioncfrou Maria, moeder Christi, gif mi enen zouter, dien mi mijn vader niet geven en mach, ende ic sel wesen dijn ewige diennersche." In deser sympelheit ende in desen gebede volherde si wel een heel iaer lanc. Ende sich, die heilige ioncfrou Maria openbaerde hoer inden slaep ende droech inder hant twe zouters, als hoer

---

1) Biënb. hs. A, fol. 15 *d*, en hs. Gent 1425. In het Magn. Spec. Ex. V 7 is dit overgeslagen. Vergelijk Biënb. hs. K, fol. 159 *d*, waar een broeder zag, „doe die cantoer den ymnus (n.l. het „Te Deum laudamus") ophief, dat een grote claerheit uut sinen monde op wert totten hemel ginck", en Colvenerius, Aant. blz. 15.

2) Biënb. hs. A, fol. 16 *c*. Zonder diens naam te noemen verhaalt Thomas hetzelfde van Conradus in zijn supplement op het leven van Maria Oigniacensis, III cap. 4 § 19.

3) Biënb. hs. A, fol. 35 *a*; Magn. Spec. Exempl. V 26; Davroultius V, blz. 98, exempel 2, en in enkele regels bij De la Croix, blz. 193.

dochte, ende seide tot hoer: „Mijn dochter, nym nu enen zouter, die di best behaget van desen tween." Ende sonder merren coes se mit alte groter vroechden enen zouter. Doe die heilige ioncfrou Maria verscheen, wert die maget ontwaec uutten slaep ende en vant niet in horen hande ende claechde, datse vander moeder Christi bespot waer, ende began seer overvloedelic te screyen. Doe dat die vader hoerde, beclaechde hi der dochter sympelheit ende troeste se, seggende: „Ganc alleen des sonnendaechs ende des heiligen daechs totter meystersche, die der riker lude dochteren den zouter leert, ende leer eerst lesen, ende daer na sel bi aventueren di die heilige ioncfrou Maria horen zouter di verwerven." Toen zij lezen kon, „vervulde die heilige ioncfrou Maria veel wonderliker die belofte hoerre goedertierenheit", want rijke dames uit het kerspel kochten haar toen een zouter, „ende daer na, doe si marcten, dat die maget vuerich ende ynnich was inden dienst Christi, coften si hoer bider kerken een cleyn celleken voer een cluse". De droom, waarmee wij hier te doen hebben, moet gerangschikt worden onder die, welke ontstaan „beide uut voergheledenen ghedachten ende uut apenbaringhen" [1]: de verschijning van Maria hield een belofte in.

De zaken der kerk gaan Maria zeer ter harte. Toen er eens ten tijde van Thomas een bisschop moest gekozen worden, droeg Jezus haar de beslissing op, en na beraadslaging met de engelen koos zij Mauritius. Dat alles zag een „clusenaerster", toen zij was „opgetogen inden hemel". In het Biënboec [2]) wordt het aldus medegedeeld. In de stad „Cenomannen" was de bisschop gestorven. Een kanunnik ging naar een „vernoemder, heiliger clusenaerster ende badt hoer, dat se hoer gebet doen woude, op dat daer een weerdich bisscop gecoren worde. Die clusenaerster dede also ende quam weder van horen gebede ende seide: „Alre liefste vrient, ic was opgetogen inden hemel, ende ic sach, dat die heilige ioncfrouwe Maria, patroenster uwer kerken, ginc totten voeten hoers zoens [3]) ende woude bidden voer dese zake. Die zoen stont eerweerdelic op tegen die moeder ende seide: „Moeder ende vrouwe, di behoert toe enen bisscop te setten, wien du wilste." Hier om ginc die moeder Christi mitten heiligen engelen over een zide, recht of se hoer

1) Gregorius' Dialogus, fol. 81 *b*.

2) Biënb. hs. A, fol. 4 *d*. Philippus (de Monte Mirabili) heeft het Thomas verteld. Het is ook opgenomen in Marialegende K, zie De Vooys, blz. 85.

3) Een vroeger bezitter van het handschrift teekende hierbij aan: „Notabele leugen."

van deser zake beraden woude. Daer nae quam si weder ende seide: „Zoen, het behaget mi uut den rade der goeder engelen, datmen Mauricium, die wilneer was archedyaken van Creten, bisscop make van Cenomannen." Die zoen antwoerde: „Du hebste weerdelic gecoren, also sel het geschien." Ende die clusenaerster seide totten canonic: „Sich, dattu dit bi di laetste bliven, so lange thent het geschiet is." Die goddienstige man wert hier van screyende van bliscappen ende van verwondernisse ende gebenedide den Here, mer om die verkeertheit der geenre die daer kiesen souden en konde hi niet gedencken, hoet geschien soude. Nochtan en twivelde hem daer niet aen, het en soude also geschien." Toen nu de kanunniken vergaderd waren, kozen zij den proost en den deken. Dezen besloten met het oog op den treurigen toestand, waarin de kerk verkeerde, „enen oetmoedigen, geproefden man van leven" te kiezen, en hun oog viel op Mauritius, wat te verwachten was. De deken hoopte echter, dat Mauritius zou weigeren, in welk geval hij zelf bisschop zou worden. Maar toen Mauritius zijn verkiezing tot bisschop vernomen had, ging hij zonder gegeten te hebben „int bedehuus ende waecte alle den nacht in bedingen. Des morgens antwoerde hi den canoniken: „Dit is die raet Gods ende sijnre liever moeder; daer om en mach ic des niet wederseggen, dat ghi mi voerlegt," en „hi regierde dat bisdom so wel, datmen niet en gelovet, dat binnen vijf hondert iaren yemant sijns gelijc geweest heeft. Ende dat en was geen wonder, mer het was zeer betamelic, dat, die so glorioselic gecoren wert, glorioselic regierde".

In haar groote barmhartigheid ontfermde Maria zich over een jongeling, die in zijn geloof begon te wankelen en door ingeven des duivels uit het klooster wilde vluchten. Bezorgd voor zijn heil houdt zij hem van zijn voornemen terug. „Wy [1]) hebben enen brueder gesien vander Prediker oerde uut Vlaenderen [2]), Ravenum [3]) genoemt, ionc van iaren, scarp van verstande ende inden weerliken scriften wel geleert. Dese began, altehant doe hi in die oerde gegaen was, mit groter vlijt die heilighe scriftuer te studieren, mer doe sijn herte vanden heiligen geest

1) Biënb. hs. A, fol. 61 *b*; Magn. Spec. Exempl. V 37; Davroultius V, blz. 98, ex. 3; Choquetius, cap. 17, en De Raisse, 9 Aug.

2) Lat. de domo Brugensi.

3) Lat. Raynerus.

noch niet genoech verlicht en was ende mit ynnigen gebede noch niet wel bereyt en was, en konde hi dat godlike licht, dat inder scrift verborgen is, niet volcomelic begripen, ende sijn gemoede began beweget te werden vanden wijnde der onstantachticheit, ende hi began te dencken, dat hi onderzueken woude, in welken gelove, der ioden, der heiden ende der kersten, die meeste waerheit in gelegen waer.... Hier om ginc hi die ioden aen ende voerleide hem die ondersuekinge ende questiën der ee. Mer doe die brueders van synre oerden sagen, dat hi uut stadiger callinge der ioden inden gelove waggelde, wouden si hem der ioden callinge verbieden. Ende want," zegt Thomas te recht, „dat vuer, dat verdruct is, scarpeliker opvlammet, so wert den iongelinc uut ingeven des duvels so zeer beswaert, dat hi inder midder nacht mit allen uut den cloester vlyen woude. Hier om, rechtevoert doe hi gecomen was totten uutganc der poerten, quam hem te gemoete die sterre des meers, die heilige ioncfrou Maria, ende woude den dwaelenden man weder brengen totter haven der salicheit ende seide tot hem: „Du biste in onwege, ende du heveste gedwaelt vanden rechten wege, want di twivelt of du inden gelove mijns zoens die waerheit gevonden heveste. Bekenne alte zekerlic, dat die heidenscap over al die werlt in menigerhande dwalinge is. Die ioden en hebben niet vastes, mer si volgen menigerhande schemen ende sijn verblindet mitter duusternisse hoerre boesheit, mer dat ewangelium der nyer graciën heeft die rechte waerheit, ende dat wort daer in bewesen, dat daer in blencket die mynne, die oetmoedicheit ende die zuverheit, welke drie du inder oerden, daer du in gegaen biste, mit pueren ogen des herten volcomeliken zien moechste. Ic bin die moeder Christi, patroen dijnre oirden, die van mijnre gewoenliker goedertierenheit niet liden en mocht, dat dijn zuver siel bedrogen worde ende verginge." Doe dit die gloriose ioncfrouwe geseit had, verscheen si, ende die ionge bleef in groter vrolicheit des herten zeer gestarct inden gelove. Dese zelve brueder ginc so zeer voert in doechden, dat hi een leser wert inder oerden ende starf corts ende ginc inder gloriën."

Hoogst eigenaardig is de wijze, waarop Maria het plan van een priester deed slagen, die een jodinnetje, Rachel genaamd, tegen den zin harer ouders wilde doopen. Rachel had met hem afgesproken, dat zij 's morgens vroeg heimelijk tot hem zou komen om den doop te ontvangen, maar zij slaapt dien morgen zóó vast, dat zij haar belofte van den vorigen avond geheel

vergeet. Geen nood. „Die [1]) gloriose moeder Christi, Maria, stont bi hoer in clederen, die blenckende waren boven snee, ende boet hoer een blenckende roede, die si inder hant droech, ende seide: „Stant op, Katheryna, ende nym aen den wech, want di is een groet wech aenstaende." Doe die moeder Christi dit seide, meende Rachel die roede te gripen ende viel vanden bedde ende riep. Van horen roepen wert die moeder gewect ende vraechde nader zake des roepens. Die dochter versweget cloeckelic, ende die moeder sliep te hants weder in," en Rachel, door dezen droom wakker gemaakt, gaat naar den priester, wordt gedoopt en krijgt den naam Katherina, „als si vander moeder Christi eerst ghenoemt was".

Maria toont haar grootste macht bij het doen herleven van een vermoorde non Agnes. Deze [2]) was na allerlei wederwaardigheden „amme" geworden in het huis van een jood, en zij leerde daar aan diens vrouw het Pater Noster en het Ave Maria. De jood, zeer verbolgen, „want hi had vermoeden, dat si sijn huusvrouwe verkeerde", vat het plan op Agnes te vermoorden, welk plan hij eens op een avond volvoert. Hij trok zijn mes „ende stac hoer, daer si sliep, drie wonden int herte of daer bi. Doe dat die iodinne sach, was si zeer ververt ende ginc in die slaepcamer ende sloetse toe. Doet midder nacht was, ende die iode dat teiken hoerde, ginc hi mitten anderen ioden, sijnre gebueren, in die synagoge. Die iodinne wert naden screyen ontslaep ende sach, dat die alre glorioste ioncfrou Maria inginc mit tween camerieren totten wive, die daer dootgesteken was, ende uut drien buskens, die si droegen, besalvede si mit saliger zalven hoer drie dootwonden ende maectese weder levendich. Aenmerke dit, ende verwonder di van desen myrakel! Doe die iode des morgens inquam ende niet en vant dat wijf, dat hi dootgesteken hadde, gelovede hi, dat syn wijf dat dode lichaem onder die eerde gehudet had, ende dat zelve gelovede dat wijf van horen man, ende geen van hem beiden en vraechde den anderen daer om. Hier na, doe nauwe XL dage vervult en waren, quam daer een vroem wijf ende groet, die die iodinne ende hoer man alte vriendelic dancte vander zelver Agnes, die daer dootgesteken was, ende ginc voert heen. Doe seide die iode tot sijnre huusvrouwen: „Wat isset, dat si noch levet. En heb ic se niet dootgesteken?" Doe seide dat wijf: „Chris-

1) Biënb. hs. A, fol. 105 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 62.
2) Biënb. hs. A, fol. 107 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 61.

tus, hoer Here, is machtich hoer vander doot te verwecken." Doe seide die iode: „Dat is daer mi altoes lede toe was ende anxt had, dat si di verleiden soude ende brengen tot dwalinge ende ongeloven." Daarop sloot hij haar op, twee dagen lang. Toen hij eens van huis moest, maakte zijn vrouw van de gelegenheid gebruik om zich met haar beide kinderen — „dat derde droech si inden lichaem" — te laten doopen. Onder haar nieuwen naam Geertruut vestigde zij zich in het sticht Keulen, waar zij Agnes terugzag. Natuurlijk vroeg Geertruut haar terstond, „hoe si weder levendich gemaect waer?" Zeer verwonderd over deze vraag, antwoordde Agnes glimlachend: „Hoe soude ic verwect werden, die nye doot geweest en hebbe?" In desen woerden wert Geertruut verveert ende seide: „Voerwaer, ic sach, dat mijn man di mit enen messe doerstac ende dode." Agnes antwoerde: „Die almachtige Christus bekent, dat ic dat alleen inden slaep sach ende mit allen niet en voelde, doe ic scheen dootgesteken te werden, mer des morgens had ic anxte, dat ic dinen man vertoernt soude hebben, had ic gebleven, ende daer om haeste ic mi des morgens heen te gaen ende en gruete nyemant." Geertruut begreep er niets van. Zij wilde meer van de zaak weten, „greep Agnes cleet biden halse ende schoerdet ende scoerde oec dat haren cleet, dat si naest den lyve hadde, thent tot die midden der borst ende vant alte openbaerlic die lijclawen vanden drien wonden." Dat die litteekens Agnes niet eerder op het denkbeeld hebben gebracht, dat zij niet gedroomd had, is een zaak, waarover wij nu ons hebben te verbazen [1]).

Dergelijke opwekkingsverhalen komen in de exempelen herhaaldelijk voor. Reeds Gregorius vertelt in zijn Dialogus [2]) van den zoon van een „huesman", die door den heiligen Benedictus na een vurig gebed in het leven wordt teruggebracht. Evenals allerlei gunsten, zooals het aanschouwen der hemelsche gelukzaligheid en andere, slechts worden verleend aan hem, die zich door bijzondere vroomheid deze eerst waardig heeft gemaakt, zoo bezit slechts hij de macht de banden des doods te verbreken, die door zijn heiligheid uitmunt. De vraag komt evenwel bij het lezen van zoo'n exempel bij ons op, of het opgewekt worden, de terugroeping in het aardsche tranendal, wel altijd

1) De aartsbisschop van Keulen, Conradus, vernam het wonder, dat volgens Thomas geschiedde in het jaar 1265. Deze Conradus van Hochstaden overleed evenwel den 28sten September 1261. Vgl. Colvenerius, Aant. blz. 81.

2) Fol. 32 *b*.

als een gunst kon worden beschouwd. Men mag toch aannemen, dat Thomas en zij, die Agnes kenden, geloofden aan haar behoud. Voor haar was de dood geen verschrikking, maar de ingang tot een beter leven. Maar hieraan dacht men niet. Hoofdzaak was steeds de wonderbare kracht, die God zijn kinderen verleende. Zijn kinderen? Ja, want niet alleen Maria, „die coninginne des hemels", bezat die kracht. Het Biënboec vertelt [1]) van Conradus, een Prediker broeder, „die onder ander veel myrakulen drie doden verwecte". Hetzelfde vindt men vermeld van een Prediker broeder, „tot Bononiën", Johannes, „die [2]) soe veel teykenen ende miraculen dede, dat hie alden heligen niet ongelyck en was". Dat hij drie [3]) dooden opwekte geschiedde, „op dat [die] ketterie in Lombardiën versceemt solde werden, ende op dat der Prediker oirde over die ganze werlt te meer verhaven solde werden."

Zonder er bij tegenwoordig te zijn kan enkel iemands verdienste een doode het leven teruggeven. Belangrijk is hetgeen Thomas ons hiervan verhaalt [4]), vooral omdat het wonder geschiedt om iemands „onscolt" te „doen". „Een clerck, die de broeders vander Prediker oirde te herbergen plach", had een dronken vrouw, die hem veel verdriet aandeed. „Het geviel, dat sie op enen morgenstont doot wart gevonden, ende men street oeren man aen, dat hie se hadde gedoot." Hij werd gevangen genomen en na drie dagen ter dood veroordeeld. „Doe wart een kuyl inder eerden gemact; dair wart hie onder geleit, ende dat doode wif boven oen nae witte des lands [5]). Doe seide die man, dat syt allen hoirden: „O sunte Peter [6]), die mi laetst gelavede, doe gy by mi waert, dat gi om minen wil doen solde, wat ic u bade, wilt mi nu bistaen, want ic onnoselike ter doot

---

1) Biënb. hs. A, fol. 42 *a*.

2) Biënb. hs. G, fol. 20 *c*.

3) l. seven, Lat. septem. Theodorus de Apoldia zegt in zijn leven van den heiligen Dominicus, lib. 7, dat deze Johannes tien dooden heeft opgewekt. Colvenerius ziet hierin geen vergissing van Thomas, want „facilis est conciliatio, si dicamus eum, postquam haec scripta sunt, adhuc tres suscitasse", zie Colv. Aant. blz. 37.

4) Biënb. hs. G, fol. 22 *b*.

5) Zie over het begraven van moordenaars onder de vermoorden Grimm: Rechtsalterthümer, II 275, en over hetzelfde gebruik in Spanje Wachsmuth: Sittengeschichte, III 2, blz. 259, aangehaald door A. Kaufman: Thom. von Chantimpré, blz. 98 noot 1.

6) Dat is „broeder Peter uut Hispaniën gebaren", die „noch drie ander principalike (Lat. praesentialiter) vander doot verwect" heeft. Ook Christina is meer dan éénmaal herleefd, zie Vita S. Chr. cap. I § 5, en cap. V § 53.

werde verdoemt, ende ic bin des zeker, dat gy dat selve vermocht, hir niet wesende, als of gy hir waert." Siet wonder! Thans loick dat doode wif oir ogen op; sittende seide sie voer hoer allen: „Als die helige man voer mi bat, bin ic weder totten leven gecomen, dat ic myns mans onscolt doen solde." Ende als sie dat geseit had, waert oir man losgemact ende naem syn wif mitter hant ende streeck thuys wart." Men begrijpt, dat de gastvrijheid, door dezen „clerck" aan de Prediker broeders bewezen, hier niet uit het oog verloren moet worden.

Stonden menschen op, ook dieren konden weer levend worden. Dat Willem, abt van het klooster Vilaer [1]) in Brabant, zoo mild was, had hij te danken aan de herleving van een koe, zooals hij zelf „heymelic" verteld heeft aan broeder Wouter, „die wilneer prior was tot Trier in enen Prediker cloester", en Thomas heeft het weer van dezen gehoord. „Dat [2]) cloester van Vilaer hadde een uuthof [3]), daer die conversen enen schonen osse hadden, die vroem was van lyve ende van crachten, van wies vleisch een arm vrouwe, die zwaer mit kijnde was, mit onverdrachliker begeerten begeerde te eten. Si screyde alle dage ende wert gequelt mit anxt hoers levens. Hoer wert gegeven ander schoen ossenvleisch, mer si en mochte hoer begeerlicheit niet stillen." Een convers vertelt dat aan abt Willem, die hem verlof geeft den os te slachten. 's Avonds leidt de convers den os in een kamer „ende sloech en doot ende villeden ende houweden aen stucken ende vleech die stucken, mer dat stuck, dat dat wijf begeert hadde vanden osse, sende hi hoer. Rechtevoert doe dat wijf dat stuck gegeten had, wert si ter stont al geheel genesen [4]). Daer geschiede een zeer wonderlic dinc! Des morgens, doe die converse sinen knechten volchde totter ploech, sach hi, dat die osse, die hi geslagen had, die ploech toech, ende hi wert, meer dan men geloven mach, verveert ende begaen ende liep haestelic weder

---

1) Lat. in Lossensi Comitatu Hasbaniae, quae Hex dicebatur.

2) Biënb. hs. A, fol. 88*b*; Magn. Spec. Ex. V 50, en verkort bij De Raisse, 30 Sept. Thomas verhaalt het wonder, dat in het jaar 1222 geschied is, om er toe aan te sporen, „dat men den armen te hulp comen sel". Men vindt het exempel ook in hs. Keulen W 12º 25, fol. 56, en bij Davroultius V, blz. 116, exempel 12.

3) hofstede, heerenplaats, boerderij.

4) Sommige ziekten genezen ook door vleesch van levende of versch geslachte dieren op de zieke deelen van het lichaam te leggen. Zie A. Kaufmann in de Annalen d. hist. Ver. 1891, blz. 20 noot, waar hij Lammert's Volksmedicin aanhaalt. Ook hondentongen genezen.

te huus ende ginc in die camer ende sochte dat vleisch, dat hi opgevlegen hadde, ende en vant mit allen niet vanden osse, noch vleisch, noch huut, noch dat bloet, dat hi uutgestort had." Mocht men dit niet gelooven: „hier van waren drie waerachtige getuge, als drie conversen, die inden huse woenden, ende die slager zelve, die een gelovich, goet man was, ende boven al was dat wijf daer zelve een getuuch van, die alleen vanden ossenvleisch genesen was ende van anders genen ossenvleische genesen en mochte, want uut verborgen heymelicheit ende ingeven der natueren hadde si mit geweldiger cracht der begeerten dat begeert". Vreemd genoeg wilde de abt niet hebben, dat het den anderen ter oore zou komen, maar „dit dinc was so crachtich biden abt, dat hi, die te voren van natueren karich was, als hi zelve seide, daer na milde ende barmhertich was totten armen boven alle die ander abten sijnre oirden."

Köhler [1]) herinnert aan een Zweedsche legende, waarin een dergelijk wonder voorkomt, geschied met een bepaald doel. Een heiden in Westgotland heeft zijn tot het Christendom bekeerden herder Torstenus gedood. Zijn vrouw berispt hem daarover, maar wijst hem er op, dat hij met dien moord toch niets bereikt heeft, daar Torstenus nu in den hemel was. Spottend voegt de heiden haar toe: „Tam Torstenum tuum, quem sanctum et in coelis vivere existimas, plane ita vivum credo, prout hunc bovem, quem in frusta caedendum conspicis." En zie, pas heeft hij die woorden geuit, of de os staat levend voor hem.

In de Noorsche Mythologie zien wij hetzelfde. Thôr, die met Loki op zijn reis naar Iötunheim onderweg zijn intrek bij boeren genomen heeft, doet den bok, dien zij 's avonds geslacht en opgegeten hebben, den volgenden morgen door de kracht van zijn hamer herleven [2]), waarschijnlijk als belooning voor de genoten gastvrijheid.

Wij hebben gezien, hoe Maria met zalf de wonden van Agnes genas. Heer Willem van Aska, een dorp in Brabant, heeft eveneens de genezende kracht van die zalf ondervonden, zooals hij zelf aan Thomas verteld heeft. „Doe [3]) hi eens buten lants inder

1) III 641.

2) Zie J. W. Wolf, Beiträge, I 88 vlgg., en vergelijk Wolf: Wodana, Museum voor Nederduitsche Oudheidskunde, Gent 1842, blz. XXVIII n°. 4; Karl Simrock: Handbuch der deutschen Mythologie, blz. 287; Wolf: Niederländische Sagen, n°. 371, en Grimm, Myth. I, VIII blz. 154.

3) Biënb. hs. A, fol. 181 *c*, vgl. De Vooys, blz. 92.

heervaert was, wert hi ziec totter doot toe, ende die meysters ontseiden hem dat leven, want hi arbeide inder alre zwaerster koude. Hi had altoes ynnich gheweest totter glorioser ioncfrouwen Mariën, ende doe hi sach, dat hi mit allen geen troest en hadde of hoep vanden meysters, keerde hi hem mit betruwenden gemoede tot sijnre patroenster, recht als totter versoenynge der godliker mogentheit." Zijn vertrouwen werd niet beschaamd, want „inder midder nacht openbaerde hem die gloriose vrouwe ende moeder Christi mit enen busseken, daer salige zalve in was. Doe si hem daer mede bestreken hadde, wert hi gesont in enen ogenblic, ende si seide tot hem: „Sich, du biste gesont geworden. Also drade als du dat bibrengen kunste, so selstu dijn leven verwandelen ende begeven di in mynen dienst, also du begeert hebste." Toen 's morgens de geneesheer hem bezocht, vond hij, „dat die mensche gehelic tegen die natuer genesen was".

Ook kende Thomas „inden [1]) lande van Brabant een wedue, die zeer edel, ryck ende kuysch was. Dese had menich iair dat lanckovel ende wart dair seer af gequeilt. Sie socht vele boten, mer sie en vant geen bate. Hir om kirden sie oer totter moder Christi mit trouwen herten, ende opten dach, dat ons vrou ten hemel voir, gevoelden sie grote steken in oir zyde, ende daer liep thans uut etter ende bloet ende veel cleyn steenkens uter voenden [2]). Ende siet een groet wonder! Alle die steentkens waren vierkant ende roit, wit ende swart van verwen ende waren seer slecht. Een deel van desen stentkens hebben wi gehadt, ende die wonden hadden wi gesien, en hadden wi van sceempten wegen niet gelaten."

Door Maria te eeren werd zelfs een blindgeborene ziende. Toen [3]) een „clerck, die blint geboiren was, in die kerck tot Romen, geheiten tot sunten Maria die ronde kerck, sanck dat responsorium: Gaude Maria virgo", etc. totten love der glorioser

---

1) Biënb. hs. G, fol. 48 *b*. Vergelijk Dial. mir. VII 22 „De Ottone Praeposito Xantensi, qui precibus sanctae Mariae a duplici infirmitate curatus est." Hij leed aan zware koorts en aan een fistel „in locis naturae secretioribus".

2) d. i. wonden.

3) Biënb. hs. K, fol. 108 *a*, en Magn. Spec. Ex. VIII 58, maar hier veel uitgebreider dan bij Thomas. Verder bij Davroultius V, blz. 102, ex. 9: bij Etienne de Bourbon, n⁰. 113, maar hier heeft de blinde het: „Gaude, Maria, inter cunctas habere sodales" etc. zelf gemaakt, en bij Wichmans, blz. 223, ontleend aan Thomas. Het exempel is ontleend aan de „Miracles de Notre-Dame". Zie A. Lecoy de la Marche: Anecdotes historiques, Légendes et Apologues, tirés du recueil inédit d'Etienne de Bourbon, blz. 99 noot 1.

ioffrouwen, rechtevoert ontfinck hie dat lycht synre ogen myt verwonderen ende love alre, die daer tegenwordich waren."

In de legende van Johannes Damascenus [1]) toont Maria zich niet minder machtig. Het is bekend, dat deze, onschuldig gestraft met het verlies van zijn rechterhand, door Maria zijn hand, die aan de poort genageld was, terugkreeg als belooning daarvoor, dat „sijn alre meeste wallust was daer in gelegen, dat hie wesen mocht in den love onser vrouwen. Ende hie plach die alre scoenste dictieringe van hoir te schriven".

Met recht mocht men zeggen, „dat alle die miraculen der glorioser maghet Mariën anders niet en luden dan barmherticheit, dan alleen dat gesciet is in Iuliaen den apostaet, want daer leest men, dat sie ordel ende gerychte heft bewyst" [2]). Thomas van Cantimpré weet dan ook niet, hoe hij aan zijn liefde en eerbied voor Maria uiting zal geven. „Wat arbeide ic," zegt hij, „alre bloeyenste ioncfrou ende alre goedertierenste moeder ende vrouwe, wat arbeide ic dijn doecht te vertellen! Waert, dat alle die lede myns lichaems ende alle die dropelen mijns bloets verwandelt worden in tongen, mi soude nochtan eer ontbreken woerde dijns loves dan exempele" [3]).

---

1) Biënb. hs. K, fol. 124 *b*. Vergelijk De Vooys, blz. 93. De legende vindt men ook in het Magn. Spec. Ex. IV 23, daarin overgenomen uit het „Speculum Historiale" lib. 17, cap. 103, 104 en 105, en in Marialegende H, fol. 53 *d*.

2) Biënb. hs. K, fol. 108 *a*. Caesarius verhaalt in zijn Dial. VII 55 van een kanunnik in Keulen, die op zijn sterfbed Maria zag. „Quam visionem cum circumstantibus recitasset, alapham sensibilem invisibiliter recepit." De Novicius vraagt den Monachus: „Quae fuit ibi culpa?" Monachus: „Puto quia inanis gloria, quae mox per eandem alapham est sanata." Men ziet, dat Maria niet altijd even zachtmoedig te werk ging. Zie ook Dial. mir. VII 33.

3) Biënb. hs. A, fol. 112 *b*. Vgl. De Vooys, blz. 68 noot 1.

DERDE HOOFDSTUK.

JEZUS IN HET BIËNBOEC.

Men zou verwachten zeer veel exempelen bij Thomas te vinden, waarin Jezus verheerlijkt wordt, vooral als men weet, dat hij hem, ondanks zijn groote liefde voor Maria, toch nog boven haar schijnt te stellen blijkens de volgende plaats, waar hij aldus tot Maria spreekt: „O vrouwe [1]), du biste goet in allen, mer hi is alre best. Du biste zuete in allen, mer die vrucht dijns buucs is zuet boven alle zueticheit, want hoe veel dat die vrucht hoger is, so veel is die vrucht zueter." En toch is het aantal verhalen omtrent Jezus niet evenredig aan dien lof. Zeer zelden treedt Jezus op den voorgrond, en wij zouden geneigd zijn dat te betreuren, als Thomas ons niet een exempel had medegedeeld, waardoor het ontbreken van andere ruimschoots wordt vergoed. Het exempel van het Christuskind in de sneeuw, waarvoor alle andere in liefelijkheid en kinderlijkheid van voorstelling moeten onderdoen, en welks eenvoud en bekoorlijkheid de gemoederen van velen tot tranen toe zal hebben bewogen, is het schoonste uit het Biënboec.

„Daer [2]) was een monic vander oerde Cisterciën, vol barmherticheiden, daer men dusdanigen myrakel van seide. In enen wijnter, doe al dat lant van Brabant overbeleit was mit snee,

---

1) Biënb. hs. A, fol. 103 *c*.

2) Biënb. hs. A, fol. 42 *b*. „Utrum viderim dubito monachum Cisterciensis ordinis," zegt Thomas. Het is ook opgenomen in het Magn. Spec. Ex. V 31; in Marialegende K, waar er een Marialegende van is gemaakt door er bij te vertellen, dat Maria verscheen om haar kind mee te nemen (zie De Vooys, blz. 138), en door Davroultius V, blz. 208, exempel 1. Zie ook Wodana, blz. 151.

quam die monic alleen riden over enen camp buten weges, ende hi had sinen knecht voer gesent int dorp, ende sich, hi vant een kijndekijn van alte schoenre gedaente, dat van drien iaren scheen te wesen, mit groten hulen ende screyen alleen sitten inden couden snee. Hier om had hi medeliden mitten schonen kijnde. Hi sat of vanden peerde ende omhelsede dat screyende kijnt ende began mit hem te screyen ende vraechde, wat hem lette. Doe dat kijndekijn zweech, zuchte hi ende vraechde hem anderwerve: „Waer is dijn moeder? Hebstu dijn moeder verloren?" Tot sinen vragen began dat kijnt noch herteliker te screyen, ende ten lesten seidet: „Och my, och mi, waer om en soude ic niet screyen, waer om en soude ic niet wenen! Siestu niet, dat ic arme hier alleen sitte inden couden snee, ende het en is nyemant, die mi herbergen wil?" Rechtevoert stont die monic op ende buerde dat kyndekijn vander eerden ende helsedet ende cussedet ende seide: „Alre liefste kijnt, en wilt niet screyen, want ic wil di dragen totter herberge ende laten di opvoeden." Doe hi dit geseit had, woude hi mitten kijnde op dat peert sitten, ende dat kijnt spranc haestelic uut sinen armen ende en wert niet meer gesien, want dat was Christus, der heiliger ioncfrouwen Mariën zoen. Hier om viel die monic op der eerden ende began zeer hertelic te screyen ende te wenen, ende doe hi lange al wenende gelegen had, wert hi van sinen knecht gesocht ende ten lesten gevonden. Hi wert gebuert op dat peert ende in die herberge gebrocht, ende doe men hem vraechde, waer om dat hi screyede, en konde hi in enen helen nacht anders niet seggen dan: „Och mi, goede kijnt, alre schoenste kijnt, waer om hebste mi gelaten, waer om bistu so geringe (*plotseling*) van mi gescheiden, hoe heb ic di verloren!" Hier na, doe die monic troest ontfangen had, vertelde hi enen mensche dit myrakel, ende die seidet den genen, daer icket van gehoert heb."

Kaufmann [1]) noemt deze vertelling, die volgens hem tot het gebied der mythe behoort of er ten minste aan grenst, „eine, wie es scheint, nicht ganz vollständige und deshalb nicht recht verständliche Erzählung", maar de bedoeling is duidelijk, als men let op den dieperen, symbolischen zin, dien Thomas er in zoekt. „Wie mach," voegt hij er aan toe, „sonder tranen horen, dat die enige zoen Gods herberge socht inder eerden ende spise behoefde ende coude lidet, ende nochtan en is daer nyemant,

1) Thomas von Chant. blz. 114.

die hem ontfangen wil in die herberge sijns herten ende spisen mitten goeden behaechliken wil sijns vaders ende verwermen inden scoet der ynnicheit ende decken mitten clede der mynnen, want uut overvloedicheit der boesheit is veelre menscen mynne vercoudet," behalve bij onzen medelijdenden monnik.

De verschijning van Maria met Jezus als kind en zeven vurige bollen is boven reeds besproken. In nog één exempel zien wij Jezus als kind verschijnen, maar dan in al zijn gestrengheid eerst weigerend de bede van Maria voor een zondaar te verhooren en eindelijk toch bezwijkend voor haar aandrang, verteederd door haar liefde. Een broeder der Prediker orde, „wes waerheit ende puerheit" Thomas niet in twijfel mag trekken, heeft het hem verteld. „Een [1]) man, die lange ynnich geweest had tot Gode, ginc in die oirde van Cisterciën, in welker oirden hi lange tijt ynnichliken levede, mer ten lesten wert hi van des duvels becoringe verwonnen ende viel in die sonde ende gaf daer mede veel oirsaken der scande, waer om hi alte zwaerliken gecastiet wert, alset inder oerden gewoenliken is, ende mit der alre bitterster rouwen keerde hi weder totter herten ende gaf hem al gehelic mit gebede ende mit tranen totter glorioser ioncfrouwen Mariën." Op zekeren dag „wert hi in sinen gebede opgetogen inden geest, ende hi sach die gloriose ioncfrou Maria ende op horen arme recht als een zukende cleyn kijndekijn, dat schoen was boven alle schoenheit. Doe hi sach, dat die moeder den zoen voer hem badt, badt hi oec starkelic, dat hi verlost mocht werden vander sonde ende vander groter bedruckenisse ende weder comen totter genaden des eersten levens, mer, doe dat kijnt der moeder scheen te weigeren ende dat aensichte van hoer keerde, sette die moeder dat kijnt opten anderen arm, op dat si so te bet dat aensichte hoerre goedertierenheit mochte voegen tot des kijnts aensicht, ende dat kijnt keerde echter dat aensicht van hoer, ende die moeder keerde dat kijnt dick om vanden enen arm opten anderen, ende ten lesten na wonderliken ende goedertieren bede verwan die moeder dat kynt ende versoende sijn aensichte den sondaer ende brochte hem daer toe, dat hi den mensche die sonden vergaf ende hem wedergaf die genade ende den staet des eersten levens."

Men ziet de tegenstelling: Christus de strenge, al te strenge

---

1) Biënb. hs. A, fol. 111 *b*, overgenomen in Marialegende K (zie De Vooys, blz. 137 noot 1), en in het Magn. Spec. Ex. V 64.

rechter, die zelfs geen acht slaat op het berouw van den zondaar, die zelf wenscht verlost te worden van zijn zonden, Maria daarentegen de liefdevolle moeder, den zoon bewegend tot toegeven aan haar smeekbeden, waaraan hij alleen ter wille van haar het oor leent. Geen wonder, dat men zich nader voelde aan haar, de machtigste, maar ook de goedertierenste. De Jezus aan het kruis, biddende voor zijn vijanden, heeft plaats gemaakt voor den wereldrechter. Thomas vergelijkt hem daarom bij den eenhoorn uit het boek „vander natueren der dingen" [1]), het wreedste dier, dat „inder woestinen dodet menschen ende beesten, ende als men daer alleen laet een ioffer, so coemt daer dat eenhoorn ende verget alle sijnre wreetheit ende eert inder iofferen die reynicheit des cuusschen lichaems ende leit sijn hoeft inder iofferen scoet ende slaept. Wy hebben sijn hoer[n] gesien inder kerken te Brugge in Vlaenderen, die VII voet lanc was, ende den hoern neemt een ioffer in die hant ende maect dat dier buchsaem ende sachtmoedich, also dattet somtijt gevangen wert ende gedoot of den volc getoent tot enen wonder. Wat verstaewi," vervolgt Thomas dan, „inden alren wreetsten dier, den eenhoorn, anders dan Christum, die van ewiger macht is, want daer en is geen macht, die sijnre macht geliken mach." Niemand kon hem weerstaan, „mer die alre schoenste onder den wiven, die ioncfrou Maria, geboren van conync Davids geslachte, is vanden zoen Gods overmids den hogen bode Gabriël gevonden inder woestinen deser werlt, wes schoenheit der doechden ende wijsheit ende kuuscheit des iofferliken lichaems hi.geëert heeft ende heeft dat hoeft sijnre alre hoechster Godheit oetmoedelic geleit inden scoet des iofferliken bukes ende heeft daer in geslapen IX maende lanc ende is also zeer beweket van sijnre wreetheit ende also sachtmoedich geworden, dat hi hem liet vangen ende doden overmids der ioden handen. Daer nae verrees hi weder ende opsteech inden hemel ende woude daer voer dat aensichte sijns vaders ende der hemelscher borgers hem zelven tot enen wonder laten zien totter gloriën der hoger verwinnynge, die hi tegens den viant gehadt heeft, ende daer van isset, dat onse eenhoern Ihesus so wreet niet en is, als hi inden ouden tiden plach te wesen, al isset, datter nu meerre sondaers sijn dan doe waren, om dat die waerheit der salicheit nu meer kundich is, ende die toetreckelicheit der sonden overmids sijnre doot nu vermynret is. Mer die heilige ioncfrou

1) Lib. IV, Nat. Bl. II regel 3691—3776. Biënb. hs. A, fol. 111 *d*.

Maria, die moeder Christi, bewaert dat eenhoern der ewiger macht mit moederliken recht ende betruwenisse, op dat hi mit sijnre lancmoedicheit der sondaren bekeringe verduldelic verwachte ende niet rechtevoert die sondaers en wraec, als hi hier voermaels plach." De vergelijking is eenigszins zonderling, maar geeft een duidelijk inzicht in de wijze, waarop Thomas zich de verhouding tusschen Jezus en Maria voorstelde.

Waarschijnlijk in de gedaante, zooals hij op aarde rondwandelde, verscheen Jezus eens volgens de „scolastica historia" [1]) aan een bisschop „in enen teschoerden rock, ende doe die bisscop mit tranen vraechde, wie dat gedaen had, antwoerde die Here: „Arrius heeft dat gedaen." Ende dat is wel te geloven, want onder al den ketters en vermoet men nyemant te wesen behalven Manacheus, die die gelove Christi wredeliker teschoert heeft dan die zelve Arrius," zegt Thomas.

Zagen wij Maria verschijnen als de hemelsche bruid, den jongeling tot zich roepend, die haar jaren lang met Ave Maria's geëerd had, daartegenover verscheen Jezus als de hemelsche bruidegom aan een maagd, die op het punt stond de liefde van een jongen man te beantwoorden, maar door de verschijning van alle bekoring genezen werd. „In [2]) Brabant was een ioffer, edel van geboerten, die tot lieften eens iongen mans mit wonderliken ingeven der duvele menich iaer lanc geprekelt wert. Dese ioffer belyede mi dicwijl inder biechten [3]) des duvels becoringe mit veel tranen, ende ic riet hoer, dat si der becoringe geen oirsake geven en soude ende den iongen man mit allen geen teiken der liefte tonen en soude mit woerden of mit werken, ende si dede vlitelic, als ic hoer geleert had. Daer na wert si so zwaerlic becoert, dat hoer verginc slapen ende eten. Ende het geviel in eenre nacht, dat si so starkelic vanden duvel becoert wert, dat si docht des morgens vroe op te staen ende heymelic te gaen totten iongen man, die bi hoer woende. Ende rechtevoert doe si hoer ogen opdede, sach si Ihesum, recht of

---

1) Biënb. hs. A, fol. 156 *a*. De bisschop, hier bedoeld, is volgens Colvenerius (blz. 432) Petrus Alexandrinus.

2) Biënb. hs. A, fol. 205 *d*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 130, en in de Exp. mell. fol. 56 *b*. Etienne de Bourbon (no. 11) heeft van Philippus de Montemirabili een dergelijk verhaal gehoord van een begijn, die eveneens door Jezus getroost werd. Lutgart zag de zijdewond van Jezus en was toen verlost van haar liefde voor een jongeling, zie Vita S. Lutg. I cap. 1 § 2.

3) Als Thomas iets vertelt, wat hij in de biecht gehoord heeft, laat hij altijd den naam van den persoon weg.

hi aenden cruce henge [1]) ende noch versche wonden had, ende seide tot hoer mit sachter stemmen in hoerre moeder tale [2]): „Heb mi lief, die daer schoen bin, goet, zuet ende edel," waarna hij verdween, „ende die maget bleef in allen vrede ende bliscap, vri van alre becoringe."

Dat Jezus zich vertoont, hangende aan het kruis, geschiedt om te wijzen op zijn marteldood. Niets was bij zijn lijden te vergelijken, en ongetwijfeld verschafte de gedachte daaraan de kracht om allen bekoringen weerstand te bieden. Zoo kon ook het zien van Jezus' wonden den zwakke terughouden van het volbrengen van een verkeerde daad. In het Biënboec [3]) wordt verhaald van een ridder, „die gegaen was in die oerde van Cisterciën, ende doe hi alte zwaerlic vanden duvel becoert wert weder uut der oerden te gaen, ende alle nacht opsette hi uut den cloester te gaen, ende eens, doe hi bereyt was heen te vlyen ende op sinen bedde lach ende verwachte nader bequaemster uren, dat hi best vlyen mocht, ende doe hi half waecte, openbaerde hem Christus inder gedaente eens eerbaren mans ende vraechde, wat hem lette, dat hi so lage. Hi antwoerde: „Ic heb sericheit des herten ende grote crancheit inden leden." Die Here toende hem gharsten broet ende seide: „Stant op, ende et dit broet." Hi sach dat broet verstuerdelic aen ende seide: „Hoe sel ic dit grove broet eten, die daer niet eten en mach dat cleyn gebudelde broet des cloesters!" Doe ontdecte die Here sijn gewonde zide ende stac dat garsten broet int bloet ende etter, die uter wonden vloeyde, ende geboet den zieken, dat hi eten soude dat gharsten broet, dat so nat gemaect was. Rechtevoert keerde hi hem daer van mit verveernisse ende seide: „Och Here, hoe soude ic eten dat broet, nu et onreyn gemaect is, dat ic niet eten en mocht, doet reyn was?" Ende die Here seide hem mit enen stueren aensicht: „Du moetste ummer besueken, hoe dit broet smaect!" Doe hi

1) Zoo zag ook een monnik Jezus, „dien onse Heer opten goeden Vridach apenbaerden," Exordium, fol. 100 *d*, en vergelijk fol. 103 *b*: „Van enen broder, die onsen Heer sach aenden cruce."

2) n.l. in het Fransch, zie Colvenerius, blz. 556 (II 57 § 25), waar men leest:

„Moy dois aimer, ie suis tres biau,
Bons, et doux, noble, et loyau."

3) Hs. A, fol. 206 *b*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 131. Een clerc te Parijs, „multum vicio carnis subditus", ziet Jezus aan het kruis met bloedende wonden en gaat daarna in de Dominicaner orde, zooals hij zelf aan Etienne de Bourbon vertelde, zie bij hem no. 94. Nicole Bozon (blz. 100) verhaalt van een non, die uit het klooster wil vluchten, maar door het crucifix weerhouden wordt.

des niet ontgaen en mocht, ruerde hi al bevende dat broet nauwelic mitten lippen ende voelde inden broede wonderlike zueticheit, die alle zueticheit bovenginc, ende altehant dede hi den mont op ende at haestelic al dat heel broet mit wonderliker begeerten." Daarop verdween Jezus, en de ridder „overleide mit puerre herten dat visioen ende genas van alre droefheit der zielen ende van alre becoringe des vleischs, ende in groten vrede des geests volherde hi thent totten eynde sijns levens toe. Ende dat en was geen wonder, want dat gharsten broet der zwaerre oirden was bestreken mit den honige der ziden Christi." Deze opmerking van Thomas doet ons de verklaring aan de hand van het visioen. Wij hebben hier n.l. voor ons een ridder, die, waarschijnlijk gewoon aan weelde en overvloed, om de eene of andere reden in het klooster gegaan is, maar zich niet naar den strengen kloosterregel voegen kan, welke hem voorschrijft grof brood te eten. Hij wil uit het klooster vluchten, maar, bevreesd als hij is voor de gevolgen, toovert hem zijn verbeelding, „doe hi half waecte", Jezus voor den geest, en hij is gered. Want nu heeft hij geleerd zijn brood te doopen in het bloed van Jezus' wonden, d. i. bij al de onaangenaamheden van het kloosterleven te denken aan hetgeen Jezus geleden heeft, en van nu af onderwerpt hij zich gewillig en blijmoedig aan de kloostertucht.

Eenigszins gewijzigd treft men hetzelfde verhaal ook aan in het „Magnum Speculum Exemplorum" [1]). De jongeling is reeds uit het klooster gevlucht. Christus verschijnt hem, en, „elevans vestem et brachium, latus discooperuit, et vidit effluere sanguinem ex vulneribus Christi, et dixit ei: „Revertere ad monasterium tuum, et panem durum, et alia onerosa ordinis intinge in latus istud, et erit tibi totum suave," hetgeen volkomen overeenstemt met hetgeen boven gezegd is.

Dergelijke verhalen waren zeer gewoon in de Middeleeuwen. Caesarius [2]) vertelt hetzelfde van een clericus, maar noemt den naam van het klooster er bij. „Diu est," zegt hij, „quod ad Claramvallem conversionis gratia clericus venit delicatus valde. Cumque panem conventus, qui tunc temporis valde grossus erat, et pisam abhorreret, atque ex ipso timore, non solum famis, sed et futurae refectionis tabesceret, nocte quadam Salvator ei in visu apparuit, quo fratres vescebantur frustum panis in manu

1) IX 159.
2) Dial. mir. IV 80.

tenens, quem ei porrexit, et ait: „Comede panem hunc." Cui cum novicius responderet: „Domine, nequaquam vesci potui pane hordeaceo." Christus vulneri lateris sui panem eundem intinxit, et porrectum comedere iussit. De quo cum gustasset, factus est sicut mel dulcis in ore eius. Ab illo enim tempore panem sive cibos regulares, quos prius vix tangere potuit, cum multa delectatione comedit." Dit exempel heeft Thomas zeker hooren vertellen door Cisterciënser monniken, met wie hij veel in aanraking kwam. Het weglaten van den naam van het klooster en de afwijkingen in den vorm van het verhaal wijzen duidelijk op mondelinge overlevering.

Blijkt uit deze exempelen, hoe de gedachte aan de wonden van Christus de vromen vervulde, deze wonden, hem door de joden toegebracht, zijn niet de eenige, waaraan hij lijdt: ook vloeken en godslasteringen kruisigen hem als 't ware ten tweeden male, en bloedend verschijnt Jezus op aarde om zijn lijden te doen zien. „In [1]) Brabant inder stat van Lueven," zoo verhaalt Thomas, „hebwi gesien enen edelen, goeden borger, die inder heiliger nacht des stillen Vridaechs opstont te metten ende ginc over die straet voer een taveerne, daer die alre rokeloeste iongelinge in saten ende dobbelden ende blasphemyerden ende swoeren tegen een. Die borger vant voer der taveernen die menschen vander straten vergadert, die daer mit groten clagen bescreyeden enen onbekenden, vreemden mensche, die alte iamerlic gewont ende bebloet was. Doe hi vraechde, wie dat gedaen had, antwoerden si: „Dese ionge mans, die hier inden kelre sitten ende dobbelen." Rechtevoert ginc die borger inden kelre ende verspracse, dat si in so heiliger nacht dobbelden, ende vraechde hem mit harden woerden, waer om si den onbekenden mensche, die tot hem inginc, so wredelic geslagen hadden. Hier van worden die iongelinge verveert ende versaecten ende seiden, dat nyemant tot hem ingegaen en waer, der wile dat si daer geseten hadden,

---

1) Biënb. hs. A, fol. 163 *a*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 103; bij Davroultius V, blz. 71, ex. 1, en Exp. Pass. fol. 158[v], maar hier slechts aangeduid, met verwijzing naar het Biënboec. Vgl. De Vooys, blz. 155, 156. Zie ook het exempel, door Wichmans (blz. 125) ontleend aan Ioannes Carthagena: Liber de Mirandis Deiparae, § 94; een slecht ridder vastte 's Zaterdags ter eere van Maria en sprak het Ave Maria uit, staande voor haar beeld. Op zekeren dag, uitgaande om te zondigen, ging hij toevallig een kerk binnen en zag daar het beeld van Maria met het kind Jezus op den arm. Toen hij haar begon te groeten met het Ave, „vidit puerum Christum vulneratum, et eius sanguinem fluere in gremium Matris." Op zijn vraag, wie Jezus gewond had, antwoordde Maria: „Tu, et alii peccatores, qui amplius crucifigitis Filium meum, quam Iudaei."

ende dat si nyemant mit slagen of mit woerden gequetst en hadden. Ende ter stont stonden si alle gader op ende sochten mitten borger den bebloeden, gewonden mensch, ende si en vonden nyemant. Doe keerde een ygelic in hem zelven, ende si verstonden, dat Christus, die Here, mit horen verveerliken zweren gewont waer ende mit horen sonden anderwerf gecruust worde." Daar de broeder, die dit aan Thomas vertelde, zelf een weinig twijfelde aan de waarheid van het verhaal, ging Thomas naar Leuven, zocht den burger op, en deze bevestigde „mit sinen ede" alles, wat de broeder verteld had. Het wonder strekte den waard tot zegen, want volgens den burger werd hij „vanden myrakel mit so groten rouwe beweget, dat hi overmids hulp des zelven borgers .... alle sijn goet mit sijnre huusvrouwen deilde, ende al dat hi mit woeker ende mit onrecht gecregen had, gaf hi weder, daert hoerde, ende eynde sijn leven salichlic."

Niet altijd wordt door den godslasteraar de waarschuwing ter harte genomen, verstokt als hij is. Vreeselijk kan dan Gods wraak zijn. „Ic [1]) heb geweest in enen dorp van Campaniën," zegt Thomas, „daer een iode sat mit enen kersten ende dobbelde inder heiliger nacht des stillen Vridaechs. Doe die iode veel gelts verloes, wert hi zeer onverduldich ende verstoert, ende ten lesten blasphemierde hi Christum, ende altehant doe hi die dobbelsteen vergaderde om een kans te werpen, wert sijn hant verstivet. Doe hi ontsteken was mit boser verbolgenheit ende mit der verstiveder hant op dat dobbelbart slaen woude ende anderwerf Christum ende sijn moeder alte leliken blasphemyerde, worden hem ter stont sijn ogen anxtelic verkeert, ende hi viel neder ende starf, mer die kersten, die mit hem speelde, wert van groten anxte onsinnich ende ziec, ende mit enen wreden dode eynde hi sijn onsalige leven." Dat de jood na het verstijven van zijn hand nog voortgaat met lasteren, bewijst zijn diepe verdorvenheid en rechtvaardigt zijn straf, terwijl de grootste zonde van den christen wel daarin zal hebben bestaan, dat hij zich ophield met een jood, waarbij elke andere zonde, zelfs het dobbelen in den nacht van den stillen Vrijdag, in het niet verzonk, wat met het oog op den afschuw, dien ook Thomas voor de joden gevoelde, zeer verklaarbaar is.

Let men wél op de teekenen door God in zijn groote barmhartigheid gegeven, dan is er zelfs nog hoop voor hem, die zich in zijn toorn tegen Jezus heeft gekeerd en hem daardoor pijnlijk

1) Biënb. hs. A, fol. 162 *d*, en hs. Brussel 19549, fol. 112 *b*.

gewond heeft. In het Biënboec [1]) leest men daaromtrent een exempel, aan Thomas verteld door „een goet, waerachtich brueder vander Prediker oerde." „Een man, die bloot geworden was van dobbelen," werd zóó mistroostig, „dat hi sijn armborst spande ende schoet die pijl in die lucht, recht of hi schieten woude den Here des hemels, ende altehant viel die pijl weder neder voer sijn aensicht, ende men vant, dat die pijl mit verschen bloede al bebloet was. Ter stont wert hi beweget ende onmate zeer screyende, ende den brueder, die mi dit vertelt heeft, sochte hi over twe milen weges ende vanten. Hi biechte hem ende beterde sijn leven mit wonderliker penitenciën ende ynnicheit."

De bron van dit exempel is te vinden bij Etienne de Bourbon [2]), maar de vergelijking met Thomas zal aantoonen, hoe weinig er van het verhaal overgebleven is. „Audivi quod quondam accidit apud Latiniacum quod, cum quidam ribaldus omnia quecumque lucrari ibi poterat admitteret in taberna, et in Dominum blasphemans stulticiam suam indicaret, juravit quod de primo suo lucro quod faceret, se de eo vindicaret. Qui, cum in nundinis lucratus esset, de lucro suo emit arcum et sagittam, in contumeliam Dei sagittam proiciens versus celum, ut, quantum in ipso erat, Dominum percuteret, qui ibi ascenderat. Cum autem ille miser diu sagittam suam expectasset nec reversa esset, ivit, ut consueverat, post lucrum nundinarum ad tabernam, ludens et blasfemans. Tunc ei visum est quod sagitta sua cruentata cum impetu de celo descenderet et inferiora omnia penetraret, et, quasi si eum ad infernam invitasset, quasi amens effectus, ait: „Oportet me sagittam meam sequi." Et surgens et cum impetu recedens, aliis ulterius non comparuit."

De afwijkingen zijn van gewicht. Het verdwijnen van den pijl had den lasteraar tot inkeer kunnen brengen. Nu hij in zijn zonden volhardt, volgt onvermijdelijk de straf, waarin de zondaar, overtuigd van zijn boosheid, berust. Daar bij Thomas de pijl onmiddellijk terugkeert, en de wenk terstond begrepen wordt, moest ook het slot daarmee in overeenstemming worden gebracht. Het innige berouw sloot de mogelijkheid van straf geheel uit.

---

1) Hs. A, fol. 163 *c*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 104, en Exp. Pass. fol. 180. Zie verder Wodana, blz. 152.

2) n°. 386, en zeer verkort in „Des Coninx Summe", zie Tinbergen, blz. 52, en Van Vloten, blz. 175. Vollediger vindt men het terug in „Die Spiegel der Sonden" (Eerste deel, uitgegeven door J. Verdam, Leiden 1900), regel 5935—5944 (zie Inl. blz. LXIX), waar het slot luidt: „Des so wort groot vaer hem allen."

Belangrijk zijn de verhalen door Wolf[1]) medegedeeld, waarin wij hetzelfde motief, het bedreigen van God of het schieten naar God, aantreffen. Het eerste is ontleend aan Temme's Volkssagen von Pommern und Rügen. Acht weken lang had het in Stettin geregend, waardoor de baljuw zóó in toorn ontstak, „dass er drei schüsse nach dem lieben Gott im himmel that," maar de straf liet niet op zich wachten: bij het derde schot verzonk hij tot zijn middel in de aarde en kwam jammerlijk om. In 1553 werd te Lucern één van drie spelers over het ongeluk, dat hij met de kaarten had, zóó woedend, dat hij uitriep: „Gewinne ich nun nicht, dann stosse ich Gott im himmel meinen dolch in den leib." Razend wierp hij den dolk omhoog onder vreeselijke verwenschingen. De dolk kwam niet terug, maar drie bloeddroppels vielen uit de lucht op de kaarten der spelers neer. Na dan te hebben gewezen op het exempel bij Thomas gaat hij aldus voort: „Wir sehen, je näher die sage dem alterthume rückt, um so reiner wird sie: die büchse wird zum messer und zuletzt zum alten bogen; der spieler in der zweiten führt noch karten, in der letzten würfel. Dass aber der frevler in beiden übereinstimmend gerade ein spieler ist, das wird gleich den würfeln nicht ohne bedeutung sein, denn dem spiel und speziell den würfeln stand Wuotan vor[2]) und ihm wird demnach der fluch des frevlers und der pfeil ursprünglich gegolten haben, der ihn verwundete."

„Schön drückt die version der sage bei Thomas Cantipratensis die milde Gottes aus: der anblick des frischen blutes ergreift den frevler, er bereut und büsst seine sünde und sie ist ihm vergeben, sie wird nicht an ihm geahnt. In der Lucerner sage führt der teufel ihm mit sich durchs fenster fort, dass das blut an der scheiben hängen bleibt und nicht mehr abgewaschen werden kann. Auch darin zeigt sich der christliche einfluss, der der Stettiner sage einzig fremd blieb: der frevler versinkt halben leibs in die erde, was an den zum stehen verwünschten erinnert, so wie an die tänzer zu Dannstedt, die zum tanzen verwünscht einen graben in die erde tanzen."

Het is opmerkelijk, dat in de exempelen bij Thomas de gods-

1) Beiträge, II 17 vlgg. Een oud spreekwoord der Goten luidt: „Ne proiiciendus sit contus in coelum, unde densior remittitur clava," zie Wolf.

2) Zie Wolf, Beiträge, I 19. Wodan was de uitvinder van het dobbelspel. Vergelijk Grimm, Myth. II, XXXIII 841, en II, XXIX 739, waar deze er op wijst, dat de dobbelsteen soms als een demonisch wezen beschouwd wordt. Als men op de goden ontevreden was, mishandelde men ook wel hun beelden, zie Wolf's Beitr. II 380.

lasteraars steeds ook spelers zijn. Het spel en vooral het dobbelspel, dat men als een uitvinding van den duivel beschouwde [1]), stond in een kwaden reuk. Van de dobbelaars zegt Thomas [2]), dat zij „die werlt so zeer scadelic sijn, dat men nauwe vermoedet enich dinc quader te wesen," en over het spel zelf is zijn oordeel niet minder ongunstig. „Mit desen speel werden die menschen arm ende naect, ende die riken werden broetbidders, die edelinge werden onteert ende snoder dan hoer dorplude. Vanden dobbelen werden die alre bijsterste lude, als dieve, rovers ende dootslagers, ende die totten dobbelen gewennet sijn, die en kunnen niet lichtelic oflaten, ende si hebben so groten brant der begeerten daer toe, dat si alle scaemte verliesen, oec als si van horen clederen beroeft werden."

Caesarius is het daarin volkomen met hem eens, en als een afschrikwekkend voorbeeld verhaalt hij [3]) het vreeselijke einde van een ridder Thieno „in Susacia, quae civitas est Diocesis Coloniensis," die eens 's nachts dobbelde met den duivel, door God tot hem gezonden, „ut posteris ostenderetur, quantum Deo tales ludi, in quibus irae, invidia, rixae et damna suscitantur, peccatique verba rotantur, contrarii forent." Onder het spel namelijk greep de duivel hem aan, „per tectum traxit, cuius viscera tegulis retrahentibus miserabiliter excussit. Et quid de eius corpore factum sit, vel in quem locum illud proiecerit, usque hodie tam a filio eius quam a ceteris qui illum noverant, ignoratur. Mane vero viscerum eius reliquiae tegulis inhaerentes repertae sunt, et in cimiterio sepultae."

Waarschuwend en vermanend laat Hans Sachs [4]) daarom,

---

1) Ook Reinmar von Zweter zei: „Der tievel schuof daz würfelspil," zie Kaufmann in Ann. d. hist. Vereins, 1891, blz. 163 noot 1, die er bij opmerkt: „Dies mag von Mercurius-Wuotan, der als Gott des Spieles und Erfinder der Würfel galt, auf den mittelalterlichen Teufel übertragen worden sein."

2) Bišnb. hs. A, fol. 162 *d*.

3) Dial. mir. V 34, en bij Davroultius V, blz. 89, ex. 6. Zie Joh. Geffcken, Plaat 3 (de beschrijving van deze plaat vindt men op blz. 68), waar een duivel zijn arm om een speler heen slaat. Een kleine duivel reikt een gevallen dobbelsteen aan. In den rechter bovenhoek leest men:

„Spelet und trinket und gehabet euch wol,
Is komet was do kome sal."

4) Sämmtliche Fabeln und Schwänke von Hans Sachs, herausgegeben von Edmund Goetze, Halle a. S. 1893 (Neudrucke deutscher Litteraturwerke des XVI und XVII Jahrhunderts, n°. 110—117, en n°. 126—134), I 181, blz. 517, regel 151—158. Vergelijk Freidank:

„Von Spile hebt sich manege zit
Fluoch, zorn, schelten, sweren, strit,"

geciteerd door Kaufmann in de Ann. d. hist. Vereins, 1891, blz. 162 noot 2.

nadat hij de lotgevallen beschreven heeft van iemand, die met den duivel gespeeld heeft en door dezen bedrogen is, er op volgen:

„Aus der geschicht man mercken sol
Zway stueck, sint zu pehalten wol.
Das erst, das man sich huet vor spil,
Daraus oft kumbt unrates vil.
Gotzlestrung, zoren, zang und mort,
Vil poser stueck, und an dem ort
Schant, schaden und die aremuet
Von grosem spiel herfliesen thuet."

Was het denken aan Jezus' wonden een krachtig wapen tegen de zonden, een steun in oogenblikken van zwakheid, en had menige boosdoener zijn bekeering te danken aan het verschijnen van den gewonden Christus, den innigen vrome brak het hart bij de gedachte, aan hetgeen Jezus moest geleden hebben, en een zalige dood was de belooning voor het vurige verlangen naar hem, die dat alles ter wille der menschen zoo gewillig gedragen had. „Van deser materiën wil ic," zegt Thomas [1], „vertellen een exempel, dat ic van waerachtigen luden gehoert heb. Int iaer ons Heren dusent CC ende XVI was een gelovich, goet man [2], die over meer toech int heilige lant, ende mit groter devociën ende tranen versochte hi alle die steden, daer men mit enigen teiken vermoede, dat ons Heren voete gestaen hadden. Doe hi quam totter stede van Calvariën, daer onse verlosser die bancgicheit des doots ende die pijn des crucen geleden heeft, zuchte hi alte zwaerlic, ende mit starken roepen ende tranen seide hi: „Wat sel ic di, o alre goedertierenste Here, wat sel ic di, o Christe, wedergeven voer al, dattu, goedertierlic ende mynlic ende wonderlic liefhebber, mi gegeven hebste! Ic heb eerst gesien die stede, daer du geboren biste ende onder die menschen gewandert hebste ende die leer des heiligen ewangelijs gepredict hebste ende mit myrakelen dijn godheit bewesen hebste. Dese stede

---

1) Biënb. hs. A, fol. 38 *b*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 28, en bij Davroultius V, blz. 177, ex. 1. Vergelijk Dial. mir. XI 24: „De Theoderico de Rulant qui orans ad sepulchrum Domini ut moreretur precibus obtinuit." Etienne de Bourbon (nº. 102) verhaalt iets dergelijks van een ridder uit Galliё, die, gekomen bij den Olijfberg, aldus bad: „Domine, quantum valui, vestigia tua sequtus fui; modo, quia volare ad te ut avis nequeo, qui alas non habeo nec scalam habeo, rogo te, in pace suscipe spiritum meum, trahens me post te," en „statim evolavit." Tinbergen (blz. 176) vermeldt hetzelfde exempel, voorkomend in de „Exposicie op het Pater Noster."

2) Lat. de oppido Dinantheo.

heb ic om dijn mynne ende weerdicheit mit geheelre herten bescouwet, mer dese stede dijns lidens ende dijns doots en mach ic mit geliken moede niet aensien, daer du woutste genagelt werden aenden cruus ende mitten speer doergesteken werden ende dijn ziele voer ons geven woutste." Doe dit die salige man al roepende vertelt had, borsten die aderen sijns herten ende gaf den geest."

De mensch kan zich soms zóó levendig verplaatsen in den toestand van den lijdenden Christus, dat hij als het ware medegekruisigd wordt, en het lichaam, evenals het hart, pijnlijk getroffen, vertoont een bloedende zijdewond. Een maagd [1]) in Brabant, een kennis van Thomas, kreeg, zooals „waerachtige brueders vander Prediker oerde openbaerlic ondervonden hebben, overmids stadiger gedenckenisse des lidens ende der wonden Christi een grote wonde in hoerre ziden, ende die wonde behielt se menich iaer lanc, ende uter wonde vloeyde bina stadelic bloet. Ende wi hebben een deel vanden bloede gesien, dat lange tijt tot enen teiken des groten myrakels in enen glase bewaert was ende niet verwandelt en had sijn verwe, gedaente of roke."

Iets dergelijks heeft Thomas hooren vertellen [2]) van „enen martelaer, die — zooals hij zegt — bi onsen tiden gemartelijt is." Een heidensch vorst nam hem gevangen en behandelde hem goed, „mer die martelaer ginc altoes zuchten ende was bedroeft, ende daer om verwonderde hem die prince ende vraechde nader zake der droefheit, ende waer om hi niet blide en waer mitten anderen knechten. Die martelaer antwoerde: „Ic en bin niet blide mitten anderen, mer ic gae altoes droevich, want ic bin gedachtich des doots myns Gods, ende ic drage stadelic in mijnre herten die lijclawen sijns lidens." Doe dat die tyran gehoert had, veronweerdichde hi hem zwaerlic ende seide: „Ic sel ondervinden, dattu geseit hebste." Ende sonder merren geboet hi, datmen des martelaers borst opsniden soude ende sijn herte daer uut winnen, ende datment mit enen messe midden ontwe houden soude." En zie, „inden enen deel des herten was

---

1) Biënb. hs. A, fol. 39 *a*.

2) Biënb. hs. A, fol. 39 *a*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 30, en bij Davroultius V, blz. 178, ex. 2. Vergelijk Sielentroest, fol. 26r, en het Magn. Spec. Ex. VIII 93, waar verhaald wordt, dat Jezus' naam geschreven werd gevonden in het hart van Ignatius (ex vita beati Gregorii Papae), en zie Colvenerius, Aant. blz. 34 (I 25 § 8).

ingeprintet dat beelde des gecruusten Christi als in enen zegel, ende dat ander deel des herten hielt dat beelde opverheven. Rechtevoert doe die tyran dat sach, gelovede hi ende ontfenc die heilige dope mit al sijn gesinne."

Belangrijker nog dan dit exempel is het volgende, omdat het wonder, daarin medegedeeld, door Thomas zelf is aanschouwd. Broeder [1]) Wolfert (Volvandus), prior van een Dominicaner klooster in Straatsburg, placht, zooals de broeders Thomas vertelden, „bina altoes, waer hi ginc of sat, mit sinen dume dat teiken des heiligen cruus voer sijn borst te scriven. Het geviel eens, dat hi quam te Mens ende ziec wert ende mit groter vrolicheit des geests starf ende begraven wert inder Mynrebrueder cloester, want die Predikers en hadden doe noch daer geen stede." Toen de Minorieten zich elders vestigden, brachten de Dominicanen het lijk naar Straatsburg, „wiescen dat gebeente vlitelic ende vonden, dat dat been der borst, daer die ribben aen beiden ziden aen hangen, verciert was mit alte zuverliken cruus, ende dat was recht als een scilt voer sijn hert. Dat cruus, als ic veertich milen gewandert had om dat te zien mit mynen eygenen ogen, sach midden inden butte der borst aender substanciën des buttes opverheven schijnbaerlic. Die drie eynden des cruus waren al even lanc, mer dat nederste eynde was een weynich langer, zeer bequamelic gemaect. Die drie overste eynden waren een weynich omgecrommet recht als een lelyenblat, ende dat onderste eynde was gescarpt, of ment soude vestigen in een bloc." Hierop laat Thomas volgen: „Wat selmen verstaen biden teiken des lichaemliken cruus inden bene der borst anders dan die teikene des doots ende der passiën Christi, die hi eerst inder herten droech. Ende wat sel men verstaen biden lelyenbladen, daer die eynden des crucen na omgecrommet waren, anders dan die alre reynste zuverheit, die hi mitter gedenckenisse des doots Christi zeer vast in sijnre herten droech."

Zeer zonderling is het gebruik, dat men soms van het kruisteeken maakte. Dat men in oogenblikken van gevaar een kruis sloeg, is verklaarbaar. Het was als een kort gebed, opgezonden tot God om zijn hulp in te roepen. Voordat Elegast den strijd tegen Eggheric van Egghermonde aanvaardde,

---

1) Biënb. hs. A, fol. 38 *c*, en Magn. Spec. Ex. V 29. Over het kruisbeeld in het hart van B. Clara de monte Falconis zie men Colvenerius, Aant. blz. 34 (I 25 § 6). Volvandus stierf in 1237.

„Seinde hi alle sine lede:
Scone met siere rechter hant
Seinde hi sijn riddersghewant
Ende tors, dat vor hem stoet;
Ende bat God dor ootmoet,
Dat hem draghen moeste met eren,
Ende uten campe laten keren," [1])

en hij overwint Eggheric, die dat verzuimd heeft. Niemand zal zich daarover verwonderd hebben, maar het is te betwijfelen, of allen even grif hebben geloofd, hetgeen Thomas vertelt [2]) van Johannes van Bonn, een Dominicaner broeder, die een wild paard door het kruisteeken temde. Daar deze Johannes door de wonderen, die hij deed, zeer beroemd was geworden, „volgede oen dagelixe nae volc sonder getall, soe dat hie te voet niet en mocht wanderen, want on en iegelike wolde raken of voer benedictie een wenich van sinen clederen wolde hebben. Hir om, als hie op een tyt in een dorp hadde gepredict, dair volc sonder getal vergadert was, ende te voet van daen niet en mochte geraken, ontboet hie enen praist, die dair by woenden, dat hie on syn peert seynde om in een ander dorp te trecken. Die praist ontboit oen weder, dat hie te hans geyn ander peert en hadde daen dat genen berider en name daen oen selven alleen, want hie dat peert altois selver regirden. Ende als dat brueder Iohan hoirden, ontboet hie den praest, dat hie on dat peert zande, hoe quaet dattet oic wair. Die praest senden oen dat peert ende was wreder daen enige wilde beeste, ende als broeder Iohan sach, dattet bitterlike knersten mit synen tanden, macten hie den peerde voer syn voirhoft een cruys ende seide: „Christus, die een prince is des vreedes, moet di sacht maken" [3]). Siet een wonderlic dinc ende mirakel! Thans wart dat peert sachte ende buygede syn knyen ende boet on sinen rug, ende hie steech dair op ende beval sie alle Gade ende reet, dair hie wesen wolde. Hie zande den praist syn peert, sacht als een lam, ende die praest had dat mirakel dair en binnen vernomen ende zande weder om syn peert brueder Ian in desen worden: „Dat sie veers van my, dat ic op dat peert stige, dair God soe groten teiken in bewesen heft. Gebruct gy dat, als u lust." Van dier

1) Carel ende Elegast, regel 1312—1318.
2) Biënb. hs. G, fol. 20 *c*.
3) Hetzelfde deed S. Fortunatus Tudertinus episcopus, zie Greg. Dial. I cap. 10, en Colvenerius, blz. 112 in margine.

tyt voirt gebructen brueder Iohan dat peert, ende alsoe ducke als hie wolde ryden, soe buchden dat peert syn knyen."

Het verhaal is zeer onhandig in elkaar gezet: door niets wordt de goddelijke hulp gerechtvaardigd. De toestand, waarin Johannes verkeerde, was volstrekt niet hachelijk. Hij had er zich integendeel over moeten verheugen, dat „on en iegelike wolde raken of voer benedictie een wenich van sinen clederen wolde hebben," en vreemd is het, dat Johannes, alleen omdat hij dat wat lastig vond, al die moeite liet doen. Het temmen van het paard moet velen, die hem daarna zagen wegrijden, in plaats van verheugd, zeer teleurgesteld hebben. Wilde men echter vooral de groote macht, aan Johannes verleend, door het wonder doen uitkomen, dan had men moeten bedenken, dat men het wonder verzwakte door te vertellen, dat het paard, zoo wild als het was, zich toch wel door den proost liet berijden. Een Bucephalus zou hier beter hebben gepast.

Niet altijd verscheen Jezus in zijn ware gestalte; soms openbaarde hij zich in het crucifix door een wonder. Wij zagen reeds, dat door tusschenkomst van Maria tijdens een hevig onweer het crucifix zich omkeerde en de oogen opende, waarna de elementen werden bedwongen. Zoo ook bedwong het crucifix de sexueele neigingen eener non door haar te volgen, waar zij ook heenging, om in oogenblikken van gevaar de hand op haar borst te leggen. Thomas vertelt ons dit aldus: „Daer [1]) was een nonne, edel van geboerten ende leven, genoemt Elysabeth (Lat. de Wans), in enen cloester in Brabant, geheten Aquiria, die van hoerre eerster kijntscheit alte ynnich was tot Christum, wes heilicheit hoer ouders benyden ende gavense enen eerbaren ridder te echte tegen horen wil. Si was mit hem een heel iaer lanc ende sliep bi hem alle nacht op enen bedde, ende nochtan bleef si onbevlecte ioffer. Dat beelde des crucifix of die gelikenisse des beelden volchde hoer na alre wege bina drie iaer lanc, ende alset geviel, dat si yet onreyns of wat scadelics dochte, so recte dat beelt die hant uut vanden cruce ende leidese op haerre borst ende verdreef so ter stont van haer alle scadelike gedachten."

---

1) Biënb. hs. A, fol. 167 *b*, en De Raisse, 9 Oct. Johannes Nider heeft in zijn „Formicarius", I 5, dit exempel overgenomen, maar het slot gewijzigd. Hij zegt alleen, dat zij in een klooster „angelica consolacione et Christi apparicione mirabili sepe fovebatur." Deze Elisabeth van Wans verscheen eens aan Lutgardis, zie „Vita S. Lutgardis," III 3 § 21, en verder over haar F. van Veerdeghem: Leven van Sinte Lutgart, III, 4990 aant.

In geen van beide exempelen wordt het lijden van Christus op den voorgrond gesteld. Het is de verlosser der zonden, de redder in nood, dien men in het crucifix aanschouwt. Het kruisbeeld, geheel vereenzelvigd met Jezus, leeft voor de oogen der vromen en verricht menschelijke handelingen. Vreemd is dit niet. De ontzettende angst der monniken, veroorzaakt door den hevigen storm, waardoor de ruiten braken, en de kerk schudde op haar grondvesten, maakt het begrijpelijk, dat de abnormale kloosterlingen ongewone dingen zagen. Evenzoo verdient het de aandacht, dat Elisabeth tegen haar zin moest huwen. Haar ouders, wier hartvochtigheid en domheid daaruit blijkt, dat zij hun dochter dwongen tot iets, waartegen haar gevoel zich verzette, zullen haar zeker geen hoog denkbeeld van het huwelijk hebben gegeven. De zon der liefde scheen niet in het ouderlijke huis. Geen wonder, dat Elisabeth de oorzaak, waaraan zij haar bestaan te danken had, alleen ging beschouwen als zondige hartstocht, en vreeselijk moet haar de gedachte hebben gekweld, dat zij zich wel eens mét haar toestemming zou kunnen overgeven aan haar echtgenoot, waardoor zij haar reinheid zou verliezen. Haar strijd, reeds zwaar als zij ongehuwd was geweest, vergde nu al haar krachten. Elk oogenblik was haar deugd in gevaar, en overspannen door de voortdurende vrees die te verliezen, ziet zij Jezus haar volgen, en voelt zij zijn hand op haar borst.

Nog om andere redenen openbaart Jezus zich in het kruisbeeld. Wanneer men geen onrecht met onrecht wreekt, geen haat draagt in zijn hart, maar weet te vergeven hetgeen misdreven is, dan geeft Jezus, getroffen door zooveel edelmoedigheid, zijn voldoening daarover te kennen, en het crucifix buigt voor den vergevingsgezinde, zooals volgens Thomas in Duitschland eens is gezien [1]). Een ridder ontmoette eens den moordenaar van zijn broeder, en toen hij zijn zwaard wilde trekken om hem te dooden, „viel die dootslager voer hem neder op die eerde ende riep: „O alre edelste man, ontferme di mynre om des geens wil, die hem over di ontfermt heeft ende al die werlt mit sinen dode verlost heeft!" Altehant wert dat edel gemoede des ridders beweget tot tranen ende toech sijn hant weder na hem, die hi mitten zweerde uutgerect hadde. Doe sijn gesellen

---

1) Biënb. hs. A, fol. 79 *c*. Bij Pauli, n°. 692, ontmoet, de broeder den moordenaar bij Florence. Na de verzoening gaan zij beiden naar de kerk „Sancti Ameniati." Vgl. Kaufmann in de Ann. d. hist. Vereins, 1891, blz. 111 noot.

hem daer om verspraken, recht of hi geen herte en hadde, reckede hi sijn hant weder uut tegen sinen viant, die voer hem lach, ende die sculdige badt echter, dat hi hem genade dede, op dat hem God sijn sonden vergave, ende hi toech sijn hant anderwerf nae hem. Doe hi derdewerf van sinen gesellen versproken wert, dreichde hi hem derdewerf te doden, ende die ongevallige badt hem derdewerf, dat hi hem genade doen woude, op dat hi ontgaen mochte der bangicheit, die alle menschen liden zellen inden lesten oirdel. Doe antwoerde hem die man, edel van geboerten mer edelre van herten, ende seide: „Ic vergeve di altemale mijns brueders doot." Cort hier na, doe hi des zelven dages in die kerc ginc om misse te horen ende sijn knyen driewerf bugede voer dat crucifix, sach een heilich man, dat dat beelde sijn hoeft oetmoedelic nygede tegen den edelen man, tot elker reysen als hi sijn knyen bugede. Hier om die heilige man, die dit alleen gesien had, riep den edelen man tot hem ende vraechde hem, wie hi waer. Hi antwoerde: „Ic heet een ridder inden lande, daer ic geboren bin." Hi vraechde voert: „Seg mi, alre liefste, ende en verberge voer mi niet, waer in meenstu, dattu alre meest verdient hebste die godlike barmherticheit?" Hi antwoerde: „Ic bin een ridder ende een sondaer ende heb mi gegeven totter werlt, ende ic en heb mit allen in genen dingen genade verdient dan bi aventueren hier in," ende hi vertelde hem, wat daer geschiet was. Doe seide hem die heilige man, wat hi gesien had ende toeharde den edelen man tot beteringe sijns levens."

De ridder, diep bedroefd over den dood van zijn broeder, wil eerst den moordenaar dooden, maar de gedachte aan Jezus' barmhartigheid houdt hem terug. Zijn gezellen treffen hem in zijn zwak door hem van lafheid te beschuldigen, en wederom komt hij in de verzoeking toe te geven aan zijn menschelijk gevoel van wraak. Zijn tweestrijd is heftig, maar eindelijk krijgen zijn medelijden met den man en de vrees voor zijn verdoemenis de overhand, en zonder zich om de afkeuring zijner gezellen te bekommeren schenkt hij den moordenaar genade. Opmerkelijk is het, dat de edelmoedige ridder het edele van zijn daad niet begrijpt. Had hij gevoeld, welke groote overwinning hij op zich zelf behaald had, dan zou verteld zijn, dat hij zelf het crucifix had zien buigen, maar nu vervult hij zijn godsdienstplichten zonder meer aan het voorval te denken. Eerst als de heilige man hem er over aanspreekt, vermoedt hij, waardoor hij misschien de goddelijke barmhartigheid verdiend heeft.

Dit liefelijke verhaal, volgens Kaufmann [1]) een der schoonste der Middeleeuwen, genoot een zeldzame populariteit. Hermannus de Petra de Scutdorpe nam het op in zijn „Expositio melliflua" [2]). Verder vinden wij het in het „Magnum Speculum Exemplorum" [3]) en in het bovengenoemde Brusselsche handschrift [4]).

De bron van dit exempel is te vinden bij Petrus Damianus, aan wien het „Magnum Speculum Exemplorum" [5]) het ontleent. Hierin is echter niet de broeder de hoofdpersoon maar een zoon, die den dood van zijn vader wil wreken. Denzelfden trek vindt men bij Caesarius van Heisterbach [6]), die het verhaal heeft hooren vertellen en er bij zegt, dat het „temporibus nostris in provincia nostra" is geschied. De ridder is terstond bewogen en zegt: „Ecce propter honorem sanctae crucis, ut mihi qui in ea passus est, peccata mea indulgeat, non solum tibi culpam remitto, sed et amicus ero." Deditque ei osculum pacis." Daarop onderneemt hij een kruistocht naar het heilige land, waar in de kerk van het heilige graf het kruisbeeld voor hem buigt.

Caesarius diende weder als bron voor Arnold Geilhoven, die het exempel mededeelt in zijn „Gnotosolitos, sive Speculum Conscientiae" [7]), en ook in het tractaat over de passie [8]) komt het voor.

Bij Etienne de Bourbon [9]) is het een ridder, „de quo refert magister Iacobus de Vitri," wiens zoon gedood is. De moordenaar valt hem te voet en vraagt hem vergiffenis: „Rogo te, Domine, ut pro amore Crucifixi audias duo verba que tibi dicam: Scio me dignum morte; sed pro amore illius qui pro te mortuus est, da mihi modicum vite spacium ut confitear, et, si tibi plus pro eo facere placet, ut dimittas mihi misericorditer vitam, ad agendum penitenciam pro me et pro filio tuo, ut toto tempore vite mee peregriner pro eo, cum mors mea nec tibi nec anime filii tui proficiat; et ut habens opus magne clemencie,

---

1) Thom. von Ch. blz. 95.
2) Fol. 88 *b*.
3) V 45.
4) N°. 19549, fol. 105 *b*.
5) I 105.
6) Dial. mir. VIII 21, en Homil. III, zie Strange, blz. 99.
7) Rubrica 3, lib. I cap. 4 § 9.
8) Exp. Pass. fol. 152 „ex. dat Cesarius scryft int achste deel van sinen boeke int XXI capitel."
9) N°. 503.

quam possit in judicio Dei ipsi exhibere pro peccatis tuis, ut tibi clemens fiat, parce mihi, ut tibi parcet Deus." Ille autem, motus pietate, dimisit eum; et cum veniret eadem die ad adorandum crucem dictus nobilis, cum oscularetur crucem, eum amplexatus est cruxifixus."

Tinbergen [1]) deelt een exempel mede uit de „Exposicie op het Pater Noster", waarin eveneens het Christusbeeld den ridder omhelst, die den moord op zijn vader niet wreekt, maar de afwijkingen verbieden ons aan rechtstreeksche ontleening aan Etienne de Bourbon te denken. Zooals men ziet, treft men bij de verschillende schrijvers alleen dezelfde grondgedachte aan, hetgeen wijst op mondelinge overlevering. Te recht zegt daarom Kaufmann [2]): „Die Erzählung gehört somit zu den „fliegenden" oder „wandernden," d. h. zu jenen sagenhaften, legendarischen oder novellistischen Stoffen, welche dorthin versetzt werden, wo verwandte Umstände, ähnliche Persönlichkeiten, selbst geeignete Oertlichkeiten zu solch einer Versetzung Anlass geben und auffordern."

Slechts in één exempel verschijnt Jezus als de koning des hemels met Maria naast zich als koningin. Eenige broeders, in 1260 door koning Lodewijk van Frankrijk naar den koning der Tartaren gezonden om hem te bekeeren, troffen in diens leger een heiden aan, des konings neef, die door deze verschijning bekeerd werd. „Doe [3]) dese zelve edel man noch heiden was ende die alre swaerste coude had, steech die materie vander zuucte op totter hernen, ende hi wert onwetende ende rasende. Doe si alle ontslaep waren, die hem bewaerden, ontvloech hi hem al naect ende dwaelde drie dage ende drie nacht lanc inder alre wiltster woestinen. Inder derder nacht, doe die materie verteert was, began hi te genesen ende quam weder tot hem zelven ende wert machtich sijnre sinnen. Doe gruwelde hem zeer voer die duusternisse ende voer die enicheit, daer hi in was, ende en wiste niet, wat hi doen woude, of waer hi hem henen keren soude. Ende siet, na een weynich tijts sach hi op dat hoechste vanden berge een groet licht. Daer om croep hi op hande ende op voete, so lange thent hi op den berch quam. Daer sach hi enen wonderliken conync, sittende op enen gulden throen, die schoen was boven der sonnen schijn, ende tot sijnre rechter

---

1) Blz. 179.
2) Ann. d. h. Ver. 1891, blz. 111 noot. Vergel. Kaufmann, Th. v. Ch. blz. 95.
3) Biënb. hs. A, fol. 194 *b*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 125, en in de Exp. mell. fol. 42 *a*. Zie ook De Vooys, blz. 173 noot 2.

zide sat een conynginne, die mit onbegripeliker schoenheit blencte. Hi sach daer oec menigerhande ouden ende iongen, die daer bi saten op gulden thronen ende tot allen ziden blencten alse claer sterren. Doe dit die heiden sach, verwonderde hi hem meer dan men geloven mach. Sonder merren sende die conync enen van sinen dienres, die den naecten heiden cledede ende brochten voer den conync. Die conync vraechde hem: „Hebstu ye des gelikes gesien in menscheliker gloriën?" Hi antwoerde: „Neen ic, Here." Die conync seide: „Ic bin der kersten God, ende ic bin een ewich conync ende Here. Du selste wederkeren tot dinen volc ende onder den volc van Ongeren, dat mit dinen volc ghemenget is, selstu zueken ende vinden twe kersten priesters van zulker gedaenten ende cledinge, van wien du leren selste die manyer des kersten geloves." Doe die heiden dit gehoert had, en woude hi niet scheiden vanden goeden geselscap. Die conync seide tot hem: „Het is onmogelic, dattu dusdanich mit ons bliveste, mer isset, dattu aenneemste die kersten gelove, als ic di geboden heb, so selstu gebruken deser alre genoechlicster geselscap." Doe dat geseit was, quam daer een ridder, sittende op enen witten peerde, ende ontfenc den edelen man achter hem op dat peert ende brochten weder int heer der Tartaren, daer hem alt volc van verwonderde. Die ridder bleef bi hem drie dage lanc, ende daer na verscheen hi ter stont. Die edel man sochte die priesters, als hem geboden was, ende vantse. Ende doe hi dat gelove volcomelic geleert had, ontfenc hi mit veel dusent Tartaren die heilige doep ende leide daer na een kerstelic, heilich leven. Die cleder, die hi ontfenc, doe hi naect was, als wi hier te voren geseit hebben, waren van sonderlinger schoenre verwen ende zeer weeck. Si schenen gebreidet of berduerwerct te wesen ende niet geweven, mer si waren overmids der godliker cracht behendelic gemaect boven alle menschelike kunst. Die twe Mynrebrueders, die vanden conync van Vrancrijc uutgesent waren, als wi hier te voren geseit hebben, sagen dick den zelven edelen man, ende doe si weder in Galliën quamen, vertelden si den brueders alle dinc, also als wi nu geseit hebben" [1]).

De bedoeling is duidelijk: men wil doen uitkomen de groote waarde van het Christelijk geloof. Jezus zelf raadt den heiden aan zich er toe te bekeeren en belooft hem de zaligheid als

1) In het Latijn volgt: „Et post, ut ab uno fratre percepi, mox memoriae et litteris commendavi."

belooning. Mochten sommigen twijfelen aan de waarheid van het verhaal, daar de heiden, bij wien „die materie" misschien niet „verteert" was, geen vertrouwen verdiende, zijn kleederen, hem door God geschonken, zijn wonderbare thuiskomst op het witte paard, welks berijder nog drie dagen bij hem bleef, en zijn bekeering moesten allen twijfel wegnemen. Eigenaardig is het, dat de plaats der verschijning een berg is; immers ook de goden der Germanen woonden op bergen [1]). Verder verdient het de aandacht, dat de zetels van goud zijn. Het herinnert ons aan den gouden stoel, waarop Wodan zit [2]). Goud is namelijk het eenige metaal, dat men in de omgeving der goden aantreft [3]). Hun paleizen zijn er geheel van gemaakt [4]). Dat de ridder op een wit paard zit, is volstrekt niet toevallig. Zwart zou het onmogelijk hebben kunnen zijn, want dit is de kleur van den duivel, die alleen zwarte paarden gebruikt. Er [5]) was eens een zondige tooveres, die haar kinderen monnik en non liet worden om door hen uit de klauwen van den duivel te worden gered. Haar kinderen baden zonder ophouden bij haar lijk, dat zij aan een zwaren ketting hadden vastgebonden, maar haar zonden waren te groot. De duivel kwam als een reus, gezeten op een zwart paard, rukte het lijk van den ketting en voerde het mee naar de hel in het jaar 1045. Ook paus Benedictus moet op een zwart duivelspaard naar de hel gebracht zijn.

Duidelijk blijkt uit het volgende zonderlinge verhaal, dat men aan de witte kleur een geheel tegenovergestelde beteekenis hechtte. Te [5]) Stekkelham in de Spessart was een reus, die op een zwart paard rondreed om, waar hij kon, de evangelieverkondiging te beletten. Zijn paard schrikte echter zóó voor een predikenden kluizenaar, dat het voor het kruis neerstortte, waardoor de reus den nek brak. Het paard werd daarop wit en toonde zijn veranderde natuur door alle zieke paarden, die bij hem werden gebracht, te genezen. Witte paarden golden bij de Germanen als heilig. Het witte paard was het edelste [6]), zelfs Wodan reed er als wilde jager mee door de lucht [7]), en duidelijk

---

1) Zie Wolf: Beiträge, II 69.
2) Wolf, I 25.
3) Wolf, II 83.
4) Wolf, II 71.
5) Zie L. A. J. W. Baron Sloet: De Dieren in het Germaansche Volksgeloof en Volksgebruik, 1887, blz. 164 vlgg.
6) Zie Grimm: Myth. II, XXI 548.
7) Wolf, I 22.

is het nu, waarom de engel — want zoo moet men den ridder beschouwen — eveneens een wit paard berijdt.

Zeer vreemd is het, dat er in de Middeleeuwen personen werden gevonden, die Jezus durfden beschuldigen van heerschzucht en bedrog, en het waren niet de ketters, die zich daaraan schuldig maakten. „Meyster Symon van Tornaec regierde te Parijs die schole inder godheit ende was die ander meysters bovengaende in sijnre tijt." Het was dus een der hooge geestelijken, van wien Thomas spreekt [1]). Om echter te voorkomen, dat men eenige waarde zal hechten aan Simons woorden, voegt Thomas er aan toe, dat hij „tegen die eerbaerheit sodaniges amptes boven maten onsuver ende hoverdich" was. Hij was zeer geleerd en beroemd en had „veel discipulen, die sijn lexen hoerden, boven alle die doctoers der stat van Parijs. Doe hi op een tijt voer al den studenten eyndede een questie vander oetmoedicheit, die die hoechste leer Christus is, waer van si doe disputiert hadden, viel hi ten lesten in enen verkeerden, quaden sin ende sprac woerde der blasphemiën tegen Christum ende seide: „Drie sijn daer, die die werlt mit horen secten hem onderdanich gemaect hebben, als Moyses, Ihesus ende Machometus. Moyses heeft eerst dat ioedsche volc bedrogen ende dwaes gemaect, daer na Ihesus ende noemde se na sinen naem Kristinen; ten derden male hevet Machometus dat heidensche volc bedrogen." Ende ter stont doe hi dit geseit hadde, verkeerde hi sijn ogen, ende voer die menschelike stemme belkede hi, ende te hant creech hi dat vallende oevel ende viel onsachtelic op die eerde, ende des derden dages ontfenc hi swaerre wrake der zelver zuucte. Aldus sloech hem die almachtige God mit eenre ongeneseliker plage ende beroefden van alre kunst der scrift, also zeer dat hi geen letteren en kende. Ende hi wert noch mit swaerre plagen geslagen inder zielen ende lach thent totten dage sijns doots al stom gelijc onsinnigen beesten ende

1) Biënb. hs. A, fol. 159 *b*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 99; in het Cordiale (Quatuor Novissima), gedrukt te Deventer in 1491, fol. 26r „ex libro Apum"; in de Exp. mell. fol. 22d; bij Davroultius V, blz. 19, ex. 6, en bij Pauli, n⁰. 458, maar deze verkort het en laat den naam van Simon weg, terwijl het slot aldus luidt: „So bald er das geret, da erschlug in der dunnerklapff, und der blitz verbrent in." Jan Matthijssen beweert, dat hij het verhaal, dat hij kort weergeeft, heeft hooren vertellen, en plaatst het in 1341, terwijl Matthaeus Parisiensis als jaartal 1201 opgeeft (zie „Het Rechtsboek van den Briel," blz. 73). Thomas zegt, dat het „bina in onsen tiden geschiet is." Het jaartal bij Matthaeus kan dus goed zijn. Ook keizer Frederik heeft volgens Gregorius, lib. IX, Mozes, Christus en Mohammed de drie grootste bedriegers der wereld genoemd, zie Michael, II 316.

bleef nochtan inder leliker onzuverheit. Ende sich een wonderlic myrakel! Sijn bislaepster [1]) Alijt konde hi noemen, ende die bekende hi, mer Boëcius boec vander heiliger drievoudicheit, dat voer sijn ogen geleit wort, dat hi te voren buten conde, en conde hi nader plage niet noemen, noch en bekendes niet." Waarschuwend laat Thomas hierop volgen: „Hier om en ganc niet over die gesette termyne, mer houde altoes een goede mate inder scrift."

Door de vreeselijke straf, aan Simon voltrokken, toont God, dat hij naar welgevallen over alle kennis te beschikken heeft. Misbruikt de mensch zijn verstand, dan ontneemt God hem die gave en maakt hem aan de dieren gelijk. Vandaar dat ook het zich verhoovaardigen op zijn kunde een gruwel is in Gods oog. Het is een miskennen van zijn goedheid, en in zijn toorn over zooveel ondankbaarheid toont hij den mensch diens nietigheid. Bij Jan Matthijssen [2]) leest men van „Meester Alaen, die die meeste clerck ter warelt was," maar God daarvoor niet dankte. In zijn overmoed meende hij, dat hij zijn geleerdheid uit zich zelf had. „Daerom dat hij geplaecht wort, ende binnen eenre nacht in sinen slaep wert hi beroeft al sijnre consten ende was also pueyr leeck als een, die nye letter en leerde." 's Morgens, toen hij een sermoen zou houden, werd hij het gewaar, en beschaamd verlaat hij zijn land. Overal zwerft hij rond, wordt arm en voorziet ten slotte in zijn onderhoud door varkens te hoeden. Zijn berouw is groot. Elk uur van den dag beweent hij zijn zonden, „sodat onze Heer God mit dat hem sijn berou meerde, liet hem oic rysen sijn conste, ende hy quam in dien staet tot volcomen berou ende tot volcomenheit sijnre consten." Later bekeert hij zelfs na een geleerd dispuut een „scismaticus", een Jood te Rome, die zóó getroffen werd door zijn uitgebreide kennis, dat hij zei, dat wie zóó sprak, Alanus moest zijn of de duivel.

Etienne de Bourbon [3]) deelt hetzelfde mee van een beroemd prediker te Parijs, die, zooals Etienne heeft hooren vertellen, zich in een sermoen aldus uitliet: „Gracias habeat inde cruci-

---

1) Priesters, die er een concubina op na hielden, kenden ook Caesarius (zie Dial. mir. III 29 en VI 35), en Jacques de Vitry (nº. CCXL).

2) Blz. 71. In noot 2 aldaar wordt er op gewezen, dat het verhaal het eerst voorkomt in de voorrede der uitgave van het „Doctrinale altum" van Alanus, Deventer 1492. Bulaeus nam het over uit een editie van 1501. Vgl. Hist. litt. de la Fr. XVI 412, en Etienne de Bourbon, blz. 247 noot 2.

3) Nº. 294.

bolus [1]) meus, ad cujus vigilias tantum instititi, quod ad hanc excellenciam sciencie deveni!" Na deze woorden verloor hij geheel zijn geheugen en zijn kennis.

Geen sterveling begrijpt de heilige schrift, of hij moet verlicht zijn door den geest Gods. Zonder den heiligen geest is het niet mogelijk het goddelijke licht, dat in de schrift verborgen is, te verdragen, zooals wij bij Raynerus hebben gezien. Door denken alleen verkrijgt men de waarheid niet. Daarvoor is een openbaring van boven noodig, en krijgt men die, dan is zelfs de domste mensch in staat alles te begrijpen, zooals uit een exempel bij Thomas blijkt. „Ic [2]) heb gesien in Galliën enen iongelinc inder regulier oerde, die weynich geleert was ende grof van verstande, nochtan gaf hi hem zeer vlitelic te leren ende studierde devotelic inder heiliger scrift. Hi had dusdanige ghewoente, als ic zelve van hem bekent heb, dat hi alle avont naden stadigen gebede overdocht, wat hi des dages overgestudiert hadde, ende mitter gedenckenisse leide hi hem neder te slapen. Daer nae, also vroe als hi die scellekens hoerde, die die brueders wecte[n], so quam hem weder voer inder memoriën die leste gedenckenisse der lexen, daer hi des avonts mede ontslaep geworden was, ende mitter gedenckenisse ginc hi te choer om metten te singen ende stont mit toegeloken ogen. In enen visioen wert hem geopenbaert alle die heilige scriftuer, recht als een alte schonen, lanc, ruum ende hoech palaes, ende in dier uren verstont hi alle die scrift so volcomeliken, dat hem geen dinc, oec die alre swaerste questiën, onverstandelic en dochten wesen, mer alle die verborgenheit der heiliger scriftueren onderscheide hi so claerlic als vijf vingere inder hant. Mer als et geviel, dat hi een ogenblic tijts sijn ogen opdede, so verloes hi dat visioen ende en konde niet gedachtich wesen des mynsten punts des visioens anders dan rumelic, mer wanneer hi sijn ogen weder toeloec, so quam dat visioen ter stont weder. Ende dat was boven maten wonderlic in desen visioen, dat hi mitten anderen sanc ende in geenre tijt beroeft en wert van deser contemplaciën of van deser wonderliker zueticheit, mer sijn aendacht wert gedeilt ende gebrukede onbegripeliken beide der vrucht der contemplaciën ende des aendachteliken singens."

Thomas ontmoette eens in „Campaniën" in een Cisterciënser

---

1) lamp.
2) Biënb. hs. A, fol. 154 *d*, en Exp. mell. fol. 16 *a*. Vgl. Dial. mir. X 3: De monacho idiota qui in somnis accepit scientiam praedicandi.

klooster [1]) een abdis, die gedurende vele jaren voor haar dood door gebed dezelfde gunst van God verkregen had. Zij verstond „sonder enige leringe der gramatiken niet alleen die boeke der heiliger scrift, mer si verstont oec alte volcomelic Augustinus boeke vander heiliger drievoudicheit, ende die alre zwaerste questiën vanden boeken bedude si mit alte claren ontbijndingen." „Die eerweerdige Robertus, abt van Vacellen," vertelde aan Thomas, dat hij het zelf had bijgewoond.

Er zijn echter verborgenheden, die God den mensch niet openbaart. Welke moeite men zich ook geeft die te doorgronden, het is alles te vergeefs. Men moet er dan ook maar niet verder over denken. „Daer en is," zegt Thomas [2]), „geen meerre onmerctsaemheit ende meerre dwaesheit dan dat gemoede te becommeren mit sodanigen questiën ende dingen, die niet nutte en sijn geweten ende geen orber en sijn te ondervinden." Zoo men dit op één vraagstuk kon toepassen, dan was het wel op het dogma der drieëenheid. Zelfs den grooten Augustinus, van wien Volusianus zegt [3]), „datter inder ee Godes niet en si, wat hi niet en weet," was het niet gegeven daarin door te dringen, en toen hij van plan was „in enen cleynen boec toe sluten, wat dat onbegripelike sacrament der heiliger drievoudicheit" was, toonde God hem het volgende „myrakel" om hem op het ijdele zijner pogingen te wijzen. „Sinte [4]) Augustinus had dusdanigen gewoente, dat naden dagelixen studieren plach hi des avònts te wanderen op dat oever des meers, ende ander bisscope ende clercke, die hem stadelic versochten om raet ende nutticheit der gemeenre heiliger kerken, volgeden hem van veers nae, ende hi ginc alleen voer, op dat hoer kallinge Augustinus niet en hinderde in sijnre schouwinghe of in sinen vlitigen gedachten. Hier om, doe hi aldus alleen ginc, vant hi opten oever des meers sittende een wonderlic schoen kijndekijn, dat een kuleken

1) Biënb. hs. A, fol. 155 *b*. In het Latijn wordt de naam van het klooster, Argensoles, wel genoemd. Het exempel is overgenomen in de Exp. mell. fol. 16 *a*. Lutgart begreep door God den souter, zie Vita S. Lutg. I cap. 1 § 12.

2) Biënb. hs. A, fol. 158 *a*.

3) Biënb. hs. A, fol. 158 *b*.

4) Biënb. hs. A, fol. 158 *c*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 98, en bij de Vooys, blz. 130. Zie ook den Proza-Sp. d. Sonden, fol. 81 *c*. Sabbe deelt mede, dat dit exempel in zijn jeugd door een onderpastoor te Brugge in de school werd verteld, zie Volkskunde, XIII 20. Berijmd vindt men het door Prudens van Duyse in zijn Klaverblad, blz. 36. Caesarius vertelt hetzelfde in zijn Homeliën, III 10, 11, van een geleerde te Parijs (zie Kaufmann: Caes. v. H. blz. 127 noot 2), en ook wordt het verteld van Alanus ab Insulis, zie Colvenerius, Aant. blz. 123 (II 48 § 3).

had gemaect in die eerde, als die kijnderen, die op der straten spelen, plegen te doen, ende mit enen zulveren lepel sciepet water uut den meer ende goetet in dat cleyn kuleken. Doet die heilige Augustinus so neernstich sach sitten, bleef hi rechtevoert staende. Daer na ginc hi voert ende gruete dat kijndekijn ende vraechde, wattet dede. Dat kijnt antwoerde mit groten eernst: „Ic wil al dit meer uutsceppen ende ghietent in dit kuleken, of ic mach." Uut der antwoerde, recht als uut kijntschen woerden, wert die heilige man verwect tot zuverliken, bequamen lachen ende seide: „O goede kijnt, hoe moechstu dat doen? Dat meer is groet, die lepel is cleyn, daer du mede scepste, ende dat kuleken is cleyn, daer du in ghietste." Ende ter stont seide dat kijndekijn: „Het is mi mogeliker te doen, dat ic voerheb, dant di is te vervullen, dattu dencste." Tot desen woerden wert Augustinus bevaren ende vraechde hem, wat dat waer. Dat kijnt seide: „Du overlegste in dijnre herten ende waenste in enen cleynen boec toe sluten, wat dat onbegripelike sacrament der heiliger drievoudicheit si, ende eer du dat doen moechste, so sel ic bet al dat water deses meers ghieten in dit cleyn kuleken." Doe dit dat kijnt geseit had, verscheent ter stont, ende sinte Augustinus glorificierde Christum in sinen werken ende aenmercte rechtevoert, hoe waer dat kijnt geseit had."

Naar aanleiding van dit voorval uit het leven van Augustinus herinnert Thomas aan hetgeen deze „inden boec vander doep" zegt, n.l.: „Waer men disputiert van donckeren, verborgenen dingen, daer men die godlike scrift niet te hulp en heeft of anders claer leringe, so sel die menschelike vermetelheit bedwingen, want wi en mogen veel dinges niet weten sonder scade der ewiger salicheit, die den menschen belovet is. Nochtan sel men die godlike scrift onderzueken, ende wi en sellen ons niet genoegen laten mitter slechter letteren, want die scriftuer is so geordiniert tot onser oefenynge, dat si dat rechte verstant van binnen openbaert."

VIERDE HOOFDSTUK.

DE DUIVEL IN HET BIËNBOEC.

De liefde tot Jezus en Maria werd in de Middeleeuwen verre overtroffen door de groote vrees, die men voor den duivel had. Hij, de wreede vijand van het menschelijke geslacht, rondgaande als een brieschende leeuw, zoekende, wien hij zal kunnen verslinden, bracht elk oogenblik de ziel in gevaar, en het behoeft ons niet te verwonderen, als wij bij Thomas een zeer groot aantal exempelen vinden, waarin de duivel op den voorgrond treedt. Te meer was die vrees gewettigd, daar de duivel alomtegenwoordig was. Nergens was men voor hem veilig, en ontelbare dienaren hielpen hem in de uitvoering zijner plannen. Thomas vergelijkt ze [1]) bij de „wevele" [2]), wier „kunne menigerhande ende wreet" is. „Die een kunne swemmet inden water, dat ander kunne crupet op der eerden, dat derde blijft inder eerden, dat vierde vliecht inder lucht, ende bi al desen wort beteikent die menichvoudicheit der duvelen, want daer sijn sommige duvels, die daer inden water bliven, ende dese werden vanden poëten genoemt Neptuny. Die ander duvels bliven op der eerden, ende dese werden geheten Incubi. Die ander bliven inder eerden, als inden culen der berge of inden bosschen, ende dese noemt sinte Augustinus duseos. Die ander bliven inder lucht, ende dese noemt die heilige apostel Paulus die geestelike scalcheit der lucht." Almachtig zijn zij echter niet, want „die [3]) duvels

---

1) Biënb. hs. A, fol. 200 *d*. Over den duivel bij Caesarius zie men Roskoff, I 319—326, en Kaufmann: Caes. v. H. blz. 139—141.

2) torren.

3) Biënb. hs. A, fol. 201 *a*. Vergelijk „Vitae Patrum", uitgegeven door H. Rosweydus, Antwerpiae 1628, blz. 554 *b* (lib. IV cap. 50), waar op Job gewezen wordt.

hebben heerscapie, so veel als hem God verhenget, die alle dinc in sijnre macht heeft ende scicket in zekeren getale, gewichte ende mate." Vraagt men aan Thomas, „waer van der duvele macht is," dan antwoordt hij zonder weifelen, „dat si van Gode is" [1]), en God weet in zijn ondoorgrondelijke wijsheid, waarom hij den duivel toelaat de menschen te belagen en te verschrikken.

„Die [2]) horneten [3]) vervolgen oec die byen, ende si aenvechten se uut natuerliken hate." Deze „horneten sijn zeer toernich ende steken die menschen alte scarpelic ende vliegen doer die lucht mit enen basuunliken gelude." De bijen zijn de menschen, en de „horneten" zijn „die duvels, die uut verhengenisse der wrake Gods hem mengen mitten onweder ende mit den donre ende daer mede die menschen ververen ende doen hem scaden ende dodense." Van deze duivelen in de lucht, die de verpersoonlijking zijn van de wilde natuurkracht, en die ons herinneren aan Wodan als wilden jager [4]), verhaalt Thomas het volgende [5]): „Int iaer ons Heren MCCLV [6]) was in Duutschlant so groet, machtich wijnt, ende so grote blixem ende donre, ende so groet hagel, dat die menschen gingen inden steden, of si onsinnich geweest hadden ende hadden anxte, dat die ionxte dach aenstaende waer. Bi Trier hebwi gesien wijngaerden, die te gronde verderft waren, ende wi sagen bossche ende die alre outste boem, die mitten wortelen omgestort waren, ende veel hoger getymmer waren daer nedergevallen. Sommige menschen seiden, dat si gesien hadden die duvels malcanderen gemoeten, recht als menigerhande beesten. Ende," zoo vertelt hij verder, „inder provynciën Levioniken [7]) is bi onsen tiden geschiet, als wi gehoert hebben vanden prior der Prediker brueder der zelver stat, dat daer so groet hagel viel, dat inden steden ende inden dorpen ende op den campen die daken der huse vanden hagel te broken worden. Die wijngaerde worden verderft, ende dat coern opten acker wert nedergeslagen. Die menschen, die buten dakes waren, ende die vogele ende die beesten op den ackeren, stor-

1) Biënb. hs. A, fol. 217 *a*.
2) Biënb. hs. A, fol. 198 *d*.
3) horzels.
4) Zie Grimm: Myth. II, XXXI 767, en De Vooys, blz. 161. Bij Caes. (Dial. mir. V 55) verschijnt een duivel onder het huilen van den wind en het gekraak der boomen, zie Kaufmann: Caes. v. H. blz. 132.
5) Biënb. hs. A, fol. 199 *a*.
6) In het Latijn staat MCCLVI.
7) Zie De Vooys, blz. 161, en Magn. Spec. Ex. V 127. Lat. in provincia Provinciae apud Lemovicas.

ven vanden hagel.... Een hoeder der wijngaerden schuulde inden onweder onder een hutken ende hoerde inder lucht stemmen, roepende aldus: „Hoet di! Hoet di!" Ende een ander antwoerde: „Wat sel ic mi hoeden?" Die eerste seide: „Hoet di, dattu niet en quetste den wijngaerde Peter Rickerdes." Hier om, doe dat onweder gestillet was, vant men, dat des Peters wijngaerde alleen ongequetst was. Dese zelve Peter [1]) was die alre boeste woekenaer ende sculdich in veel ander sonden. Hier uut is te merken, dat hi inden geselscap der boser geesten vriende hadde. Ummer, dat ic waer segge, hi hadde die duvels meer te viande, die hem sijn tijtlike goet bewaerden te troest deses levens ende tot vermeerringe der ewiger verdoemenisse." De duivels wisten zeer goed, wat zij deden, en ook God, die hen liet begaan, wist, dat Peter, misleid door die gunst des duivels, zooveel te zekerder zijn welverdiende straf zou krijgen.

Ook Luther schrijft storm, onweer en bliksem aan de duivels toe. Hij zegt daarvan: „Der [2]) Teufel macht solche Wetter, aber die guten Winde machen die guten Engel. Denn Winde wären nichts anders, denn gute oder böse Geister."

Wanneer de duivels op geen andere wijze de menschen kunnen bedriegen, dan „doen si bewisinge der teikene inder lucht, daer si der sympelre herten mede verwecken tot ongewoenliken verwondernissen, op dat si eren die macht der geenre die sodanige dinge doen, ende die menschen, die van curioesicheit of nyplichticheit hem verbliden, verheffen die bedriechlike teikene der duvelen boven alle myrakele, die vanden heiligen op der eerden waerachtelic geschien." Al blijken zulke teekenen door de duivels te worden gedaan, „nochtan en sijnse mit allen niet als die gelikenisse, die men inden spiegele siet, oec niet en sijn, mer als men die spiegele henen neemt, so en siet men oec niet die gelikenisse [3]). Deze teekenen kunnen dus nooit de vergelijking met hetgeen God doet doorstaan.

Een teeken, als door Thomas hier bedoeld, is „dat oude myrakel van Britaniën," dat hij heeft gehoord van „brueder Henric uut Duutschlant, die wilneer lesemeyster was der Prediker oerde te Kuelen" [4]). Een novitius, eens op reis met een prior

---

1) Lat. Petrus Richardus, sic enim binomius dicebatur."

2) Tischreden, cap. 24 nº. 107. Over „blitzhexen" en „wetterhexen" zie men Grimm: Myth. II, XXXIV 897.

3) Biënb. hs. A, fol. 206 *d*.

4) Biënb. hs. A, fol. 207 *a*. Het exempel vertelde „die zelve prior, daert brueder

van een klooster bij Lyon, kwam „in die woestine van Britaniën" en leidde den prior „op die alre claerste fonteyn [1]), daer een steen boven lach op calumpnen van mormersteen gelijc enen outaer. Die novicius goot water op den steen, ende sonder merren wert die hemel verdonckert, ende die wolken liepen te samen; het donrede ende regende, ende het blixemde zeer, ende altehant wert dat water so groet, dat vander stede een mile weges veer al dat eertrijc scheen te bevloeyen. Doe dat die prior sach, verwonderde hi hem zeer." Toen Thomas broeder Hendrik vroeg, of zulke dingen konden gebeuren, antwoordde deze, „dat si geschien mochten mitter zwarter kunst, die nu den menscen onkundich is, ende mit behendicheit der duvelen, die die lucht verstaren [2]) mogen ende onweder ende regen verwecken, als si willen, so verre alset hem God uut sinen verborgenen oirdel verhenget."

Soms openbaart zich de wrekende hand Gods in het onweer, zooals in het volgende exempel, waaruit men kan zien, „hoe die duvels uut der verhengenisse Gods medewerken tot den dode der menschen." „Inder [3]) scheidinge des lants van Vlaenderen ende Brabant is gelegen een groet dorp vol volcs. Inden dorp was kercwyinge, ende daer waren veel menschen vergadert te spelen, onder wien was een piper, als wi gehoert hebben van meyster Gwilhelmus, dat een geleert, goet priester was ende geboren vanden zelven lande. Die voerseide piper verwecte mit sinen springen ende mit anderen geveerde (*handelingen*) die iongelinge ende maechden tot onkuuschen ende leliken liedekens te singen. Daer nae, doe die hemel des avonts vanden wolken verdonckert wert, ende alle man thuus ginc, was alleen die piper noch niet gesadet vanden spele ende ginc over den wech, singende mitter

---

Henric hoerde, ende die meyster vander oerden, ende die bisscop, brueder Iohan, ende veel ander goede mans." Ook hoorde Thomas het van zijn vader „over XL iaren, die inden lande reet mit den conync van Engelant, Rychart." Ook Jacob van Vitry maakt melding van deze bron in zijn „Historia Orientalis", cap. 92: „In minori Britannia fons quidam esse refertur, cuius aquae supra propinquum lapidem proiectae, pluvias et tonitrua provocare dicuntur," zie Colvenerius, Aant. blz. 157.

1) Dit is de wonderbron van Baranton. Zie over stormbronnen Felix Liebrecht: Zur Volkskunde, Heilbronn 1879, blz. 335, n°. 183.

2) Lat. qui ad tempestates et pluvias aëra possunt impellere, et concitare cum volunt.

3) Biënb. hs. A, fol. 199 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 128. Zie De Vooys, blz. 161. Het „pipen" is ook zondig. In Noorwegen zegt men: „Wer da pfeift, spielt dem Teufel etwas vor, der dann auf der Schwelle oder auf dem Nacken des Pfeifenden tanzt oder gar ihm auf den Nacken speit," zie Liebrecht, blz. 332, n°. 172.

pipen ende springende ende boertede [1]) in schemp. Ende twe kijnder, dat herdekens waren, vlogen, doe si sagen, dat die donre ende blixem aenstaende was, ende schuulden onder die hage, ende si sagen opelic, dat daer een blixem quam op den piper ende dode hem ende sloech hem den enen arm of. Ende rechtevoert sagen die zelve herdekens, dat daer onversiens quamen twe alte zwarte honde, die des doden pipers arm tusschen hem beiden droegen." De priester wilde het lijk niet op het kerkhof begraven. De vrienden van den „piper" zeiden echter: „Al is hi vanden donre gedoot, hi toech nochtan mitten anderen gelovigen totter kercwyinge." Hier om lietet die priester doe, al wasset hem te onwil." Maar „doet morgen geworden was, vant men dat graf open, ende die dootkijst was ledich, ende men mach wel geloven, dattet lichaem vanden duvelen heengedragen was als die arm."

Even duidelijk als hier blijkt het uit het volgende exempel uit het Biënboec, dat zelfs niet het lijk van den zondaar met rust wordt gelaten. In [2]) Vlaanderen waren twee rijke heeren, die hevig op elkander gebeten waren. De knecht van den een leverde zijn vroegeren meester aan zijn heer over, die hem daartoe had omgekocht, en wilde daarna dezen weer verraden aan de vrienden van den verslagene. Dezen brachten hem echter voor den rechter; hij werd ter dood veroordeeld en opgehangen. „Mer sijn boesheit wert daer na mit noch meerre scanden verclaert. Hi wert om sijnre vriende bede wil vander galge genomen ende in die eerde begraven, ende sonder merren des eersten dages daer nae, doe hi des nachts begraven was, quamen daer onbekende honde ende groeven hem weder op, daert veel menschen aensagen, ende schoerden hem van lede te lede."

In beide exempelen verschijnen de duivels als honden, hoewel in de kerk de hond door zijn trouw en waakzaamheid het zinnebeeld der christelijke deugden is. De oorzaak, waardoor men daartegenover den hond met den booze in verband bracht, is hierin te zoeken, dat niet alleen reeds in de Grieksche mythologie het rijk der dooden door een hond werd bewaakt, maar dat ook de Germanen een helhond kenden, wiens naam, waarschijnlijk Garm, later aan den duivel werd gegeven [3]). Helhonden vindt

---

1) l. vortede, Lat. et posteriorum sonitibus turpiter insonante; Biënb. hs. G, ende oic van after vorten te laten.

2) Biënb. hs. A, fol. 36 *c*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 25, en bij Davroultius V, blz. 206, exempel 2.

3) Zie Sloet: De Dieren in het Germaansche Volksgeloof en Volksgebruik, blz. 30 en 31.

men vermeldt bij Adelbert von Keller in zijn „Erzählungen aus altdeutschen Handschriften" [1]), waar wij lezen:

„Lucifer umb sein hoffart
Musz zu der helle vallen
Mit den sein allen!
Do sol er sein gebunden
Bey den hellischen hunden."

Het aansporen tot het zingen van onkuische liedjes was wel het ergste, wat de „piper" kon doen. Daardoor toch bracht hij de jongelingen en de maagden in de macht van den duivel, die zulke liedjes bedenkt en „der quader menschen herten" ingeeft. Dat „heeft [2]) geopenbaert een zeer scalc duvel, die in eenre stat van Brabant, Nivelle genoemt, navolchde eenre edelre maget int iair ons Heren MCC ende XVI ende seide openbaerlic, daert dat volc hoerde: „Desen schonen [3]) sanc van Martinus heb ic mit mynen gesellen gedicht ende wide gekundicht in menigerhande provynciën in Galliën ende in Duutschlant." Die sanc was alte lelic ende vol onkuuscher woerde." Daar soms heidensche liederen onder den naam van den heiligen Martinus werden gezongen, kan dit lied nauwelijks iets anders zijn „als ein an den pervigiliis s. Martini gesungenes lied. Dafür spricht, dass es ein cantus *celebris* und in Deutschland und Gallien bekannt war" [4]).

Behalve tegen het zingen van gemeene liedjes kan men ook niet genoeg waarschuwen tegen het dobbelspel, dat meestal gepaard gaat met vloeken en godslasteringen, zooals wij boven hebben gezien. Evenzoo is het dansen een zeer gevaarlijk vermaak. „Hoe [5]) scadelic dattet is, bewiset die heilige Augustinus inden boec vander stat Gods, daer hi seit, dat Sipio [6]), die alre edelste hertoge van Romen, liet die bancke vander mercte nemen, daer men op te sitten plach ende zien dansen ende spelen, op dat die Romers, die doe corts inden stride verwonnen

1) door hem verzameld in 1855. (Bibl. des Litt. Vereins in Stuttgart n°. 35), blz. 12, regel 9—13, zie ook regel 24, en vergelijk Grimm: Myth. II, XXXIII 832.

2) Biënb. hs. A, fol. 165 *d*. Zie over den duivel als dichter Ann. d. hist. Vereins, 1888, blz. 75 noot.

3) celebrem.

4) Wolf: Beiträge, I 44. Etienne de Bourbon zegt, dat er pelgrims zijn, „qui, cum loca sanctorum visitant, luxuriosas cantilenas cantant, per quas corda audiencium inflammant et succendunt ignem luxurie," zie n°. 194, blz. 168, en vgl. noot 2 aldaar.

5) Biënb. hs. A, fol. 163 *d*.

6) Scipio Nasica.

hadden die stat Karthago, die lange tijt hoer viant geweest had, hem niet geven en souden te dansen ende te spelen ende daer uut malcander benyden, ende doe si geen stride van buten en hadden, beweget mochten werden tot twidracht. Het is een openbaer quaet teiken inden dansen," zegt Thomas, „dat si omgaen ter luchter zide [1]), in welker ziden geset zellen werden die vermaledide bocke, die daer verliesen zellen dat rike Gods, dat die gebenedide scapen totter rechterhant gegeven sel werden. Nader waerachtiger sentencie des heiligen Augustinus is beter des heiligen dages te ploegen dan te dansen, ende des heiligen dages is zulc werck, als ploegen, dootsonde. Daer om isset veel zwaerre sonde te dansen dan gemeen dootsonde." Voor één geval maakt Thomas een uitzondering. „Die [2]) dansen werden een deel ontsculdicht mer niet altemale, die daer geschien inden bruloften der gelovigen, want dat betaemt, dat si hebben solaes maetliker bliscap, die daer vergaderen inden arbeideliken, zwaren arbeide totter echtscap." Spoedig genoeg toch zullen zij verdriet hebben, want volgens „een gemeen sproke onder den volc is die man weerdich te hebben een cleyn schelleken, hangende aen een gulden veter, die binnen iaers genen rouwe en heeft vanden getrouweden wive."

In alle andere gevallen moet men zich ernstig wachten voor het dansen. „In [3]) Galliën bi Laudunum," zooals Thomas gehoord heeft van den priester van die stad, dansten sommige menschen op een brug, „ende haestelic tebrac die alre starcste brugge, ende si verdroncken alle te samen inden groten water." Toen Thomas nog een kind was, zag hij „inden [4]) danse een alte ydelen wijf, die naden dansen.... onscamelic worstel(en)de mit enen overspeelre, ende doe si ophielt, wert si geslagen mitter haestiger ende onversienre doot ende starf iamerlic."

Vreeselijk wreekte God zich op een „clappende, ydel wijf" in een dorp in Brabant [5]), „die bina alle heilige dage plach te

1) Vgl. Sp. d. Sonden, 1673: „Elk dans of traets (*pas*) mach heten wel Processie vanden duvel Die ter luchterhant wert gaet," en 1677: „God kent die weghe ter rechter hant; Die luchter weghe behoren den viant."

2) Biënb. hs. A, fol. 164 *a*.

3) Biënb. hs. A, fol. 164 *b*, en in „Dat Sterfboeck," Delf 1488, fol. 100[r].

4) Biënb. hs. A, fol. 164 *c*.

5) Biënb. hs. A, fol. 164 *a*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V. 105; in hs. Brussel, n°. 19549, fol. 110 *d*, in „Dat Sterfboeck", fol. 99[r], en bij Pauli, n°. 385 (waar ook vermeld wordt Promptuar. L 35) „Der stier zerreisz ein tentzerin." In de „Exposicie op het Pater Noster" leest men van een meisje, dat eens onder den dans in een stormwind werd opgenomen, door duivels gegeeseld werd en dood neerviel op de

dansen. Ende het geschiede eens, dat ionge mans biden danse kolveden, ende enen, die den bal slaen woude, ontvoer die kolf uter hant ende sloech dat zelve wijf, die daer voerdanste, aent hoeft ende dodese rechtevoert. Doe worden si alle verstoert, diet sagen, ende droegen dat dode lichaem tot horen eygenen huse ende settent op die bare. Doe die priesters mitten clercken quamen ende vigili singen wouden, quam daer die alre zwartste verre, ummer die alre quaetste duvel, ende liep daer toe mit leliken belken ende werp die baer om mitten lichaem ende teschoerde dat mit sinen hoernen van lede te lede, also dat die derm herwert ende derwert verstroeyt worden, ende daer quam onverdrachlic stanc. Hier om vlogen si alle gader, ende dat teschoerde lichaem bleef daer alleen leggen thent des anderen dages toe. Doe die stanc een deel vergaen was, quamen hoer naeste vriende daer in ende droegen dat lichaem uut ende groevent buten den kerchof." God duldt geen vrome handeling bij het lijk van zoo'n zondares, maar openlijk toont hij zijn afkeer voor haar tot waarschuwing der omstanders en van allen, die het zullen hooren. De duivel, wien het stinkende lijk zoowel als de stinkende ziel toebehoort, en daarmee doet wat hij wil, toont zich hier een al te gewillig dienaar van God, want in zijn domheid ziet hij niet in, dat hij tegen zich zelven verdeeld is door aldus mede te werken tot bekeering dergenen, die oogen hebben om te zien en ooren om te hooren.

De toorn Gods openbaart zich soms daarin, dat hij den duivel in den mensch doet gaan, en slechts een reine maagd is dan in staat dezen uit te bannen met het kruisteeken. „In [1]) eenre stat van Brabant, Mechelen genoemt, geschiedet," zooals Thomas van ooggetuigen gehoord heeft, „dat een maget op enen heiligen Sonnendach mit iongen mans zeer lange danste. Hier om, doe si moede was, ginc si te huus, ende rechtevoert doe si woude gaen slapen, wert si beseten mitten duvel. Doe si began te roepen, stont dat gesinde op ende bantse, die daer rasende was,

---

aarde (zie Tinbergen, blz. 180), en in „De Spieghel der penetenciën ende der biechten (hs. Amsterdam, Kon. Acad. 35), fol. 30v, wordt verhaald van een „jonffrouwe, die plach des heilegen daechs geerne te dansene." Zij verbrandt, stinkt vreeselijk, maar geneest later. Een visioen had haar bekeerd.

1) Biënb. hs. A, fol. 137 *a*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 90, en (?) in hs. Moll, fol. 49. Zie ook De Vooys, blz. 176, en Pauli, n°. 548: „Ein mosz gieng nit ab." Het „Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi jussu editum et a Benedicto XIV auctum et castigatum" bevat een hoofdstuk: „De exorcizandis obsessis a daemonio", zooals Sloet (De Dieren enz. blz. 469 noot 1) mededeelt.

mit starken banden. Des morgens wert si gedragen inder ioncfrouwen Mariën kerc [1]), der glorioser moeder Christi, buten der stat, want die heilighe ioncfrou Maria doet daer dick veel myrakelen ende genade [2]). Doe dat die scoelkijnder vernamen, liepen si totter stede in die kerc, daer die maget vanden duvel gemoeyt wert, onder welken een kijnt was, bina XII iaer out, kuenre ende cloeker dan die ander, ende dat kijnt began den duvel te besweren, dat hi uutginge, ende rechtevoert doe die duvel mit opswellinge bewees, dat hi biden navel [3]) was, screef dat kijnt mit sinen dume daer een cruce ende dwanc den duvel allenken mit scrivynge des crucen op te stigen tot den monde wert, also lange thent al dat volc sach, dat die duvel inder gedaenten eens rugen wormes henc binnen inder maget monde, die daer gapede. Doe die duvel hem pijnde weder neder te stigen, riep al dat volc, ende dat kijnt screef haestelic daertegen dat teiken des heiligen cruus ende dwanc den duvel mit groten gewelde uut te gaen. Doe hi uut was gegaen, als wi geseit hebben, inder gedaenten eens ruwen wormes, greep dat kynt kuenlic den duvel mitter rechterhant ende werpen in een gruppe, daer dat regenwater in pleget te lopen. Altehant verscheen die duvel voer die ogen al des volcs, waer van si alle verblijt worden ende loveden Gode. Des kijnts hant bleef daer na zwart als van aentasten des wormes, mer mit wasschen des wiwaters verginc die vleck haestelic. Hier om isset een zeer heilich dinc onnosel ende puer te wesen van alre vlecken der sonden." Want „dat [4]) die puerheit crachtich is tegen die duvels, betugen die wonderlike dingen, die men leest vander heiliger ioncfrouwen Iulianen [5]) ende des toveraers Cyprianus, daer men van leest, dat, doe Cyprianus noch een kijnt was, [hi] van sinen meyster den toveraer gedwongen wert XVIII iaer lanc reyn iofferscap te bewaren, op dat hi over-

1) Lat. mane in Hanswyck ad oratorium gloriosae Virginis extra opidum deportatur.

2) Een vrouw, die staan noch loopen kon, maar op den grond moest kruipen, is daar, terwijl allen het zagen, volkomen genezen. Dit geschiedde in het jaar 1626, en „magister Ioannes Vermeere S. Theologiae Baccal. formatus, pastor in Moerseke iuxta Teneramondam" schreef dat aan Colvenerius den 16den Juni 1626, zie Colvenerius, Aant. blz. 112.

3) Deze duivel doet ons denken aan den hartworm, die zich door een gezwel aan den navel openbaart, vandaar dat men hem ook navelworm noemt. Ieder mensch heeft hem bij zich en sterft, als hij door den mond naar buiten kruipt, zie Sloet: De Dieren enz., blz. 464.

4) Biënb. hs. A, fol. 136 *d*. De legende van Justina en Cyprianus vindt men in „Der Sielen Troest", fol. 83r.

5) Lat. Iustinae.

mids die iofferscap die meerre macht ende gebot over die duvels hebben mocht" [1]).

De duivel schept zooveel behagen in het dansen, dat hij soms zelf meedanst, wel een bewijs, dat het een duivelsche uitspanning is. Het volgende verhaal [2]) heeft Thomas daaromtrent gehoord van den edelen en heiligen man „her Gosen [3]) van Welpen, ridder in Brabant". Deze had een knecht, die 's nachts waken moest, maar hij „was zeer ydel ende onkuusch, ende hi plach te pipen ende te singen ende vergaderde veel maechden ende iongelinge. Doe dese knecht eens avonts pipede ende dansede, sach die voergenoemde ridder, sijn heer, alte openbaerlic, dat een duvel mit hoernen ende mit bernenden ogen [4]) voer den piper spranc ende tot menigerhande manyeren sijnre beweginge hem menichsins verblidende. Doe dat die here den knecht geseit had, ende hi niet oflaten en woude vanden verdoemeliken spele ende alre meest vanden onkuusscheiden, daer hi die maechden mede verwecte, gaf hem sijn here oerlof ende dreeffen van hem." Zijn straf bleef niet uit, want „weynich dage daer na wert die knecht van Gode geslagen mit enen quaden dode ende eynde sijn onsalige leven."

Bij Etienne de Bourbon vindt men eveneens verhalen, waarin de duivel persoonlijk bij den dans aanwezig is. Hij heeft gehoord, dat, „cum [5]) quedam mulier choreas duceret, quidam sanctus vidit demonem super caput ejus saltantem, et ad saltum ejus caput dicte mulieris circumvolvi et agitari in dancia dyaboli." Men behoeft zich daarover volstrekt niet te verwonderen, want de duivel is immers „choreizancium et danciarum inventor et gubernator et procurator" [6]). Op een keer verscheen aan een

---

1) Op Justina had de duivel, door Cyprianus te hulp geroepen, geen invloed (zie het exempel uit de „Exposicie opt Pater Noster" bij Tinbergen, blz. 176), want, zegt de duivel, „dese maghet maecte een cruce, ende tehant smoute ic als wasse, ende ic verloes al mine macht," zie „Aurea Legenda," Somerstuc, fol. 223 *d*. Vergelijk Johannes Bromyard, blz. 176, cap. 17, 21.

2) Biënb. hs. A, fol. 165 *c*.

3) Lat. Gossuinus de Velpia.

4) Lat. villosum, vibrantibus et igneis oculis. „Ein Kobold ist entschieden jener gehörnte, zottige Teufel," Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 112.

5) N°. 270. Jacques de Vitry zegt: „Chorea enim circulus est, cujus centrum est diabolus, et omnes vergunt in sinistrum," zie Etienne de Bourbon, blz. 226 noot 1.

6) Etienne de Bourbon, n°. 461. Zie verder over het dansen voor de kerken, in de kerken en op de kerkhoven Etienne de Bourbon, blz. 168 noot 4, en n°. 195, 462 en 194. Vergelijk verder over dit „opus diabolicum" Paul Meyer in „Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres Bibliothèques," tom. XXXIV, 1re partie, blz. 431 vlgg., en Lecoy de la Marche: La Chaire franç. au moyen âge, blz. 412 vlgg.

heilig man de duivel „in specie parvuli Ethiopi, stantem super quamdam que ducebat choreas, et circumducentem eam ut volebat, et springantem super caput ejus" [1]).

Natuurlijk is alles wat tot dansen aanmoedigt, even zondig als het dansen zelf. „Die [2]) greve van Losen bi Brabant, Lodewicus ghenoemt", kwam eens in gezelschap van „enen zeer cloeken, verstandelen meyster" door een dorp „bi enen danse, daer een maget, schoen van aensichte (die) mit wonderliker zueter stemmen den danser voersanc. Die greve bleef staende ende sachse een wijl tijts zeer vlitelic aen mit sinen gesinde, ende daer na ginc hi heen. Doe die meyster sach, dat hi hem verwonderde, seide hi: „O greve, du verwonderste di vander stemme ende vander schoenheit der voersancster. Du selste di veel meer verwonderen, dat si tehant sterven sel." Die meyster en had nauwe die woerde geeyndet, inden dorp en wert een zeer groet roepen. Die greve sende daer boden ende vernam, dat die zelve voersingster mitter haestiger doot gestorven was." Thomas gelooft, dat de „meyster" dat had kunnen hooren aan „enen cleynen gebreke der steme, dat nauwe een mensch vernemen en mocht."

Het „spelen [3]) mitten vogelen des hemels ende mitten honden der eerden" is eveneens verdoemelijk, „alre meest waert priesters of clerke sijn, die mit den ommelopen sodaniger spele niet en betalen godsdienst, die si Christo sculdich sijn. Ende den edelen leken sijn dese spele oec verdoemelic, isset, dat si mitten speel versumen ende versmaden die dagelixe gebede ende die missen." Het is immers een middel in des duivels hand om den mensch af te houden van het goede! Veel treurigs hebben Dominicaner broeders uit Duitschland hiervan aan Thomas verteld, toen hij met hen den Rijn afvoer van Trier tot Keulen, o. a. dit:

„In [4]) Duutschlant was een edelinc, die hem so zeer gaf te iagen, dat hi op genen Sonnendach of heiligen dach misse en hoerde, mer altoes was hi becommert mit iagen. Sijn ynnige huusvrouwe berispten dicke, mer hi en achtes niet ende hieltet voer wijfs dedinge [5]). Ende het geviel eens, dat sijn wijf nae veel kijnderen, die si gecregen had, eens eertide een kijnt

---

1) Et. de Bourb. n°. 461.
2) Biënb. hs. A, fol. 151 *b*.
3) Biënb. hs. A, fol. 164 *c*.
4) Biënb. hs. A, fol. 164 *c*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 106; in hs. Brussel n°. 19549, fol. 112 *d*, en bij Pauli, n°. 390.
5) Lat. quasi muliebres monitus.

baerde, dat daer had een hoeft als een iachhont mit langen, hangenden oren." Terstond liet zij het begraven. „Doe die man vanden iagen weder thuus quam, vraechde hi, wat kijnt si had. Doe si alle zwegen mit scaemten, toech die ridder sijn sweert uut ende dreichdese, op dat si hem dat kijnt tonen souden. Doe wert sijn huusvrouwe van anxte gedwongen ende geboet, datmen dat kijnt opgroeve tot enen droevigen spiegel, seggende: „Sich, mit hoe openbaren wonder heeft die almachtige God dijn onwijsheit geoerdelt, die geen eer en geveste den heiligen dage ende geen weerdicheit bewesen en hebste den alren heilichsten sacrament des lichaems Christi, ende du en hebste geen heilige tide geschuwet, du en gaveste di tot ydelen spelen ende tot iagen." Doe dit die edel man sach, beterde hi hem ende dede penitencie van sinen voerledenen misdaden."

Minder goed komt een ridder er af, „die [1]) veel huuslude, dat sijn ondersaten waren, daer toe dwanc, dat si alle dage mit hem mosten iagen, ende daer om lieten hoerre veel die ackere ongebouwet ende hoer eygen werck ongedaen ende quamen mit horen wiven ende kijnderen tot groten armoede. Het geviel in enen dage, dat dese machtige ridder mitten sonderlingen knechten sijns huus inden bosch toech ende iaechde een wilt dier. Die honde liepen den wilde nae, ende hi sat op den peerde ende volchde hem. Doe hi inden helen dage niet en vorderde, mer dat wilt altoes sach voer hem vlyen, wert hi mit al sinen knechten onsinnich ende volchde den wilde inder nacht toe, ende naden dage en heeft geen mensche gesien of geweten, wat van hem geschiede, of waer si bleven. Sommige seiden, ende wi gelovens wel, dat die eerde hoer oploec, ende dat si levendich verslonden worden ende in die helle gesent also Dathan ende Abiern" [2]), wier straf het gevolg was van hun verzet tegen Mozes. De straf van den ridder zal ook wel niemand onrechtvaardig hebben toegeschenen, maar die der ongelukkige knechts is door niets gemotiveerd. Zij verdienden integendeel medelijden. Reeds arm door den jachtlust van hun heer, waren zij op den bewusten dag weder gedwongen met hem mede te jagen, en dienstweigering zou hun zeker niet gebaat hebben en zou misschien ook in de oogen van Thomas niet geoorloofd zijn geweest.

Over het steekspel is Thomas al even slecht te spreken als

1) Biënb. hs. A, fol. 165 *a*.

2) Numeri 16:31 en 32. Over het verzinken van spelers in den grond zie men Tinbergen, blz. 53.

over de jacht. De ridders en hun gezellen, die tornooien, „sijn [1]) den gelovigen ende den gemenen volc alte zeer scadelic, also dat hoer verdoemelike ende onverdrachlike cost nauwe enich rijc lant verdragen mach. Die rike huuslude werden daer mede ontgoedet, die borgers der stede werden verbijstert, die arme werden beroeft, ende hem en wert nauwe een stuck broets gelaten, ende dat geschiet altemale daer om, op dat die naem des vromen ridders wide ende verre omgedragen werde mit den clanc, dat is mit den prise der boeven, die om die lande lopen. Ende voerwaer, hoer naem is vergaen mit den gelude, want die stemme des prisens is vergaen." Het is niets dan ijdele roem. „Wat heeft die vroem ridder in sodanigen love meer dan Karolus peert? Gwillerinus van Barris [2]) was in onsen tiden vernaemt die beste ridder; sijn naem wert dicke gehoert, doe hi levede, mer nu hi doot is, en wert hi niet gehoert. Baiardus was een peert by Kaerlus tiden ende heeft nu meer dan CCCC iaer doot geweest, ende nochtan is sijn geruchte gebleven. Pucifal [3]), des groten conyncs Alexanders peert, verdiende dat daer een stat getymmert wert tot sijnre eren ende genoemt wert na sinen naem Pucifal. Ende du ridder, du geselle, wat hevestu mit dijnre vroemheit des gelikes verdient!"

Sommigen waren zoo verslaafd aan dit spel, dat zij daardoor geen gehoor gaven aan de oproeping om de Christenheid te beschermen tegen den inval der Tartaren. Belangrijk is hetgeen wij hierover lezen in een exempel uit het Biënboec, waarin Thomas vooral den nadruk legt op de wraak Gods en op de aanwezigheid der duivels vóór het tornooi. „Int [4]) iaer ons Heren MCC ende XLIII worden bi dat edel stedeken van Nuse op den

---

1) Biënb. hs. A, fol. 160 *c*. De kerk veroordeelde op het Lateraansch concilie in 1139 het tornooi. Humbert de Romans keurt het alleen goed als oefening tot den strijd tegen de ongeloovigen, zie Lecoy de la Marche: La Chaire franç. au moyen âge, blz. 363 en 364.

2) Lat. Guillelmus de Barris.

3) Lat. Bucephalus.

4) Biënb. hs. A, fol. 161 *a*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 100; bij Davroultius V, blz. 88, ex. 5, die als jaartal 1252 opgeeft, en in hs. Brussel 19549, fol. 112 *a*. Vergelijk Dial. mir. XII 16: „De tornamento occisorum iuxta Montenake." Een dienaar van den graaf van Loon zag daar boven het slagveld, waar het leger van den hertog van Leuven door de Luikenaars verslagen was, omstreeks middernacht „maximum tornamentum daemoniorum," en, zegt Caesarius, ik geloof niet „immundis spiritibus tantam fuisse exultationem, si non magnam illic cepissent praedam. De his vero qui in tornamentis cadunt, nulla quaestio est quin vadant ad inferos, si non fuerint adiuti beneficio contritionis."

Rijn vergadert totten tornoy veel edelinge, alse hertogen ende greven, baenroedsen ende ridders. Daer quam over een brueder vander Prediker oirde, genoemt Bernaerdus, mit sinen gesellen ende badt die edelinge zeer oetmoedelic mit tranen, dat si hem zelven wouden sparen ende oflaten vanden ydelen opsette ende wouden te hulp comen der heiliger kerstenheit ende die moeder der heiliger kerken, die in dier tijt zeer bedruct was ende vanden Tartaren iamerliken verwoestet wert in Ongeren, in Polloniën ende in anderen landen. Ende doe daer veel waren, die om sijnre bede wil geern ofgelaten hadden, was daer een greve, genoemt Vander Borch [1]), ende bespottede den brueder ende al die geen die den brueder consentierden, ende vergaderde die schaer der riddere ende began alte onsalichlic dat wrede tornoy. Des morgens vanden zelven dage, als veel menschen seiden, wert daer boven inder lucht gesien recht als een groet, breet nevel, ende daer en tegen ende daer boven schenen veel raven lange tijt te vliegen ende te krochen, ende ic en gelove anders niet, dan dattet duvels waren, die daer deden dusdanigen bewisinge des toecomenden quaets. Ende rechtevoert doe dat tornyeren geschiede, worden die ridders ende die gesellen in so groter veelheit so zeer verslagen, dat daer veel doot bleven. Sommige worden daer rasende, ende veel vielen daer in ewigher zuucten, also dat daer nyemant aen en twivelde, dattet geen menschenspul en was, mer uut der wraken Gods der duvelen spul. Alle, die daer doot bleven, worden overslagen tot drien honderden toe ende LXV [2]), onder welken, als men seide, eerst doot bleef die greve Vander Borch, die den voergenoemden brueder mit versmadenisse wedersproken had. Inder zelver nacht, doe dese dingen des dages daer na geschieden, worden daer gesien die duvels, die hem inder gedaenten gewapender ridderen vergaderden bi dat dorp van Brabant, dat Iska [3]) genoemt is, als ic bekent heb vanden priester des zelven dorps. Ende ic gelove, dat die duvels dat deden in een teiken der bliscap, die si van so groten quade verwachteden."

Wonderlijk is hetgeen Thomas in het volgende exempel verhaalt van een ridder, die, gedood in een tornooi, gedurende eenige uren herleefde, en zittende op een zwart paard — een teeken, dat hij den duivel toebehoorde — verscheen aan zijn knecht

---

1) Lat. quidam comes de Castris.
2) Lat. sexaginta septem.
3) Lat. Ijska maior.

om de andere ridders tot inkeer te brengen. „Ic [1]) heb gesien mijns vaders moey, dat een wijf was van hondert iaren ende XXX. Dese vertelde, dat bi haren tiden aldusdanigen dinc geschiede in Brabant bi Bruesel inden dorp, daer si geboren was [2]). Inden dorp woenden LX ridderen, die wapen droegen, gedeilt over dat kerspel, daerre nu nauwe een en is. Dese beriepen zeer dicke tornoey ende steeckspul tegen die ander ridders, die daer omtrint waren, sonder enich hernes anders dan speer, scilt ende helm ende enen gevouden lynnen rock. Ende het geschiede, dat een ridder, die dick te steken plach, eens qualiken bedect was mit den scilde [ende] gesteken wert mit den speer int herte." Men legde hem in een doodkist, en „doe sijn ouders ende sijn vriende die begangenisse deden, wert daer inder midder nacht wonderlike verstueringe bi dat dode lichaem, ende een ure daer na, doe die knecht uutginc ende gesent wort by dat dorp om een boetscap, ende hem gemoete die dode ridder, sittende op enen zwarten peerde, ende seide totten knecht: „Sit achter mi op, ende ic sel di voren totter stede, daer du biden dorp gesent wertste." Die knecht wert verveert ende sat op, als hem geheten wert, ende doe hi mitten armen hem hielt aen die een zide des geens die voer hem op den peerde sat, ruerde hi mitter hant onwetens die wonde der zide, ende die ridder seide hem: „Steck dyn hant diep in die wonde, ende treck uut dat yser der speren, daer ic mede gesteken bin." Die knecht wert van anxt bevende ende dede, dat hem geheten was. Doe si quamen totter stede, daer die knecht gesent was, seide die ridder: „Sit of, ende segge bisonderlinge dengenen die mi dootgesteken hevet, ende al den anderen, dien du wilste, dat si comen tot sodaniger stede ende zien dat oerdel Gods, dat over mi gegeven is. Ende in een teiken, dattu mi waerachtelic gesien hebste, so toen hem dat yser van sinen speer." De knecht deed, wat hem bevolen was, „ende doe si quamen totter stede, daer die dode ridder sinen dootslager ontboden had te comen, vonden si daer ontellike veelheit van raven ende wuwen, die dat ongevallige lichaem mit crachtigen biten teschoerden."

De voorstelling van de duivels als raven is zeer gewoon, al zijn er verhalen, waarin de raven goede eigenschappen vertoonen.

---

1) Biënb. hs. A, fol. 162 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 102. Zie Wolf: Niederl. Sagen, n°. 321, en Serrure in het „Kunst- en Letterblad", 1841, blz. 103.

2) Lat. Leeuwes scilicet.

Sloet vermeldt [1]), dat zij eens de moordenaars van een kluizenaar pikten en krabden, waardoor de moord uitkwam en de schuldigen te Zurich werden gestraft. Eveneens brachten zij den moord van een herdersjongen aan het licht, als in den ouden tijd de kraanvogels van Ibykus [2]). Maar niettegenstaande deze goede werken staan de raven bij de kerk in een kwaden reuk. Aanvankelijk waren zij wit, doch werden zwart, toen zij zich in de ark paarden. Daar de duivel op des menschen ziel aast, als raven op lijken, is er verwantschap tusschen beiden. Hij heeft dikwijls haar gedaante aangenomen om vrome mannen te verzoeken en werd in die gedaante eens uit het lichaam van een bezetene gedreven. De heilige Augustinus noemt de raven duivelsche dieren, omdat de menschen tot luiheid worden aangezet door haar geroep: „Kras, kras! Tot morgen, tot morgen," doelende op de eerste woorden van het rijmpje: „Cras, cras, semper Cras, Et sic elabitur aetas" [3]). De zwarte kleur der raven, de heilige vogels van Wodan, stempelde haar reeds tot geesten der duisternis.

Naar aanleiding van het herleven van den ridder in het boven aangehaalde exempel beantwoordt Thomas de vraag [4]), hoe het mogelijk was, „dat die dode opstaet ende levede ende sprac ende reet." Hij beroept zich daarbij op het getuigenis „des heiligen paeus Gregorius, daer hi in des heiligen abts Benedictus leven [5]) seit, dat een backers dode lichaem opstont uut den grave ende ginc weder te huus ende wecte dat gesinde te backen." „Nochtan," zegt Thomas, „mogewi op een verbeteren hier van geven een proeflike reden. Doe dat dode lichaem noch versch was, ende die lede noch buchsaem waren, mochte die duvel daer ingaen, recht als een mensche een cleet aendoet, ende die kinnebacken ende tonge weder beroeren totter stemme ende totten woerden die [6]) die ander lede weder brengen totter eer-

---

1) De Dieren enz., blz. 227. Elias en de heilige Benedictus werden door de raven van brood voorzien, zie Sloet, blz. 226.

2) „Velthoenre" begonnen aan het braadspit „te singen ende groet gerucht te maken," ten gevolge waarvan de christen, die hen braadde, gevangen genomen werd en bekende, dat hij een jood vermoord had, zie Biënb. hs. K, fol. 163 *c*, en vergelijk Köhler, I 582.

3) Sloet, blz. 228 en 229. Vgl. Etienne de Bourbon, n°. 9, en de aanteekening daarop. Zie ook De Vooys, blz. 284 noot 1.

4) Biënb. hs. A, fol. 162 *c*.

5) In den Dialogus zoekt men dit exempel tevergeefs.

6) l. ende.

ster beroeringe. Nochtan en konde hi dat niet lange doen, want die natuer des vergancliken lichaems en machte [1]) sonder ziele niet houden inder crachten, ten wert geringe verwect" [2]).

De macht, die hier de duivel toont te bezitten, is hem door God verleend. Vooral 's nachts, daar dan „die mensch lichteliker verveert wordt dan des dages," veroorlooft God om het geloof te sterken sommigen duivels „te scaden ende te openbaren, dat si des dages niet doen en mogen," en Thomas verhaalt dan een exempel, waarin de duivel zich eveneens bedient van een lijk, dat echter verscher is dan dat van den bakker, die reeds begraven was. Of Thomas hieraan gedacht heeft, is niet uit te maken, maar wel is de handeling levendiger, en is slechts een krachtig optreden in staat dezen duivel te verjagen. Wat Thomas hiervan mededeelt [3]) is geschied met een meisje, dat hij in Nivelles gezien heeft. Langen tijd wendde zij allerlei pogingen aan om haar broeder, bij wien zij inwoonde, over te halen haar in de Cisterciënser orde te laten gaan, „mer si en condes niet vercrigen. Doe sette si starkelic op in horen gemoede, dat si na hoerre macht die oerde inder werlt houden woude. Hier om ginc si sonder lynnen cleder, si bewaerde dat vasten ende hielt silencium ende en at geen vleisch. Si stont op te mettentijt ende ginc in die kerc ende betaelde hoer getide gelijc den moniken. Het geviel eens, dat daer des avonts een dode in die kerc gedragen wert, des si niet en wiste, ende wert daer alleen gelaten. Die ioffer stont op inder midder nacht, als si plach, ende ginc in die kerc. Si sat neder ende began hoer getide te lesen. Dit sach die duvel ende benydet ende ginc int dode lichaem ende bewegede eerst die doodkijst. Die ioffer segende hoer ende seide stantachtelic ende riep totten duvel: „Ruste, alre onsalichste, ruste, want du en mogeste niet tegen mi!" Rechtevoert stont die duvel op mitten lichaem ende seide: „Voerwaer, nu mach ic over di, ende ic wil nu mijn onrecht wreken, dat ic dick van di geleden heb." Doe dat die ioffer sach, bleef si onververt, ende greep mit beiden handen een groet cruce, dat daer stont inder kerken, ende sloech den doden op dat hovet, ende dat lichaem viel op die eerde, ende also veriaechde si den duvel mit coenheit des geloves." Zij kon het lichaam niet meer op de baar krijgen, zoodat de priester het

1) l. mach hi.
2) Lat. quin adlentato humore citius corrumpatur.
3) Biënb. hs. A, fol. 200 *a*. Zie Wolf: Niederl. Sagen, n°. 314.

op den grond vond liggen, „ende verwonderde hem des, dattet.... op den hoefde gewont was.” Weenend vertelde zij hem, wat er gebeurd was. Hij weigerde echter het lichaam weder in de kist te leggen en zei, „dattet volc eerst zien soude, wat daer geschiet waer, op dat also die lude verwect worden totten love Christi.” Het meisje, bevreesd voor ijdelen roem, verliet haar land en woonde tot haar dood in Nivelles.

In tegenspraak met de bewering van Thomas, dat de duivel zich niet lang in een lijk kan openbaren, is „Eine wunderbarliche Historie von einer Jungfrou, wie der Teufel ein spiel mit ihr getrieben hat,” welke men vindt in Luther's Tischreden [1]). In Erfurt waren namelijk twee studenten, van wie de een een „schwarzkünstler” was. Zijn vriend kwam door diens kunst in aanraking met een jong meisje, dat hij lief had. Daar hij haar echter tegen het verbod toch aan zijn hart drukte, viel zij dood neer. Goede raad was duur. De „schwarzkünstler” deed den duivel in het doode lichaam varen, waarna het opstond, naar huis ging en deed, wat het meisje „zuvor im Hause gethan hatte. Sie war aber sehr bleich und redete nichts,” wat den argwaan der huisgenooten gaande maakte, die na drie dagen eenige godgeleerden bij haar ontboden. „Da dieselbigen nun sie hart anredeten, wich der Teufel von ihr und floh, und der todte Leib fiel stracks darnieder mit einem groszen Stanck” [2]).

Om de menschen te bedriegen maakt de duivel zich soms meester van het levende lichaam, voert het weg, waarheen hij wil, en legt in de plaats daarvan een „scheme”, een figmentum. Deze duivels heeten „dusiën” en zijn dezelfde, „wien [3]) die heidenen in ouden tiden pleghen bosschen te planten ende te heiligen. Die heiden van Prusen geloven noch, dat desen duvelen sommigen bosschen geheilicht sijn, ende daer om en dorren si daer geen hout houwen [4]). Si en gaen oec nummermeer in die bosschen, dan wanneer si horen goden offerhande doen willen.”

---

1) Cap. 24, n°. 88.

2) Zie over den duivel als dienaar De Vooys, blz. 171; Biënb. hs. K, fol. 222 *b*; Magn. Spec. Ex. VIII 60, dat zijn verhaal ontleent aan Jacobus de Voragine; F. H. von der Hagen: Gesammtabenteuer, Stuttgart 1850, III n°. 86; Köhler, II 613, en Luther: Tischreden, cap. 24, n°. 81.

3) Biënb. hs. A, fol. 202 *c*.

4) Afzonderlijke boomen waren heilig, daar er elfen op woonden. De goden, wien het woud gewijd was, stonden zelfstandig daarnaast, zie Wolf: Beiträge, II 279, en vgl. L. Ph. C. van den Bergh: Proeve van een Kritisch Woordenboek der Nederlandsche Mythologie, Utrecht 1846, blz. 379.

Augustinus zegt van deze duivels „inden boec vander stat Gods [1]), dat si haestelic grepen der levendiger menschen lichame ende voerdense uut den luden, als si Dyanen deden, ende als die bedrogen lude die zelve menschen sagen in anderen landen, die si gemeent hadden, dat si bi hem gestorven waren, so geloefden si, dat si nu onsterflic geworden waren, ende rekenden se voert aen inden getale der gode." In Thomas' tijd gebeurde het nog, dat „sommige wive schenen te leggen inden verscheiden des doots ende haestelic vanden duvelen heengevoert worden, ende in die steden worden weder schemen geleit, die gelijc schenen den lichamen, die heengeleit waren, ende die worden begraven voer dode lichame. Mer die wive worden daer na gesien, dat si onder den menschen wanderden." Thomas wijst dan op de toovenaars, die ten tijde van Mozes voor koning Pharao hun staf in draken veranderden [2]), vorschen maakten en water veranderden in bloed. Volgens Augustinus „voeren die duvels haestelic over die werlt ende haelden heymelic zaet, van welken zade sodanige dinge gemaect worden." De teekenen, door die toovenaars gedaan, waren „waerachtige teikene, ende si en toenden die niet valschelic mer waerachtelic. Waer om soude men dan dengenen straffen, die daer seit, dat die duvels haestelic maken scheme gelijc den lichamen ende die lichame heenvoeren ende die scheme weder lagen in hoer stede? Wie soude daer aen twivelen, dat die duvele veel cloeker ende scarper van verstande sijn dan die menschen? Ende si mogen lichtelic oerdelen van eniges menschen ziecte, waer hi genesen sel of sterven, ende als si zien, dat hi genesen sel, so mogen si en overvoeren tot anderen steden, ende dat mogen die duvels een wijl tijts doen mer niet lange. Si mogen maken een scheme of fantasiën, dat den lichaem alte gelijc is, ende dat lichaem, dat si heenvoeren, mogen si maken onsienlic. Want isset, dat yemant overmids den steen oscolamus [3]) of overmids toveryen der zwarter kunst den menschen onsienlic werden mach, hoe veel meer mach dat dan geschien overmids werc ende cloecheit der duvele!"

Een onomstootelijk bewijs geeft Thomas hiervan in het volgende exempel [4]), dat hij gehoord heeft „uut zeer waerachtigen

---

1) Lib. 18, cap. 18.
2) Exodus 7:12 vlgg.
3) Lat. per adiunctionem lapidis ophthalmii. Over de zwarte kunst zie men De Vooys blz. 176 noot 1; Dial. mir. I 33, V 2—4, en Kaufmann: Caes. v. H. blz. 149.
4) Biënb. hs. A, fol. 203 *b*.

getuge der Prediker ende der Mynrebrueder" [1]. In Duitschland was „een zeer edel ioffer, des greven dochter van Swavenborch [2], die opgevoet was in enen nonnencloester. Dese ioffer wert inder nacht sommige uren lanc vanden duvelen gegrepen ende heengevoert. Ende inden heenvoren was si onsienlic ende ontastelic. Doe dat hoer vleischelike brueder, dat een Mynrebrueder was, dat zekerlic ondervinden woude, nam hi die zelve ioffer sijn zuster op den choer [3]) ende omvencse mit beiden armen ende hieltse alte starkelic." Hierop laat het Utrechtsche handschrift [4]) in overeenstemming met het Latijn volgen: „ende nochtant, alst avent quaem, ende die ur was, soe wart sie onzienlike ende ontastelike uut sinen handen van den duvelen genomen." Dat exempel vertelde Albertus Magnus, „dat een meyster inder godheit was, tot Parijs inder disputaciën, doe daer een questie vanden heenvoren sodaniger wive onder den meysters voer den bisscop van Parijs vercalt wert, als wi waerachtelic gehoert hebben vanden genen die daer mede waren." Jammer, dat Thomas ons omtrent dit ongetwijfeld merkwaardige dispuut verder niets mededeelt. Maar laten wij tevreden zijn, nu wij ten minste weten, dat groote geleerden met zulke exempelen hun beweringen staafden, en laten wij ons vergenoegen met hetgeen Thomas zelf aan het exempel toevoegt. „Hoe die duvels den menschen, die si heenvoren, hoer sinnen benemen," kan hij niet anders verklaren dan dat „die menschen overmids raseriën of crancheit des hernes of mit anderen manyeren so van hem selven comen, dat si mit allen niet en weten, wat men mit hem doet. Mer wanneer sodanige menschen uut den godliken wil of vliticheit der menschen verlost werden vander vangenisse der duvelen ende weder comen totten menscen ende tot horen sinnen, so en werdense nochtan nummermeer so volcomelic genesen, hoer herte en si altoes becommert ende bereit weder te keren, als die geen die eens onsinnich geweest hebben, die comen uut der alre mynster oersake weder totter onsinnicheit. Sommige, die daer gesien hebben die aensichten der wive, die so heengevoert waren, sagen, dat si altoes sijn bleec ende mager, ende hoer ogen sijn meer onstade dan der geenre die niet heengevoert en hebben gheweest."

---

1) Lat. et praecipue beatae memoriae Episcopi Ioannis, magistri ordinis Praedicatorum.
2) Lat. de Suavelenberch.
3) Lat. in gremio. Biënb. hs. G, in sinen scoet.
4) Biënb. hs. G, fol. 95 *c*.

Over het bedrog door den duivel met een figmentum gepleegd in Brabant in „een schoen ende kundich dorp, genoemt Zwarteva" [1]), lezen wij bij Thomas [2]) het volgende. In dat dorp „was een ionc man, die daer liefhad een ionge ioffer. Hi badt die ouders dicke ende sprac van hoerre dochter bruloft. Si weigerdens hem. Binnen dier tijt creech die ioffer die alre zwaerste coude, ende die zuuct wert so zwaer, dat hem allen docht, dat die ioffer starf. Si wert bescreyt, ende die clocken worden geluut, recht als over enen doden. Rechtevoert ginc die ionge man, die die ioffer liefhadde, des morgens vroe, doet noch nacht was, uut den dorp tot enen anderen dorp, ende doe hi doer den bosch ginc, hoerde hi een stemme, recht of daer een maget screyde. Hi liep sorchvoudelic al om ende socht so lange, dat hi die maget vant, die hi hoerde, die men waende, dat daer doot geweest had. Hi seide tot hoer: „Dijn vriende bescreyen di als enen doden, ende hoe bistu hier gecomen?" Si antwoerde: „Hier gaet een man voer mi, die mi geleidet." Hier van wert die ionge man bevaren, ende doe hi nyemant anders en sach dan die maget alleen, greep hise kuenlic ende brochtse in een huus buten dat dorp ende hudese daer." Hij ging daarop naar haar vader, die met zijn vrienden bij het lijk zat, en vroeg hem, „of hi hem geven woude sijn dochter, die hi bescreyde, recht of si doot waer. Die vader verwonderde hem ende antwoerde: „Bistu God, dattu verwecken moechste mijn dode dochter ende nemense tot echte!" Die ionge man seide: „Love mi alleen willichlic, dat ic dijn dochter hebben sel tot eenre huusvrouwen, is dat ic se di levendich ende gesont lever." Die vader consentierdet ende vestichde dat voer al syn vriende. Rechtevoert boerde die ionge man dat lynnen laken op, daer men waende, dat die dode onder bedect waer, ende si vonden daer een wonderlike bedriechnisse, hoedanich geen mensch maken en can. Ende die geen die dusdanigen bedriechnisse des duvels gesien hebben, sagen, dattet binnen gelijc is enen verrotten hout ende buten overtogen mit enen dunnen velleken. Hier na wert die maget weder gehaelt ende horen vader weder gesont gelevert. Nae weynich dagen nam si den voerseiden iongelinc te man ende bleef gesont thent tot onsen tiden toe."

---

1) Lat. Gwerthena.

2) Biënb. hs. A, fol. 203 *d*. Zie Wolf: Niederl. Sagen, n°. 394, en vergelijk n°. 315 en 316.

Doortastend ging een man bij Vlaanderen te werk, „die [1]) daer onder den rete biden oever des meers sijn zieke zuster vant, die men waende dat doot hadde geweest, ende hi leidese weder in sijn huus. Ende inden zelven dage, eer die bedriechnisse des duvels begraven wert, ginc hi int huus, daer sijn zuster alse doot vanden vrienden bescreyt wert. Hi ondecte die bedriechnisse ende toech sijn zweert uut ende houdet te stucken. Doe si alle gader daer van verveert worden ende riepen, waer om dat hi mit so groter wreetheit rasede tegen sijn dode zuster, rechtevoert lachede hi een weynich ende seide: „Ic schyn wreet te wesen tegen mijn zuster: dit en is mijnre zuster lichaem niet, mer het is een bedriechnisse ende bespottinge der duvelen." Doe hi dit geseit had, nam hise alle gader mit hem ende leidse tot sinen huse ende toende hem sijn zuster, die hi wedergehaelt had, ende si bleef gesont thent tot onsen tiden toe." Thomas, bevreesd, dat hij in zijn verklaring van deze verschijnselen zou mistasten, raadpleegde een geleerde, die daarin meer ondervinding had opgedaan, namelijk „meyster Aelbert, mer hi en woude hier niet van oerdelen." Het boven besproken dispuut blijkt dus niet bijzonder vruchtbaar te zijn geweest.

Bij Caesarius treft men allerlei verhalen aan, waarin de duivel de menschen ontvoert zonder een „scheme" in de plaats van het lichaam neer te leggen [2]). Bij zijn tocht door de lucht bedient hij zich gewoonlijk van een mantel [3]) of van een paard [4]), waarop hij in ongelooflijk korten tijd de grootste afstanden aflegt. Een bootsman uit Duinkerken werd tegen middernacht in een kwartier met zijn schip van daar naar Spanje gevoerd en toonde, als bewijs dat hij daar geweest was, zijn vrouw een pasgeplukten sinaasappel [5]). Als belooning voor het gebruik van

1) Biënb. hs. A, fol. 204 *b*.

2) Dial. mir. V 27: De Theoderico converso, quem diabolus transtulit ultra civitatem Lubech. Vgl. Ann. d. hist. Ver. 1891, blz. 240 noot 1.

3) Dial. mir. VIII 59: De Gerardo milite quem diabolus de ecclesia sancti Thomae in India in momento transtulit in terram suam. Zie het humoristisch gedicht van Kaufmann: „Der Thomasritter" (Düsseldorfer Monatshefte, bd. 4). Vergelijk Kaufmann: Caes. v. H. blz. 133 en 134, en Wolf: Beitr. I 4 en 6. De mantel, hier door den duivel gebruikt, is de wenschmantel van Wodan.

4) Dial. mir. V 37: De daemone, qui Everhardum militem transtulit Jerusalem. Zijn lichaam blijft schijndood achter. Vgl. Kaufm.: Caes. v. H. blz. 135, en Ann. d. hist. Ver. 1888, blz. 34, waar hij o. a. verwijst naar zijn Mainsagen.

5) Wolf: Niederl. Sagen, n°. 386.

zijn schip werd het door de booze geesten bevuild [1]). De heksen uit Ferrara vlogen in een oogenblik naar de Jordaan [2]), en op een stroowisch kwam Peter van Wetteren na een kwartier rijdens juist 's nachts om twaalf uur in Egypte aan om den geheimen raad der duivelen bij te wonen [3]).

In geen dezer verhalen treedt de duivel kwaadaardig op. Gerardus [4]) wordt zelfs zeer goed door hem behandeld en op het juiste oogenblik uit Indië bij zijn vrouw teruggebracht, die zich reeds met een ander verloofd had. De verklaring daarvan is hierin te zoeken, dat bij de Germanen [5]) de ontvoering oorspronkelijk geschiedde door een god of door een „an die Stelle desselben getretenes halb göttliches Wesen" [6]). De herinnering daaraan vindt men terug in de Middeleeuwsche exempelen, welke later besproken zullen worden, en waarin engelen hetzelfde doen. Duidelijk blijkt daaruit, dat het geen booze geest was maar Wodan, die verchristelijkt herleefde als duivel of engel [7]).

Eveneens hebben wij een herinnering aan Wodan, maar nu als baardig grijsaard [8]), in het verhaal over een Neptunus [9]), die in zijn rust gestoord, een zevenjarigen knaap doodt. Deze knaap, „geboren vanden alren edelsten geslachte des volcs van Comanen",

---

1) De duivel gooit ook gaarne met „Koth oder mit zerbrochenem Geschirr, worin sich Mist befand," en toont zich dan een „Plage- oder Poltergeist gemeinster Natur", zie Kaufm. in Ann. d. hist. Ver. 1891, blz. 235 noot.

2) Wolf: Niederl. Sagen, n°. 386 aanteekening.

3) Wolf: Niederl. S. n°. 550, naar Wodana, I 29.

4) Zie noot 3 pag. 158.

5) en bij de Ariërs, zie Kaufm.: Thomas v. Ch. blz. 102.

6) Kaufm. t. a. p.

7) Vergelijk Grimm: Myth. II, XXXIII 859. Wodan's wezen was n.l. „ein sehr umfassendes und bot einander sehr fern liegende seiten .... Es konnte darum, als er von seinem himmelstuhl niederstieg, nicht auf *einen* christlichen heiligen übertragen werden .... Es löste sich in seine verschiedenen theile auf, die wieder ihre eigenen schicksale hatten. Die mehr geistigen milden seiten, zu welchen man analogien im Christenthum leicht fand, schmiegten sich christlichen heiligen an, die andern, in welchen er noch wilder, materieller dastand, wurden auf den teufel übertragen", zie Wolf's Beitr. I 32.

8) Zie Grimm: Myth. I, VII 123, en vgl. III, VII 57.

9) Biënb. hs. A, fol. 201 *a*. Zie De Vooys, blz. 162. Dat de neptunus met een knots slaat, herinnert aan Donar, „dessen hammer auch keule genannt wird", zie Wolf: Beitr. II 292. Vergelijk verder F. J. Mone: Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters, 1834, blz. 92, n°. 5; Grimm: Deutsche Sagen, Berlin 1816, I 61, n°. 49 (De neptunus, daar genoemd, haalt een vroedvrouw om zijn christenvrouw, vroeger door hem ontvoerd, bij haar bevalling onder water bij te staan), en Grimm: Kinder- und Hausmärchen (Bibliotheks-Ausgabe), Berlin 1888, I 294, n°. 79 „Die Wassernixe", die zelfs 's Zondags naar de kerk gaat.

was eerst heiden, maar werd later „bekeert totten gelove Christi inder tijt, doe dat zelve volc van Comanen verslagen ende veriaecht wert vanden Tartaren," en vertelde, toen hij „een goet, heilich priester ende een brueder vander Prediker oerde" was, aan Thomas, dat hij eens „mit sinen zusteren ende mit anderen maechden speelde op den oever van dier vloet, ende ter stont, der wile dat si speelden, quam daer uut den water een die alre lelicste man, die ruwe van haer was, ende vervolchde die kijnder, seggende: „Waer om en laet ghi, kijnder, mi niet rusten!" Hier om vloegen si alle gader, ende dat voergenoemde kijnt liep lansamer dan die ander, ende die lelike man die sloeget mitter kusen op den rugge ende dodet rechtevoert, ende hi keerde weder om ende spranc int water." Vóór middernacht werd de knaap echter weer levend, en Thomas gelooft „zekerlic, dat die goedertierenheit der godliker voersienicheit op die tijt inden kijnde wrocht dat werc der salicheit, alset namaels openbaer wert." Van Neptuni worden veel wonderlijke dingen verteld, en het is zeker, zegt Thomas, „dat si dicke gehoert werden ende gesien vanden menschen, mer bi onsen tiden, na dien dat die kersten gelove claerlic begonnen is te prediken, werden si myn gesien, dan si te voren plagen."

Verwant aan den Neptunus, die vleeschelijken omgang had met een vrouw, zijn de duivels als incubi. Dikwijls heeft Thomas in de biecht gehoord, dat zij, „mitten [1]) maechden ende vrouwen onzuverheit deden, ende sommige ander noden se mit vleischeliken woerden totter onzuverheit. Van desen hebwi gesien een ioffer in geesteliken habijt. Si seide, dat si den duvel nye en consentierde totter onsuverheit. Daer van verwonderde ic mi zeer ende en conde niet begripen, uut wat oerdel die almachtige God dat den duvel verhengen mochte over die ziele, die hem niet geconsentiert en had. Hier om, doe ic hoer geen sins geloven en woude, beswoer ic se mit verveerliken besweren, ende ten lesten uutpersede ic mit gewelde van hoer, dat si mi mitten alren meesten tranen ende mit groter scaemten belyede, dat si eer besmet wert inder zielen dan inden lichaem." Daarna had zij berouw „bina totter doot toe ende biechte alle dage mit tranen, ende nochtan en mochte si mit geenre kunst of vliticheit ende mit geenre manyer verlost werden vanden

---

1) Biënb. hs. A, fol. 201 *d*. Uit het „Liber Apum" is het overgenomen door Joh. Nider in zijn „Formicarius," lib. V cap. 10, fol. 140 *b*.

duvel incobus, also dat hoer niet en batede te segenen mit den cruce. Hoer en bate oec niet dat heilige wiwater, noch dat alre heilichste sacrament des lichaems Christi, die oec verveerlic sijn den heiligen engelen. Ten lesten na veel iaren wert die duvel incobus van hoer gehelic veriaecht overmids gebet ende vasten der goddienstiger ioncfrouwen Lutgaert."

Uitvoerig is de wijze, waarop een incubus de menschen kwelt, medegedeeld in het onmiddellijk hierop volgende exempel uit het Biënboec [1]), aan Thomas verteld door, „die eerweerdige, heilige nonne van des Hertogen dal, genoemt Cristina." Toen de in het vorige exempel genoemde maagd aan Christina „op den pinxteravont mit tranen toeseide, dat si niet ontfangen en mocht dat heilige sacrament, want si vanden duvel onkuuschelic gemoeyt worde, doe seide Cristina tot hoer mit groten mededogen: „Ganc, rust zekerlic, ende ontfange morgen dat heilige lichaem Christi, want ic ontfange dijn pijn in mi." Si ginc blidelic heen ende sliep in vreden. Des nachts stont si op mitten anderen zusteren tot den gebede, ende des morgens ontfenc si dat heilige sacrament. Cristina en achte des volna niet, dat si aengenomen had die pijn des wives, die vanden duvel gemoeyt wert, ende des avonts leide si hoer neder om te slapen. Rechtevoert doe si hoer gaf totten slaep, hoerde si, des si ongewoenlic was, geruchte inden stroe, daer si op lach, recht of daer een cleyn verken in geweest had, dat hem onrustelic gewendet had. Si stont op ende en had mit allen geen vermoeden vanden duvel, ende si pijnde hoer mitten spinrocken te veriagen, wat daer waer. Si lach weder neder ende wert anderwerf ende derdewerf gemoeyt ende stont op mit anxt. Doe si dat dick bestaen hadde ende dat stroe bina al om gekeert had, gevoelde si ende verstont ter stont, dat si gemoeyt wert van des viants scalcke boesheit. Hier om liet si dat bedde wesen ende bleef alden nacht sonder slapen. Doe si beden woude, wert si vanden duvel aengestoten ende gemoeyt. Wat meer! Si seide, ende ic gelovet waerlic, dat si nye te voren sodanich ende so groet verdriet geleden en had. Des morgens, doe dat voergeseide wijf gecommunisiert was, quam Cristina tot hoer ende seide: „Ic seg di weder op die pijn, die ic aengenomen had, want ic en heb nauwe sonder anxte mijns levens ontgaen dat gewelt des alren wreetsten becoerres."

Al zegt Thomas, dat hij zich niet herinnert ooit iets over

---

1) Biënb. hs. A fol. 202 *a*.

succubi te hebben gelezen [1]), waarmede hij, zoo het schijnt, te kennen wil geven, dat de duivel in die gedaante zich zelden vertoont, toch lezen wij eenige exempelen in het Biënboec, waarin hij als succubus den vrome tot zonde brengt of tracht te brengen. De „duvels, die den menschen des nachtes openbaren inden slaep ende si bespotten ende besmetten mit fantasiën ende visioenen," kunnen wel niets anders zijn dan dezelfde objectiveering der sexueele neigingen, welke wij bij Caesarius als den succubus leeren kennen. Een dezer exempelen luidt aldus: „Een [2]) monic ginc tot enen besetenen mensch, daer veel volcs om stont, ende die duvel riep hem toe mit smekeliker bespottin[ge] ende seide: „Eya brueder, eya! brocht ic di niet in deser nacht inden slaep een schoen wijf!" Die monic belyede nader confusiën, dat hi inder zelver nacht inden droem besmet was ende dat noch niet gebiecht en hadde."

In een ander exempel verhaalt Thomas [3]) van een Prediker broeder, die hem „inder maechscap toegevoecht is. Hi lach op enen morgen voer prijm op den dormpter ende waecte, ende hi sach den duvel op den dorpter comen inder gedaenten eens zeer schonen wives. Hi wert zwaerlic verstoert, dat men daer een wijf had in laten gaen ende bisonderlinge in dier ure, want hi en had mit allen geen vermoeden, dattet die duvel waer. Sonder merren ginc dat wijf voert totten brueder ende lachte hem vrolic toe, ende al smekende leide si hoer zelven neder op dat bedde biden brueder. Rechtevoert wert die brueder verscricket ende woude hem segenen, mer hi en hads geen macht. Ten lesten leide hi den rugge tegen die want ende stiet des duvels zide mit den voeten, ende doe hi hem mitter vust int aensicht slaen woude, dede die duvel den mont wide op ende viel vanden bedde ende verscheen [4]) ter stont. Vanden worstelen des brueders ende des duvels wert so groet gerucht, dat die brueder, die daer naest sliep op enen anderen bedde, claerlic hoerde ende hem daer zeer van verwonderde. Die brueder, die

---

1) „Et quidem de daemonibus incubis in diversis libris expositorum legi: ut in libris Augustini super Genesin contra Manichaeos, et aliis multis locis (o. a. in „De civitate Dei", XV cap. 23). De daemonibus vero succubis me numquam legisse memini," Colvenerius, II 30 § 2.

2) Biënb. hs. A, fol. 200 *a*. Waar Thomas dit exempel gelezen heeft, is mij niet bekend. Het is opgenomen door Arnoldus Geilhoven in zijn „Gnotosolitos," 6 I 14, 42. Zie De Vooys, blz. 177.

3) Biënb. hs. A, fol. 208 *d*, en bij Choquetius, cap 14, blz. 101.

4) verdween.

vanden duvel gewelt leet, woude roepen, mer hi en konde niet, als hi mi zelve vertelt heeft, ende die stemme wert hem so zeer benomen, recht of hi stom geweest had. Ende het is groet wonder," zegt Thomas, „mit wat cracht of mit wat kunst die duvel dit vermocht bisonderlinge tegen den iongen, die vol was der genaden Gods. Mer dese questie wert geringe ontbonden, als men aenmerket, wat sinte Ambrosius [1]) bescrivet vanden wolven. Hi seit, dat een mensch, die vanden wolf eerst gesien wert, wert gestillet ende gehindert inder stemme vanden scadeliken aensien, ende al isset, dat hi heeft wil te roepen, hi en heeft nochtan der stemmen geen macht, ende die wolf versmaet hem recht als enen, die hi verwonnen heeft ende sijn stemme benomen heeft. Ende dit is een natuerlike zake, want wanneer die wolf die stralen sijnre ogen enen mensch insendet, so verdruget hi ter stont die rescap des menschen gesicht, ende als die verdruget sijn, so verdruget die rescap der spraec, ende also wert hi heesch. Hier om, isset, dat die natuer der wolven sodanige macht heeft alleen overmids den gesichte, hoe veel meer vermach dan die natuer der duvelen, die veel subtijlre, cloeker ende machtiger is!"

In de legende van den heiligen Bartholomeus is het eveneens een succubus, die een priester in gevaar brengt, maar gelukkig door den heilige zelf wordt ontmaskerd. „Daer [2]) was

1) Hexameron, VI cap. 4.

2) Biënb. hs. A, fol. 180 *a*. In de „Aurea Legenda" (Somerstuc, fol. 181 *c*) leest men hetzelfde exempel, maar de eerste vraag is bij Thomas de tweede, en de tweede is bij Thomas de eerste. De priester meent, dat het antwoord daarop de plaats der kruisiging is, maar de duivel zegt: „Het is des menschen hoeft, daer in is die minder werelt." Op de derde vraag antwoordt de duivel zelf, dat hij dat weten moet, daar hij uit den hemel in de hel gevallen is, en dat hij dit toonen moet, waarop hij zich schreeuwend in den afgrond stort. Van den heiligen Andreas wordt dezelfde legende verteld. Men vindt haar in de „Aurea Legenda" (Wijnterstuck, fol. 92 *b*), in de Exp. P. N. fol. 130, en in het Magn. Spec. Ex. VIII 72. De duivel is hier de ondervrager. Zie verder Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 121—123; Köhler, II 13 vlgg.: „Die Ungleichheit der menschlichen Gesichter," en Wodana, 1842, blz. XXXIII, waar op de vraag: „Wie hoch vom himel her ab sey?", als antwoord wordt opgegeven: „Das waiss nach got nyemant dann der teufel: der hat es gemessen. Unnd mag nit wider hin auff kommen." Op het exempel van Bartholomeus volgt dan de voor mij minder duidelijke opmerking: „Erwägt man, dass die aufrührerischen engel sich, wie in den meisten mythologien, so besonders auch in der deutschen als riesen wiederfinden, dann gewinnt die räthselfrage doppelte bedeutung." Over het stellen van raadselvragen zie men Gesta Roman. n°. 70, waar o. a. ook naar Plutarchus verwezen wordt; Etienne de Bourbon, n°. 86; Pauli, n°. 55 (en de aant. daarop, waarin verwezen wordt naar Nasreddin en naar Duizend en Eén Nacht), en n°. 107: Ein künig gab sechs doctoribus sechs fragen uff. Vgl. ook Boekenoogen in de Hand. en Meded. v. Letterk. v. 1901/2.

een eerbaer priester van goeden leven, die den heiligen apostel sinte Bertholomeeus liefhad, ende in sijnre hoechtijt plach hi den armen meer te spisen dan op anderen tiden. Het geviel eens, dat, doe hi op sinte Bartholomeeus hoechtijt misse gedaen had, sach hi den duvel staen in eenre gedaente eens alte schonen wives in eerbaren ende bequamen cledingen. Die priester gruetse ende badt, datse mit hem quaem ten eten. Dat consentierde si ende dedet ende sat mit hem ter tafelen, mer hi en badt doe geen arme lude te gaste, als hi plach. Hier om was sinte Bertholomeeus gedachtich sijns ynnigen priesters, die hem stadelic te dienen plach, ende quam voer sijn poerte in die gedaente eens armen broetbidders. Doe hi riep, quam die knecht totter dueren ende weigerde hem in te laten ende heeten wachten nader aelmisse, thent die maeltijt gedaen waer. Die heilige apostel antwoerde mit enen goedertieren aensicht ende seide: „Ic sel wel wachten, mer segge dinen here, dat hi mi antwoerde ende ontbiede mi weder, wat dat wonderlicste dinc si op der eerden, dat myn dan eens voets lanc is." Die knecht lachede ende quam tot sinen here ende vertelde hem die vrage des broetbidders. Doe die priester daer niet op antwoerden en conde, ruunde hem dat wijf, dat hi te gaste gebeden had, int oer ende seide: „Dat is eens menschen aensichte, dat in allen menschen so onderscheiden is, dat geen aensichte den anderen gelijc en is in gedaenten ende in natueren, ten hevet wat onderscheits." Die priester ontboet den broetbidder die ontbijndinge der vragen. Doe die heilige apostel geprijst had die ontbijndinge, seide hi: „Gaet weder tot dinen heer, ende vrage hem van mijnre wegen, wat den menschen alre meest eygen is in allen dingen, dat hi heeft." Die knecht quam weder tot sinen here ende vertelde die vrage. Doe die priester daer oec niet op antwoerden en konde, ruunde hem dat wijf int oer ende seide: „In allen dingen, dat die mensche heeft, is hem alre meest eygen die sonde." Die knecht quam weder ter poerten ende brochte den broetbidder die ontbijndinge ende seide: „Dese twe vragen sijn wijslic ontbonden. Ic sel noch vragen die derde vrage, ende dan sel ic rusten. Ganc, ende vrage dinen heer van mijnre wegen, hoe menige mile dattet si thent totter hellen." Die knecht quam totten here mitter derder vragen. Doe die priester daer oec niet op antwoerden en konde, ruunde echter dat wijf int oer ende seide: „Dat en weet nyemant bet, dan die ter hellen dicke gegaen heeft ende den wech gemeten heeft." Doe die knecht dese antwoerde van sinen here ontfangen had ende voer die

poerte gebrocht had, seide die heilige apostel: „Dijn here heeft wel geantwoert. Ganc nu, ende segge hem: „Ende wie is die geen die den wech ter hellen dick gemeten heeft anders dan die duvel, die bi di sit in die gedaente eens wives, die mitti schijnt te eten, ende di dese antwoerde sachtelic int oer geruunt heeft, ende soude di te hant gebrocht hebben totter onzuverheit, had ic, apostel Bartholomeus, dien du devotelic gedient hebste, di niet barmhertelic verlost." Sonder merren, doe die knecht sinen here dit geseit had, verscheen die duvel van horen ogen. Die priester verwonderde hem te male zeer ende stont op vander tafelen ende liep haestelic totter poerten, op dat hi sinen verlosser zien mocht, mer hi en vants niet."

Uitvoeriger nog dan Thomas handelt Caesarius van Heisterbach over succubi en incubi. Hij verhaalt [1]) van Johannes, scholasticus in Prüm, „vir quidem satis literatus, sed levis et lubricus. Isti femina quaedam promiserat, quod tali nocte ad eum veniret. Nocte condicta, illa quidem non venit, sed in eius specie consimilique voce diabolus clerici lectum ascendit. Quem putans feminam bene sibi notam esse, cognovit eum. Mane surgens, cum daemonem, quem feminam esse putavit, egredi compelleret, respondit ille: Cum quo putas te hac nocte iacuisse? Cumque ille diceret, cum tali femina, respondit daemon: Nequaquam, sed cum diabolo."

Een [2]) vrouw in Nantes werd zes jaar lang door een incubus gekweld, die haar als een schoon ridder verscheen, en „saepe abutebatur ea invisibiliter, marito eius in eodem lecto cubante." Bernardus, abt van Clarendal, verdreef hem eindelijk.

De dochter [3]) van Arnoldus in Bonn zondigde langen tijd met een incubus. Haar vader zond haar daarom over den Rijn, hopende, dat verandering van lucht goed op haar zou werken. Daarop verscheen hem de duivel, zeggende: „Male sacerdos, quare abstulisti mihi uxorem meam? Malo tuo hoc fecisti." Et mox trusit eum in pectore tam valide, ut sanguinem vomens tertia die moreretur."

In [4]) Soest in Westfalen was een burger, Hendrik genoemd, die op zekeren nacht een schoone vrouw ontmoette „in alba

---

1) Dial. mir. III 10.

2) Dial. mir. III 7.

3) Dial. mir. III 8. Vergelijk ook III 9: Item de muliere in Briseke, quae moriens confessa est, se sex annis cum daemone incubo peccasse.

4) Dial. mir. III 11.

vesta et linea. Zij sprak hem aan, en toen hij op haar woorden geen acht sloeg, „inter brachia sua virum tollens, et multum comprimens, in aera levavit, atque ultra monasterium sancti Patrocli, quod satis altum est, illum transferens, in pasculo deposuit. Qui dimissus, extra mentem factus, cum post horam resumtis viribus respirasset, surrexit, et ad domum suam claustro vicinam, manibus pedibusque reptando, cum labore veniens, ad ostium pulsavit. Surgente familia ut lumen accenderet, clamavit ille: Nolite lumen accendere, non enim mihi expedit illud videre [1]. Et reclinaverunt eum in lectulo suo, quia debilis erat valde, tam in sensu quam in corpore. Tribus noctibus continue intempesta nocte idem daemonium pulsavit ad ostium, Henrico clamitante: Scio quia propter me venit; scio quia propter me pulsat." Postea supervixit annum, debilis et infatuatus."

Belangrijk met het oog op de vele gestalten, die de incubus kan aannemen, is hetgeen wij lezen bij Etienne de Bourbon [2]) van een vrouw, die „incepit aliquando apud se cogitare quod esset munda mulier, et talis que esset digna quod Dominus daret ei visibiles consolaciones; et cum aliquando esset sola in camera sua, de hoc cogitans, visus est fulgor maximus in cameram suam intrare, et cum eo quidam rex pulcherrimus, constipatus multitudine duodecim pulcherrimorum hominum, dicens ipsi horrenti quod non timeret, quia ipse erat Ihesus Christus, cum discipulis suis veniens ad ipsam consolandam. Cui cum multa blanda dixisset et multa ei promisisset si in ejus amore perseveraret, et ipsa hoc ei se facturam promitteret, recessit promittens quod eam sepe visitaret. Similiter in sequenti nocte venit ad eam solus, sollicitans eam ad amplexus et fedam commixtionem; qua consenciente, fecit eam jurare quod non revelaret alicui familiaritatem suam, plurima promittens. Tercia nocte, in minus speciosa forma et habitu venit; post in forma militis, post clerici, post rustici, post monachi, post goliardi. Cum autem, videns se deceptam, confugisset ad confessionem, veniens ad eam sequenti nocte, fere insanire videbatur, comminans ei, et non poterat eam opprimere vel extinguere, ut volebat. Quocienscunque peccabat venialiter, gravius magis ad eam accedebat et magis eam tenebat; quando autem confessa erat et commu-

1) Na zijn, zij het ook onvrijwillige, gemeenschap met een geest der duisternis schuwt hij het licht.

2) N°. 230.

nionem recipiebat, quod erat ei singulare remedium et consolacio, tunc dyabolus a longe stabat, nec accedere poterat, nec turbare, usquequo in alico excessisset. Hoc apud Lugdunum factum est, et hoc ipsa retulit mihi coram fratre Romeo, quondam ibi priore Fratrum Predicatorum, circa annum Domini M°CC°XX°III°."

Het eerst vindt men van den incubus melding gemaakt bij Augustinus [1]), bij wien wij lezen, dat de Galliërs hem dusius noemden. Isidorus, Hincmar en Jornandes maken eveneens van dusii gewag. Deze dusii zijn volgens Wolf [2]) mannelijke elfen, die evenals de vrouwelijke vurig verlangen „nach Kusz und Umarmung der Menschen, indem sie sich dadurch aus ihrem Banne zu erlösen hoffen" [3]); vandaar dat zij niet dan na een krachtigen tegenstand den strijd tegen den mensch opgeven. De vrees, zich een mensch te zien ontglippen, die hen zou kunnen verlossen, maakt hen zoo listig en zoo volhardend en daardoor zoo gevaarlijk. Vreemd is het, dat zij voor hun doel ook gehuwde menschen uitkiezen, want, „wenn es einen alb gab, dann konnte er, wie die elbinnen nur reinen jünglingen, so nur reinen mädchen nachstellen, mit der jungfraülichkeit fiel bei dem weibe die zur erlösung unumgänglich nothwendigste bedingung, wie dort bei dem mann. Die schmutzige sinnlichkeit der griechisch-römischen frauen und sylvanen ist auf unsere genien übertragen, alles feine, zarte und liebliche ist damit gewichen, so dass wir des namens alb selbst bedürfen, um annehmen zu können, dass dies alte elben sind" [4]).

De witte kleeding van den succubus en zijn vreeselijke blik, waardoor hij den mensch de spraak beneemt, wijzen er bovendien duidelijk op, dat wij hier met elfen te doen hebben. Door dien vreeselijken blik werden twee bloeiende ridderfamilies in

---

1) De civitate Dei, XV 23. Zie Berger, blz. 33, en Kauffmann: Thomas v. Ch. blz. 108.

2) Beitr. II 265,

3) Kaufmann: Caes. v. H. blz. 138. Een vrouw, die door den duivel als kalf gedrukt werd en daardoor in onmacht viel, werd door Luther van hem verlost (Tischreden, cap. 26, n°. 58). Zie over het alpdrukken Wuttke, § 402. Van de vrouwelijke elfen zegt Wolf (Beitr. II 239, en vergelijk II 233): „Der hauptzug lehrt, dass alle diese jungfrauen dahin ausgehen, die liebe der menschen zu gewinnen, sich mit ihnen ehlich zu verbinden. Sie scheinen dadurch von einem band frei zu werden, welches sie drückt."

4) Wolf: Beitr. II 267. Voor „frauen" zal men wel moeten lezen „faunen". Vgl. Liebrecht, blz. 400, n°. 10, waar op den Griekschen epialtès gewezen wordt en op de Hotua Pow in Samoa, die de vrouwen beslapen en bevruchten.

Stammheim bij Keulen te gronde gericht [1]). De blik der witte vrouw bij Prüm was zóó verschrikkelijk, dat na haar verdwijning „tam homines quam iumenta multo tempore languerunt, vix mortem evadentes" [2]). Volgens Schotsch bijgeloof beschermt men jonge kinderen tegen den boozen blik (evel eye) door omhanging van een hartvormig sieraad, evenals bij de Romeinen [3]).

„Die vorstellungen von incuben und succuben scheinen mir undeutsches ursprungs," zegt Grimm [4]), „obwol sie sich nachher mit denen vom alb und nachtgeist vermengt haben." Het geloof aan overspel met den duivel won veld, naarmate de ketterij, die sedert het midden der dertiende eeuw van Italië en Frankrijk naar Duitschland kwam, zich uitbreidde. Bij de kettervervolgingen was de omgang met een succubus herhaaldelijk het punt van beschuldiging. Wij vinden den succubus dan ook hier, „eerst sedert dat de heilige inquisitie hare zegeningen over de germaensche landen verspreidde; zij heeft, om zoo te zeggen, het verdienst, dit vuile spook hier ingevoerd te hebben" [5]).

Kunnen uit de gemeenschap met den duivel kinderen voortkomen? Thomas bespreekt die vraag en zegt: „Incubos [6]) generare, Beda in historias Britonum, et multae aliae scripturae testantur. Qua autem ratione hoc fieri possit non video: nisi hac sola, quod virile semen effusum mox in vas muliebre cum debita temperantiae qualitate transfundant. Sed sic proprie generare incubum non dicemus. Infinitas tamen rationes latere humanis ingeniis in rerum secreto naturae plenissime confitemur, et paucissimas respective hominum sensibus apparere."

Veel uitvoeriger, maar in zienswijze met Thomas verschillende op het punt der bevruchting, behandelt Caesarius deze kwestie in het „Exemplum de Hunis, et de Merlino, et quod in filiis incuborum sit veritas humanae naturae" [7]), dat wij hier laten volgen. „Cum gens Gothorum de Asia migraret in Europam,

---

1) Dial. mir. XI 63. Zie Kaufm.: Caes. v. H. blz. 138. Vergel. Grimm: Myth. I, XVII 381.

2) Dial. mir. V 30. Vgl. V 31: De femina, quae a diabolo in specie servi sibi noti pressa, mortua est; V 32: Item de muliere in Are, quae a diabolo amplexata, post paucos dies defuncta est, en V 33: Item de converso, quem diabolus in specie monialis meridie dormientem complexus, intra triduum exstinxit.

3) Liebrecht, blz. 361, n°. 5. Zie ook Wuttke, § 220 over den boozen blik bij menschen en bij heksen.

4) Myth. II, XXXIV 890.

5) Wodana, blz. XL.

6) Colvenerius, II 57 § 16.

7) Dial. mir. III 12.

haberetque mulieres deformes in suo comitatu, eiecit illas, timens ne liberos nimis deformes gignerent, sicque nobilitatem Gothorum deformarent. Quae de castris extrusae, cum errarent in nemore, accesserunt ad illas incubi daemones, genueruntque ex eis filios et filias. Ex quibus processit fortissima gens Hunorum. Legitur etiam Merlinus propheta Britannorum ex incubo daemone, et sanctimoniali femina generatus [1]). Nam et Reges, qui usque hodie regnant in eadem Britannia, quae nunc Anglia dicitur, de matre phantastica descendisse referuntur. Merlinus vero homo rationalis et Christianus fuit; multa futura praedixit, quae quotidie implentur." Zullen zulke menschen ook opstaan na den dood? De Novicius werpt deze vraag op, want, zegt hij, „si homines ex utriusque parentis semine concipiuntur tantum et nascuntur, quomodo dicendi sunt homines, qui partim ex homine, partim ex daemone carnis suae trahunt originem? Numquid resurgit in iudicio, quod non est de veritate humanae naturae?" Ter beantwoording bedient de Monachus zich van hetgeen hij daaromtrent heeft gehoord van een geleerd man, die zeide: „Crementum humanum, quod contra naturam funditur, daemones colligunt, et ex eo sibi corpora, in quibus tangi viderique ab hominibus possint, assumunt; de masculino vero masculina, et de feminino feminina. Sicque dicunt magistri in his, qui de eis nascuntur, veritatem esse humanae naturae, eosque in iudicio, ut vere homines resurgere."

Zooals men ziet, geven Caesarius en Thomas elkander niets toe in het geloof aan het bestaan van duivelskinderen [2]), en misschien zijn er, die bij het lezen van zulke verhalen, waarin zelfs duivelskinderen met name worden genoemd, medelijdend de schouders ophalen in de meening, dat dit geloof beperkt is tot de duistere Middeleeuwen, en dat de Hervorming hierin wel verandering zal hebben gebracht. Dit nu is niet het geval, want juist bij Luther vindt men de uitvoerigste mededeelingen over het verwekken van kinderen door den duivel en over die kinderen zelf. Vóór ik zijn Tischreden kende, verwonderde ik mij er over, dat velen, o. a. Mensinga [3]), wèl heftig opkwamen tegen de Middeleeuwsche Mariavereering, waarin zij een nadeelig bijgeloof zien, dat een demoraliseerenden invloed uitoefende,

---

1) Vgl. Merlijn, vs. 3413 vlgg., en Tijdschr. 19, 78.
2) In het Nederlandsche scheldwoord *duivelskind* leeft de herinnering hieraan nog voort.
3) Zie De Vooys, blz. 64.

maar daarentegen het geloof aan „matres phantasticae" en „wechselkinder" met rust lieten. Na kennismaking met de geschriften van Luther verdween echter die verwondering. Men mag toch veronderstellen, dat Protestantsche theologen, die zich bezighouden met de exempelen, ook de Tischreden kennen. Het vermoeden is daarom gewettigd, dat zij een der hoofdregels der partijdigheid hebben in acht genomen, namelijk dezen, dat men, sprekende over bijgeloof, alleen moet wijzen op wonderverhalen, die men in de werken zijner tegenstanders aantreft. Dat, om vergissing te voorkomen, een grondige studie van de geschriften van geestverwanten — hier van niet-Katholieken — noodig is, spreekt vanzelf.

De geestverwantschap tusschen Caesarius van Heisterbach, Thomas van Cantimpré en Luther blijkt hieruit, dat Luther vertelt [1]) eens zelf van Hertog Johann Friedrich, Keurvorst van Saksen, gehoord te hebben, dat een adellijk geslacht in Duitschland een succubus tot stammoeder had. „Denn so nennet man's; wie denn die Melusina zu Lucelburg auch ein solcher Succubus oder Teufel gewesen ist." „Jam est Quaestio," zegt Luther, „ob das rechte Weiber sind? und ob's rechte Kinder sind? Davon sind das meine Gedanke, dasz es nicht rechte Weiber sein können, sondern es sind Teufel. Und gehet also zu: der Teufel macht ihnen ein Geplärr vor die Augen und betrüget sie, dasz die Leute meinen, sie schlafen bei einer rechten Frau, und ist doch nichts. Desgleichen geschieht's auch, wenn es ein Mann ist. Denn der Teufel ist kräftig bei den Kindern des Unglaubens, wie St. Paulus sagt. Wie werden aber die Kinder gezeuget? Darauf sage ich also: Dasz diese Söhne sind auch Teufel gewesen, haben solche Leiber gehabt, wie die Mutter. Es ist wahrlich ein greulich schrecklich Exempel, dasz der Satan so kann die Leute plagen, dasz er auch Kinder zeuget. Also ist 's auch mit dem Nixen im Wasser, der die Menschen zu ihm hinein zeucht, als Jungfrauen und Mägde, mit welchen er darnach zuhält und Teufelskinder zeuget. Denn sonst Kinder zeugen allein ein göttlich Werk ist, und da musz unser Herr Gott Schöpfer sein, denn wir nennen ihn ja allzeit Vater, und musz auch die conceptio per constituta media, et per homines in einem momento geschehen; denn er gebraucht zur Schöpfung die menschen als ein Mittel, und durch dieselbigen wirkt er allein, und

---

1) Zie zijn Tischreden, cap. 24, n°. 94, en Wendunmuth, deel III, boek V, n°. 256.

nicht durch den Teufel. Darum so müssen's gestohlene Kinder sein, wie denn der Teufel wohl Kinder stehlen kann; wie man denn bisweilen wohl Kinder in Sechswochen verlieret, oder müssen suppositìtii sein, Wechselkinder, die denn die Sachsen nennen Kielkropf."

Hierop volgt een „Historie von einem Wechselkinde zu Dessau" [1]). Luther heeft dat kind, dat reeds twaalf jaar oud was, zelf gezien en ook aangepakt. Het was een zonderling wezen, want „dasselbige that nichts, denn dasz es nur frasz, und zwar so viel, als irgends vier Bauern oder Drescher [2]). Es frasz, schisz und seichte, und wenn man's angriff, so schrie es. Wenn's übel im Hause zuging, dasz Schaden geschah, so lachete es und war fröhlich; ging es aber wohl zu, so weinete es."

Toen Luther deze geschiedenis in het jaar 1541 aan tafel vertelde, deed hij meteen een radicaal middel aan de hand om van zoo'n kind af te komen. Hij zei namelijk, dat hij den vorst van Anhalt geraden had, „man sollte den Wechselbalg [3]) oder den Kielkropf (welches man darum so heiszet, dasz es stets kielt im Kropf) ersäufen." Op de vraag, waarom hij zoo iets aangeraden had, antwoordde hij, „dasz er's gänzlich dafür hielte, dasz solche Wechselkinder nur ein Stück Fleisch, eine Massa carnis seien, da keine Seele innen ist: da ist denn der Teufel in solchen Wechselbälgen als ihre Seele" [4]).

In „Eine andere Historie von einem Wechselkinde" [5]) beweert Luther, „dasz der Teufel seine Kinder für die rechten unterschiebt, wie es auch zu unserer Zeit jemandem widerfahren ist." Wechselkinder worden echter niet ouder dan 18 of 19 jaar [6]),

---

1) Tischreden, cap. 24, n°. 95. Zie ook Wendunmuth, boek V, n°. 257. Wisselbalgen komen reeds in de Indische Veda's voor, zie Wuttke, § 583.

2) „Wechselkinder" eten meer dan tien andere kinderen, Grimm: Deutsche Sagen, I 134, n°. 82. „Von den wechselkindern stammen die bullebacken und bytebauwen ab," Wolf: Beitr. I 227, n°. 324. Zie ook over wisselkinderen L. Ph. C. van den Bergh: Proeve van een Kritisch Woordenboek der Nederl. Mythologie, Utrecht 1846, blz. 6.

3) Kiliaen: Wisselbalgh, wisselinck, puer subditìtius. In het Mnl. vindt men ook den vorm *westelbaren* (l. wesselbaren ?).

4) Heidensch is het geloof, dat elfen kinderen stelen en wisselbalgen in hun plaats leggen, maar niet heidensch is de voorstelling, dat de duivel in den wisselbalg zit. Heidensch is de inwerking van den boozen geest van buiten af. Joodsch en Christelijk is het gaan van den duivel in het lichaam. Zie Grimm: Myth. II, XXXIII 848.

5) Tischreden, cap. 24, n°. 96. Zie ook Wendunmuth, V, n°. 258.

6) Volgens anderen worden ze meestal niet ouder dan 7 jaar, zie Grimm: Deutsche Sagen, I 132, n°. 81, en de noot aldaar op blz. 133.

zoodat men er betrekkelijk niet lang last van heeft. Niet altijd zijn het de kinderen van den duivel, die men in de plaats van echte kinderen vindt neergelegd [1]). Soms gebeurt het, „dasz den Sechswöchnerinnen die Kinder verwechselt werden, und die Teufel sich an ihre Statt legen, und sich garstiger machen mit Scheiszen, Fressen und Schreien, denn sonst andere Zehn Kinder, dasz die Eltern vor solchen Unfläthern keine Ruhe haben, und die Mütter also ausgesogen werden, dasz sie nicht mehr stillen können." Zulke kinderen doopt men wel eens, „denn man kennet sie nicht bald im ersten Jahre, sondern man kennet sie allein an dem, wenn sie die Mütter also aussaugen." Het sterkste staaltje van hun zuigkracht vond ik bij Grimm [2]): een kielkropf zoog namelijk zijn moeder en vijf minnen totaal leeg.

Tot besluit geef ik de beschrijving van een wisselbalg, zooals die voorkomt in Mone's Anzeiger [3]). Een nix „im Hutsebacher See" had haar kind in de wieg gelegd in het huis van een „Köhlersfrau", die daarmee niet erg ingenomen was, want het „hatte einen Kopf wie ein Sester, Augen wie ein Kalb, war aber sonst am ganzen Leibe mager und fahl, wälzte sich in seinem Kothe und krächzte wie ein Rabe."

De duivel behoefde niet altijd als een schoone vrouw te verschijnen om den vrome te bekoren. Ook zonder dat men hem zag, gevoelde men den krachtigen invloed van zijn tegenwoordigheid. Elke slechte gedachte was door den duivel ingefluisterd, elke verkeerde neiging werd door hem ingegeven. Vóór alles was de „vleescelike becoringhe" van hem afkomstig [4]), en bewonderenswaardig was de hardnekkigheid, waarmede de duivel den strijd met den mensch voerde. In het Biënboec leest men [5]) van een vrouw, die zelf aan Thomas weenende vertelde, dat zij zestien jaar „arbeide in eenre becoringe bina alle dage," waarvan „sinte Merten" haar ten slotte verloste. Wij zagen, hoe Walterus in een visioen alle krachten moest inspannen om de weduwe van „ioncker Vrederic, des greven zoen van Vigennen," uit de klauwen des duivels te houden, dien hij met het Ave Maria verdreef. Elisabeth van Wans moest door het crucifix tegen des duivels aanvechtingen beschermd worden.

1) „Zweck des wechsels scheint, dass die elbe bemüht sind ihre art durch das entwendete menschliche kind grösser zu ziehen," zie Grimm: Myth. I, XVII 387.

2) Deutsche Sagen, I 134, n°. 82.

3) 1834, blz. 92, n°. 6.

4) De Vooys, blz. 179 en 180.

5) Biënb. hs. A, fol. 89 *c*.

Soms wordt de bekoring veroorzaakt door het aanzien van een vrouw. „Ic [1]) heb gesien," zegt Thomas, „enen heiligen man, meyster Gwido, enen Beginen priester [2]), van wien ic alte waerachtelic hoerde seggen, dat, doe hi een iongelinc was ende in een stedeken [3]) van Hanoniën die scole regierde, sach hi eens onwijslic een wijf aen ende wert so zeer daer van becoert drie iaer lanc, oec doese al doot was, dat behalven die becoringe, die hi wakende leet, dochte hem alle nacht, dat se hem tegenwoerdich was. Hier om, doe hi gevoelde, dat die duvel niet of en liet, groef hi eens heymelic inder nacht des doden wives graf op ende hielt syn nuese ende sijn aensicht so lange inden dreck des vervulden lichaems, dat hi bina vanden alren meesten stanc verstickede ende viel achterwert, recht als een doot mensch, ende dit was den heiligen man so crachtich, dat hi daer na mit allen geen prekelinge des vleisches en gevoelde".

Het vroegst vindt men dit exempel in de „Vitae Patrum" [4]), waar het aldus luidt: „Frater quidam erat probatus tentationibus in Scithi, et immittebat ei adversarius memoriam mulieris cuiusdam pulchrae in animo, et affligebat eum valde. Et contigit secundum Dei dispositionem, ut alter frater descendens de Aegypto, applicaret in Scithi." Deze vertelde, dat de vrouw overleden was, waarop de eerstgenoemde broeder 's nachts naar haar graf ging, „et fodit locum, et extersit cruorem putredinis eius in vestimento suo, et reversus habebat illud in cella sua. Et cum nimis foeteret, ponebat illos foetores ante se, et improperans cogitationi suae, dicebat: Ecce desiderium quod quaerebas habes illud, satiare ex eo. Et ita ex eiusmodi foetore castigabat semetipsum donec emorerentur concupiscentiae eius."

Een edelen trek verhaalt Thomas van een dame, die zóó bevreesd was door haar schoonheid de mannen te bekoren, dat zij God bad, haar melaatsch te maken. In [5]) Zweden was, zoo-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 120 *b*; Magn. Spec. Ex. V 78; Davroultius V, blz. 151, ex. 6, en De Raisse, 12 Sept. Ook door Jacques de Vitry wordt hetzelfde van hem verteld in het leven van Maria van Oignies (zie aldaar II 3, 9, 10), wier biechtvader Guido was. Vergel. „Der Sielen Troest", fol. 112v: Van enen heremijt, die omme der becoringhen wille sneet een doot wijfs hant of, want hi verwan alle die becoringhen overmits den vuylen stanck.

2) Lat. in Nivella.

3) Lat. in Sonegio opido Hannoniae.

4) Blz. 576 *a*, lib. V, libellus V § 22. Hieruit is het overgenomen in het Magn. Spec. Ex. II 23. Naverteld leest men het bij Jacques de Vitry, nº. CCXLV.

5) Biënb. hs. A, fol. 119 *a*, en in het Magn. Spec. Ex. V 77. Zweden, Lat. In partibus Sueviae, quas Alemannia continet. Vergelijk het Magn. Spec. Ex. IV 30

als Thomas vernomen heeft van broeder Wouter, een „alte devoten vrouwe ende edel van geboerten, die vernoemt was die alre schoenste naden vleisch boven alle die vrouwen des lants. Doe veel edel ende machtige manne dick quamen om haer te zien, wert si daer dick swaerlic van verstoert inder herten, want si had anxte, dat daer yemant van crigen mocht oersake der scanden of der becoringe, als die philosophus [1]) seit: „Dat wort mit groten ende quaden perykelen bewaert, dat vele menschen behaget." Hier om ginc si eens alleen in hoer bedecamer ende storte tranen te Gode ende seide: „O Here Ihesu Christi! ic sie, dat den menschen perikel aenstaende is van mynen vleisch, daer du mi mede ghecleet heveste, want al isset, dattu mijn gemoede so starkelic gevest heveste, dat ic mit allen van geenre ydelheit beweget en werde, nochtan ontsie ic zeer, dat ic sommigen crancken geve zake der becoringe. Hier om bidde ic di, o alre barmhertichste Vader ende Here, dattu mijn gedaente so lelic maecste, dat die lelicheit myns vleisches meer si tot zien een verscrickinge, ende ic verworpen werde, dan mijn schoenheit te voren was in eren." Rechtevoert doe si dit geseit hadde, wort hoer aensicht ontset ende bevlect mitter alre onreynster melaetscap; die bulen liepen haer op, ende die ogen zwollen hoer, die mont wort zerich ende lelic gapende, die nuese wert hovelich ende lelic gecrommet, ende si creech mit allen een vreemt gesichte. Ende sonder merren, doe si uut der cameren ginc, quam

---

(overgenomen uit het Spec. Hist. lib. 23 cap. 99), waar men leest, dat Angadrisina, de dochter van Robertus, niet wilde huwen en „pulchritudinem suam tanquam perditricem pudoris sui petit in turpitudinem commutari." Een non, wier oogen koning Richard van Engeland bekoord hadden, stak ze uit, zie Etienne de Bourbon, n⁰. 248 en n⁰. 500; Lecoy de la Marche: La Chaire franç., blz. 355; Jacques de Vitry, n⁰. LVII, zonder den naam van den koning te noemen; Gnotosolitos, 4 I 1; Magn. Spec. Ex. IX 23, uit Jacques de Vitry; Bromyard, C 3, 4; Pauli, n⁰. 11, waar o. a. ook op het „Speculum Morale" van Vincentius wordt gewezen; hs. Kon. Bibl T 351, fol. 207v; hs. Biënb. K, fol. 138 *d*, en vergelijk verder in het Tijdschr. voor Nederl. Taal- en Letterk. deel 19, het slot van het artikel „Mi liever" van J. Verdam, geschreven naar aanleiding van Willems: Belgisch Museum, I 326, regel 189—448. Over Eufemia, die zich neus en lippen afsneed, zie men het Magn. Spec. Ex. IX 22. Een abdis te Acre sneed zich den neus af, „et faciem deturpavit", waarin velen haar volgden, zie Bromyard, C 3, 5, en Pauli, n⁰. 12. Velen sneden den neus af, „cum se a soldano audissent stuprandas", zie het Magn. Spec. Ex. IX 24 „Legitur in Itinerario Ditmari". In de „Vitae Patrum" komt het motief het eerst voor. Een non, op aanstoken van den duivel door een jongeling begeerd, steekt haar oogen uit met een weversspoel, waarop hij „compunctus corde abiit in Scithim, ibique saeculo renuntians, effectus est probatissimus monachus", Vitae P. X cap. 60.

1) d. i. Seneca.

hoer man hoer te gemoete, ende hi en kende se nauwe biden clederen ende vraechde, wiese waer. Doe si antwoerde: „Ic bint," ter stont wert die man zeer verveert ende verscricket. Doe se dat gesinde sach, riepen si alle gader mit screyen ende verwonderden hem zeer, wat der vrouwen so haestelic geschiet waer. Doe hoer ouders hier van verstuert waren, ende al hoer vriende ende mage raet vraechden mit den medicus, seide hi, dat die zuuct der melaetscap ongeneselic waer, ende dat daer anders geen beter raet toe en waer, dan dat mense sette buten der menschen woenynge." Haar biechtvader, een Prediker broeder, hoorde dat, bezocht haar, „ende vantse wonderlike zeer blide." Hij keurde echter haar opoffering en dus ook de verhooring van haar gebed zeer af, hij werd „verstuert ende en verwonderde hem niet luttel ende scout se, seggende: „O alre onsalichste ende alre dwaeste wijf, du heveste tot scanden ende perikel dijns mans mit neersticheit der bedinge dat werc Gods in di vernyelt ende dijn ouders ende dijn vriende, die Gode loveden ende eerden in di, hevestu nu mit dusdanigen ongelijck gedwongen tot blasphemieren. Doe nu, alre liefste, dat ic di segge: gif di tot gebede, ende aenroep die godlike barmherticheit, op dattu weder genesen moechste." Door die woorden werd zij „alte zeer beweect in screyen ende badt den Here, seggende: „O Here Vader, die heerscapie heveste over mijn leven, ic heb van dijnre goetheit mit betruwen gebeden dese zuucte der melaetscap, op dat ic mit vriër herten ende pueren geest di dienen mochte, mer want ic hoer van mynen geesteliken vader, wien ic mi mit geheelre ynnicheit bevolen heb, dat ic tegen mynre salicheit van di, almachtige Here, dit gebeden heb, so bidde ic dijnre alre goedertierenster mynnen, dattu dijn werc wedermaecste in mi, na dien dattet behaechlic is dinen alren liefsten wille." Daer geschiede een wonderlic dinc! Si en hadde nauwe dese woerde geeyndet, hoer vel en wort weder so claer, ende hoer aensicht wert haestelic so schoen, dat in hoer geen teiken eniger rympe, noch die alre mynste vlecke en bleef." Allen waren hierover verheugd, „ende die edel barmherticheit Christi wert in hoerre alre monde geloeft."

Een dergelijk exempel ontleent Thomas aan Ambrosius [1]). „Een iongelinc van wonderliker scoenheit sach, dat veel edelre vrouwen begeerlicheit hadden in sijnre gedaenten, ende daer

---

1) Lat. Testatur Ambrosius in libro de virginitate.

om wonde hi sijn aensichte mit veel wonden ende woude liever hebben lelicheit sijns aensichts dan schoenheit tot verweckinge vleischeliker wellust" [1]).

Hoe krachtig de bekoring zijn kon, blijkt uit hetgeen Thomas gelezen heeft „inder vader boec" van een kluizenaar, die „so grote becoringe tot enen wive van binnen voelde, dat hi die vingere van sinen handen inden vuer verbrande, nochtan en voelde hi geen zericheit van buten" [2]). In de „Vitae Patrum" [3]) lezen wij van dien „solitarius in inferioribus Aegypti," dat „iuxta operationem satanae mulier quaedam inhonesta audiens de eo, dicebat iuvenibus: Quid mihi vultis dare? et depono istum solitarium vestrum." Voorgevende verdwaald te zijn, wekte zij het medelijden van den kluizenaar op, die haar binnenliet en haar een slaapvertrek aanwees. „Coepit autem diabolus velut sagittis stimulare cor eius in eam. Qui cum intellexisset diaboli esse stimulos, dicebat in semetipso: Viae inimici tenebrae sunt: Filius autem Dei lux est. Surgens ergo accendit lucernam. Et cum inflammaretur desiderio, dicebat: Quoniam qui talia agunt, in tormentis vadunt. Proba ergo teipsum ex hoc, si potes sustinere ignem aeternum. Et mittebat digitum [4]) suum in lucernam, quem cum incendisset, et arderet, non sentiebat propter nimiam flammam concupiscentiae carnalis. Et ita usque mane faciens, incendit omnes digitos." Tegelijk met zijn begeerte werd ook het voorwerp zijner begeerte gedood, want 's morgens werd de vrouw dood gevonden, maar na het gebed van den kluizenaar opgewekt.

Te recht zegt Thomas van den wellust: „Dat [5]) natuerlike vuer wert uutgedaen mit lichten water, mer dat vuer der onzuverheit wort alleen verwonnen mit enen starken gemoede," en om te toonen, hoeveel wilskracht daarvoor noodig is, vertelt hij het volgende exempel: „Een brueder heeft mi vertelt van enen brueder, die noch levet, als ic meen, dat hi lange aenge-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 121 *b*. Overgenomen door Johannes Herolt in zijn „Sermones discipuli de tempore," Keulen 1478, sermo 113.

2) Biënb. hs. A, fol. 192 *a*.

3) Lib. V, libellus V § 37, blz. 579 *a*. Ook in „Der Sielen Troest", fol. 112ʳ, en bij Thomas Wright: A Selection of Latin Stories, 1843 (Percy Society, vol. VIII), n°. 17. Naverteld vindt men het exempel bij Jacques de Vitry, n°. CCXLVI. Zie ook Léop. Hervieux: Les fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge, Paris 1884, II 666.

4) omdat hij daarmede de vrouw wilde betasten.

5) Biënb. hs. A, fol. 192 *b*.

vochten wert vanden brande der onzuverheit, ende doe hi sach, dat hi bina verwonnen wert, sneet hi sijn manlike lede te samen of, ende mit groten perikel ontginc hi nauwe den doot. Dit en vertelle ic daer om niet, dat ic dat werc prise, mer ic verwonder mi te male zeer vander weldiger becoringe der duvele."

Niet minder had iemand te lijden, die zeer wellustig geleefd had, en van wien broeder Hendrik van Keulen of de Duitscher, de metgezel van Jordanus van Saksen, in een sermoen te Rheims vertelde, dat hij zoo zwart werd „ut carbo, torquebatur a dyabolo, maxime membris genitalibus, ita fortiter quod nulla pena tormento suo, ut asserebat, posset comparari; et petebat sibi dari rasorium ut illa amputaret, ne dyabolus in eis haberet materiam vexandi eum; et cum non daretur, volebat surgere, sed non valebat; et in illo dolore mortuus est" [1]).

De grootste strijd moet steeds gevoerd worden tegen de „onzuverheit". De kloosterling, niet in staat den hartstocht te leiden, maar verplicht dien te dooden, was geen enkel oogenblik buiten gevaar. Hoe oud men ook was, nooit moest men meenen, dat men daardoor beveiligd was voor vallen. Openhartig verklaart Thomas [2]): „Wat die iongen van hem zelven gevoelen, en weet ic niet, mer ic bin out LX iaer een myn ende noch gruwelt mi voer den val der onzuverheit." Dat deze vrees niet ijdel is, bewijst hij met hetgeen „nu corts biden stichte van Candacis [3]) geschiet is. Een [4]) clerc was van sijnre kijntscheit reckelic ende zuver, ende doe hi lange tijt inder heiliger scrift gestudiert hadde, ontfenc hi eens canonics proven in eenre hoeftkerc. Daer nae wert hi getogen mit mynne der zielen ende verbutede (v e r r u i l d e) sijn proven om een kerspelkerc, in welker hi VII zeer vruchtbaerlic ende trouwelic arbeide, ende mit prediken ende iaer lanc goeden exempele wan hi die zielen, die die duvel arbeide Christo te nemen. Hier na gevielt, dat een ioffer van LX iaren, die des priesters haren cleet plach te wasschen ende te reynigen, alleen sonder gesellinne in sijn slaepcamer ginc. Wat meer! Dat quam ten lesten tot so groten ongeluc, dat beide die priester ende dat wijf, eer si van een scheiden, verloren die lelye der zuverheit ende die bloem der iofferscap, die si lange tijt bewaert hadden." De vrouw stierf spoedig van berouw, maar de priester

---

1) Etienne de Bourbon, n°. 453.
2) Biënb. hs. A, fol. 126 *b*.
3) Lat. propé Cameracensem dioecesim.
4) Biënb. hs. A, fol. 126 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 84.

volhardde in zijn zonden, „ende dat en is geen wonder, want hoe die stede hoger is, hoe die val zwaerre is."

Afschrikwekkend is het volgende exempel. „Een [1]) priester, alleen zuver geheten inden naem, besorchde een ionge nonne van hoger oerden onder den schijn der geestelicheit. Hier om, doe die ionge nonne oirsake creech, vande si den priester mit eenre ouder nonnen, dat hoer ghesellinne was. Na leckerre spisen ende ongemeten dranc rustede die nonne in eenre stede, ende die zuster in een ander stede. Des morgens woude die oude nonne die ionge wecken, op dat si metten lasen. Eerst besochte si dat mit geruchte, want si hoer silencium hielt, ende daer na mit stoten ende mit cloppen. Doe si niet en vorderde, socht si hoer gesellinne ende en vant hoer niet [2]). Hier om wort die nonne verstoert mit alden gesinde, ende doe sijt om der scanden wil verhuden wouden, dat daer geschiet was, ende niet en mochten, worden hoerre beider doder lichame, dat is des priesters ende der ionger nonnen, te samen begraven, also dat si te samen gevonden worden mit verveernisse ende scande veelre menschen."

Naar aanleiding van dit exempel stelt Thomas de vraag: „Si miraculose an naturaliter factum sit" [3]). Zijn antwoord is: „Quod miraculose et naturaliter fieri potuit. Miraculose ad exemplum facti detestabilis, ut vitetur: naturaliter, quia prae nimio ardore libidinis, in ipso luxu et delectatione coitus, exhauriuntur spiritus animales, et cor nimie dilatatum reclusionem non recipit, subitis motibus interceptum."

Herhaaldelijk waarschuwt Thomas tegen den omgang met vrouwen, omdat daardoor verkeerde begeerten worden opgewekt. Hij is het volkomen eens met Pythagoras, die, „doe een rokeloes geselle seide: „Ic woude liever omgaen mit vrouwen dan mit philosophen," antwoordde: „Die sogen wentelen veel liever inden drec dan inden bloemen" [4]).

---

1) Biënb. hs. A, fol. 117 *c*. Lat. De concubitu ergo talium, narrante mihi sanctissima abbatissa ordinis Cisterciensis, quid nostro tempore in Burgundia accidit, videamus. Zie het Magn. Spec. Ex. V 76, en vergelijk I 96: „Luxuriosus presbyter animam simul et semen effudit," ontleend aan Petrus Damianus.

2) Onze beschroomde vertaler slaat hier over, wat de abdis wèl heeft durven vertellen. Bij Colvenerius (blz. 330, II 30 § 20) leest men: „Unde stupefacta thalamum sacerdotis ingreditur, et ambos in coitu mortuos, presbyterum et monialem, coniunctosque pariter et cruribus brachiisque inflexis turpiter, ita ut irrigidati nulla arte separari possent ab invicem, in lecto iacentes invenit."

3) Zie Colvenerius, blz. 331, II 30 § 21.

4) Biënb. hs. A, fol. 118 *a*.

In het grootste gevaar verkeerde een man in Brabant, „die [1]) zeer schoon was van gedaenten ende van doechden. Dien man begeerde een maecht onkuusschelic. Hi oirdelde dat grote sonde te wesen een ioffer te ontreynen. Hi versmade die onsuverheit, ende hi vloech van hoer ende ginc sitten onder dat gesinde des huses, recht of hi daer veilich waer vander maget. Si volgede hem zeer onscamelic na ende sat op des mans knye ende suchte zeer swaerlic, ende mit omgekeerden ogen uutgaf si die onsalige ziele. Doe die man zwaerlic bedroeft was, recht of hi sculdich waer dier haestiger doot der maget, troeste ic hem, als ic best mocht, ende ic prees, als ic soude, sijn stantachticheit ende dat rechte ordel Gods, dat inder doot der maget bewesen wert."

Dezelfde straf onderging een man, „die [2]) soe onkuysch was, dat on niet genoich en was onkuysheit mit sinen wif te drieven, mer oic plach hie se onabelic aen te tasten. Het geboirden, dat hie op eenre nacht dit dede tegen syns wifs danck, als hie plach, ende syn wif riep ende vloectenen, ende als hyt gedaen had, stont hie op ende ging om syn gevoech te doen, ende tehans gingen uut syn eynde al syn darme ende liepen in die heimelicheit. Ende sonder merren wart hie roepende tot sinen bed gedragen, ende hie seide int apenbair, wat hie gedaen had, ende bat, dat men on sin vinger afsloege, want hie dair soe grote heit in hadde, ende des dages ten drien uren sterf hie."

Heftig gaat Thomas te keer [3]) tegen „een middelaersche der onzuverheit, dat is een wijf, die mit horen bosen rade toeschuumt totter onzuverheit." Zulk gezelschap moeten de meisjes schuwen, „want den maechden en is niet scadeliker dan dit quaet. Voerwaer ic verwonders mi, ende ic hebs mi lange verwondert," zegt hij, „dattet weerlike recht sodanige niet en piniget, dat om een cleyn dinc enen dief verordelt ende hanget. Die ee Moyse heeft geboden in Levitico, waert sake, dat yemant enen mensch stael ende vercofte, dien soude men sonder barmherticheit doden. Daer geschiet diefte mitter hant ende diefte mitten rade, ende dese twe sijn even grote sonde. Mit wat pinen selmen dan pinigen dat vule wijf, die een maget bedriecht ende hoer ziel den duvel levert ende dat lichaem der onsuverheit! Voerwaer, men en mach genen mensch meer onteren of scaden dan in sijnre dochter of in sijnre huusvrouwen."

1) Biënb. hs. A, fol. 118 *d*, en bij Gilemans.

2) Biënb. hs. G, fol. 62 *b*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 87, en bij Davroultius V, blz. 226, ex. 1.

3) Biënb. hs. A, fol. 121 *c*.

Met blijkbaar welgevallen vertelt Thomas [1]) het wedervaren van zoo'n vrouw, die ten tijde van Thomas te Rheims „een goet, zuver ende reyn wijf," de vrouw van een armen timmerman, wilde overleveren aan „een rijc man van gelde, mer arm van doechden." Voorgevende haar nicht te zijn, bezocht zij haar en vroeg, wat haar man was. De timmermansvrouw antwoordde: „Ic heb enen goeden man, die wel tymmeren can." Rechtevoert zuchte dat oude wijf zeer diep ende seide: „Och arm, hoe bistu, der alre bester vrouwen dochter, tot dusdaniger onsalicheit gecomen, dattu een tymmerman te man heves, die in dinen geslachte so veel groter ende riker mage heveste." Doe si dit geseit had, ginc si van daer, recht of si droevich geweest had, ende en sprac niet meer. Des vierden dages quam si weder ende seide: „Voerwaer, ic bin zeer sorchvoudich, op dattu na dinen ongeluck comen moechste tot overvloedigen rijcdom. Hier om heb ic gevonden enen wech, hoe dat geschien mach, isset dattu mi horen wilste. In deser stat is een rike ende zeer machtich man, die mi ghisteren seide, doe ic dijn ongeluck bescreyde, dat hi di begeert ende lief heeft boven al. Mit desen selstu hebben, wat dijn lichaem behaget of baten mach." Dat ionge wijf seide: „Ic heb enen goeden man, die beter is, dan ic bin, ende ic en begeer geen goet te vermeerren mit sonden." Doe toende hoer dat oude wijf een smekende aensichte, recht of si hoer daer verblide, ende seide: „Alre liefste nycht, hier om heb ic di alte lief," ende doe si dit geseit hadde, ginc si heen. Ende na drien dagen quam si weder ende seide: „Com, alre liefste nycht, ende laet ons te samen gaen inder glorioser ioncfrouwen Mariën kerc." Dat eenvoudige, ionge wijf en had mit allen geen quaet vermoeden ende ginc mitten ouden wive. Doe si te samen heengingen voer des rike mans doer, wert dat ionge wijf gegrepen, als dat oude wijf voer verwaert had, ende wort gebrocht in die binnenste camer. Hier om was dat ionge wijf alte zeer begaen ende neigede hoer tot des ouden wives ore ende seide: „Mi is in deser nacht geschiet nader wive gewoente. Daer om, alre liefste nycht, verlosse mi in deser uren, ende in geloven love ic, dat ic morgen weder comen sel." Dat oude wijf consentierdet ende oec die rike man. Hier om ginc dat ionge wijf weder te huus ende bedochte, wat si best doen mochte. Si bereyde drie starke wive van horen gebueren ende sette se hey-

1) Biënb. hs. A, fol. 121 *d*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 80, en bij Pauli, n°. 408, waar ook Hollen, 143, vermeld wordt.

melic mit roeden in hoer slaepcamer. Doe dat oude wijf quam, vensde haer dat ionge wijf, recht of si se mit schonen clederen woude cleden ende leidese int huus. Doe die doer gesloten was, ende si ontcledet was, liepen die drie wijfs toe ende sloegen dat onsalige wijf also zeer, dat hoer dat bloet vanden lyve vloeyde, ende si en hielden niet op van slaen, thent dat si also lange worstelde, dat si die doer op creech ende daer uut spranc ende vloech mit allen nackt over die straet. Doe si hem alle daer van verwonderden, diet sagen, hoerden si, wat daer geschiet was, presen si hoechlic dat stantachtige, ionge wijf inder zuverheit ende brochten dat geruchte, alset reden was, over al die stat, ende si wan veel meer in eren ende in gloriën ende goeden geruchte, dan si gecregen soude hebben in allen overvloedigen goede des riken mans."

Nog slechter liep het af met een koppelaarster, die niet zoo slim was als de vorige, maar veel machtiger door haar duivelskunst. Zij bedroog een jonge maagd, verleidde haar „ende [1]) omleide se VII iaer ende vercoftse menigen man voer een onbesmette ioffer, want mit hoerre toveriën dede si dat, dat die maget enen ygeliken man dochte mit allen onbevlect wesen. Hier na gevielt, datse te samen inden bouwe doert zaet gingen, ende dat oude wijf ginc voer, ende dat ionge wijf volchde hoer na, ende sonder merren wert dat oude wijf vanden duvels begrepen, daert die maget aensach, ende wert doer die lucht also verre gevoert, dat si se niet langer gesien en conde." Den volgenden dag biechtte de maagd alles den broeder, die dit aan Thomas verteld heeft, „ende si had waer berouwe ende leefde daer na reckelic."

Met koppelaarsters stelt Thomas overspelers, „die hoerre naesten huusvrouwen besmitten," op één lijn. Hij begrijpt niet, „waer om inden weerliken recht niet ingeset en is, datmen so onmenschelike sonde pinighe," en hij verhaalt dan het volgende exempel [2]) om te bewijzen, „hoe groet quaet ende hoe leliken dat dese sonde is." Een ridder in Duitschland „stont op inder stilre nacht van sinen wive ende ginc uut. Doe hi mit enen vreemden wive gesondicht had, quam hi inder manen schijn weder te huus, ende sijn wijf sach sijn aensicht van veers doert venster ende riep verveerlic. Tot horen roepen liepen te samen

---

1) Biënb. hs. A, fol. 122 *c*.

2) Biënb. hs. A, fol. 122 *d*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 81; bij Davroultius V, blz. 7, ex. 6; in Franz Pfeiffer's Germania III (1858), blz. 433 „Predigtmärlein" n⁰. 25, en bij Wolf: Niederl. Sagen, n⁰. 374.

die maechden des huus ende oec die knechte, ende rechtevoert doe si horen here sagen, riepen si alle gader, recht of si des duvels aensicht gesien hadden. Doe dat die ridder sach, verstont hi, dat sijn aensicht die rechte gedaente verloren hadde ende uut den godliken oerdel nader lelicheit sijnre sonde verveerlike lelic geworden was. Doe hi hier om hem verborgen had thent des morgens, ginc hi totter kerken ende woude den priester biechten, op dat hi verdienen mocht sijn eygen gedaente weder te ontfangen. Doe hem van veers die koeyen te moete quamen ende ander beesten des dorpes, die men ter weyden dreef, belkeden si rechtevoert alle gader ende vlogen achterwert, herwert ende derwert, waer si konden, recht als vander blixem of vanden vuer. Dat zelve deden oec die harden, ende alle die geen die hem te moete quamen. Die priester sat inder kercdoer om sijn getide te lesen. Ter stont doe hi den ridder sach, segende hi hem ende ginc haestelic in die kerc ende sloet die doer na hem toe. Doe viel die ridder neder voer die kercdoer ende riep: „Ontferme di, heilige vader, ontferme di over den alren onsalichster sondaer. Ic en bin die geen niet, die ic schijn te wesen, mer dit is mi geschiet om mijnre sonden wil, dat ic aldus vreselic gedaen bin, mer sette mi daer voer penitencie, wat du wilste, ende so sel ic verwachten, wat God mit mi doen wil." Na de biecht ontving hij weder „sijn eerste gedaente mit alre schoenheit," zooals velen, die den ridder goed kenden, Thomas „waerachtelic tugeden."

Behalve „quade ende onreyn gedachten [1], dat onsuver gesichte der ogen [2], die onmenschelike boesheit des quaden raets" [3] en „onzuverheit in woerden" [4], brengt ook „gheilicheit inden cussen totter onzuverheit" [5]. „Hoe grote lelicheit daer uut comen," wil Thomas echter niet openbaren „den genen die des niet en weten, op dat si niet zwaerliker vanden duvel becoert en werden." Hij bepaalt zich er dan ook alleen toe er tegen te protesteeren, en aardig met het oog op de wijze, waarop hij dat doet, is het volgende exempel, waarin wij hem leeren kennen als een gemoedelijk, maar niet minder streng priester. „Doe [6] ic was te

1) Biënb. hs. A, fol. 118 *b*.
2) Fol. 119 *a*.
3) Fol. 121 *c*.
4) Fol. 123 *b*.
5) Fol. 127 *a*.
6) Biënb. hs. A, fol. 127 *a*; Magn. Spec. Ex. V 85; Davroultius V, blz. 149, ex. 2; Gilemans; Pauli, n⁰. 618 „Es schreibt ein doctor, dem dis exempel widerfaren ist."

Bruesel in Brabant, quam een maget tot mi, arm van goede ende schoen, ende badt mit veel tranen, dat ic hoer ontfermen woude. Doe ic hoer heete seggen, wat hoer lette, seide si: „O mi onsalighe, doe mi een priester tegen mynen wil mit gewelde cussen woude, sloech ic hem mitter hant int aensichte, dat hem die nuese bloede, ende als mi die clercke seggen, so moet ic daer om te Romen gaen." Doe en konde ic mi nauwe onthouden van lachen, ende ic sprac hoer wat neerstelic toe, ende ic verveerde hoer, recht of si zwaerlic gesondicht had. Ten lesten ontfenc ic van hoer enen eet, dat si staen woude tot mynen gebode. Doe seide ic hoer biden ede, die si ghedaen had: „Ic gebiede di, of die priester of een ander priester di gewelt woude doen mit cussen of mit tasten, so slae hem starkelik mitter vust een oge uut, of du moechste, ende en spaer daer in geen oirde of weerdicheit. Want dat is geoerloft die zuverheit te beschermen mit slagen, recht of hi (l. men) sijn leven beschermede." Men schijnt deze opmerking zeer geestig te hebben gevonden blijkens den Latijnschen tekst, waar men leest: „Hoc ut dixi, omnes qui aderant, et ipsam puellam in risum maximum et laetitiam concitavi" [1]).

Thomas heeft in Galliё een „ioffer" gezien, wier voortreffelijkheid hij niet wil verzwijgen, en die even kuisch en hardhandig was. Zij was een wees en „diende [2]) in hoers brueders huus, dat een ridder was, voer een cameriere. Si en woude mit allen geen mans boerten toelaten, ende doe si op enen dach becommert was salsen te maken, was daer een vanden gesellen, die se cussen woude, mer het was te vergeefs, want si sloech hem altehant mitten stoter, daer si die salsen mede te wreef, op sijn hoeft. Doe si hem zeer gedaen had, seide hi: „O alre boeste wijf, waer om hebstu mi geslagen, doe ic boerten woude!" Si antwoerde: „Ende ic heb oec gespeelt." In zulker doecht volherde die edel ioncfrou ende wert zeer vernaemt, dat die grevynne van Eutholismo [3]) si tot hoer nam ende gafse hoerre dochter, der conynginnen van Engelant, tot eenre camerieren, op dat si hoer dochter leerde. Doe dese namaels geens sins enen man nemen en woude, wert si mit veel conyncliken gaven ende eren weder gesent in Galliёn, ende in een cloester [4]) wert

1) Zie Colvenerius, blz. 356, II 30 § 51.
2) Biёnb. hs. A, fol. 127 *b*; Magn. Spec. Ex. V 86; Pauli, nº. 619.
3) Lat. de Engolismo. Deze Gravin was de moeder van Isabella, gemalin van Jan zonder Land, zie Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 95.
4) Lat. in domo hospitali apud Pruvinum.

si een oetmoedige zuster, ende wi hebbense gesien, dat si een meystersche was vanden zusteren des cloesters, ende inden dienst Christi was si van arbeide ende van ouder gecrenct." Van haar vernam Thomas, dat in Engeland een zeemonster gevangen was, waarover reeds boven gesproken is.

Als biechtvader had Thomas meer dan menig ander de gelegenheid kennis te maken met de zwakheid der menschen. Vandaar dat hij zoo ernstig waarschuwt tegen „die ontbijndinge in onzuverheit, die onnatuerlike sonde", die geschiedt „bi hem zelven of bi enen anderen." Deze zonde „mach geheten werden een galle alre sonde." Bekommerd als Thomas is voor het heil zijner naasten, vertelt hij het vreeselijke uiteinde van een zeer zondige, oude vrouw „Rycarda [1]) ghenoemt, die hoer mit deser sonde plach te besmetten. Si woende menich iaer in enen cloester, nochtan en had si niet vander geestelicheit of vander doecht, mer si was so veel te quader, als si geloeft had heilich leven te leiden. Si starf ende wert begraven int cloester, ende rechtevoert des eersten nachts daer na wert daer openbaerlic gesien een alte zwarten soge, die mit zeven [2]) zwarten kuedekens quam int cloester ende groeven dat oude wijf weder op ende teschoerden dat onsalige lichaem van lede te lede ende verstroeyden hoer darme ende togense langes den ommeganc des cloesters. Doe dat geschiet was, verscheen die soge mitten kuedekens ende liet daer onreyn voetstappen. Ende het is zeer wonderlic, want sommige vanden nonnen en conden die soge mitten kuedekens niet zien, mer si hoerdense bescheidelic krochen." Dat komt daardoor, „dat sommiger lude ogen myn bequaem sijn der duvelen fantasiën te sien, mer sommige sijn van natueren doersichtich, also dat si die duvele zien mogen, als si lichame aengenomen hebben."

Met smart denkt Thomas aan het lot van een schoolvriend, „enen lieven ende zeer kuusschen, goeden geselle, ... mer och arm," zegt Thomas [3]), „hi wert naemaels van enen sinen meyster verleidet ende tot deser leliker sonde gebrocht. Hi wert van mi ende van sinen anderen vrienden ende gesellen vermaent, waer om dat hi, die so edelen man was, hem gave tot so scandeliker onreynicheit. Hi hielt dicke op, mer hi viel altoes weder in die zelve sonde. Ten lesten quam hi tot dusdanigen verdoeme-

1) Biënb. hs. A, fol. 114 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 72.
2) Men denke hier aan de zeven hoofdzonden.
3) Biënb. hs. A, fol. 115 *b*; Magn. Spec. Ex. V 70, en Gnotosolitos, 16 I 4, 3.

liken eynde. Syn mage, dat edel mans waren, quamen tot hem in die stat, daer hi canonic was, ende bleven bi hem met veel gesindes. Doet avontmael gedaen was, ende die ionge canonic die gast te bedde gebrocht had, ende hi hem te slapen gaf, eer die knechte vaste ontsliepen, began hi verveerlic te roepen ende starkelic om hulp. Die knechte worden verstoert van hoers heren roepen ende stonden op. Doe si mit allen geen zake sijns roepens en vonden, waren se merkende ende haelden haestelic den deken mit den canoniken. Die deken quam ter stont ende sat voer des iongen canonics bedde, die so riep, ende vermaende hem, dat hi sijn sonden biechten soude ende aenropen die godlike hulpe ende niet die menschelike hulp. Doe dit die deken hem mit groten stemmen toeriep, ten lesten na langen roepen des dekens sach hi hem mit ververliken ogen aen ende seide: „Wee den genen die mi bedrogen hevet! Waer toe sel ic aenroepen die godlike hulp? Sie, ic sie nu die helle open, ende die duvelen sijn hier tegenwoerdich, die ververlic begerende sijn mi te gripen." Doe si alle gader hem mit tranen toeriepen, dat hi hem segenen soude, scheen hi daer nae niet te horen, ende loec sijn ogen toe ende keerde sijn aensichte van hem, ende mit verveerliken roepen gaf hi den geest."

In het onmiddellijk hierop volgende exempel schildert Thomas ons iemands strijd tegen deze zonde, diens vurige begeerte naar een kuisch leven en diens ongemotiveerde straf. „Inden [1]) bisdom van Cameric was een man, die mitter zelver sonde besmet was. Die quam mit sinen priester tot mi ende badt, dat ic hem absolvieren woude. Ic had hem in veel iaren dick absolviert ende penitencie geset, ende hi viel al weder in die sonde. Doe ic hem senden woude totten bisscop, op dat hi swaerliker gecastiet worde, badt mi sijn priester, dat ic den berouwigen sondaer mit zulke voerwaerde absolvieren woude, dat hi mit gebugeden knyen den Here voer ons bidden soude, waert dat hi naemaels weder in die zelve sonde viel, dat dan rechtevoert die godlike wrake hem pinigen soude. Ic gaf daer volboert (t o e s t e m m i n g) toe, ende och mi onsalighe, dat ic daer volboert toe gaf! Hi bugede doe ter stont sijn kniën ende badt wrake over hem, waert, dat hi weder viel in die zelve sonde. Ic absolvierde hem, ende hi ginc blidelic van ons, mer des Dinxdages of des Woensdaechs na Paeschen viel hi uut ingeven des duvels in die selve sonde, ende ter stont riep hi verveerlic, als mi

1) Biënb. hs. A, fol. 115 *c*, en Magn. Spec. Ex. V 71.

sijn priester naemaels vertelde: „Die wrake is op mi!", ende hi starf mitten alren bittersten dode." Uit de gewilligheid, waarmede de man de hem gestelde voorwaarde aannam, bleek zijn oprechtheid, alleen maar overschatte hij zijn wilskracht.

Eigenaardig is de trek, dat het frissche gras de aanraking van iemand, die door wellust verteerd wordt en brandt van begeerte naar zich zelf, niet verdragen kan: zóó zeer is die zonde in strijd met de natuur. Thomas kende een zondig man, „die [1]) mit deser sonde besmit was," van wien een priester, „die van goeden geruchte was," vertelde, dat, „doe die man voerginc opt groene velt, ende die priester hem navolchde, vant hi, dat die voetstappen des geens die voerginc, alte openbaerlic blec geworden waren inden grase, recht of se mit vuer geruert hadden geweest." Later hoorde Thomas, dat die man schandelijk gestorven was, „want God en piniget geen sonde so dick mit quader doot als dese sonde." Sommigen zeggen dan ook, en Thomas is het met hen eens, „dat nyemant, die in deser sonde volhardet, thent dat hi coemt boven die outheit des starfliken levens Christi, verlost en mach werden dan mit sonderlingen myrakel ons verlossers." Dikwijls heeft Thomas in de biecht ondervonden, dat zelfs mannen van 80 of 90 [2]) jaar met deze zonde besmet waren.

„Die [3]) salige meyster Petrus, die wilneer kantor was te Parijs, heeft vertelt enen, die ic alte wel bekende," zoo verhaalt Thomas, „dat hi gesien had een stede inden grase, daer des avonts clerke geseten hadden, die mit deser sonde besmit waren, ende des morgens, doe alle die steden daer omtrint overvloedelic bedouwet waren, wert die stede alleen druege gevonden sonder enigen dou, recht of si mede sculdich waer inder sonde." De reine natuur heeft een afschuw van alles wat onrein is; daarom groeit niets meer op plaatsen, waar een misdaad is gepleegd. De douw nu, welke onmiddellijk van den hemel komt, behoort tot het reinste in de natuur [4]). Vandaar dat het bezoedelde gras door haar niet verkwikt wordt.

Een wonderlijk voorval vertelde „die [5]) eerweerdige Bonifacius, die wilneer bisscop was van Lausanen ende doe ter tijt regierde

---

1) Biënb. hs. A, fol. 115 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 73.
2) Lat. centenarios.
3) Biënb. hs. A, fol. 116 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 74.
4) Kaufmann: Thom. v. Ch. blz. 114.
5) Biënb. hs. A, fol. 115 *a*; Magn. Spec. Ex. V 69, en Gnotosolitos, 16 I 4, 3.

te Parijs die scole vander Godheit," aan Thomas en aan veel andere studenten. In de biecht namelijk had hij van een clerc gehoord, dat hij „van quader gewoenten hem zelven plach onkuuschelic te betasten..... Doe hi dat op een tijt, als hi gewoenliken was, doen woude, creech hi in sijn hant een slange, ende daer om wert hi so zeer verveert, dat hi rechtevoert totter biecht quam ende dede penitencie mit veel tranen."

Deze „onzuverheit" is zóó groot, dat zelfs „die duvels hem veronweerdigen of scamen [1]) vander sonde, die tegen die natuer is." Duidelijk komt dit uit in het exempel, waarin de duivel door zijn afkeuring een vrouw tot inkeer brengt. „Doe [2]) ic," zegt Thomas, „menich iaer lanc in dat bisdom van Cameric des bisscops stede bewaerde in biecht te horen, quam een wijf ende biechte mi mit alte groten rouwe ende scaemten, dat si hoer totter sonde gewennet hadde. Ende eens, doe si op horen bedde hoer oncuusschelic had (ende) hoerde [si], dat die duvel tusschen hoer ende der want mit scateren riep driewerf: „Tfi! tfi! tfi!", ende daer mede beteikende hi die onweerdicheit. Dat wijf wert vander stemmen bescaemt ende liep inder zelver ure tot mi, ende doe icse absolviert had, ginc si heen, ende dede bitter ende zwaer penitencie, oec meer dan ic hoer geset hadde."

„Bina [3]) inder zelver tijt," zoo gaat Thomas voort, „hoerde ic een ander wijf, die mi mit veel tranen biechte, die hoer zeer besmet had inder zelver sonde ende hoerde des duvels stemme, seggende: „Doe, du onsalige, doe, dattu doeste, het sel di cort wel betaelt werden, dattu nu doeste." Ende niet langhe daer na, doe dat wijf gebiecht had ende die sonde gelaten, starf si van groten anxte, ende die penitencie, die si hier niet en vervulde, die betaelde si int vegevuer mit alte zwaren pinen."

In geen van beide exempelen toont de duivel een kwaadaardig karakter. Integendeel, het is alsof wij een vrome zijn afkeer hooren uitspreken over het kwaad en hooren wijzen op de gevolgen er van. En hiervan zijn meer voorbeelden. In een exempel treedt de duivel bestraffend op tegen twee schoolknapen, „die [4]) de alre onsedichste scolenaers waren, die niet alleen des meysters correctie niet liden en wouden, mer oec die ander

1) Vergel. Tinbergen, blz. 57.
2) Biënb. hs. A, fol. 114 *c*; Magn. Spec. Ex. V 67, en Gnotosolitos, 16 I 4, 3.
3) Biënb. hs. A, fol. 114 *c*; Magn. Spec. Ex. V 68, en Gnotosolitos, 16 I 4, 3.
4) Biënb. hs. A, fol. 77 *b*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 42; in het Cordiale, fol. 40ʳ, en bij Wolf: Niederl. S. nº. 195.

scoliers, die leren wouden, brochtense dick tot onsedicheit ende tot ontbondenheit, ende dat en conde noch en dorste die meyster niet beteren. Het geviel, dat die meyster starf, ende des derden of des vierden dages daer na openbaerde die duvel in des meysters schijn midden inder scolen mit eenre yseren roede, daert alle die scoliers sagen, ende sonder merren stont hi op mit enen wreden gesichte tegen die twe iongelinge, ende mitter yseren roede dreichde hise te doden ende verscheen haestelic. Rechtevoert worden die twe van verveernisse rasende, ende na weinich dagen storven si."

Al blijkt hieruit, dat wij wel degelijk met een duivel te doen hebben, wiens booze blik doodelijk is, de hoofdzaak is, dat hij zich verontwaardigd toont over zooveel slechtheid en ongehoorzaamheid. Een vader, toornig over het slechte gedrag zijner kinderen, zou misschien even zoo zijn opgetreden. Nog vreemder wordt het, als wij zien, dat de duivel de prelaten wijst op hun verdorvenheid en wel zóó, dat ieder, die niet geheel verhard was in het kwaad, zich ongetwijfeld zal hebben bekeerd. Over sommige hooge geestelijken was Thomas volstrekt niet goed te spreken. Niets nu was meer geschikt om hun verkeerdheden in het licht te stellen en daardoor op te komen voor het belang der onderzaten, dan het exempel, waarin de duivel zelf de prelaten dankt voor hun hulp. „In [1]) enen consilio," zoo lezen wij, „daer veel bisscopen vergadert waren, wort een clerc gedwongen te prediken. Hi en was niet luttick begaen, hoe hi weerdelic prediken mocht voer so veel prelaten der heiliger kerken. Ende doe hi in sinen gebede lach voer der tijt, dat hi prediken soude, quam tot hem die duvel ende seide tot hem: „Wat bistu begaen desen clerken te prediken? Segge hem dit ende anders niet: Die princen der duusternisse der hellen grueten die princen der kerken, ende wi dancken hem alle gader blidelic, want mitten prelaten werden ons te samen geoffert hoer ondersaten, ende overmids hoerre versumenisse coemt bina tot ons alle die werlt. Dat ic di seg, dat seg ic di onwillens, want ic werde daer toe gedwongen uut den gebode des alren oversten." Die clerck antwoerde: „Isset, dat ic hem dit seg, si en zellens my niet ge-

1) Biënb. hs. A, fol. 30 *a*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 23, en in Pfeiffer's Germania III, blz. 435, n°. 27. Zie verder Colvenerius' Aant. blz. 29. Let men op hetgeen Jacques de Vitry (n°. CLI) vertelt, dan blijkt het, dat deze duivel bij Thomas kwaadaardiger is, dan hij schijnt te zijn. Een duivel toch sprak door den mond van een bezetene de waarheid, zooals hij zelf zei, „propter malum audientium, qui veritatem audientes et non facientes deteriores redduntur."

loven." Die duvel ruerde sijn kinnebacken ende seide: „Sich een teiken: dese ongewoenlike zwartheit dijns aensichts. Ende en ruer dese vlecke niet, eer du predicste, want dat is te vergeefs, mer nader predicacie selstuse uutdoen mitten wiwater." Die clerc ginc voert int consilium, daer hi prediken soude, ende si verwonderden hem alle vanden teiken, dat hem in sijn aensichte gegeven was. Hi vertelde alleen, dat hem geheten was, ende hi bewegede hoerre alre herten tot alte groter verveernisse. Dese zelve woerde worden inden iaer ons Heren MCC ende XLVIII hoechtidelic gepredict te Parijs voer alle den volc der clercscap."

Jacques de Vitry vertelt [1]), dat hij gehoord heeft, „quod demones quibusdam neglentibus prelatis Sicilie quodam litteras miserunt in hunc modum: „Principes tenebrarum principibus ecclesiarum, salutem. Gratias vobis referimus, quia quot vobis commissi tot sunt nobis missi," wat terstond doet denken aan de preek, door den duivel voorgezegd. Maar dit is ook het eenige aanrakingspunt met het exempel bij Thomas. Meer vermeldt Jacques de Vitry niet, maar in de aanteekening wijst Crane op het „Libro de los Enxemplos," waarin verhaald wordt, dat de duivel een broeder met een brief naar een aartsbisschop zond, die de vlek op het gelaat van den broeder niet dan met wijwater kon afwasschen. Het exempel van Thomas is dus blijkbaar eenigszins gewijzigd in het Spaansch vertaald.

Pauli, die het exempel van Thomas overneemt, beschrijft de pogingen, gedaan om de vlek te verwijderen. Na de preek, „da [2]) wolten im die prelaten die masz ab weschen, und namen laug und wein, milch und wasser, da kunten sie die masz nit herab bringen. Da hiesz im der priester weihwasser bringen, da gieng die masz hinweg, da glaubten im die prelaten, aber wenig besserten sie sich darab. Hüt du dich."

Opmerkelijk is het, dat de duivel openlijk de kracht van het wijwater erkende. Evenzoo maakte hij een broeder opmerkzaam op het kruisteeken, als een middel tegen den slaap, waarmede hij waarschijnlijk zelf den broeder kwelde. Er was namelijk een broeder, die „woude [3]) nae metten sitten ende studieren, ende altehant doe hi int boec sach, began hi te slapen. Doe hi dick den slaep wederstont ende dien niet verdriven en mocht, wert

1) N°. II.
2) Pauli, n°. 454. Oesterley wijst in de aanteekening hierop naar Ulenspiegel 624 (Lappenberg, Leipzig 1854).
3) Biënb. hs. A, fol. 208 *b*.

hi onverduldich op hem zelven ende seide: „Wat is dit, dat my den slaep meer verwint, dan hi pleget!" Rechtevoert seide die duvel tot hem: „Die poerten en sijn noch niet gesloten." Die brueder seide: „Hoe selmense sluten?" Die duvel antwoerde: „Vanden hoechsten des hoefdes thent totter borst, vanden enen ore totten anderen." Ende merke nu hier in, dat die duvel bewees die verborgenheit des heiligen cruus."

Tegen de kracht toch van het teeken des kruises is de duivel niet bestand. Uit de geschiedenis van Justina bleek dit reeds, en ook vertelde „meyster [1]) Aelbert, die een brueder vander Prediker oerde was ende een meyster vander godheit," aan Thomas, „dat die duvel hem te Parijs openbaerde inder gedaente eens brueders, op dat hi hem hinderde inden studieren, mer altehant wert hi veriaecht mit den teiken des heiligen cruce."

Al was dus de duivel soms heel gemakkelijk te verjagen, toch moest men zeer op zijn hoede zijn. Albertus Magnus begreep terstond, met wien hij te doen had, maar wat was er niet te vreezen voor den eenvoudige van hart, minder bekend met des duivels listen en er dus ook niet op verdacht den duivel te zien verschijnen in de gedaante van een broeder. Gelukkig, dat de duivel er zelf niet altijd aan scheen te denken, dat hij zóó het gevaarlijkst was, want soms bepaalde hij er zich alleen toe, als een echte plaaggeest, kwajongensstreken uit te halen. Een Prediker broeder wandelde eens met een anderen broeder en zag „den [2]) duvel voer hem gaen inder gedaenten sijns gesellen, die een weynich vanden wege gesceiden ende achter hem gebleven was, ende doe hi gelovede, dattet sijn geselle waer, woude hi hem volgen, mer hi en mochte niet. Ten lesten ginc hi int dorp, ende dien hi voer hem gesien had en openbaerde doe niet. Die brueder sach hem alleen wesen ende wert wonderlike zeer gestoert. Hi ontsach hem sonder geselle int huus te gaen ende sat droeflic. Niet lange daer na quam oec sijn geselle int dorp ende was oec verstoert ende vant sinen geselle droeflic sitten. Si segenden hem van verwondernissen ende vertelden onder een, wat daer gesciet was, ende ondervonden, dat si beide vanden duvel bespot waren."

Met een zeer schaamteloozen duivel heeft Thomas zelf eens kennis gemaakt. „Ic [3]) was eens genodet te comen tot eenre

1) Biënb. hs. A, fol. 208 *c*.
2) Biënb. hs. A, fol. 208 *c*.
3) Biënb. hs. A, fol. 209 *c*, en bij Gilemans.

stede om te sonen die alre zwaerste viantscap, die daer was tusschen tween vleischeliken brueders. Ic nam den wech aen mit enen overclaren priester, dat oec dier tweër brueder was. Hier om, doe wi inder heiliger nacht voer Paeschavont te samen lagen op eenre cameren, ontwaecte ic drie uren of vier voer den dage ende begeerde, dat die priester ofginge ende een keerse ontfengede, op dat wi te samen mochten metten lesen. Hi was gehoersaem, mer doe hi die keerse ontfengen [1]) soude, wert hi so zeer verveert, dat hi sonder licht wederom liep, seggende: „Ic en heb nu geen vuer; ghi moet wachten, thent het dach wert." Ende aldus scuwede hi die luegen ende en openbaerde oec niet die scaemte sijnre cleynmoedicheit. Ic volchde sinen woerden, want het en betaemde niet yemant vanden gesinde te wecken in dier uren. Wi sliepen weder in, ende ic en ontwaecte niet, eer die sonne opginc. Hier om, doe ic ontwaecte, bedroefde ic mi, dat wi so lange geslapen hadden. Ic sat op den bedde ende sach mit oepenen ogen den duvel staen voer den venster in die gelikenisse mijns gesellen mit enen kalen hoefde, die hem alte onscamelic ontbloot hadde [2]), recht of hi sijn water maken woude. Hier om veronweerdichde ic mi op mynen geselle, ende doe ic hem hardelic scelden woude, wert mi di sprake benomen, ende altehant hoerde ic mynen geselle snorken. Doe hi opstont, lachte ic hem toe ende seide: „Siet, hoe onscamelic die duvel staet hier bi mi voer den venster in dijnre gedaenten ende heeft mi zwaerlic tegens di beweget." Doe ic dit seide, voer die duvel uut den venster als een roec."

Gevaarlijker wordt het, als de duivels in de gedaante van monniken de menschen tot zonde trachten te brengen. „Int [3]) iair ons Heren MCCLVIII wert in enen dorp [4]) bi Kuelen op enen slechten kamp in eenre hoechtijt gesien enen zeer groten danse der duvele in die gedaente witter monike. Daer om vergaderden hem veel menschen mit horen priester ende wouden daer toe gaen, ende doe die menschen hem genaecten, weken die duvelen voer ende danseden totter vloet [5]), also lange thent alle die scaer der duvelen allenken in die vloet spranc ende niet meer gesien en wert. Hier om selmen merken die scalcheit der duvele, die recht als mit enen exempele der geesteliker

---

1) l. ontsengen, Lat. accendere.
2) Lat. nudato inguine, extento asinino veretro.
3) Biënb. hs. A, fol. 210 *c*.
4) Lat. in villa, quae Oppidum regis vocatur.
5) Lat. ad Renum.

manne die sympel menschen brengen wouden totten sondeliken spele des dansens" [1]).

Eens bracht zelfs de duivel een non er toe haar pasgeboren kind te verdrinken. „In [2]) Duutschlant was een iofferencloester, dat van orloge ende onvrede te gronde verderft wert, ende daer om worden die nonnen gedwongen weder te keren tot hoerre ouders huus, onder wien was die alre scoenste nonne, Agnes genoemt, die wederkeerde tot horen vader, dat een ridder was. Si wert van horen vader vercracht ende ontfenc te hant een kijnt van hem. Doe die tijt genaecte, dat si baren soude, was si zeer begaen ende vloech uten wege. Doe si dat kijnt gebaert had, was die duvel bi hoer in die gedaente eens monics ende seide, dat hi hoer neve waer, ende hi wiste wel, wat daer geschiet waer, ende seide tot hoer, die daer zeer screyde ende van groter droefheit zeer bina mishopende was: „Alre liefste nycht, op dattu overmids dit kijnt mit dinen vader ende mit dinen geslachte niet te scanden en wertste, so werpt dat kijnt int naeste water, want blijftet levendich, so en macht geens sins verholen bliven." Doe was die moeder in wonderliken stride hoers gemoets, ende ten lesten na veel tranen ende na groten rouwe verwan die scaemte dat moederlike herte, ende altehant verdrencte si dat kijnt int water. Doe si wonderlike zeer rouwich ende verscricket was, maecte die duvel hoer noch meerren rouwe ende seide: „O alre onsalichste onder allen vrouwen, wat selstu nu doen? Het is beter, dattu sonder dijns zelves ende dijnre vriende scande des zwaren doots dijn biecht doetste tegen mi ende di zelven mit dinen kijnde verdrencste int water." Doe dat wijf dit hoerde, wert si zeer verveert ende aenriep die gloriose moeder Christi te hulp, ende

1) „In das Gebiet des Elbischen fällt auch wohl jener Geister- oder Dämmertanz", zegt Kaufmann: Thom. v. Ch. blz. 111. Dat elfen gaarne in den maneschijn dansen en ook zingen, is bekend, zie Grimm: Myth. I, XVII 389. Wouter Map vertelt van Wastin Wastiniauc, die woonde bij het meer Brecknock, dat hij bij helderen maneschijn dikwijls schoone vrouwen in reien zag dansen en in het meer onderduiken, zie Wolf's Beitr. II 261. In zijn Beiträge, II 231, wijst Wolf er op, dat de lichtelfen den lust tot zang, muziek en dans met de engelen gemeen hebben. Zie ook Beitr. II 254.

2) Biënb. hs. A, fol. 106 *c*; Magn. Spec. Ex. V 61; Marialeg. H, fol. 100 *a*, en hs. Keulen, fol. 143ʳ. „Bewegt sich die Geschichte des kölnischen Judenmädchens (n.l. van Rachel) im ganzen und groszen wenigstens auf dem Boden der Wirklichkeit," zegt Kaufmann (Thom. v. Ch. blz. 100), „so führen uns die Schicksale eines anderen jungen Mädchens (n.l. van deze Agnes), das gleichfalls den Rheingegenden angehört haben könnte, wiederum in eine Welt romanhafter Abenteuer und auszergewöhnlicher Wunder." Zie ook De Vooys, blz. 223.

sonder merren sach si den duvel met roke ende mit groten stanc verschinen, ende ter stont lovede si mit volre herten die moeder Christi, ende mit gebede ende mit tranen wert si gestarct ende creech hoep der beteringe."

De duivel raadt haar aan hem te biechten en zich dan te verdrinken om daardoor zeker van haar ziel te zijn. Jacques de Vitry [1]) verhaalt van iemand, op wiens sterfbed de duivel als priester verscheen en de biecht afnam. God verhoedde echter, dat de ziel verloren ging, door den zondaar te doen herleven en hem in de gelegenheid te stellen te biechten en boete te doen. Ook Thomas weet er van mee te spreken, „hoe hoverdelic die duvel hem onderwonden heeft gevensdelic te bewisen die gelikenisse des alren godlicsten sacraments, dat oec voer den engelen alte eerweerdich is." Een knaap zou zeker door zoo'n duivelslist verloren zijn gegaan, als niet Maria hem van te voren gewaarschuwd had. Het verhaal, ook merkwaardig door het visioen van den knaap, luidt aldus: „Doe [2]) ic was int bisdom van Cameric in Brabant ende opten stillen Vridach, als men ons Heren passie beginc, sat ic inder kerken ende hoerde biecht, ende een kijnt quam tot mi bina van XV iaren ende viel mi te voeten mit wonderliken rouwe ende seide: „Ontferme di mynre, here! Ontferm mijnre, want mi is huden geschiet een verveerlic dinc." Hier om wert ic bevaren ende verwonderde mi, wat sodanigen kijnde verveerlics geschiet waer. Ic toeharde hem oec mit tranen, dat hi koenlic seggen soude, wattet waer. Dat kijnt seide: „Och here, ic sat opten camp biden scapen mit mynen gesellen ende sneet een houtken om enen bout te maken, ende dat hout wert bebloet sonder enige wonde of quetsinge mijns vleischs." Doe ic dit gehoert had, verwonderde ic mi ende verblide mi, dat den kijnde niet quaets toegecomen en was, nochtan aenmercte ic rechtevoert, dattet een teiken was eniges toecomenden ongeluckes. Hier om troest ict ende absolvierde dat kijnt ende lietet heengaen. Nauwe zeven dage daer na quam die moeder des huusgesindes, daer dat zelve kijnt mede woende, ende boetscapte mi, dat dit zelve kijnt zeer siec waer ende mit tranen mijn toecoemst begeerde. Ic stont op sonder merren ende ginc totten kijnde. Het biechte mi een sonde, dat alte zwaer was in sodanigen kijnde, dat hem gesciet was des Vridaechs na Paescen, ende nader biecht

1) N°. CCCIII.
2) Biënb. hs. A, fol. 196 *c*; bij Gilemans, en in Wodana, blz. 152.

seidet my: „Ic bin van verveernisse deser sonde zeer verscricket ende bin altehant ziec geworden. Mer inder midder nacht, doe ic alleen opten bedde lach, dochte mi dat ic starf, ende siet, daer quamen die alre lelicste mans, die mijn ziel grepen ende droegense doer enen alte langen dael, dat seer lelic ende doncker van roke was, ende si worpen mijn ziel in enen alte diepen ende vlammenden putte, recht of men een groet stuc ijs int vuer worp [1]). Doe ic daer gepinicht wert mit wonderliken groten brande, hoerde ic een stemme, die daer seide: „Spaert den kynde, spaert der ioget!", ende ter stont wert ic verlost ende quam weder totten leven. Te hant dede ic mijn ogen op ende sach bi mi sitten een wonderlike schoen vrouwe, die tot my seide: „Ontsie di niet, lieve zoen: du heveste rouwe gehadt, ende du selste genade vercrigen. Wanneer ic mi van di scheide, so sel die duvel tot di comen in die gedaente eens priesters. En gelove hem niet, mer ontbiede den priester, die du voer Paeschen biechtes, dat hi tot di coem." Doe si dit geseit had, verscheen si, ende altehant stont bi mi recht als een eerweerdich man in die gedaente eens priesters, die aenhad een alve ende een kasufel ende scheen in een wit blenckende busseken te dragen dat heilige sacrament. Hi sat hier ende node mi totter biecht ende te ontfangen dat heilige sacrament. Doe ic mi lange tegen hem weerde mit den teyken des heiligen cruus, ende hi nochtan mi van vers toende die gevensde ende valsche sacrament, aenriep ic ten lesten nae langen stride die gloriose ioncfrouwe Maria, ende rechtevoert verscheen die bedrieger, ende om mijn bede wil heeft die moeder des gesindes u boden gesent." Doe ic dit hoerde, verwonderde ic mi boven maten zeer vander coenheit ende vermetelheit des duvels, dat hi mit sijnre bedriechnisse dorste onderwinden bewisinge te doen des verveerliken sacraments, want ic gelove ende bin des zeker, hadde dat kijnt voer niet ghewaernt geweest vander glorioser ioncfrouwen Mariën, het soude ontfangen hebben die bedriechnisse des duvels, ende die duvel soude ten mynsten daer mede in hem gegaen hebben ende dat onbevlecte lichaem beseten. Hier om glorificierde ic den Here ende benedide hem menichvoudelic, die den kynde sodanich verstant ende stantachticheit gegeven had ende overmids den kijnde ende inden kijnde gevesticht had die werke sijnre goedertierenheit ende der groter ver-

1) Lat. Nota lector mirabilem comparationem a tali puero, ut mihi Christus testis sit, recitatam.

wondernisse. Hier om geboet ic, dat men halen liet den kerchere, op dat hi dat kijnt berechte mit den heiligen sacrament, ende also scheide dat kijnt van desen leven des derden dages hier na."

Op één eigenaardigheid in dit exempel dient nog gewezen te worden, namelijk op het bloeden van het houtje, voor Thomas een voorteeken van toekomend onheil. Dat houtje, die hastula, is volgens Wolf[1]) „bekanntlich der asphodelos der Griechen, der der Persephone geweiht war.... Er scheint den elben besonders heilig gewesen zu sein, wie auch in den Niederlanden ihnen das alvenblad oder tooveressenkruid geweiht ist." Men kwetst dus de elfen zelf door in dat hout te snijden.

Als priester wilde de duivel een zieken broeder, die dat zelf aan Thomas vertelde, verschrikken, maar ook hier was Maria hem vóór geweest, zoodat zijn opzet geheel mislukte, en hij spoedig verdreven werd. Daar de broeder „veel[2]) iaren lanc mit allen niet slapen en conde, lach hi inden ziechuse so cranc, dat die geest nauwe inden lichaem en bleef. Hi gaf hem wonderlike zeer totten dienst der moeder Christi, ende doe in eenre nacht die brueders metten gesongen hadden totter laudes toe, openbaerde onse lieve vrouwe den zieken brueder mit groten licht, seggende: „Ic bin die moeder Christi ende patroen dijnre oerden ende bin hier gecomen om di te waernen, want die duvel sel totti comen in die gelikenisse dijns habijts, als een quaet brueder, mer tegens hem selstu di zelven segenen mit dusdanigen woerden: „Mi benedie God, die Vader, die alle dinc gescepen heeft van niet. Mi benedie God, die Zoen, die den verloren menschen verlost heeft mit sinen eygenen bloede. Mi benedie God, die Heilige geest, wes barmhertige troestinge mi behouden moet," ende du selste te hant baet gevoelen van deser langer zuucte. Ende wanneer die brueders te zamen comen, so selstu doen wat di God inseynt, ende also selstu ontfangen volcomen gesontheit." Doe die moeder der barmherticheit dit geseit had, verscheen si te hant, ende die brueder, die in veel iaren die ogen nau toegeloken en had te slapen, wert doe rechtevoert ontslaep, also lange datmen die psalmen vander laudes uutsanc. Onder dat canticum „Benedictus" ontwaecte hi ende sach den

1) Beiträge, II 241. De vereenzelviging van mensch of dier met planten is niet ongewoon. Ook boomen kunnen bloeden, zie Wilhelm Mannhart: Wald- und Feldkulte, I 34 (Kap. I § 10).
2) Biënb. hs. A, fol. 179 *b*, en Magn. Spec. Ex. II 179.

duvel tot hem comen inder gedaente eens brueders van sinen habijt, ende die duvel wert so lanc, dat hi ruerde dat overste vanden huse [1]). Ende rechtevoert dochte die brueder die woerde, die hi geleert had vander moeder der barmherticheit, ende segende hem, ende altehant loec hoer die eerde op, ende die duvel viel daer in."

Zijn genezing volgde, zooals te verwachten was, spoedig daarop. Weinig dagen na de duivelsverschijning „vergaderden die brueders uut allen steden, daer si gepredict hadden, ende doe die brueders gewasschen ende geschoren waren, quam den zieken brueder een gedacht int herte naden woerden onser liever vrouwen, sijnre patroenster." Hij bad tot God, „vergaderde in een vat al dat onreyn water, daer die brueders in gewasschen waren, ende goot dat op sijn hoeft ende ontfenc volcomen gesontheit niet alleen des hoefts mer oec des helen lichaems." Thomas zag, dat deze broeder „nader tijt zeer verduldich was in veel arbeits ende bereyt tot stadigen prediken."

Bekend is het, dat de duivel zich zelfs vertoonen kan in de gedaante van een engel om den menschen lagen te leggen. Meester Jordanus werd eens op reis ziek, en „die [2]) bisscop der stat, daer hi toe quam, ontfenc sodanigen heiligen vader blidelic, ende want hi ziec was, so leide hem die bisscop mit gewelde in sijns selfs slaepcamer, ende hi leiden op sijn eygen bedde. Meyster Iordanus had mit hem enen prior van sijnre oerden, dat een seer wijs, voersienich ende wel geleert man was, gepruefl in zeden ende geleert inder medicinen. Die prior bekende des meysters opset, als dat hi hem zelven zeer strenge was oec inder zuucten, ende daer om seide hi tot hem: „Ghi moet nu u meysterscap overgeven ende wesen mi gehoersaem ende onderdanich." Die meyster antwoerde hem oetmoedelic: „Dat geschie also." Hier om wert den zieken meyster rechtevoert een sacht plumen bedde toegemaect tegen die gewoente der oerden, want eerst en was den brueders niet geoerloft op bedden te slapen, mer want in veel steden ende landen bisonderlinge inder armer bode husen niet veel stroes en is, daer om wort daer ingeset, dat den brueders georloft

1) De voorstelling van den duivel als reus is zuiver heidensch, zie Grimm: Myth. II, XXXIII 852, en de aant. daarop in deel III 301, en vergelijk XXXI 767. Caesarius (Dial. mir. V 55) vertelt van een duivel, die „in momento adeo crescendo ascendit, ut eidem arbori (waarbij hij stond) aequaretur."

2) Biënb. hs. A, fol. 211 *d*. Zie over den duivel als Jezus Etienne de Bourbon, n°. 230, als Maria Etienne, n°. 231, en De Vooys, blz. 172.

waer te leggen, waer men se op brocht. Hier om inder nacht, doe meyster Iordanus alleen rustede in des bisscop slaepcamer, openbaerde hem die duvel in die gelikenisse eens heiligen engels ende seide: „Is dit niet meyster Iordanus, die so goeden gerucht heeft, die een vader is over al die Prediker oerde! Ic mochte daer aen twivelen, dattu des niet en waerste, had ic di niet lange tijt te voren bekent. O hoe snode ende hoe onvroet bistu geworden, dattu als een lantshere rusteste op enen plumen bedde ende op ziden laken. O onsalige, wat exempel geefstu nu dynre oerden ende dinen bruederen! Mer God en heeft dijnre niet vergeten int eynde, die mi gesent heeft om di te straffen. Hier om stant op, ende legge op die eerde." Rechtevoert doe die duvel verscheen, was die meyster verveert ende viel op die eerde, ende des morgens wert hi vanden voergenoemden prior ende brueders gevonden, leggende op die eerde. Die prior berispte hem wredelic ende dwanc hem bi gehoersaemheit op den bedde te leggen. Des anderen nachts quam die duvel weder ende berispte hem noch scarpeliker, dan hi eerst dede, want hi hem ongehoersaem geweest had, ende geboet den meyster rechtevoert vanden bedde te gaen ende op die eerde te leggen. Doe hem die prior des morgens echter op die eerde vant leggende, wert hi zwaerlic verstuert ende seide: „Ic verwonder mi van uwer groter onsinnicheit, want ghi mit perikel niet alleen des lichaems mer oec der zielen tegen die gehoersaemheit dit gedaen hebt, ende ic neem des den alren oversten te getuge, dat ic niet en woude om alle die werlt mi so zwaerlic ontgaen hebben tegen Gode ende die oerde." Ende doe hi dit seide, began hi overvloedelic mede te screyen. Doe dat meyster Iordanus sach, screyde hi mitten prior ende viel hem te voeten ende belyede, hoe hem die duvel bedrogen hadde inder gedaente eens heiligen engels. Als die prior dit bet verstont dan hi zelve eerst verstaen had, doe verwonderde hem die prior ende wert inden gemoede versachtet ende geboet, dat hi so lange op den bedde lage, thent hi daer bet aen waer, want hi was so zeer gecrenct, dat hi nauwe adem en hadde een weynich te rusten. Inder derder nacht quam die duvel echter weder, ende doe hi began te spreken ende den meyster te schelden, voer die heilige man in sijn woerde ende seide: „O alre scalcste viant des menscheliken geslachtes, hoe woutstu mijn sympelheit mit eenre hande vuericheit der oerden bedriegen! Ende en hadde die verhengenisse des almachtigen Gods dit niet verhenget, so soude ic wijslic gedocht hebben, dat beter

is gehoersaemheit dan der dwaser offerhande, ende ongehoersaemheit is recht als die sonde der afgodie. Mer hier van sel ic glorie hebben, ende du, alre onsalichste, selste hebben ewige confusie." Doe hi dit geseit had, spoech hi in des duvels aensichte, ende altehant verscheen hi. Hier nae ruste meyster Iordanus mit vuericheit des geests sonder verstueringe, ende inden zevenden dage wert hi zeer verlicht inder zuucten, ende bynnen weynich dagen daer na genas hi volcomelic, ende hi verteldet den brueders tot enen exempel der nacomelinge, wat hem in sijnre zuucten geschiet was."

Wat de duivel er mee voorhad Jordanus zóó te bedriegen, is niet zeer duidelijk. De zonde, waartoe hij hem bracht, was volstrekt niet zoo groot. Anders is het, als de mensch zich aan den duivel overgeeft en daardoor zich zelf gaat verheffen boven anderen, in zijn ijdelen hoogmoed wanend een engel gelijk te zijn. Daardoor toch krijgt de duivel den mensch zeker in zijn macht, tenzij de goddelijke barmhartigheid te hulp komt. Zoo vertelt Thomas, dat er in Galliё een goed, maar eenvoudig man was, „wien [1]) die duvel dic openbaerde in die gedaente ende visioens der engelen ende seide tot hem: „Du waggelste in menigerhande willen, ende du en weetste niet, wattu doen selste. Nu bin ic daer om totti geseynt, dattu regiert wertste na mynen rade ende alle anderen raet achter rugge setste, ende in wat uren dattu mi meldeste, so selstu beroeft werden van mynen rade ende van mynen claren visioen." Ende sonder merren doe die onsalige overdracht maecte mit der doot, dat is mitten duvel, wert hi van hem gevandet ende claer gemaect ende verlicht, ende hi ruste in so groter stilheit des herten ende des lichaems, dat hi hem zelven nauwe waende een mensch te wesen onder den menschen mer enen engel boven den menschen. Hier na, doe die cloecke becoerre den mensche uut groter zekerheit ende vriheit der consciënciën verheven had ende gebrocht totter hoverdiën, die den duvel bisonderlinge toebehoert, began hi allencken den mensch sachtelic te besmeken ende brocht den onsaligen ten lesten so verre, dat hi bina gevallen had in die alre meeste sonde ende had hem zelven volna gedoot. Mer die godlike barmherticheit quam hem te hulp ende verlosten mit dusdaniger manyer. Bi hem woende een cloec man, die veel ondervonden had, wien die sympel man te biechten plach, eer hi inden stric des duvels

1) Biënb. hs. A, fol. 149 *a*.

viel. Doe dese sach den sympelen mensch enich wesen ende hem oftoech vanden geselscap alre goeder lude, sprac hi hem aldus toe: „Alre liefste, mi verwondert uut wes rade du nu lange geregiert wertste, want ic sie, dattu verwandelt hebste dijn eerste zeden ende niet en pleechste te biechten noch mit geesteliken luden te spreken ende oec niet en hoerste prediken. Hier om sich, dattu di zelven niet en bedriechste, ende dattu niet gevangen en wertste inden stricke des duvels, des becoerres. Ende ic heb di bekent sympel te wesen, ende als du alleen bliveste sonder goeder lude rade, so mach di die cloeke viant lichtelic nederwerpen, want du nyemant en hebste, die di opboert." Tot desen woerden wert die mensch rechtevoert bescaemt ende gelovede, dat die priester overmids den heiligen geest al bekent had dat daer geschiet was, ende wert beweget ende storte tranen ende openbaerde hem al sijn consciëncie, ende altehant wert hi overmids sinen rade verlost vander becoringe ende vanden duvel."

Hoe de duivel eens in de gedaante van een non een ridder met valsche voorspellingen bedroog om te voorkomen, dat deze zich vóór zijn dood van zijn zonden zou zuiveren door de biecht, verhaalt Thomas in het volgende exempel: „In [1]) Westvalen was een edel man, vroem ende strenge inden wapenen ende machtich onder sijn geliken. Dese ginc eens in eenre nacht doer enen verveerliken bossche ende hoerde recht als eens wives stemme, die daer na bi was ende sanc. Doe seide hi tot sinen gesellen: „Wie is hier van u, die mit mi gaen wil om dat wijf te zien, dat daer sinct?" Doe si hem daer alle gader of spraken ende hem dat ontrieden, ginc hi alleen, ende hi vant onder enen boem staende recht als een zwarte nonne, die hoer hande opgerecket had totten hemel ende sanc. Doe hi hoer vraechde, wat si dede, antwoerde si: „Ic love mynen God." Hi geloefde, dattet een vanden heiligen geweest had, ende badt hoer, seggende: „Ic bidde di, seg mi, wat sel mi toecomen?" Si antwoerde: „Du hebste veel quaets gedaen, ende du selste noch veel quaets doen, ende als du dijn viande verwonnen hebste, so selstu aennemen dat cruus ende over meer trecken totten heiligen lande ende daer sterven inden dienst Christi." Tot desen woerden wort hi verblijt ende ginc heen, ende als hem voergeseit was, so dede hi. Hi versloech die menschen ende verwan sijn viande, ende doe hi daer nae

1) Biënb. hs. A, fol. 216 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 133.

wachte, dat hi ontfangen mocht dat cruus ende over meer trecken, creech hi die alre zwaerste coude. Hier om baden ende rieden hem die meysters ende sijn vriende, dat hi sijn sonden biechte ende berouwe had ende ontfenge dat heilige sacrament, want die doot scheen hem aenstaende. Hi en wouts niet doen, want hi en vermoede geens sins te sterven. Doe hem die meysters daer van verwonderden, ontboden si dat sinen vleischeliken brueder, dat een zeer verstandel clerc was. Si deden hem te weten sijns brueders perikel ende rieden hem, dat hi haestelic quaem om sinen brueder te vermanen totter salicheit. Die clerc ginc in tot sinen brueder ende strafte hem, dat hi niet biechten en woude. Die ridder antwoerde: „Bistu oec so dwaes als die ander, ende moeytste mi hier mede, nu ic zeer wel weet, dat ic geens sins sterven en sel?" Doe seide die clerc mit tranen: „O alre liefste brueder, waer bi weetstu dat?" Die ridder antwoerde hem: „Also ende also is mi geseit, dat ic ontfangen sel dat cruus ende inden heiligen lande sterven inden dienst Christi." Tot desen woerden wort die brueder van binnen beroert mit groten rouwe des herten ende seide: „Alre liefste brueder, voerwaer die oude viant, die wrede duvel, leit di nu lagen ende pijnt hem mit sijnre luegen di te bedriegen, nu du sterven selste. Hier om dencke nu op dijn ziele, ende heb berouwe, ende doe, dat men di bidt." Rechtevoert liet die zieke den priester halen ende badt vergiffenisse. Hi biechte sijn sonden ende maecte sijn testament. Hi ontfenc dat heilige lichaem Christi, hi wert geolijt ende gaf den geest, ende also gelovewi, dat hi verlost wert vanden lagen der duvele."

Van dezen boschduivel, als zwarte non vermomd, zegt Wolf [1]): „Als nonne ist sie jungfrau: dies, ihr standpunkt unter dem wohl heiligen baum, der gesang, die siegverkündigung, das alles sind echte alte züge, die auf eine waldfrau unverkennbar hinweisen." Elders [2]) noemt Wolf deze non, die meer in een Germaansche mythe past dan in een christelijk duivelverhaal [3]), een „eingekuttete Norne", welke Norne volgens Kaufmann [4]) „auch nur eine Klausnerin könnte gewesen sein, welche ihre nächtlichen Andachten verrichtete und durch den Ritter für

1) Beiträge, II 227.
2) Deutsche Märchen und Sagen, n⁰. 600. „Elbisch" is de blik in de toekomst, zie Wolf's Beitr. II 254.
3) De Vooys, blz. 163, zie ook noot 2 aldaar.
4) Thomas v. Ch. blz. 110.

eine „weise Frau" oder Fatidica gehalten wurde," een meening, die wel niemand met hem zal deelen.

Evenzeer moet men op zijn hoede zijn, als de duivel zich in een schijnbaar minder bedrieglijke gedaante vertoont. Rondtrekkend als een gewoon man, tracht hij de zielen in zijn macht te krijgen, wat hem maar al te dikwijls gelukt. In een onbewaakt oogenblik verkocht een onvoorzichtige spotter, verhit door den wijn, hem zijn ziel. „Int[1]) lant van Galliën," waar zich „die lude meer tot overvloedicheit ende zweren ende vloeken" geven dan in andere landen, zaten, zooals een Prediker broeder aan Thomas vertelde, „sommige eerbaer mans nader werelt inder taveernen ende droncken, ende doe si heet geworden waren vanden wijn, begonden si onder een van menigerhande zaken te spreken, ende onder ander woerde wert daer geseit, wat daer na desen leven geschien soude. Doe was daer een, die seide: „Wi werden alte ydelic van desen clercken bedrogen, die daer seggen, dat die zielen nader doot sonder den lichaem leven." Doe hi dat geseit had, worden si alle gader lachende, ende te hant quam daer een groet, starc man in ende sat bi hem ende eyschede wijn. Hi dranc ende vraechde, wat si onder een verkalden. Doe antwoerde die zelve, die te voren so dwaeslic sprac, ende seide: „Wi spreken vander zielen. Waer daer yemant, die mijn ziele copen woude, ic woudse hem alte goeden coep geven, ende dat gelt woude ic hier u allen int gelach geven." Doe worden si alle gader lude lachende, ende die onbekende man, die daer ingecomen was, seide: „Sodanigen coepman zueke ic. Ic bin bereyt dijn ziel te copen. Hoe wilstuse mi geven?" Hi sloech dat hoeft op ende seide: „So wil ic se di geven." Doe si des eens geworden waren, betaelde hi hem

1) Biënb. hs. A, fol. 198 *a*; De Vooys, blz. 187; Magn. Spec. Ex. V 126; Exp. Pass. fol. 49; hs. Haag V 47, fol. 318 *d*; Wendunmuth, IV n⁰. 286; Pauli, n⁰. 280, waar ook vermeld wordt Vinc. Spec. mor. 3, 5, 8; Wright, n⁰. 87, de prijs is 40 solidi; Wodana, blz. XLI, waar een Holsteinsch spreekwoord wordt aangehaald: Haalt de düvel dat peerd, so haalt het den toom dato; Pfeiffer's Predigtmärlein, n⁰. 2 „Koufet ein man ein rint, ist nit ouch daz bintseil oder die tauwe sin am rinde?" Een dobbelaar dobbelde met den heil. Bernardus om zijn ziel. Hij verliest met één oog minder, en van dat oogenblik af „sette hi sijn lijf ende siel in sinte Bernaerts hande, ende wart een goet, heylich moninck," zie Scaecspul, fol. 63 *b*, en ook in de Gesta Roman. n⁰. 170 vindt men dezen tegenhanger. Zie ook Wolf: Niederl. S. n⁰. 389, en Bromyard, A 23, 26, waar iemand zijn ziel aan zijn vriend verkoopt, opdat de duivel haar niet zou krijgen. Met het exempel van Thomas staat in verband het spreekwoord in Bredero's Klucht van de Koe, vs. 446: „Het de Duivel het paert ghegheten, hy eeter de toom oock toe", zie De Vooys' Stellingen, n⁰. VIII.

te hant dat gelt. Si waren alle blide ende droncken malcanderen toe volle crusen wijns, ende ten eersten en achte hi des nergent voer, dat hi sijn ziele vercoft had, mer doet avont geworden was, seide die vreemde man, die die ziele gecoft had: „Het is tijt, dat een ygelic te huus gae, mer eer wi ons scheiden so geeft eerst een oerdel: „Of yemant een peert coft, dat aen die helfter gebonden waer, soude hi yet die helfter mitten peerde hebben?" Doe si alle gader antwoerden: „Ja hi," rechtevoert wert die geen die sijn ziele vercoft had, vander vrage ende vander antwoerde verveert ende bevende, ende die coepman voerden op mit lyve ende mit ziele, daer sijt alle aensagen, ende voerden mit hem, alst zeker is, in die helle, want dat was die duvel in eens menschen gedaente."

Bevreesd als de duivel blijkt te zijn voor het hooren van de biecht evenals voor het preeken, doet hij allerlei pogingen om den mensch daarvan af te houden. Veel clerken, door Jordanus tot de Prediker orde gebracht, werden „mitter [1]) alre zwaerster aenvechtinge der duvelen becoert, ende daer om street die meyster weder die duvels mit wonderliker aendacht des gebeets. Op enen dach sprac die duvel mit openbaerre stemmen tot hem ende seide: „Laet dijn brueders ophouden van prediken ende van biecht horen, ende ic sel mijn gesellen doen ophouden van alre becoringe ende aenvechtinge der bruedere." Die meyster consentierde dat een wijl tijts ende vercreech rechtevoert, dat hem die duvel geloeft had. Binnen weynich dagen hier na, doe die meyster in sinen gebede was, wert hem aldus toegeseit: „Wat isset, dattu doen woutste, dattu maecste verbant mitter doot? Laet dijn brueders beden, alset tijt is, ende laetse, alset tijt is, vlitich wesen te studieren om die salicheit ende leringe hoerre naesten. Ende sonder twivel, als si dit puerliken doen, so sel al die becoringe der duvelen verdreven werden." Rechtevoert doe die meyster den brueders dit inden capittel geboet, ende die brueders mit wonderliker vuericheit des geests dat gebot vervulden, wert alle der duvelen cracht vernyelt, ende alle die brueders rusteden gemeenlic van alre becoringe mit groter vuericheit des herten."

Jordanus sluit hier met volle bewustheid een verdrag met den duivel. Het gewone motief, het uitzicht op rijkdom, eer en macht als belooning voor het afzweren van God, is hier echter niet aanwezig. Jordanus heeft er integendeel een goede bedoe-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 213 *a*.

ling mee: de pas bekeerde clerken stonden nog niet zóó vast in het geloof, dat van hen te verwachten was, dat zij met goed gevolg den strijd tegen den duivel zouden kunnen bestaan. Vooreerst moest de duivel hen dus nog met rust laten. Bij een duivelverbond behoeft trouwens het eigenbelang niet op den voorgrond te staan. Sprekende over de verzoekingsgeschiedenis van Jezus zegt Roskoff [1]), dat men reeds daarin de voorstelling vindt van een verbond met den duivel. „Es sind beide Momente des Vertrags darin enthalten: einerseits die Anerkennung der Hoheit des Teufels, das Homagium, anderseits das vom Teufel Versprochene," welke beide motieven ook in het exempel uit het Biënboec voorkomen [2]).

Etienne de Bourbon [3]) maakt eveneens melding van de duivelskwellingen, waaraan in het begin der Prediker orde de broeders blootstonden. Bij hem verzet de duivel zich echter alleen tegen het prediken maar zonder succes. Eens namelijk „apparuit dyabolus Jordano bone memorie, dicti ordinis magistro.... dicens quod, si vellet tantum facere, scilicet quod eum predicando non molestarent sui fratres, ipse eos in pace dimitteret; cum autem respondisset ei quod ipsi propter eum a predicacione non cessarent, sed forcius instarent, ipse quantum poterat forcius fratres impugnabat. Unde ordinavit dictus Jordanus quod per totum ordinem, finitis matutinis, responsorium de angelis „Te sanctum Dominum" cum alta voce cantaretur, pro adjutorio bonorum angelorum invocando. Per quod cum non cessaret demonum sevicia, statuerunt ut post completas alta voce „Salve, Regina misericordie" cantaretur, ad adjutorium beatae Virginis implorandum contra demonum seviciam; et ex tunc, per ejus misericordiam, demones, qui maxime solebant de nocte fratres vexare, magis infrenati sunt, ne possint desevire ut prius; et exemplo fratrum multe ecclesie idem facere statuerunt."

Alles wat den mensch dienen kan tot zijn zaligheid, is den duivel een doorn in het oog. Hij kan het niet velen, dat men zich geheel aan geestelijke zaken wijdt; hij zint dus op middelen

---

1) I 201 noot 9.

2) Zie verder over het duivelverbond Grimm: Myth. II, XXXIII 850; De Vooys, blz. 188 vlg.; Wright, blz. 31: De milite qui pactum fecit cum diabolo; Liebrecht, blz. 46; Luther's Tischreden, cap. 24, n°. 103: Schreckliche Historie von einem Studenten, der sich hatte dem Teufel ergeben; Jan Bols: Honderd oude Vlaamsche Liederen, 1897, n°. 56, waar het verdrag met bloed geschreven wordt, en n°. 57.

3) N°. 118.

om den mensch daarin te hinderen, en jammer genoeg gelukt zijn opzet soms maar al te wel. „Die [1]) abt van sinte Mathijs cloester te Trier was een edel man, geboren van conyncliken geslachte." Hij werd abt „ende bleef menich iair lanc in so geesteliken leven ende strenger bewaringe der oerden, dat men hem niet sonder grote zwaerheit, alse daer zwaer saken aenstaende waren, brengen en mocht uut den ommeganc des cloesters. Dit sach die duvel ende benyde dat ende verwecte wredelic des abts amptlude, dat se mit onrustigen aenbrengen den abt verstueren souden vander rust des hemelschen levens. Dat nam hi eerst zeer swaerlic, mer daer nae wert hi allencken getogen mit genoechten des uutwendigen levens ende gaf hem ten lesten al geheel tot eertschen zaken. Nochtan behielt hi die eerbaerheit van buten ende had die geestelike brueders lief ende prees die schoenheit der doecht in enen anderen."

Op Thomas van Aquino kon de duivel geen vat krijgen, aan welke verleiding hij hem ook deed blootstellen. Daar Thomas „den [2]) Here in groter vuericheit des geests diende, benyde dat die duvel ende verwecte sijn ouders ende alre meest sijn twe brueders, die zeer machtich ende wreet waren. Die verworven vanden paeus, dat hoer brueder overmids des paeus brieve gedaecht wert inden hof van Romen. Doe hi daer quam, wert hem geboden, dat hi ofleggen soude dat habyt der oerden ende verhoecht soude werden mitter weerdicheit der heiliger kerken. Doe hi dat mit wonderliker stantachticheit versmade, wert hi van sinen brueders gegrepen ende heymelic inden kerker gesloten, daer hi mit groten ongemack mit helden [3]) ende mit honger gepinicht wert. Nochtan en conden si hem daer niet toe brengen, dat hi dat habijt der oerden woude ofleggen of die spise verwandelen. Doe bedochten si noch boseren raet, hoe si dat ionge gemoede verkeren mochten, ende besloten mit hem een wijl tijts vrouwen inden kerker. Hi versmade veel starkeliker die smekinge der vrouwen, dan hi te voren dat ander

---

1) Biënb. hs. A, fol. 20 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 11.

2) Biënb. hs. A, fol. 30 *c*; Magn. Spec. Ex. V 27 en VIII 94, en Davroultius V, blz. 238, ex. 7. Een voorbeeld van standvastigheid was ook Ypocras. Een wijf te Athene, door jongelingen gehuurd om hem te verleiden, ging tot hem, „daer si alden nacht by sliep, ende doe si Ypocras nyt en conste verwynnen, gaf siit den jongelingen te kennen, hoe si hadde ghevaren." Toen dezen hun geld terugeischten, zei zij: „Dat ghelt heb ic ghenomen, omme dat ic enen man soude becoren, nijt dat ic een zuul soude ommekeren," zie Scaecspul, fol. 54 *b*.

3) l. kelden, Lat. frigore.

versmaet had, ende volherde so twe iaer of drie inden kerker." Keizer Frederik bemoeide zich er mee, en Thomas' broeders, daardoor bevreesd, bevrijdden hem uit den kerker. „Mer die duvel en liet niet of, hi en leide noch menigerhande lagen den iongelinc, want uut ingeven sijnre vleischeliker bruederen ende sijnre vriende, die hi inden hof van Romen had, wert hi echter mit des paeus brieve gedaecht. Hier om doe hi daer gecomen was, geboet hem rechtevoert die paeus, dat hi aennaem die abdie des berges Cassini, die die alre meeste prelaettuer is van al Apuliën ende Campaniën, want zeven bisdom sijn onder den abt, ende die abt mach zelve al des bisscops ampt doen. Die alre claerste iongelinc versmade dat ende en woude geens sins sijn oirde of sijn habijt achterlaten. Doe hem die paeus gaf, dat hi in sijnre oirden ende in sinen habyt die abdie verwaren mochte, en woude hi des niet doen, mer hi vloech heymelic uten hof van Romen ende quam te Kuelen ende studierde so lange inder stede, thent dat hi daer wert een overclaer leser der bruedere."

De duivel, wrokkend over de eerbewijzen, waarmede Johannes van Bonn overladen werd, deed ook hem voor den paus dagen, maar ook nu bereikte hij zijn doel niet. Thomas verhaalt hiervan, dat de inwoners van Bonn, hoorende, dat Johannes in aantocht was, in groote menigte hem tegemoet trokken. „Dese [1]) en wisten niet, wat eren dat sie oen mochten bewisen. Sie gingen ende hingen op vier scaeften een ziden cleet ende drogen dat mit groter vrouden baven des heligen mans hoefde, ende des en conde hie oen niet verbieden, want ducke die scaren der mynschen in sulken dingen reden misbruycten. Dit sach die duvel ende benyden dyt ende bracht dair enen bosen man toe, dat hie haesteliken Gregorio den paeus baetscapten, dat oen broeder Ian voer enen paeus hilt, want hie op enen witten henxt reet, ende dat hie een zyden cleet boven syn hooft dede dragen." De paus wilde Johannes terstond in den ban doen. „Doe was daer een helich biscop, die den paeus voer allen seide: „Ten betaemt niet, helige vader, dien man te ban te doen, gy en hebt anders irst die wairheit vernomen ende gepruft." Doe seide die paeus: „Mi syn die dingen genoich kundich, die ic gehoirt heb, ende ic en wil die sentencie niet langer vertrecken." Ende als dit sach dese voirscreven biscop, bat hie oen allen, dat sie on enen text vanden evangeli

1) Biënb. hs. G, fol. 21 *a*.

wolden brengen, ende doe leyde hie syn drie vinger opten text ende seide: „Ic zweer bi desen heligen worden, dat ic mit minen ogen gesien heb, dat, als brueder Ian den volc solde prediken ende opten stoel was gegaen, doe steech die engel Gades van den hemel ende dructen oen een gulden cruys in syn voirhoeft." Ende die biscop seide voirt: „Dit en hadde ic nummermeer mensche apenbairt, en hadde ics niet gedaen om ons heren des paeus ende des heligen hoeffs van Romen scande scuwen ende om broders Ians onnoselheit te bewisen." Thans wart die paeus screiende ende liet oen genogen, ende hie seynden baden te Benoniën ende vant, dattet al gelagen was."

Hoe onverschilliger men zich toont omtrent geestelijke zaken, hoe liever het den duivel is. Vooral doet men hem een groot genoegen met te gaan slapen, als de broeders psalmen zingen of andere geestelijke liederen. Evenals Maria dikwijls onder de vromen rondgaat, hen verkwikkend met hemelsche spijs [1]), zoo gaat de duivel rond met een lepel gesmolten pek om zijn slapenden vrienden te drinken te geven. Er was eens een monnik, „die [2]) onder die metten dick plach te slapen, ende het geviel, doe hi in eenre nacht te mettentijt inden choer onder die laudes sliep, sach hi inden slaep een alte leliken duvel omgaen, die daer hadde een panne vol gesmoutens pekes, ende al die monike visitierde hi, ende elken, die daer sliep, gaf hi enen lepel vol pekes. Doe die duvel tot hem quam ende den lepel vol siedens pekes in sinen mont steken woude, toech hi dat hoeft haestelic achterwert, ende hi stiet hem hardelic aent gestoelte, daer hi aen luende. Doe hi hem zeer dede, ontwaecte hi ende vant, dat hi gewont was. Hier om aenmercte hi voert aen, hoe zeer dat die traecheit ende die versumelheit onder den godliken getiden Gode mishagede [3]), ende hoe zeer dat se den duvel behaechde."

---

1) Zie De Vooys, blz. 175.

2) Biënb. hs. A, fol. 147 *c*, en Wolf: Niederl. Sagen, n⁰. 190. Vgl. Caesarius' Dial. mir. IV 82: De Arnoldo monacho, cui in choro dormitanti diabolus carnes obtulit. Ook hij stootte zijn hoofd.

3) Zie den Dial. mir. IV 29: De sacerdote, cui in oratione dormitanti crucifixus dorsum vertebat. Christus zegt tot hem: „Quia tepidus es et accidiosus, non es dignus faciem meam intueri." Vgl. IV 38: De monacho in choro frequenter dormitante, quem crucifixus in maxilla percussit et exstinxit." Over accidia zie men den Dial. mir. IV 27: De accidia et filiabus eius; Etienne de Bourbon, n⁰. 393; Wybrands, blz. 61, en „Ein niederdeutsches Gedicht von den sieben Todsünden" in het Archiv für Litteraturgeschichte, herausgeg. von Dr. Franz Schnorr von Carolsfeld, Leipzig 1875, IV 387.

Dat de duivel in den slaap een krachtigen bondgenoot heeft in zijn pogen om den mensch in den dienst Gods te hinderen, blijkt duidelijk hieruit, dat de abdis van Argensoles den duivel luid hoorde lachen „ende [1]) al die susteren bespotten, want die scalke duvel had al die nonnen, die inden convente waren, bedrogen mitten bedriechliken slaep, also dat geen van hem en ontwaecte totter metten. Die abdisse storte hoer gebet totten Here ende verwerf, dat die duvel van hem allen gesien wert."

Een geloovig mensch moet daarom volgens Thomas bij alles wat hij doet, bij zijn studie, op de wandeling, ja zelfs in den slaap „naden [2]) woerden des gloriosen Iheronimy altoes mit sijnre hant scriven dat cruus des Heren, datter is een bannyer van alle macht tegen die duvels, want si moeyen den menschen, als si slapen, recht of si waecten, niet alleen inder zielen mer oec inden lichaem ende doen se opstaen, wanderen ende spreken ende verwecken ende brengen se dick tot sonden."

Van dat spreken in den slaap deelt Thomas een voorval mede uit zijn jeugd. Hij had „enen [3]) geselle inder scolen, die daer vertelde inden slaep niet alleen die werke mer oec die woerde, die hem des dages voer gecomen waren, ende oec die lexen, die hi des dages inder scholen gehoert hadde," en Thomas „was des zeker, dat hi des geens sins doen en conde, als hi waecte."

Duidelijker dan hier blijkt uit het volgende exempel, dat Thomas heeft hooren vertellen door „den eerweerdigen Bonifacius, bisscop van Lausonen," en waarin hij aantoont, „hoe die duvels inden wakenden menschen werken," dat de duivel van zijn kennis ook anderen kan meedeelen. „In [4]) enen dorp was een blinde, die al die coeyen des dorpes plach te hoeden. Hi dreefse vanden zade ende brochtse tot sekeren steden, daer die vetste weyde was. Ende dat noch meerre wonder was, hi onderscheide bisonderlinge elke coey bider verwe ende gedaente, ende als men vanden blinden eyschede enige koe van sodaniger verwen, so greep hi lichtelic sodanige koe biden hoernen ende brochtse hier voert. Doe daer een bisscop quam totter zelver stede ende dusdanigen dinc vanden blinden gehoert had ende oec ondervonden had, vraechde hi hem, of hi oec gevermt waer.

---

1) Biënb. hs. A, fol. 147 *d*.
2) Biënb. hs. A, fol. 207 *d*.
3) Biënb. hs. A, fol. 208 *a*.
4) Biënb. hs. A, fol. 208 *a*; Magn. Spec. Ex. V 132, en Gnotosolitos, 6 1 2, 26. Zie ook De Vooys, blz. 176.

Hi seide: „Neen." Die bisscop liet den blinden biechten ende vermde hem sonder merren, ende altehant werd hem genomen die onderscheidinge der coeyen, want dat geschiede uut werkinge ende hulp der duvelen."

De kennis, door den duivel verschaft, was volstrekt niet duivelachtig. Al verloor de koeherder haar, nadat hij gebiecht had en „gevermt" was, toch schijnt zij de ziel niet in gevaar te brengen: in beide exempelen is die kennis van zeer onschuldigen aard. Er zijn zelfs voorbeelden van, dat men door die kennis in bezetenen achter verborgenheden trachtte te komen. Al deed men natuurlijk alle moeite den duivel uit te drijven, men liet de gelegenheid om hem allerlei vragen te stellen niet ongebruikt voorbijgaan. De duivel was vroeger in den hemel geweest, en niemand kon dus beter dan hij weten, hoe het er daar uitzag. In de Middeleeuwen werden krankzinnigen dan ook zelfs door priesters ondervraagd, en uit den ernst, waarmede dit geschiedde, blijkt, dat aan den duivel, die zich zelf leugenachtig noemt, in dit geval onbeperkt vertrouwen werd geschonken [1]). Zeer belangrijk is het gesprek door Thomas van Cantimpré met een duivel gehouden. In het exempel, waarin hij ons dit mededeelt, dient men te letten op het vers, dat Thomas opzei „om den duvel te verwecken", op de wijze, waarop de duivel zijn tegenwoordigheid verried, op zijn vurig verlangen weer in den hemel te komen en op de reden, waarom de duivel daar nooit weer komen kan. Thomas verhaalt dit alles aldus: „Ic [2]) heb inden zelven lande (n.l. in Brabant) gesien een ander wijf, rijc ende eerbaer, die vanden duvel beseten was. Doe icse vandede om bede wil eens geesteliken priesters, vonden wise rustende van des duvels moeynisse ende wijslic sprekende, recht of si gesont waer. Doe sprac ic stillic in hoer oer, so dattet nyemant en mercte, een veers uut Moyses canticum om den duvel te verwecken, als ic van enen heiligen man gehoert had. Dat veers is dus in Duutsche: „Du heveste achtergelaten Gode, die di gewonnen heeft, ende du heveste vergeten dinen Heer ende dinen scepper." Ende dat seide hi [3]) driewerve. Rechtevoert began dat wijf bleeck te werden inden lippen ende inden aensichte, ende die twe aderen hoers halses

1) Vgl. De Vooys, blz. 179.

2) Biënb. hs. A, fol. 217 *d*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 135; in de Exp. mell. fol. 40 *d*, en in het Cordiale, fol. 49r.

3) l. ic.

zwollen so dicke als een dume. Doe seide ic: „Alre boeste viant, waer om wilstu dit wijf moyen?" Die duvel antwoerde: „Doe hoer man gestorven was, hadde si medeliden mit hem ende gaf sijnre zielen alle dat goet, dat si ye in horen leven verdient had, ende doe ic dese oersake had, ginc ic in een ledich vat." Doe seide ic: „Du liechste, alre onsalichste, want in dien dat se hoer goede werken uut lieften enen anderen gaf, so wert hoer goet grotelic gemeerret." Doe seide die duvel mit luden lachen: „Ic bin luegenachtich, ende daer om ist geen wonder, dat ic liege." Doe vragede ic den duvel: „Is dat hemelsche lant, dattu verloren hebste, oec so schoen als men seit?" Hi antwoerde: „Het is onbegripelic schoenre dan men seit." Doe seide ic: „Woutstu daer oec geern weder comen, oftu mochtest?" Hi antwoerde: „Ic woude thent den ionxten dage toe geern liden al die pijn, die men bedencken mach, op dat ic daer weder comen mochte." Doe seide ic: „Ende ic love di, ende ic wil verloren hebben die salicheit, die mi beloeft is, isset, dat ic luegenachtich gevonden werde, dattu weder crigen moechste die glorie, die du verloren hebste, ist, dattu alleen dit segste: „O Here, mijn God, ic heb gesondicht, vergeeftet mi" [1]). Ende rechtevoert keerde hi den hals om ende riep verveerlic: „Here! Here!" Doe hi dat dicke mit groten roepen seide ende niet meer en seide, riep hi ten lesten: „Here, Margrieten God!", want so was dat beseten wijf genoemt, ende hi veronweerdichde hem Gode, sinen Here, te bekennen. Ende ic wiste te voren, dattet onmogelic was, dat hi bekennen mochte Gode, sinen Here, ende dat hi belyen mochte, dat hi gesondicht had ende bidden om vergiffenisse. Doe seide ic: „O alre onsalichste, die hoverdie hevet di nedergeworpen ende heeft di verdreven uut den hemel, ende die ongemeten hoverdie en liet di daer niet weder comen." Ter stont wert die duvel confuus ende bescaemt ende zweech. Binnen weynich dagen daer na voer hi uut der vrouwen."

Sterker nog drukt de duivel zijn verlangen naar den hemel uit bij Caesarius, waar hij zegt: „Si [2]) esset columna ferrea et

1) Vergelijk den Dial. mir. III 26, waar de duivel antwoordt: „Non possum hoc facere, nimis est mihi grave. — Non possum me in tantum humiliare ei. Aliud quicquid iniunxeris, libens suscipiam."

2) Dial. mir. V 10. Vergelijk het Magn. Spec. Ex. IX 63. Zie daartegenover den Dial. mir. V 9: De daemone, qui dixit se malle cum una anima a se decepta descendere in infernum, quam redire ad coelum. Naar de reden hiervan gevraagd, zei hij: „Tanta est malitia mea, et tam obstinatus sum in illa, ut non possim aliquid velle boni." Vgl. De Vooys, blz. 164.

ignita, rasoriis et laminis acutissimis armata, a terra usque ad coelum erecta, usque ad diem iudicii, etiam si carnem haberem, in qua pati possem, me per illam trahere vellem, nunc ascendendo, nunc descendendo, dummodo redire possem ad gloriam in qua fui."

Nog bij een andere gelegenheid verweet Thomas den duivel zijn hoovaardij. Hij kende in Brabant in een Cisterciënserklooster een bezeten non, „die [1]) zeer geestelic was ende reyn van leven. Doe ic se vandede," zoo vertelt hij, „ende troestede, als ic best mocht, en mochte die duvel, die in hoer scuulde, die woerde der salicheit niet verdragen ende began haestelic te bleken als een hont. Hi gapede ende blasphemierde mit enen verkeerden halse ende verkeerden aensichte ende ogen. Doe seide ic hem: „O alre onsalichste, du en woutste mitten goeden engelen niet wesen inden love Gods, ende nu blekestu als een hont ende navolgeste den beesten."

In bezetenen is de duivel soms geheel en al een werktuig in Gods hand. De aanhef van het exempel: „Hoer een wonderlic oerdel Gods van enen anderen beseten mensch," verbiedt ons ten minste te veronderstellen, dat Thomas heeft willen doen zien, dat de ketterij zelfs in de oogen van den duivel een gruwel was. Dit exempel, belangrijk ook als tafereel uit de wreede Middeleeuwsche kettervervolgingen, luidt aldus: „Bider [2]) stat van Cameric was een ketter, zeer scalck, die anxt had, dat hi gesocht soude werden ende gebrant vanden Prediker brueders, die inder voergenoemder stat doe ter tijt veel ketters gebrant hadden. Daer om vensde hi hem beseten te wesen ende wert van sinen vrienden gebonden gebrocht tot sinte Aychadus [3]) kerke, die machtich was die besetenen te genesen, op datmen niet wanen en soude, dat hi een ketter waer, mer onsinnich ende rasende. Doe een beseten clerc hoerde, dat die zelve ketter [4]) inder stede gebonden geleit wert, wert [hi] inder zelver nacht uut den godliken wille losse ende vergaderde op den gebonden

1) Biënb. hs. A, fol. 217 *d*. Men kon bezeten zijn en toch zeer vroom, want „inden besetenen menschen hebben die duvele sonder twivel alleen macht inden lichame ende niet inder zielen," zegt Thomas op fol. 217 *a*.

2) Biënb. hs. A, fol. 218 *c*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 136; bij Pauli, n⁰. 47, die als zijn bron Caesarius opgeeft, maar het exempel aan Thomas ontleent; bij Choquetius, cap. 27 § 3, en bij De Vooys, blz. 177. Zie over het verbranden van ketters den Dial. mir. III 17, V 18, 19, 22, 23, en Etienne de Bourbon, n⁰. 170, 344 en 482.

3) Lat. ad sanctum Aïcadrum in Aspera.

4) Lat. Aegidius Boogris (sic enim vocabatur).

ketter matten ende stroe ende die bancken, die inder kerken waren. Die ketter waende eerst, dattet spul ende onsinnicheit geweest had, ende sweech so lange, thent die clerc vuer haelde uut der lampen ende began den ketter te verbernen. Doe riep die ketter, ende van sijnre stemmen worden die kosters gewect, ende doe si dat vuer wouden uutdoen, greep die beseten clerc een zweert, dat hi bi gevalle vant, ende iaechde se alle mit gewelde daer van, so lange thent die ketter inden vuer verbrande, ende rechtevoert doe die clerck dat godlike oerdel volbrocht had, wert hi vanden duvel verlost ende volcomelic genesen."

Dat de ketterij uit den booze is, blijkt duidelijk uit het volgende exempel, dat vooral daarom belangrijk is, omdat Thomas mededeelt, waarin de ketterij van Gwilhelmus Cornelius bestond. „Bi [1]) onsen tiden was een man in Brabant inder stat te Antwerpen, genoemt Gwilhelmus Cornelius, die die godlike gelove arbeide te schueren mit alte onredeliker ketterie. Hi gaf hem tot ypokrosiën ende gevenstheiden ende gaf over sijn proven onder enen schijn der volcomenre armoede, nochtan gaf hi hem al geheel totter onzuverheit. Hi seide: „Als die roest verteert wert inden vuer, so werden verteert alle sonden inder armoede ende voer den ogen Gods vernyetet." Ende dat beter waer een openbaer, meen wijf, die arm waer, dan een zuver mensch, die hem volcomelic onthielde in rijcdomme, ende dat daer om alle geestelike lude verdoemt werden. Mer dat hi seide, dat die onzuverheit den armen geen sonde en waer, dat was een grote of die alre meeste blasphemie, recht of die alre rechtverdichste God zelve onrechtverdiger wesen woude dan die menschen wesen souden, dien hi geboden heeft, seggende: „Du en selste inden oirdel den armen niet ontfermen," dat is, of hi scout ende onrecht heeft. Van desen ketter hebwi waerachtelic ghehoert, dat, doe hi doot was ende mit eren in onser liever vrouwen kerc begraven was, quam een des derden dages daer na in die kerke ende sach openbaerlic mit sinen lichaemliken ogen, dat des zelven Gwilhelmus Cornelius graf opgegraven was ende ledich was, ende daer mede wert claerlic beteikent, dat sijn leringe verdoemt soude werden, want vier iaer daer na wert sijn bose ende scalke ketterie ontdect ende ondersocht ende overmids onsen eerweerdigen vader Nycolaum [2]), bisscop

---

1) Biënb. hs. A, fol. 156 *b*, en bij Molanus, 6 Juni. Kaufmann (Th. v. Ch. blz. 50) ziet in dezen ketter een communist.

2) Dit is Nicolaus de Fontanis, † 1275.

van Cameric, wert sijn lichaem opgegraven, ende als die propheet Ysayas seit vanden conync Nabugodonaser, so wertet heengeworpen als een onnutte stom [1]) ende verbrant."

Dusii of bergduivels kunnen schijnbeelden scheppen, die het heilige nabootsen, en daardoor de menschen tot ketterij verleiden. De ware geloovige laat zich echter niet zoo spoedig van de wijs brengen. Met het sacrament gewapend verdrijft hij de duivels en opent de oogen van den bedrogen ketter, die zich daarop bekeert. Hiervan vertelde „brueder Cort, die een provynciael prior was vander Prediker brueder, die in Duutschlant woenen," dat een ketter door de duivels bedrogen was „ende [2]) nodede enen Prediker brueder tot sijnre ketterie. Doe die ketter sach, dat hi hem alte stantachtelic wederstont, seide hi totten brueder: „Du biste alte eenwillich in dinen gelove, nochtan en hebstu niet zekers daer van gesien anders dan inder scrift. Mer woutstu mynen woerden geloven, so woude ic di openbaerlic tonen Christum ende sijn moeder ende sinen heiligen." Rechtevoert dochte die brueder, dattet bedriechnisse des duvels waer, nochtan woude hi proeven wat dat waer, ende seide: „Ic soude di ummer billix dan geloven, moechstu volbrengen dattu geloveste." Die ketter wert blide ende sette den brueder enen zekeren dach. Die brueder droech heymelic mit hem onder der cappen een busseken, daer in was dat alre heilichste sacrament des lichaems Christi. Die ketter leide den brueder mit hem in enen holen berch ende brochten in een wonderlic groet, rume palaes, dat daer verlicht was mit wonderliker claerheit. Rechtevoert doe si gecomen waren int binnenste des palaes, sagen si daer alte schoen stoelen, die gemaect waren vanden alren puersten goude, op welken stoel een conync sat, die ombevangen was mit den alren claersten licht, ende bi hem sat die alre schoenste conynginne mit enen claren aensichte, ende aen beiden ziden stonden daer sittene, daer op saten oudermans recht als patriarchen ende apostelen, ende daer om stont die

---

1) l. stam, Lat. stirps.

2) Biënb. hs. A, fol. 204 *d*. Ook in het Magn. Spec. Ex. V 129, en in Wodana, blz. XXXV, waar wordt medegedeeld, dat het verhaal nog heden in Duitschland verteld wordt. Zie ook de Vooys, blz. 173. L. Ph. C. van den Bergh deelt in zijn „Nederlandsche Volksoverleveringen en Godenleer," 1836, blz. 223, een dergelijke legende mede uit het leven van Wulfram en voegt er aan toe: „Hoezeer dit verhaal vele vereischten van sage bezit, is het blijkbaar een verdichtsel der Christenpriesters om 's Hemels medewerking tot de invoering des Christendoms en de magt des priesters te betoogen."

alre meeste veelheit der engelen, ende dese blencten alle mit groten licht. Doe die ketter dese altemale sach, viel hi neder op sijn aensichte ende aenbede den conync, maer die brueder bleef onbewegelic staende ende verwonderde hem uutter maten zeer vanden groten wonder, dat hi sach. Ende die ketter keerde hem totten brueder ende seide: „Waer om en aenbeetstu niet den zoen Gods, dien du sieste? Ganc hier naerre, val neder ende aenbede den zoen Gods, ende van sinen monde selstu horen die verborgenheit ons geloven." Doe ginc die brueder daer naerre ende toech uut der cappen dat busseken mitten heiligen sacrament ende boetet der conynginnen, die op den gulden stoel sat, seggende: „Bistu die conynge des hemels ende die moeder Christi, so is dit dijn zoen, ende ontfancstu en, so sel ic di bekennen voer die moeder Gods." Mit deser stemme verscheen ter stont al die bedriechnisse, die si sagen. Dat licht verginc, ende het wert haestelic so duuster, dat die brueder mit sinen leidsman nauwe comen en conde tot den uutgange des berges. Hier om wert die ketter bekeert ende quam totten rechten gelove, ende mit verwondernisse ontsach hi die wonderlike bedriechnisse der duvele" [1]).

Ook een heerlijke reuk kon, inplaats van, zooals gewoonlijk, van God, van den duivel afkomstig zijn, die zelfs het heiligste niet ontzag. Jordanus deed eens de mis „bi Bononiën", zooals hij „bina [2]) alle dage plach, ende onder die ontfangenisse des heiligen sacraments gevoelde hi so wonderliken, zueten roke, dat nyemant twivelen en mocht anders dan die geen die onderscheit der geesten had, die roke en waer van Gode. Sijn mont ende sijn hande roken hem lange tyt so wonderlike wel, dat hi nauwe enige spise inden monde en smaecte, nochtan verstont hi van binnen, dat die roec sinen geest geen vermakinge en geeft. Hier om badt hi den Here, dat hi hem openbaren woude, waer van die roke waer, ende hem wert geopenbaert, dat hi gemaect waer overmids des duvels kunst. Ende doe hi dat teiken des heiligen cruus gemaect had, verginc die roke rechtevoert."

Door een zeer vreemd verschijnsel trachtte de duivels eens broeder Hendrik, „doe hi was provynciael prior der Prediker

---

1) Dit verhaal herinnert „an die prächtigen, ober- oder unterirdischen Wohnungen der Götter und halb göttlichen Wesen, an Walhall, den Venusberg, das Schlosz des zwergenkönigs Laurin und Aehnliches dieser Art", Kaufmann: Thomas v. Ch. blz. 106.

2) Biënb. hs. A, fol. 213*a*.

brueder, die over dat meer woenen," te bespotten en de broeders te doen „vertragen vanden werken Gods." Hij kwam „in die stat van Attanen [1]) om die brueders nader gewoenten der oerden te visen(ten)tieren," zooals hij Thomas vertelde. Op een avond, „doe [2]) alle die brueders saten ende wouden collacie horen, quam daer op dat meer biden oever een duuster nevel. Cort daer na verginc die nevel, ende op dat meer scheen een hoech, wijt berch, ende op den berch scheen te staen een tymmer gelijc eenre schoenre borch, daer mueren om gingen ende wonderlike wel scheen getymmert te wesen van thoernen ende palasen, ende vander borch thent totten oever des meers so scheen een grote brugge te staen, die zeer breet ende lanc was. Ende over die brugge schenen te wanderen menschen van menigerhande gedaenten ende cledinge, beide te voete ende te peerde. Ende een deel stegen opwert totter borch, ende sommige nederwert vander borch. Hier om, doe die brueders een wijl tijts dat aensagen mit alte groten verwonderen, seide die voerseide provynciael prior, brueder Henric, totten brueders: „Laet ons opstaen ende gaen totten gebede, want die duvel bespottet onse ogen, op dat hi ons houde mit kurioesicheit ende doe ons vertragen vanden werken Gods." Doe die brueders henegingen, bleven daer sommige brueders van kuriosicheit ende woudent zien thent totten eynde toe. Doe die nacht aenstaende was, sagen si, dat daer een duuster nevel quam op dat meer, alset te voren dede, ende na wenich tijts verginc die nevel, ende daer en wert geen teyken des tymmers ende der ander dingen gesien. Men seit, dat dese dinge gelijc in ouden tiden gesien werden in Engelant, mer wi geloven," zegt Thomas, „dat overmids predikinge des waerachtigen geloven die bedriechnisse der duvelen vernyetet werden."

Hendrik zocht steun in het gebed, omdat hij wel wist, dat de duivel daar niet tegen bestand was. Zelden faalde dit middel. Ja, het gebed is den duivel zóó hinderlijk, dat een vrome een zieken Benedictijner monnik in Duitschland, die in hevige koorts „uutgetogen had die cukulle des heiligen habijts," door het gebed behoedde voor pijn, waarmede de duivel hem kwellen wilde.

---

1) Lat. in Aconensem civitatem.

2) Biënb. hs. A, fol. 207 *c*. Zie De Vooys, blz. 173 noot 2, en vergelijk het Magn. Spec. Ex. IX 140, waar een dergelijk verhaal van een wonderlijk kasteel voorkomt, ontleend aan de „Scala coeli".

Toen namelijk de zieke zijn ordesgewaad had uitgetrokken, „wert [1]) daer gehoert also groet geruchte, dat die brueders, die opten dormpter waren, waenden, dat dat ziechuus nedergevallen waer. Endė doe een heilich man daer bi in sinen gebede lach ende boven maten zeer verveert wert, openbaerde hem die duvel, seggende: „Van groter onweerdicheit heb ic dit grote gerucht gemaect, want du hinderste mi mit dinen gebede, dat ic den monic, die sijn habijt uuttoech, niet gripen en mochte ende pinigen inden lichaem." Doe dit die heilige, devote monic gehoert had, ginc hi sonder merren totten zieken monic ende vant, dat die monic sijn habijt uutgetogen had." De zieke trok daarop zijn kleed aan, biechtte, genas, „mer daer na wert hi weder ziec ende starf in groter devociën."

Als vijand van eensgezindheid [2]) leeren wij den duivel kennen in een exempel, waarin Thomas zijn eigen wedervaren medeedeelt. Op weg namelijk om twee vijanden met elkander te verzoenen, legde hij zich eens op een middag in een boomgaard te slapen, „ende [3]) doe ic," zoo verhaalt Thomas, „mijn ogen toegeloken had, om dat ic slapen woude, hoerde ic die duvels bi my runen, recht of daer sommige menschen merkelic gesproken hadden. Ic ontsach mi ende docht, of daer yet sommige menschen waren, die mi verwachteden. Daer om dede ic die ogen op ende stont op, ende doe ic nyemant en sach, leide ic mi weder neder ende dede die ogen toe. Altehant hoerde icse noch anderwerf luder runen dan te voren, ende ic stont op ende en sach nyemant, ende ic en hadde doe noch geen vermoeden vander scalcheit der duvele. Ic leide mi derdewerf neder, ende so vroe als ic die ogen toegeloken hadde, hoerde ic sonder middel die duvele spreken mit opeliker stemme ende dusdanige woerde mit smekelicheit voertbrengende: „Sich, mit hoe groter hoverdiën leit dese snode mensch ende slaept ende laet ons wachten." Hier om doe ic die ogen rechtevoert opdede ende opstont ende nyemant en vant, docht ic sonder twivel, dattet der duvelen boesheit waer, die mi ver-

1) Biënb. hs. A, fol. 12 *d*. Vergelijk den Dial. mir. XI 36: De monacho qui propter cucullam quam moriens exuerat prohibitus est intrare paradisum. Ook in de Homiliën van Caesarius, III blz. 107. Het uittrekken van dat kleed schijnt dus een groote zonde te zijn.

2) Zie Dial. mir. V 39: De diabolo, qui visus est seminare discordiam inter duos peregrinos amicos.

3) Biënb. hs. A, fol. 209 *d*, en bij Gilemans. Onder pereboomen — in den boomgaard, waarover Thomas hier spreekt, zullen er zeker ook wel hebben gestaan — hadden herhaaldelijk verschijningen plaats. Volgens het volksgeloof in Litthauen zit de duivel op pereboomen, zie Kaufmann in de Ann. d. h. Ver. 1891, blz. 55 noot.

stueren wouden ende bewisen een teiken der toecomender scalcheit, die si tonen wouden. Des Woensdages bynnen der octaven van Paeschen vergaderden die vriende der twiër bruedere, die wi versonen souden, ende onder den dedinge worden die brueders mit so groter twidracht onder een verstuert, dat si inder zelver stede, daer ic die duvels te voren in hadde horen runen, uut ingeven der duvele malcanderen wredeliken gedoot souden hebben, hadden die ouders ende die vriende mit groten gewelde des niet wedergestaen, nochtan verwonnen wi bider genaden Gods der duvelen scalcheit ende maecten vrede tusschen die twe brueders."

Het is zonderling, dat Thomas den duivel er van beschuldigt den Kinderkruistocht te hebben geleid [1]. Blijkbaar gaat hij alleen af op den ongelukkigen afloop van dien tocht, want al geloofde hij, dat de duivel „hem oec venst sijn cruus te hebben," en dat „die bose menschen die crucen vestigen mit boser herten alleen aen hoer lede," men kan niet ontkennen, dat hij den duivel er met de haren bij sleept, als hij daarop vertelt, dat „int [2]) iaer ons Heren MCC ende XIII ontellike veel ionger lude geleit worden vanden geest der bedriechnisse ende mitten teiken des cruus den wech bestonden tot Iherusalem ende vergingen in menigerhande steden. Ende die alre meeste veelheit van hem wort overmids den quadiën vercoft den Sarrasinen inden meer."

Minder vreemd is het, als Thomas den duivel laat optreden als den rechtmatigen eigenaar van geld, dat met woeker verkregen is. In zijn tijd geschiedde het, „dat [3]) inden cloester van Vacellen uut der stat van Attrabaten gelt gedaen was te houden, dat een woekenaar, die gestorven was, achtergelaten had. Hier om op enen dach, doe die heilige monic Wouterus van Biamont bi den screen, daer dat gelt in was, sijn gebet dede, sach hi den duvel op den screen sitten. Eerst wert hi verveert, mer hi teikende hem mitten teiken des heiligen cruus ende vraechde hem: „Wat sitstu hier, wat verwachstu hier, du alre boeste viant des menscheliken geslachts?" Hi antwoerde: „Wel ende rechtverdelic sitte ic hier ende bewaer, dat mijn is." Son-

1) Volgens anderen bewerkstelligde Jacob, later de aanvoerder der Pastorellen, dien kruistocht, zie Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 51.

2) Biënb. hs. A, fol. 49 *b*.

3) Biënb. hs. A, fol. 93 *d*; Magn. Spec. Ex. V 54, en Wolf: Niederl. S. n°. 185. In de Homiliën (III 97) van Caesarius leest men van een koning van Boheme, die niet slapen kon, doordat de duivel in zijn geldkist zat, zie Kaufmann: Thom. v. Ch. blz. 111.

der merren liep die monic totten abt ende seide, wat hi gesien had, ende die abt sende mit alre snelheit dat gelt weder in die stat."

Thomas verhaalt van „enen zeer geesteliken abt van Vilaer in Brabant," die zonder zoo'n verschijning wel begreep, dat het bezit van woekergeld een groote zonde was, het volgende: „Daer [1]) wert een zeer grote somme gelts machschien M ende VI hondert pont den voergenoemden cloester gegeven, dat een woekenaer inder stat Nameric achtergelaten had, ende vanden gelde worden veel erve gecoft. Daer na wort daer een abt gecoren, die een man was van nauwer consciënciën. Die bedroefde hem, doe hi dit hoerde, ende vercofte scape, runder ende ander beesten ende ander bewegelic goet des cloesters ende sende dat gelt weder in die stat van Nameric, op dat ment den genen wedergave dient mit onrecht ofgewonnen was. Doe daer nyemant van ontfangen en woude, wert dat gelt weder gebrocht int cloester. Daer om veronweerdichde hem die godvruchtige abt tegen die geen diet wederbrochten, ende geboet, datmen dat gelt weder dragen soude anderwerve in die stat ende leggent op die merct voer die borgers ende voer al dat volc ende seggen van des abts wegen: „Dit gelt neme wie wil. Ic bekenne, dattet ons niet en is, want ic en twivel daer niet, dat en si mit onrecht gewonnen." Doe dat die borgers sagen, worden si daer zeer in gesticht ende uut gemenen rade namen si dat gelt, ende doer trouwer mannen hande deilden si dat gelt ende gavent weder enen ygeliken, diet mit onrecht ofgewonnen was. Mer God gaf cort daer na den cloester tienvout meer weder, ende dat te voren zeer arm was ende bina broet biddende, dat siewi nu zeer vroem ende vermeerret ende overvloedich in veel rijcdom."

Den prelaten hoort daarom „bisonderlinge toe [2]) te besorgen, dat die brueders, die myn godvruchtich sijn, den cloester geen goet en verwerven of gaven en brengen, die mit woeker of mit onrecht gewonnen sijn, mer dat ment wedergeve zekeren personen, dient mit recht toebehoert, waer mense vinden can, op dat geen godlike wrake en coem, niet alleen over die geen die dat weten ende toelaten, mer oec gemeenlic over alle die geen die inden cloester woenen, als hier voermaels om eens mans sonde, Achor genoemt, al dat volc van Ysraël geplaecht wort."

Ten slotte zij er nog op gewezen, dat zelden wordt gezegd,

---

1) Biënb. hs. A, fol. 94 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 55.
2) Biënb. hs. A, fol. 93 *c*.

hoe de duivel er in zijn eigenlijke gedaante uitziet. Op één plaats in het Biënboec leest men van een duivel, „die seer harich was [1]), mit hoernen ende mit bernenden ogen" [2]). In „Der Ystoriën Bloeme" [3]) wordt gesproken van een duivel, die zwarter was „dan noit moer van moriane". Hij had vurige oogen, stonk vreeselijk, vlammen sloegen uit zijn mond, uit zijn neusgaten kwam sulfer en vuur. Bovendien had hij een langen baard, haar, dat tot op zijn voeten hing, en twee vleugels, „die scerper vele dan elsenen waren". Soms was zijn uiterlijk zóó verschrikkelijk, dat het niet te beschrijven was. Een monnik, die hem 's nachts gezien had, kon met geen mogelijkheid zeggen, „van [4]) wat formen hi weer, mer", zei hij, „een dinck segge ick u; weer daer enen gloienden oven aen die een side ende die figuer, die ick te nacht sach, aen die ander side, ick wolde liever verkiesen in den gloienden oven te gaen dan die figuer te sien". Caesarius [5]) zegt: „Sicut summa beatitudo electorum est videre Deum, ita maxima dicitur esse poena malis cernere diabolum". En Etienne de Bourbon [6]) getuigt van den duivel: „Horribilis est et terribilis, et ideo temptat terribiliter et horribiliter: ejus enim apparicio semper est cum horrore. In hoc differunt divina et angelica apparicio et dyabolica, quia divina et angelica semper relinquit consolacionem et leticiam internam, dyabolica autem horrorem".

---

1) Biënb. hs. G, fol. 77 *c*.
2) Biënb. hs. A, fol. 165 *c*.
3) Uitgegeven door A. C. Oudemans. Amsterdam 1855, regel 2540—2552.
4) Biënb. hs. K, fol. 190 *a*. Dit exempel, dat in het Biënboec is ingevoegd, is ontleend aan Etienne de Bourbon, n°. 232. De broeder woonde „in conventu Fratrum Predicatorum apud Montem-Pessulanum."
5) Dial. mir. V 28. Zie ook de Ann. d. h. Ver. 1891, blz. 11 noot 1.
6) N°. 232.

VIJFDE HOOFDSTUK.

DE JODEN IN HET BIËNBOEC.

„Höchst frivol," zegt Kaufmann [1]), „und nahezu modern klingt es, wenn die „gar fröliche" Frau im Liederbuch der Clara Hätzlerin die Aeuszerung thut:

> **Wär ez ain Iud oder ain haid,**
> **ein Tarter oder Sarracein**
> **ich müsst Im dannoch hold sein."**

G. Karpeles [2]) wijst er op, dat „die mittelhochdeutsche Dichtung vom Grundsatz der Toleranz getragen und durchdrungen sei". Hij herinnert aan Wolfram von Eschenbach, volgens wien ook niet-Christenen zalig kunnen worden, aan Walther von der Vogelweide, die Christenen, Joden en Mohammedanen op één lijn stelt, en aan Freidank, die in zijn geloof aan de verdoemenis der Joden daardoor aan het wankelen wordt gebracht, dat God over allen zijn zon laat schijnen en allen hetzelfde weder geeft.

In de werken van onzen vromen en overigens zachtmoedigen broeder Thomas is van een zoodanige verdraagzaamheid tegenover de Joden geen spoor te bekennen. Al had Jezus [3]) aan het kruis vergeving gevraagd voor zijn moordenaars, en al had Gregorius het gewaagd in zijn Dialogus (III 7) hun afstammelingen in bescherming te nemen, bij Thomas konden de Joden niet rekenen op zijn menschlievendheid. Een vijand der christelijke

---

1) Thom. v. Ch. blz. 82.
2) Geschichte der jüdischen Litteratur, II 707, zie Kaufmann t. a. p.
3) Lukas 23 : 34.

kerk was zijn naaste niet. Het kwam niet bij hem op, dat er ook Joden konden bestaan, in welke geen bedrog was; zij geloofden niet als hij, en dat was voldoende om hem zonder aarzelen geloof te doen slaan aan alles wat hem van hen werd verteld. Hoewel Agnes, zooals wij boven zagen, op de vraag van Geertruut: „Hoe si weder levendich gemaect waer?", verwonderd en glimlachend antwoordde: „Hoe soude ic verwect werden, die nye doot geweest en hebbe?", en hoewel zij de litteekens der wonden, haar door den Jood toegebracht, nooit schijnt te hebben gezien, vóórdat Geertruut haar er op wees, zulke kleinigheden konden Thomas er niet aan doen twijfelen, of de Jood Agnes wel vermoord had. De droefheid van den Jood over de bekeering van zijn vrouw, welke daarin bestond, dat zij het Pater Noster en het Ave Maria kende en dagelijks zich in haar gebed wendde tot Jezus en Maria, was voor Thomas het bewijs, dat Agnes, die die bekeering had bewerkt, vermoord was.

Vast geloofde Thomas er ook aan, dat de Joden christenbloed noodig hadden, niet voor hun ritus [1]), maar als geneesmiddel voor „die vlecke des bloetganges." Daarvan verhaalt hij „een [2]) zeer merkelic dinc, dat daer int iair ons Heren MCC ende LXI [3]) geschiet is in een dorp [4]) van Duutschlant. Het geviel, dat een dat alre quaet[ste] out wijf den Ioden vriendelic wert ende hem vercoft te doden een maechdeken van VII iaren, dat beide vader ende moeder verloren had. Die Ioden namen dat maechdeken heymelic ende leydent op veel lynnenre laken ende stopten des maechdekens mont, op dat si niet roepen en soude, ende wondent bina in al horen leden. Ende mitter alre meester vlijt perseden si dat bloet uut den maechdeken ende ontfengen dat neerstelic in dat lynnen laken. Doe si na veel pinen gestorven was, worpense die Ioden int water bider stat ende vergaderen op hoer veel steen. Des derden of des vierden dages wert si vanden visschers ghevonden bi hoer een hant, die si

1) Zie daarover o.a. De Vooys, blz. 215; Hermann L. Strack: Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit, München 1900, en Fr. Frank: De Ritueele Moord, vertaald door Mr. P. J. M. Aalberse, Venloo 1901.

2) Biënb. hs. A, fol. 108 *a*; verder in de Exposicie op de passie, zie De Vooys, blz. 216 en 217, waar het eveneens is opgenomen, en bij Grimm: Deutsche Sagen, I 456, n⁰. 353, waar men leest, dat Margrietje in 1267 in de Enz werd geworpen, en dat een zerk met inschrift bij den ingang der slotkerk in Pforzheim de plaats aanwijst, waar zij begraven ligt.

3) Lat. anno praesenti MCCLXXI. Moritz Stern noemt als het juiste jaartal 1266, zie Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 97 noot 1.

4) Lat. Pfortzheim nomine.

opgerecht had te hemelwert [1]), ende si wert gedragen in die stat. Alle dat volc wert daer van beroert, ende si riepen, dat die bose Ioden dese grote misdaet gedaen hadden. Daer was die marckgreve van Baden, ende also vroe als hi dat hoerde, quam hi daer toe, ende altehant rechte hem dat dode lichaem op [2]) ende sat ende reckede die hant uut totten prince, recht oft gebeden had om wrake der bloetstortinge of om barmherticheit. Bina over een half ure tijts leide hem dat lichaem weder neder opten rugge, als die doden plegen te leggen. Die bose Ioden worden daer toe geleit, ende rechtevoert borsten op alle des lichaems wonden, ende in een tugenisse der boser daet storten die wonden uut overvloedich bloet. Doe wert des volcs roepen verheven totten hemel toe, ende si worden al verwect tot wraken der misdaet. Dat oude wijf wert uut sommigen teikenen, daer men vermoeden van creech, gegrepen ende verwonnen alre meest daermede, dat een cleyndochterken alle dinc meldede, want vanden kijnderen ende vanden bedructen [3]) menschen verneemt men die waerheit. Die Ioden, die haer bose hande tegen dat maechdeken uutgerect hadden, worden gevangen, ende si worden geradebraket ende mitten ouden wive gehangen, mer twe vanden ouden worchden sich ondereen. Dit hebben ons waerachtelic vertelt," zegt Thomas, „twe brueders vander Prediker oirde, alse Reynerus ende Egidius, die inden zelven dorpe waren drie dage daer na dat dese dingen geschiet waren." Daarna gaat hij na, „waer om die Ioden die gewoente hebben, datse in allen provynciën, daer si woenen, kerstenbloet storten, want dat is alte waerachtelic ondervonden, dat si in allen iaren in elker provynciën lot worpen, welke stat den anderen steden kerstenbloet leveren sel. Het is openbaer," zoo gaat hij dan voort, „uut den heiligen Ewangelio, dat, doe Pylatus sijn hande wiesch ende seide: „Ic bin onsculdich vanden bloede deses rechtverdigen mensch," doe riepen die alre boeste Ioden: „Sijn bloet si op ons ende op onse kijnderen." Daer op schijnt die alre heilichste Augustinus in enen sermoen te bewisen, dat overmids die vermaledijnge der ouderen die wrake der sonden op der Ioden kynder coemt thent tot noch toe. overmids die vlecke des bloetganges, op dat der Ioden gheslachte daer mede stadelic gecruust

1) Hierdoor deed God den moord aan het licht komen.

2) Zie De Vooys, blz. 289 noot 2, en den Dial. mir. XII 11: „De Everhardo milite qui se erexit in feretro," maar hier was de duivel in het spel.

3) l. bedruncken, Lat. ab ebrio. Zie over dit spreekwoord Jan Matthijssen, blz. 108, en noot 2 aldaar.

werde, also lange thent si bekennen, dat si sculdich sijn der bloetstortinge Christi ende doen penitencie ende so genesen mogen."

Een zeer geleerde Jood, die ten tijde van Thomas tot het Christendom bekeerd werd, vertelde hem, door welk misverstand de Joden in den waan waren gebracht, dat christenbloed hen kon genezen van den bloedloop. Er was namelijk onder de Joden een soort profeet, „die [1]) int lest sijns levens den Ioden prophetierde ende seide: „Wi weten alre sekerste, dat ghi geen sins genesen en moecht vander alre scamelicste zuuct, daer ghi mede gepinicht wert, dan alleen mit kerstenbloede." Dat woert grepen die ander bose Ioden ende onthielden dat altoes ende hebben ingeset, datmen in elken iaer in allen provynciën kerstenbloet storten sel, op dat si van sodanigen bloede genesen mogen." Maar hij zei: „Si hebben dat woert tonrecht verstaen, indien dat si menen, dat eens ygelics kersten bloet hem helpen mach, mer dat alre heilichste bloet mach hem alleen helpen, dat tot vergiffenisse der sonden alle dage inder missen opten outaer geoffert wert. Ende wanneer yemant van ons bekeert is totten gelove Christi ende dat weerdelic ontfaet, alst betaemt, die wert ter stont genesen vander vaderliker maledixiën."

In tegenspraak met Thomas verklaart Kirchhof [2]) uitdrukkelijk, dat de Joden het bloed van een jongetje noodig hebben. Ook het doel, waarvoor de Joden het gebruiken, is bij hem niet hetzelfde, maar hierin stemt hij met Thomas overeen, dat het slachtoffer aan de gruwelijkste martelingen blootstond. De beschrijving van die martelingen is daarom zoo merkwaardig, omdat zij dagteekent uit omstreeks 1562. De Joden stelen zelf, volgens Kirchhof, „oder laszen andere, denen sie grosz gelt verheiszen, etwan ein Christen kindt (ein knäblein musz es sein) stelen, dasselbig martern sie auffs osterfest grewlich, also, dasz es nit so bald stirbt, fahen das blut fleiszig auff, preszen und saugen es, wenn es nicht mehr lauffen wil, mit federkielen ausz dem cörperlein, schicken disz, als ein sonderlich geschenck und verehrung, einander in eim gläszlein zu, und da etwan einer unter ihnen am todtbett und in letzten zügen liegt, bestreichen sie mit solchem blut dem sterbenden die brust und zween vorderste finger, und sagen: So der, so in den propheten verheiszen, nun kommen, und vorüber ist und es der Jesus gewesen

1) Biënb. hs. A, fol. 108 *d*.
2) Wendunmuth, V, n⁰. 132: Jüden müszen Christenblut haben.

ist, sey disz unschuldig blut, das in seinem namen vergoszen ist, dir behülff und fürderlich zum ewigen leben!" En zoo iets werd voetstoots geloofd!

In een ander exempel in het Biënboec leest men van een schooljongen, die, omdat hij luide getuigenis aflegde van zijn geloof, dat Jezus ontvangen was van den heiligen geest, door de Joden vermoord werd maar herleefde. Al moest waarschijnlijk dit wonder dienen als bewijs, dat God de zijnen niet verlaat, en al verheugde men zich er over, dat de Joden met den moord hun doel toch niet hadden bereikt, èn de inhoud van het exempel èn het feit, dat de Joden voor hun euveldaad niet werden gestraft, toonen duidelijk aan, dat hier van een moord geen sprake was. Men oordeele zelf. Er was, zooals Thomas van een Prediker broeder vernam, een „scoelre [1]), die in haet der Ioden over straten plach te singen: „Die ongevallige Iode moet sich scamen, die seit, dat Christus uut Ioseph zaet gebaren is". Ende daer om grepen die Ioden dat kynt op eenre nacht ende worchdent ende borgent opten kerckhof onder enen zercksteen. Ende alst dach was worden, socht die moder hoir kynt herwart ende derwart mit oiren naberen, ende sie quaem gaen over den kerchof, ende al hulende riep si: „Myn alre liefste kint, waer heb ic dy verlaren, wair sal ic dy soeken!" Ende dat kynt riep mit luder stemmen van onder den steen: „Erubescat Iudeus infelix etc. Die ongevallige Iode moit sich scamen!", tot welker stemmen sie al verveert worden, die oen sochten ende sagen al om ende om, ende ten lesten hoirden sie dat kynt van onder den steen singen ende nament levendich ende gesont dar uut."

Reeds in de Middeleeuwen gevoelde men, dat het verhaal moest worden gewijzigd, wilde men den schijn vermijden, alsof men zoo maar klakkeloos de Joden van den moord beschuldigd had. De Marialegende H [2]) geeft namelijk de volgende lezing van het gebeurde: „Het was een scolier, die woende bi eenre straten, daer Ioden in woenden, ende als hem sijn ouders om bier ende om broet sende[n], soe ghinc hi voerbi die Iodenhuus ende sanc dat vers, hoe Gabriël Mariën boetscapte, dat si overmits cracht des heilighen gheest den soen Gods ontfinc, ende dan soe sanc

1) Biënb. hs. G, fol. 47 *b*, en bij Pelbartus: Stellarium Coronae B. Virginis, Argentorati 1493, XII, laatste deel, artikel 1, en daaruit bij Wichmans, blz. 224, waar verteld wordt, dat de Jodenjongen het responsorium: „Gaude Maria Virgo, cunctas haereses sola interemisti" etc. zong.

2) Fol. 48 *c* (zie De Vooys, blz. 209 en 210, waar nog op een andere variant gewezen wordt), en Magn. Spec. Ex. VIII 59.

hi: „Scaemt u, onsalighe Ioden, die segt, dat Ihesus van Ioseph sade gheboren is." Die Ioden, die daer woenden, die hadden daer grote onghenoechte in ende wachteden dat kint bi avont, ende een Iode riept in, ende doe hijt in sijn huus hadde, doe stac hi hem die keel ontween ende bedalft in sijn huus." De ouders gingen zoeken en hoorden bij het huis van den Jood „hoers kints stemme", want „het sanc noch dat selve vers, daert lach onder die aerde". Toen het levend in het huis van den Jood was opgegraven, en nog bovendien een litteeken overtuigend bewees, dat er een misdaad gepleegd was, werden de Joden „vanden ghemeenen recht veroerdelt totter doet, mer overmits dat mirakel so begheerdense kersten te worden, ende men lietse leven". Edelmoediger kan het niet.

De keus tusschen den dood of het Christendom zal den Joden wel niet moeielijk zijn gevallen. Van zulke bekeeringen voor den schijn vindt men echter bij Thomas, wien het om oprechtheid te doen was, geen spoor. Maar wel verhaalt hij met welgevallen de geschiedenis van een jong, listig Jodinnetje, dat uit eigen beweging het Christendom aannam en daardoor natuurlijk haar ouders en verwanten, die allerlei pogingen aanwendden om haar uit het klooster te halen, zeer veel leed berokkende. Het exempel luidt: „Ic [1]) heb in Brabant gesien een nonne vander oirden Cisterciën, die bekeert was vander Ioedscap, in welker dat werc der weerdiger moeder Christi zeer glorioselic gewrocht had. Doe die nonne noch een kijndekijn was [2]), began si inden huse hoerre ouderen, dat Ioden waren, in horen gemoede aen te merken, waer om dat daer waer onderscheidinge der namen, als der Ioden ende der Kerstenen, ende het nochtan menschen waren van eenre sprake ende aensichte, ende die onderscheidinge des kijnts henc vast hier in. Nochtan, als si namaels seide, so hoerde si mit veelre begeerliker herten der Kersten namen dan der Ioden, ende bisonderlinge verblide si hoer, als si hoerde Mariën naem, als die Kersten malcander wat baden of

1) Biënb. hs. A, fol. 104 *c*; Magn. Spec. Ex. V 62; hs. Keulen, fol. 135; Marialeg. H, fol. 97 *b*, en bij De Raisse, 5 Mei. Zie verder De Vooys, blz. 223; Ann. d. h. V. 1891, blz. 233 noot, en Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 99. Zelfstandig vertaald vindt men het exempel ook in hs. Amsterdam (I G 18, fol. 153), dat in 1448 geschreven is, zooals Dr. De Vooys mij mededeelde. Was het „Bonum Universale de Apibus" toen nog niet vertaald? In dit geval is hs. P (zie het schema van de afstamming der handschriften) geschreven tusschen 1448 en 1450. Het is echter ook mogelijk, dat hs. P vroeger geschreven is, maar niet aan den schrijver van het Amsterdamsche handschrift bekend was.

2) Lat. annorum non plene quinque.

holpen ende Mariën noemden. Si stal onder beiden armen broet van hoerre ouder tafelen ende gaft heymelic den armen kersten kijnderen, op dat si hoer dancken souden, ende si Mariën naem horen mochte. In desen nam si wonderlic toe van tiden tot tiden ende verhude dat so cloeckelic, dat geen van horen ouders yets wat vernemen en conden, wat hoer dochter inder herten hadde. Het geviel, dat hoer ouders mit hoer van Cuelen togen mitter woen ende quamen te Lueven in Brabant, ende daer int voertgaender tijt quam si mitten kersten kijnderen int huus eens goeden priesters, genoemt meyster Reyner. Doe die meyster horen naem bekende ende mercte, dat si geern dick tot hem quam, vraechde hi hoer ende seide: „Wilstu yet, alre liefste Rachel, Kersten werden?" Si antwoerde: „Ic wil, also verre als du mi leerste, wat dattet is Kersten te werden." Doe wert die priester als een heilich man wonderlike zeer verblijt inden geest ende voelde, wat godlikes wercs dat inder maget gewrocht soude werden, ende began hoer die scriftuer te beduden vanden eersten beginne vander werlt ende toende hoer al die scriftueren, daer die gelove Christi of Christus zelve in beteikent mocht werden. Ende si heeft mi zelve geseit, dat si inder ioecht, doe si out was zeven [1]) iaer, (ende) al die bedudinge mit gehelen verstande in onderscheide des geests so volcomeliken verstont, dat die priester hoer selden enige reden anderwerf behoefde te seggen. Dese leringe duerde bina twe [2]) iaer lanc, ende binnen dier tijt plach si heymelic tot hem te comen, waer si mochte, ende van hem geleert te werden. Ende sich hier een edel myrakel, dat zeer te verwonderen is. Dat kijnt Rachel en mochte nummermeer versadet of moede werden dat woert Gods te horen, doe nochtan die priester ende sijn maget Martha, die zeer geestelic ende wijs was, beide dicke moede worden dat kijnt te leren, ende die een den anderen verlichtede inder leringe. Wat meer! Also vroe als die ouders begonnen te vernemen, wat hoer dochter inder herten had, gingen si mit veel Ioden te rade ende overdroegen daer in, dat si die dochter seynden souden over den Rijn ende gevense enen brudegom, die se vlitelic bewaren soude. Doe dat dat maechdeken den priester mit tranen seide ende waert, dat hi se inder nacht niet en naem ende maectese Kersten, si soude inder ewicheit confuus ende verloren wesen. Die priester geboet hoer, dat si vroemorgens comen soude, als

1) Lat. sex annorum et dimidii.
2) Lat. annum dimidium.

si plage. Dat namse sonder merren aen ende seide des avonts tot hoerre moeder: „Moeder, ic wil nu desen nacht alleen slapen." Doe si dat sympelic geseit had, ende die moeder hoer lange dat weigerde, volchde si der dochter ten lesten daer in, datse tot horen voeten soude slapen. Hier om lach dat maechdeken thent des morgens toe ende sliep ende vergat altemael, wat si den priester des avonts geloeft had."

Nadat Maria haar op de boven reeds besproken wijze gewekt had, stond Rachel op „ende quam totter stede, daer hoer die priester geseit had, ende vant hem daer. Die priester ontfenc se blidelic ende ginc mit hoer totten nonnencloester [1]), dat een half mile vanden dorp is, ende doepte se daer, daer si hem alle van verbliden, die daer bi waren, ende gaf hoer den naem Katheryna, als si vander moeder Christi eerst ghenoemt was. Ende altehant doe si gedoept was, toech hi hoer aen dat habijt der oirden. Doe die vader ende sijn vriende hoerden, wat daer geschiet was, worden si zeer verslagen, ende mit ongemetenen gelde, dat si uutgaven, arbeiden si overmids den hertoge van Brabant, den heer vanden lande, overmids den bisscop van Ludick ende ten lesten overmids den paeus Honorius, datmen den ouders hoer dochter wedergeven soude, die hem beneden horen rechten iaren genomen was. Ende waert, dat se in hoerre ouder huus inden gelove, die si ontfangen had, volharde, thent si XII iaer out worde, so mocht mense mit recht den Kerstenen wedergeven, want die Ioden dochten alre scalkelicste, dat se bynnen dier tijt des kijndes gemoede lichtelic mochten omkeren ende wederbrengen totten gelove hoerre ouders ende hoers geslachts. Och arme! Veel groter ende geleerder mans ontfengen gelt ende starcten deser Ioden bedriechnisse. Hier om wert die voergenoemde priester niet luttel bedruct, ende mit veel tranen riep hi alleen aen Christum ende syn moeder, die een meystersche was van desen werc. Daer geschiede een wonderlic dinc, dat tot nu toe nye inder werlt gehoert en is. Si badt den priester, dat hi se brengen woude tot elken dage, diemen van hoerre zaken houden soude, ende voer elken rechter, ende seide: „Bi aventueren, die rechters zellen beweect werden om mijnre ioncheit wil ende beweget tot barmherticheit." Ende het geschiede, also als si badt ende seide. Op enen dach, doe si tot Ludic quam voer den bisscop ende voer die geleerde, grote lude, verwan si

1) Lat. quod Parcus dominarum dicitur.

mit stantachtiger ende waerachtigher reden menigerhande voersprekers ende rechters ende bewegedese also, dat si begonden te screyen, ende in sinte Lamberts kerc hoerde men verre weges die stemmen der geenre die daer weenden ende mit groter verwondernisse mit tranen riepen, also dat si alle openbaerlic leerden ende seiden, dat die wijsheit des godliken geests crachtich ende verwinnende was in so cleynen kijnde. Na tween iaren hielden die Ioden op vander pleite ende bereyden een ander stricke der bedriechnisse. Een iongelinc van schoenre gedaenten wert vanden Ioden daer toe gewonnen, dat hi quam tot dat zelve cloester, daer dat maechdeken in was, ende mit gevensden moede ontfenc hi die dope. Doe hi hem mit wonderliker manyeren vensde ende badt, dat hi mitter maget als mit sijnre nychten mochte spreken om van hoer inden gelove geleert te werden, ende hi seide: „Dat woert mynre nychten sel mi salichliker ingeprynt werden dan boven alle anderen redenen der menschen". Nochtan, als si mi zelve vertelt hevet, verstont si van binnen, dat die iongelinc gevensdelic totten gelove gecomen was, ende daer om en conde si nu [1]) mit beden of mit enigen gaven daer toe gebrocht werden, dat si mitten iongelinc een woert spreken woude. Doe dit die Ioden sagen, lieten si of van hoer, ende die iongelinc viel weder vanden gelove.

Wi hebben dese maget gesien, die mit so groter genaden Gods begavet was, dat men geen puerre mensch vinden en mocht dan si. Doe der edelre nonnen ouders mit groter heerlicheit quamen om hoer dochteren of nychten te zien, quam dese voer onser liever vrouwen beelde ende seide mit enen dancbaren aensichte: „Die ander nonnen, onse zusteren, hebben troest ende bliscap van horen ouders ende vrienden, mer ic, arme weesken ende onweerdich, coem betruwelic totti, mijn vrouwe ende nycht. Wes du mi alleen boven al een toevlucht ende een troest." Ende wie soude daer aen twivelen, si en wort, doe si dit seide, vander alre barmhertichster moeder der goedertierenheit getroest. O vrouwe!", roept Thomas uit, „het en betaemt di niet dijn vleisch ende dijn bloet te versmaden, want du biste geboren vander Ioden geslachte, recht als een rose vanden doorn ende als een lelye vanden dijstel".

Hetzelfde verhaal vindt men bij Caesarius [2]), maar niet zoo uitgebreid en ook minder belangrijk, daar hij niet, zooals Tho-

1) l. nie.
2) Dial. mir. II 25. Zie Ann. d. h. Ver. 1891, blz. 231, en Wybrands, blz. 67.

mas, Rachel persoonlijk had gekend. Maar behalve dat Thomas aan het exempel de mededeelingen toevoegde, die hij uit den mond van Rachel zelf vernomen had, maakte hij er ook een Marialegende van — of zijn zegsman heeft dit gedaan — liet weg, wat hem in het optreden van Rachel onaangenaam aandeed, en stelde de slimheid der Joden meer in het licht door aan het eind van zijn verhaal den Jodenjongen te doen optreden.

Caesarius begint aldus: „Nuper cuiusdam Iudaei Lovaniensis filia tali ordine conversa est ad fidem. Clericus quidam Renerus nomine, capellanus Ducis Lovaniae, solitus erat intrare domum Iudaei eiusdem civitatis, et disputare cum eo de fide Christiana. Habebat autem filiam parvulam, quae valde diligenter intendebat disputationi, secundum capacitatem intellectus sui ponderans tam verba clerici opponentis quam verba Iudaei respondentis. Sicque sensim per divinam dispositionem imbuebatur ad fidem catholicam. Suasa etiam a clerico, secrete tamen, contrita est in tantum, ut diceret se velle baptizari. Adhibita est ei mulier, quae sine nota puellam de domo patris educeret." Zij werd gedoopt en in het klooster gebracht. Haar vader stelde alles in het werk om zijn dochter terug te krijgen. De hertog durfde hem niet te helpen, maar Hugo, de bisschop van Luik, „Iudaeo in tantum favebat, ut conventui sanctimonialium de Parco literis suis mandaret, quatenus illi filiam restituerent. Veniente vero Iudaeo ad iam fatum coenobium cum amicis et cognatis suis, virgo infra constituta, cum de illorum adventu prorsus nil sciret, sentire coepit foetorem magnum, ita ut palam diceret: Nescio unde sit, foetor Iudaicus me gravat. Interim Iudaeis pulsantibus ad fenestram, cum puellae diceret Abbatissa, ut puto: Filia Katherina, sic enim vocata fuit in baptismo, parentes tui volunt te videre; respondit illa: Ecce iste est foetor quem sensi. Non videbo illos." Hoewel aartsbisschop Engelbert van Keulen Hugo verboden had het klooster nog langer lastig te vallen, stoorde deze er zich niet aan, maar „postea literis suis puellam citavit Leodium, sub poena excommunicationis, patri suo responsuram super obiectis. Venit Katherina, sub bona tamen custodia. Allegatum est pro Iudaeo, quod infra annos rapta fuisset, et violenter baptizata. Et dixerunt quidam puellae: Katherina, dictum est nobis, quod libenter redires ad patrem tuum, si permittereris. Respondit puella: Quis hoc dicit? Responderunt illi: Pater tuus. Tunc illa clara voce tale protulit verbum: Pater meus recte mentitus est per mediam barbam suam."

Uit het vervolg zien wij, hoe het bij zoo'n gelegenheid toeging, en met wat voor menschen de Joden te doen hadden: „Cumque adhuc instaret advocatus Iudaei, commotus dominus Walterus Abbas Vilariensis, ait illi: Magister, vos loquimini contra Deum et contra honorem vestrum. Sciatis pro certo, si adhuc unum verbum locutus fueritis contra puellam, ego laborabo apud dominum Papam, ut perpetuum vobis in omnibus causis imponat silentium. Tunc ille timens, secrete respondit Abbati: Domine Abbas, quid nocet vobis, si potero pecuniam extorquere a Iudaeo? Ego nihil loquar quod obesse poterit puellae. Qui mox ut salarium suum accepit, dixit Iudaeo: Non audeo de cetero loqui de hac causa."

Toen later Wido, abt van Clarendal, bisschop Hugo eens ontmoette, zei hij waarschuwend tot hem: „Puellam et causam eius sub protectione domini Papae constituo, et super literas contra illam a vobis datas appello." Toch schijnt Hugo ook daarna zijn zaak nog niet te hebben opgegeven, blijkens hetgeen Caesarius verder zegt: „Tempore Capituli generalis, literas a domino Papa contra Episcopum impetratus, per Abbatem nostrum misit Priori de Parco, ut si forte Episcopus adhuc conventum vexare propter puellam attentaret, eisdem se literis defenderet." Hugo ontging natuurlijk den laster niet. De Novicius toch zegt: „In huius Episcopi scandalizatus sum avaritia," en de Monachus laat er op volgen: „Defensores eius dicunt eum non esse pertinacem in hoc negotio amore pecuniae, sed zelo iustitiae. Quibus minime creditur, quia si agitaretur stimulis iustitiae, nequaquam cogeret puellam baptizatam, virginem Christo consignatam et in religione Christiana, etiam supra aetatem, ferventem, ad Iudaicam redire perfidiam."

Zoo heilzaam als het voor Rachel was met den priester over het christelijk geloof te spreken, zoo gevaarlijk was het voor Raynerus met de Joden de „questiën der ee" te onderzoeken, zooals wij boven zagen. Het gevolg daarvan was, „dat hi uut stadiger callinge der Ioden inden gelove waggelde" en uit het klooster wilde vluchten. Gelukkig bracht Maria hem weder op den goeden weg.

Men kan in zijn verhouding tot de Joden niet voorzichtig genoeg zijn. Een gunst, hun verleend, sleepte soms verschrikkelijke gevolgen na zich. „Ic [1]) heb," zoo verhaalt Thomas, „zelve in Walschlant gesien enen archebisscop, dat een geleert, edel man

1) Biënb. hs. A, fol. 9 *b*.

was, daer aldusdanigen wraec Gods over quam. Die alre geestelicste prince Lodewicus, conync van Vrancrijc, die geboet bider pene des doots int iaer ons Heren MCC ende XXXIX, dat al die Ioden, die te Parijs waren, vergaderen souden ende te samen brengen dat alre sondelicste boec, Talmot genoemt, daer ongehoerde letteren [1]) ende blasphemi tegen Christum in gescreven stont. Ende daer worden menigerhande boeke, die uut Talmot gescreven waren, te Parijs gebrocht te verbernen, ende dit dede die conync uut rade ende ingevens brueder Henricus, toegenoemt van Cuelen, die doe ter tijt die beste predikaer was. Hier om quamen die Ioden al screyende totten archebisscop ende gaven hem ontellic gelt, op datse hoer boeken houden mochten. Die bisscop wert mitten gelde bedrogen ende quam totten conync ende omkeerde dat gemoede des iongen conyncs tot sinen wille. Hier om, doe die Ioden hoer boeken wedergegeven waren, settense in enen hoechtideliken dach, die men alle iaer daer om houden soude, mer het was te vergeefs, want die geest Gods ordinierdet anders. Doe dat iaer omgecomen was, opten zelven dach ende inder zelver stede, daer die vermaledide boeken den Ioden wedergegeven waren, dat is te Vincennes bi Parijs, quam die zelve archebisscop totten conync, ende haestelic wert hi begrepen mit onverdrachliker pinen des buucs, ende mit groten geween starf hi inden zelven dage. Die conync vloech mit alle sinen gesinde van dier stede, want hi had anxte, dat hi oec mitten archebisscop van Gode mochte geslagen werden. Niet lange daer nae wort die conync vanden voergenoemden brueder daer toe gebrocht, dat hi geboet bider penen des doots, datmen der Ioden boeken soude vergaderen, ende liet se in groter veelheit altemael verbernen." De opmerking van Thomas, „dat alle die Ioden van Oestlant te banne ende voer ketters houden al die Ioden, die tegen die ee Moysi ende tegen die propheten dat boec, dat Talmot heet, ontfangen ende bescriven," moet dan verder dienen om aan te toonen, hoe dwaas „die archebisscop der ee Christi" handelde door nochtans dat boek te willen beschermen [2]). Maar, hij had er immers geld voor gekregen!

---

1) l. ketterie, Lat. haereses.
2) Zie verder over het verbranden van joodsche boeken Colvenerius' Aant. blz. 5.

ZESDE HOOFDSTUK.

HET SACRAMENT IN HET BIËNBOEC.

In het sacrament, de gewijde hostie, die de geloovigen dagelijks konden zien en aanbidden, was Christus steeds aanwezig, en in dien vorm openbaarde hij soms zijn goddelijke kracht op wonderbare wijze [1]). Boven zagen wij, dat een broeder het duivelsche visioen in den berg, waardoor de ketter bedrogen was, met het sacrament verdreef. In een ander exempel, dat Thomas verhaalt om aan te sporen tot rechtvaardigheid en als voorbeeld voor „den genen die versumende sijn die ondersaten te corrigieren," toonde Christus door de hostie, dat een graaf, die zijn eenigen zoon wegens verkrachting van een meisje doodstak, daarmede een hem welgevallig werk had gedaan. Er was namelijk een graaf, die twee of drie jaar ziek te bed lag, „ende [2]) het geschiede op enen dach, dat sijn zoen een ioffer vercrachte, ende daer om wert daer een crachtich roepen des volcs over al die stat. Doe die vader verwonderde vanden roepen, vraechde hi, wat daer waer. Die bi hem waren ontsloegent hem ten eersten, mer te lesten worden si so zeer verveert, datse hem die waerheit seiden. Doe wert hi verslagen, ende mit enen zeer droevigen aensicht ende mit tranen zweech hi ende eyschte bi den knecht, die bi hem stont, een lanc, scarp messe, recht of hi zelve sijn nagele corten woude. Niet lange daer na, doet nauwe zes uren geleden was, geboet hi, datmen sinen zoen tot hem riep. Doe die zoen quam ende na bi hem ginc staen, seide sijn vader: „Weetstu niet, dat ic bin een here deses landes, ende du woutste die ioffer verderven, die wile dat ic noch leve,

---

1) Zie De Vooys, blz. 230.

2) Biënb. hs. A, fol. 135 *a*, en bij Bromyard, F 5, 12. Vergelijk Dial. mir. IX 37: De converso Livoniae qui communicare desiderans hostiam reperit in ore suo.

tot mijnre scande ende dijns selfs. Het si verre van mi, dat ic di sodanigen erfgenaem heb ende di na mi late(n) werden here deses lants." Doe hi dit geseit had, stac hi haestelic den zoen mitten messe int herte. Doe die nauwe vier dage geleden en was, gevoelde die greve, dat hem die doot aenstaende was, ende liet halen enen abt, die syn heymelicheit wiste. Doe hi den abt gebiecht had ende begeerde dat lichaem Christi, ende doe hi inder biecht niet mit allen en roerde vanden dootslage sijns zoens, en woude die abt hem niet absolvieren noch communicieren ende vraechde, waer om hi ongebiecht liet so zwaer sonde des dootslages sijns enigen zoens. Doe antwoerde hem die greve mit wonderliker stantachticheit ende seide: „Dat si verre van mi, dat ic hebben soude sodanigen erfgenaem der vaderliker heerscap, al was hi van mynen vleisch geboren, die tegent recht een gewelder des rechts was ende maecte hem zelven weerdich des doots ende onweerdich alre vaderliker erfnisse. Ende waerlic die vader en heeft sinen zoen niet gedoot, mer die rechter des rechts ende des lants heeft gedoot den gewelder des rechts ende des lants, mer du, abt, verwaerste die stede des oversten rechters, dat is Gods, ende veroerdelste mi tegen die ee Gods, die daer geboden heeft, dat der ouderen hande die eerste wesen zellen tot den dode der kijnderen, wanneer si tegen die ee sondichden, als men betugen mach inden boec Deutronomium. Hier om appelier ic totten rechtstoel des oversten rechters Christi, voer wien[s] gerechte ic staen wil sonder dijn absoluciën van desen punte, ende ic wil zekerlic verwachten sijn oerdel. Mer dat bid ic alleen, dattu opdoeste dat busseken, daer dat heilige sacrament in is, ende laetste mi mit mynen ogen zien den heilgever Gods." Doe dat die abt dede, quam die heilige ostie openbaerlic in des greven mont, ende bewees, dat hi een rechtveerdich rechter had geweest ende die misdaet zeer rechtverdelic had gewroken."

Heeft Thomas dit exempel rechtstreeks aan Caesarius ontleend? Ik geloof het niet. In den „Dialogus miraculorum" [1]) heet

1) IX 38, en in het Scaecspul (hs. Kon. Bibl. X 55), fol. 6 *d*. Korter leest men dezelfde geschiedenis bij Fulgosius, die Erchembaldus een hertog van Brabant noemt, zie Colvenerius' Aant. blz. 111. Gewijzigd is het verhaal overgedragen op een burgemeester van Brussel. Op een schilderij werd de geschiedenis van Erkenbald voorgesteld door Rogier van der Weyden, en op een tapijt kon men haar in Leuven zien. Zie Colvenerius' Aant. blz. 209; Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 132 vlgg., en De Vooys, blz. 352. Over Seleucos of Zelongus, die zijn zoon, door wien de eenige dochter van een weduwe verkracht was, het linker oog en zich zelf het rechter oog uitstak, zie men de Gesta Roman. n°. 50; Bromyard, die het verhaal eveneens aan Valerius ontleent, L 3, 8, en Pauli, n°. 226.

de ridder Erkenbaldus de Burban. Deze zond een zijner kinderen uit om te onderzoeken, wat de oorzaak was van het lawaai, dat hij in een aangrenzende kamer hoorde. De zoon kwam terug met de tijding: „Domine, domicellus meus filius sororis vestrae feminam vi opprimere voluit, et haec fuit causa clamoris." De graaf beval daarop zijn edelen zijn neef•op te hangen, hetgeen zij echter niet deden. Vijf dagen daarna „iuvenis aestimans avunculum de culpa esse placatum vel immemorem, aperto ostio introspexit. Quem ut infirmus conspexit, verbis blandis advocans iuxta se sedere praecepit. Uno vero brachio collum eius stringens, et manu altera cultellum suum clam extrahens, gutturi eius infixit, et occidit." Toen Erkenbaldus zijn einde voelde naderen, en de bisschop hem de hostie niet wilde toedienen, zei hij: „Sciatis me, domine, illum non occidisse ex aliquo rancore sive motu irae, sed solummodo ex Dei timore, zeloque iustitiae. Nunquam aliquis filium sororis plus diligere potuit, quam ego illum dilexi. Si mihi corpus Domini mei negaveritis, ego illi corpus et animam meam committo." Haec enim dixit et egit propter exemplum, ne iustitiae et iudicio derogare videretur," want nauwelijks was de bisschop heengegaan, of de graaf riep hem terug en zei tot hem: „Videte si in pixide habeatis corpus Christi." Quod cum fecisset, nec aliquid in ea reperisset, subiunxit ille: Ecce, quem mihi negastis, ipse se mihi non negavit. Apparuitque hostia in ore eius." Door deze vergelijking wordt de bewering van Thomas, dat het exempel hem is verteld, volkomen bewaarheid.

Van het geloof aan Christus' tegenwoordigheid in de hostie vindt men een duidelijk voorbeeld in een exempel, waarin Thomas de wonderbare genezing eener priores vertelt. „Inder [1]) provynciën van Zweden was een priorynne vander Prediker oerde, die mit enen heiligen ende volcomenen regiment verwaerde die ondersaten, mer si was in allen leden lam ende onmachtich. Hier om ontboetse heymelic enen prior vander Prediker oerde [2]), die die zusteren plach te visentieren ende te verwaren, ende begeerde, dat hise absolvieren woude. Si hadde hem dicke daer te voren om gebeden, doese noch gesont ende starker was, ende nu badtse hem alre meeste, doe si so cranc was, dat se nergent een lit rueren en conde dan alleen die tonge. Doe die prior van

1) Biënb. hs. A, fol. 35 *d*, en Exp. mell. fol. 3 *b*. Thomas heeft dit exempel van broeders gehoord, zooals hij zelf zegt.

2) Lat. Priorem Turicensem.

horen tranen ende crancheiden bewegen wert tot barmherticheit, ende hi se absolvieren woude, so viel al [dat] convente den prior te voeten ende badt hem mit overvloedigen tranen, dat hise niet en absolvierde, want al dat convente woude hoer geern gehoersaem wesen, also lange als si spreken konde ende gebieden ofte vermanen. Doe dat die prior sach, wert hi zeer getroest ende gesticht vanden zusteren ende liet die priorynne in alsulker cranoheit aenden regiment bliven. Daer worden vier zusteren geordiniert, die hoer dienden ende ommekeerden opten bedde ende droegense int convente, wanneer se capittel houden soude. Si hoerde der zusteren scout ende scoutse, si vermaendse, dat si die oerde houden souden, ende ordinierde alle die zaken des cloesters, ende geen dinc in geesteliken ende in tijtliken dingen en wert daer overmids hoerre crancheit versumet. Niet lange hier nae, doese die prior in zulker crancheit gelaten had, hadse medeliden mitten zusteren, die hoer zeer goedertierliken dienden. Daer om in enen dage, doe dat convente inden reventer at, lietse hoer dragen in die kerke voer dat hoge outaer. Doe die zusteren, diese gedragen hadden, heengegaen waren, sloech si hoer ogen op totten lichaem Christi, dat daer was inder monstranciën, ende seide mit tranen: „Heer, het is tijt, dat ic absolviert werde vander borden der prelaetuerscap ende vanden lichaem, mer wantet di aldus behaget, dat ic noch zuchte ende arbeide onder dese borden, so bidde ic di bi dijnre ongemetenre barmherticheit ende goetheit, dattu sparen wilste mijn zusteren van desen arbeide, die si mit mi hebben, ende wedergeefste mynen lichaem gesontheit, of, ist di behaechlic, so laet mi mit allen absolviert werden.” Een wonderlic dinc! Altehant tot desen woerden spranc se op haer voete ende ginc den convente der zusteren te gemoete, die doe uten reventer quamen ende songen den psalm: „Miserere mei Deus.” Doe die zusteren van groten verwonderen vlyen wouden, riep se ende seide: „Ic bin u priorynne, en wilt niet ontvruchten.” Rechtevoert verwandelden die zusteren den sanc, ende voer den psalm songen si: „Te Deum laudamus,” ende gingen so mit processiën in die kerke.”

De dooden zoowel als de levenden, begeeren vurig het sacrament te ontvangen om daardoor de eeuwige rust deelachtig te worden. Thomas heeft gehoord „van [1]) eenre geesteliker ende goddienstiger abdissen, dat daer was een alte heiligen monic vander oerden Cisterciën, die in eenre missen, die hi voer die

1) Biënb. hs. A, fol. 189 *b*, en Exp. P. N. fol. 92.

doden dede, eer hi dat lichaem Christi ontfenc, doe hi las: „Agnus Dei qui tollis peccamina mundi, dona eis requiem," dat is: „Lam Gods, die ofneemste die sonden der werlt, gif hem rust," hoerde hi stemmen, die van vers riepen: „Haestet u, haestet u den vrede te ontfangen, want die misse genaket nu totten eynde!" Rechtevoert wert hi opgenomen inden geest ende bleef staende onbewegelic, dat heilige lichaem Christi houdende inder hant boven den kelc. Ende hi sach een ontellike veelheit der zielen, die hem haesteden tot den vrede, ende een deel quamen, ende een deel gingen heen, ende die geen die den vrede ontfangen hadden, riepen: „Haestet u, haestet u, want die misse naect nu totten eynde!" Also stont die monic vander prijmtijt thent totter noentijt. Die ander brueders verwachteden ende verwonderden hem, wat hem waer, dat hi so onbewegelic stonde. Ten lesten quam hi weder tot hem zelven ende eynde die misse. Die abt geboet hem, ende hi vertelde al den brueders, wat hi gesien had, ende binnen weynich dagen daer na eynde die monic sijn leven."

Al kan geen onreine hand het sacrament bezoedelen, al wordt zelfs de waarde van het sacrament er niet door verminderd, als de priester, die het toedient, onrein is [1]), de priester, die zich aan zulke heiligschennis schuldig maakt, wordt zwaar gestraft, zooals wij zien in twee exempelen, waarmede Thomas bewijzen wil, „hoe grote sonde dattet is, onweerdelic dat lichaem Christi te consacrieren."

„Biden [2]) dorp, daer ic in geboren bin, was een onreyn ende onzuver priester. Ende hier voermaels inden ouden testament was den genen die onreyn waren van vrouwen niet georloft te eten dat broet des Sabbaths, dat nader ee heilich hete te wesen ende dit levendige broet beteikende, nochtan ontfenc die onsalige priester alle dage dit levende broet mit enen bevlecten monde. Ende sich die wrake Gods hier van. Die mont bina van der nuesen totten kinne ende die tonge vervulde hem so zeer, dat sijn alre naeste vriende hem nauwe conden verdragen om sijns groten stancs wil."

„Een [3]) ander priester was in Galliën, als ic wilneer gehoert heb, doe ic noch een kijnt was, wies hande inder missen van-

1) Zie De Vooys, blz. 234.

2) Biënb. hs. A, fol. 145 *c*; Exp. mell. fol. 74 *a*; Magn. Spec. Ex. V 94, en bij Davroultius V, blz. 216, ex. 7.

3) Biënb. hs. A, fol. 145 *d*. Vgl. Dial. mir. IX 60: De sacerdote sine ordinibus celebrante, cuius manus sacer ignis devoravit.

den hemelschen vuer boven den outaer verbrant worden thent tot den ellenboge toe."

Wordt de mis daarentegen door een waardig priester bediend, dan gebeurt het soms, dat de hostie verandert in het kind Jezus [1]) om de geloovigen te stichten en te sterken. Zeer belangrijk is het exempel, waarin Thomas ons dit verhaalt, want niet alleen veranderde de hostie later, zooals hij zelf zag, in Christus met de doornenkroon op het hoofd, maar ook komt in het verhaal de oudste Nederlandsche beschrijving voor van het uiterlijk van Jezus, zooals Thomas dat met eigen oogen in de veranderde hostie aanschouwde.

„Daer [2]) is een schoen, grote stat Duatencen, gelegen tusscen die edel steden Kameric ende Attrabaten. Inder stat geschiedet inder canoniken kerc, daer die heilige bisscop Amatus patroen is, dat, doe die priester opten heiligen Korsdach dat volc communisiert had, vant hi dat heilige lichaem Christi leggende op der bloter eerden. Doe hi daer van verveert was ende mit geboechden knyen opbueren woude, voer dat heilige sacrament bi hem zelven op in die lucht ende bleef hangende aenden doec, daer die priester die geheilichde vingere aen pleget te drugen. Hier om wert die priester roepende ende riep die canoniken te samen. Si liepen daer toe ende sagen dat alre heilichste lichaem Christi levendich op den doeck in die gedaente eens alte schonen kijndes. Rechtevoert wert al dat volc te samen geroepen, ende dat wert hem allen sonder onderscheit getoent, ende nyemant en wert dit hemelsche visioen geweigert. Doe ic dat geruchte hier van gehoert had, quam ic totter voergenoemder stat. Ic ginc totten deken vander kerken, die mi alte wel bekende, ende begeerde dat myrakel te zien. Hi leider mi toe ende geboet, dat ment mi zien liet. Die kasse wert opgeloken, ende dat volc liep toe, ende rechtevoert doe die monstrancie opgedaen was, riepen si alle gader: „Sich, nu sie ic aen den gesontmaker!" Hier om stont ic al verveert ende en sach niet anders dan die gedaente des witten broets [3]), nochtan en wiste ic mi nergent

1) Zie De Vooys, blz. 232 en 233; Pfeiffer's Germania IX (1864): Niederdeutsche Erzählungen aus dem XV Jahrh., blz. 284, en Magn. Spec. Ex. IX 187.

2) Biënb. hs. A, fol. 143 *c*; bij Gilemans, en in hs. Weenen H 13655, fol. 31. Zie ook De Vooys, blz. 144. Colvenerius deelt mede (in zijn Aant. blz. 115), dat het mirakel geschiedde in 1254, „ut patet ex tabella dependente ad sacellum parochiale Collegiatae ecclesiae S. Amati, in quo eadem historia depicta est, et exsculpta, et ex historia scripta in fenestra vitrea ad latus chori Aquilonare," en dat het nog in zijn tijd jaarlijks plechtig te Douai werd herdacht.

3) Ik herinner er hier aan, dat Jan Engels, pastoor te Schiedam, biechtvader van

sculdich in, waer om ic dat heilighe lichaem mit den anderen niet zien en mochte. Ende niet lange daer na, doe ic dit in mi zelven overleide, sach ic dat aensicht Christi inder volcomenre outheit, als hi was, doe hi gecruust wert, hebbende een doernencroen op den hoefde ende twe dropelen bloets nederlopende vanden voerhoefde langes dat aensicht op beiden ziden der nuesen. Rechtevoert viel ic neder op mijn knyen ende aenbeden mit tranen. Doe ic opstont, en sach ic geen doernencroen, noch bloet, mer ic sach eens menschen aensicht, dat bovenginc in eerberheiden allen aensichten, ende het hadde hem gekeert totter rechter ziden, also datmen dat rechter oge nauwe zien en conde.. Sijn neuse was te maten lanc ende zeer recht. Sijn wijnbrauwen waren wat omgecrommet, ende hi hadde eenvoudige nederslagen ogen ende lanc haer, nederhangende op die scouderen. Sijn baert was onder die kinne omgecrommet ende was aen beiden ziden des alren scoensten mondes bina bloot van haer ende hadde blote steden, als die iongen plegen, die den baert eerst begint te wassen. Hi hadde een blide aensicht ende mager kinnebacken. Hi had enen langen hals ende dat hoeft een weynich nederwert gebuget. Dit was die gedaente, ende dit was die schoenheit des alren goedertierensten aensichts. Dat zelve aengesichte plegen si binnen eenre uren tijts mennich sins te sien." Niet allen zagen hetzelfde, want „sommige sagent, recht of hi aenden cruus henge, die ander sagent, recht of hi totten oirdel quaem, ende veel sagent die meeste tijt in die gedaente eens schonen kijndes." Zooals men zich Jezus gewoonlijk voorstelde, zoo zag men hem.

Blijkt uit het samenloopen van het volk en uit de veranderingen, welke men de hostie zag ondergaan, de groote liefde en eerbied, die de menschen voor het sacrament koesterden, in een ander exempel verhaalt Thomas, dat zelfs „vanden byen dat levende broet, dat vanden hemel nedergestegen is ende geeft dat leven der werlt, bekent is, ende hevet aldus den menschen vermaent tot gelove der waerheit, die daer seit: „Dat broet, dat ic daer geve, is myn vleische voer dat leven der werlt."

„Een [1]) heilich abt heeft mi vertelt, dat een arm mensch woenende was buten voer eenre stat ende hadde zeer grote ym-

Lidwina, den heerlijken geur door haar verspreid, pas rook, nadat een devote vrouw hem er opmerkzaam op had gemaakt, zie W. Moll: Johannes Brugman, Amsterdam 1854, II 118.

1) Biënb. hs. A, fol. 141 *d*; Magn. Spec. Ex. V 93, en Bromyard, E 6, 13. Zie ook Jules de Soignie, blz. 162.

mekorve. Doe die arme mensch zeer dicke uut sorchvoudicheit totten byen quam, mercte hi eerste, dat si dicke des dages mit wonderliker vrolicheit te samen songen. Ende daer na, doe hijt noch vliteliker ondersocht, vant hi, dat si tot zekeren tiden zes werve des dages songen ende genen vlijt en deden om honich te halen. Ende niet lange daer na gevielt, dat hi eens des middernachts opstont ende sach, dat boven die byen alle die lucht verlichtet was, ende hoerde, dat die byen inder nacht tegen alre gewoente der byen zuetelic songen. Hier om wert die man begaen ende besochte dat zeer dicke ende ginc mit sinen kercheren totten bisscop vander stat ende vertelde hem, wat hi vanden byen ondervonden had. Ende sonder merren quam die bisscop daer in sijnre eygenre personen ende ondersocht die waerheit ende vant, dattet also was. Hier om nam hi raet mit wisen, eerbaren mans ende riep te samen al dat volc vander stat ende woude ondervinden, wat inden ymmekorve waer. Doe hi den korve tebrac, vant hi int overste des ymmencorfs een busken vanden alren witsten was, dat liet als elpenbeen, ende daer in vant hi dat alre heilichste sacrament des lichaems Christi, ende om dat heilige sacrament waren die byen oerdiniert in choren gelijc den hemelschen heren. Hier om worden si crachtelic roepende mit tranen ende droegen dat heilige sacrament mit weerdicheit in die kerc, ende in die stede, daert gevonden was, tymmerden si een bedehuus, in welken ontellike zieken genesen worden." Toen dat alles twee dieven ter oore kwam, beleden zij „uut hem zelven, dat si inder naester kerken dat heilighe lichaem Christi mitter zulveren monstranciën gestolen hadden, ende die monstrancie hielden si, ende inder haestiger vlucht worpen si dat heilige sacrament onder den voergeseiden ymmecorve, daer si bi hem liepen."

In de handschriften A, B, D, E, X en F van het Biënboec, vindt men nog twee exempelen, waarin wordt verhaald, hoe zelfs de redelooze bijen in het sacrament haar schepper herkennen, hem eer bewijzen en zich verheugen over zijn tegenwoordigheid. Het eerste exempel [1]) is woordelijk vertaald naar Caesarius' Dialogus miraculorum IV 8: „De apibus quae basilicam corpori Dominico fabricaverunt," en de bron van het tweede exempel [2]) is te

1) Biënb. hs. A, fol. 142 *c*; Scala celi, fol. 63, en in Pfeiffer's Germania III 414, n⁰. 5. Zie ook Jules de Soignie, blz. 161.

2) Biënb. hs. A, fol. 142 *d*, en gewijzigd bij Etienne de Bourbon, n⁰. 317, die het heeft hooren vertellen en gelezen heeft „metrice dictatum".

vinden bij Petrus Venerabilis of Petrus Cluniacensis († 1156): De miraculis, I 1 [1]), maar beide exempelen komen in den Latijnschen tekst van het Biënboec, in het „Bonum Universale de Apibus," niet voor. Daar zij dus niet door Thomas zijn opgeteekend, maar het eerst zijn ingelascht in het zoekgeraakte handschrift van het Biënboec, dat wij P hebben genoemd, kan ik volstaan met te verwijzen naar hetgeen De Vooys in zijn dissertatie op blz. 237—239 naar aanleiding van deze beide, door hem aangehaalde, exempelen zegt [2]).

---

1) Zie Wolf in Haupt's Zeitschrift, VII (1849) 533.

2) Over het bouwen van tempels door de bijen zie men ook Sloet: De Dieren in het Germaansche volksgeloof en volksgebruik, blz. 428 en 429; Wolf's Beitr. II 452; Wybrands, blz. 94 noot 3, en J. de Soignie, blz. 161 en 162; over het heimelijk meenemen van de hostie Etienne de Bourbon, n⁰. 371, en Jacques de Vitry, n⁰. 270.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

BOETE EN BIECHT IN HET BIËNBOEC.

Het is voor den zondaar een groote troost, dat hij na een berouwvolle biecht, vrij van zonden, den dood onbevreesd kan tegemoetgaan. Wie „grote mynne der zielen" heeft, zal dan ook nooit den zondigen mensch, die begeert te biechten, ongetroost heenzenden. Thomas verhaalt van „meyster Iohan van Nyvelle, deken der hoeftkerken van Ludic," het volgende. Toen hij den avond vóór zijn dood „in [1]) sinen lesten lach, sich, een wilt, half naect man, die wi rybalden noemen, quam buten int huus, daer die heilige man binnen in ziec lach, ende badt, dat hi mit hem vander biecht spreken mocht, mer hem wert geantwoert, dat hi des niet en vermocht. Doe die rybalt droevich heenginc, riep die heilige man tot hem enen van dien, die om hem saten, ende seide: „Haelt den man weder, die ghi verdreven hebt, ende brencten tot mi." Doe si dat hoerden, verwonderden si hem alle ende worden confuus ende haelden den mensche weder. Doe die rybalt mit alle synre macht gebiecht hadde ende absolviert was, ginc hi heen, ende die heilige man seide tot hem allen, die daer tegenwoerdich waren: „Ic en woude niet om dusent marc gouts, ic en had den mensch gehoert." Ende sich, wat vruchten daer uut quam. Die mensche en was nauwe een vierendeel weges eenre milen van daer gegaen, hi en wert bevangen mitter haestiger doot ende viel neder ende was doot."

Alleen reeds het vurige verlangen om te biechten, voortkomend uit een gemoed, dat innig bedroefd is over het bedreven

1) Biënb. hs. A, fol. 128 *d*; Magn. Spec. Ex. V 88; Exp. mell. fol. 116 *c*, en bij De Raisse, 16 Maart.

kwaad, heeft zooveel waarde, dat een zondares daardoor zich de gunst verwierf in gezelschap van veel zielen, die door het gebed van Johannes van Nivelles uit het vagevuur verlost werden, mede na een kort verblijf in het vagevuur in te gaan tot de eeuwige heerlijkheid. „Int [1]) uterste van Engelant was een heilich, goet man, die bovengaende was inden ampte des predikens. Doe hi eens predicte, daer veel volcs vergadert was, was daer een sondich wijf, die bitteren rouwe had, alset openbaer wert, ende riep onder den volc mit tranen ende seide: „Ontferme di mijns, knecht Gods, ende hoer mi onsalige, ende ontbijnde mi van mynen sonden." Doe stillede hise, als hi best mocht, ende heetse wachten, thent dat sermoen uut waer. Wat meer! Doe si een weynich gewacht had, stont si weder op mit roepen ende badt, dat hi se rechtevoert horen woude. Mer doe die prediker hoer lovede, dat hi dat sermoen nu eynden woude, ruste si een weynich ende stont derdewerf op ende riep verveerlic ende viel op hoer aensicht ende starf." Groote ontsteltenis. De prediker „badt mit screyenden ogen alle den genen die daer tegenwoerdich waren, den Here te bidden, dat hi hem geweerdigen woude yemant te vertonen, wat vander sondiger zielen geschiet waer. Die prediker bleef zelve drie dage lanc in sijnre cellen besloten ende en sliep niet mit allen ende en at noch en dranc, mer hi volharde stadelic inden gebede. Inden derden nacht openbaerde hem des wives ziele, daer hi inden gebede lach, ende was claerre dan die sonne ende seide: „Ic bin die ziele, daer du voer biddes. Ic bin verlost van allen pinen ende sel te hants opvaren totten hemel." Doe hi, alst geen wonder en was, van binnen twivelde, antwoerde die ziele: „Dat si di een teiken, dattu niet bedrogen en wertste. Een heilich man, genoemt meyster Iohannes, is nu in deser uren in Brabant gestorven inden cloester Dyogenes [2]), dat tot den stichte van Ludick hoert, ende als hi altoes barmhertich was op die bedructe ende op die arme, so is hi oec nu. Ende doe sijn salige ziele nader doot vanden engelen gebrocht wert voer dat vegevuer, daer ic mit ontelliker veelheit der zielen in gehouden wert, ende daer bekende hi veel zielen, die hi totter salicheit

1) Biënb. hs. A, fol. 129 *a*; Magn. Spec. Ex. V 88, VII 57 „Ex vitis fratrum Praedicatorum"; Exp. mell. fol. 115 *c*; Davroultius V, blz. 202, ex. 3, en in de Exp. op het P. N. (zie Tinbergen, blz. 180), maar het slot is gewijzigd. Toen n.l. de priester de gemeente gelastte voor de vrouw te bidden, kwam er een stem uit den hemel: „Gij hebt veeleer haar voorbidding noodig, want zij had berouw."

2) Lat. de Oignies.

gebrocht had, ende wert beweget mit barmherticheit ende badt den Here oetmoedelic, dat se vanden pinen des vegevuers verlost mochten werden. Ende sonder merren is se [1]) vanden Here gehoert niet alleen voer die zielen, daer hi voer badt, mer hi is mitter alre meester gloriën inden hemel ontfangen oec mit veel ander zielen, onder welken ic oec mede verlost bin." Daarop verdween de ziel, en terstond zond de priester „uut enen bode mit brieven over die zee ende vant, dat die heilige man op die zelve ure ende dach totten Here gewandert was, als hem die ziele voer een waer teiken geseit had."

Het berouw kan dus zóó groot zijn, dat alleen daardoor de schuld gedelgd wordt. Penitentie is in dat geval geheel overbodig [2]), hetgeen Thomas nog duidelijker uitspreekt in een exempel, dat hij heeft hooren vertellen van een zondaar in Gallië, die in zijn tijd nog leefde.

„Tot [3]) den eerweerdigen man, meyster Peter van Corbuel, archebisscop van Sononen, quam een sondaer te biecht, die sijn eygen dochter vercracht had. Hier om doe hi mitten alren meesten ende wonderliken rouwen ende bitteren tranen gebiecht had, vraechde hi, of hi oec ummermeer mit enigen rouwe of pinen vanden Here genade mochte vercrigen. Die bisscop antwoerde hem: „Iastu, sondaer, isset, dattu penitencie doen wilste voer so groten quaet." Doe riep die sondaer crachtelic ende seide: „Ic wil, al woutstu, dat ic oec dusent dode liden soude." Hier om screyede die bisscop mitten sondaer ende seide: „Ic sette di alleen penitencie VII iaer lanc." Doe seide die sondaer: „Wat isset, dattu mi, alre meeste sondaer, niet langer penitencie en setste dan VII iaer! Want mocht ic leven thent totten eynde der werlt toe, ic en mocht nochtan mit ontelliken pinen niet voldoen voer so grote sonde." Doe seide die bisscop: „Ganc, ende vaste niet meer dan drie dage te water ende te brode." Doe screyede hi noch meer ende sloech hem selven ende badt, dat hi hem salige penitencie setten woude. Hier van verblide hem die bisscop ende verwonderde hem boven maten zeer, ende ten lesten geboet hi den mensche neerstelic, dat hi heenginge ende en lase niet meer dan een Pater Noster, ende hi soude voerwaer weten, dat hem sijn sonden alrede vergeven waren.

---

1) l. hi.
2) Zie De Vooys, blz. 246.
3) Biënb. hs. A, fol. 172 *d*; Magn. Spec. Ex. V 112; Davroultius V, blz. 197, ex. 5, en Serm. X Geb. ex. 17, zie De Vooys, blz. 247 noot.

Ende ter stont wert hi lude ende bitterlic screyende ende viel op die eerde ende starf. Ende men gelovet sonder twivel, als die goddienstige bisscop daer na predicte, dat die zelve rouwige mensch sonder enich ander vegevuer opvoer totter gloriën, want hi was gereynicht mitten alren starcsten rouwe."

Treedt hier het berouw in de plaats voor zelfkastijding, in de volgende exempelen, waarin dit niet het geval is, vindt men de beschrijving van de vrijwillige, heftige pijnigingen, waarmede men de helsche straffen als 't ware wilde afkoopen [1]).

„In [2]) Duutschlant was een edel greve, die een wreet berover der armer was ende uut der alre barmhertichster, godliker goedertierenheit mit zuucten gecastiet ende gebetert. Ende mitter alre bitterster rouwen des herten gaf hi weder al den genen die hi gescadet had, so lange als hi wat had, ende mit ontelliken tranen maecte hi alle dage sijn bedde nat, dat is die consciëncie, ende hi aenriep die heilige engele ende die heiligen Gods, dat si hem verwerven wouden die barmherticheit Gods. Doe hi op sijn bedde ziec lach, dede hi hem zelven so grote pijn aen, dat hi sijn voete ende bene starkelic wreef aen die beddeplancken of ander hout, also dat hi mit stadigen gewelde vel ende vleisch ende zenen tequetste. Inden wijnter ontfenc hi cout water, recht of hijt drincken woude, ende goetet heymelic op sijn borst, op dat hi vander couden zwaerlic gepinicht worde. Niet lange hier na, doe hi der doot genaecte, wert hi so vervult mitten heiligen geest, dat, als Christus vanden publicaen enen ewangelist maecte, so maecte hi oec van desen sondaer een propheet, want hi voerseide van hem zelven, dat hi sonder vegevuer opvaren soude tot der ewiger rust, ende als hi doot waer, ende die coninc Henric [3]) gestorven waer, so soude alle dat lant van Doringen groet verdriet ende iamer liden. Dat hebwi gesien, dattet so vervult is."

„Inden [4]) zelven lande was een ander edel ridder, die een die alre boeste rover was. Dese was veel iaren bekeert totter penitenciën ende bescreyende sijn sonden. Hi gaf weder dat onrecht goet ende ginc in die wildernisse ende magerde hem daer mit veel vasten ende waken ende arbeiden. Ende des avonts cruuste hi hem zelven mit eenre ongehoerder manyer des lidens, in dien

1) Zie De Vooys, blz. 249.
2) Biënb. hs. A, fol. 170 *c*, en Magn. Spec. Ex. V 110.
3) d. i. Hendrik VII.
4) Biënb. hs. A, fol. 170 *d*.

dat hi mit eenre bernender waskeersen hem zelven pinichde, of lietet hem sinen gesellen doen. Naemaels ginc hi in die Prediker oerde om die meerre zekerheit des levens, ende inder oerden blencte hi mit wonderliken werken ende exempelen."

Dat voor oprecht berouw geen penitentie te zwaer [1]) is, wordt wel het duidelijkste bewezen in een ander exempel van een roover in Duitschland, die bovendien „manslachtinge [2]) dede. Hi wert gevangen ende verordelt, datmen onthoefden soude. Doe badt hi den rechter, ende hi vercreget, dat hi lange tijt mochte gepinicht werden voer sijn misdaet. Ende rechtevoert seide hi tot enen iongen man, sinen neve, die bi hem stont: „Isset, dattu waerlic mijn vrient biste, so wes mi, alre onsalichstę, nu een medewerker tot mijnre zielen salicheit. Ic bidde di, hael mi een yseren rescap, daer men dat vlas op pleget te hekelen." Doe dat geschiet was, seide hi totten iongen man, sinen neve: „Houde mi allencken eerst of die hande, daer nae die ellenbogen, daer nae die armen thent totten scouderen toe ende dan mijn voete, mijn schenen ende mijn bene thent tot den live toe, ende snidet daer na of mijn gemacht, mijn oren, mijn nuese ende mijn lippen, ende grevet uut myn ogen, ende ten lesten selste mijn hoeft ofslaen." Hier om doe die ionge man mit rouwen volbrocht, dat hem gebeden was, pinichde die berouwige sondaer eerst elc lit, eert hem ofgehouwen wert, ende sloeget starkelic lange tijt op die yseren tande der hekelen ende wondet so menichvoudelic ende seide: „Ghi, alre snoetste lede, ontfanget hier eens deels u pijn, want mit u heb ic volbrocht die bose, sondige werke ende heb vertoernt mynen God, mynen scepper ende mynen verlosser." Ten lesten nae al der pine, doe was daer gebleven dat hoeft alleen mitten lichaem, seide hi mit enen bliden aensichte: „Och oft mi, alre onsalichste, mogelic waer dese pijn, die ic nu alte cleyn voer mijn sonden geleden heb, anderwerf ende derdewerf tot vernyen ende lange tijt so gepinicht te werden." Ende doe hi dit geseit hadde, badt hi mit tranen dat volc, dat daer om stont, dat si hem, alre onsalichste, wouden te hulp comen mit aelmissen ende mit gebede. Doe hi dat geseit had, reckede hi sijn hoeft uut ende wert rechtevoert vanden iongen onthoeft."

Wanneer men de gelegenheid, welke God in zijn groote barmhartigheid den mensch geeft om penitentie te doen, laat voorbij-

---

1) Zie De Vooys, blz. 247.
2) Biënb. hs. A, fol. 171 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 111.

gaan, dan komt het berouw soms te laat. Na den dood moet men dan door ondragelijke pijnen gereinigd worden van zijn zonden, welke men op aarde verzuimd heeft te boeten, om daarna pas de zaligheid deelachtig te worden. Gelukkig hij, wien het vergund wordt ter wille van zijn zaligheid van dat lijden getuige te zijn, zooals geschiedde met een „edelinge [1]), die uuttoech iagen biden berch Alpium," van wien Thomas, „uut waerachtigen woerden des eerweerdigen ende goddienstigen meyster Bonifacius, bisscop van Lausen," het volgende heeft hooren vertellen. Deze edelman verdwaalde 's avonds in een bosch. Op eens hoorde hij twee van zijn honden blaffen; hij ging af op het geluid „ende vant daer tusschen den berge een zeer slechte, zuverlike stede, die vol grases was, ende daer lach een geest, recht als een groet mensche, die van schoenre gedaenten was, die mitten aensichte nederlach op die eerde, ende sach opelic mit sinen ogen, dat bi hem lach op beiden ziden twe yseren kusen, ende twe iachhonde gingen al blekende om den man, die mit wonderliken wonden ende slagen bebloedet was. Mer doe die honde horen here sagen, zwegen si. Nader verveernisse greep die ridder enen moet ende seide totten genen die daer nederlach: „Bistu van Gods wegen, so sprec, ende segge mi, wie du biste, ende waen du coemste." Hi antwoerde: „Ic bin van Gods wegen, ende uut der godliker ordinancie so openbaer ic di dusdanich, op dattu aen mi neemste exempel der penitenciën. Ic bin doot, al isset, dat ic di lichaemlic openbaer. Doe ic levede, was ic een ridder ende een die alre meeste sonder. Inder tijt dat Rychaerdus, die conync van Engelant, tegen Philippum, den conync van Vrancrijc, street in dier heervaert, die daer geschiede vanden Brabanders in Pickerdiën, was ic, onsalige, zeer vol van onzuverheiden ende alte wreet in dootslagen. Hier in en spaerde ic genen staet of kunne, ende ic en had mit nyemant barmherticheit. Binnen dier tijt, dat die voergenoemde heervaert geschiede, creech ic die alre scarpste coude, ende nochtan en had ic doe noch geen berouwe, ende ic en biechte niet, noch ic en ontfenc niet dat heilige sacrament. Mer doe die ure mijns doots aenstont, wert ic onsprekende, ende onversiens wert ic ghevandet vander godliker barmherticheit, ende ic creech alte groet berouwe, ende al en konde ic niet gespreken, ic storte nochtan bitter tranen ende biechte

1) Biënb. hs. A, fol. 171 *a*; Magn. Spec. Ex. V 113; Exp. P. N. fol. 108, en hs. Brussel 2224—2230, fol. 142r.

Gode, ende also eynde ic mijn leven. Ende rechtevoert doe ic doot was, wert ic overgelevert twe die alre quaetste duvelen, die mi mit zwaren pinen als mit desen tween yseren kusen pinigen zellen thent totten dage des lesten oerdels toe, ende huden dreven si mijn onsalige ziele op desen steilen berch ende worpense mit yseren kusen weder vanden berch. Nochtan weet, dat dese pijn, die dus groet is ende so lange dueren sel, wonderlike zeer verlicht wort vander hoep der genaden, dien ic inden eynde der werlt hebben sel." Ende rechtevoert doe die geest dese woerde geeyndet hadde, verscheen dat lichaem, dat daer gesien wert, ende voer heen mit den yseren kusen recht als een roec. Mer die ridder, die dit gesien ende gehoert hadde, wert bekeert vanden roven ende van sinen quaden leven ende levede voert aen reckelic, ende hi vertelde dit veel ander sondaren ende bewegedese hier mede tot exempele der penitenciën."

Tot waarschuwing en stichting werd eens in een visioen aan iemand vertoond, welke belooning de berouwvolle boeteling na dit leven krijgen zal. „Doe [1]) ic predicte in Brabant," aldus begint Thomas zijn verhaal, „ende ic op enen dach misse gedaen had ende mijns gesellen verwachtede, quam tot my een huusman, die inder cledinge ende inder gedaenten scheen arm ende versmaet te wesen ende badt alte inderlic, dat ic hem horen woude. Ic letet doe. Doe sat hi neder ende seide mi: „Het is nu binae een iaer geleden, dat ic in mynen huse op sinte Katherynennacht op den stroe lach, ende ic hoerde, als mi dochte, die clocken van deser kerken luden. Hier om stont ic op ende woude ter kerken gaen, ende mijn huusvrouwe, die op een ander stede rustede, riep tot mi: „Waer gaestu?" Ic antwoerde hoer: „Ic gae te metten, want daer is geluut." Ende si antwoerde: „Die quade geest iaecht di, want het is noch inden eersten slaep." Ic en achte niet, wat si seide, ende ginc haestelic totten kerchove, ende sich, mi gemoete een onbekent priester, die aenhad dat missegewade ende had die stole voer den borst crucewijs over een geleit ende seide tot mi: „Aenmerke mitter herten die dinge, die ic di tonen sel." Ende rechtevoert sloech hi dat teiken des crucen over dat kerchof, ende daer verrees so veel volcs, dat si nauwe staen conden op vijf mergen lants, ende dat volc was ongevallich ende iamerlic, meer dan men seggen of geloven can. Dat volc was mit allen naect ende mit wreden slagen over al bebloedet ende gewont. Rechtevoert

1) Biënb. hs. A, fol. 189 *d*.

sloech die priester anderwerve dat teiken des cruses over dat kerchof, ende al dat volc verscheen. Ende daer verrees een ander volc, dat mynre was inden getale ende inder verveernisse. Si waren arm van cledinge, bleec van verwen ende zeer mager, nochtan waren die personen ongelijc iamerlic meer ende myn. Hier na sloech die priester derdewerve dat teiken des cruces over dat kerchof, ende al dat volc verscheen. Ende daer verrees een ander volc, cleyn van getael, die al op den kerchof ruum staen mochten, zeer ongelijc in claerheiden ende in gloriën al der menschen der werlt, die ic nu gesien heb. Hoer cleder waren so wit als snee, daer die sonne op schijnt, ende hoer aensichten waren vroliker ende schoenre dan die sonne, ende die priester seide tot mi: „Hebstu wel onderscheiden die gelikenisse deser driërhande lude, die du gesien hebste? Dat eerste ongevallige volc is sonder enige berouwenisse van deser werlt gescheiden ende is ewelic verdoemt. Die ander, die du na saechste, sijn gestorven mit berouwenisse, mer si en hadden niet voldaen [hoer penitencie] [1]), ende daer om sijn se noch inden alren zwaersten pinen, mer ten lesten, als si gereynicht sijn, zellen si comen totter ewiger rust. Dat derde volc is die schaer der uutvercorenre, die inder werlt penitencie gedaen hebben ende nu mitten Heer gloriëren." Doe die priester dit geseit had, verscheen hi mitten volc, ende rechtevoert lude men te metten. Ic hoerde die metten ende des dages misse ende ginc weder te huus, ende ic was drie maende lanc ziec naden verveerliken visioen."

Thomas schijnt dat verhaal wel wat zonderling te hebben gevonden, want, toen de hem geheel onbekende man had uitgesproken, „vraechde ic," zoo gaat hij dan verder, „van anderen luden, wat mensche dattet waer, ende ic vant, dat die manyer sijnre wanderinge aldus was. Hi hadde bina achte mergen boulants ende een huus, ende dat lant bearbeide hi ende behielt daer van voer hem selven ende voer die sijn alte nauwe noettorft. Dat ander deilde hi den armen. Hi vaste driewerf in die weke ende ginc stadelic sonder schoen ende sonder lynnen cleder. Hi waecte dick des nachts inden gebede ende en sliep nummermeer op bedde of op kulc. Wat meer! Die mensch was sodanich, dat mi waerlic dede geloven, dat hi mi vertelt had, bisonderlinge doe ic in sinen woerden ende in sinen aensichte sach blencken die godlike barmherticheit."

---

1) Lat. sed non peracta poenitentia.

Het was niet altijd noodig, dat men zijn zonden geheel zelf boette. Men kon daarbij ook worden vervangen, als een ander bereid was de penitentie op zich te nemen [1]). „Ludowicus [2]), greve van Losen, die die alre edelste man van Duutschlant was," verscheen na zijn dood aan de heilige Christina, met wie hij zeer bevriend was geweest, en die hij op zijn sterfbed verzocht had voor hem te bidden, en zeide tot haar, „dat hi inden vegevuer gewesen waer totten alren scarpsten pinen. Die goddienstige ioffer en was niet luttel hier om bedruct ende antwoerde: „Ganc nu van hier, ende nae der godliker barmherticheit betael die pijn voer dijn sonden, ende ic aenneem in mi zelven half die pijn dijns vegevuers." Doe dit geschiet was, sach men dat Cristina cort daer na in zekeren tiden gepinicht wert mit vlammenden wasem ende somtijt mit groter couden, als des greven ziele gepinicht wert. Ende die steden, daer die greve in te sondigen of ydelic te verbliden plach, bestorte si mit ongemetenen tranen. Lange tijt daer nae voer hoerre doot openbaerde hoer die zelve greve ende danete hoer ende voer op te hemel, daer sijt aensach."

Iets dergelijks leest men van keizer Otto [3]). Na zijn dood verscheen hij zijn tante, die abdis was van een nonnenklooster, en zei tot haar: „Ic [4]) bin gestorven ende werde gepinicht inden vegevuer. Hier om sende boden tot menigerhande ynnige cloesteren, ende laet voer mi lesen X^{M} zouteren, also dat men neem na elken psalm een disciplijn van X slagen, ende na elken veerse selmen lesen een Pater Noster ende een Ave Maria. Ende die wile dat men een disciplijn neemt, selmen lesen den psalm „De profundis", want ic heb in mynen leven verdient, dat ic nader doot mit sodaniger hulp verlost mach werden." Ende weet, dat die zelve alre goedertierenste keyser Otto inden lesten iaer voer sijnre doot inder groter duerre tijt ontellike spise ende aelmissen mit milder hant deilde menigerhande cloesteren ende armen luden. Des keysers moey sende sonder merren boden uut als hoer geheten was, ende des keysers zake wert van allen cloesteren mit hoger ynnicheit ontfangen ende volbrocht. Hier om openbaerde die keyser sijnre moeyen ander-

1) Zie De Vooys, blz. 249. Vgl. Etienne de Bourbon, n°. 28: Quod valeat eis, qui sunt in purgatorio, penitencia pro eis facta.
2) Biënb. hs. A, fol. 185 *c*. Zie „Vita Sanctae Cristinae," cap. IV § 45.
3) Otto IV, † 1218.
4) Biënb. hs. A, fol. 184 *b*; Exp. P. N. fol. 88, en Magn. Spec. Ex. V 120.

werve inder dageraet...., ende hi was mit so groter claerheit ombevangen, dat si hem geens sins en sach, mer si hoerde hem alleen aldus seggende: „Ic dancke di, ende dancke du den alren barmhertichsten Here voer mi, want ic bin nu verlost vanden pinen, ende ic gae nu totter ewiger gloriën."

Behalve door zelfkastijding en gebed kan men ook door vasten het lijden der zielen in het vagevuur verkorten. „In [1]) enen dorp bi Lueven in Brabant was een iongelinc, wilt ende lichtverdich, die so ziec wert, dat hi te bedde lach. Ende die goddienstige man Lambertus, een priester der malaetschen, die die alre meeste mynne had totter zielen salicheit, quam totten iongelinc om bede wil der moeder ende vermaende hem vlitelic totter biecht ende totter penitenciën. Doe die iongelinc altehant mit groten rouwe gebiecht had, starf hi cort daer na. Sijn moeder vaste stadelic voer hem over den anderen of derden dach vijf iaer lanc mit ongemeten tranen. Doe die tijt van vijf iaren omgecomen was, starf die voergenoemde priester Lambertus opten Sonnendach ende wert begraven des Donredaechs. Daer nae openbaerde die voergenoemde iongelinc sijnre moeder ende seide: „Sich, alre liefste moeder, nu gae ic overmids dijnre hulp totter ewiger rusten vanden alren zwaersten pinen, die ic dus lange voer mijn sonden geleden heb, ende her Lambert, die priester, die mi salichlic gebrocht heeft totter biecht ende totter bekennisse der sonden, gaet mit mi, ende hier om ende om veel ander menschen, die hi gebrocht heeft totter penitenciën, sel hi mit veel loens geloent werden."

Kon men een doode te hulp komen, men kon ook door zijn schuld een ziel in het vagevuur doen lijden. Heeft een stervende berouw, en wil hij zijn zonden boeten door het doen uitdeelen van aalmoezen na zijn dood, dan is dat toch niet voldoende om de zaligheid te kunnen beërven. De zonden moeten werkelijk geheel worden uitgewischt, en daartoe moet de uiterste wilsbeschikking ten uitvoer gebracht worden. Wordt dit verzuimd, dan ontgaat de ziel van den gestorvene haar straf niet, en zij zou eeuwig gepijnigd worden, als God en zijn engelen dat niet verhoedden door ten slotte den goeden wil te nemen voor de daad en de pijn over te dragen op hem, die door zijn moedwillig verzuim die straf volkomen verdient. Thomas heeft gelezen „inden [2]) werken des heiligen ende groten conyncs

1) Biënb. hs. A, fol. 184 *d*; Gnotosolitos, 6 I 19, 76, en Davroultius V, blz. 159, ex. 9.
2) Biënb. hs. A, fol. 186 *a*; Magn. Spec. Ex. V 121, en Exp. P. N. fol. 91. Jacques

Karoli, dat een ridder, die vroem inden harnesche was, hem menich iaer gedient had." Deze ridder droeg zijn neef op na zijn dood zijn paard te verkoopen en het geld den armen te geven ten bate van zijn ziel. „Hi loefdet te doen, dat hem sijn oem geboet. Hier om, doe die ridder doot was, sach sijn neve, dattet peert starc ende kuen was. Daer om en vercofte hi des niet, ende hi en gaf daer oec geen gelt voer, mer hi behieltet ende en achtede niet sijns oems testament te betalen. Doe bina een half iaer geleden was, openbaerde hem des ridders ziele ende seide hem openbaerlic: „Du en hebste niet geacht te doen, dat ic had ingeset om mijn ziele te verlossen, ende daer om heb ic zwaer pijn geleden dese tijt lanc, daer ic van verlost soude hebben geworden, hadstu die aelmissen uutgegeven. Mer nu hevet die almachtige rechter een oerdel gegeven, ende al die engelen, die bi hem saten, oerdelden dat recht te wesen, dat mijn ziele gae totter rusten, ende dijn ziele ontfange die pijn, die ic noch liden soude." Doe hi dit geseit had, verscheen hi ter stont, ende rechtevoert wert des ridders neve zeer zwaerlic zieck ende biechtede al dese dinge den priester, ende cort daer na starf hi ende betaelde die pijn, die hi verdient had."

Werd men verhinderd zijn zonden geheel te boeten, dan behoefde men niet altijd het lot te deelen van bovengenoemden ridder. De oorzaak, waardoor men verhinderd is, maakt soms verdere penitentie overbodig; de schuld kan daardoor geheel worden gedelgd. Zoo ten minste beschouwt Maria het, als zij overtuigd is van den goeden wil om penitentie te doen, en liefdevol schenkt zij bovendien op verzoek van den zondaar, hem, door wiens schuld hij bijna in het vagevuur zou gekomen zijn, genade.

Van een Prediker broeder in Duitschland heeft Thomas gehoord, dat „int [1]) iaer ons Heren MCC ende twe ende veertich was een edel iongelinc, een canonic, die hem eens ontginc in onzuverheit, ende daer om wert hi vanden ouden canoniken

---

de Vitry (n⁰. CXIV) verhaalt hetzelfde. Ook hij heeft het exempel gelezen. Bij hem liet de ridder, „cum Hyspaniam cum Karolo imperatore contra Saracenos ivisset, imminente mortis articulo", zijn paard „cum rebus aliis pro salute anime sue" achter voor de armen. Reeds na acht dagen verscheen hij zijn ontrouwen neef. Toen deze geheel verbijsterd „et stupens ad diem crastinum rei eventum expectaret, ecce quam mortuus ei predixerat, corvi nigri ipsum rapientes, elevaverunt in aera et, eo dimisso super rupem ex alto decidens, confractis cervicibus miserabiliter expiravit." Zie verder de aant. van Crane, en Hervieux, II 673.

1) Biënb. hs. A, fol. 23 *d*; Magn. Spec. Ex. V 14, en Gnotosolitos, 16 I 1.

ende vanden deken uut der kerken gewesen, ende binnen den ommeganc wert hi in eenre stede, die daer toe bereyt was, besloten om penitencie te doen. Hi ontfenc zeer oetmoedelic die penitenci, ende die wile dat hi daer gesloten was, wert hi van sinen deken gegeselt ende mit swaren verwiten scarpelic gescouden. Doe hi noch inder penitenciën was, gevielt, dat hi van enen sinen medecanoniken inder nacht onsculdelic ende heymelic gedoot wert. Inder zelver nacht was daer een vanden canoniken, dat een heilich man was, die nader metten heymelic ende devotelic sijn gebet dede, ende die sach, dat ter stont alle die kerc verlicht wert, ende daer openbaerde een groet geselscap der heiligen, ende die gloriose ioncfrou Maria, Christus moeder, sat int middel van hem allen recht als een vrouwe ende een meystersche, ende si spraken te samen van menigerhande zaken der gemeenre heiliger kerken. Doe dat geeyndet was, began die patroen vander zelver kerken aldus te seggen: „Ende wie van u sel hem ontfermen over mynen canonic, op dat wi die moeder Gods, die nu tegenwoerdich is, te samen bidden, dat si hoer nae hoerre gewoenliker goedertierenheit ontferme over die sonde mijns canonics?" Ende doe die heiligen voer den canonic baden, wert die ziel daer gehaelt, ende voer hem allen wert daer geseit: „Want dese stede bisonderlinge goede disciplyn gehouden heeft, ende dese iongelinc, die nu gestorven is, die disciplyn geern ontfangen heeft ende waer rouwe des herten had, daer om sel dese onsculdige doot, die hi geleden heeft, hem staen voer sijn vegevuer. Mer du, ziele, bidde wat du wilste, ende het sel di geschien." Die ziele seide: „Ic bidde voer mynen dootslager, op dat hi barmherticheit vercrige, want doe hi mi dootgeslagen had, had hi rechtevoert groet berouwe ende nam den wech aen totten paeus." Altehant wert der zielen geantwoert: „O ziele, als du weerdelic gebeden hebste, also sel di geschien." Doe dit die canonic in sinen gebede gehoert had, vertelde hi den anderen canoniken wat hi gesien ende gehoert had. Si gingen in die stede, daer hi gesloten was, ende vonden hem dootgeslagen, ende si bescreyden hem. Ende si vonden, dat die dootslager rechtevoert nader daet inder nacht uutgegaen was totten paeus."

Weinig is er soms voor noodig om niet verdoemd te worden. Als men bij wijze van boetedoening maar vast voor zijn zonden, welke men dan nog niet eens behoeft te laten, dan is dit voldoende om door Maria begenadigd te worden. Een roover en doodslager kan nog op vergiffenis hopen, als hij, door ter eere van Maria

te vasten, bewezen heeft, dat hij niet alle vroomheid verloren heeft, niet geheel in de zonde is ondergegaan [1]). Een plotselinge dood behoeft men dan niet te vreezen, want door een wonder kan men in leven blijven, totdat men gebiecht heeft, en de ziel dus is gered. Dit is de strekking van het volgende exempel, dat Thomas gehoord heeft van „meyster Rychaerdus van Noerwegen, die een zeer wel geleert ende goddienstich man was," en dat ook is opgenomen in de Marialegende K [2]).

Er was „in Noerwegen [3]) een zeer sondich ende misdadich man, die zeer veel scaden dede bi sinen tiden mit roven ende mit dootslaen. Sijn viande vengen hem eens aender zide eens berges ende sloegen hem te hant dat hoeft of. Doe dat hoeft vanden lichaem geslagen was, bleef dat lichaem inder stede, ende dat hoeft wentelde te daelwert vanden berge inden dale, die daer onder was, ende riep verveerlic dese woerde: „O heilige ioncfrou Maria, gif waer biecht!" Doe dat hoeft die woerde stadelic sonder onderlaet riep lange tijt, liep een vanden vianden int dorp om den priester. Die priester quam, mer hi en dorste daer niet genaken, eer dat hoeft gehaelt was ende weder toegevoecht sinen lichaem. Doe dat geschiet was, quam die priester daer toe ende sat ende hoerde sijn biecht volcomelic, als dat hoeft sprac, dat den lichaem weder toegevoecht was. Inden eynde der biecht vraechde hem die priester ende seide: „Mi verwondert van desen myrakel, dat in di gheschiet is, dat bovengaet allen myrakelen, die ic ye gehoert heb." Hi antwoerde: „Dit is die zake deses myrakels. Doe ic noch ionc was, hoerde ic, dat so wie den Woensdach of den Saterdach vaste in die eer onser liever vrouwen Mariën, der moeder Christi, die soude overmids

1) Zie De Vooys, blz. 106.

2) Zie De Vooys, blz. 250.

3) Biënb. hs. A, fol. 109 *a*. Lat. in Normanniae partibus. Het exempel heeft Thomas ook gelezen „inder scriften eens brueders vander Prediker oirde (Lat. in Belvaco)." Deze broeder is waarschijnlijk Vincentius Bellovacensis. Zie verder Colvenerius' Aant. blz. 82. Het is ook opgenomen in het Magn. Spec. Ex. V 63; in hs. Keulen, fol. 69, en door Wichmans, blz. 115, waar ook naar Servatius Lairuelz wordt verwezen. Wolf (Niederl. S. n°. 325) haalt hetzelfde verhaal, maar gewijzigd, aan uit de „Oudheden en Gestichten van Groningen en Groningerland," Leyden 1727, blz. 234. Hendrik, de twaalfde abt van Adewert, kwam met de abten van Klaarkamp en Bloemkamp bij een plaats, waar juist iemand onthoofd was. God liet toe, dat men het hoofd weer op het lichaam zette, waarop de onthoofde den abt om biecht vroeg. Hendrik gaf absolutie, en de misdadiger zonk daarop dood neder. Wichmans (blz. 117) deelt ook een verhaal mee (ontleend aan Bonfinius: De rebus Hungaricis, III decad. 3) van een ridder, die onder keizer Sigismund in den oorlog gesneuveld was, en wiens hoofd in het tweede en derde jaar na zijn dood nog begeerde te biechten.

horen gebede vercrigen waer biecht, eer hi van desen leven scheide. Doe ic dat ghehoert had, hielt ic vlitelic dese vasten in al mynen bosen leven, ende anders en heb ic niet mit allen goets gedaen." Doe dat die priester hoerde, verwonderde hi hem zeer, ende altehant doe hi na desen woerden den man absolviert had, gaf hi den geest."

Zooals men ziet, sluiten de grootste zonden, roof en moord, de vergiffenis niet uit, als de misdadiger Maria is blijven eeren. De Vooys [1]) keurt het af, dat van Protestantsche zijde aan dit geloof een demoraliseerende werking wordt toegeschreven, maar eigenaardig is het, dat Thomas zelf zoo'n exempel niet durft te vertellen zonder er waarschuwend op te laten volgen: „Merc hier, wie dit leest of hoert, dat ic niet en gelove, dat dit altoes een noettorftige regul si, ende dat die vasten der voergenoemder dage in allen menschen crachtich si, al wasset, dat die gloriose ioncfrou in desen sondaer dusdanigen myrakel werken woude ende opelic bewisen, dat hoer stadige liefhebbers van hoer geholpen ende hoechlic geëert souden werden. Nochtan weet ic ende bin des zeker, dat dit voergenoemde vasten in veel menschen saligheghe cracht gehadt heeft, also dat si int eynde hoers levens cregen waer berou ende deden volcomen biecht."

Dat door een berouwvolle biecht de zonden werden te niet gedaan, daaraan twijfelde niemand. En men kon er ook niet aan twijfelen, want velen hadden het met eigen oogen gezien [2]). Een overspeler, wiens uiterlijk, zooals wij boven zagen, evenals zijn ziel mismaakt was als straf voor het bedreven kwaad „ontfenc weder sijn eerste gedaente mit alre schoenheit", toen hij „mit wonderliken rouwe ende tranen gebiecht had". Ja, het kon zelfs gebeuren, dat de zonden zichtbaar het lichaam verlieten, zooals Thomas in het volgende exempel vertelt: „In [3]) Burguniën was een vernaemt claer man, die een wijl tijts in sijnre ioecht reckelic (*deugdzaam*) levede, mer daer na began hi te vertragen vander doecht ende totten sonden te gaen, ende rechtevoert doe sijn herte besmet was, verginc hi oec inden lichaem ende wert ziec, ende nochtan en bekende hi niet die hant Gods, die hem castiede, mer hi dede dat een quaet op dat ander, ende hi wert bleec inden aensicht ende mager ende wert iamerlic bereyt totten pinen recht als een mensch des

1) Blz. 105.
2) Vergelijk De Vooys, blz. 240 vlg.
3) Biënb. hs. A, fol. 166 *c*, en Magn. Spec. Ex. V 107.

ewigen vuers. Doe hem geen arsedie der meysteren helpen en konde, ende nyemant hem seggen en konde die sake sijnre zuucten, keerde hi ten lesten weder in hem selven ende wert gevandet vander godliker barmherticheit, ende mit berouwe verstont hi, dat die zuucte sijnre zielen die zaec was sijnre uutwendiger zuucten. Hier om biecht hi mit tranen enen zeer heiligen priester, ende te hant doe hi geabsolviert was, speech hi te samen uut den monde een beest gelijc eenre padden [1]) inden aensicht, mer achter lietet (*zag het er uit*) als menigerhande diere mit alte leliken cleynen velleken recht als VII duvele der zeven dootsonden. Daer geschiede een wonderlic dinc! Zeer weynich tijts daer na vergingen die dieren ende wert drec, ende des menschen vleisch began weder te bloeyen, ende sijn aensicht des berouweden mensch wert weder schoen, ende hi wert volcomelic gesont in lyve ende in ziele ende was daer na veel menschen vorderlic tot enen goeden exempel."

---

1) Opmerkelijk is het, dat padden soms ook als hoogere wezens werden beschouwd. Liebrecht (n°. 177, zie ook n°. 178) deelt mede, dat men in Noorwegen zegt: „Wer mit der Kröte befreundet ist, dem bringt sie Geld." De gewone opvatting echter is, dat de pad met tooverij en hekserij in verband staat, dat zij haar bestaan aan den duivel te danken heeft, en dat zij vergiftig is, zie Sloet: De Dieren enz., blz. 345. Op nachtelijke heksenpartijen waren steeds veel padden, waarop de jongste heks moest passen. Heksen namen wel eens de gedaante van padden aan, zie Sloet, blz. 349, en ook Wolf's Beitr. II 463, waar men leest van twee padden, door den duivel gezonden om den dom te Bamberg te ondermijnen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

DE „VIER UTERSTEN" IN HET BIËNBOEC.

a. *De Dood.*

„Tota [1]) nocte sollemnizabam. Si centum linguas haberem, internae iocunditatis gaudium explicare non possem. Vidi deificum lumen, audivi coelestem harmoniam, interfui choris psallentium in coelo." Hiermee sterkte God den vromen Meynerus op zijn sterfbed, en hij had dezen troost verdiend, daar hij van zichzelf getuigen kon: „Labia mea nunquam otiosa fuerunt a laude Dei." Voor hem was de dood geen verschrikking. Hij wist nu, dat hij terstond, nadat de banden, die hem nog aan deze zondige wereld verbonden, verbroken waren, verschijnen zou voor Gods aangezicht en opgenomen zou worden onder de zaligen. Even gerust en even getroost ging ook „die [2]) eerweerdige Hugo, deken van Cameric, een man zeer claer van alre eerbaerheit ende edelheit der geboerten", den dood te gemoet. En geen wonder, want, „doe hi anxte had bisscop te werden ende niet ontvlyen en mocht des paeus gebot, gaf hi alle dinc over ende ginc in een cloester vander oerden van Sisterciën .... Die heilige man woude liever schulen onder dat habijt der regule der mo-

---

1) Dial. mir. XI 2. Vgl. XI 6: „De Oberto converso qui moriens coelestem audivit harmoniam", en XI 7 en 10. Naar aanleiding van het eerste exempel merkt Kaufmann (Annal. d. h. V. 1891, blz. 60 noot) op: „Dort (n.l. in het klooster) verlor der Tod jeden Graus und jedes Sterben wurde ein freudiges Aufsteigen in ein schöneres Jenseits. Die Alten haben heroisches Sterben gekannt, aber nicht dieses freudige, verklärte," aangehaald uit zijn „Bilder aus dem Klosterleben des 12 und 13 Jahrhunderts."

2) Biënb. hs. A, fol. 29 *c*, en De Raisse, 29 Maart.

niken dan verciert te wesen mit des bisscobs hoede. Inder saliger doot des heiligen mans wert daer gevoelt so grote zueticheit, als men geloeft uut tegenwoerdicheit ontelliker engelen, dat alle die geen die bi hem waren vervult worden mit sonderlinger graciën."

Duidelijk bleek de tegenwoordigheid van engelen bij het sterven van een vriend van Thomas. Luide weerklonk hun gezang, waarmede zij hem juichend te gemoet kwamen. „In [1]) Brabant bi Bruesel is een nonnencloester vander oirden Cisterciën, genoemt Sinte Mariëncamer. Inden cloester was een cappelaen, genoemt Godefridus, die alte devoet was, die mi was alte vriendelic ende zeer kundich. Dese was bina XIIII iaer lanc alte zeer gequelt mit den broke, ende nochtan en ruste hi nummermeer van prediken ende salicheit der menschen. Hier om ghevielt, dat hi nader midder nacht haestelic starf, ende daer wert gehoert een zeer wonderlic sanc der engelen recht als bider kerken. Vanden sanc wert die wachter bevaren ende verwonderde hem, waer om dat convente der nonnen eer opgestaen waren, dan si plagen, ende wes hoechtijt dattet waer, daer si so lude mit ongewoenliken stemmen om songen, want hi en konde anders niet vermoeden, dan dat die nonnen inden choer songen. Doe die sanc ophielt, ginc die symbel, ende die clocke wert geluut. Doe bekende die wachter eerst, dattet geen nonnensanc mer een hemels sanc geweest hadde. Doe die ynnige cappelaen des morgens doot gevonden wert, bekenden si alle, dat dat heer der engelen inden verscheiden des heiligen mans so vrolic gesongen had."

Wordt hier niet uitdrukkelijk gezegd, dat de engelen hem met zich medevoerden naar den hemel, „een [2]) goet, uutverco-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 146 *c*, en de Raisse, 12 Juni. Zie De Vooys, blz. 258. Bij het ziekbed van Rumula zag men engelen, omgeven door een helder licht, en rook men een heerlijken geur, Greg. Dial. fol. 64 *d*. In het Exordium (fol. 5 *d*) wordt verteld, „dat een broder veel engelen sach tot hem comen, doe hie sterf," in de gedaante van witte monniken, en op fol. 95 *b* leest men „van den man Gods, de inder doot eens broeders die engelen sach," die hem onder gezang meevoerden. Zie het volgende exempel, en vergelijk Exordium, fol. 113 *a*: „Van enen conveers, die die helige engelen sach, doe hie sterven solde."

2) Biënb. hs. A, fol. 214 *b*. Wolf zegt (Beitr. II 210): „Den gefallenen helden tragen die schildjungfrauen zu allvaters Walhalla und auch darin stehen sie den engeln des christenthums gleich." De Keulsche bisschop Severinus hoorde plotseling 's nachts, terwijl hij bad, gezang in de lucht en zag, hoe de ziel van den heiligen Martinus door engelen naar den hemel werd gevoerd. Verder haalt Wolf het volgende kinderliedje aan:

ren brueder vander Prediker oerde, Arnoldus genoemt, geboren uut den lande van Thrier, die een prior was in een stedeken, Wiburch genoemt", heeft zelf aan Thomas verteld, dat hij den „heiligen man, meyster Iordanus, sach, te hant doe hi gestorven was, vanden engelen voren inden hemel onder die chore der apostelen ende der propheten, ende dat zelve sach oec die heilige nonne Lutgaert, doe si opgetogen was inden geest", zooals Thomas van haar gehoord heeft.

Soms verscheen Jezus zelf om de ziel af te halen. „Een [1]) brueder vander Prediker oirde van goeden, heiligen leven was der Prediker brueders lesemeyster inden cloester [2]), dat in Vlaenderen leit. Dese was zeer zwaerlic ziec ende scheen der doot te genaken mit den alren vrolicsten aensichte. Een brueder badt hem mit tranen, dat hi hem geweerdigen woude te seggen, of hi enigen inwendigen troest vanden Here ontfangen had. Hi antwoerde hem, want van groter bliscap en conde hi des niet verswigen, ende hi seide: „Ic hebbe waerlic vernomen, dat onse Here Ihesus beloeft heeft, dat hi in mijnre doot zelve tegenwoerdich wesen wil." Die brueder seide: „Ende ic vermaen di overmids den zelven Here, dattu mi mit dinen vingeren of mit enigen wencken een teiken doen wilste, als du den Here sieste tegenwoerdich wesen." Hi antwoerde: „Ic wilt geern doen, isset, dat mi die Here dat verhenget." Des derden daechs daer na wert die zuucte so zeer verswaert, dat men die ratel sloech, ende die brueders

---

„Nigel, nagel fingerhut,
wenn du stirbst, so geht dir's gut,
ganget drei engele mit der leich,
traget dich in 's himmelreich."

Ook Gregorius vertelt, dat sommige lieden op hun zeetocht van Cicilië naar Rome zagen, dat de ziel van een kluizenaar door engelen naar den hemel werd gevoerd, Dial. fol. 62 *a*.

1) Biënb. hs. A, fol. 169 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 109. Vgl. Marialeg. H, fol. 117 *d* „Van enen convers, die onse lieve vrouwe sach," vertaald naar Caes. Dial. mir. VII 52: De Pavone converso, qui sanctam Mariam in fine suo vidit. Een priester zag op zijn sterfbed de apostelen Petrus en Paulus, die hem wachtten, zie Greg. Dial. fol. 62 *c*. Bisschop Probus werd afgehaald door de martelaars Juvenalis en Eleuterius, zie Greg. Dial. fol. 63 *a*. Bij den dood van Allardus, monnik te Lucka, verschenen Jezus, Maria en de heiligen (Dial. mir. XI 19), en ook in de 16de eeuw hadden zulke verschijningen nog plaats, zooals men lezen kan in het „Hausbuch" van J. von Wedel, † 1609 (Zie Ann. d. h. V. 1891, blz. 140 noot). Zie ook Exordium, fol. 94 *b*: „Dat een broder sach Ihesum onsen Heer vanden hemel comen tot enen, die starf," en „Vita Margaretae Iprensis" (bij Choquetius, cap. 22), § 50, waar verteld wordt, dat zij bij haar sterven Jezus en Maria zag.

2) Lat. in Brugensi Flandriae domo.

liepen te samen int ziechuus. Hier om doe die brueders sijns doots verwachteden ende beden, reckede die stervende brueder sijn hant uut ende wees mitten vinger tot eenre zekerre stede. Hi sach om, ende mit sachten singen began hi te seggen: „In Galileën zellen wi Ihesum zien, als hi ons geseit heeft. Alleluia!" De broeders, die „in sijnre doot tegenwoerdich waren", vertelden dit „mit bliscapen ende mit tranen."

De vreugde op het sterfbed kan zóó groot zijn, dat de stervende in luid lachen uitbarst. „Het[1]) geschiede eens, dat ic mit enen priester van heiliger leven ginc in eenre armer vrouwen huusken," zoo vertelt Thomas, „ende daer waren oec twe ander brueders vander Prediker oerde. Ende sich, bi gevalle vonden wi een cleyn, ionc kijndeken inder wiegen leggen ende sterven, ende wi sagen mit verwondernisse, dat dat kijnt gepinicht wert mit den alren bittersten dode, ende mit groter bangicheit keerdet dat aensichte ende die ogen ende dat hovet dick om. Doet een wijl tijts die ogen toegehouden had, dedet die ogen haestelic weder op ende began opwert te zien inden hemel ende mit den aensicht ende mit den leden ende mit den ogen so zeer te verbliden, dat men sijn lachen claerlic buten den huse horen mochte, ende en hadden des kijndes lede niet vast gebonden geweest inden wijndeldoeken, het had van groter bliscap uter wiegen gesprongen. Ende wi, die dit sagen, geloveden sonder twivel, dat uut den schouwen der onsprekeliker gloriën ende uut den aensien der heiliger engelen, die den pueren ende onnoselen ogen openbaerde[n], sodanige bliscap tegen die natuer geschiede in sodanigen kijnde, dat so zwaerlic ende mit so groter bangicheit starf."

Iets dergelijks vertelt Thomas[2]) van een jonge vrouw, die hij gezien heeft, en die zeer schoon was „ende edel ende overvloedelic bloeyende inden rijcdom der werlt. Dese was menich iaer inder echtscap toegevoecht enen edelen man. Si versmade geringe (*weldra*) die werlt ende vernyetede in hoer zelven alle begeerlicheit." Zij was zeer nederig en vroom. Toen zij „quam totter doot, ende doe si lange tijt gelegen had sonder stemme of sonder zien of horen, sloech si ten lesten hoer ogen op ende wert verwect in luden lachen, ende so gaf si haestelic den geest, ende hoer aensicht bleef nader doot inder ghedaenten

1) Biënb. hs. A, fol. 169 *c*. De martelaar Carpus lachte, toen hij opgehangen werd, want hij zag de heerlijkheid Gods, zie Colvenerius' Aant. blz. 129.

2) Biënb. hs. A, fol. 168 *a*, en Marialeg. K 137, zie De Vooys, blz. 173.

des lachens ende des iubilierens ende volcomenre bliscap, daer hem dat volc van verwonderde. Nyemant en twivelde daer aen, si en verblide hoer vanden aenschouwen der engelen, die daer tegenwoerdich waren. Nochtan," zegt Thomas, „zellen hem alle ynnige ende goddienstige menschen daer voer hoeden, dat si hem uut horen eygenen bewegen niet en verbliden inder doot, mer mit anxte ende mit eerweerdicheit sellen si verwachten den lesten dach."

Deze waarschuwing was volstrekt niet overbodig, want het gebeurde wel eens, dat de duivel zelfs in de stervensure den mensch door schijnbaar heilige visioenen trachtte te misleiden. „Daer [1]) was een regulier canonic, Barverus [2]) genoemt, in sinte Iohans cloester, dat gelegen is neven den wijngaerde bi Zweven [3]) in Galliën. Dat was een man van wonderliker heilicheit ende onnoselheit, als wi gesien hebben, ende hi arbeide in sijnre doot inder alre zwaerster zuucten. Ende sich, die duvel, die ons altoes lagen leit, sende in sijn herte een vermetelike vroechde, also dat sijn tonge ende sijn aensicht so zeer iubilierde, dat alle die geen die daer om stonden, geloveden, dat hi alrede aenscouwede die hemelsche glorie, ende dat al die heiligen in groter ynnicheit ende vroechden verwachteden den uutganc sijnre zielen. Mer daer was een, genoemt Wouterus, toegenoemt Cleyn, die nochtan groet was inden verdienten der heilicheit, die hem alleen stille zwigende bedroefde vander bliscap des geens die daer sterven soude. Doe hi began der doot te genaken ende een weynich tijts nader vroechde voerbi geleden was, began hi overvloedelic te screyen. Doe ginc een vanden brueders tot hem ende vraechde nader zake der droefheit, die hi na so groter bliscap had. Hi seide: „Laet nu al dat convente der bruedere tot mi comen." Ende sonder merren ist geschiet dat hi begeerde. Ende altehant seide hi hem allen: „Och alre liefste brueders, ghi hebt in mi gesien dulcoenheit der ydelre, vermetelre vrolicheit, die ic uut ingeven des duvels had, mer die weerde moeder ende vrouwe der barmherticheit en liet mi niet vergaen, mer si bestraffede mi vander onbetameliker bliscap der ydelheit ende vermaende mi, dat ic meer mit maticheit des hopen ende mitten anxte Gods verwachten soude den lesten dach. Ghi, alre

1) Biënb. hs. A, fol. 168 *c*, en Magn. Spec. Ex. V 108.
2) Lat. Garnerus.
3) Lat. in Vineis apud Suessionem.

liefste brueders, bidt Gode, dat hi mi dese sonde ende veel ander sonden vergeve." Rechtevoert doe hi dese woerde geeyndet had, ende si alle geantwoert hadden: „Amen," gaf hi den geest mit screyenden ogen."

Gerust kan hij het hoofd neerleggen, wien door uiterlijke teekenen zijn zaligheid wordt voorspeld, bij wiens sterven de schaduwen des doods verdreven worden door een hemelschen glans. Thomas kende „een [1]) abdisse vander oirde van Cisterciën in Brabant in enen cloester, dat genoemt is Bloemendael. Si was geheten Genta." Gedurende haar geheele leven was zij een toonbeeld van vroomheid. „Dese abdisse was," zoo vertelt Thomas verder, „lange ziec voer hoerre doot, op dat se in desen lichaem al geheel gereynicht mocht werden. Doe icse in hoerre lester zuucten vandede ende hoer heymelic vraechde, hoet mit hoer waer, antwoerde si mi oetmoedelic ende seide: „Alre liefste, weet, dat die binnenste mijns herten vander genaden Gods gevestiget sijn in vreden, ende mijn ziele verwacht den Here in alre rust des geests. Ende ic hoep, dat ic niet bedrogen en sel werden van synre alre barmhertichster goedertierenheit, ende ic sel versadet werden van sinen alre begeerlicsten aensichte, wanneer ic ontbonden bin vanden banden des vleischs. Want hi heeft hem onderwilen geweerdicht mi in desen leven te troesten." Doe si dit geseit had, stont si op vanden bedde, als si best mocht, ende daert alle die nonnen aensagen, die hoer stadelic dienden, wijsdese mitten vinger een stede voer den venster, daer si lach, ende seide: „Hier in al onser tegenwoerdicheit, die hier sijn, openbaerde een cloet van zeer claren schyn in drien nachten ende bleef onbewegelic in die meeste tijt vander nacht." Hierop verliet Thomas haar. Spoedig stierf zij, en Thomas „verstont, dat die zeer luchtige, vuerige cloet beteikende, hoe si wanderen soude totter hemelscher claerheit."

Evenmin behoefde men twijfel te koesteren omtrent het lot van de ziel van een edelen, reinen priester in Brabant, een vroegeren schoolvriend van Thomas. „Hi [2]) arbeide een deel dage lanc in zeer scarper coude, ende doe hi berecht was mitten heiligen sacrament, gaf hi den geest. Ende rechtevoert sonder enich merren scheen daer een groet licht, dattet meer dan een mile al om lanc so licht wert, of daer die alre claerste dach geweest had, ende die duusternisse(n) der nacht wert gewandelt

---

1) Biënb. hs. A, fol. 17 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 8. Zie De Vooys, blz. 258.
2) Biënb. hs. A, fol. 21 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 12. Zie De Vooys, blz. 258.

in stadich licht. Ende dat en was geen wonder, want dat en betaemde niet, dat hi sonder licht van hier scheiden soude, die mit sinen heiligen exempele veel menschen salichlic verlicht had. Dit licht sceen inder doot des heiligen mans over dat lant inder eerster uren des nachts, doe noch veel menscen wakeden. Ende dat licht sagen al om lanc veel dusent menschen, die vanden myrakulen verbetert worden ende quamen tot meerre licht ende kennisse der waerheit."

Toen Jordanus naar Palestina was gegaan „om [1]) die brueders te visentieren, die daer woenden", verdronk hij op de terugreis „int meer, ende doe hi onder ginc, began hi te singen ende Christum te benediën, ende also voer sijn ziel op te hemel, als men geloeft uut teikenen ende myrakelen. Ende rechtevoert blencte daer vanden hemel nederwert een zeer grote clumpnie des lichts, op datmen inden openbaren teiken weten soude, waer sijn ziele gevaren waer. Dat meer werp sinen heiligen lichaem aenden oever, ende doe wert daer gesien een zeer claer bernende lampe, die drie reyse stont op sinen heiligen lichaem, ende inder vierder reyse scheen si op sinen gesellen, ende also wert die lampe haestelic van eenre wolken gegrepen ende niet meer gesien."

Aan sommigen was het vergund te weten, wanneer zij zouden sterven. Thomas kende in Gent een Prediker broeder Egydius, „die eerst canonic was in Vlaenderen" [2]). Deze broeder „gaf hem so zeer tot ynnigen tranen, tot geesteliker bliscap ende tot mynnen die zielen te winnen, datmen gelovet, dat hi waerlic heilich was, ende dat bewees die uutganc sijns levens. Want doe sijn vleischelike brueder inden zelven cloester begraven wert, ende die marmersteen, die op sijn graf geleit was, qualiken lach, soude men den steen te recht leggen, mer hi seide: „Brueders, laten leggen, want hi en sel niet lange onbeweget bliven," ende voerseide openbaerlic, dat hi in corter tijt mit sinen doden brueder onder den zelven steen geleit soude

1) Biënb. hs. A, fol. 214 *a*. Vgl. Lev. v. S. Lutg. III, 269—417, waar alles veel uitvoeriger wordt verteld. Vóór Thomas hadden reeds anderen deze gebeurtenissen beschreven, zie Vita S. Lutg. III 1 § 2, en de aant. bij regel 399.

2) Biënb. hs. A, fol. 41 *a*. Lat. apud sanctum Audomarum. Hetzelfde exempel vindt men ook bij Choquetius, cap. 10, en bij De Raisse, 1 Sept. Egidius stierf in 1239. Ook vader Spes, die 40 jaar blind was geweest, wist na zijn genezing, wanneer hij sterven zou, Gregorius' Dial. fol. 62 *a*. Vergelijk Greg. Dial. fol. 72 *c*. Een kind werd „opgetogen in den geest", sprak als bewijs, dat het in den hemel geweest was, vreemde talen o. a. Grieksch, en wist zijn dood en dien van anderen te voorspellen, Greg. Dial. fol. 68 *d*. Margareta Iprensis voorspelde eveneens haar dood, Vita M. I. § 41.

werden. Ende dat geschiede also. Ende een brueder vertelde mi, die voer hem sat, doe hi des anderen dages sterven soude, dat hi hem vraechde, hoe hi hem voelde. Hi antwoerde hem ende seide: „Wel, alre liefste brueder, ic voel mi wel, want als ic van hier scheide, so en sel ic niet meer dan drie dage lanc gereynicht werden inden vegevuer, ende altehant daer na sel ic overmids die genade ende barmherticheit Gods opvaren totter gloriën."

„Ic [1]) heb oec gesien," zegt Thomas, „enen anderen brueder vander Prediker oerde, Odonis genoemt [2]), die daer regierde die scole vanden geesteliken rechte, dat een heilich, goet man was, ende sijn sober lichaem spisede hi mit moese ende mit erwiten. Dese wert dat eynde sijns levens geopenbaert, doe hi eerst in die oirde ginc, ende hi openbaerdet den brueders ende seide hem enen sekeren dach, doe hi sterven soude."

Vreemde verschijnselen konden de voorboden zijn van den dood, zooals Thomas in het volgende exempel vertelt. „Doe [3]) wi te studium lagen, woendewi tien priesters ende twe dyaken te samen in enen huse, ende ic hoep, dat wi leveden sonder dootsonde. Het geviel, dat een van ons sinen droem aldus vertelde: „Mi dochte inden droem dat ic misse dede, ende ic sach dat heilige sacrament des bloets Christi opwassen inden kelc thent totten oversten boert toe ende overvloeyen." Doe zuchte een van ons swaerlic ende seide: „Die kelc beteikent dat liden, ende nu, alre liefste, bereyde dijn ziele totter alre starcster becoringe of totter doot." Ende rechtevoert des anderen nachts daer na wert hi so zwaerlic ziec, dat men waende, dat hi ter stont soude sterven. Inder derder nacht, doe een van sinen gesellen metten gelesen had ende beden woude, began hi te ontslapen, ende siet, daer quam een stemme ende seide: „Wake, ende bede!" Doe dat derdewerf geschiede, ende hi noch derdewerf ontsliep, quam die knecht, die den zieken verwaerde, haestelic lopen ende seide, dat hi doot waer, of dat hi so vaste sliep, dat mens niet wecken en mochte. Doe worden wi alle bevaren, die inden huse waren, ende liepen tot hem ende vonden, dat die mensche gestorven was, ende dat die droem ende des droems bedudinge inder beteikenisse des gelijcs [4]) waer geworden was."

---

1) Biënb. hs. A, fol. 41 *c*; Choquetius, cap. 11; De Raisse, 19 Juni, en Leander, boek V.

2) Lat. Odonem nomine. Hij stierf in 1239.

3) Biënb. hs. A, fol. 151 *d*.

4) Lat. calicis.

Van „enen [1]) anderen zeer heiligen man vander Mynrebrueder oirde, Gwilhelmus [2]) genoemt, die te Parijs een meyster inder godheit was ende een zeer heilich ende ynnich leven leide", vertelt Thomas het volgende. „Doe dese op enen dach te Parijs predicte, wert hi een ure lanc onsprekende, ende daer na sprac hi weder, ende mit alte claren gesichte sonde [3]) hi alle dat volc, ende so ruste hi in vreden."

Soms voorspelde Christus zelf iemands dood. Broeder Egidius „vander [4]) Prediker oerde" [5]) vertelde aan Thomas, dat Jezus zichtbaar verscheen aan Fulco van Gent, „recht of hi versche aen dat cruce gehangen waer, ende seide, dat hi sterven soude voer dat eynde der maent Augustus."

Er waren echter broeders, die er zoozeer van overtuigd waren, dat zij goed hadden geleefd, dat zij zonder voorspellingen of voorteekenen, maar alleen door die overtuiging gesterkt, zich zeker waanden van hun toekomstig heil. Thomas kende een man „van [6]) hogen verdienst, genoemt Conradus, die inder Prediker oerde bi Lueven zeer vuerich ende glorioes was van leven ende in mynnen die zielen te winnen." Thomas bezocht hem op zijn sterfbed en vond hem „al onsprekende ende niet van hem zelven wetende. Mer doe die ure sijnre doot genaecte, buerde hi op sijn ogen ende hande tegen hoep alle der geenre die daer bi waren, ende mit alte vroliken aensichte sach hi dat crucefix aen ende seide: „Here, leide uut vanden kerker mijn ziele, uutleide mijn ziele van desen kerker, op dat se belye dinen naem." Ende doe hi dat driewerf geseit had, sloech hi sijn ogen neder ende gaf den geest."

Van een anderen Prediker uit Gent, „genoemt Gervasius [7]), die ic zeer lief had ende sonderlinge vrienscap mit hem had", zooals Thomas vertelt, leest men, dat hij, „doe dese sijn leste zuucte ende dode genaecte, bewees mit hande ende mit ogen, dat hi den hemel begeerde. Doe hem een brueder badt, dat hi hem seggen woude vanden staet sijns vreden ende sijnre con-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 41 *b*.
2) Lat. de Militona.
3) Lat. valedixit.
4) Biënb. hs. A, fol. 33 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 24.
5) Lat. in Gandavo.
6) Biënb. hs. A, fol. 40 *d*; Choquetius, cap. 16, en De Raisse, 18 Oct. Conradus stierf in 1239.
7) Biënb. hs. A, fol. 40 *d*; Choquetius, cap. 15, en De Raisse, 18 Oct. Lat. Servatius. Hij leefde omstreeks 1248.

sciënciën, seide hi oetmoedelic ende ynnichlic: „Zeker ende vaste vrede is tusscen mi ende onsen gesontmaker, ende ic en sel geen sins langer gehindert werden van sijnre scouwinge."

Een abdis uit Argensoles smeekte zelfs in de plaats van een ander te mogen sterven; zoo weinig vreesde zij den dood. „Doe [1]) dese abdisse in eenre tijt den engel Gods sach staen mit enen zweerde boven dat hoeft der vrouwen Blanche [2]), grevynne van Campanyen, die der abdissen cloester gesticht had, badt si den Heer mit tranen, dat hi der grevynnen sparen woude ende geven hoer verst ende tijt hoer leven te beteren. Doe antwoerde hoer die Here: „Die sentencie is gegeven, dat die grevynne sterven moet, of du moetste voer hoer sterven ende ontfangen den slach des zweerts." Doe seide si: „Dat waer mi een salich doot, daer die grevynne mede ontgaen mochte die sentencie der ewiger verdoemenisse, ende ic begeer ontbonden te werden ende mit Christo te wesen ende verlost te werden vander ellende deses ongevalligen vleischs." Ende rechtevoert na desen woerden wert si ziec ende starf." Thomas, ook getroffen door haar liefdevolle opoffering, stelt haar daad volkomen gelijk met het „exempel der meester mynnen, die Christus in sijnre doot bewesen heeft."

Geen der door Thomas in deze exempelen besproken personen kende eenigen zielestrijd. Geheel anders is het echter, als het afsterven van een zondaar beschreven wordt. Met vreeze en beven voelt hij zijn einde naderen. Ten prooi aan hevige gewetenswroeging ziet hij in zijn koortsachtige verbeelding hen, die hij zich tot vijanden gemaakt heeft, op zich afkomen, en de omstanders, getuigen van zijn wanhoop, worden soms zóó bevreesd, dat ook hun verbeelding begint te werken. Ten tijde van Thomas was er, zooals hij hoorde van „enen [3]) geesteliken man, inden lande van Galliën onder den conync Philippus een man, die van sijnre ioecht zeer onvreedsaem was, also dat in hem scheen vervult te wesen, dat van Ysmahel gescreven is: „Sijn hant sel wesen tegen alle menschen, ende alle ander menschen zellen tegen hem wesen." Hi en liet sijn eygen ouders niet rusten, mer hi brochtse totten alren bittersten

1) Biënb. hs. A, fol. 155 *c*, en Exp. P. N. fol. 84.

2) d. i. Blanca van Navarre, weduwe van den tweeden zoon van Hendrik den Milde, van den in 1201 gestorvenen graaf Theobald van Champagne. Zij stichtte het klooster Argenteuil.

3) Biënb. hs. A, fol. 74 *a*; Exp. mell. fol. 44 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 40.

eynde hoers levens. Ende nae sijnre ouder doot wert hi onsalichlic ziec, ende doe hi in sinen verscheiden was ende die sacramenten der heiliger kerken ontfangen had, voer hi haestelic op onder die hande der geenre die om hem saten ende riep verveerlic: „Staet op alle gader, ende neemt u wapene, ende helpt mi tegen mynen eygenen vader, want hi is geworden een leidsman al mijnre viande ende wil mi dootslaen!" Ende doe hi dit seide, woude hi gaen totter dore recht als tegen die veelheit, die daer in quamen, ende sonder merren viel hi daer neder ende verkeerde verveerlic sijn ogen ende riep: „Och mi, mijn vader heeft mijn voerhoeft teslagen mit alte groten stenen!" Ende doe hi dit seide, starf hi. Die daer by waren en sagen nyemant, mer si hoerden recht alse scaren, die daer in quamen al dringende."

Een ander, zich volkomen bewust van hetgeen hij misdaan had, en wetende, dat hij daarvan na den dood rekenschap zou moeten geven, was van de gedachte daaraan zóó vervuld, dat alles reeds op zijn sterfbed werkelijkheid voor hem werd. Thomas heeft „in [1]) enen cloester een monic gesien, die verciert was mit natuerliken verstande ende wijsheit ende hoge claer inder doecht der zuverheit ende inder eerbaerheit alre zeden, ende dat gebreck was alleen in hem, dat hi geen strengicheit en had tegen ander brueder sonde." Toch kozen de monniken hem tot abt, maar hij bleef „inder zelver cleynmoedicheit ende slapheit, ende die disciplijn der oerden verginc daer zeer van ende quam tot zwaerre ontbondenheit." Hij werd daarom afgezet. „Die vernederinge verdroech hi boven maten zwaerlic ende quam allencken tot so groter onverduldicheit, dat hi hem al heel gaf totter boesheit ende halp sommige quade menschen der kerken goet verquisten. Niet lange daer nae doe hi lach ende soude sterven, sach hi boven hem staen recht alse scarpe amptlude des rechters, die hem dwongen reden te geven niet alleen van sinen gebreken mer oec vander geenre gebreke die hi in voertiden gecorrigiert soude hebben ende niet en corrigierde. Doe hi ontgaen woude ende niet en conde, riep hi van groter bangicheit ende gaf den geest."

In groote benauwdheid stierf een woekeraar, wiens ziel door duivelen werd afgehaald. Thomas vertelt: „Ic [2]) heb zelve in

---

1) Biënb. hs. A, fol. 78 *b*; Magn. Spec. Ex. V 43, en Davroultius V, blz. 205, ex. 7.

2) Biënb. hs. A, fol. 85 *a*; Magn. Spec. Ex. V 49, en Wolf: Niederl. S. nº. 194. Woeker staat volgens de kerk met diefstal gelijk en kan alleen door restitutie wor-

Brabant gesien enen zeer scalken woekenaer, die veel edel ende machtige lude ontgoedet had ende den armen boven maten beroeft had. Dese gemoete dic geestelike lude ende badt hem volna mit tranen, datse voer hem bidden wouden, mer hi en beterde hem niet mit allen in genen dingen. Doe ic hem hier om dicke gestraft hadde ende niet gevordert en had, gevielt, dat hi haestelic ziec wert ende der doot genaecte. Ende ter stont quamen daer haestelic twe grote helsche honde ende gingen om des sieken bedde, ende die zieke stac sijn tonghe uut enen voet lanc, ende verveerlic gapende starf hi."

Een andere woekeraar stierf plotseling een smadelijken dood. „In [1]) Galliën, als my een Mynrebrueder geseit heeft, was in eenre hoeftkerken eens stichtes boven der kercdoer gehouwen eens woekenaers beelde mit enen zack mit gelde, ende doe een die alre rijcste woekenaer vander stat in die kerc doer die doer gaen woude, viel des woekenaers beelde van boven neder ende tequetste hem sijn hoeft, ende hi starf te hant scandelic."

De bron van dit exempel is Etienne de Bourbon [2]), waar men leest: „Item accidit apud Divionem quod, cum quidam fenerator ante portam ecclesie beate Virginis quamdam sibi desponsaret, cum qua credebat diu vivere matrimonialiter, alius usurarius lapideus, qui erat sculptus cum bursa supra portam, bursam suam lapideam projecit super caput vivi, qui statim expiravit et vitam cum uxore amisit." De gevolgen bleven niet uit. „Ideo omnes alii usurarii sculptas ymagines, que erant supra ante portam, destituere fecerunt in anteriori parte ecclesie, supra, in muro exteriori; quod ego vidi cito post factum, et magister Girardus, episcopus Tornacensis [3]), hoc ibi predicavit."

De naam der stad, de ironische opmerking, dat de woekeraar tegelijk met zijn leven ook zijn vrouw verloor, en het slot

---

den goedgemaakt, zie Lecoy de la Marche: La chaire franç. au moyen âge, blz. 384. Een priester, die na het sermoen het volk aanspoorde te bidden voor de dooden, zei: „Nolite orare pro anima patris mei, qui usurarius fuit et usuras restituere noluit, maledicta sit anima ipsius et in inferno sine fine crucietur, ita quod Dei faciem nunquam videat et manus demonum nunquam evadat." Grooter haat is bijna niet denkbaar. Het feit wordt medegedeeld door Jacques de Vitry, nº. CCXVI.

1) Biënb. hs. A, fol. 85 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 48.

2) Nº. 53, zie Lecoy de la Marche t. a. p. blz. 385. In nº. 420 leest men hetzelfde voorval, geschied omstreeks 1240, meer in bijzonderheden. Daar valt, evenals bij Thomas, het geheele beeld naar beneden. Zie verder over woekeraars nº. 415—424; Dial. mir. II 7 en 8, XI 39—42, en De Vooys, blz. 297.

3) d. i. Guiard de Laon, bisschop van Kamerijk († 1247) en niet van Doornik, zie Lecoy de la Marche: Etienne de B. blz. 60 noot 2.

zouden zeker niet bij Thomas hebben ontbroken, als hij het verhaal rechtstreeks aan Etienne had ontleend.

„Die sonde des achtersprakes wert daer om te myn geschuwet van veel menschen, want si niet en wanen, dattet dootsonde is. Nochtan isset veel swaerre sonde, dat men den naesten sonder scout ontruchtet, dan of men hem sijn cleet stael. Ende dat stelen wegen veel menschen zwaerlic, ende die achtersprake wegen of achten weynich menschen." Om te bewijzen, dat zij daar zeer verkeerd aan doen, en dat zijn oordeel juist is, brengt Thomas ons aan het sterfbed van een kwaadspreker, dien hij heeft gekend. Deze was een priester „inder [1]) wijnge ende inden naem mer niet inden werken. Dese gaf hem also zeer totter quader tongen, dat hi liever van hem zelven die alre quaetste dingen liegen woude, dan hi sijn gesellen of die mit hem woenden niet en ontruchtede. Hier om wert hi voer sijnre doot so zeer rasende, dat hi mit sinen eygenen tanden die quaetsprekende tonge tebeet ende teknagede ende openbaerlic allen menschen toende, dat hi mit sijnre tongen bedriechlic gewrocht had ende venijn der slangen onder sijn lippen gedragen had, ende dat sijn kele geweest hadde recht als een open graf, daer die alre quaetste stanc uut quam."

„Wee [2]) den genen die mi bedrogen hevet!", riep een onkuische kanunnik op zijn sterfbed uit. „Waer toe sel ic aenroepen die godlike hulp? Sie, ic sie nu die helle open, ende die duvelen sijn hier tegenwoerdich, die ververlic begerende sijn mi te gripen." Doe si alle gader hem mit tranen toeriepen, dat hi hem segenen soude, scheen hi daer nae niet te horen ende loec sijn ogen toe ende keerde sijn aensichte van hem, ende mit verveerliken roepen gaf hi den geest."

Om den mensch tot inkeer te brengen werd het hem soms vergund in een visioen te aanschouwen, hoe het met hem zou gaan bij zijn sterven, als hij zijn zonden niet beterde. Een Prediker broeder, geboren „vanden alren edelsten geslachte des volcs van Comanen", vertelde aan Thomas, dat, toen hij nog op school ging, de prior hem geboet, „dat [3]) hi geen dinc doen en soude sonder oerlof sijnre oversten gelijc enen brueder. Dat hielt hi in velen dingen, nochtan gevielt eens, dat hi sinen

---

1) Biënb. hs. A, fol. 138 *b*; hs. Brussel 19549, fol. 94 *c*, hs. Haag V 47, fol. 319 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 92.
2) Biënb. hs. A, fol. 115 *c*.
3) Biënb. hs. A, fol. 201 *b*.

ouden rock sonder oerlof gaf der vrouwen, die sijn cleder te wasschen plach. Daer na wert hi zwaerlic ziec ende creech die coude zeer scarpelic, ende hem dochte dat hi sonder biechte ende sonder sacramente starf. Rechtevoert doe die duvels sijn ziele gripen wouden, was daer bi die engel mit wonderliken blenckenden vederen ende seide: „Zoen, en ontsich di niet, want ic bin die engel Mychaël [1]) ende sel di beschermen tegens die duvels." Hier om doe die ander duvels van hem vloen, bleef daer een duvel, die wreder scheen te wesen dan die ander ende woude die ziele gripen mit eenre griepen. Die engel Michaël berispte den duvel mit swaerre onweerdicheit ende veriaechde hem. Rechtevoert woude hi die ziele leiden in die doer des paradijs, mer een out man [2]), die van groter macht was, stont hem weder, seggende: „Mychaël, brenge bisonderlinge die ziele weder tot horen lichaem, op dat si mitten anderen sonden bysonderlinge beter die ongehoersaemheit." Rechtevoert doe die ziele wedergebrocht was totten lichaem, vant die iongelinc, dat hi nat was geworden van gesonden zweet [3]). Hi dede die ogen op ende sach sinen prior voer hem sitten. Altehant biechte hi hem ende vertelde wat hi gesien had."

Als de ziel zichtbaar door den mond het doode lichaam van den vrome verliet, zag men haar meestal als duif [4]) naar den hemel vliegen, zooals bij den dood van Spes [5]), maar ook wel eens als een vogeltje.

Toen gravin Mathilde van Holland na den strijd bij West-

---

1) Over den strijd van Michaël tegen de duivelen zie men Annalen, 1891, blz. 62 noot; Kaufmann: Caes. v. H. blz. 141; Grimm: Myth. II, XXVI 698, en over den strijd van engelen met den duivel De Vooys, blz. 261 noot 3. Over Michaël als zielenvoerder zie men Wolf's Beitr. I 32; Sp. Hist. I[7] 49, 96, waar men leest: „Michiel hevet die ziele (n.l. van Maria) genomen, die meester vanden paradise." Zie ook I[7] 51; Köhler, III 342 noot 1, en Mone's Anzeiger, 1839, blz. 621. Michaël als „praepositus paradisi, summae sedis minister, angelus summus dei, princeps animarum, coelestis militiae signifer" is Wodan.

2) Michaël geeft de zielen over aan Petrus, en deze brengt ze in het paradijs, zie Barbazan: Fabliaux et Contes, III 147, IV 114 en 115, geciteerd door Kaufm. t. a. p. noot 2.

3) Luther zegt (Tischreden, cap. 24, n⁰. 11): „Der Teufel macht den Leuten Unruhe, auch im Schlafe.... Der Satan ängstet und plaget auf allerlei Weise die Leute, dasz er auch etliche im Schlafe mit schweren Träumen und Gesichten vexiret und erschrecket, dasz zuweilen von groszer Angst des Herzens der ganze Leib schwitzet."

4) Zie De Vooys, blz. 256.

5) Gregorius' Dial. fol. 62*a*. Vgl. Dial. mir. XII 46: De scholare cuius anima in specie columbae assumpta est. Soms verliet de ziel gedurende eenigen tijd het lichaam als bij, en dat geschiedde nog in het jaar 1835, zie Jules de Soignie, blz. 161.

kapelle „quam [1]) in die stede, daer die strijt geweest hadde, ginc si", zoo vertelde zij Thomas, „mit tween brueders vander Prediker oerde om te zueken die gewonde, die noch leveden, ende si vant daer een overclaer, rike vrouwe, die om dat zelve werck der barmherticheit daer mitten doden ginc, ende si vertelde(n) der grevynnen, des keysers moeder, seggende: „Doe ic daer ginc, riep mi een, die daer gewont was, mit eenre screyeliker stemmen. Doe ic tot hem gecomen was, leide hi sijn hoeft in mynen scoet, ende ic vermaende hem te kennen onsen Here. Ende hi buerde op sijn hande ende ogen totten hemel, als hi best mocht, ende seide: „Ic belye, dat ic van dwange gecomen bin int heer mit sulken moede, dat ic nyemant scaden en woude in lyve of in goede. Ic bin hier geslagen, ende sie, ic sterve. Ic vergevet al gheheel mynen dootslager, op dat die almachtige God hem over mi ontferme ende mi vergeve al dat ic tegen hem gesondicht heb. Ic begeer zeer dat heilige lichaem Christi, ende al isset, dat ic dat mit mynen monde niet en ontfange, ic en sel nochtan inder herten niet beroeft werden van sijnre genaden." Ende doe hi dit geseit had, teikende hi hem mitten teiken des heiligen cruus ende gaf so den geest." Ende die vrouwe seide voert: „Ic getuge u bi mijnre salicheit, dat, rechtevoert doe hi den mont opdede om den geest te geven, vloech uut sinen monde mit wonderliken zueten roec te hemel wert een vogelken van so groter schoenheit, dat geen dinc inden creatueren hem geliken en mach."

Is de ziel in genade aangenomen, dan is zij geheel onafhankelijk van de menschen. Is zij echter naar het vagevuur gezonden, dan heeft zij den bijstand der levenden noodig voor haar toekomstig heil. De oude, mythische voorstelling, dat men de ziel, die na het verlaten van het lichaam rondzwierf, door offers en gebeden rust moest geven, leefde in verchristelijkten vorm voort [2]). „Die zielen, die inden vegevuer gepinicht werden, mogen mit zeven manyeren geholpen werden ...., ende dese zeven manyeren sijn vergadert in enen veerse: „Fle, pete, ieiuna, vigila, da, redde, celebra," dat beduut aldus veel: Screy, bidde, vaste, wake, gif, wedergif dat onrechte goet, ende doe misse." Ver-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 44 *a*; Magn. Spec. Ex. V 32; Davroultius V, blz. 128, ex. 11, en Wodana, blz. 153. Zie De Vooys, blz. 256. Jan Matthijssen, die het exempel opnam in zijn Rechtsboek van den Briel (blz. 31), noemt de dame, die het voorval aan de gravin vertelde, „een rijck, salich wijf van Middelburch".

2) De Vooys, blz. 262.

manend zegt Thomas echter: „Screye niet alse die ander, die geen hoep en hebben, mer als Ecclesiasticus [1]) seit: „Op den doden storte tranen tot Gode, want die tranen vercoelen die hetten des vuers." Mer isset, dattu anders onmatige tranen stortste voer die doden, die sijn mit allen onnutte ende en geven die zielen geen verkoelnisse." Om te bewijzen, dat overdaad dus ook in dezen schadelijk is, vertelt hij het volgende: „Ic [2]) heb van mijnre moeder gehoert, dat ic nu vertelle. Mijn oudemoeder [3]) had enen eerst geboren zoen, die van edelen sin was ende van sonderlinger scoenheit. Hi starf, ende die moeder was so rouwich, dat si geens sins getroest en mocht werden, ende bi aventueren dat was een voerbeteikenisse des toecomenden quaets, want nae dien creech si enen anderen zoen, die so wilt ende ydel was, dat hi al sijns vaders erfnisse onnuttelic overbrocht. Hier om doe die moeder, als hier geseit is, ontroestelic bescreyde horen eerst geboren zoen, openbaerde hoer in enen wege veel iongen, die langes inden wech gingen mit groter bliscap, als hoer dochte. Doe si hoers zoens gedachtich was, ende si hem niet en sach onder den anderen, screyede si, ende altehant sach si hem alleen na volgen ende lancsem gaen. Doe seide die moeder mit zwaren roepen: „Wat isset zoen, dattu alleen achter bliveste ende mitten anderen niet en gaeste?" Doe toende hi sijnre moeder een grote borden waters, die hi in sijnre hoeyken droech, ende seide: „Sie moeder, dit sijn die tranen, die du so onnuttelic voer mi uutgestort hebste, ende mit desen borden werde ic gehindert, dat ic den anderen niet volgen en can."

Krachtig is de hulp des gebeds, maar natuurlijk hebben niet allen die hulp noodig, zooals bleek bij het graf van Achas. Toen namelijk „sommige [4]) brueders bi des kijndes grave stonden ende den psalm „De profundis" lesen wouden, en conden si den salm mit genen arbeide of vlijt, hoe dicke si oec die veersen wederhaelden, uutlesen, op dat men daer in verstaen mochte, dat die heilige ziele geen hulp des gebeets en behoefde. Ende ic gelove," zegt Thomas, „dat dit zelve mi oec geschiet is, doe ic op des kynts grave beden woude."

---

1) Aldus heet in de Vulgaat en bij Latijnsche kerkgeschiedschrijvers het apocriefe boek Jesus Sirach.

2) Biënb. hs. A, fol. 183 *d*; Magn. Spec. Ex. V 119; Exp. P. N. fol. 90, en Wodana, blz. 152. Zie De Vooys, blz. 299 noot 1.

3) Lat. avia; hs. oude moeder.

4) Biënb. hs. A, fol. 97 *a*. Dat niemand op Achas' graf psalm 129 kon uitlezen, omdat hij de hulp des gebeds niet noodig had, vermeldt ook Meyerus op het jaar 1220.

Van den invloed van het gebed vertelt Thomas, dat hij gehoord heeft, „dat [1]) een man haestelic starf ende wort gebrocht totter pinen des vegevuers. Hi wert overmids gebede eens zeer heiligen mans weder verwect totten leven." Een ander had een mis noodig blijkens het vervolg van het exempel, waarin de man vertelt, wat hij in het vagevuur gezien en gehoord heeft. „Eens mans ziele, die hi eerst inden leven bekent had, wert alte zwaerlic gepinicht, ende die ziele wert inden midden des vuers uut volheit der bliscap haestelic roepende: „Eya alre barmhertichste God, du en heveste mijnre int eynde niet vergeten." Die ziele, die mit hoer inder pinen was, seide tot hoer: „Waen coemt di, alre onsalichste, in dus verveerliken pinen dese bliscap?" Si antwoerde: „Wel te recht vervroechde ic mi uut volcomenre bliscap, want mi is vanden Here gegeven te weten, dat in deser uren een kijnt geboren is, dat lange tijt hier nae priester werden sel, ende in sijnre eerster missen sel ic verlost werden van desen pinen ende opvaren totter ewiger rust."

Tot staving van zijn bewering, dat de zielen door missen geholpen worden, wijst Thomas er ook op, dat [2]) „die heilige paeus Gregorius scrijft in Dyalogo, dat een uut den vegevuer verlost wert, voer wien XXX dage lanc dat alre heilichste sacrament des lichaems Christi voergeoffert wert inden outaer."

Voornamelijk om door missen de ziel van zijn vader te redden is Thomas priester geworden. Toen Thomas namelijk nog een kind was, vertelde zijn vader hem dikwijls „mit tranen ende mit ynnicheit" om hem te „verwecken mit vliticheit totter leringe ende tot enen geesteliken leven" het volgende: „Doe [3]) ic over dat meer getogen was ende Iherusalem versochte, quam ic tot enen berge, die men noemt den Zwarten berch, daer veel heiliger heremiten gedeilt woenden ende den Here dienden. Ic biechte een van hem mijn sonden ende ontfenc een antwoerde van hem, dat ic niet lichtelic mijn sonden

---

1) Biënb. hs. A, fol. 188 *d*; Magn. Spec. Ex. V 123, en Wolf: Niederl. S. n°. 327. „Es ist dies eine christliche Fassung der bekannten Sage von der Wiesenjungfrau bei Auerbach an der Bergstrasze und dem Geist auf Burg Raueneck in Franken, welche darauf warten, dasz aus einem Kirschkern, welchen ein Vogel fallen gelassen, ein Kirschenbäumchen wachse, in der Wiege aber, die aus dem Kirschenbäumchen dereinst gemacht wird, ein Sonntagskind geschaukelt werde, das endlich die armen Geister erlöst," zegt Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 116.

2) Biënb. hs. A, fol. 187 *b*, ontleend aan Greg. Dial. IV 55.

3) Biënb. hs. A, fol. 189 *a*, en bij Gilemans. Afgedrukt naar hs. D bij Van Vloten: Prozastukken, blz. 283.

mit penitenciën en mochte uutdoen, mer had ic enen zoen, dien soude ic ter scolen setten, ende waert, dat hi een priester worde, die Christo behaechlic waer, so mocht ic overmids hem geholpen werden." Uut oersake deses raets bin ic," zegt Thomas, „totter scolen geset, ende ic hoep, dat mijn vader vander godliker genaden mit velen manyeren geholpen is overmids mi. Ende dat ic myn vermochte, dat is hi geholpen overmids anderen menschen, die ic openbaerlic inden prediken of heymelic inder biecht daer toe bewegen conde, dat si voer hem baden, ende Christus is mi des een getuuch, dat, wanneer ic anders becommert was ende voer hem geen misse en dede, so openbaerde hi mi inden slaep ende toende, dat hi mit veel slagen gewont was, ende strafte mi claerlic, waer om ic mynen vader niet en holp."

Boven zagen wij reeds, dat een priester, terwijl hij een zielmis celebreerde, de zielen in grooten getale tot zich zag komen om het sacrament te ontvangen. Men deed dan ook door deze hulp aan de dooden te verleenen een vroom en verdienstelijk werk, waarvoor de zielen op zichtbare wijze hun dankbaarheid toonden. In Gallië „was [1]) een zeer arm priester, die zeer ynnich was ende sorchvoudich te bidden voer die gelovige zielen, die inden vegevuer gepinicht werden, also zeer dat hi alle dage geen dach uutgenomen misse dede voer die gelovige zielen. Hier om wert hi besculdicht ende gedaecht voer den bisscop, ende hi belyede sympelic die waerheit. Hi wert gedwongen den bisscop onderdanich te wesen ende te zweren ende hem borge te setten voer die beteringe. Die priester zwoer, mer hi was zeer begaen, waer hi crigen soude enen borge, die voer hem lovede. Ende sonder merren worden des bisscops ogen opgeloken, ende hi sach meer dan dusent hande uutgerect inder lucht, recht of si voer den priester loven souden. Doe dat die bisscop sach, wert hi verveert ende seide totten priester: „Du hebste borge genoech, die voer di loven. Ganc, ende uut den wille Christi ende uut mynen wil oefen voert aen die zielemisse, alstu dus lange gedaen hebste."

In een ander exempel [2]) verhaalt Thomas, hoe de vrome gewoonte om geregeld voor de afgestorvenen zielmissen te laten lezen op merkwaardige wijze beloond werd. „Een brueder vander

---

1) Biënb. hs. A, fol. 183 *b*; Magn. Spec. Ex. V 118, vergel. IX 185, en Exp. P. N. fol. 92, zie De Vooys, blz. 48 en 262.

2) Biënb. hs. A, fol. 187 *b*. Vgl. De Vooys, blz. 262 vlgg.

Prediker oerde, die te lande ende te water veel gewandert had," vertelde Thomas, „dat daer was een rijc, machtich hertoge, die hem alte zeer gaf tot ydelheit ende tot onnutten cost ende alte zeer stont nader weerliker gloriën. Hi wert bekeert ende quam totter beteringe uut stadiger predikinge eens goeden mans, ende hi riep sijn gesinde te samen ende seide hem allen: „Als ic waerlic sie, so en is mi geen salicheit inden leven, dat ic dus lange geleit heb. Ende ic heb nu mijn leven onnuttelic ende verdoemelic toegebrocht. Hier om wil ic die cost sparen ende vermynren dat gesinde ende geven weder dat onrechte goet ende mit aelmissen verlossen die sonde, die ic gedaen heb." Bovendien stichtte hij „veel cappellen, daer men misse in doen soude ende bisonderlinge misse voer die gelovige zielen, die inden vegevuer gepinicht werden. Doe hi dat stadelic dede, sacht die duvel ende benydet ende verwecte wredelic tegens hem die edelinge syns lants, die hem te samen verbonden ende gingen tot enen conync, die lange viantscap tegen den hertoge gehadt hadde mer hem ongelijc inder macht geweest had." Zij beloofden den koning hun hulp, en deze, daardoor overmoedig, „sende boden totten hertoge ende leide hem voer, hoe hi hem dicke mit onrecht verdruct had, mer nu woude hi hem des gelikes weder doen, ten waer zake, dat hi hem zelven ende al sijn goet onder hem gave, ende daer sette hi hem enen zekeren dach toe. Doe dat die hertoghe hoerde, ontboet hi den edelingen ende den vorsten sijns lants, wat hem die conync ontboden had, ende si antwoerden hem alle gader recht als uut enen monde ende seiden: „Aldus lange heveste ons voer knechte gehouden ende voer dwase, ende du hebste alleen aengehangen den clercken ende den papen, die alle die werlt bedriegen. Nu zueke hulp van hem, ende laetse di raden in dinen wederstoet." Doe dat die hertoge sach, wert hi zeer beanxtet ende toech rechtevoert op een sijn alre vaste borch, ende hi riep alleen aen Gods hulp. Binnen der tijt dat die gesette dach comen soude, sach die hertoge uut vander tynnen mit sommigen van sinen getrouwen gesinde, ende hi sach alleen van veers comen een groet heer van witten mans op witten peerden, die alle gader scilde hadden mit roden crucen, ende rechtevoert verwonderde hi hem ende seide tot sinen gesinde: „Sieghi niet die dinge, die ic sie?" Si antwoerden: „Wi en zien niet." Rechtevoert deden si alle gader mit den hertoge oetmoedelic hoer gebet tot Gode, ende si sagen een ontellic heer van witten mans. Doe ginc die hertoge uut mit sommigen van sinen ge-

sinde ende viel op sijn knyen. Altehant quam hem een te gemoete uten groten heer ende boerden op ende seide: „Alre getrouweste ende alre gelovichste prince, en ontsie di niet voer die toecoemst des conyncs, want uut den godliken gebode sijn hier bi di die geen die du mit aelmissen ende mit missen uut den vegevuer verlost hebste, ende dese sijn alle gader bereyt di te helpen. Ende binnen dier tijt, dat die gesette dach aencoemt, zellen daer noch ander zielen verlost werden, die oec mit ons comen sellen tot dijnre hulp." Doe dese woerde geëyndet waren, verscheen al dat grote heer." Toen de koning met een geweldig groot leger de burcht naderde, kwam de hertog „hem te gemoete mit enen vroliken aensichte ende mit enen onverslagenen gemoede. Altehant doe die hertoge mit alte weynich gesindes vander borch ginc, wert hem toegevoecht also groten ende onsprekeliken veelheit des hemelschen heers, dat die veelheit des conyncs scheen als een cleyn schaer tegen dat hemelsche heer. Doe dat die conync sach ende alle die geen die mit hem waren, worden si verslagen mit den alren meesten anxte. Si aenmerkeden die wonderlike werke des almachtigen Gods, ende si worpen van hem wapen ende weer ende vielen op die eerde ende boden hem die hande in een teiken der sone ende gaven hem zelven al geheelic over den hertoge mit lyve ende mit goede. Doe bekende die hertoge die godlike barmherticheit, die hem bewesen was, ende dede hem allen genade. Si maecten die alre vaste verbande des vreden, ende die hertoge nam te ghisele der vorsten kijndere. Doe die vrede mit allen vast gemaect was tusschen den hertoge ende den conync, verscheen haestelic dat hemelsche heer. Hier om, doet al mit rusten doergegaen was, dancten beide die heeren Gode, ende si glorificierden den Here der mogentheit in sinen wonderen, ende so toech een ygelic weder te huus."

„Diese Erzählung hat," zegt Kaufmann [1]), „wie sehr sie auch christliche Gestalt angenommen, mythischen Hintergrund. Abgesehen von der Parteinahme der Götter in den Kämpfen um Troja, denke man vor allem an Odhin, wie er an den Kriegen und Fehden seiner Günstlinge persönlichen Anteil nimmt. Der hl. Sabin bei Paulus Diaconus (IV 16) streitet mit für die Longobarden."

Hoe door restitutie de zielen in het vagevuur worden verlost van de pijnen, waarin zij liggen als in windselen, vertelde een

1) Thom. v. Ch. blz. 130.

Prediker broeder aan Thomas. Zijn vader had zijn paard laten beslaan, maar de smid werd ziek, „ende [1]) uut onachtsaemheit ende vergetelheit en betaelde hem nyemant. Mijn vader starf bina over XXX iaren daer nae ende op enen dach verscheen hi openbaerlic enen sinen alren getrouwesten knecht ende droech in sinen handen gloeyende ende bernende hoefyseren, seggende: „Segt mijnre huusvrouwen, datse sodanigen mensch die scout betael, daer ic dus om gebrant werde. Binnen weynich dagen daer na quam die knecht mitten alren bittersten tranen tot mi ende vertelde, wat hi gesien hadde. Ic screyde mitten knecht, ende wi gingen te samen tot mijnre moeder. Doe si hoerde, wat daer geschiet was, screyde si mit ons. Si ginc totten smijt, die van langer zuucten bina verteert was, ende vraechde, of hem mijn vader yet sculdich bleef, doe hi starf. Doe zuchte hi mit tranen ende seide: „Och, alre liefste vrouwe, hi bleef mi sculdich een marc, ende ic maende hem so lange, dats mi verdroet, ende daer na viel ic in dese grote zuucte, ende also heb ic geswegen thent tot nu toe". Ende sonder merren betaelde mijn moeder den armen volcomelic. Altehant doe si dese scout mit velen anderen scouden betaelt had, als si mi zelve heymelic vertelt heeft, openbaerde haer mijn vader in dusdaniger manyeren. Hoer docht dat si hem sach in enen bade, daer hi vanden oversten des hoefts thent totten nedersten des voets altemael gewonden was in een lanc zeel, ende hi seide tot hoer: „Taste dat zeel aen, ende ontbijnde mi." Altehant namse dat een eynde vanden zeel ende ontbant hem allencken. Rechtevoert verblide hi hem ende dancte hoer, seggende: „Aldus was ic eerst gebonden inder pinen, also lange thent du betaelste, dat ic sculdich was."

Wordt daarentegen onrechtvaardig door woeker verkregen goed niet teruggegeven, dan wacht den schuldige voor dat verzuim de eeuwige verdoemenis. „Tot [2]) leringe der geenre die

1) Biënb. hs. A, fol. 186 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 123. Vergelijk Etienne de Bourbon: De restitucione debitorum (nº. 33, 34, 35). In nº. 35 wordt verteld van een scholier, die, toen hij nieuwe schoenen kreeg, de oude achterhield en verborg aan het voeteneinde van zijn bed. Zijn vriend verloste hem later uit het vagevuur door de oude schoenen aan den abt terug te geven, wat hem door den doode was verzocht. Zie over dit exempel ook Hauréau in de „Mémoires de l'Institut", blz. 253, en vergelijk blz. 254.

2) Biënb. hs. A, fol. 195 *c*; Magn. Spec. Ex. V 122; Exp. mell. fol. 82 *a*; Gnotosolitos, 3 I 17, en hs. Brussel 19549, fol. 57 *c*. Hetzelfde vertelt Thomas in zijn supplement op het leven van Maria Oigniacensis, III cap. II § 12. Caesarius (Dial. mir. II 8) zegt: „Fornicator, adulter, homicida, periurus, blasphemus, mox ut de peccatis

dit lesen zellen," vertelt Thomas hiervan een exempel, dat hij gehoord heeft „vanden eerweerdigen, heiligen man, meyster Iohan, die wilneer was deken tot Ludic, ende daer na wert hi regulier canonic inden cloester van Ogines." Deze vertelde er bij, dat hij het zelf „vander heiliger Mariën Deogenes gehoert had ende boven maten hem daer van verwonderde." Diezelfde Maria nu, „wes leven bescreven heeft die eerweerdige Iacob, die wilneer bisscop was van Achonen ende daer na cardinael van Romen," had „groet medeliden mit den sielen, die inden vegevuer gepinicht werden, ende si was inden geest becommert mit groter sorgen voer hoerre moeder ziele, mer dat quam uut natuerliker beweginge, als hier na openbaer sel werden. Si hoepte, dat hoer moeder behouden mocht werden, nochtan overmids den vuer, om die aelmisse, die si te geven plach, ende om eenrehande manyer des eerbaren levens, daer si weerdelic mede levede onder den weerliken luden. Nochtan had si hier van twivel ende anxt, want die oerdele Gods sijn vol afgronts, ende si badt den Here, dat hi hem geweerdigen woude [hoer] hier van te versekeren. Doe si veel tranen hier om storte, gevielt op enen dach, dat sy misse horen soude ende sat inder kerken biden outaer, recht als Maria Magdalena totten voeten ons Heren, ende si wert bevanghen mit verveernisse. Si veriaechde den anxte mit den teiken des heiligen cruus ende vraechde coenlic, wie daer waer. Die geest antwoerde: „Ic bin dyn moeder." Si seide: „Hoe isset mit di, moeder?" Die geest antwoerde: „Alte qualic: dijn gebede en mochten mi niet helpen, want ic bin ewelic verdoemt." Rechtevoert zuchte die dochter zeer diepe ende seide: „Och moeder, wat is die zake dijnre verdoemenisse?" Si antwoerde: „Ic was opgevoet, ende ic levede vanden goede, dat mit onrechter comenscap ende mit woeker gewonnen was, ende dat was mi kundich, nochtan en gaf ic dat onrechte goet niet weder. Ic en achte des niet, ende ic en mochtes of en woudes niet merken, wat in mynen huse van mynen ondersaten tegen God gedaen wert. Ic, onsalige, wanderde die cromme wege der werlt ende oerdeldet onweerdich te wesen, dat ic gaen soude vanden voetstappen mijnre ouderen. Ic versmade den genen die mi van desen ende van mynen

---

suis conteruntur, indulgentiam a Deo consequuntur; usurarius vero, licet de peccato suo doleat, tamen quamdiu usuram tenet, cum possit restituere, nil consequitur indulgentiae." Thomas noemt Maria van Oignies ook in zijn Lev. v. S. Lutg., uitgegeven door Van Veerdeghem, II, 2881.

anderen quade straffede, ende ic en had mit allen geen berouwe, ende daer om heb ic dat onvruchtbaer leven geëyndet ende bin vergaen vanden leven der toecomender werlt." Doe dit die moeder geseit had, verscheen si ter stont. Die heilige dienersche Christi aenmercte alle dinc nader rechter ordinanciën ende benedide dat rechtverdige oerdel Gods oec in hoerre verdoemder moeder, ende si en bescreyede hoer moeder niet meer, die der ewiger doot overgelevert was, overmids welker si ontfangen had dat beghin hoers vleischs, want die reden der verstandeliker zielen, die die almachtige God alleen geschepen heeft, was onderdanich ende overdroech mit Gode."

Wanneer men, in plaats van de ziel van een doode, bij wiens lijk men waakt, op eenige wijze te hulp te komen, den tijd doorbrengt met het spel, volgens Thomas een „clanc der duvelen, zeer verdoemelic ende scadelic den gelovigen zielen," dan trachten medelijdende zielen in het vagevuur daaraan een eind te maken, bedroefd als zij zijn over een zoo groote zonde. Een Prediker broeder vertelde aan Thomas, dat hij „was [1]) gegaen in een dorp om te prediken, ende des avonts ginc hi op den solre, daer hi slapen soude. Ende sich, int huus, dat daer tegenover stont, waren twe rokelose iongelinge vergadert over enen doden te waken ende brochten die nacht over mit ydelen spelen. Doe dat die brueder hoerde ende sach doer dat venster, dat tegent huus stont, daer die dode in lach, began hi zeer overvloedelic te screyen ende hadde medeliden mit der onsinnicheit der rokeloser menschen. Ende rechtevoert doe hi hem nedergeleit hadde op dat bedde ende noch waecte, stont een bi hem ende seide: „Ic bin uutgesent vanden zielen, die inden vegevuer gereynicht werden. Dese, die nu gestorven is, ontbiedet sinen erfgenamen, seggende: „Ontferme di mynre, ontferme u mijnre, sonderlinge die mijn vriende sijn, want die hant des Heren hevet mi geroert." Ende hi seide voert totten brueder: „Uut desen woerden selstu morgen voernemen die teme dyns sermoens ende straffen ende verwisen die verdoemelike spele, die du gesien hebste, ende brengen die menschen daer toe, dat si goedertierlic te hulp comen den zielen hoerre doder vriende." Ende die brueder en vertoechs niet, mer also vroe als die dode des anderen dages begraven was ende dat volc totten prediken vergaderde, kundichde hi hem allen die zake, die hem vanden

1) Biënb. hs. A, fol. 166 *a*. Een vroegere bezitter van dit handschrift schreef bij dit exempel: „Nota Leugen".

zielen bevolen was, ende hi vorderde so veel inden sermoen, dat hise alle gader vanden mynsten totten meesten bewegede tot overvloedigen tranen. Ende daer wert wonderlike vuericheit inden volc verwect den doden vrienden te hulp te comen ende die verdoemelike spele, daer wi van geseit hebben, of te brengen."

Herhaaldelijk zagen wij reeds, dat met den dood niet alle betrekkingen tusschen de zielen der afgestorvenen en hun vrienden en verwanten worden verbroken. Nu eens verschijnen zij om hulp te vragen, dan weer om mee te deelen of te toonen, wat hun lot geweest is na het oordeel. Sommigen werden door die verschijningen bekeerd of gewaarschuwd, anderen werden er door aangespoord te volharden in het vervullen van hun plicht zooals in het volgende exempel.

„Het [1]) geschiede in Engelant, dat een edel kijnt van sinen edelen ouders gegeven wert in een cloester vander zwarter oerde, op dat ment opvoeden soude inder disciplinen der heiliger regule." Daar het een zeer deugdzaam kind was, gaven „die outste, die die ampte plegen te bewaren, den kijnde meerre vriheit dant goet was. Mer die prior, diet convent onder den abt strengelic regierde, en woude der alre bester natueren in alsulker ioecht niet geloven." Toen dat kind „began een weynich onsedich te werden, ginc die prior dat kynt aen mit woerden ende dwanget mit slagen van allen ongeoerlofden dingen. Dat kijnt ontfenc alle vermanynge, alle berispinge des priors ende allen dwanc alse weec was, ende wies op ende wert een heilich, volcomen iongelinc. Ende doe hi bi XX iaren was, starf hi ende openbaerde den prior, seggende: „O prior, ic dancke di van dijnre berispinge, want uut dijnre voersienicheit hevestu mi also gedwongen, dat ic van kijntscher dwaesheit niet allencken of en nam ende niet en viel in sonden." Doe hi dit geseit had, verscheen die salighe ziele mit so groten licht, dat in dier stede nauwe enich hoeck en bleef, die vanden licht niet verlicht en wert."

Al zegt Thomas: „Ic [2]) en twivel daer niet aen, hi en begeer een goet werc, die dat bisdom begeert, mer die niet en begeert alleen boven den anderen te wesen mer den anderen vordelic te wesen," er waren genoeg vrome en nauwgezette geestelijken, die er voor terugschrikten de groote verantwoordelijkheid, welke aan het besturen van een bisdom verbonden was, op zich te

1) Biënb. hs. A, fol. 23 *c*; Magn. Spec. Ex. V 13, en Exp. mell. fol. 17 *a*.
2) Biënb. hs. A, fol. 31 *a*.

nemen. Hugo [1]), deken van Kamerijk, ging, daar hij geen bisschop wilde worden, in een klooster. Broeder Albertus zeide tot den paus, toen deze hem bisschop wilde maken van een zeer groote stad: „Ic [2]) sel zekerliker ende blideliker ende [3]) slecht brueder der oirden sterven, dan of ic mit eniger eren des bisdoms verhoecht worde." En hierin had hij gelijk, want dat er groote gevaren aan het bekleeden van dit ambt verbonden waren, blijkt uit het volgende exempel [4]), dat Thomas gehoord heeft „vanden canoniken bi Sinte Victoir tot Parijs". In Parijs was namelijk „een regulier canonic, die daer blencte inden leven, inder geboerte ende inder leringe. Hier om wert hi gecoren tot enen bisscop, ende hi wederseidet, ende mit groter stantachticheit gaf hi dat over tegen den raet sijnre overster. Menich iaer daer na doe hi sterven soude, was bi hem een sijn geselle, die hem zeer lief had. Die beswoer hem, also verre alst God woude verhengen, dat hi wedercomen woude na sijnre doot. Hi consentierdet ende starf. Rechtevoert binnen weynich dagen nae sijnre doot quam die ziele weder, als hi geloeft hadde, ende screef van veers aen die want een teiken des heiligen cruus ende seide: „Laet di niet twivelen in desen visioen, mer vrage wattu wilste, ende laet mi gaen totter gloriën." Rechtevoert vervroechde hi hem van desen visioen ende seide: „Ic was zeer sorchvoudich ende had anxte, dattu ten mynsten alte grote pijn liden soutste inden vegevuer, want du so stijf bleefste op dinen sin ende tegen den raet dijnre oversten ende dat bisdom wederstonste, daer du tot salicheit der zielen so veel goets in moechste gedaen hebben." Die ziel antwoerde: „Die alre goedertierenste goetheit ons gesontmakers oerdinierde dat in mi, want doe had ic anxte, ende nu weet ic, dat, had ic geclommen op den stoel des bisdoms, ic had gevallen int perikel der ewiger verdoemenisse." Ende doe dit die ziele geseit had, verscheense mit alte groten lichte."

In een ander exempel verschijnt een ziel om te waarschuwen

1) Zie boven, blz. 255.
2) Biënb. hs. A, fol. 98 *c*.
3) l. een.
4) Biënb. hs. A, fol. 29 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 22. Zie ook Robertus Holkot: Liber Sapientiae, Bazel 1586, lect. 164; Phil. Diez: Summa Praedicantium, Antwerpiae 1600, op „Ambitio", blz. 27 *b*. Vergelijk verder Hauréau, blz. 255, en Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 68. Caesarius (Dial. mir. II 28) vertelt iets dergelijks „De monacho Claraevallis, qui non acquievit recipere Episcopatum," en in den Sp. d. Sonden, vs. 11318—11344, vindt men een „Exempel dattet grote vrese is herschapie begheren" (besproken in de Inleiding, blz. LXX n⁰. 35).

voor te groote wreedheid zelfs tegenover ketters: „Die [1]) eerweerdige bisscop van Cameric, Ginaerdus [2]) genoemt, als ic ghehoert heb vanden brueders der Prediker oerde, wanderde tegen die ketters van Antwerpen, ende onder wegen starf hi salichliken in Brabant bi enen cloester [3]), dat van strengen leven was. Ende inder tijt doe hi starf, openbaerde hi enen brueder vander Prediker oerde te Ghent inden slape, ende die brueder seide tot hem: „Vader, hoe isset mitti?" Hi antwoerde: „Ic bin gestorven ende heb betaelt die gemeen scout der menscheliker natueren." Die brueder seide: „Hoe?" Hi antwoerde: „Sich, ic gae tot zeer swaren pinen, daer ic in gereynicht sel werden, eer ic totter gloriën coem." Die brueder seide: „Wat is die zake dier pinen?" Hi antwoerde: „Alte groete wreetheit heeft mi sculdich gemaect: daer om moet ic gereynicht werden, mer desen wech, dien ic begeerlic wanderde om die heilige kerke te reynigen, sel mijn pijn zeer vermynren ende sel mi geringer brengen totter gloriën."

Verschijnt de ziel, dan kan men soms aan uiterlijke teekenen zien, welk lot den gestorvene wacht. Van meester Gwido is Thomas „heymelic [4]) geseit, dat, altehant doe sijn heilige ziele uten lichaem scheide, openbaerde si enen inden visioen, die XIIII milen van daen geseten was. Ende van wat verdienten hi waer, bewijsde die duerbaer steen, die die ziele scheen inder borst te dragen, die so claer was, dat hi al die werlt verlichten mochte. Ende dit was reden, op dat hi, die mitten woerde Gods ende exempele der doecht veelre menschen herte verlichtet had ende tot kennisse der waerheit gebrocht had, sijn ziele verciert worde mit zulken licht."

Heeft men zich bijzonder krachtig getoond in den strijd tegen de zonden, heeft men de verzoeking glansrijk doorstaan, dan is daarvan wel eens het gevolg, dat het na den dood aan het lichaam van den vrome zichtbaar is, hoeveel waarde zooveel standvastigheid heeft. „Die [5]) heilige bisscop Lodewicus van Cathalanen was een man van alte schonen lichaem ende zuver. Doe hem een conynginne van Galliën sach, werp se onzuver ogen

1) Biënb. hs. A, fol. 10 *c*.
2) Lat. Guiardus.
3) Lat. apud Affligeniense monasterium.
4) Biënb. hs. A, fol. 120 *c*. Vgl. De Vooys, blz. 81 noot.
5) Biënb. hs. A, fol. 120 *d*; Magn. Spec. Ex. V 79, en Exp. P. N. fol. 116. Vergelijk Magn. Spec. Ex. III 1: „Misericordis in pauperes regis Oswaldi manus non potuerunt putrescere," ontleend aan Beda: Ecclesiastica Historia de Gente Anglorum, III 6.

op hem, ende doe se bequaem stede creech, riep se hem ende noden bi hoer te slapen. Hi versmadese mit enen wreden aensicht ende sach se onweerdelic aen ende berispedese mit wonderliken woerden. Sijn oge en conde nader doot inden verdorreden lichaem niet verdonckeren, als my ende veel ander, diet mede hoerden, vertelt heeft meyster Iohannes van Firmitaten, die wilneer abt was vanden regulier canoniken inder zelver stat, die des voergenoemden bisscops oge gesien had, dat doerschinende claer was recht als een cristal. Hi was daer oec mede, doe sijn heilige lichaem verheven wert, dat meer dan XL [1]) iaer inder eerden gelegen had." Thomas laat hierop volgen: „Ende wel te recht en mochte syn oge niet uutgaen inden doden lichaem, wantet inden crancken vaetken levendich ende stantachtich gebleven had tegen den dootviant, ende billix en soudet niet van buten verdonckeren, wantet van binnen niet ontfangen en woude dat venijn der onzuverheit."

Zoo kon ook het geheele lichaam na den dood voor ontbinding bewaard blijven, wanneer de vrome het volkomen rein had gehouden. In dit geval was het zóó heilig, zóó los van al het aardsche, van het stoffelijke, dat het niet tot stof behoefde weder te keeren.

Wel zei God tot Adam: „Du biste stubbe, ende du selste wederkeren int stubbe," ende na dien woerden werden alle der menschen lichamen verwandelt in stubbe," maar er zijn toch ook uitzonderingen. „Van deser regule wort uutgenomen dat lichaem Christi, dat niet en vervulde, want des derden dages verrees hi." Volgens Augustinus, „so wort hier oec uutgenomen dat lichaem der moeder Christi," en Thomas gelooft „voerwaer, dat hier oec uutgenomen wert sint Iohannes Ewangelista." En dit zijn niet de eenigen. Thomas heeft zelf gezien „eens [2]) heiligen mans lichaem, dat bina VI hondert iaer lanc was onvervult." Hoe het kwam, dat hij het zag, vertelt hij als volgt: „In eenre stat [3]) van Duutsche lant, dat die outste stat van allen Europen is, was een wonderlic tymmer, ende men seide, dattet was een pallaes der keyserynnen Helenen, die des groten Constantinus moeder was. Ende dat tymmer wert van sommigen borgers verderft, op dattet niet becommert en worde vanden vian-

1) Lat. annis plusquam quadringentis.

2) Biënb. hs. A, fol. 178 *b*, en bij Gilemans. Over het lijk van Pallas (Vergil. Aen. VIII 104), den zoon van Evander, te Rome gevonden, zie men de „Gesta Romanorum," n°. 158.

3) Lat. in urbe Treverensi.

den tot perykel ende anxt der stat. Ende inder noortzide vonden si een cleyn bedehuus, daer in was een outaer vanden alren witsten aelbaster, ende inder rechter ziden des outaers was een graf, ende boven den grave aender want was aldus gescreven: „Sancte Theodolphe, nostri petimus miserere," dat beduut: „Sinte Theodolphe, wi bidden di, ontferme di onser." Hier om doe die borgers totten grave vergadert waren, worden daer oec toe geroepen die Prediker brueders, ende bi gevalle quam ic daer oec toe. Doe die steen geleit was vanden grave, vonden wi dat lichaem onvervult, ende zeer bequamelic haddet die hande geleit op een. Uut orlof der borgers sneet ic hem of die rechterhant, daer hi mede geconsacriert had dat lichaem Christi ende gaf se den Prediker brueders [1]). Deses heiligen mans haer ende nagele vant ic inden alren outste[n] cloester [2]) der zelver stat mit ouden opscrifte onder den anderen heilichdom. Van desen heiligen man ende van sinen brueder, den goeden Dideric, die inder ander zide des zelven tymmers begraven lach, seide men uut den alren outsten geruchte, dat si beide waren des keysers van Romen zuster zoens. Ende die heilige Theodolphus hadde uut gebode sijns oems, dat is uut des keysers van Romen, in sijnre kijntscheit getruwet des conyncs dochter van Engelant, mer doe hi een ioncgelinc geworden was, en woude hi se niet tot echte nemen om hoep eens beteren levens, maer hi woude inder ewicheit ioffer bliven. Daer om wert die keyser mit groter onweerdicheit op hem verstoert, dat hi en verdreef uut den lande. Hi quam te Trier ende ontfenc daer monics habijt, ende inder voergenoemder stede besloet hi hem zelven recht als in eenre zeer enger steenkulen. Sijn bedde was van stenen, ende hi had enen steen onder sijn hoeft voer enen puelu, dat daer gevonden wert by dat voergenoemde bedehuus, ende men gelovet, dat hem sijn brueder naevolchde ende inder zelver stede een heilich leven leyde. Uut gemenen rade ende wil des volcs van Thrier wert dat heilighe lichaem gebrocht in die kerc der Prediker brueders ende achter dat outaer mit groter weerdicheit geleit. Daer na besach ic die korniken der voerledenre tiden, ende ic vant daer gescreven van desen tween brueders, dat dese heilige mans bloeyden inder tijt des conyncs [3]) van Vrancrijc. Nochtan gelove ic op een verbeteren,

1) Lat. in Lovanium.
2) Lat. quod Horreum dicitur.
3) Lat. sub Clodoveo rege.

dat die heilige Theodolphus weerdelic in een teiken der onbesmetter iofferscap inden vleisch oec ontfangen heeft inden lichaem die glorie der onverganclicheit."

Mogen wij Thomas gelooven, dan heeft hij ook gezien „onvervult [1]) veel lichame der heiliger, onnoselre kijndere, die van Herodes gedoot sijn."

b. *Het Oordeel.*

Reeds De Vooys heeft er op gewezen, dat de exempelen zich alleen bezighouden met het „iudicium particulare", het oordeel, waarvoor elke mensch onmiddellijk na zijn dood gedaagd wordt, en dat voor ieder van rechtstreeksch belang is. Over het algemeene oordeel op den jongsten dag in het dal Josaphat, het „iudicium generale", werd zelden gesproken. Bij Thomas echter vindt men ook over het eerste weinig vermeld: in slechts twee exempelen spreekt hij er over. Het eerste exempel, dat boven reeds behandeld is, bevat de geschiedenis van een jongen man in Brabant, dien Thomas gekend heeft. Elken dag had hij, hoe zondig hij ook was, Maria met 150 Ave Maria's geëerd. Plotseling stierf hij, maar toen hij „een deel uren doot had gelegen, wort hi haestelic weder levendich" en vertelde den priester en allen, die mede tegenwoordig waren, zijn wedervaren. Hij was voor Christus gebracht, door de duivelen aangeklaagd, maar door Maria gered. Op haar bede mocht de ziel in het lichaam terugkeeren om te biechten en penitencie te doen.

In het tweede exempel, een waarschuwing voor slechte prelaten, is de hoofdpersoon een zondig bisschop, voor wien géén genade meer mogelijk was. Wat er met hem gebeurde, kon dus niet hij vertellen, maar een ander, die er als toeschouwer bij tegenwoordig was geweest. „Een [2]) ionc was in Duutschen lande geboren vriëdel vanden geslachte der princen, mer van leven ende zeden was hi zeer onedel. Hi ontfenc qualic dat bisdom ende gebrukedes qualic. Ten eersten gaf hi hem blodelic tot onzuverheit ende tot roven, mer daer na dede hi dat zeer kuenlic ende onscamelic. Die Here castiede hem mit

1) Biënb. hs. A, fol. 179 *a*.

2) Biënb. hs. A, fol. 8 *b*. In het Latijn leest men: „De uno talium, suppresso tamen nomine, quid actum sit, referente quodam spirituali viro Theutoniae atque probato, referam." Men vindt het exempel ook in het Magn. Spec. Ex. V 2; bij Davroultius V, blz. 68, ex. 3; in het Cordiale, fol. 26ᵛ, en verkort in de Exp. P. N. fol. 28, en in hs. Brussel 19549, fol. 21 *c*, zie De Vooys, blz. 286 noot. Ook in Van Vloten's Prozast., blz. 284.

menigerhande gheselen, mer doe hi des misbructe in hoverdiën, liet hem die Here haestelic quades doots sterven. Inder zelver uren doe hi starf, was Conradus, die voer Gode een weerdich bisscop van Hildensem was, inder nacht opgestaen te metten. Doe hi die metten uut had, sat hi ende studierde, want hi soude des dages een sermoen doen totten volc. Rechtevoert wert hi opgetogen inden geest, ende hi sach een bisscop mit enen bedecten aensichte, mer verciert mit allen ornamenten der bisscopen, brengen voer dat oerdel Gods. Altehant waren daer bi die verveerlike duvels ende besculdichden hem. Die een besculdichde den bisscop van roven, die ander van dootslagen, ende die ander van onsuverheiden. Doe seide die rechter tot sinen raedsluden, die bi hem saten: „Onderzuect dese zaken, ende gevet sentencie." Si waren den rechter sonder merren gehoersaem ende gaven gemeenlic die sentencie der verdoemenisse. Die rechter confirmierde die sentencie, ende die dienres, die swarter waren dan roet ofte coelen, quamen daer toe ende togen hem den bisscops hoet van sinen hoefde ende den rinc van sijnre hant ende togen hem uut die kasel, die dalmatiken ende die ander bisscopscleder ende leidense voer des rechters voete, ende doese den bisscop naect gemaect hadden, togense hem mit groten roepen ende hulen vanden aensicht des rechters totter hellen, daer hi niet mit hem en brochte dan sonden. Rechtevoert stonden se op, die biden rechter saten, ende mit zueten sange songen si: „Doet goet, die wijl ghi den tijt hebt, tot alle menschen." Doe dit die bisscop van Hildensem inden geest gesien hadde, quam hi weder tot hem zelven ende began te dencken, wie die onsalige bisscop wesen mocht. Doe cloppede daer een voer sijn doer. Hi wert ingelaten ende riep mit tranen, dat sodanigen bisscop des avonts int naeste dorp gecomen waer ende inder zelver nacht haestelic starf. Doe dat die heilige bisscop van Hildensem hoerde, hadde hi medeliden mitten onsaligen doden, ende al en mochtet den verdoemden niet helpen, hi storte nochtant van barmherticheit zeer bitter tranen."

„Merkwaardig is, dat in het Biënboec onmiddellijk een exempel volgt over een ander aartsbisschop in Duitschland, die even slecht was. Na zijn dood zag een heilig man in een visioen, hoe hij in de hel door de duivelen ontvangen werd. Wij zien dus in het Biënboec de beide elementen naast elkaar, die in de latere Udo-legende versmolten zijn" [1]).

1) De Vooys, blz. 286.

c. *De Hel.*

Hoe Thomas zich de plaats der pijniging voorstelde, zagen wij reeds. Een kind vertelde hem namelijk na de biecht, dat leelijke mannen zijn ziel gegrepen hadden, haar daarna door een zeer lang, afschuwelijk dal droegen, dat vol rook was, en haar in een zeer diepen, vlammenden put wierpen. Op een andere plaats wordt alleen van een put gesproken. „In [1]) Brabant inden dorp van Bruesel was een priester, alte oneerbaer van leven ende van zeden. Dese gaf hem so zeer totter gulsicheit ende tot onzuverheit, dat hi bina anders niet en scheen te dencken. Weynich iaren daer na dat hi priester geworden was, starf hi onversienlic uut den rechten oirdel Gods, ende niet lange daer na ginc inder nacht buten den dorp een priester, die sijn geselle ende sijn tafelgenoet plach te wesen, ende hoerde recht als een iamerlike stemme, die onder die eerde screyede. Die priester wert verveert, wie dat wesen mochte. Hi segende hem ende vraechde: „Wie bistu?" Ende die stemme seide: „Ic bin die onsalige, dijn geselle." Die priester vragede voert: „Hoe isset mitti? Waer om is dijn stemme uut der eerden?" Hi seide mit alte groten brieschen: „We mi! We mi! We mi!, want die putte heeft sinen mont opgeloken boven mi." Ende doe die stemme dit seide, voer si heen, recht of se gevlogen hadde, ende hoer screyen wert zeer verre gehoert."

Thomas verwondert er zich over, „dat die priester, die dit hoerde, sijn onsalige leven mit allen in genen dingen en beterde, mer hi starf den alren scandelicsten doot ende achterliet sinen navolgers onreyn voetstappen des bosen levens." Daarentegen zag hij „enen anderen priester, die zeer rijc was, in veel weelden levende. Doe hi hoerde die verdoemenisse des enen priesters, gaf hi over alle tijtlike dingen ende ginc in die oirde van Cisterciën ende leefde heilichlic ende starf wel. Hier merke, dat den enen priester dese openbaringe geschiede tot vermeerringe sijnre verdoemenisse ende den anderen tot beteringe sijns levens."

Meermalen verschijnt een verdoemde om zijn gezellen te waarschuwen, hun mede te deelen, hoe het met hem gaat en door een teeken te toonen, hoeveel hitte en stank hij te verduren heeft. Thomas vertelt dit in een exempel [2]), waarmee hij bewij-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 117 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 75. Zie De Vooys, blz. 290.

2) Biënb. hs. A, fol. 12 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 4. Christelijk is de voorstelling, dat men in de hel met pijn gestraft wordt, zie Grimm: Myth. II, XXV 671.

zen wil, „hoe groet perikel ende sonde dattet is, dat enich geestelic mensche dat habijt een ure lanc van hem leit. In enen cloester vander zwarter oerde waren drie moniken, ontbonden in alre wellust des vleischs. Si saten op enen dach in een heymelike camer ende werscapten. Ende die een worchde haestelic aen een stuck broets, van wes dode die ander twe niet bescaemt en worden, mer si gingen van dier stede ende volbrochten voert den maeltijt daer bi op een ander stede, ende daer na kundichden si den anderen, hoe hi gestorven waer. Niet lange hier nae en overdochten dese twe gesellen niet, wat den derden geschiet was, mer si gingen te samen uut ende wouden baden inder vloet, die biden cloester was. Doe dese naect gegaen waren int water, ginc die een daert diep was, ende verdranc. Hi wert doot uutgetogen ende begraven. Hier na, doe die derde monic, die alleen gebleven was, des avonts hem ontscoet had ende slapen soude gaen, openbaerde hem die verdrencte monic al naect ende seide: „Sie nu, hoe grote pijn ic heb. Ic bin verdoemt, mer bedenc di doch nu, ende besich wattu doen selste. Ic was onreyn: daer om werde ic wredelic gepinicht. Ende dat vermeerret zeer die scaemte mijnre verdoemenisse, dat ic sonder habijt al naect vanden duvels bespot werde. Mer gif mi wat, daer ic di in bewise een teiken mijnre verdoemenisse." Doe dit die monic hoerde, was hi zeer verveert ende gaf hem geringe enen hoyken, ende so verscheen hi haestelic. Daer gheschiede een wonderlic dinc! Doe die dach began op te gaen, was daer so groten stanc inden cloester, datse alle gader van bangicheit riepen ende seiden, datse vanden groten stanc mosten sterven. Doe die monic vertelde, wat hem des avonts geschiet was, wert die hoyke al om lanc gesocht, ende ten lesten vonden si se meer stinckende [1]) dan enich aes ende zwart boven roet. Ende mit groter verwondernisse groeven si die hoyke haestelic onder die eerde, ende die monike screyden. Ende des doden moniken geselle ginc inder Mynrebrueder oirde ende leefde salichlic thent tot nu toe, ende is een waerachtich getuuch deses myrakels."

Van het branden als straf — of dit in de hel of in het vagevuur plaats had, daartusschen wist men geen onderscheid te maken [2]) — spreekt Thomas ook in een ander exempel [3]), dat

1) De stank in de hel wordt veroorzaakt door het heete pek, zie Grimm: Myth. II, XXV 672.

2) Zie De Vooys, blz. 287.

3) Biënb. hs. A, fol. 26 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 16.

dient om aan te toonen, „hoe groet perikel ende hoe quaet dattet is, datmen sonder zeer noettorftige zaken overgeve die sorge der zielen, die men eens aengenomen heeft." „In Duutschlant inder groter stat, die genoemt is die Berch Mertis, was een goet, zuver priester, genoemt Bruno. Dese had een neve, als mi vertelt hevet die eerweerdige brueder Henric van Cuelen vander Prediker oerde. Ende des priesters neve was een geleert man van goeden zeden ende heete oec Bruno. Dese badt dick begeerlic sijn oem, dat hi woude aennemen die sorge sijns kerspels, op dat hi, die nu out was, gaen mocht in die oerde. Ten lesten na veel beden nam hijt aen, nochtan was hi onwillich, want hi ontsach hem so groten kerspel te regieren. Doe dat die priester Bruno verworven had, ginc hi in een oerde, ende cort daer na scheide hi van desen leven." De jonge Bruno zette echter een priester „in sijn stede, die dat kerspel verwaren soude. Hier om, doe die ionge Bruno lach in eenre nacht op sinen bedde, openbaerde hem die oude Bruno, die gestorven was, ende had een zwarte cappe aen ende seide tot hem in Latijnschen veersen aldus: „Inden [1]) cudde, dat di bevolen is, regierstu di qualic mit enen lammen voete. Dijn voete hincket. Sich toe, wat pijn hier nae volget, ende keer weder." Doe hi dit geseit had, doe sloech hi op sijn cappe, daer hi mede scheen gecleet te wesen, ende toende hem, dat hi zwaerlic brande. Hier van wert die ionge Bruno ontwakende ende gedochte des visioens ende der veersen. Ende rechtevoert doe hi weder insliep, openbaerde hem die dode echter inden zelven schijn ende seide: „Du [2]) biste een zake mijnre pinen. Overmids di is mi die rust voergesloten. Sich, aldus selstu gebrant werden, een spise des toecomenden vuers." Doe hi dit gheseit had, toende hi hem echter die pijn. Doe hi derdewerf ontslaep was geworden, openbaerde hi hem echter ende seide: „Mitten [3]) weelden der werlt menghet somtijt droefheit. Ontfange van desen vruchten ende keer weder totter herten." Tot desen woerden stont Bruno rechtevoert op, ende mit geboechden knyen loefde hi, dat hi vervullen soude dat hi sinen oem in sinen leven geloeft had. Ende sonder merren openbaerde hem die dode claerlic, doe hi

---

1) Lat. In grege commisso male te geris, et pede scisso
Claudus es: inspicito, quae poena futura, redito.

2) Lat. Tu poenae causa, requies per te mihi clausa.
Aspice sic uri, cibus ignis, et esca futuri.

3) Lat. Mundi deliciis interdum seria misce,
Ex his primitiis cape partes, aut resipisce.

waecte, mit alte groten schijn, ende al verblidende seide hi: „Ic bin verblijt in dien, die mi geseit sijn. Wi zellen gaen int huus des Heren." Ende doe hi dit seide, voer hi opwert te hemel. Sich hier om, hoe groet perikel dattet is, sorge der zielen aen te nemen ende enen anderen te bevelen, diet qualic verwaert. Ende dat moechstu merken inden ouden Bruno, die die sorge der zielen versumelic overgaf, ende inden iongen Bruno, die se aennam ende onwijslic enen anderen beval."

Ondraaglijk is de pijn, die men in het vagevuur lijden moet. Geen aardsche pijn is er bij te vergelijken. Vandaar dat de tijd, dien de zondaar in het vagevuur doorbrengt, hem oneindig lang toeschijnt. „Daer [1]) was een gelovich, goet man, als.... meyster Aelbertus [2]) vertelde. Dese goede man viel in een die alre zwaerste zuucte na langer penitenciën, die hi gedaen had, doe hi noch gesont was. Doe hi een iaer lanc niet luttel inder zuucten gequellet was, badt hi den Here mit tranen, dat hi een eynde maken woude sijnre groter pinen ende geven hem den doot. Rechtevoert wert die engel Gods tot hem gesent ende seide hem: „Die Here heeft dijn gebet verhoert. Kiese nu wat du wilste; enter du selste drie dage inden veghevuer gepijnt werden, isset, dattu nu starfste, of wilstu noch een iaer lanc in deser zuucten bliven, so selstu sonder enich vegevuer varen totten hemel." Doe dochte hi op die tegenwoerdige pijn ende en mercte niet die toecomende pijn ende antwoerde den engel: „Ic kiese meer niet alleen drie dage, mer so lange alset den Here behaget inden vegevuer gepinicht te werden." Die engel seide: „Het sel gheschien na dinen woerden." Sonder merren starf die ziec, ende sijn ziele wert gebrocht int vegevuer. Doe si enen dach int vegevuer geweest had, quam die engel totter stede des vegevuers, daer die ziele gepinicht wert, ende seide: „O ziele, wat doestu nu, die voer die ziecte eens iaers vercoren hebste drie dage lanc inden vegevuer te wesen?" Die ziel antwoerde: „O bedrieger ende geen engel, die mi bedrogen hebste, ende voer drie dage tijts hebstu mi hier menich iaer lanc in desen pinen laten wesen!" Die engel seide: „Du en biste niet bedrogen in lancheit der tijt, mer uut groetheit

1) Biënb. hs. A, fol. 174 c; Magn. Spec. Ex. V 115; Exp. P. N. fol. 109, en Sterfboeck, fol. 109v. Een andere redactie met geringe afwijkingen vindt men bij Etienne de Bourbon, n⁰. 24; in den Biechtspieghel, fol. 66, zie De Vooys, blz. 300, en in „De Spieghel der penetenciën ende der biechten", fol. 62r.

2) Lat. sicut magister Albertus, frater ordinis Praedicatorum, et postea Ratisponensis Episcopus, sibi ab his, qui rem familiariter noverant, traditum referebat.

der pinen dunct di die tijt so lanc wesen, want du en hebste noch niet langer dan enen dach lanc inden vegevuer geweest. Nochtan, wilstu wederroepen dattu vercoren hebste, so sel die Here dijnre nu ontfermen, ende du selste weder ghebrocht werden tot dinen lichaem, dat noch niet begraven en is, ende du selste een iaer lanc liden den arbeit der ziecten, die du ondervonden hebste." Die ziele seide: „Ic nemet aen, dat ic niet alleen een iaer lanc mer totten eynde der werlt oec in veel zwaerre zuucten te bliven." Na desen woerden wort die ziele weder gebrocht totten lichaem ende bleef een iaer lanc ziec ende starcte alle menschen totter penitenciën, die si dese dingen vertelde, ende nae enen iaer starf hi weder ende voer op te hemel."

Soms beschrijft Thomas, hoe men wordt gestraft. In een bovengenoemd exempel vertelde een doode, dat hij wegens zijn onmenschelijke wreedheid aan twee zeer wreede duivelen was overgeleverd, die hem met twee ijzeren knotsen slaan zouden „thent totten dage des lesten oerdels toe." In een ander exempel vertelt Thomas: „Te [1]) Parijs bi sinte Victoirs kerc inder regulier canonike cloester was een canonic, meyster Hugo genoemt, die geheeten wert die ander Augustinus, dat is, dat hi inder kunst ende wijsheit sijn navolger was. Dese was van loveliken ende heiligen leven, mer hi en had hem niet volcomelic in enen punt, want hi mitten anderen geen disciplijn en nam inder cameren of inden capittel. Hi had, als mi geseit is, dat alre tederste vleisch, ende van sijnre kijntscheit was hi alte leckerlic opgevoet. Hier om, want hi sijn natuer of sijn quade gewoonte niet en verwan, so hoer, wat hi hier om liden most. Doe hi sijnre doot genaecte, wert hi besworen van enen sinen medecanoniken, die hem in sinen leven alte zeer gemynt had, dat hi nader doot hem openbaren woude. Hi antwoerde: „Ic selt geern doen, isset, dattet mi gehenget wort vanden Here des levens ende des doots." Doe dese vorwaerde gemaect waren, starf meyster Hugo. Niet lange daer na quam hi weder tot sinen geselle, die sijnre verwachtede ende seide: „Sich, ic bin hier. Vrage wattu wilste, want ic en mach niet merren." Hi ontsach hem, ende al hadde hi anxte, nochtan was hi zeer verblijt ende seide: „Hoe isset mit di, alre liefste?" Hi antwoerde: „Nu isset wel mit mi, mer want ic geen disciplijn nemen en woude, so en bleef daer nauwe een duvel inder

1) Biënb. hs. A, fol. 76 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 41.

hellen, die my genen harden slach en gaf, doe ic totten vegevuer ginc."

Omdat hij niet bij zijn leven geslagen wilde worden, daarom werd hij het na den dood door de duivelen gedaan. De straf is dus in overeenstemming gebracht met de misdaad [1]), zooals wij ook zagen in het verhaal van den ridder, die, omdat hij een mark schuld had bij een hoefsmid, die zijn paarden beslagen had, verscheen met gloeiende hoefijzers in zijn handen. Het volgende exempel toont het nog duidelijker. „In [2]) Duutschlant was een zeer machtich ridder, als wi gehoert hebben van enen brueder vander Prediker oerde, die inden lande woende. Dese ridder gaf hem zeer tot tornyeren ende starf onsalichlic, als hi gelevet had. Hi liet achter een zeer heilich ende ynnich wijf, die nae hoers mans dode, als si zelve mit groten screyen vertelt heeft meyster Aelbert vander Prediker oerde, ende hi seidet mi, doe si opgetogen wert inden geest, (ende) sach, dat bi hoers mans ziele vergadert worden zeer veel duvelen. Ende een duvel, die hoger scheen dan die ander, seide tot sinen gesellen: „Doet hem schoen aen sijn voete, die daer hebben so lange, scarpe nagelen, dat se doergaen vanden bal des voets thent totter hernen toe. Daer nae trect hem aen een panser, welkes nagele al sijn lichaem voer ende achter doersteken. Settet hem op sijn hoeft een helm, welkes nagele nederwert gaen ende al sijn lichaem doersteken thent tot sinen voeten toe. Daer na hanct hem aen sinen hals enen scilt, van wes gewichte alle sijn lede gequetset werden." Doe alle die dingen naden gebode des princen der duvelen inder onsaliger zielen vervult worden, seide hi echter totten duvelen: „Sijn gewoente was, dat hi naden tornoey plach te baden, ende naden bade wert hi geleit op een sacht bedde, ende bi hem een teder maget, die hi omhelsede ende gebruucte na sinen wil. Doet hem nu al des gelikes." Ende sonder merren wert die ziele gepinicht inden vlammen voer dat baden, ende daer na wert hi geleit op een gloeyende yseren bedde, ende bi hem een padde mit verveerliken ogen, die so groet was als dat bedde, van wes omhelsen, rueren ende cussen hi so zeer vermoeyt wert, dat hem die verveerlike

1) Zie De Vooys, blz. 295.

2) Biënb. hs. A, fol. 161 *c*; Magn. Spec. Ex. V 101, en hs. Brussel 19549, fol. 111 *b*. Christina getuigde, toen Engelen haar het vagevuur hadden getoond: „Tormenta, quae in ipso loco videbam, tanta et tam crudelia erant, ut nulla lingua haec loqui sufficeret," zie Vita S. Chr. I § 5.

padde meer pinichde dan die verveerlike wapene ende dat verveerlike bedde of badt. Och hoe weerdige pijn was dit, mer dat heilige wijf, die dit uut der verhengenisse Gods aen hoers mans ziele sach, was voert aen alle die dage hoers levens uut gedenckenisse des visioens so zeer bedroeft, dat daer nyemant aen twivelen en mochte, diese te voren bekent had, si en worde mit rouwen des herten boven maten vermoeyt."

Vroeger zagen wij, dat God aan Simon van Doornik, een der grootste geleerden van Parijs, alle kennis ontnam, hem strafte met volslagen onwetendheid. Zoo gaat het ook, als men in de hel is. Vandaar dat een verdoemde de onzinnigste vragen kan doen. Bisschop Willem van Parijs had meester Filips, kanselier van Parijs, ernstig gewaarschuwd voor het hebben van meer dan één prebende maar te vergeefs. Hij wilde ondervinden, „oft [1]) verdoemelic waer veel proven te houden. Hi starf also. Nae weynich dagen, doe die voergenoemde bisscop van Parijs nader metten beden soude, sach hi tusschen hem ende dat licht staende enen leliken scheem des menschen. Hi buerde op sijn hant ende segende hem ende geboet, waer hi van Gode, dat hi sprake. Die geest antwoerde hem: „Ic bin vreemt van Gode, mer nochtan bin ic sijn onsalige creatuer." Ende die bisscop seide: „Wie bistu?" Hi antwoerde: „Ic bin die alre onsalichste canselier." Doe versuchte die bisscop zeer diep ende seide: „Hoe isset mit di, dattu aldus droevich biste?" Hi antwoerde: „Qualic, ummer alre qualicste, want ic bin verdoemt mitter ewiger doot." Ende die bisscop seide: „O alre liefste, wat is die zake dijnre verdoemenisse?" Hi antwoerde: „Dat sijn drie zake, daer ic om verdoemt bin mitter ewiger doot. Die eerste is, dat ic die iaerlicsche vrucht der eerden tegen die arme behielt ende opleide. Die ander zake is, dat ic tegen die sentencie veelre meysteren vander veelheit der proven beschermde mijn eygen voelen, recht oft georloft waer veel proven te houden, ende daer mede quam ic int perikel dootliker sonde. Die derde ende die alre zwaerste van hem allen is, dat ic lange tijt in scande veelre menschen lach inder leliker sonde der onsuverheit." Hi

---

1) Biënb. hs. A, fol. 27 *b*; Magn. Spec. Ex. V 17; Pfeiffer's Predigtmärlein, nº. 26, en Van Vloten's Prozast. blz. 290. Over dit exempel spreekt Daunou in de Hist. litt. de la Fr. XVIII 188, en ook Hauréau (Mém. de l'Institut, blz. 260), die mededeelt, dat het is opgenomen door Jacques de Lausanne en in de „Sermones parati". B. Hauréau toont in het „Journal des savants", juillet 1894, blz. 434, aan, dat Thomas dezen Philippus de Grevia († 1237) onrechtvaardig beschuldigt.

seide voert totten bisscop ende vraechde, of die werlt vergaen waer. Die bisscop seide: „Mi verwondert, dattu, alre geleerste man, dat vraechste, nu du sieste, dat ic noch leve, ende het noet is, dat wi alle, die nu leven, eerst sterven, eer die werlt vergaen sel, ende dat oirdel Gods comen." Die geest seide: „Laet di niet verwonderen, want wie totter hellen coemt, die en behout noch wijsheit, noch werc, noch reden." Ende doe hi dit geseit had, verscheen die lelike scheem van sinen ogen. Die bisscop vertelde dit in sijnre predicacie allen clerken ende meysters, mer hi en openbaerde niet, dat hijt zelve gesien hadde."

„Evenals [1]) er in den hemel vreugde heerscht, wanneer er een ziel opgenomen wordt, zoo bereidt de duivel als parodie den zondaar een feestelijke ontvangst." De Vooys citeert dan een exempel, waarvan de kern al in de 13de eeuw bestond, en die te vinden is in het Biënboec, onmiddellijk na het exempel, dat als een oudere vorm van de Udo-legende gelden kan. Het is daar echter zeer eenvoudig van inhoud. Een [2]) broeder van een heilige orde heeft Thomas verteld van een slechten aartsbisschop in Duitschland, „die mit alte onsaligen dode starf, ende hi wort enen zeer heiligen man in enen visioen aldus vertoent. Hi sach, dat des bisscops ziele mit groter pinen uut den lichaem getogen wort ende wort gebrocht in die helle voer der duvelen prince, die op enen hogen stoel sat. Die prince gruete hem zeer eerweerdeliken ende boet hem drincken vanden drancke, dat voer hem stont, ende hi seide: „Wellecoem, wellecoem, archebisscop! Sich, drinc nu van mynen dranc, wanttu hebste mi lange trouwelic gedient." Die archebisscop en woude niet drincken, want hi wiste, dat daer niet goets in en was. Ten lesten wert hi mit gewelde vanden dienres gedwongen, dat hi ontfangen soude den drancke van des princen hant ende drincken, daer hem voer gruwelde. Ende rechtevoert doe hi gedroncken had, ginc daer een zwevelige vlamme doer sijn ogen, oren, mont ende nuese, ende so wert hi gebrocht inden ewigen helschen brant. Sich," zegt Thomas, „hoedanigen eynde hebben si, die onweerdelic ontfangen sorge der zielen, ende hoe verveerlike

1) De Vooys, blz. 292.

2) Biënb. hs. A, fol. 8 *d*; Magn. Spec. Ex. V 3; Davroultius V, blz. 204, ex. 2; hs. Brussel 19549, fol. 66 *b*, en een variant aldaar op fol. 109 *c*, zie De Vooys, blz. 293 noot. Iets dergelijks leest men bij Caesarius: Dial. mir. XII 2 „De poena Lodewici Lantgravii", naar de Hamburgsche vertaling geciteerd door De Vooys, blz. 293 en 294.

wraeck verdoemt die geen diet onweerdelic regiert. Hier om sich, du, die dit leeste, hoe nutte dattet is niet alleen der heiliger kerken mer oec den menschen, datmen mit eendrachticheit hinder, dat sodanige menschen niet verheven en werden."

Sommigen wisten vóór hun dood, hoelang zij in het vagevuur zouden moeten vertoeven. Egidius wist, dat hij er maar drie dagen lang in zou zijn. Aan anderen werd voorspeld, dat zij in 't geheel niet in het vagevuur gereinigd behoefden te worden. „Men [1]) seit vanden alren heilich[sten] abt van Clarendael, Bernaerdus, dat hi eens inden bouwe enen conveers sach devotelic ende boven sijn macht mitten moniken arbeiden inden acker. Daer om wert sinte Bernaert van binnen beroert vanden heiligen geest ende seide voer hem allen totten conveers, die daer so zeer arbeide: „Eya brueder, doe dattu doeste, du en selste nae desen leven mit allen anders geen vegevuer liden."

Boven is reeds besproken op welke wijze die zielen, die dat bij hun leven door goede werken of anderszins verdiend hebben, door de hulp der levenden uit het vagevuur kunnen worden verlost. Maar ook de heiligen kunnen den dooden te hulp komen. Eigenaardig is de medewerking, welke Maria soms in zoo'n geval verleent. „Ic [2]) heb gesien enen canonic van Cameric, die ginc in die regulier oerde [3]). Dese had in sinen leven zeer lief den heiligen apostel sinte Iohannes Ewangelist, ende na sijnre doot wert een van sinen medecanoniken dusdanigen visioen geopenbaert. Hi sach, dat die zelve apostel ginc totter alre glorioster ioncfrouwen Mariën, der moeder Christi, ende badt hoer oetmoedelic, seggende aldus: „Siet, ons vrients ziele wert gepinicht inden vegevuer. Ic bidde, com ende verlosse, want al en heeft hi niet volcomelic geleeft, hi heeft nochtan sijn leven een groet deel gebetert." Ende sonder merren dede die heilige ioncfrou Maria dat hoer die ioncfrou Iohannes badt, ende si stegen te samen totten vegevuer ende verloste[n] die ziele ende leidense mit hoer uut, ende diet sach, gaft getuuch, ende wi weten, dat sijn getuuch waer is."

Een andere ziel werd door de 11000 maagden geholpen. „Bruesel [4]) is een edel stat van Brabant. Inder stat is een

---

1) Biënb. hs. A, fol. 50 *c*; Magn. Spec. Ex. VIII 29, en Exp. mell. fol. 45 *d*.

2) Biënb. hs. A, fol. 182 *d*.

3) Lat. in religioso Cantipratensi coenobio.

4) Biënb. hs. A, fol. 181 *b*. De Germaansche mythologie kent 11000 elfen, die met Holda in den Herfst rondtrekken, zie Wolf's Beitr. II 259.

ospitael der armen, dat zeer claer is van sonderlinger mynnen ende geestelicheit. In desen ospitael hebwi gesien een zuster, die vlitich was in veel arbeiden. Si wert begrepen mit eenre zwaerre zuucten, so dat hoer ziele vanden lichaem scheide. Doe si doot gelegen had van tercietijt tot vespertijt toe, wert si haestelic weder levendich ende rechte haer op. Si liet alle die zusteren te samen roepen, ende doe si alle tegenwoerdich waren, seide si: „In mynen leven heb ic alle dage geëert dat iofferlike heer der stat van Kuelen, ende nu bin ic overmids horen gebede verlost vanden vegevuer, ende ic bin daer om gedwongen weder totten leven te comen, dat ic kundigen sel alle den genen die die iofferen eren, dat si hoer hulp gevoelen zellen inder doot, also verre als si sodanich van desen leven scheiden, dat hem gebet helpen mach."

d. *De Hemel.*

In een boven besproken exempel vertelt Thomas van een heiden, die plotseling 's nachts in de eenzaamheid een helder licht zag boven op een berg. Toen hij op handen en voeten er naar toe gekropen was, „sach hi enen wonderliken conync sittende op enen gulden throen, die schoen was boven der sonnen schijn, ende tot sijnre rechter zide sat een conynginne, die mit onbegripeliker schoenheit blencte. Hi sach daer oec menigerhande ouden ende iongen, die daer bi saten op gulden thronen ende tot allen ziden blencten alse claer sterren." Het waren Jezus en Maria te midden der heiligen. Hoe zij echter in den hemel leefden, hoe de gelukzaligen zich daar verheugden in de tegenwoordigheid Gods, hoe het er daar verder uitzag, van dat alles deelt Thomas ons niets mede. Blijkbaar waren de exempelen, welke daarover handelden, zeer schaarsch. Zeker zou hij ze, indien ze hem waren verteld, hebben opgenomen, want als zoovelen wilde ook hij gaarne iets meer weten omtrent het hemelsche paradijs: eens immers vroeg hij aan een duivel, of de hemel zoo schoon was, als men zeide. Wel laat Thomas ons nog eenmaal een blik in den hemel slaan, maar dan is het alleen om te laten zien, hoe Elisabeth van Wans beloond werd voor haar kuischheid: haar, de reine maagd, werd getoond wat niemand anders weten kon. Zij mocht zien, waartoe de menschen waren gepraedestineerd.

Elisabeth „was [1]) gewoen mitten engelen te spreken. Ende

---

1) Biënb. hs. A, fol. 167 *c*.

op enen dach wert si gevoert totter genoechlicheit des paradijs, ende daer sach si, als si mi zelve belyet heeft, gelikenisse ende gedaente al der geenre die behouden souden werden, niet alleen die doe leveden ende doe geboren waren, mer oec alle der geenre die naemaels vander tijt des visioens thent totten eynde der werlt geboren souden werden. Ende dat noch wonderliker is, si bekende ende onderscheide uut openbaringe des geests, in wat staet der echtscap of der iofferscap een ygelic behouden soude werden. Ende wanneer si naemaels sach die geen inden leven, welker gelikenisse si inden paradise gesien had, so bekende sise bisonderlinge inden aensichte, al en had sise te voren niet bekent. Ende ter stont in een ogenblic tijts onderscheidese enen ygeliken, van wat staet ende van wat gemoede hi waer. Als mi Christus inden dage des oirdels een rechter wesen sel, so is hi mi een getuuch, dat ic waer segge," zweert Thomas en vervolgt dan: „Ic heb in mi zelven alte zekerlic ondervonden die waerheit deses dinges, want si seide mi alte claerlic mynen staet, die geen mensche en bekende dan myn biechtvader, ende ic hebbe waerachtelic gehoert, dat si dat zelve veel ander menschen dede.

Si bewees oec noch een ander groet myrakel aender edelre ioncfrouwen Elysabeth van Aska. Doe si dese ioncfrouwe sach in groter pumpen ende cierheit der weerliker gloriën, want hoer ouders begeerden hem te verbliden van hoerre dochter edelen hilic ende kijnderen, seide dese nonne stantachtelic tot hoer: „Du ende dijn vriende arbeiden te vergeefs, want ic heb alte zekerlic voergesien, dattu sterven selste inden staet der iofferscap." Mer dat wert so wonderlic vervult, dat hoer die edel nonne ende al die geen diet hoerden daer of verwonderden."

Aan sommigen was het vergund te weten, dat zij in den hemel zouden komen. Bernard, de abt van Clarendal, voorspelde een convers, dat hij niet in het vagevuur gereinigd behoefde te worden, en Egidius wist, dat hij na drie dagen pijniging zou opvaren naar de hemelsche glorie. Van „enen [1]) canonic, Iulianum genoemt, die een brueder was des cloesters Cantipratencis", en dien Thomas kende, vertelt hij: „Doe hi lange tijt een onbevlect leven geleit had, wert hi in eenre nacht vanden duvel verveert, recht of hi sijn waer, ende daer om riep hi mit volcomenre stemmen ende screyede ende badt den Here, dat hi hem enich teiken bewisen woude, waert zake, dat hi behouden

1) Biënb. hs. A, fol. 177 *a*, en De Raisse, 27 Dec.

soude werden. Ende sonder merren wert hem die hemel geoepent, ende hi wert mit enen lichte ombevangen, ende also wert hi getroest ende zeer wel gestarct inden levendigen hope."

Aan Lutgart werd door een engel de zaligheid voorspeld. Ook bij haar werd „dat [1]) inwendige licht verdonckert mitter onwetentheit deses tegenwoerdigen levens, want die mensche en weet niet, of hi weerdich is der mynnen of des haets. In desen twivel quellede lange tijt die heilige nonne Lutgert [2]), als in horen leven bescreven is [3]), ende badt mit dagelixen tranen den Here, dat se hier van versekert mocht werden oec in desen tegenwoerdigen leven. Ende si hoerde een stemme, die zeer openbaerlic tot haer sprac: „Alre liefste, wes des zeker, want den Here behaget dijn leven." Hier om verblide die goddienstige Lutgaert een wijl tijts ende began daer nae weder te ontvruchten, als si eerst dede. Si wert anderwerf vanden Here gevandet, ende nochtan en konde si also niet ghetroest werden. Ten derden male en liet die barmhertige Heer hoer niet langer bedruct bliven, ende sich, daer quam een schoen, eerbaer man, die mit allen onbekent was, ende ginc int sprekehuus, daer die nonnen saten, ende gruete se alle gader cortelic ende badt, datmen geringe haelde die goddienstige Lutgaert. Doese quam, gruete hise ende seide tot hoer, daer sijt alle hoerden: „Dit ontbiedet di die almachtige God: leve voert aen zekerlic, want den Here heeft wel in di behaget." Doe dit die ionge man geseit had, verscheen hi ter stont, ende men en konde hem niet gevragen, waen hi quaem, of waen hi waer."

De grootste gunst viel echter Arnoldus, prior van Wiburch, ten deel, wien, zooals hij den zegsman van Thomas vertelde, Jezus zelf in een visioen toonde, dat hij ten leven was opgeschreven. Weinig jaren voor zijn dood, had hij „grote [4]) begeerte vanden Here getroest te werden ende versekert van sinen staet, daer hi genen cleynen anxt voer en hadde, als goede herten plegen. Hier om gevielt eens, doe hi half waecte, dat onse Here Ihesus Christus hem openbaerde glorioselic in schoenre gedaenten boven die kijnder der menschen. Doe hi den Here,

1) Biënb. hs. A, fol. 176 *d*.

2) Lat. in Aquiria monialis.

3) Vita S. Lutg. II cap. 1 § 5.

4) Biënb. hs. A, fol. 214 *c*. Gregorius verhaalt in zijn Dialogus, IV 26 (fol. 68 *c*), dat de monnik Mellitus zijn naam en dien van anderen met gouden letters in een brief, hem door een jongeling gebracht, zag opgeschreven. Zie ook Colvenerius' Aant. blz. 160.

also vroe als hi en sach, bekende, began hi te dencken: „Och Here, oftu mi vertonen woutste, dat ic inden boec des levens gescreven waer mitten genen die behouden zellen werden." Ende rechtevoert toende hem onse Here dat boec des levens in synre borst ende antwoerde sijnre gedachten aldus: „Siet, dit is dat boec. Keer om, ende du selste dinen naem bescreven vinden." Ter stont spranc hi op van vroechden sijns herten ende keerde dat boec om ende sach bescreven mit gulden letteren ende vant sinen naem daer in. Ende wel te rechte sach hi hem zelven bescreven inden boec des levens [1]) der borst Christi, die uutvercoren was vanden heiligen leven ende van goeden werken ende stadelic Christum, die dat woert des levens is, droech in sijnre borst ende in sinen monde, ende daer om was hi genaem ende mynlic Gode ende den menschen. Hi [2]) wert vanden conync van Ongeren aengenomen tot enen geselle sijnre pelgrymaedsen, ende doe en wouden sijn brueders in Wiborch anders genen prior kiesen, thent hi hem weder vanden conync gelevert worde."

Waren zij, die in genade waren aangenomen, volkomen gelijk, of was de eene zalige meer dan de andere? Ziehier een vraag, welke sommigen bezighield, en waarop natuurlijk alleen zij, die reeds in den hemel waren, een antwoord konden geven, dat alle onzekerheid hieromtrent buitensloot. „In [3]) meister Peters tyden, die een sanger te Parys was, waren te Parys twe clercken, die van leven ende van goet gerucht groet waren. Ende die een van desen had sunt Ian Baptist van ganzer herten lief, ende die ander sunt Iohan Evangelist. Ende dese twe plagen te disputiren, want een iegelick van oir doicht, dat die syn die groitste was." Ook hielden zij tegenover hun gezellen vol, dat Maria met lichaam en ziel ten hemel gevaren was. Het geviel, „dat sie op onser liever vrouwen avent assumpcio beide in oir gebet waren ende waecten ende vasten, ende een iegelick van oir bat sinen helich ende sonderlinge der maget Maria, dat sie ennich teyken bewesen, dat oir wederpartie swege, als niet meer te lochenen onse vrou sie en waer mit ziel ende mit

1) Van het boek des levens wordt ook gesproken in het exempel geciteerd door De Vooys op blz. 275. De duivel schrijft de zonden ook in een boek, zie De Vooys, blz. 280, en Kaufmann: Caes. v. H. blz. 142 noot 2.

2) Lat. Ipso enim assumpto in socium a domino Hugone presbytero Cardinali, per plures annos fratres sui in Wriborch nullum alium Priorem eligere voluerunt, donec eis redditus remearet.

3) Biënb. hs. G, fol. 45 *d*.

lichaem ten hemel gevaren. Wat meer! God verhoirden hoer gebet, ende daer een iegelic van oer in synre cameren in syn gebet lach, apenbairden on syn helich als sunt Iohan Baptist ende sunt Iohan Evangelist ende seiden: „God heft dyn gebet verhoirt, ende nu seggen wi u, dat gi om onsen wil niet meer en kift, want wi inden hemel gelyck loen hebben ende dair mede wal te vreden syn." Zooals wij reeds zagen, kreeg de een, als teeken, dat Maria met lichaam en ziel was opgevaren, een baard, en de ander, die kaalhoofdig was, een hoofd vol haar.

Van den strijd over de meerderheid van Johannes den Dooper of van Johannes den Evangelist maakt ook Caesarius [1]) melding. Hij begint zijn verhaal aldus: „Duae sanctimoniales fuere, et adhuc sunt ut puto in Lutere monasterio Dioecesis Treverensis, ex quibus una specialiter diligebat sanctum Iohannem Baptistam, altera vero sanctum Iohannem Evangelistam. Quae quotiens conveniebant, inter se de illorum maioritate contendebant, ita ut magistra quandoque vix posset eas compescere. Illa omnia dilecti sui praevilegia in medium proponebat, cui ista sui dilecti praerogativis valide satis obviabat." Op zekeren nacht verschijnen beide heiligen. Johannes Baptist verklaart, dat Johannes de Evangelist meer is dan hij. Deze daarentegen erkent tegenover de andere non de meerderheid van Johannes Baptist. Beiden wijzen daarbij op gebeurtenissen uit elkanders leven; breedvoerig sommen zij elkanders deugden op, en beiden sporen zij ten slotte de nonnen aan zich in tegenwoordigheid der meesteres te verzoenen. „Mane singillatim ad magistram veniunt, quid viderint exponunt. Tunc simul se prosternentes, et ab invicem ut eis iussum fuerat veniam postulantes, mediante matre spirituali reconciliatae sunt, monente illa ne de cetero de meritis sanctorum contenderent, quae soli Deo nota sunt."

---

1) Dial. mir. VIII 51. Zie verder over dezen strijd Kaufmann: Caes. v. H. blz. 21 noot 2, en Köhler, II 108—116 „Von den zwei Sanct Johannsen."

NEGENDE HOOFDSTUK.

MORALISEERENDE EXEMPELEN IN HET BIËNBOEC.

Een [1]) strenge scheiding tusschen stichtelijke en moraliseerende exempelen is niet te maken: de beide soorten vloeien ineen. Maar al zijn er overgangsvormen aan te wijzen, toch bestaat er een karakteristiek onderscheid. In [2]) het algemeen is in de stichtelijke exempelen het bovenzinnelijke element overwegend: zij verhalen verschijningen van Maria en Jezus, het wonderdadig ingrijpen van de Heilige Maagd, het zichtbare optreden van den duivel, visioenen over het lot van de zielen in hemel of hel. Het karakter is beslist Christelijk-ascetisch; de oorsprong is meestal in de kloosters te zoeken. De moraliseerende exempelen strekken tot verheerlijking van de deugd: het kunnen verhalen zijn uit schrijvers der oudheid, uit de Middeleeuwsche historie of uit het dagelijksche leven.

Bij Thomas is ook in deze exempelen het bovenzinnelijke element meestal niet buitengesloten. In de meeste komt een wonder voor, dat dan moet dienen om te bewijzen hetgeen hij zegt. Beter echter dan redeneering zal een blik in de exempelen zelf doen zien, wat men onder moraliseerende exempelen te verstaan heeft, en waarin zij verschillen van de stichtelijke.

Om op te wekken tot milddadigheid jegens de armen verhaalt Thomas een voorval, dat geschied is in het jaar 1295 [3]), en waarbij de hoofdpersoon een dame is uit Brabant, een goede

---

1) De Vooys, blz. 344.
2) De Vooys, blz. 9.
3) Lat. MCXCV.

kennis van Thomas. „In[1]) dier tijt was[2]) alte groet honger ende duer tijt, also dat die alre meeste veelheit des volcs van honger starf. Doe began die voergenoemde vrouwe, die groet was van geboerten ende van rijcdom, den armen sonder mate ende getal mildelic te geven. Doe dat hoer man, die een ridder was, sach, benauwede hise ende liet hoer alle weke een zeker mate meels geven. Doese in enen dage alle die mate meels vergeven hadde, quam een arm mensche ende badt. Doe geboet die vrouwe der maget, dat se die kist, daer dat meel in geweest had, vlitelic soude keren, ende wat si vonde, dat soude si den armen brengen. Die maget dede, als hoer die vrouwe bevolen had. Daer na quam een ander arme, die mit screyen claechde, dat [hi] binnen tween dagen niet gegeten en hadde. Doe dat die vrouwe hoerde, screyede si oec ende geboet der maget, dat si die kiste soude anderwerf keren ende den armen wat geven. Die maget zwoer, dat daer mit allen niet inder kisten gebleven en waer, mer doe die vrouwe hoer mit tranen seide, dat sijt besage, liepse onverduldelic ende dede die kist haestelic op ende vant se al vol vanden alre schoensten, gebudelden mele. Rechtevoert doe dat die maget sach, riep se verveerlic ende viel achterwert ende beswymde. Doe dat roepen gehoert wert, liep die vrouwe daer toe, ende die here liep daer oec toe ende die knechte, ende doe si dat myrakel sagen, benediden si den Here ghemeenlic. Rechtevoert dede hoer man sijn schueren blidelic op, ende van dien dage voert gaf hi alle den armen, die daer quamen, ende hem en ontbrac niet in sinen schueren of kisten, thent die bouwe aenquam, ende die Here barmherticheit bewees den volc, dat hi gecastiet had." De ridder, de man van deze vrouw, zei zelf aan Thomas: „En haddet geen myrakel geweest, hem en soude geens sins vier of vijf schueren genoech hebben geweest."

God had een welgevalllen in deze vrouw, blijkens hetgeen Thomas verder mededeelt. „Ende die eerweerdige vrouwe belyede mi zelver als horen biechtvader ende seide mit claren gemoede ende mit bliscapen hoers herten, dat nachtes ende dages inden zeven getiden een vogelkijn van wonderliker schoenheit so menich iaer lanc voer hoerre doot hoer mitten alren zuetsten ende onsprekeliken sange troeste, want si lach lange tijt

1) Biënb. hs. A, fol. 89 *a*; Magn. Spec. Ex. V 51; Gnotosolitos, 10 I 7, 51, en hs. Brussel 19549, fol. 69 *b*.

2) Lat. citra montes Alpium et Anglicum mare.

ziec te bedde. Doe ic hoer vraechde, wes vogels stemme des vogelkens sange scheen te wesen, doe seide si: „Daer en is niet op der eerden, datmen des vogels stemme geliken mach, ende ic en werde niet alleen vanden sange inden oren vermaect, mer die alre zuetste sanc gaet inwert totter herten, ende mijn geest wert daer van verwect tot sterker begeerten der ewiger vroechden."

Ook de heilige Martinus had haar lief om haar mildheid, want, zooals zij zelf onder tranen Thomas verhaalde, verscheen hij haar, nadat zij gedurende zestien jaar dagelijks „arbeide in eenre becoringe, inder vigili sijnre hoechtijt, doese inder kerken hoer gebet dede, ende si sach hem, recht of hi geleeft hadde ende mitten bisscops hoet ende ornament verciert waer ende mit enen gulden wyeroecsvate alle die outaren wyeroeken, ende daer na quam hi tot hoer ende verlostese vander becoringe, daer si lange tijt in gearbeit had. Ende dat en was geen wonder, want alle diere heeft sijn gelijc lief, ende Mertinus, noch ongedoept, bedecte mit sinen clede Christum inden armen. Ende dese vrouwe en hebwi nye blide gesien, nye lachen, dan wanneer si die milde hande uutreyken mocht totten armen."

Wat het wonder met het meel betreft, Laurent vertelt in „Des Coninx Summe" [1]) een exempel, ontleend aan den Dialogus van Gregorius, waarin wordt verhaald, dat S. Bonifacius als kind eens de geheele winterprovisie aan de armen uitdeelde tegen den zin van zijn moeder, „die te mael woude ontsinnen", maar op zijn gebed vulde God de zolders weer.

Eenigszins gewijzigd leest men hetzelfde exempel in „Die Spiegel der Sonden" [2]). Bonifacius verkocht het koren van zijn moeder en gaf den opbrengst aan de armen. De dorschers vertelden haar, dat, toen zij in de schuur kwamen, het koren verdwenen was.

„Si, die fel was onghemaniert,
Riep: „leyder! hoe is dit bestiert!
Wie heft mijn coren gerooft aldus?"

---

1) Zie Tinbergen, blz. 51. Gregorius verhaalt ook van bisschop Bonifacius, dat zijn wijnvaten op wonderdadige wijze werden gevuld, zie Dial. fol. 11 *b*. Vergelijk Magn. Spec. Ex. I 77 (uit Petrus Damianus): „Misericors in pauperes episcopus pro haustu vini, quem pauperi dari praeceperat, dolium vino plenum recepit."

2) Vs. 6774—6804: Exempel van Bonefacius milthede. Over mildheid en de belooning daarvoor zie men ook Etienne de Bourbon, n°. 142—144 „De elemosina cibi vel vestimenti," en Dial. mir. IV 66 en 67. Caesarius verhaalt deze exempelen om hen tot zwijgen te brengen, „qui viros claustrales iudicant de avaritia."

Bonifacius werd aangewezen als de vermoedelijke dader, zeer tot zijn ongerief, want

„Als die moeder dat hadde verstaen,
Ghinc si haer kind steken ende slaen
Mit haren vuusten in sijn ansichte,
Daer si hem up sloech so bedichte."

In dezen nood zocht Bonifacius troost bij God, en

„God maecte corens vul die schure
Ter bede van hem in corter ure,
Ende als die moeder dat verstoet,
Waert haer weder gesacht die moet,
Want si hadde daer meer corens ynne,
Dan si eerst hadde van beginne."

Gedurende een hongersnood in Champagne bezat het klooster van Benedictus niets meer dan vijf brooden [1]). Benedictus sprak echter den broeders moed in en troostte hen met de woorden: „Huden is hijr myn, mer morghen sule gy overvlodicheit hebben." Den volgenden dag vond men dan ook in het klooster 200 mud meel in zakken.

Bij Etienne de Bourbon [2]) leest men de volgende Marialegende,

---

1) Zie Gregorius' Dial. fol. 28 *c*. Overgenomen in de Aurea Leg. Wijnterstuck, fol. 247 *b*. Zie ook aldaar fol. 248 *a*, waar een dergelijk oliewonder voorkomt. „Weil du mir so gut gewesen bist, so schneide tuch herab, bis die sonne untergeht," sprak Wodan, vermomd als bedelaar, tot een arme vrouw, die haar eenige kip voor hem geslacht had en hem ook nog een stuk linnen gaf om er een hemd van te maken, zie Wolf's Beitr. II 41.

2) N°. 89. In n°. 210 vindt een arme vrouw als belooning voor haar aanhoudend bidden een brood, „quem, postquam non posset invenire quis eum ibi posuisset, accepit et comedit cum graciarum actione." Op het gebed van Dominicus, met de broeders zittend aan een leege tafel, „intraverunt per refectorium homines speciosissimi, apportantes cophinos plenos panum candidissimorum, quibus depositis, inclinantes recesserunt," Etienne, n°. 109. Zie ook de aant. daarop. Vgl. Caesarius' Dial. mir. IV 65: De largitate pauperibus famis tempore a domo Vallis sancti Petri exhibita. Ten bate der armen „non solum panes in fornace, imo etiam farina creverit in saccis et in vasis." Weigert men den arme te voeden, dan bederft het meel, of het brood verandert in steen. Zie daarover Wolf: Niederl. Sagen, n°. 364, ontleend aan Abrah. Kemps: Leven der heeren van Arkel ende Jaar-Beschrijving der stad Gorinchem, 1656, en aan de Oude Divisie-Cronijcke van Hollant, 1585; A. Bogaers: Het Leidsche Wonder, naar Gouthoeven's Oude Chronijcke ende Historiën van Hollant enz., 's-Gravenhage 1636, I 368; Jan Bols, n°. 54: Van de twee Gezusters; Grimm: Deutsche Sagen, I, n°. 240, en Wolf's Beitr. II 37. Een rijk heer gaf niets aan de armen, maar borg wat hij te veel had in den kelder. Toen hij daarna weer in den kelder kwam, vond hij daar slangen, die hem uitzogen, zie Wolf: Niederl. S. n°. 583, en vergelijk Mone's Anzeiger, 1839, blz. 533, n°. 67.

waarin — en dit is opmerkelijk — een Sarraceen de milddadige is. „Item audivi a quodam decano, in sermone, quod, cum fames maxima esset in Egypto et quidam Sarracenus, compaciens afflictioni pauperum, evacuasset horrea sua dando eis, quedam domina, que videbatur honestissima, bajulans puerum graciosissimum et speciosissimum, venit ad eum rogans ut benefaceret ei; et cum ille assereret horrea sua omnino esse evacuata, adjuravit eum, per illam dominam que virgo pepererat Salvatorem mundi, quod faceret videri si adhuc aliquid inveniretur ibi. Cum autem ipse, motus pietate, curreret ad horreum, invenit omnia horrea plena, nec ultra dictam dominam potuit invenire. Hoc viso miraculo, et motus gracia visi pueri, baptisatus est cum omni domo sua."

Milddadigheid jegens geestelijke personen, vooral jegens Dominicanen, wordt eveneens beloond. Thomas kende „enen [1]) man, Iordanus geheten, die arm was van goede ende boven sijn macht aelmissen gaf. Int iair ons Heren MCC ende XXXI was grote duertijt wijns op den Rijn ende op die Mase [2]) in Duutschlant, ende het geviel, dat twe brueders vander Prediker oerde tot des voergenoemden mans huus quamen, ende hi leidese blidelic in syn huus ende sende sijn zoen uut mit eenre vlesschen om wijn. Doe die zoen wedergecomen was, seide hem sijn moeder: „Ic lide stadelic des morgens amachticheit des herten; daer om houde mi nu enen tuech wijns uut der vlesschen, want dijn vader pleecht voer den eten alte laet om wyn te senden." Doe si dit geseit had, saten si alle gader totter tafelen, die inden huse waren. Doe die vlessche wijns bina uutgedroncken was, seide die zoen den vader heymelic sijnre moeder woerde, ende hi en woude des niet achten, ende mit groter vrolicheit dranc hi den wijn al uut der vlesschen mit sinen gasten. Des morgens, doe die brueders heengingen, ende die weert se verre brocht, began dat wijf na hoerre gewoenten amachticheit des herten te liden ende riep horen zoen ende vraechde hem, of inder vlesschen yet gebleven waer. Hi antwoerde: „Niet mit allen." Die moeder was begaen ende seide: „Keer die vlessch, ende stec daer een stuc broets in, op dat die crancheit mijns herten verlicht werde." Dat kijnt ginc daer toe ende buerde die vlessch op ende vantse vol wijns. Doe dat

---

1) Biënb. hs. A, fol. 90 *c*.
2) Lat. super Mosellam.

die moeder sach, riep se ende viel neder, ende van lieften [1]) beswijmde si bina. Die zoen liep den vader ende den brueders na ende vertelde wat daer geschiet was. Doe worden si mit tranen bewegen totten love Christi, ende die weert hete die brueders weder om comen ende ontfangen die benedictie, die hem die almachtige God gegeven had. Si weigerdens hem ende bevalen hem Gode ende senden hem mitter benedictiën vroliken weder thuus."

Niet: „Kan zoo iets gebeuren?", maar: „Is het gebeurd met den man, van wien het verteld wordt?", is een vraag, welke bij Thomas schijnt te zijn opgekomen. Hij wilde weten, of het een man was, die door een vroom leven of anderszins zoo'n gunst had kunnen verdienen. Thomas toch gaat aldus voort: „Na veel iaren, doe ic dit zelve vanden Prediker brueders tot Trier gehoert had, ende ic te scepe te Masedale [2]) voer ende des voergenoemden mans huus genaecte, ginc ic uut den scepe ende ginc te voete om den man ende sijn huusvrou ende den zoen te zien, ende ic keerde weder zeer gesticht in sinen zeden ende woerden, want hi was inder manyeren des levens, in woerden, in zeden mit allen anders dan die lude vanden lande sijn, die inden wijngaerden ende geberchten ende woestinen woenen ende grof van zeden sijn."

Is men niet in staat om te geven, maar zou men het gaarne doen, „die milde goedertierenheit des Heren soude hem verlenen dat hi niet en had, alset dicke ondervonden is", zegt Thomas. „Ende [3]) hier van is mi zelve een wonderlic dinc geschiet, ende hadde ic des zwigen willen, ic en haddes niet kunnen helen, want dat was veel menschen openbaer. In der boumaent, doe onse gesinde zeer becommert was inden bouwe, dede ic mijn maeltijt des morgens mitten dyaken, die mit mi geestelic leefde, ende wi namen een net, ende om die tijt te verdriven gingen wi uut visschen. Ic sende den dyaken weder om dat huus te bewaren, ende ic ginc in een sceepkijn ende woude visscen. Hier om arbeide ic mit groter vlijt al den langen dach ende en vorderde niet. Bider sonnen onderganc, doe ic uten scepe gaen woude, quam die voergenoemde dyaken mit drien Mynrebrueders, die hi totter herberge ontfangen had. Doe icse

---

1) Lat. prae pavore.
2) Lat. per descensum Mosellae.
3) Biënb. hs. A, fol. 90 *a*, en bij Gilemans.

sach, wert ic blide, ende van groter vroechden liet hise [1]) ongegruet ende seide: „Al den langen dach heb ic gearbeit ende en heb niet mit allen gevangen, mer in uwen woerden wil ic dat nette uutwerpen." Ende ic nam die koerde, daer die een Mynrebrueder mede gegort was, ende banten aen dat zeel des nettes. Hier om inder eerster reyse, doe ic dat nette uutgeworpen had, toech ic opt lant LXXX groter vissche van zulker gedaente ende smake, hoedanige ic voer of na inden zelven water of in anderen wateren gesien of gesmaect en had. Hier om worden wi blide van desen myrakel ende gingen te huus ende aten te samen, ende dat gesinde quam te huus ende worden alle gesadet vanden visschen, die inden huse waren. Ende wi senden dat ander deel buten den genen die hem selven niet bereyt en hadden, ende wi dancten alle gader Gode, den milden gever."

Prediker broeders te Maastricht vertelden aan Thomas, dat hun prior, „Gwinaerdus [2]) genoemt", dien Thomas ook goed gekend heeft, „na middage ginc in die gastcamer ende seide totten kelwaer: „Ganc, ende hael den brueders een crusen wijns, of du moechste." Hi antwoerde: „Voerwaer, het is nu drie dage lanc geleden, dat dat wijnvat uutgevoert is ende al heel uutgetappet." Wat meer! Die kelnaer ginc uut des priors gebode weder totten wijnvate ende vantet vol wijns, ende tot vermeernisse deses myrakels scencte hi den brueders den wijn lange tijt daer na."

Hoe goed het is de armen, al zijn ze nog zoo onrein, te herbergen, ondervond Ade van Belomyer. „Hoer [3]) man, die een zeer edel ridder was, toech van huus, recht of hi op dat eerst niet wedercomen en woude. Ende een malaetsch mensch quam totter vrouwen ende badt om herberge. Si ontfencken. Die malaetsche mensche suchte ende claechde, dat hi zeer cranc van lichaem ende zeer moede waer, ende badt, datmen hem leggen woude op dat alre sachtste bedde. Die vrouwe gelovede, dat daer geen beter bedde en waer dan hoers heren bedde, ende leide den malaetschen mensch daer rechtevoert op. Ende sonder merren quam die ridder onversiens weder thuus ende seide, datmen hem die camer opdede. Doe die vrouwe dat ver-

---

1) l. icse.

2) Biënb. hs. A, fol. 90 *b*; Choquetius, cap. 12, ontleend aan Leander, V, fol. 186, en De Raisse, 1 Febr. eveneens uit Leander. Lat. Guinandus. Hij overleed in 1235 volgens Seraphinus Razius.

3) Biënb. hs. A, fol. 91 *a*; Magn. Spec. Ex. V 52, en Wolf: Nied. S. n°. 301.

toech, vermoede hi, dat daer yemant inder cameren waer, ende brac die camer mit gewelde op ende vant, doet wijntertijt was, dat bedde bedect mit alte welrukenden rosen. Hier van verwonderde hi hem ende vraechde, wat daer geschiet waer. Die vrouwe verteldet hem, ende sonder merren worden si beide beweget mit tranen totten love Christi."

De bron van dit exempel is te vinden bij Jacques de Vitry [1], die het als volgt verhaalt: „Novi quandam nobilem dominam que valde compatiebatur infirmis et maxime leprosis. Vir autem ejus miles, potens et nobilis a Deo, abhominabatur leprosos, quod eos videre non poterat nec eos infra septa domus sue intrare permittebat. Quadam die, cum leprosus quidam extra domus ambitum ante portam clamaret, quesivit domina si manducare aut bibere vellet. Cui ille: „Ecce hic crucior vehementissimo solis ardore, non manducabo neque bibam nec aliquod a te servicium recipiam, nisi tuleris me in domum tuam." Cui illa: „Numquid nosti dominum meum quantum abhorreat leprosos et ipse redire debet, quia diu est quod ivit venatum. Si te inveniret in domo sua forsitan et me et te occideret." Illo autem non acquiescente sed gemente et plorante, mulier nobilis non potuit planctus ejus sustinere sed propriis brachiis ipsum in domum suam portavit." Zij legde hem op het bed van haar man, die bij zijn thuiskomst, verwonderd over de zonderlinge houding van zijn vrouw, „cum magna indignatione thalamum ingrediens, post modicum tempus ad uxorem regressus ait: „Modo benefecisti que lectum meum optime preparasti, sed miror ubi tales species aromaticas reperisti quibus tota camera ita respersa est odore suavitatis quod visum est mihi quod fuerim in paradyso." Daarop vertelt zijn vrouw hem alles. „At ille valde compunctus, qui prius velud leo fuerat, mansuescere

1) N°. 95. Zie over de verbreiding de aanteekening er op van Crane. Bij Etienne de Bourbon, n°. 154, leest men: „Item audivi a fratre Gaufrido de Blevex (hoc eciam scripsit magister Jacobus de Vitri); quod" enz. Verkort neemt hij het exempel op, zooals Geoffroi hem dat vertelde, die, òf met opzet, òf omdat hij zich niet goed herinnerde, hoe Jacques de Vitry het verhaal eindigde, het slot aldus wijzigde: „Cum autem subito vir ejus, cameram dictam veniens, intrasset in lecto uxoris, invenit dictum infirmum; quem cum crederet adulterum et vellet eum occidere super lectum ejus, apparuit ei Dominus nudus, in ea forma in qua pependit in cruce, dicens: „Quid me persequeris, qui pro te hoc passus sum?" Cum autem ad terram prostratus oculos erigeret, nil invenit, et conversus est ad Dominum." Hetzelfde exempel, maar weer met een ander slot, komt voor in de Exp. op het P. N. en wordt vermeld door Tinbergen, blz. 177.

cepit velud agnus, et meritis uxoris sue ita ad Deum conversus ducere cepit vitam non minus religiosam quam uxor."

Men ziet, dat het exempel bij Thomas zeer verwaterd is. De wreedheid van den ridder, zijn afschuw voor melaatschen, de moed van zijn vrouw om toch den man in haar huis op te nemen, waardoor haar edel hart duidelijker uitkomt, de groote ommekeer, die ten slotte plaats heeft, van dit alles bij Thomas geen spoor. In korte trekken geeft hij het exempel weer, hetgeen wijst op mondelinge overlevering. Vandaar de verandering van den heerlijken geur in rozen, en de bijvoeging van den naam der dame.

Op hoogst eigenaardige wijze werd eens een man beloond voor zijn gastvrijheid ten koste echter van zijn oprechtheid. „Inder [1]) stat van Romen was een goddienstich, goet man, die sonder onderscheit geestelike menschen ende arme plach te noden ende in sinen huse te herbergen. Het geviel, dat hi out ende cranc wert ende in tijtliken goede verarmde, ende hi was veel meer bedroeft, dat hi niet volbrengen en mocht die gewoenlike gasterie, dan dat hi geen noettorft en had tot sijns selfs behoef. Doe hi in eenre nacht op sijns selves bedde lach ende om dese sake zeer begaen was, hoerde hi half wakende een stemme, die hem seide: „Ic heb aengesien dijn mynne, die du lange tijt gehadt heveste ende sonder onderlaet vervult heveste in veel gasteriën, ende overmids deser mynnen so bistu gecomen tot enen armen leven. Hier om en wil ic di niet alleen lonen inder toecomender tijt mer oec in deser tegenwoerdiger tijt. Spreke mitten riken man, ende bute mit hem mitten wyngaert, ende gif hem dinen wyngaert, die beter is, om den sinen, ende hi sel geern dijn woerde voldoen. Wanneer du den wijngaert hebste, so grave diepe onder den hovel, die int middel vanden wyngaert is, ende daer onder selste vinden, dat den Roemschen rijcheiden ongesien is." Doe die mensch deser stemmen te hant niet gehoersaem en was, hoerde hi anderwerve ende derdewerf dat zelve, dat hem die godlike steme eerst geboden hadde. Doe quam die mensch totten riken man ende boet hem, dat hi mit hem buten woude mitten wijngaert. Die rike man seide: „Geern, ende dat dijn wijngaert beter is dan die mijn, dat wil ic di betalen." Die arme seide: „Des en wil ic niet, mer ic wil slechts buten den enen om den anderen (!)." Ende

---

1) Biënb. hs. A, fol. 83 *c*; Magn. Spec. Ex. V 47, en Pauli, n°. 328: Ein almuszner fand ein schatz.

het geschiede also. Rechtevoert openbaerde die arme man den heymeliken raet sinen zoen, die hi hadde, ende sinen tween dochteren, ende hi ginc mit hem totten voergeseiden hovel, die int middel vanden wijngaert was, ende begonnen te graven mit groter hopen. Doe si lange gegraven hadden ende noch mit allen geen teiken en vonden, began die zoen ende die dochteren horen vader te beschempen. Die vader seide hem: „Ic en can geens sins geloven, dat ic bedrogen sel werden." Hier om doe die vader mitten kijnderen volhardede inden graven, vonden si ten lesten int diepe tusschen twe grote stenen een vat van mermersteen vol waters ende inden monde des vates een glasen pot vol balsames ende op den monde des glases een cleyn eerden vat ende inden vate drie duerbaer steen, die niet cleyn en waren, alse smaragdus, saphirus, carbunculus. Dat water, dat si inden stenen vate vonden, en achteden si nergent voer ende stortent uut. Ende rechtevoert doe dat water uutgestort was, roerdet bi gevalle sommige yseren rescap, daer si mede gearbeit hadden, ende die verwe des ysers wert verwandelt in die alre schoenste gedaente des gouts, want dat water was gebarnt vanden bloede ende vleisch basilicus [1]), in zulker manyeren als men rosenwater pleget te bernen, ende mit zulken watere pleecht men vals golt te maken [2]). Mer God en woude niet, dat die onnoselheit des voergenoemden mans mitten water bevlect worde, ende daer om isset uutgestort ende vergaen. Die man was cranc geworden inden gesichte ende smeerde onwetens sijn ogen mitten balsem alse mit gemenen oly, ende in weynich dagen genas hi volcomelic inden gesichte. Daer nae bekende hi van sinen biechtvader, dat het balsem was, ende vercofte dat voer een ongeloeflic gelt, ende voer die duerbaer steen, die hi gevonden had, ontfenc hi overvloedelike veel gelts. Hi wert rijc ende edel ende glorificierde Gode ende liet achter kijntskijnder in groter rijcdom."

In de derde plaats wijst Thomas er op, „datmen den naecten cleden sel". Niets mag men den arme weigeren, want dan is het evengoed, alsof men niets gegeven heeft. „Die [3]) edel vrouwe Alijt, grevynne van Carnoten ende Blesen," vertelde aan Thomas

---

1) Lat. basilisci.

2) Lat. qua solet ab Alkimistis aurum fieri sophisticatum.

3) Biënb. hs. A, fol. 91 *b*; Magn. Spec. Ex. V 53; Davroultius V, blz. 38, ex. 4; Exp. mell. fol. 90 *d*, en Pauli, n⁰. 329: Christus erschein einem grafen, und liess die kleider ligen. Niets wijst er op, dat ook Thomas hier aan Jezus gedacht heeft.

van haar grootvader het volgende: „Die Theobaldus, greve van Carnoten ende van Blesen, was die alre edelste ende machtichste baenroedse van Galliën. Hi was alle die tijt sijns levens zeer milde den armen te geven. Dese ginc eens mit veel volcs enen wech inden midwijnter, doet veel harder vorst was dant plach te wesen, ende hem quam te gemoet een arm, naect mensch ende riep den greve na. Die greve antwoerde: „Wat begeerstu?" Die arme seide: „Gif mi dinen mantel, dien du aenheveste." Die greve toech den mantel sonder merren uut ende gaf se den armen, seggende: „Wilstu yet meer, dat bidde." Die arme seide: „Gif mi dinen rock, dien du aenhebste." Die greve toech den rock te hant uut ende gaf en hem ende bleef inden lynnen clederen. Die arme seide: „Greve, du sieste, dat ic een gheschoren, bloot hoeft heb. Ghif mi dinen hoet." Doe scaemde hem die greve een luttel, want hi was kael, ende seide: „Alre liefste, du gaeste mi alte nae. Des hoedes en mach ic zelve niet ontberen." Doe hi dat geseit had, verscheen die arme ende liet die cleder leggen. Die greve viel geringe vander peerde ende maecte groet gescreye, ende hi hadde hem daer na alle die tijt sijns levens, dat hi des gelikes niet en dede, mer hi gaf alle den genen die hem badt."

In de vierde plaats wekt Thomas er toe op, „datmen den naesten niet en sel versmaden mer voeden ende troesten." „Een [1]) malaetsch mensch had een hutken, daer hi in ziec lach, bina int middel vanden wege tusschen den grevescap van Carnoten ende die grevescap van Blesen, ende hi was zeer mismaect ende onreyn in al sinen leden. Dese voergenoemde greve Theobaldus hadde hem om die heilicheit sijns levens zeer lief, ende wanneer hi over den zelven wech reet, so vandede hi hem. Ende het geviel eens, dat die greve becommert was ende merrede bina een heel iaer lanc, dat hi over den wech niet en reysde, ende binnen dier tijt starf die malaetsche mensche. Daer na doe die greve wederquam ende over den wech reet, liet hi alle sijn gesinde ende ginc alleen in die hutte, ende den mensch, die hi daer gelaten had al vervulet van malaetscap, vant hi mit blenckender huut volcomelic genesen in allen leden. Die greve wert begangen ende twivelde lange in hem zelven, wie dattet waer. Doe seide hi: „Ic bin die malaetsche mensch, dijn vrient. Nu bin ic overmids die barmher-

1) Biënb. hs. A, fol. 91 *c*. Gregorius verhaalt in zijn Homeliën iets dergelijks, zie Colvenerius' Aant. blz. 67.

ticheit Gods gesont geworden ende sel ontfangen die croen der rechtverdicheit, ende die rechtverdige rechter sel di inden dage [des oerdeels] weder bewisen zulke liefte, als du mi ende velen anderen armen mitter alre meester barmherticheit bewisen woutste." Doe hi dat geseit had, custe die greve sijn hande mit groter bliscap ende tranen, als hi altoes te voren hem ende allen malaetschen plach te doen, ende sonde hem ende ginc weder tot sinen gesinde. Doe die greve wederquam, lachte hem een vanden ridders toe ende seide: „Ghi hadt gemeent na uwer gewoenten uwen vrient, den malaetschen, te vanden, recht of hi noch levede, mer het was te vergeefs, want dat is lange geleden, dat hi wanderde den wech des gemenen vleisches." Doe wiste die greve eerst, dat die malaetsce mensch gestorven was, ende gedochte waerachtelic dat hi gesien had, mer versweget wijslic ende antwoerde: „Die almachtige, goedertieren God moet hem ontfermen over sijn ziele."

Wat Thomas ons hier van Thibaud IV, graaf van Blois en Champagne, vertelt, was in de Middeleeuwen algemeen bekend. Reeds Caesarius van Heisterbach [1]) maakt melding van dit voorval. Bij hem treft echter de graaf niet den melaatsche aan maar Christus „in leprosi forma et habitu". Overigens komt zijn verhaal in hoofdzaak overeen met dat van Thomas, echter niet zóó, dat bij dezen aan rechtstreeksche ontleening mag worden gedacht. Jacques de Vitry [2]) vermeldt, dat de melaatsche woonde „extra villam que Sezenna vocatur". Wordt bij Caesarius niets verteld van het onderhoud, dat de graaf met den melaatsche had, bij Vitry antwoordt de melaatsche op de vraag van den graaf, hoe het met hem ging: „Bene per gratiam Dei nunquam mihi melius fuit." Bij Caesarius vertellen de dienaren, dat de melaatsche reeds dood en begraven was; bij Vitry hooren de ridders het van burgers uit de stad. Toen ook de graaf het hoorde, ging hij weder naar binnen, maar de melaatsche was verdwenen. Alleen een heerlijke geur vervulde het vertrek. Blijkens de vergelijking heeft dus Thomas ook niet aan Vitry zijn verhaal ontleend, maar hij heeft het hooren vertellen en waarschijnlijk, evenals het voorgaande, door de kleindochter van den graaf zelf.

---

1) Dial. mir. VIII 31, en Homil. I, blz. 117, zie Strange. Ook opgenomen door d'Arbois de Jubainville: Hist. des comtes de Champagne, II 400, zie de aant. op Etienne de Bourbon, n°. 157.

2) N°. 94. Vrij naverteld door Etienne de Bourbon, n°. 157, met opgave van Vitry als bron.

Luiheid is Thomas een doorn in het oog. Hij is het volkomen met de woorden van Paulus eens: „Die daer niet en arbeit, die en sel niet eten." De kinderen moeten „mitten ouders mit horen eygenen handen mede werken int goede". De ouders moeten „die kijnder inden arbeide voergaen ende goet exempel geven. Mer", zegt Thomas, „waer dat niet en geschiet ende die kijnder mit ledicheit vertragen, daer weet, dat hem aenstaende is perikel der armoede of der boesheit". Een [1]) jongeling vertelde Thomas „mit bitterheit des herten", dat hij leefde „van sijnre goeder brueder arbeide, ende hi was traech ende gaf hem mit allen tot ledicheit. Ende daer om geschiedet uut der wrake Gods, doe hi mit sinen vader ende brueders totter tafelen sat, wert hem die spise verwandelt in slangen, als hem allen docht, mer die smaec der spise bleef onverwandelt. Doe hi dat een wijl tijts stadelic geleden hadde, verwandelde hi ten lesten dat opset sijns levens ende wert verlost ende genesen."

Een zeer vermaard exempel, evenals de meeste der hier behandelde buiten het klooster ontstaan, is dat van den ondankbaren zoon, waarmede Thomas wil bewijzen, „hoe grote onsinnicheit" het is „den erfgenamen goet te vergaderen ende hem zelven noettorft te ontrecken, op dat grote erfnisse hem sinen vrient make tot enen viant, want hi sel hem so veel te meer verbliden van dijnre doot, hoe hi meer van di ontfaet". „Inden [2])

---

1) Biënb. hs. A, fol. 54 *d*, en Exp. mell. fol. 67 *d*. Slangen waren niet altijd den mensch vijandig (zie Dial. mir. X 70 „De serpente qui vulnus satellitis suxit et sanavit"), al neemt de duivel wel eens haar gedaante aan (zie Luther's Tischreden, cap. 24, n⁰. 65).

2) Biënb. hs. A, fol. 52 *d*; Magn. Spec. Ex. V 34; Davroultius V, blz. 174, ex. 9; Serm. X Geb. n⁰. 23, zonder vermelding van de plaats, geheel zelfstandig naverteld: de gans is vervangen door „versche spise", zie De Vooys, blz. 346, en noot 5 aldaar; een afwijkende proza-redactie in de Exp. op het Pater Noster, hs. Dev. 8, fol. 72, zie De Vooys, blz. 348. Verder zie men Pauli, n⁰. 437, waarbij Oesterley verwijst naar het Spec. Morale 3, 10, 25 en naar Hondorff, 172 *a*, 173 *b*; Gnotosolitos, 1 II 4, 59; Wendunmuth V, n⁰. 110, de hoofdpersoon is een schoonzoon („etliche wöllen, es seye sein sohn gewesen"); Herolt, Sermo 24, hier is het geen gans maar een „pullus"; Grimm: Kinder- und Hausmärchen, II, n⁰. 145, de zoon moet de pad voeren, anders eet zij uit zijn gezicht; nergens kon hij rust vinden. Bij Wackernagel speelt het verhaal in Rome (Bibliographie zur Gesch. des deutschen Kirchenliedes in 16 Jahrh. blz. 71), zie Köhler, I 473—477: „Der undankbare Sohn und die Kröte," waar ook gewezen wordt op Legrand d'Aussy: Fabliaux, Paris 1829, IV 126. Volgens du Méril vertelt men het verhaal nog heden in Normandië en Duitschland (Köhler, I 102). Gedrukt naar Biënb. hs. D leest men het exempel in Van Vloten's Prozast. blz. 294. Zie ook hs. Brussel 19549, fol. 113 *c*. Op Middeleeuwsche muurschilderingen, welke nu in het Keulsche museum worden bewaard, is deze geschiedenis afgebeeld (Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 132 noot 1). Over een

lande Normediën daer was een zeer rijc man ende vriëdel. Dese had enen enigen zoen, die hi zeer lief had, dien hi leckerlic opvoede, thent hi een man wert. Een edel ridder quam totten vader mit sinen vrienden ende seide: „Wi hebben een alte schonen dochter ende wijs. Overmids hoer mach dijn geslachte verbetert werden ende verhoecht, so verre alset di behaget. Dese willen wi uwen zoen geven tot eenre huusvrouwen in zulker vorwaerde, dattu hem overgeven selste al dijn goet, ende dijn zoen sel di ende sijnre moeder, also lange als ghi levet, overvloedige noettorft geven, want dat mocht menichsins gevallen, dat dijn zoen die erfnisse niet en crege, wanneer du int besit bleveste." Doe dat die vader hoerde, bleef hi een wijl tijts in twivel, ende ten lesten wert hi vanden vrienden daer toe gedwongen, hoe anxtvoudich dat hi was, ende gaf nochtan al sijn goet over. Doe die bruloft volbrocht was, eerden die zoen ende sijn wijf die ouders dat eerste iaer lanc ende gaven hem overvloedige noettorft. In dat ander iaer gaven si hem myn ende inden derden iaer veel onscameliker dant betaemde. Inden vijften iaer seide dat wijf daer toe, dat die zoen sijn ouders een cleyn huusken tymmerde tegen sijn huus over, op dat die onbequaemheit der ouder lude den iongen myn lastich waer, ende daer gaven si hem hoer noettorft zeer armelic. Hier om en leet die oude vader mit sijnre huusvrouwen geen cleyn armoede ende en dorsten nauwe onderwilen in sijns zoens huus comen, mer mit enen knecht ontboet hi hem, wes hi niet ontberen en mocht. Het gheviel in enen dage, dat die moeder sach in hoers zoens huus een gans aenden spete steken, ende si seide tot horen man: „Mi, die een wijf bin, betamet dat ic mi mit weynich genoegen laet, mer ganc du tot dijns zoens huus ende versade doch nu eens dijn hongerige ziele mitter gans, die ic daer sach braden." Doe dat die oude man hoerde, ginc die oude man mit sinen stave tot sijns zoens huus, mer rechtevoert doe hem die zoen sach, toech hi die gans vanden vuer ende hudese in die camer ende ginc den vader te moete ende vraechde hem, wat hi sochte. Die vader mercte dat altehant ende versweget ende keerde weder tot sinen huusken. Die zoen geboet der maecht, dat si die gans weder bi dat vuer leide, ende sonder merren doe die maget die gans inder camer

---

niet minder bekenden tegenhanger van dit exempel — een ondankbare zoon wordt bekeerd, omdat hij ziet, dat zijn eigen zoontje zijn voorbeeld wil volgen — zie men Sp. d. Sonden, Inl. blz. LXXI vlg., en De Vooys, blz. 348.

sach, vantse die alre meeste padde hangende aender gans borst. Doe se van verveernisse riep, liep die here daer toe ende woude die padde vander gans slaen, ende doe hi hem dat crachtelic pijnde, spranc die padde vander gans in sijn aensichte ende sat daer so vast aen, dat men mit geenre kunst of rade hem daer van verlossen en konde, ende also pijndese des menschen boesheit menich iaer lanc. Ende dat was dat alre meeste wonder ende myrakel, dat, wanneer men enich lit der padden ruerde, dat dede den mensche also zeer, recht of men hem in sijn herte geslagen had. Hier om wert hi wonderlike zeer verveert ende rouwich ende ginc totten bisscop te biecht ende biechte [1]) die sonden mit groten rouwe ende ontfenc van hem voer penitencie, dat hi soude gaen doer al Normandiën ende om alle die stede van Galliën ende soude alre weghe mit ondecten aensichte den volc vertellen, hoe dat toegecomen waer, op dat die kijnder daer exempel aen namen hoer ouders te eren, ende op datse leren mochten, hoe anxtelic ende hoe scadelic dattet is, dat die kijnder niet weder en arbeiden voer die ouders, als die ouders gearbeit hebben voer die kijnder. Brueder Iohannes vanden groten Brugge vander Prediker oerde," zag, zooals hij Thomas vertelde, „in sijnre ioecht tot Parijs desen mensch mitter wonderliker padde omwanderen, als wi geseit hebben, ende hoerde hem alle menschen openbaerlic vertellen, wat hi om die oneer sijnre ouders menich iaer geleden hadde ende doe noch leet nae des Heren wil. Wi hoerden," zegt Thomas, „daer na, mer niet vanden zelven bueder, dat dese man overmids sommiger heiliger lude gebede verlost wort, ende dat lelike beest verginc haestelic." Moraal: „Uut desen exempel zellen die gelovige ionge byen leren, datse helpen ende eren hoer ouders ende bewisen hem wedermynne ende arbeit, als se hem bewesen hebben."

---

1) Bij Van Vloten (Prozast. blz. 296) leest men hier: „ende ginc totten bisscop te Utrecht te biecht, ende biechte die sonden", en in de aanteekening hierop: „Plaatsbepaling in het Nederlandsche H. S. voor het oorspronkelijk Latijn: adiit dioecesanum episcopum." En Wybrands (blz. 11 noot) èn De Vooys (blz. 42 noot 3) hebben, natuurlijk niets kwaads vermoedende, op deze plaats gewezen als een voorbeeld er van, hoe soms exempelen in de Middeleeuwen werden gelocaliseerd. In het Leidsche handschrift staat echter op blz. 106*a*: „ende ginc totten bisscop te biecht ende biechte die sonden," evenals in ons handschrift. Wat is er nu gebeurd? Mijns inziens dit. Van Vloten heeft het exempel door een ander laten afschrijven, die verkeerd lezend „te Utrecht" invoegde. Daarna vergeleek Van Vloten het afschrift met het Latijn zonder het handschrift nog eens te raadplegen, wat hier toch noodzakelijk was geweest, en beging daardoor de fout. De plaats blijft echter een voorbeeld van localiseering, maar van 19de-eeuwsche.

Bij Etienne de Bourbon [1]) begint het exempel aldus: „Cum ego predicarem crucem apud Verzeliacum contra hereticos Albigenses, dictum fuit mihi a pluribus qui illum hominem ibi viderunt, ut dicebant, et multi in pluribus locis dixerunt mihi eo tempore hominem vidisse, qui habebat maximum et horribilem bufonem in facie, adherentem ei, et suggentem eum inter oculos, et pedes suos habentem hinc inde in genis ejus; quem si laboraret aliquis ab eo excutere, mirabiliter homo dictus cruciabatur. Sed, quia sciebat illum ibi esse divino judicio, visitabat loca sanctorum, ut eorum meritis juvaretur et liberaretur; et audivi quod dictus homo nunquam potuit ab illo bufone liberari usquequo transfretavit: cum autem intraret Terram Sanctam, dictus bufo divina virtute ab eo cecidit et crepuit. Causam autem referebat dictus homo, ut audivi a pluribus et in pluribus locis, quia, cum patrem haberet" enz. Het vervolg stemt in hoofdzaak overeen met Thomas, alleen is het bij Etienne niet een gans maar een kapoen, welke in een kist wordt verborgen en veranderde in een pad. „Et audivi quod hoc accidit apud Chinon, quod est castrum regium in dyocesi Turonensi."

---

1) N°. 163. In de aant. er op wordt voor een redactie in verzen verwezen naar Hist. litt. de la Fr. XXIII 193. T. F. Crane (Mediaeval Sermon-Books and Stories) verwijst op blz. 77 naar Douhet: Dictonnaire des Légendes, en naar F. M. Luzel: Légendes chrétiennes de la Basse-Bretagne, Paris 1881, II 179: Le Fils ingrat. Zie ook Sielentr. fol. 73r, en Tinbergen, blz. 179. In een anderen vorm leest men het exempel bij Caesarius (Dial. mir. VI 22, en Homil. I, blz. 141, zie Strange, I 374), naar de Gentsche vertaling geciteerd bij De Vooys, blz. 347. De vader is vervangen door een moeder, de gans door een kip, de pad door een slang, die zich om den hals van den zoon wond en tegelijk met hem at. „Rührend aber ist der Beisatz, dasz, als der Unglückliche zu verschiedenen Gnadenorten gebracht worden, um dort Hülfe zu suchen, die alte Mutter ihn treulich begleitet habe," zegt Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 132. Van een slang spreekt ook Bromyard, F 5, 22, en Geffcken, blz. 71. Verder is het exempel van Caesarius opgenomen in „Der Sielen Troest", fol. 73r, en bewerkt in verzen door Boendale in zijn Lekenspieghel, III: 3, 334, zie De Vooys, blz. 348. Een zoon, die vijf vaten wijn in zijn kelder had, weigerde zijn ouden vader, die hem alles had afgestaan, daarvan iets te drinken te geven (Jacques de Vitry, n°. 291). Over het exempel van Jan Ganaza uit het Scaecspul, fol. 62*a* (op den steel van de knots stond geschreven: „Ic Jan Ganaza make dit testament, datmen mit desen stoc een ygeliken moet dootslaen, die den anderen aldus besorget, dat hi hem selven verghet. Voerwaer, die meeste dwaesheit, die een man doen mach, die is, dat hi also voor geeft, dat hi nae bidden moet"), zie men De Vooys, blz. 354; Bromyard, A 21, 17; Thomas Wright, n°. 26; Geffcken, blz. 71; Köhler, I 431; Pauli, n°. 435; Von der Hagen: Gesammtabenteuer, n°. 49, en Magn. Spec. Ex. IX 154. Zonder naam van den vader, Biënb. hs. K, fol. 55*d*; Wendunmuth, V, n°. 111, en n°. 109: „Ein alter reim: Ein vatter kan viel ehe mit ehrn Leichter der kinder zehn ernehren Ehe sie alle zehen sein begern," hetgeen herinnert aan N. Beets: Jan Jansen. Vgl. nog Sielentr. fol. 73v.

Behalve dit exempel heeft het Biënboec er nog twee, beide van Oostersche afkomst, welke zuiver moraliseerend zijn. Het eerste, een „Perle einer Novelle..., welche nach unserer Ansicht einen Vergleich mit den aus dem Altertum überlieferten Beispielen hochherziger Freundschaft nicht zu scheuen braucht," zegt Kaufmann [1]), is het bekende verhaal over vriendentrouw, waarvan ons ook een bewerking in verzen bewaard is in de bloemlezing van Verwijs [2]), en waarin een heiden een zeer schoone rol speelt. „Een wijs man" vertelde het volgende. „Daer [3]) was cort voer onsen tiden een ionc man, cloec ende verstandel ende zeer rijc, die sijn boden uutsende tot menigerhande lande om comenscap te doen, ende sommige van sinen boden quamen int Oesten ende vonden daer enen heiden, die boven maten zeer rijc was in allen overvloedicheiden ende goede deser werlt ende zeer milde ende trouwe in allen dingen. Wat meer! Des kersten mans boden seiden den heiden, datse sodanigen here hadden. Si togen te huus ende quamen weder ende brochten den heiden gaven van hoers heren wegen, ende si brochten den iongen kersten man veel meer gaven van des heidens wegen, ende daer van wert die kersten so zeer ontsteken in mynnen ende verwondernisse, dat hi hem haestede mit groten gesinde ende mit gaven in Oestlant te trecken om den heiden te zien. Die heiden ontfencken mit groter eren ende vroechden ende ondervant, dattet een eerbaer man was van goeden zeden, scarp van verstande

---

1) Thomas v. Ch. blz. 134.

2) III, 9: „Van tween ghesellen die elc voer andren sterven wilden," zie De Vooys, blz. 346; Te Winkel: Gesch. der Ned. Letterk., blz. 462—464, en Sielentr. fol. 136v.

3) Biënb. hs. A, fol. 82 *a*; Magn. Spec. Ex. V 46, en Herolt, Sermo 120. Het eerst treft men het aan in de „Disciplina Clericalis" van Petrus Alphonsus, cap .3, waaruit het is overgenomen in de „Gesta Romanorum", n°. 171 (zie de aant. daarop). De eene vriend woont in Egypte, de andere in Bagdad. Zie verder Bromyard, A 21, 11 (uit Petr. Alph.), en A 21, 10 (uit Valerius); Scaecspul, fol. 46 *a*; Sielentr. fol. 137v; Maerlant's Alexander, VI, 613—781; Le Grand: Fabliaux ou Contes, Paris 1779, II 385; Barbazan-Méon: Fabliaux et Contes, Paris 1808, II 52; Haupt's Zeitschr. XII 185—203: „Die Sage von Athis und Prophilias," door W. Grimm; Dunlop-Wilson: History of Prose Fiction, II 142, 143 noot. Bij Boccaccio (Decam. X: 8) zijn de vrienden Titus uit Rome en Gisippus uit Athene. Ook Heinrich von Beringen behandelt de geschiedenis in zijn „Schach-Gedicht" (± 1300 gemaakt), zie Kaufmann: Thom. v. Ch. blz. 136. De bron is volgens Gräsze te vinden òf in de geschiedenis van Attaf uit Damascus in „Duizend en een nacht" òf in „Duizend en een Dag" in de vertelling van koning Nasiraddole van Mussel en den koopman Abderrahman van Bagdad, zie Kaufm. t. a. p. Het verhaal van Damon en Pythias vindt men bij Cicero: De officiis, 3, 10, 45; Gesta Roman. n°. 108; Dialogus creaturarum, n°. 56 (uit Valerius, IV 7, 1); Diez, blz. 34 *a*, en Rechtsb. v. d. Briel, blz. 79.

ende boven alle menschen milde, ende hielten bi hem lange tijt mit groter cost. Doe die kersten weder te lande trecken woude, leide hem die heiden in sijn camer ende toende hem ontellike scat, mer doe hijt stantachtelic weigerde ende niet vanden scat ontfangen en woude, toende hi hem ten lesten inder binnenster cameren VII ioncfrouwen, edel van geboerten ende alre schoenste van gedaente, die hi na sijnre heidenscher wise in bequamer tijt dochte te trouwen, ende seide totten kersten: „Uut alle desen kiese di een huusvrouwe." Ende sonder merren wert die ionge kersten man boven maten in sinen gemoede ende ogen gevangen ende coes een [1]), die die anderen bovenginc in zeden ende in schoenheit. Doe seide die heiden: „Ic heb di den chuer gegeven, ende du hebste die geen vercoren die ic alre liefste had boven alle die ander, ende du selste ondervinden als een wijs man, wat ic di gegeven heb. Ende ic alse onwijs en sel niet beclagen, wat ic om dinen wil overgegeven heb." Doe hi dit geseit had, gaf hi der bruut weerdige gaven ende leverdese den kersten over, ende hi keerde weder te lande, ende hi liet sijn bruut dopen ende ontfencse mit groter gloriën tot eenre huusvrouwen ende ondervant, dattet een wijf was van wonderliker doecht. Hi wert vermeerret mit eren ende mit rijcdom ende wies op, ende wert die alre meeste man van sijnre stat. Mer die heiden dochte ende overleide stadelic in sijnre herten, wat hi inder voergenoemder maget verloren had, ende began boven maten zeer, meer dan men geloven mach, inden gemoede beswaert te werden, ende van groter droefheit verginc allencken sijn gedaente ende sinne, ende van dage te dage, van iaer te iaer, van tide te tide, wert hi vermynret in sinen goede, want hi en achte niet niets van alle dien dat hi had, ende daer om quam hi ten lesten totter uterster armoede ende wert van sinen vrienden ellendelic verdreven uut den lande als een dwaes. Doe hi niet en wiste, wat hi doen soude, quam hem in sijn gedacht, dat hi sinen vrient versueken woude, om wes willen hi dit verdriet lede, ende hi en mochte niet geloven, dat hi onghedachtich wesen soude der vrienscap ende weldaet ende hem nu versmaden soude, nu hi in so groten verdriet waer. Hi nam den wech aen ende quam totter stede, daer sijn vrient woende, ende clopte voer sijns vrients poerte, ende hi

1) Dat het meisje zonder verdere plichtplegingen, als een zaak, door den een aan den ander wordt afgestaan, is volgens Dunlop het bewijs voor den Oosterschen oorsprong van het verhaal. Vgl. Kaufmann, t. a. p.

seide, wie hi waer. Die bode vergat dat woert, ende die heiden en wert niet ingelaten, ende daer om wert hi swaerlic bedroeft al totter doot toe. Doet avont wert, leide hi hem opten kerchof. Inder stilheit des nachts was daer een moerdenaer, die enen lagen leide, die daer verbi ginc, ende doden heymelic ende ginc heen. Des morgens wort die gemoerde mensche gevonden, ende bi hem die onbekende heiden. Hi wert gevangen ende wert gebrocht, daer die edelinge ende dat volc vander stat vergadert was, ende die moert wert hem aengetegen. Doe hi des van groten mistroest niet en versack, stont syn vrient lange zeer bevaren ende sach den mensch vlitelic aen ende bekenden, ende altehant doe die heiden uutgeleit wert totter doot, spranc sijn vrient voer hem ende riep: „Dese is onsculdich. Ic bin die geen die dit gedaen heb." Ende sonder merren doe hi nederbockede, dat men hem onthoefden soude, daert volc mit groten rouwen zeer roepende wert, wert die geen die den dootslach gedaen hadde, mitter godliker voersienicheit beruert ende ontsach hem, dat so edel ende onsculdigen man sterven soude, ende spranc int middel ende riep: „Si sijn beide onsculdich, die eerste ende die ander. Ic bin die alre boeste, die den dootslach gedaen heb." Rechtevoert worden die rechter ende die edelinge vander stat wonderlike zeer verveert ende namen dese drie mans ende ondersochten die zake zeer vlitelic, ende doe si die waerheit volcomelic bekenden, lieten si den onsculdigen vri, ende den sculdigen gaven si qwijt van verwondernisse der groter trouwen. Die kersten ontfenc sinen vrient mit vriendeliken handen ende ogen, ende op dat icket cortelic seg," zegt Thomas, „hi noden totten gelove. Die heiden consentierdet ende wert gedoept. Hi nam een edel wijf, sijns vrients niecht, ende hi wert van hem daer toe gedwongen, dat hi mit hem deilde die helfte van al den goede, dat syn vrient had". Moraal: „Hier om zellen die gelovige byen hem verenigen mit kersteliker ende bequamer vrienscap ende zellen vlitich wesen mitter graciën Godes na te volgen deses heidens exempel(s)."

De inhoud van het andere exempel, eveneens een novelle, is als volgt: „Daer [1]) was een edel iongelinc, zeer scarp van verstande, die na sinen vader dat conyncrijc ontfenc. Ende dat

---

1) Biënb. hs. A, fol. 149 *d*; Magn. Spec. Ex. V 97; Bromyard, C 10, 13, en hs. Keulen, fol. 59. Zie ook De Vooys, blz. 346. Zeer kort leest men het ook in den „Dialogus Creaturarum," n⁰. 93, waar de raad aldus luidt: „In omnibus, quae acturus es, semper cogita, quid tibi unde possit accidere."

geviel, dat in sijnre conyncliker stat iaermarct was, ende die conync mit sinen gesinde omginc die coeplude te besien, ende sorchvoudelic besach hi, wat daer veil was. Ende hi sach daer sitten op die merct enen ouden man ende vraechde hem, wie hi waer, of hi yet veils had. Hi antwoerde: „Ic heet een philosophus, ende ic heb wijsheit veil." In dien woerden wert die conync verblijt ende seide hem mit enen lachenden monde: „Het betaemt mi wel, die ionc dat conyncrijc aengenomen heb, dat ic wijsheit heb. Ende sich, hoe veel wijsheit du vercopen wilste voer hondert marc." Die oude man seide: „Voer dat gelt wil ic di een dinc seggen, ende houtstu dat wel, so selstu overmids die leer alte wel geregiert werden ende regieren: spreect niet onwijslic, ende en begint geen dinc dwaeslic, du en dencste eerst, wat daer na volgen sel. Wilstu meer hebben, so gif meer loens uut." Tot desen woerden worden si alle, die daer bi waren, verwect tot lachen, mer die conync aenmercte vlitelic die cracht der woerde ende geboet, datmen tehant den philosophus dat gelt gave. Ende die leer, die hi ontfangen had, liet hi scriven boven die dueren sijns palaes ende boven sijn tafelen ende in sinen gulden crusen ende liet se berduerwerken in sinen hantdwalen. Hier nae nam die conync zeer toe in wijsheit ende in doechden ende gaf sijn gemoede starkelic tot der verlossinge ende beschermynge des oetmoedigen ende armen volcs, die vanden edelingen des lants iamerliken verdruct worden, ende hi woude syn conyncrijc regieren in alre rechtverdicheit. Daer om worden sijn edelinge zeer toernich, ende want si om die gunst des volcs geen dinc openbaerlic tegen den conync bestaen en dorsten, daer om wonnen si heymelic enen baertscheerre mit gelde, die den conync inder camer soude beginnen te scheren ende mit den scheermesse die kele ontwe sniden. Hier om doe die conync gewasschen was ende sijn baert geweict was, hielt hi dat hoeft op om hem te scheren. Die baertscheerre las, wat daer gescreven was inder dwalen, die die conync om den hals had: begin geen dinc dwaeslic, du en dencste eerst, wat daer na volget. Ende die baertscheerre wert verveert ende bleeck om die boesheit, die hi opgeset had, ende toech rechtevoert sijn bevende hant achterwert. Doe dat die conync sach, woude hi die sake weten, want hi aenmercte, dat dat sonder zake niet en geschiede. Die baertscheerre woudet bedecken, recht of hem dat van eenrehande zuuct geschiet waer, mer die conync lieten aentasten, ende mit pinen uutpersede hi die zake ende die waerheit. Also wert die coninc verlost vander doot ende

leerde waerachtelic, dat die wijsheit beter is dan alle rijcdom, ende al dat daer begeert wort en mach der wijsheit niet geliken."

In de Westersche litteratuur vindt men dit verhaal, dat evenals het vorige wordt aangetroffen bij Petrus Alphonsus (cap. 19), het eerst bij Etienne de Bourbon [1]). Hij geeft het niet zoo uitgebreid als Thomas, maar stemt toch in hoofdzaak met hem overeen. De raad luidt bij hem: „In omnibus factis tuis considera, antequam facias, ad quem finem inde venire valeas." Mondeling is het exempel hem overgeleverd: „Hoc exemplum predicabat, ut audivi, frater Symon pueris de Bruelio." In dien tijd was het dus reeds zeer bekend. Ook Jan Matthijssen heeft het exempel, maar verkort, opgenomen en het, zooals de uitgevers van „Het Rechtsboek van den Briel" reeds opmerkten [2]), blijkbaar ontleend aan Thomas. Is dit zoo, dan heeft hij het zelfstandig naverteld. De koning ontving een briefje „inhouwende in Latine: quidquid agas prudenter agas et respice finem." Hij moest zijn geheele kamer daarmee laten beschrijven, en dit redde hem. Waarschijnlijk heeft Jan Matthijssen het verhaal bij Thomas gelezen — hij begint: „Want men leest van eenen philosophus" — het daarna uit zijn geheugen opgeschreven en de wijze raad weergegeven in den vorm van een zeer bekende spreuk [3]). Dezelfde spreuk leest men in de „Gesta Romanorum" [4]). Het verhaal is daar echter geheel anders. Een koopman verkoopt aan Domicianus drie wijsheden. De eerste kennen wij reeds. De tweede luidt: „Numquam viam publicam dimittas propter semitam," de derde: „Numquam hospicium ad manendum de nocte in domo alicujus accipias, ubi dominus domus est senex et uxor juvencula." Het achtslaan op deze raadgevingen redt hem driemaal het leven.

Ten slotte zij hier nog gewezen op drie zeer kleine exempelen, die men anecdoten zou kunnen noemen. Het eene bestrijdt de gehechtheid aan aardsche schatten. „Doe [5]) die philo-

---

1) N°. 81.

2) Zie aldaar blz. 80 noot 3.

3) Zie over die spreuk het Rechtsb. blz. 81 noot, en Kaufmann: Th. v. C. blz. 127 en 128, waar Ulrich Boner en Hans Sachs geciteerd worden.

4) N°. 103: De omnibus rebus cum consensu et providencia semper agendis. Oesterley wijst in de aanteekening o. a. op het Spec. Morale, 3, 1, 10, blz. 907, en op Plutarchus: De garrulitate, 14. Vergelijk Gesta Roman. n°. 167: De audiendo bono consilio; Bromyard, M 11, 78; Liebrecht, blz. 6 en 36, en Hist. litt. de la Fr. XXIII 76.

5) Biënb. hs. A, fol. 84 *d*. Hier wordt Diogenes Cynicus bedoeld, zie Colvenerius' Aant. blz. 63.

sophus Dyogenes des nachts enen budel mit gelde onder sinen hoefde hadde leggende, ende hi voelde, dat een dief daer na arbeide, dat hi den budel stelen woude, seide hi: „Treck, onsalige, dat gelt na di, op dat wi beide mogen slapen." Hieruit leere men, „dat alle die dinge ongestadich sijn ende bewegelic, ende haestelic vlyen si, daen si gecomen sijn."

Het andere exempel is ontleend aan Augustinus [1]) en verduidelijkt diens meening, uitgedrukt „inden boec vander stat Gods: „Ende wat sijn grote conyncrike anders dan grote moerderie." Op zekeren dag „wert [2]) een zeerover vanden scipluden gevangen ende gebrocht voer den groten conync Alexander. Doe hem die conync Alexander vraechde, of hi dat meer hebben woude voer sijn gerecht, op dat hi daer in gepinicht worde, daer hi in gesondicht had, antwoerde hi den groten Alexander smelike ende seide: „Ende wilstu al die werlt hebben voer dijn gerechte, want du al die werlt berovet hebste? Ic rove mit enen cleynen sceepken, ende daer om heet ic een moerdenaer. Du roveste mit enen groten scepe, ende du heetste een keyser." Alexander verwonderde so zeer vander coenliker antwoerde der waerheit, dat hi den zeerover vri gaf."

Het derde exempel, dat Thomas gelezen heeft „inden werken der philosophen" [3]), en dat hij mededeelt naar aanleiding van „die alre beste raet," welken hij geeft nl., „dat wanneer yemant sage sinen naesten tot toernicheit beweget, dat hi dan al stille swege of mit hueschen woerden sijns naesten gemoede

1) De civitate Dei, IV cap. 4, ontleend aan Cicero: De republica, 3, 1822, zie de aant. op de Gesta Roman. n⁰. 146. Uit Augustinus is het verhaal overgenomen door Bromyard, R 1, 22, bij wien de roover Dionides heet, terwijl Augustinus geen naam noemt, evenmin als John Gower in zijn „Confessio Amantis", III 5, 6, die zich bij de lezing der Gesta aansluit. Ook de auteur der prozabewerking volgt de Gesta, zie S. S. Hoogstra: Prozabewerkingen van het Leven van Alexander den Groote in het Middelnederlandsch, 's-Gravenhage 1898, Inleiding, blz. 64. Bij Hoogstra leest men het exempel op blz. 23 en ook op blz. 112, maar daar komt de naam van den roover „Dyonietes" wél voor. Beide lezingen verschillen. In het eerste verhaal wordt o. a. de roover heer van een stad, opdat hij niet meer zou behoeven te rooven. In de Gesta Roman. n⁰. 146, wordt „Dyonides" „princeps" en een „zelator justicie". In het Scaecspul, fol. 19 *b*, leest men: „Gheliken als wy lezen ende ons Augustinus bescrijft van enen rover, gheheten Dyomedes" enz., maar daar is het niet ontleend aan Augustinus maar aan de Gesta. De roover wordt „een prince der gherechticheit". Zie verder Sp. Hist. I⁴ 42, 22, ontleend aan Augustinus, evenals Dial. creatur. n⁰. 79; Köhler, II 559, waar wordt medegedeeld, dat ook Zambrini in zijn „Libro di Novelle antiche" het vermeldt; en De Vooys, blz. 345.

2) Biënb. hs. A, fol. 131 *c*; Holkot, lectio 3, en Pauli, n⁰. 351, die vertelt, dat de roover hoofdman werd en 200 paarden ten geschenke kreeg.

3) Men leest het bij Valerius Maximus, V cap. 1: De Pyrrho Rege.

sachtmoedich maecte," is een dronkemansui, verkocht door een hoveling van koning Pirrus. „Doe [1]) die conync Pirrus gehoert hadde, dat sommige inder werscap quaet van hem geseit hadden, liet hi se tot hem comen ende vraechde hem, oft waer waer. Een van hem antwoerde den conync ende seide hem: „Hadwi meer wijns gehadt te drincken, du soutste voer kynderspul achten datter geseit is, bi datter noch wel geseit soude hebben geworden." Ende mitter huesscher belijinge der waerheit verwecte hi des conyncs gemoede tot lachen, dat eerst vertoernt was, ende mitter eerbaerre antwoerde versachte hi den conyncliken toern."

De goede afloop van het voorval belet natuurlijk Thomas niet het als een groote deugd aan te prijzen „inden goeden byen der cloesterlude, dat si inden gesetten tiden hoer silencium wel houden, ende inden weerliken, gelovigen menschen, dat si, nae dien dattet die tijt eyschet, hoer reden bedwingen mit matigen woerden."

---

1) Biënb. hs. A, fol. 71 *d*.

TIENDE HOOFDSTUK.

DE GEESTELIJKHEID IN HET BIËNBOEC.

Dat een zeer groot aantal exempelen, welke in dit hoofdstuk zullen worden besproken, handelen over de orde, waarvan Thomas zelt een ijverig en waardig lid was, ligt voor de hand. Zijn orde ging hem zeer ter harte, en zeer veel belang boezemde hem elk verhaal in, waarin de voortreffelijkheid van die orde uitkwam. Over den oorsprong der Dominicanen zoekt men bij hem te vergeefs naar mededeelingen. Om daarvan iets te weten, moet men zich wenden tot Etienne de Bourbon [1]). Deze verhaalt: „Item, cum Didascus, Ozomensis episcopus, venisset ad terram Albigensium cum summariis et equis episcopalibus et audiret terram infectam, predicavit in quodam castro contra hereses. Heretici autem assurrexerunt contra eum, non habentes forcius argumentum ad defensionem sui erroris sicut fastum apparatus episcopalis, et dixerunt suis credentibus: „Isti et suis similibus quomodo potestis credere, qui vobis predicant Christum humilem et pauperem cum tanto fastu, diviciis, sommariis et equitaturis? Nos autem, dixerunt, predicamus in paupertate et humilitate et abstinencia; que ore vobis diximus, opere exhibemus." Confusus ad hoc episcopus equos et fastum dimisit, et paratum remisit, et pedes cum beato Dominico et pauper in terra illa predicare cepit. Et hoc fuit causa ordinis nostri instituendi; et hoc audivi a prioribus fratribus qui cum beato Dominico in terra illa fuerunt."

Nu wij weten, dat de orde is ingesteld, omdat de juistheid

---

1) N°. 83. Zie ook de noot hierop, en n°. 251.

van het „argumentum" der Albigenzen, die den bisschop en zijn volgelingen hun praal verweten en hun Christus tot voorbeeld stelden, werd ingezien, dient er hier op te worden gewezen, wat Thomas vermeldt omtrent den officieelen naam der broeders, die het kleed dezer orde aannamen. Toen de paus „die [1]) oirde solde confirmiren, geboit hie den notario, dat hie inder bullen solde setten „Fratres Predicantes", dat is „Prediker broders", mer die notarius screef te recht ende setten, als dat behoirden: „Fratres Predicatores", ende doe hem die pauwes vrachde, wair om dat hie niet geset en had, als hie on beval, dat [2]) bewisden hie dat mitter gramariën alsoe, dat sich die paeus liet genoegen ende confirmirden die voirscreven orden onder die cardinalen mit groter solempniteten."

Wat nu beoogden de broeders? Op deze vraag gaf Christus eens zelf het antwoord. Thomas kende „den [3]) eerweerdigen Conradus, den alren edelsten man, die eerst abt was van Vilaer ende daer na die overste abt van Cisterciën ende ten lesten bisscop cardinael des hoves te Romen." Hij was een zeer voortreffelijk man. Toen [4]) hij „vanden paeus legaet gemaect was, ende in Duutschlant, daer hi uut geboren was, gesent, quam hi tot Parijs. Daer sach hi die brueders vander Prediker oerde, die doe daer nyes gecomen waren, ende hi visetierdese. Doe hem vanden brueders twivelde inder herten, badt hi den Here, dat hi hem vertonen woude, waer toe dese oerde opgecomen waer. Ende sonder merren dede hi een boec [5]) op, ende daer wert sinen gedachten geantwoert, waer toe dese oirde opgecomen waer, want ten lesten vant hi ende las aldus: „Laudare, benedicere et predicare," dat beduut: „Loven, benediën ende pre-

---

1) Biënb. hs. G, fol. 7 *d*.

2) l. dar, of doe, Lat. „Tunc ille constanti vultu respondit: Praedicantes, inquit, nomen est adiectivum, licet a participio substantivari posse concedatur, et est commune nomen in actu: Praedicatores vero nomen est proprie substantivum, et est nomen verbale simul et personale, in quo nomen officii manifestissime declaratur. Vide ergo, lector, quam veridice notarius ad obiecta responderit. Praedicans enim nunquam significat rem suam, nisi per modum actus. Praedicator vero significat rem suam per modum habitus, licet non sit semper in actu; et ideo debuit poni congrue Praedicator," Colvenerius, blz. 38 (I 9 § 5). Zie ook zijn Aant. blz. 15.

3) Biënb. hs. A, fol. 15 *d*; Magn. Spec. Ex. V 7; Davroultius V, blz. 202, ex. 2.

4) Wat hier volgt, leest men ook bij Vincentius in zijn Spec. Hist. XXX cap. 68. Volgens hem geschiedde het niet te Parijs maar „Bononiae", Zie Colvenerius' Aant. blz. 15.

5) Dit herinnert aan de gewoonte om door het opslaan van bijbelteksten Gods wil te leeren kennen. Zie daarover Kaufmann: Caes. v. H. blz. 83 noot 4 (naar aanleiding van Dial. mir. IV 49), en Ann. d. h. Ver. 1888, blz. 84.

diken." Rechtevoert dancte hi Gode, ende voer hem allen seide hi: „Al bin ic inden habijt van anderre oerden, nochtan sel ic u brueder wesen, so lange als ic leve, ende geen wederstoet en sel mi nummermeer van u scheiden."

Nog bij een andere gelegenheid toonde Christus zijn bijzondere ingenomenheid met de orde. Toen meester Johannes uit Duitschland „noch [1]) een kijnt was van XV [2]) iaren, wert hem vanden Here vertoent die Prediker oerde, die doe noch niet begonnen en was."

En hij is niet de eenige, die van te voren wist, dat die orde zou ontstaan. „Brueder [3]) Henric van Kuelen vander Prediker oirde bekende overmids openbaringe des geests, eer die oirde begonnen was, dat der Prediker oerde opcomen soude," zooals hij zelf aan Thomas verteld heeft. Deze Hendrik „hadde enen oem, dat een ridder was in Duutschlant, die hem stadelic gaf totten dienst Gods. Dese sach, dat dese voergenoemde Henricus een cloeck ionc was ende opgewassen ende alte wel geleert inder gramatiken, ende daer om seynde hi en te Parijs, op dat hi leren soude die loyken [4]) ende die ander kunsten. Doe dat geschiet was, starf sijn oem, ende sijn studieren sette hi drie iaer achter rugge ende regierde scholen inder stat. Doe dese drie iaren omgecomen waren, openbaerde hem sijn oem ende seide: „Du selste ontfangen dat cruus, dat men nu predict in Duutsche lant op Iherusalem, voer die pijn, die ic lide int vegevuer, ende du selste over dat meer varen. Ende als du inden heiligen lande die gesette tijt volbrocht hebste ende wedercoemste te Parijs, so selstu daer vinden een nye oirde der Predikers, daer du in gaen selste. En ontsich di niet voer hoerre armoede, ende en versmade niet, dat hoerre weynich is, want si zellen alte salichlic opwassen ende gestarct werden tot salicheit veelre menschen." Tot desen woerden wert die clerc bevaren, ende sonder enich merren nam hijt aen dat hem geboden was. Doe hi die pelgrymaedse volbrocht had, quam hi weder te Parijs ende vant, dat die Predikers oerde doe nyes begonnen was inden lande van Albigenten ende tot Parijs doe der Prediker huus begonnen was, ende sonder enige twivelach-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 215 *a*.
2) Lat. decem.
3) Biënb. hs. A, fol. 150 *d*.
4) l. loyke (*logica*), Lat. ut dialecticam (Mnl. dialectike, d. i. redeneerkunde, logica) .... assequeretur.

ticheit nam hi cort daer na die oerde aen." Eenige jaren later verscheen hem zijn oom, verlost uit de pijn, en beval hem weer naar het heilige land te gaan. Voor den derden keer ging hij er heen met Lodewijk den Heilige en stierf op den terugtocht „mit enen saligen dode."

De broeders Dominicanen stonden onder de bijzondere bescherming van Jezus, hetgeen „twe [1]) brueders vander Prediker oerde in Vrancrijc" ondervonden, zooals Thomas gehoord heeft van „brueder Henric van Kuelen, die die alre edelste Prediker is onder den brueders." Toen namelijk „die Prediker oerde noch nyes begonnen was ende twe brueders vander oerden te samen gingen inder vasten voer Paeschen, ende doet middach was, vraechden si onder malcanderen, wie vanden gelovigen menschen se noden soude totten eten inden onbekenden lande, daer weynich menschen in woenden. Doe was ter stont bi hem een man van schoenre gedaente, die inder cledinge scheen vreemde te wesen, ende seide: „O mijn brueders, wat verkalleghi onder u?" Doe si hem scaemden te seggen, wat si gekalt hadden, seide hi: „Cleyn van gelove, ghi vraechde onder een mit twivel, wie u noden soude totten eten in desen vreemden lande, daer weynich menschen in woenden. Ghelovet Christo, der waerheit, die den genen die niet en twivelen mer in hem betruwen, beloeft heeft, seggende: „Zuect eerst dat rike Gods, ende alle dese dingen sellen u toegeworpen werden." Ghi hebt Christo daer in geloeft, dat ghi alle dese tijtlike dingen om sinen wil achtergelaten hebt, ende mit armoeden zuekeghi stadelic dat rike Gods, ende nu mistruweghi van Christo, dat hi u laten sel sonder spise ende u niet voeden en sel als sijn eygen kijnder. Ende dat sel u een teiken wesen: ghi selt gaen over desen camp, ende inden dale selt ghi vinden een cleyn dorpken. Daer selt ghi gaen in die kerc, ende dan sel u die priester totten eten noden mit groter begeerten. Daer sel over comen een ridder, die u mit gewelde den priester nemen sel, ende die wile dat hi u geleidet, sel daer comen die patroen van dier stede, die u mit dier alre meester bede den ridder ofbidden sel, ende sel u ende den ridder ende den priester te samen mit u spisen mit overvloediger spisen. Hier om betruwet in Gode, ende mit desen exempele selt ghi die brueders van uwer oirden doen betruwen." Doe dit die schoen man geseit had, verscheen hi ter stont, ende

1) Biënb. hs. A, fol. 193 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 124.

die brueders vonden alle dinc na ordinanciën, also alset hem gheseit was. Si quamen weder te Parijs ende vertelden brueder Henric van Kuelen ende sommige ander brueders wat hem wedervaren was."

Is het hier een engel, van wien Christus zich bedient om de broeders voor hongerlijden te bewaren, in een ander exempel zendt hij in zijn liefdevolle zorg voor hen een kraai op hen af. Johannes [1]) uit Duitschland, wien „van Gode geopenbaert wort alle den staet sijns levens, ende hoe hi bisscop werden soude," kwam eens, „doe hi een meyster der Prediker oerden was, int Roemsche lant ende ginc in een zeer armen priesters huus, ende doe hi moede was vanden wege, rustede hi op die banc. Ende doe hi anxtvoudelic docht, waer die arme weert gelt crigen mocht, daer hi hem ende sijn medebrueders mede spisen mocht, quam daer een kreye nedervliegende vander hoger lucht tusscen sijn voete, ende mit horen nebbe stiet si dick des meysters voete ende vloech weder in die lucht. Doe dat die meyster sach, stont hi op ende vant rechtevoert enen zulveren pennync, die die krey voer sijn voete geleit had, ende die pennync was ongewoenlic groet, dick ende breet. Hi riep tot hem den armen priester ende heete hem ontfangen der kreyen gave ende den brueders hoer noettorft te geven."

Geen wonder, dat velen hun heil zochten in een orde, welke zoo hoog bij Jezus en ook bij Maria — dit zagen wij reeds vroeger — stond aangeschreven. Zelfs op het sterfbed werd soms het ordenskleed aangenomen om dan gerust het hoofd te kunnen neerleggen. „Sommige," zegt Thomas, „willen daer aen twivelen, wat hem dat habijt der oirden batet, als si dat inder lester noet aennemen." Er zijn er zelfs, die zóó ver gaan, dat zij „ongodlic dat habijt plegen te weigeren den genen die int lest hoers levens berouwe hebben ende dat habijt begeren, recht of se des dan onweerdich sijn, die in die oirde niet gaen en wouden, doe si gesont waren." Thomas denkt er heel anders over. Christus toch, „die een regul is alles rechts, ontfenc aenden cruus den moerdenaer, die int leste sijns levens berouwe

---

1) Biënb. hs. A, fol. 215 *b*. Vergelijk Aurea Leg. Somerstuc, fol. 148 *b*: een veerman vroeg aan Dominicus om veergeld. Daar Dominicus echter niets bezat, bad hij God om hulp. Hij vond daarop op den grond een „penninc, die daer van Goods weghe gheleyt was." Evenals Elias werd ook de heilige Benedictus door raven, welker nakomelingen nog volgens sommigen op den Monte Cassino leven, van brood voorzien, zie Sloet: De Dieren enz., blz. 226.

had, ende leiden mit hem int paradijs." En er waren er meer, die met dit feit voor oogen er zoo over dachten.

Thomas vernam „van enen Prediker brueder [1]), dat tet geviel, dat een groet proefst des avonts quam in die stat te Paderborne [2]), recht of hi des morgens van daen scheiden woude. Ende sich, in sinen eersten slaep wert hi onversienlic haestelic ziec ende liet mitter haest den prior vander Prediker brueder halen. Doe die prior quam, badt die proefst stantachtelic mit tranen, dat hi hem ontfangen woude totter oerden ende cleden hem rechtevoert. Die prior seide: „Morgen selt geschien, want hier moet men der brueder consent toe hebben." Die proefst seide: „Ic weet, wat ic voel. Ic en sel nauwe enen morgen hebben. Isset, dat gi liefhebt die salicheit mijnre zielen, so ontfanget mi haestelic, nu ic berouwe heb, want ic bin des zeker, dat ic inder werlt niet behouden en sel werden." Doe die prior die stantachticheit des mans sach, ginc hi weder te huus ende wecte dat convente op ende begeerde hoer consent ende seide, dat die man bequaem genoech waer totter oerden, al waert, dat hi oec te live bleve. Dat convente consentierde dat rechtevoert. Die sieke wert gedragen int cloester ende wert ontfangen ende gecledet; daer na wert hi berecht ende geolyet, ende voer den dage starf hi sonder merren."

Gelukkig dat men aan zijn verlangen had voldaan, zooals blijkt uit hetgeen volgt. „Daer na sach een nonne inden slaep, die inden cloester woende bider stat, enen vader des huusgesindes sittende in eenre tameliker stede, tot wien veel brueders vander Prediker oirde schenen te comen om te ontfangen den dagelixen pennync naden arbeide. Ten lesten quam daer een onbekent brueder ende recte sijn hant laet uut om den pennync te ontfangen als een brueder. Die vader des huusgesindes sach en vlitelic aen ende seide: „Du selste den pennync ontfangen, mer nu niet, want du selste eerst mit veel manyeren gereynicht werden." Doe dit die zelve nonne vertelt hadde den priester des cloesters ende vraechde, of daer yemant vanden Prediker brueders gestorven waer, antwoerde die priester hoer, dat hi des avonts inder Prediker brueder huus geweest had ende nyemant daer ziec of doot en vant. Mer des morgens nader prijm quam die subprior vander Prediker brueders, die

---

1) Biënb. hs. A, fol. 173 *b*. Lat. Gualtero de Mesenborch .... narrante. Zie ook Magn. Spec. Ex. V 114, en Davroultius V, blz. 197, ex. 7.

2) Lat. contigit ut.... civitatem Magdeburgensem.... intraret.

daer geloeft had den convente der nonnen te prediken, ende seide, dat hi nu niet prediken en mocht, want hi moste mede wesen te groeve sodaniges brueders. Aldus is dat voerseide visioen der nonnen waer gemaect, ende dat wert daer openbaerlic bewesen, dattet veel batet, wanneer dat habijt enigen berouwigen mensche gegeven wert, also verre als die wil puerlic verwandelt wort."

„Daer is noch een ander groet quaet onder sommige geestelike menschen, die alte onbarmhertich sijn ende zwaer int ontfangen verlopen moniken, als die berouwe hebben." Door hen niet meer in de orde te willen opnemen zijn zij de oorzaak van hun verdoemenis. Thomas kende „enen [1]) brueder vander Prediker oirde, dat een groet geleert man was, ende doe hi uter oerden gelopen was ende mitter alre zwaerster zuucten bevangen wert, badt hi, datmen hem weder ontfangen woude totter oerden, ende hi en vercreges niet, ende daer om starf hi in groter onverduldicheit ende mishopen. Ende hi openbaerde eenre zeer heiliger nonnen in Brabant [2]) ende seide, dat hi ewelic verdoemt waer, als wi," zegt Thomas, „gehoert hebben vander zelver nonnen, die dit sach. Ende ic segge, dat ic hem, doe hi inder doot berouwe had, niet en woude geweigert hebben dat habijt ende die oerde om al dat gout van Arabiën, want ic gelove ende bin des zeker, dat die geen die hem in sinen lesten barmherticheit weigerden, die geven hem oersake der ewiger doot. Hier om bid ic ende vermaen alle geestelike lude biden bloede ons Heren Ihesu Christi, dat voer ons uutgestort is, dat alle oerde hem hoeden voer sodanige wreetheit, want als hier voermaels dat uutvercoren volc Gods geplaget wort om eens mans sonde, Achor genoemt, also mochte oec nu al dat volc geplaget werden om sodanighe misdaet, die ontellic meerre is dan Achors sonde was. Want wat is een gulden roede of een ziden cleet bi eens menschen ziele, die mitten duerbaren bloede Christi verlost is! Ende hi en sel alleen niet gegeselt werden, die aldusdanige onbarmherticheit bewiset, mer oec die geheel oerde, die dat consentiert of dat henen laet gaen."

Reeds op zeer jeugdigen leeftijd kon men in de orde treden. Kennis werd daartoe volstrekt niet vereischt. Integendeel, „had Nathanaël ongeleert geweest, hi hadde apostel geworden", zegt Augustinus, en Thomas roept zijn ordebroeders, die wèl

1) Biënb. hs. A, fol. 174 *a*.
2) Lat. in Aquiria monasterio. De non zal dus wel Lutgart zijn.

hechten aan geleerdheid, toe: „Hier om, du Prediker, du leerre des volcs, wat gloriëerstu di van veel scriften!", en hij vervolgt: „Ic [1]) bin gedachtich der stede, der tide, der personen, dat die salige Iordanus, die gloriose Prediker, in eenre tijt tot Parijs LX iongen aennam totter oirden, die so luttel geleert waren, dat veel van hem, als ic gehoert heb, nauwe en konden een lexe lesen inder metten, si en mosten die woerde dicke wederhalen. Doe hi hier van, als men seit, inden gemenen capittel vanden brueders zwaerlic besculdicht wort, wert hi vervult mitten heiligen geest ende seide: „Laetse wesen, ende en versmaet nergent enen van desen cleynen, want ic seg u, dat ghi hoerre veel ende bina si alle sijn sellen [2]) gloriose Predikers, doer welc die Here werken sel salicheit der zielen meer dan doer die geen die veel geleerder sijn ende verstandelre." Ende wi hebben gesien ende zien noch thent tot huden toe, dat dit gesproken is uut enen waerachtighen monde."

Er zijn voorbeelden van, dat jongelingen zelfs niet door hun ouders van hun onwrikbaar besluit konden worden afgebracht om in de Dominicaner orde te gaan. In Duitschland was een zeer devoot kind van dertien jaar. „Dat [3]) was alre edelste van geboerten, want het was des greven zoen Flankenbert [4]). Dit kijnt wert van sijnre moeder gesent totten conync van Vrancrijc, horen maech, op dattet mit des conyncs kijnderen opgevoedet worde. Ende wantet een gewoente is ende alre meest in vreemden lande, dat die lantslude geern plegen te vergaderen ende te samen vrolic te wesen, so gevielt, dat dit kijnt, Aelbertus genoemt, den heiligen brueder Iordanus, den meyster vander Prediker oirde, die doe te Parijs woende, ende die ander Duutsche brueders visentierde ende versocht. Doe dit kijnt dit dicke ende lange dede, begonnen den kijnde uut toespreken des heiligen mans alle eertsche dingen inden gemoede snode te werden ende hemelsche dingen te behagen, ende het begreep inden gemoede, dattet in die oirde gaen woude, ende badt den meyster Iordanus om dat habijt der oirden, want dat kijnt was een luttel geleert. Mer meyster Iordanus vermoede des kyndes begeerte onstantachtich te wesen ende toeherdet veel meer wel

---

1) Biënb. hs. A, fol. 81 *a*.
2) l. sien selt, Lat. videbitis.
3) Biënb. hs. A, fol. 97 *a*; Magn. Spec. Ex. V 57; Exp. mell. fol. 60 *b*, en Exp. Pass. hs. Gent, fol. 162.
4) Lat. Flankenberch. Hs. G en H lezen Blanckenborgh.

te regieren ende te verwaren die grevescap, daert alleen recht erfgenaem of was, op dattet sijn ondersaten regierde mit goedertierenheit ende sachtmoedicheit. Doe dit kijnt out geworden was XVI iaer, ontboet hem die moeder bi eerbaren, groten boden, dattet te huus quaem ende naem een alre edelste wijf ende ontfenge die greefscap vander heerscap [1]), want sijn vader was nu van langer outheit cranc geworden. Dat kijnt antwoerde den ridders ende horen knechten: „Laet ons gaen ende zien onse lantslude vander Prediker oirde te Parijs, eer wi van hier scheiden." Dat kijnt quam mit alle sinen gesinde totter brueder huus ende riep den meyster ende die brueders heymelic in die camer ende viel neder voer horen voeten ende seide: „Ic neem Gode voer u te tuge, dat ic huden bereyt bin die werlt over te geven ende mit u inder oirden Christo den Here te dienen, ende isset, dat ghi mi nu, ic die goetwillich bin, verwerpt, dat sie ende ordel God zelve ende en laet mijnre zielen doot niet ongewroken bliven van u." Doe dat kijnt dit geseit had, screyede die meyster, ende die brueders waren begaen ende benauwet inden geest om des kijnts woerde ende bevalen alleen den Heer die zake. Si lieten dat convent te samen comen ende vertelden hem vlitelic die zake ende des kijndes woerde, ende altehant ontfengen sijt ende togen hem aen dat habijt der oirden. Doe dat die geen vernamen die om hem gesent waren, screyeden si alte zeer ende quamen weder tot horen lande ende brochten die ouders alte droevigen boetscap. Sijn vader, die out was, nam mit hem veel gesindes ende quam te Parijs, ende doe hi sinen zoen mit gewelde uut den cloester trecken woude, wert dat kijnt vanden anderen noviciën, sinen bruederen, so hertelic gehouden, dattet bina hadde gescoert geworden, ende die vader keerde weder in sijn lant ende en hadde niet gevordert.

In dier tijt was te Parijs een archidyaken uut Duutschlant, zeer schoen van gedaente boven alle die clerke vander stat, genoemt Dirc, ende wel te recht toegenoemt die schoen Duutsche. Dese was des iongelincs oem van sijnre moeder wegen ende was zwaerlic gestoert op sinen neve ende vertoget lange, dat hi hem niet zien en woude. Ten lesten, doe hi weder te lande trecken soude, ontboet hi hem bi sinen clerc, dat hi des anderen dages comen woude om hem te zien. Doe dat dit kijnt brueder Aelbert hoerde, liep hi totten meyster ende oec totten brueders, die die geestelicste waren, ende badt hem allen, dat

1) l. die heerscap vander greefscap, Lat. Comitatus gubernacula.

se voer die salicheit sijns oems, die hi van herten zeer lief had, den Heer bidden wouden. Doe dat gheschiet was, quam die archedyaken, sijn oem, ende si saten bi een inder capellen om te samen te spreken, ende rechtevoert liepen den archen dyaken die ogen over mit tranen ende seide totten kynde: „Alre liefste, hoe moechstu dat doen, dattu dijn moeder, mijn zuster, die di alleen vanden kijnderen behouden heeft, ende mi, dinen oem, die di boven alle menschen liefheb, moechste achterlaten? Ende nu, als ic hoer, sterft dijn moeder van groter droefheit, ende ic bin, nae dien dattu in die oirde gincste, ziec geworden bina totter doot toe, ende ic en sel nummermeer mit enigen troest verlicht werden, ten si dat ic di sie binnen dinen proveliaer wederkeren totter werelt, alset wel georloft is." Dat kijnt antwoerde hem mit wonderliker zueticheit des monts ende seide: „Sich, alre liefste oem, die drie beelden, die voer ons inden glasvenster gemaelt staen. Wies sijn die, ende wes gedenckenisse bewisen si ons? Si bewisen ons Christus gedenckenisse ende sijnre moeder ende sijns neven Iohannes, die hi boven die ander bisonderlinge liefhad. Uut desen moechstu waerachtelic merken, dat al had Christus sijn moeder alre liefste ende sach, datse van groten rouwe sijns lidens so zeer inder herten gepinicht wert, dat dat zweert des rouwen hoer ziele doerginc, ende sijn gemynde neve Iohannes Ewangelista mit bangicheit des rouwen meer beswaert was dan men geloven mach, ende Christus was machtich vanden cruus neder te stigen, mer hi en woudes om horen wil niet doen, mer hi volharde aenden cruus, thent hi starf. Des gelijc weet, alre liefste oem, dat ic mit Christo ende om den Heer Christum geclommen bin op dat cruus deser heiligen oirden, ende al isset, dat ic mijn moeder van rouwen sie sterven ende di, mijn alre liefste oem, sie ziec werden, nochtan sel ic onbewegelic volherden inden cruce thent totter doot toe. Ende isset, dattu mi geloefste, so selstu zelve oec op dat cruus clymmen, op dat di die verdoemelike arbeit niet en bestricke, alset alre begonnen is mitti." Wat meer! Die archedyaken wert beweget tot overvloedigen tranen ende van herten beweket ende zeer benauwet mitten wroegen der consciënciën, ende hi en mochte niet wederstaen den geest, die uut den kijnde sprac. Daer en boven volherde die ionge in vuerigen gebede, ende in weynich dagen brochte hi den archedyaken daer toe, dat hi in die oirde ginc, daer hem alle die clercscap ende dat volc vander stat zeer van verwonderden, dat die woerde des kyndes so haestelic den moet des

leeuwen hadden getemmet ende tot so groter oetmoedicheit gebrocht. Dat kijnt, brueder Aelbert, wies op in enen volcomenen, goeden leven, ende is hent tot huden toe die alre edelste Prediker." Toen de paus hem bisschop wilde maken, zei hij: „Ic sel zekerliker ende blideliker ende (l. een) slecht brueder der oirden sterven, dan of ic mit eniger eren des bisdoms verhoecht worde."

Van verschillende Dominicanen weet Thomas iets goeds te vertellen, zooals wij reeds herhaalde malen hebben gezien. Behalve van dezen spreekt hij ook [1]) van een kanunnik „van heiligen leven", dien hij gezien heeft „inden cloester Cantipatrencis XI dage lanc voer sijnre doot, die daer was genoemt Iohannes [2]), ende was een geleert, goet man ende leide een zeer onbevlect leven van sinen kyntschen iaren thent tot sijnre lester outheit toe. Van desen goeden man seide mi sijn medecanonic, dat, doe hi te Parijs was een discipel des saligen, groten mans, meyster Peter, toegenoemt Commestor [3]), arbeide hi zeer in sommigen becoringen ende twivelachticheiden, ende doe hi daer om oetmoedelic in sinen gebede lach, sach hi openbaerlic die heilige apostelen Petrum ende Paulum, ende overmids hoerre troestinge wert hi gestarct ende quam tot beteringe sijns levens." Als dichter van een distichon op Maria leerden wij dezen Johannes, den stichter en eersten abt van het klooster Cantimpré, reeds kennen. Hij is het, wiens leven door Thomas beschreven is.

Thomas kende ook „meyster [4]) Salomon, enen gloriosen Prediker, die over al Duutschlant in velen leren wonderlic was. Ten lesten gaf hi al sijn proven over om Christum ende ginc te Kuelen inder Prediker oerde, ende daer had hi hem zeer oetmoedelic ende goedertierlic als een kijnt, doe hi noch van groter outheit cranc was. Ende na weynich iaren ruste hi daer in enen saligen eynde."

Eveneens heeft hij gezien „enen [5]) anderen vriëdelen man, Helgerus genoemt, die eens zeer machtigen greven zoen was. In sijnre ioecht gaf hi over om Christus, erve, borge ende veel

---

1) Biënb. hs. A, fol. 41 *c*.

2) Lat. cognomento Bonus Valetus.

3) Lat. cantoris Parisiensis. De toevoeging „Comestor" is onjuist, zie Colvenerius' Aant. blz. 24. Zie verder over dezen Petrus Jacques de Vitry: Historia Occidentalis, cap. 8, en Caesarius' Dial. mir. XII 48: De odore magistri Petri Cantoris.

4) Biënb. hs. A, fol. 41 *d*.

5) Biënb. hs. A, fol. 42 *a*.

rijcdomme ende ginc inder Prediker oirde, ende wert daer prior [1]) gecoren. Daer nae was hi van veel vastens ende arbeide so zeer gecrenct, dat hi van groter crancheit gedwongen wert te riden, mer nochtan reet hi op enen ezel. Dese stont eens in enen gemenen camp ende sprac sijn scout voer die diffinitores, ende doe hi sinen ezel leliken hoerde roepen, als si plegen, seide hi: „Siet brueders, [mijn] ezel proclameert mi, dat ic niet weerdich en bin prior te bliven, want ic bin onmachtich te gaen ende sit op sinen rugge tegen die oerde." Doe hi dit geseit had, verwecte hi sommige te lachen ende sommige tot tranen, nochtan wert hi gedwongen dat convent te regieren thent totten eynde sijns levens toe, hoe cranc hi oec was. Ende nader doot dede hi veel myrakelen."

De voortreffelijkheid van Johannes Vicentinus of Vincentinus [2]) was algemeen bekend. Bij meer dan één gelegenheid was zijn heiligheid gebleken. Overal, waar hij zich vertoonde, werd hij daarom met eerbewijzen overladen. Deze hulde, hem gebracht, bewees, dat men ware verdienste naar waarde wist te schatten. Vandaar dat niemand, die door liefde tot hem zich gedrongen gevoelde hem te zien, daardoor eenig nadeel kon ondervinden, beveiligd als hij daartegen was door de wonderbare macht, aan Johannes door God verleend. Thomas hoorde van een abt [3]), dat broeder Johannes „in een stat was gegaen, ende on gemueten ende volgden een ontellike scaer van volke. Ende daer was een wif, die sach on voer hoir doir henen reden, ende sie stont in hoiren kelre ende tapten wyn, ende sie liep op die strait ende vergat den tap in oir hant, ende sie sach den heligen man mit begeerliken ogen een goede wil aen, dair hie henen reedt. Ende als sie oir ogen [tot oir] [4]) toich, vant sie den tap in oir hant. Sie liep totten vate ende vant, dat die wyn al uut was gelopen. Hir om wart sie droef boven maten, want sie oiren wreden man ontsach, ende liep nae den knecht Gades ende greep on mitten voet, ende myt luder stemmen ende mit tranen vertelden sie on wat oir gevallen was, ende wat perikel dat sie wair verwachtende van oeren man. Doe hadde die broeder mit oir medeliden ende benedide se ende geboit hoir,

1) Lat. Frisacensis Prior effectus est.

2) Zie over hem Colvenerius' Aant. blz. 37.

3) Biënb. hs. G, fol. 21 *b*. Lat. Venerabilem Reginaldum Abbatem quondam Blesensem narrantem audivi.

4) Lat. ad se retraxit.

dat sie te huys ginc ende hadde een vast betrouwen inden Here. Verwondert dy leser, van dien dat gesciet is! Dat wiff quaem weder tot oeren kelre. Sie vant dat vat wederom vol ende den kelre droge. Ende dese abt, dair ic dit af hoirden, sach dit vate hangen voer die kircke tot apenbaringe van desen mirakel."

Deze Johannes was een heftig tegenstander van kransen, van rozen gevlochten. Wee hem, die zijn waarschuwing daartegen in den wind sloeg. „Mi [1]) vertelden een broeder vander Prediker oirden [2]), dat ic nu vertelle. Dese selve brueder hoirden dat werlike recht tot Bononiën, doe hie noch werlick was, ende doe sach hie dit, dat ic vertel. Dese broeder Ian stont ende predicten, ende dat volc vander stat liep tot on. Hie sach, dat on niet behagede, want hie sach, dattet volc, dat omtrent oen sat, gecroent was mit cransen van rosen gemact. Ende als dat sermoen totten eynde was gecomen, seide hie oir allen: „Die lede des gelovigen volcs moten hoir scamen, dat sie mit rosen ofte mit blomen gecroent werden onder die dornecroen Christi," ende seide voirt: „Ick vermaledie die hoeden van rosen, niet dat volc, mer die hoeden, die dat volc gebruict in sunden." Doe hilt dat volc op vanden meesten totten mynsten hoeden te dragen ende en dorst niet doen tegen des heligen mans worden. Ende nae wenich dagen geboirdent, dat men heerlike brulofte inder stait hilde. Doe was dair een ionc kint, dat alleen enen crans droich in synre hant, ende als dat sach een hoverdich iongelinck, greep hie den hoet utes kindes hant, ende ongehoersam setten hie dien op syn hoeft, ende sonder merren wart die crans bernende, ende eer hie on van sinen hoevede coeste gecrigen, verbarnden hie on het hair van sinen hoefde, ende soe dat volc verwonderende leerden des heligen mans worde te ontsien, ende in sinen werken gebenediden sie den Heer."

Zijn macht strekte zich ook over dieren uit. Eenmaal temde hij een woest paard, en de abt, die het voorlaatste exempel aan Thomas vertelde, heeft zelf gezien, dat ook een arend hem gehoorzaam was. „Een [3]) rustier eerden inden acker ende sach van veers enen arn sitten op een twich voir sich rustende. Doe seide hie totten arn: „O aern, verbeidet my! Ic besweer

1) Biënb. hs. G, fol. 21 *d*.
2) Lat. de Dacia, Nicolaus nomine.
3) Biënb. hs. G, fol. 21 *c*.

dy bi broder Ian, ic sal die ploich weder om drieven, ende daen soe sal ic u vangen ende den heligen man presentiren." Ende thans ginc hie totten arn, die oen verbeiden, ende naem on ende brachte oen den heligen man, recht of hie geteemt waer. Desen arn heft die eerwerdige abt gesien den heligen man volgende, wair dat hie ginc vanden enen dorp totten anderen, ende waer hie den volc predicten, dair volgede hy oen nae ende ginc omtrent oem on sitten op een hoge stede inder locht, dat on dat volc sien mocht, ende als dat sermoen geëynt was, sloich [1]) hie syn vlogele mit wonderliker blytscappen."

Het volgende wonder verdient nog vermelding. „Int [2]) iaer ons Heren dusent twehondert ende eenendedartich was een exter in eens werds huys, die den heligen man te herbergen plach. Dese exter hadde leren spreken ende had den heligen man seer lief. Doe was dair een knecht ten huse, die die exter dooden. Doe quaem die helige man dair te herbergen ende riep totter exter: „Wair bistu nu, myn vriendynne! Waer bistu!" Ende sonder merren antworden sie uten buyck oirs eters: „Ic bin hier! Ic bin hir!" Sie verwonderde sich alle gader. Dyt mirakel spranc over den man, dat volc quaem dair gelopen, ende die exter spraec uten buyck oirs eters mennigen dach daer nae."

Zelfs na den dood van Johannes bleek het, dat hij hooger dan menig ander bij God stond aangeschreven. Een Prediker broeder vertelde aan Thomas, „dat [3]) broeder Ian mitten anderen broderen daer by was, doe sunte Dominicus lichaem in Bononiën wart verheven. Ende als een biscop cardinael ten hoefden vanden heligen lychaem wart geleit, wart brueder Ian ten voeten geleit. Ende thans is een wonderlike omkiringe gesciet,

1) Lat. mox ubi populo benedixit, alas aquila cum mirabili tripudio elevabat, et frequentibus motibus aëra concitabat; quasi per hoc suo modo benediceret creatorem.

2) Biënb. hs. G, fol. 22 *b*, en Wolf: Niederl. S. nº. 373, die (Beitr. II 242) naar aanleiding van dit verhaal zegt: „Aehnliches wird in den Rheinlanden von einem pfarrer und seiner ziege erzählt. Schon die wiederholung des hic sum! hat echt elbenhaften klang und passt zu ihrem raschen und vorlauten wesen." Colvenerius (zie Aant. blz. 38) vond dit verhaal bijna ongelooflijk en erkent: „Vix aliquid mirabilius in toto opere legitur." Guillelmus Estius zegt echter: „sibi hoc valde credibile videri: quia servus picam occiderat, et comederat in odium illius sancti viri, quem per hoc miraculum Deus honorare voluit, et servum illum punire." Daarop deelt hij om aan allen twijfel een eind te maken een ander mirakel mede: „De hirco, qui balatum edebat de ventre eius, qui eum furatus erat et comederat," ontleend aan het leven van den heiligen Patricius, geschreven door Jocelinus, welk mirakel is opgenomen in de Aurea Leg. Wijnterstuck, fol. 249 *a*.

3) Biënb. hs. G, fol. 22 *a*.

dat die broeder ten hoefde ende die cardinail ten voeten wart gesien. Die biscop is weder ten hoefde geleit ende die broeder ten voeten, ende weder is gesciet als te voeren, dair sie alle af verwonderde[n]. Wie twivelt in desen werck, dat die verdiente des heligen mans Gade behacht hebben, die oen boven den biscop int overste eynde wolde hebben liggen?"

Met welgevallen wijst Thomas op de zelfbeheersching door sommige zijner ordebroeders in oogenblikken van verzoeking betoond. Johannes, „die [1]) wilneer bisscop was ende daer na meyster was vander Prediker oirde," strafte, zooals Thomas heeft hooren vertellen, „den Roemschen keyser Vrederic heymelic, want hi was alte onzuver inden lichaem. Die keyser scheen dat van buten verduldelic te horen, mer hi wert van binnen zeer verstoert ende namt alte onweerdelic. Daer om geboet hi een sijnre alre schoenster bislaepster, dat si den heiligen man heymelic soude aengaen ende besueken, of si en eniges sins mochte te val brengen. Doe si dat eens heymelic besochte, als si alre bequamelicste ende bedriechlicste mochte, ende die keyser mit veel anderen daer bi verborgen was ende heymelic toesach, boerde die heilige man sijn hant hoech op ende sloech dat men wijf also crachtelic by die kinnebacken, dat si mitten aensichte neder op die eerde stortede. Ende daer om had die keyser den heiligen man namaels in so groter weerdicheit, dat hi nyemant inder heiliger kerken so wel en gelovede als hem."

Interessanter is de legende van een tijdgenoot van Thomas, Dominicus, die veinsde gehoor te zullen geven aan de smeekbeden van een verleidster maar ten slotte toonde, dat hij evenmin voor de verleiding behoefde te vreezen als voor vuur: noch het een noch het ander kon hem deren. „In [2]) Ispaniën was een die alre meeste Prediker, die groet was in doechden ende inder oerden. Hi was geheten brueder Dominicus, ende mitten heiligen Dominicus, die die oirde eerst began, vermeerrede hi die oerde inden lande. Dese was van groten geruchte der heilicheit ende was alte gename ende lieftallich den conync [3]) ende

1) Biënb. hs. A, fol. 123 *d*; Magn. Spec. Ex. V 82, en Exp. mell. fol. 99 *a*.

2) Biënb. hs. A, fol. 124 *c*; Magn. Spec. Ex. V 83, en Exp. mell. fol. 99 *a*. Gerungus, scholasticus in Bonn, verhaalde iets dergelijks aan Caesarius, zie Dial. mir. X 34 „De clerico qui a meretrice infamatus incendium non sensit." Vuur deerde ook Christina niet, zie Vita S. Chr. cap. 1 § 11. Vgl. Magn. Spec. Ex. VII 101, ontleend aan Severus Sulpitius' Dialogus, I cap. 12. Zie verder Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 55 en 56, en Colvenerius' Aant. blz. 97.

3) Lat. Castellae.

al den edelingen, als ic van enen brueder vander Prediker oirde inden beginne der oirden gehoert heb, des nu bina XL iaer lanc geleden is. Doe een vernaemt meenwijf sach, dat die brueder so heilich gerekent wert, benyde si dat ende seide totten conync ende tot sinen gesinde: „Wat geloveghi van desen mensch, die ghi alre heilichste vermoet te wesen? Ic wil u tonen, hoe hi is, ende ic willen daer toe brengen, dat hi bi mi slapen sel, daer ghijt aensien selt." Doe die conync dat meenwijf scout als een eerbaer, edel man, lovede si stantachtelic, dat, conde si des niet gedoen, si woude hoer leven verliesen. Doe antwoerde die conync: „Dat geschie, also du geloeft hebste." Altehant hier na doe die heilige man op enen dage stont ende predicte, volchde hem dat openbaer meenwijf nae, ende mit wonderliken screyen ende tranen viel si hem te voeten, daert dat volc aensach. Doese die heilige man sach, wort hi verblyt ende storte tranen des medelidens recht als op die berouwige sondaersche. Hi hoerde hoer biecht ende troestese veel dage lanc ende liet hoer hoer cleder verwandelen, alst betaemde. Si vensde hoer in allen dingen oetmoedich ende gehoersaem te wesen ende na menigerhande vonde, die si uut ingeven des ouden serpents inder herten overgeleit had, vant si ten lesten dusdanigen strick der ongehoerder bedriechnisse. Si screyde veel dage lanc, ende die heilige man en conde van hoer geen zake des screyens vernemen, eer hi hoer lovede, als hi was zeer onnosel ende eenvoudich, dat hi tot hulp hoerre salicheit al geven woude, dat si bade. Tot deser stemmen riep dat meenwijf crachtelic mit tranen ende seide;: „O almachtige God, waer heb ic, alre onsalichste wijf, dat mede verdient, dat ic sodanigen dinen knecht, tot mijnre salicheit hebben mach nae mijnre begeerten ende van hem vercrigen mynen wil." Ende hi seide: „Bidde coenlic, wattu wilste, ende dat sel di geschien." Doe seide si: „Nu weet ic voerwaer, dat God hem ontfermt heeft over mi. Een dinc begeer ic. Waer dat gheschiet, so bin ic bereyt inder doot ende in pinen te gaen ende al te doen ende te liden, wattu gebietste." Doe seide hi: „Wat is dat?" Si sloech dat hoeft neder ende suchte als een meen, vuul wijf ende seide: „Ic scames mi te seggen, nochtan en can ic dat niet laten behoudelic mijns levens, ten si dat ic een reyse bi di slaep, anders en mach daer geen hoep wesen mijnre salicheit of myns levens." Rechtevoert verstont die heilige man den droch hoers venijnden herten, ende hi seide: „Wes des zeker, dat en sel di oec niet geweigert werden," ende hi noemde hoer een stede, daer si hem na vier dagen vroemor-

gens alleen vinden soude. Binnen dier tijt waecte die heilige man al den nacht lanc in stadigen gebede, ende dat wijf seide heymelic den conync ende den gesinde, wat daer geschiet was, ende heetse daer op waren. Wat meer! Die conync wert hier van bedroeft mit sinen gesinde ende woude daer op waren om te vernemen, wat daer geschien soude. Die heilige man Gods bereyde in sijnre cellen vander midder nacht aen bernende colen ende leidse te samen recht als een beddeken. Des morgens clopte dat wijf voer die doer, ende die heilige man liet se in. Hi ruerde dat vuer mit sinen stave, op dattet te meer gloeyen soude, ende hi leide hem zelven rechtevoert op dat vuer, seggende: „Sich, dit is een bedde, dat sodanigen werke toebehoert. Hier legge mit mi, want anders en selstu geen bedde hebben." Doe dat dit wijf sach, viel si neder, recht of si doot waer, mer des conyncs ridders, die daer bi verborgen lagen, sprongen daer in ende vonden den heiligen man midden inden vuer leggende sonder enige bernynge des lichaems of der cleder, ende dat wijf vonden si bider want leggende stijf, recht of si doot hadde geweest. Hier om worden si beide van verveernisse ende van verwondernisse confuus ende vielen op haer knyen ende baden den heiligen man, dat hi opstaen woude vanden vuer ende hem vergeven hoer dwaesheit ende vermetelheit. Doe dat geschiet was, togen si mit verbolgenheit dat alre onsalichste wijf, ende en hadde hoer die heilige man niet stantachtelic ende mit groten arbeide te hulp gecomen, si souden dat wijf te hant uut des conyncs gebode int vuer verbrant hebben, ende dat had reden geweest. In desen werke wert der Prediker oirde, die doe noch nye was, over al dat conyncrijc van Yspaniën zeer gestarct ende verhoget."

Als een zeer vroom man leeren wij een broeder kennen, „daer [1]) die brueders waerachtelic van tugeden, dat, wanneer hi over wech ginc ende bedede, so wert hi zeer dicke van sinen gesellen gesien, die hem navolchden, opverheven vander eerden een cubitus hoge, ende also wert hi doer die lucht gevoert." Hetzelfde heeft Thomas echter ook hooren vertellen van een non, „die [1]) over XLII iaren noch levendich was in Brabant in enen cloester, Foresto genoemt, die menich iaer lanc opten Pinxterdach, als men te tercietijt inden choer sanc den ymmen:

---

1) Biënb. hs. A, fol. 131 *a*. De heilige Lutgardis werd twee cubitus hoog opgetild, zie Vita S. Lutg. I cap. 1 § 10. Vergelijk Dial. mir. IX 30: „De sacerdote qui infra canonem a terra suspenditur," en zie boven blz. 91.

„Veni creator spiritus," opverheven wert vander eerden een cubitus hoge, ende so bleef si, thent die ymmen al uut was."

Krachtig was de invloed, welke uitging van de prediking van een Dominicaner broeder in Galliё. Deze was „een vernaemt, gemynt Prediker, genoemt Iohannes [1]). Die was doe inder tijt doe dit geschiede een Regulier canonic [2]), mer daer [na] ginc hi mit enen ynnigen herte inder Prediker oirde, in welker oerden dat woert Gods niet gebonden en is. Dese predicte eens bider stat van Camerick in enen zeer geesteliken ende ynnigen cloester [3]) inden choer der regulier canonike, daer tegenwoerdich waren veel Beghinen mit den volc op die hoechtijt der heiliger apostelen Philippus ende Iacob. Ende doe die Prediker voer handen hadde dat woert des heiligen ewangeliums: „Die daer blijft in mi ende ic in Hem, dese brenget veel vruchtén," ende doe hi dat dicke mit wonderliker manyeren wederhaelde, was daer een oude ioffer, alte vuerich van geest, ende began eerst in hoer zelven te grymmen van alte groten brande der ynnicheit, ende si wert bevende in al horen leden. Mer doe si drie-werf of vierwerf van aenstoten haerre zusteren bedwongen wert, ten lesten, doe die Prediker uutsprac die onverscheidelike verenynge Gods mit der heiliger zielen als wijns ende waters, wert hoer geest starkelic beroert recht als most sonder ademgat, ende die vlessche hoers herten berstede mit crachtiger uutstortinghe des bloets ende mit roepen, ende si gaf den geest in hoerre alre tegenwoerdicheit."

Hoe een Prediker, Jordanus, door een krankzinnigen convers gewond werd maar op wonderbare wijze genas, hoe hij voor paus Honorius III preekte en door dezen werd geёerd, verhaalt Thomas aldus: „Die [4]) salige brueder Iordanus, een meyster vander Prediker oirde, quam te Romen om die brueders te visentieren. Doe hi vanden brueders die benedixi ontfangen had, las hi misse inder brueder huus. Daer nae ginc hi int ziechuus om die zieken te vanden. Hi vant daer enen conveersbrueder, die

---

1) Biёnb. hs. A, fol. 160 *b*. Lat. cognomento Polinus. Zoo wordt hij ook genoemd in de Exp. mell. fol. 56 *c*.

2) Lat. in monasterio de Essoines.

3) Lat. Cantipratensi.

4) Biёnb. hs. A, fol. 210 *c*. Deze Jordanus van Saksen is de tweede ordensmeester der Dominicanen, de opvolger dus van Dominicus, wiens leven hij beschreven heeft. Etienne de Bourbon heeft hem persoonlijk gekend en meer dan één exempel uit zijn mond gehoord. Zie o. a. n°. 32, 118 en 229. Zie over hem de Aant. van Colv. blz. 158.

scheen bi goeden sin te wesen, nochtan was hi zeer vlitelic gebonden. Meyster Iordanus vraechde den conveers, waer om hi gebonden waer. Hi antwoerde, dat hi so lange sinloes geweest had, mer in sijnre toecoemst waer hem sijn sin volcomelic wedergegeven. Die meyster gelovede den geest der bedriechnisse geringer, dan hi soude, ende geboet datmen den conveers ontbonde. Altehant doe die paeus Honorius hoerde, dat meyster Iordanus daer gecomen was, ontboet hi hem, dat hi naden middagesslaep comen soude in des paeus hof ende doen der clercscap een sermoen. Hier om quamen die brueders totten eten, ende men haelde daer den conveers, die daer gebonden had geweest. Hi sat sedelic bider tafel ende at ende had hem wijslic. Doe die brueders naden eten die gracie gelesen hadden, wert meyster Iordanus een stede bereyt, daer hi slapen soude. Die wile dat hi sliep, quam die beseten conveers ende nam een scheermes ende sneet des meysters stroet, mer hi en sneter niet al doer ende en raecte die rechte stede niet. Die meyster ontwaecte haestelic vander zericheit ende sloech die hant voer dat scheermes ende wert so zeer inder hant ghewont, dat men meende, dat hem twe vinger of drie ofgesneden waren. Hier om wert dat convente gewect, ende die brueders liepen daer toe ende vonden meyster Iordanus half doot leggen, ende si worden screyende mit luder stemmen ende riepen. Doe geboet die prior des huus, dat si zwegen, op dat mens niet en hoerde buten huus tot scande der oerden, ende datment verhelen soude, op dattet niet totten quaetsten getogen en worde van sommigen weerliken menschen, die die oerde benyden. Doe die ure quam, dat die meyster gepredict soude hebben ende die prior des cloesters ginc daer ende woude predicken in des meysters stede, doe hi sinen theme uutgesproken had ende dat sermoen vervolgen soude, wert hi haestelic lude screyende mit groten karmen. Doe hem alle die cardinalen hier van zeer verwonderden ende verscricket worden, was daer een cardinael, die der oerden alre getrouweste was. Die toech den prior over een zide ende vraechde, wat die zake waer. Die prior belyede hem die zake, ende sonder merren gingen si te samen totten paeus ende openbaerden hem dat ongeluck, ende die paeus riep mit screyen ende seide: „Och Here God, wat is hier huden geschiet! Nu is hier nedergevallen een grote columpne der heiliger kerken!" Wat meer! Die meysters quamen daer toe ende besagen ende betasteden die wonde, ende si rieden, dat men mit alre aendacht des gebeets meer zueken soude die god-

like hulp dan der menschen hulp. Doe die derde dach deses ongeluckes quam, geboet meyster Iordanus enen iongen novicius, dat hi hem heymelic bereyden soude een outaer. Die ionge wert hier van bevaren, alset geen wonder en was, ende seide den prior, wat hem geboden waer. Die prior liep haestelic totten meyster, recht als een, die zeer verveert was, ende vraechde, of hi sinloes waer, oft waer waer, dat hi misse doen woude int leste sijns levens. Meyster Iordanus sach den prior aen ende wencte, dat hi hene ginge. Die prior was gehoersaem ende ginc heen ende verwachte, wat daer van werden woude. Die meyster stont op, als hi best mocht ende toech die ornamenten aen ende dede misse. Doe hi ontfangen had dat alre heilichste sacrament, goot hi die ander wijn, die inden kelc was, in die wonde der hant ende der stroten, ende also wert hi rechtevoert volcomelic genesen, ende des zelven dages predicte hi glorioselic voer den paeus ende voer den cardinalen ende voer al die clercscap, daer si hem alle van verwonderden, die die zake wisten. Hier van geschiedet, dat die paeus zelve ende die cardinalen zeer ynnich worden totter Prediker oerde ende verhoechden die oerde mit sonderlingen previlegiën ende machten [1]). Hier na quam die dach, dat meyster Iordanus oerlof nam vanden cardinalen ende woude uut den hove gaen. Doe wert hi vanden paeus ten eten genodet, ende tegen des paeus gewoent wert die meyster gedwongen aen des paeus tafel te sitten, die uutgehoelt was als een halve mane, ende dat en was nye eer gesien. Doe die maeltijt gedaen was, gaf die paeus den meyster oerlof."

Een vijand der orde voorkwam, dat Jordanus zich op de eer, hem bewezen, zou gaan verheffen, want, „doe hi bina zes milen van Romen gecomen was, begant nacht te werden, ende mit sinen gesellen badt hi herberge vanden priester des dorpes, ende hi weigerdes hem, mer doe hi geherbercht was van enen armen

---

1) Ook Honorius' opvolger, Gregorius IX, was de orde welgezind. In het Latijn toch leest men: „Unde successor ipsius Honorii Papae, dominus Papa Gregorius, fratri Ioanni, dicto de Argentina, quondam Bosnensi Episcopo, magistro Praedicatorum ordinis facto, cum magna devotione dixit: Me tibi charissime quasi pro incude Papam orbis constituo, linguam autem tuam pono pro malleo, ut secundum omnia privilegia, quae ordini tuo expediunt, vel etiam, quae aliis religiosis quibuscumque usque in praesens concessa sunt, scribi facias, et bullabo. Nec mora, magister ordinis, et qui cum eo erant fratres, omnibus registris Apostolicorum inspectis, omnia privilegia, quae sibi commoda et utilia pro confirmatione ordinis essent, vel fore possent, consensu fratrum Cardinalium et curiae, bullata et subscriptionibus insignita solemniter acceperunt. Hinc ad beatae memoriae Iordanum redeamus, et quid fecerit, vel de eo factum sit, videamus. Igitur ubi dies venit" enz., zie Colvenerius, II 57 § 44.

man ende om des weerts armoede des avonts sonder eten bleef, seide hi mit groter bliscap totten brueders, die mit hem waren: „Gebenedijt si die priester, die ons die herberge weigerde, want hi heeft mi ofgenomen die glorie, die ic huden had, doe ic mitten oversten bisscop al der werlt aen eenre tafelen sat."

Thomas koesterde voor Jordanus den grootsten eerbied. Te zijner eer dichtte hij de volgende hymne [1]):

„Gaude felix Theutonia,
Tempus instat laetitiae,
Quondam virtutis gloria
Surgit virore gratiae,
Rorem misericordiae
Spondens in abundantia,
Si vas sit capax veniae.

Rivum rorantem edidit
Fons aquis indeficiens,
Qui patens idem indidit
Rivis late scaturiens:
Quem bibens ager sitiens,
Fructum centenum reddidit,
Triplo centenum faciens.

Pater Iordanus effluit,
Ut rivus fonte, gratia:
Quem numquam quis imminuit
Bibens ex indigentia:
Sed stat misericordia
Plenus, qui pressos doluit
Dira mundi miseria.

Allexit ore melleo
Multos ut Christo viverent,
Spreto cultu phalereo,
Cultum cordis induerent,
Et verba vitae spargerent:
Ore flammantes igneo,
Frigus peccati pellerent.

---

1) Colvenerius, II 57 § 51. Zie Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 43, en Acta SS. 13 Februari, deel II 736. Met het oog op dit gedicht noemt Saxus (Onomasticon Literarium, 1777, II 311) Thomas ook „Versificator".

Orbato Sanctus oculo [1])
Fabro lumen restituit,
Et fame presso populo,
Multiplicatum praebuit
Panem turbae, dum eguit:
Christum sequens miraculo,
Per quem hoc munus habuit.

Prece Sancti conceperat [2])
Uxor viri Bohemiae,
Prolem Sancto devoverat
Ob spem maioris gratiae:
Sed abortiva specie
Nescivit quid commiserat
Sancti patris custodiae.

Peractis horis pluribus
Voti memor efficitur,
Inclamat Sanctum precibus,
Et in fletus resolvitur:
Nec mora, vitae redditur
Puer, datis vagitibus,
Et sic Iordanus dicitur.

Satan Sanctum aggreditur [3]),
Tentat modis mirificis:
Odor fuscatus spargitur
Dum sacris instat mysticis:
Sed non valet artificis
Diu dolus, dum proditur
In prece viri supplicis.

Hinc terram sanctam adiit [4]),
Fratres illic invisere.
Sed cum per mare rediit,
Mergendo coepit psallere,

---

1) Zie Colvenerius' Aant. blz. 160.

2) De vertaling van deze en de volgende strophe luidt: „Desen voergenoemden heiligen man, meyster Iordanus, belovede een vrouwe hoer kijnt, datse baren soude. Si brochtet doot op der werlt ende had vergeten, wat si den heiligen vader geloeft had. Veel uren daer nae wert si gedachtich hoerre loften ende aenriep den heiligen man mit gebede ende mit screyen, ende rechtevoert wert dat kijnt weder levendich ende began lude te screyen, ende also wert dat kijnt Iordanus genoemt," zie Biënb-hs. A, fol. 213 *d*.

3) Dit herinnert aan een op blz. 213 behandeld exempel over hem.

4) De vertaling van de drie hier volgende strophen is reeds medegedeeld op blz. 261.

Christumque benedicere:
Sicque coelum mox subiit,
Ut signis datur credere.

Nec mora mox incanduit
Columna lucis maxima:
Quae dum de coelo micuit,
Membra lustrans sanctissima,
In quo transisset anima
Videntes scire voluit,
In re manifestissima.

Adiecto Sancto littori
Caeli lampas emicuit,
Quae ter superstans funeri,
Quarto quoque resplenduit
In hunc quem secum habuit [1]):
Et sic recursu celeri
Rapta nube non patuit.

Corpus fragrans mirifice [2])
Curatur a fidelibus,
A Graecis dantur unice [3]),
Latinis, et Gentilibus
Laudes Christo, cum fletibus:
Et sic verum magnifice
Sub tribus patet testibus.

Hinc in Achon deliciae
Fertur pater almificus,

---

1) Nl. zijn metgezel Geraldus, zie de kantteekening van Colvenerius op blz. 579, en Vita S. Lutg. III 1 § 2, waar Thomas hetzelfde ook in proza verhaalt en dezen naam wèl noemt. Jordanus verdronk 13 Februari 1237, zie Leven van S. Lutg. III regel 229 aant.

2) De vertaling van de drie hier volgende strophen luidt: „Sijn lichaem roec wonderlike wel ende wert begraven vanden gelovigen. Die Grieken gaven dat heilige lichaem den Latijnschen, ende si loveden Christum mit tranen. Hier nae wert dese grote vader wedergebrocht in Aken ende ontfangen mit gloriën. Hi wert wonderlic in teikenen, ende die oude myrakelen worden overmids hem vernyet. Daer wert een gichtich mensche genesen, ende die duvels worden verwonnen ende veriaecht, ende si vloen al roepende. Die dove worden horende, die lamme gaende, ende die blinde ontfengen dat gesichte," zie Biënb. hs. A, fol. 214 *b*. Hierop volgt dan de vertaling van Liber Apum, II 57 § 52; „Dese heilige man was een Duutsche, geboren uut Westvalen. Hi was begavet mit wonderliker genaden Gods ende regierde die Prediker oerde menich iaer lanc." Evenals veel heiligen, verspreidden ook de Germaansche goden een heerlijken geur, zie Grimm: Myth. III, XXXIII 300.

3) „Horum testes fuerunt Catholici Christiani, Graeci schismatici, et Gentiles," zie Vita S. Lutg. t. a. p.

Recipitur cum gloria,
Fit mox signo mirificus:
Sanatur paralyticus,
Sicque virtutum gratia
Propalatur magnificus.

Antiqua tunc prodigia
Iubar novum recipiunt:
Prece Sancti daemonia
Victa clamant, et fugiunt,
Et surdi sonos audiunt,
Claudos solvit laetitia,
Caeci lumen recipiunt.

Nunc patris tam eximii
Sequamur nos vestigia:
Ut digni patris filii,
Patris ditemur gratia:
Sicque secum in gloria
Sortem sperantes praemii,
Ducamur ad caelestia. Amen."

Een toonbeeld van vroomheid was Thomas' leermeester Albertus Magnus. „Ic [1]) heb gesien ende alte merkelic ondervonden, want ic was menige tijt sijn discipel, dat die eerweerdige brueder, meyster Aelbert vander Prediker oerde.... hem des dages ende des nachts so zeer gaf totten gebede, dat hi menich iaer lanc bina alle dage den zouter las, ende somtijt als hi sijn getiden uut had ende die lexen ende die disputaciën inder scolen geëyndet had, so gaf hi hem totter godliker schouwinge ende tot goeden gedachten. Daer om en wasset geen wonder, dat sodanigen mensche, die so heilichlic ende so volcomelic voertginc in doechden oec toenam inder kunst boven menschelike natuer."

Van Raymundus [2]) vertelt Thomas niets anders, dan dat hij de opvolger was van Arnoldus, prior van Wiburch, en dat hij was „een zeer geleert man, die beide in geesteliken ende in weerliken recht geregiert hadde."

Mild en nederig was de vierde ordensgeneraal, Johannes van Wildeshusen, die Raymundus als prior opvolgde. Hij [3]) was „ge-

1) Biënb. hs. A, fol. 213 *c*.
2) Biënb. hs. A, fol. 215 *a*. Dit is Raymundus de Pennaforti, de derde generaal der Dominicaner orde.
3) Biënb. hs. A, fol. 215 *a*. Hij overleed 4 Nov. 1252.

boren uut Duutschlant", was „lange tijt te Romen des paeus biechtvader" en werd door dezen „bisscop gemaect vanden sticht Bosuen [1]). Ende doe hi vanden bisdom alle iaer te renten had meer dan VIII[M] marc, nochtan en verdede hi daer niet van tot sijns selfs behoef, mer hi gaft altemale den armen. Hi en had mit allen geen peert, mer hi had enen ezel, die daer droech die boeke, des bisscops staf, hoet ende ornamenten, ende ginc zelve te voete mit den anderen brueders. Namaels wert hi absolviert vanden bisdom ende wert gecoren tot enen meyster der gemeenre oerden ende regierde die Prediker oerde menich iaer lanc." Hem vertoonde Christus, zooals reeds is gezegd, de Dominicaner orde, vóór deze ontstaan was, „ende hem wort van Gode geopenbaert alle den staet sijns levens, ende hoe hi bisscop werden soude." Thomas kende hem „van [2]) sijnre eerster ioecht", en hij „en conde nye gemerken, dat hi in sijnre ioecht myn ynnich ende myn sorchvoudich was van sijnre eygenre salicheit of sijns evenmenschen salicheit, dan hi naemaels plach te wesen, doe hi bisscop of meyster der Prediker oerden was. Hi starf in alte groter vuericheit syns geests bi eenre stat bi Duutschlant, Straesborch genoemt, ende op sinen grave geschieden veel myrakelen. Syn heilige lichaem wert verheven vanden bisscop van Metse ende vanden gecoren bisscop van Straesborch int iair ons Heren MCC ende LXXVI" [3]).

Ook na zijn dood liet hij zich niet onbetuigd, en bleek zijn heiligheid. „In sijnre verheffinge, doe die brueders vander Prediker oerde vergadert waren totten gemenen capittel, ontboet die edel conynginne van Ongeren den brueders mit heerliken brieven een myrakel, dat ic nu vertellen wil. Hoer eerst geboren zoen had vergadert een zeer groet heer ende woude striden tegen sinen vader [4]). Daer om was syn moeder, die conynginne, alst reden was, zeer swaerlic in bedroeft al den helen nacht lanc te voren. Doe men waende, dat die strijt des dages gescien soude, gaf se hoer tot gebede ende tot screyen, want si was sorchvoudich voer horen zoen ende voer den conync horen man, ende mit sonderlingen betruwen scicte si hoer gebet tot

---

1) Lat. eum Bosnensi ecclesiae praefecit Episcopum.

2) Bißnb. hs. A, fol. 215 *c*.

3) Lat. MCCLXI. Het juiste jaartal is 1260, want Walter van Geroldseck is in dit jaar gekozen, en gewijd in 1261, zie Colvenerius' Aant. blz. 162. Het jaartal 1276 komt voor in drie oude Latijnsche drukken en in een Latijnsch handschrift C, zie de inleiding van Colvenerius en ook zijn Aant. blz. 161.

4) Nl. Bela, † 1275. Zijn zoon was Stephanus, zie Colvenerius' Aant. blz. 162.

meyster Iohannes, dien si in sinen leven zeer lief ghehadt had, ende tot enen anderen brueder vander zelver oerden, die doe gestorven was, ende hoer biechtvader geweest had. Dese openbaerden beiden der zelver conynginnen, doe se half waecte, ende meyster Iohan sprac hoer toe mit enen claren aensichte ende seide: „Wanttu vander genaden Gods betruwen hebste gehadt in onsen gebede, so segge ic di te voren, dattu huden, eer du eteste, sel di een boetscap comen, dat die vader ende die zoen versoent sijn ende alle dinc wel geordiniert is." Dese voergenoemde edel conynginne ontboet oec, dat inden zelven iaer overmids verdienst des voergenoemden bisscops ende meyster Iohannes een dode verwect was ende veel ander ontellike myrakulen, die daer geschiet waren aen lammen, aen blinden, aen doven, aen besetenen menschen ende aen veel ander zuucten, die alle overmids sinen verdiensten genesen worden."

De vijfde ordensgeneraal Humbertus, „die [1]) edel geboren was uut Burgundiën", aan wien Thomas zijn werk heeft opgedragen, werd na Johannes tot meester der orde gekozen. „Dese had die genade wel te prediken, ende was eerst lesemeyster, eer hi meyster der oerden wert. Daer na wert hi provynciael prior over die Prediker brueders, die in Tuciën woenden, ende hi was so lieftallich ende wel gesien inden hove van Romen, dat veel cardinalen hem coren tot enen paeus, inder tijt doe Innocencius die vierde paeus wert. Hier na wert hi provynciael prior in Vrancrijc, ende namaels wort hi meyster der gemeenre oerden."

Met lof spreekt Thomas ook over sommige vrouwen, die tot zijn orde behoorden. Hij kende „veel greven ende baenroedsen dochteren, die die bruloften versmaden ende vercoren hemels leven inden cloesteren of inder vergaderinge der iofferen." Onder dezen was er één, „des [2]) greven dochter van Vigennen, die uut prediken eens brueders vander Prediker oirde, Wouterus genoemt, ... bekeert wert." Zij, Jolenda, „verwan hoer ouders mit ongehoerder stantachticheit, op dat si horen brudegom Ihesu Christo vriliken dienen mochte mitten zusteren vander Prediker oirde te Mariëndael int sticht van Trier. Dese was nycht des keysers van Romen ende nycht des keysers van

1) Biënb. hs. A, fol. 216 *a*.

2) Biënb. hs. A, fol. 113 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 66. Zij was de dochter van graaf Hendrik en gravin Margaretha van Vianden, zuster van keizer Boudewijn van Konstantinopel. Zij overleed 17 Dec. 1283. Haar leven beschreef broeder Herman. Zie Kaufman: Th. v. Ch. blz. 91.

Grieken ende des princen zuster van Achaien. Hoer ouders ende hoer vriende bereydense totten alren edelsten bruloften, op dat hoer geslachte noch meer verhoecht mocht werden, mer si dochte anders ende badt hoer moeder vlitelic, dat si die zusteren vander voergenoemder stede vanden woude. Doe si daer quam, ende die moeder mitten ridders ende mitten gesinde becomert was, ginc die dochter int capittelhuus, daer die zusteren vergadert waren, als si te voren geordiniert hadde, ende toech aen dat habijt der oirden ende dede professie ende began zelve dat responsorium: „Regnum mundi." Doe dat convent dat responsorium mit alte blider ende luder stemmen voert uut sanc, hoerdet die moeder ende verwonderde hoer vanden sange der haestiger bliscap ende sende enen knecht om te zien, wat daer waer. Hi quam weder ende boetscapte, dat die alre heilichste Iolenda, hoer dochter, gecleet waer mitten habijt der oirden. Doe dat die moeder hoerde, wert si zeer bedroeft ende liep daer toe mit verbolgenheit hoer dochter te gripen ende en merrede niet die vriheit mit gewelde te breken ende greep die dochter ende leidse mit hoer ende lietse inden palaese van Vigennen alte nauwe bewaren, ende sich, mit hoe groter stantachticheit si verwan. Si en at anders geen spise, dan die men nader oirden ende nader regule eten mochte, ende si en konde mit genen gewelde gedwongen werden ander spise te eten, ende al die statuten der oerden bewaerden si zeer vlitelic. Alleen wert hoer uutgetogen dat habijt der oerden, ende si cledense mit weerliken geverweden clederen, want het en betaemde niet, dat die iofferlike reynicheit naect wesen soude. Wat merre ic in woerden! Si wort becoert overmids den bisscopen, abten ende prelaten ende overmids nonnen van anderen oirden ende overmids menigerhande geesteliken luden, ende nochtan en conden si bynnen drien iaren tijts hoer gemoede niet beweken ende daer toe brengen, dat si wederkeren woude totter werlt of ten mynsten gaen woude in een lichter oerde, want si seide ende hielt hoer aen die woerde des heiligen apostels Paulus, daer hi seit: „Inder roepinge, daer ic in geroepen bin, sel ic onbewegelic bliven." Hoer ouders ende hoer vriende worden ten lesten naden drien iaren mishopende van hoerre ommekeringhe ende lietense weder trecken totter voergenoemder stede ende oirden, ende daer blenket si mit so groter heilicheit, dat in hoer geen weerdicheit der doechden en scheen te ontbreken."

Dat de Dominicaner orde, die door zooveel edele en godvruchtige personen vertegenwoordigd werd, onder alle andere

orden de eerste plaats innam, stond bij Thomas vast. Geen orde kon ook beter dan deze zorgen voor het heil der zielen. „Een [1]) heilich mensche in Brabant sach in enen visioen die gemeen heilige kerke onder den hemel te samen vergadert, ende onder al den anderen oerden sach hi elke persoen vander Prediker oirde mit zeer claren stralen blencken, ende sonder merren sach hi, dat alte leliken duusternisse over al die werlt quam, also datmen nauwe weynich lichtes zien conde. Doe hi dit sach, zuchte hi alte zwaerlic, mer die duusternisse wert allencken verstroeyt, ende dat eerste licht quam weder. Hi sach oec inder gemeenre vergaderinge al der personen der heiliger kerken enen man vander alre meester eerbaerheit ende macht, die die ander mit sonderlinger gloriën scheen boven te gaen. Doe hi mit verwondernisse vraechde, wie die man waer, wert hem geantwoert: „Dat is die heilige apostel Paulus, een hoech leerre der heiliger kerken, die mit groten medeliden claget, dat van sinen tiden die gemeen heilige kerke nye in so groten perikel en heeft gheweest." Ende sich die claer waerheit, want hadde so volcomenen mans, so bescheidene ende alre geleertste mans die mont gesloten geworden, dat si niet studieren, noch regieren, noch prediken, noch biecht horen en mochten, ende dat alleen georloft waer den weerliken priesteren, dier zeer veel is ende bisonderlinge die kercheren, die daer myn bequaem toe sijn beide inden leven ende inder wijsheit, hoe grote scade der zielen sellen [2]) daer geschien, welken zielen Ihesus, die meyster onser salicheit, mit sinen duerbaren bloede verlost heeft."

Zeer veel leed zal het Thomas hebben gedaan, dat een zóó voortreffelijke orde ook haar tegenstanders had. Er is reeds op gewezen, dat een priester Jordanus niet wilde herbergen, en ook Thomas zelf ondervond eens, toen hij met de broeders in zijn „lantscap" aan het wandelen was, dat zijn orde zich niet in de gunst van allen verheugen mocht. „Ic [3]) quam te voet in een dorp, dat mi onbekent was, ende was van langen wege zeer moede, dat ic van groter crancheit waende te hants machteloes te werden. Die brueders gingen in des priesters huus ende en mochten van hem niet vercrigen een stuc vanden alren bruunsten brode, daer dat gesinne van plach te eten. Wi

---

1) Biënb. hs. A, fol. 63 *c*.

2) l. soude, Lat. fieret.

3) Biënb. hs. A, fol. 58 *b*, en bij Gilemans. Over tegenstanders der Dominicanen en Minorieten in Keulen en over rechtmatige grieven tegen deze laatsten zie men Kaufmann in de Ann. d. hist. Ver. 1888, blz. 99 noot.

gingen van daer doer dat dorp ende en cregen mit allen niet, dan inden eynde des dorps ontfengen wi van enen armen vrouken een stuc liligens [1]) broets, ende dat dochte ons een grote gave wesen, ummer want het docht mi die alre meeste gave. Wi saten onder den bloten hemel ende aten broet, ende al wasset, dat ons die cliwen [2]), die inden brode waren, int gagel staken, nochtan en had ic nye in alle mynen leven so grote genoechte in enigen zueten gerechte, als ic daer in hadde. Hier om merke ic mit zwaren rouwe des herten, wat die heilige mans in velen steden ende in velen zwaren noden liden, doe ic dat niet enen dach lanc verdragen en conde."

In den tegenstand, welken de Dominicanen bij hun arbeid ondervonden, speelde natuurlijk de afgunst een groote rol. Toen de kardinaal Conradus te Keulen „den [3]) sent sat, quam tot hem een kercheer ende claechde aldus: „Siet, die brueders vander Prediker oirde, die tot onsen scaden te Kuelen sijn gecomen, slaen hoer sichten in vreemt saet. Si horen onser ondersaten biecht, ende daer mede trecken si die menschen tot hem." Rechtevoert antwoerde hem die legaet: „Hoe groet is dat getal der menschen in dinen kerspel?" Hi antwoerde: „IXᵐ". Die legaet segende hem en seide: „Wie bistu, alre onsalichste, die alleen voldoen kunste ende besorgen so menich dusent menschen! Weetstu, verloren mensche, niet, dattu inden verveerliken oerdel voer den rechtstoel Christi voer alle dese menschen reden geven selste? Ende mi claechstu, dattu sodanige hulpers hebste, die te vergeefs verlichten dyn borden, onder wes last du onwetende legste! Hier om bewisestu mit deser clage, dattu onweerdich biste alre sorgen der zielen, ende daer om berove ic di alle provene die sorge der zielen te hebben." Doe dit geschiet was, kundichde hi openbaerlic die macht, die vanden stoel van Romen den brueders vander Prediker oerde gegeven was, ende hoe hem mit sonderlingen previlegiën van drien paeusen, alse van Innocencius die derde, Honorium den vierden [4])

1) Lat. furfurei panis.

2) Lat. palearum aristae.

3) Biënb. hs. A, fol. 16*b*; Magn. Spec. Ex. V 7, en Davroultius V, blz. 202, ex. 2.

4) Lat. per .... dominum Honorium tertium. „The duty of public preaching, which, at first was reserved for the bishops, was extended later to the priests, but it was for a long time a privilege jealously guarded and restricted to comparatively few," zegt Crane, blz. 54. De Cisterciënsers konden het met Innocentius III niet best vinden (zie Kaufmann: Caes. v. H. blz. 17), en ook Thomas laat zich niet gunstig over hem uit in het Lev. v. S. Lutg., uitgeg. door Van Veerdeghen, II, 1825 vlgg.

ende Gregorium die negende paeus so geheten, bevolen si ende ingeset, dat si sellen prediken ende des volcs biecht horen."

Een ander heftig tegenstander der Dominicanen was Filips, kanselier van Parijs, die dan ook zijn straf niet ontging. Deze Filips verscheen na zijn dood den bisschop van Parijs, „ende [1]) doe hem die bisscop vraechde: „Hoe isset mit di?, hi antwoerde: „Qualic, ummer alre qualicste, want ic bin verdoemt mitter ewiger doot." Dese meyster Philippus plach bina in allen hoechtiden staciën [2]), die tot Parijs geschieden, ende in alle sinen sermoenen die brueders vander Prediker oirde te lasteren. Ende XV dage voer sijnre doot had hi zeer wredelic tegen hem gepredict, ende des eersten Sonnendaechs daer nae quam brueder Henric van Kuelen, die een zeer vuerich ende verstandel Prediker was, voer die meysters ende clercke van Parijs, ende hi vertelde bisonderlinge elc punt, dat die voergenoemde kanselier geprediket hadde, ende strafte alle die punten claerlic mitter heiliger scrift. Ende die kanselier wert vander straffinge ende vander scande so zeer rouwich van herten, dat hi haestelic bevende wert ende ziec totter doot."

Met andere tegenstanders der bedelorden liep het niet beter af. „Een [3]) paeus was bi onsen tiden, wies naem ic om die eerweerdicheit des heiligen stoels van Romen verswige. Ende als wi vanden genen waerachtelic gehoert hebben, die doe inden hof van Romen waren, also vroe als hi brieve gegeven hadde tegen die privilegië, die hi zelve ende sijn twe [4]) voervaders gegeven hadden dien tween oirden [5]) alse der Predikaren ende der Mynrebruederen, wert hi inden zelven dage geslagen mitter pestilenciën ende wert stom, ende daer nae en genas hi nye ende en stont nye weder op [6]). Mer die brieve, die hi gegeven hadde, wederriep hoechtidelic die heilige paeus Alexander uut rade synre bruedere der cardinalen."

---

1) Biënb. hs. A, fol. 65 *a*.

2) Lat. in omni fere publica statione.

3) Biënb. hs. A, fol. 62 *a*. In tegenspraak met hetgeen Thomas hier vertelt van Innocentius IV is het feit, dat de Dominicanen bij den dood van dezen paus medetreurden, daar hij zich jegens hen steeds welgezind had getoond, zie Hist. litt. de la Fr. XIX 199.

4) Lat. quatuor.

5) Lat. quorum unum per Zachariam prophetam conditor ab aeterno decorem vocavit, Praedicatorum scilicet: alterum vero funiculum, quo lucidissime intelligas et Minores.

6) Lat. Qui etiam a quodam sanctissimo viro extra muros urbis Romae manifestissime visus est mortuus dari Sanctis Dei Francisco atque Dominico iudicandus.

Later bleek het, „hoe salich der heiliger kerken die wederroepinge der brieve was, want waerachtige lude hebben ons stantachtelic geseit, dat, hadden die brieve voertganc gehadt, so wouden die alre machtichste conynge der werlt, als si mit eden seiden, doe se des paeus gebodt hoerden, al der prelaten ende al der weerliker clerken goede ende renten aengetastet hebben, hadde die paeus die twe voergenoemde oirden vernyelt. Want si seiden, dat die Predikers ende die Mynrebrueders overmids horen goeden exempel ende leringen den menscen van Gode totter alre meester salicheit gegeven waer. Ende dat is openbaer der geheelre werlt, mer hoedanich die geen sijn, die die biddende oirden verdestruwieren wouden, en is voer Gode ende sinen heiligen niet verborgen ende en is oec niet verborgen den menschen, die in die werlt woenen, want hoer leven is openbaer."

In dezelfde paragraaf (II 10 § 23) door Colvenerius getiteld: „Adversarii fratrum confunduntur, et beneficiis privantur donec revocationem iuraverunt eorum, quae contra eos dixerant," verhaalt Thomas ons van den strijd tusschen de Dominicanen en hun vijanden het volgende: „Huius crudelissimi edicti quatuor praecipue magistri fuerunt Parisiis infatigabiles incentores, qui simplicitatem scholarium Parisiis contra dictos fratres feraliter concitarunt, in tantum, ut, nisi se piissimus ac devotissimus Ludovicus rex Francorum, nec non et frater eius, pius Comes Pictaviae Alfonsus, antequam ipse rex a transmarinis partibus rediret in Galliam, muros, inquam, se pro fratribus posuissent, abdicatos eosdem rebus et corporibus exterminassent. Hinc cum nihil aliud possent, litteras infamatorias, plenas mendaciis contra dictos fratres per diversa loca et regna miserunt. Post has et librum nefandissimum compilarunt, qui sic incipit: Ecce videntes clamabunt foris, titulum habens: de periculis novissimorum temporum [1]: in quo libro, spiritu nequitiae et vesano, praefatos

---

1) Door dit geschrift, van kerkelijke zijde heftig bestreden en zelfs in den ban gedaan, maakte Guillaume de St. Amour zich tot het middelpunt van den tegenstand, door de theologische faculteit, beducht voor de wassende macht der predikende bedelmonniken, dezen geboden. Salimbene maakt herhaaldelijk van dezen strijd gewag en ook van het hier genoemde boek, „quem Papa Alexander quartus destruxit et reprobavit; quia in eo dicebat, quod omnes religiosi et verbum Dei praedicantes de eleemosynis vivendo, salvari non possent" (zie Chronica Fr. Salimbene, blz. 19). De gevolgen van dezen laster bleven niet uit, want, „ab ingressu ordinis tam Minorum, quam Praedicatorum multos avertit." Ook Lodewijk de Heilige deed zijn invloed gelden. „Guillielmum de Sancto Amore de Parisiis irrevocabiliter fecit expelli, eo quod in electis maculam imponere voluit" (Salimbene, blz. 130, en vgl. blz. 233). De

ordines elidere et destruere nitebantur. Qui liber, qualiter citatis et vocatis ad Curiam, et praesentiam summi Pontificis dictis magistris, damnatus sit et combustus, non solum in ipsa Curia, sed et Parisiis coram universitatis multitudine copiosa, scire poterit, qui collationes et disputationes legerit, praecipue contra magistros quatuor in capite adversarios: disputationes quoque domini Hugonis presbyteri Cardinalis fratris ordinis Predicatorum, domini Richardi, et domini Gaietani, et aliorum Cardinalium plurimorum: nec non et allegationes venerabilis patris, fratris Humberti, magistri ordinis Praedicatorum. Sed et fratris Bonaventurae generalis Ministri ordinis fratrum Minorum, et maxime magistri Alberti fratris ordinis Praedicatorum ad hoc specialiter a domino Papa vocati, et aliorum Praelatorum atque magnorum virorum disputationes prolixas et magnas, habitas Anagniae coram multis: et in ipsis invenire poterit rerum gestarum enucleatissimam veritatem. Quapropter iam dicti magistri, fratrum adversarii, dignitatibus et beneficiis omnibus sunt privati donec iuraverunt, mandato domini Papae coacti, revocare Parisiis, et in aliis civitatibus, et locis verecundae praedicationis eorum quidquid contra dictorum fratrum ordines implicite vel explicite evomuissent."

„Ende [1]) eer meyster Aelbert, brueder vander Prediker oerde, inden hof te Romen quam, hadde meyster Willam [2]) mit sinen gesellen die clercscap van Romen ende dat volc wonderlike zeer verkeert ende mit veel woerden bedrogen ende aen sijn zide getogen. Mer na dien dat die meyster vander Prediker oerde tegen die ander meysters gedisputiert hadde, ende meyster Aelbert om bede wil des paeus ende al der cardenalen sinte Ians ewangelium al heel uut ende sijn epistolen mit wonderliker ende ongehoerder manyer boven al gelesen ende bedudet hadde, wert der Prediker brueder ende der Mynrebrueder zake mit so groter gunst hoerre alre besloten, dat al hoer viande hem verwonderden ende verveert worden, ende die geen die der waer-

---

universiteit werd een tijd lang voor de bedelorden gesloten, maar in 1260 weder voor hen geopend. Clemens IV beslechtte den strijd door te bepalen, dat het recht van prediken den bedelorden toekwam, echter na voorafgaande toestemming van den bisschop. Eerst stonden zij onder den paus en waren geheel los van den invloed der bisschoppelijke macht. Vgl. Tinbergen, blz. 66, en Moll: Joh. Brugman, I 102.

1) Biënb. hs. A, fol. 62 *b*.

2) Nl. Guillelmus de sancto Amore, † 1272. „In Concione de Pharisaeo et Publicano" bestreed hij eveneens de Dominicanen, zie Hist. litt. de la Fr. XIX 210. Vgl. Berger, blz. 39.

heit gunstich waren, verbliden hem ende rusteden inden alren hoechsten vrede."

Deze gunstige afloop was te voorzien geweest. Het geheele verloop van den strijd, waarin wij Albertus Magnus zien optreden als een vurig verdediger der Dominicanen en Franciscanen, was namelijk twee jaar van te voren door een heilig man in een visioen aanschouwd. „Een [1]) proefst vander regulieren oirde [2]), een heilich, goet man, quam inden hof te Romen om zaken, die hi daer te doen had. Hier om op enen dach, doe hi te Romen in sinte Peters kerke sijn gebet dede, wert hi opgetogen inden geest ende sach, dat al die kerke vervult was mit slangen, die so verveerlic bliesen, dat niet alleen die kerke mer alle die stat van Romen daer van vervult wert. Ende sonder merren doe dese heilige man vanden blasen der slangen verveert was, sach hi in die kerke comen enen man inden habijt vander Prediker oirden. Doe hi mit verveernisse ende mit verwondernisse den onbekenden mensche aensach, wert hem van Gode geantwoert, dat hi Aelbeertus hete. Desen man gingen die slangen aen mit horen venynden blasen ende omringeden sijn voete, sijn borst ende alle die lede sijns lichaems, ende hi sloech hem manlic ende crachtelic uut den middel der slangen ende steech op den stoel, daer men des hoechtides dat heilige ewangelium op pleget te lesen, ende las daer dat ewangelium als Iohannes bescrivet thent tot der stede toe, daer die ewangelist seit: „Ende dat woert is vleisch geworden ende heeft in ons gewoent," ende altehant hielt der slangen blasen op, ende al die slangen worden veriaecht, ende daer quam weder over al rust ende vrede. Die heilige man en wiste niet, wat dat beteikende, ende doe hi weder in sijn lant quam, vertelde hi sijn zuster, die een heilige clusenaersche [was], wat hem te Romen geopenbaert was. Si antwoerde hem blidelic: „Siet, ic heb gehoert, dat die Aelbeertus, die di bi aventueren inden visioen vertoent is, nu corts gecomen is in dit lant om den greve [3]) te spreken." Die proefst wert in desen woerden zeer verblijt ende seide: „Ic sel gaen ende zien, of hijt is, want ic hoep, dat ic noch sijn aensicht bekennen sel uut den visioen, dat ic di vertelt heb." Ende doe hi dit geseit had, haeste hi hem den man te zien ende uut zekeren teikenen sijns aensichts ende sijnre

1) Biënb. hs. A, fol. 62 *c*.
2) Lat. de Bavaria.
3) Lat. de Otheugem.

verwen ende bider cleynre vlecken, die hi onder dat oge had, bekende hi den mensche [1]) ende vertelde meyster Aelbeert die manyer des visioens, dat hi gesien had, mer geen van hem beiden en bekende, wat dat visioen beteikenen mocht. Ende daer nae doe die gemeen clercscap van Parijs twist maecten tegen die brueders vander Prediker oirde ende tegen die Mynrebrueders, ende si worden te samen voer den paeus gedaget, ende eer meyster Aelbert den wech aennemen woude, ontboet hem die paeus, dat hi te Romen quaem, want meyster Aelbert woude bi aventueren ondervinden, of dat visioen oec waer waer. Ende alle dinc geschiede also als inden visioen beteikent was."

Het optreden van Albertus bracht velen der vijanden tot inkeer. „Vander genaden Gods geschiedet, dat een vanden vier meysters, die die twe oirden alre meest vervolcht hadden, alse meyster Kerstien [2]), ziec wert ende mit alte bitteren rouwen des herten bekende, dat hi ende sijn gesellen anders niet en hadden tegen die voergenoemde oerde, dan dat hi hem niet gelijc wesen en konde inder kunst ende daer om vanden discipulen niet geacht en worden, ende seide voert: „Want ic niet en heb, dat ic u wedergeven can voer dat onrecht, dat ic u aengedaen heb, so laet ic mijn lichaem graven bider Prediker brueders in een teiken, dattet mi van herten leet is, dat icse vervolcht heb." Des gelijc meyster Louwerens uut Engelant [3]), na dien dat hi die brueders alte zwaerliken vervolcht had, gaf hi den Predikers, doe hi tot Parijs sterven soude, al sijn boeke. Hi had wonderliken groten rouwe, ende hi liet hem bi die brueders graven. Dat zelve is uten wille Gods velen anderen meysters geschiet."

De beroering door den strijd teweeggebracht was niet gering. „Et [4]) vide lector, quam amara, et quam execranda contra fratres Praedicatores primo, et postea contra fratres Minores simul, per universalem ecclesiam discordia suscitata est: quia cordibus non tantum clericorum secularium, et laicorum: verum etiam omnibus quorumcumque religiosorum, tam dirum scandalum est

---

1) Lat. Mirare lector, obstupesce miraculum. Quid eo evidentius quod audisti? Nec in verbo distat visio diu ante praecognita, a re facta, postmodum subsecuta.

2) Lat. Christianus Beluacensis.

3) Lat. Laurentius Anglicus. De vierde tegenstander schijnt te zijn Desiderius Longobardus, die in veel geschriften de bedelorden bestreed. Door Thomas van Aquino wordt hij met name genoemd als een vijand dezer orden, zie Colvenerius' Aant. blz. 56.

4) Colvenerius II 10 § 28.

impressum, ut nullis rationibus, nullis auctoritatibus sanctorum flecti possent, donec per dominum Papam et totam curiam Romanam iudiciaria sententia flecterentur. Et in hac tam pertinaci et generali stultitia, quis non videat maximum ecclesiae Christi periculum imminere?"

De haat tegen de Dominicanen en Franciscanen kwam voort uit de verdorvenheid der seculiere geestelijken. Weinigen hunner zoeken volgens Thomas „dat [1]) Christus toehoirt, mer sie soeken meer dat oir toehoirt. Sie wolden liever oir onderzaten, die oir bevalen sijn, een gans iaer lanck gewond laten in dootsunden, daen sie oir peert vergaten, dat mit enen nagel gequeist wair inden voit enen dach lanck of twe, dat ginc hincken." Geen wonder dat zulke personen, die zich bedreigd zagen in hun positie door de Dominicanen en Minorieten, wien het vooral om het heil der zielen te doen was, zich met kracht tegen dezen verzetten. Maar er was meer.

„Summa [2]) autem in supradictis magistris et aliis secularibus clericis invidiae causa fuit, quod fratres Parisiis, plures, et prope omnes litteratiores in scholis auditores habebant, et in regimine praeeminebant. Videbant enim scholares quod magistri seculares, sicut viri divitiarum, dormierunt somnum suum, ducebantque in bonis dies suos. Et cum vespere multiplicitate ferculorum obruerentur et potuum, et postea vigilare non possent, nec studere, et per hoc nihil invenire in manibus, quod proferrent, sequenti mane solemnem diem constituebant auditoribus in condensis: et sic per ineptas vacationes, quibus sua clerici inaniter expendere se dolebant, optato privabantur studio. Maiore enim corporis sarcina, ut Seneca dicit, animus eliditur, et minus agilis est: deinde copia ciborum subtilitas impeditur. Mirum est enim aliquid fortiter dici ab homini mollitiem professo. Fratres autem Praedicatores, sive Minores sicut viri pauperes, in magna sobrietate refecti, vigilare poterant et studere, et per consequens invenire quae auditoribus essent digna. Istud, in summa, occasio fuit, quod in Magistris secularibus, secundum vulgare proverbium, calceus pedem pressit.... Nequitiae primordialis actores, simplices Universitatis scholares, sibi, velut unum corpus, miris astutiis adunarunt, ut in multis librarum milibus eos roderent placitantes; ut sic in dictos ordines crudelius desevirent, et id quod per se non poterant, non sufficiente pecunia, in

1) Biënb. hs. G, fol. 31 *b*.
2) Colvenerius, II 10 § 31.

evacuatione bursarum innocentiae puerilis, multorum copiis obtinerent."

In de daarop volgende paragraaf geeft Thomas ons een staaltje van de slinkschheid, waarmee de Dominicanen werden bejegend. „Illo in tempore, cum venerabili Philippo Priore Praedicatorum, misso ab illustri Romanorum rege Wilhelmo ad Alfonsum Comitem Pictaviae, fratrem regis Ludovici et procuratorem Franciae, pro negotio pacis Imperii, domino Alberto Apostolicae sedis legato, audivimus ab eo in Galliis constituto, quod dicti magistri ex parte universitatis, et fratres Praedicatores (qui tunc soli innocentissime vexabantur) datis super hoc litteris, in ipsum finaliter convenerunt, ut omnes querelas inter ipsos proprio arbitrio terminaret. Quaerens ergo legatus a magistris, quid illud esset, quod magis in calumniam verteretur? Responderunt, quod fratres Praedicatores duas scholas haberent, et duos magistros in Theologia regentes: optime autem pacem fieri, si una schola vellent esse contenti, et universitatis mandata servarent. Legatus igitur quaesivit a fratribus, si hoc vellent. Responderunt fratres: Una libenter schola se esse contentos, et universitatis mandata velle servare, dum tamen illa eis praecise darentur expressa in scripto. Et in hoc sapientissime providerunt. Nam sicut postea, per eos, qui in consilio fuerant magistrorum, fratribus dictum est, si simpliciter sine expressione promisissent fratres, universitatis servare mandata, in mandatis postmodum ab universitate daretur, ut fratres omnimode a regimine Theologiae et lectionibus cessarent. Legatus ergo, nihil talium suspicatus, gavisus est, finemque sperans contentionis huius haberi, mandavit magistros, et obtulit ex parte fratrum, quod una schola vellent esse contenti, et universitatis mandata in scriptis redacta servare. Tunc magistri, malitiae suae propositum non habentes, turbulentissime responderunt. Quid nobis, inquiunt, prodesset una schola eos esse contentos, dum rupto pariete medio inter duas scholas, tot sicut ante haberent unius capicitate ambitus auditores. Legatus igitur mox ad indignationem graviter commotus: Ut video, inquit, vestri propositi aut voluntatis non est, ut quis fratrum Rector sit, et una schola saltem gaudeant, aut duabus: super hoc quid fratres faciant, viderint. Nec credo, quod Romana curia, obtento per multos annos iam duarum scholarum magisterio, privare eos debeat iure suo. Sicut audivimus, ita et vidimus. Nam dominus tunc Papa, quamquam gravissimus fratribus fuerit, ... tamen in hoc, ut iustus iudex, iustitiam fratribus denegare non potuit, sed pro eis iuris sen-

tentiam tulit, nec hoc semel et iterum, immo et tertio, inani semper per nuncios universitatis appellatione compulsus."

Na te hebben uiteengezet „Cur iusti ad tempus persecutionem patiantur" [1]), laat Thomas nog twee exempelen volgen, waarin hij vertelt, hoe het twee vijanden der orden verging. De hoofdpersoon in het eerste exempel is een zeer beroemd „meyster [2]), die eerst proefst was van eenre groter, riker kerken ende inder stat der Prediker huus mit gewelde verstuerde, dat daer corts getymmert was, mer hi viel hier na enen verveerliken val, als du horen selste. Hi wert bisscop ende cardinael van Romen, ende inder macht vervolchde hi zeer wredelic die Prediker brueders ende die Mynrebrueders, ende daer om wert hi mit sodanigen dode geslagen, alset scheen, want hi viel van eenre hoecheit ende brac die harne ende starf. Ende sich noch wonderliker ende swaerre dinc, dan du gehoert heves. Inden zelven dage, doe hi doot viel, seide hem dit een Mynrebrueder te voren, die dat bekent had van eenre alte heiliger vrouwen, diet geopenbaert was. Mer hi versmade den Mynrebrueder ende sprac hem smadelic toe, seggende: „Du en biste geen propheet, noch eens propheten zoen, ende ic hebbet verworven, dat u oerde ende der Prediker oerde den bisscopen onderworpen wesen sel, ende ic selt noch daer toe brengen, dat ghi onderworpen selt wesen den alren snoetsten priesteren." Doe hi dit geseit had, sach hi die teikene, die hem voer geseit waren, mer hi en merctes niet, want sijn hoverdie, die hi niet en sach, had hem verblindet. Ende dit waren die teikene, dat onmanyerlic toern hem verheren soude, also dat hi inder morgenstont, als hi totten heiligen outaer gaen soude, niet en soude kunnen te vreden werden, ende als hi sijn hande wasschen woude, so soude hi verliesen sinen bisscopsrinc. Ende al dese dinge sijn claerlic vervult, want doe die paeus den Mynrebrueders een kerc wyen soude ende dese voergenoemde bisscop ende cardinael voer der Mynrebrueder poerte cloppedę ende niet geringe ingelaten en wort, wert hi so uter maten toernich, dat, doe hi die eerste misse doen soude, [hi] geens sins te vreden werden en conde, oec doe hi sijn biecht gesproken hadde, ende nochtan ginc hi totten ontsichliken sacrament. Daer na, doe hi weder in sijn herberge quam ende sijn hande wasschen woude, dede hi enen, die bi hem stont, sinen rinc te houden, mer rechtevoert doe hi hem

1) Colvenerius, II 10 § 33.
2) Biënb. hs. A, fol. 64 *a*.

gewasschen hadde, en vant hi den genen niet, die sinen rinc had. Hi verwonderde hem daer van ende seide: „Ic heb dat bisdom verloren." Doe si alle gader swegen, steech hi, die out ende cranc was, alleen tegen sijn gewoente op een trappe ende ginc totter cameren ende een bort spranc daer losse, ende hi viel daer neder ende starf. Ende sich hier een zeer wonderlic ende verborgen oirdel Gods. Ic heb den mensche zelve bekent, want ic was sijn gemynde tafelghenoet ende sijn gesel, ende ic woenden mit hem te Parijs in enen huse, ende ic belye van hem, dat ic selden gesien heb enen weerliken clerc so sober, so eerbaer, so toesprekelic ende mynlic totten armen. Ende ic sach, dat hi IX bisdommen versmaden, ende ten lesten wert hi drie maenden lanc verbannen ende mitten banne gedwongen aen te nemen een· archebisdom. Daer na wert hi cardinael des hoves van Romen, ende in zulker hoecheit ginc hi so achterwert, also als ghi gehoert hebt. Mer ic hoep, dat God sijnre int eynde niet vergeten en sel, ende sel by aventueren nae sijnre groter barmherticheit sijnre ontfermen."

In het andere exempel treft de „wonderlike wraec Gods" een zeer slecht priester, dien Thomas goed kende, „die [1]) eerst was een kercheer ende daer nae een deken wert ende ten lesten een canonic wert van eenre hoeftkerken als van enen doem. Dese wederstont allen geesteliken luden, ende bisonderlinge den Predikers ende die Mynrebrueders wederstont hi boven maten, ende hi dede zeer wredelic achterclap van hem, ende hi woudse hinderen, dat si niet en predicten ende alre meest, dat si geen biecht horen en souden, want hi had anxte, als bina alsodanige lude plegen te hebben, dat sijn onreyne ende onkuusce leven overmids die brueders gestraft mocht werden. Ende het geschiede, dat hi cranc wert aender gicht ende zeven iaer lanc daer van zeer gepinicht wert, ende inder zuucten en bekende hi den Here nye mit enen woerde. Doe hi van sinen eygenen bisscop, van sinen gesellen ende vanden brueders der zelver oirden dicke gevandet wert ende berispet ende niet en achte, starf hi sonder biecht ende sonder aenroepinge des godliken naems ende sonder die sacramente der heiliger kerken ende wert begraven buten den kerchof als een beest, want hi hadde uut nydicheiden den anderen gehindert, so veel als hi konde, dat se niet prediken of biecht horen en souden."

Bij meer dan één gelegenheid prijst Thomas de broeders van

1) Biënb. hs. A, fol. 64 *d*.

een orde, die door hem op één lijn wordt gesteld met die der Dominicanen. Den Minorieten toch stond hetzelfde doel voor oogen; beide orden hadden dezelfde tegenwerking te overwinnen, dezelfde vijanden te bestrijden. Veel Franciscanen waren bekenden van Thomas; op verschillende plaatsen leerden wij hen reeds kennen. Van één broeder is echter nog geen melding gemaakt, namelijk van broeder „Conraet", dien Thomas eens ontmoet heeft. „Dese [1]) was minister in Duytsland ende was groit inder gracie Gades ende plach die heligen zeer te eren ende was clair in vele dingen."

Een andere orde, welke Thomas' genegenheid bezat, was die der Cisterciënsers. Deze orde kon echter de vergelijking met de bedelorden niet doorstaan: de achting, welke de Dominicanen en de Minorieten door hun vrijwillige armoede en de daarmede gepaard gaande ontberingen afdwongen, konden de Cisterciënsers niet verwerven. Op dezelfde gastvrije ontvangst en liefdevolle verzorging, welke den eersten ten deel viel, mochten zij niet rekenen; een meening in praktijk gebracht en verdedigd door een abdis van de Cisterciënser orde zelf. „In [2]) Brabant is een cloester, genoemt des Hertogen dal, dat die edel hertoge Henric van Brabant [3]) sijnre dochter Margareten getymmert heeft onder die oerde van Cisterciën. Ende wi hebben gesien die alre edelste eerste abdisse des cloesters, Alijt genoemt, die inden natuerliken verstande, doechden ende graciën zeer claer was. Die abt van Vilaer, Willam genoemt, die daer na abt wert van Clarendael, quam na insettinge der oerden dat cloester te visentieren. Doe hi dat capittel hielt, wert die abdisse Alijt van sommigen zusteren besculdicht, dat se den Prediker brueders ende den Mynrebrueders wijn gave ende visch ende leende hem scoen gewasschen rocke, daer se in rusten souden, ende bereyde hem voetwater, ende alle dese dingen en dede si niet den brueders van hoerre oerden, als si daer quamen. Doe hoer gevraget wert, oft also waer, ende si oerlof had hoer te verantwoerden, seide si: „Het is also, als si mi besculdigen, mer wat reden dit heeft, selt ghi horen. Den Predikeren brueders ende

1) Biënb. hs. G, fol. 23 *b*.

2) Biënb. hs. A, fol. 57 *d*. Ook deze orde had haar vijanden, zie Dial. mir. VII 41: De scholare Coloniensi quem sancta Maria in somnis corripuit, cum ordini malediceret. Het gerucht ging in Keulen, dat de schepen der orde alle geplunderd waren. Sommigen, daarover verheugd, zeiden: „Juste actum est cum eis, monachi avari sunt, mercatores sunt, Deus illorum avaritiam sustinere non potest."

3) Lat. huius nominis secundus.

den Mynrebrueders geve ic somtijt wijn, als ict vermach, ende visch, want si en hebben geen gelt, daer sijt mede copen mogen, mer uwen moniken en doe ic dat zelve niet, want ic betruwe, ende ic weet, dat hem, als si uutreysen, gelt gegeven wert, daer sijt mede copen mogen. Die brueders, die te voet gaen ende inden drecke onreyn werden, leen ic reyn cleder ende rocke, op dat si des nachtes rusten mogen, mer u moniken riden te peerde ende voren in horen malen rocke ende cleder, die se mogen aentrecken, hoeneer si willen. Den armen brueders laet ic bereyden voetwater, want si sijn onreyn van zweet ende van drec, mer u moniken en doe ic dat zelve niet, want si sitten op hogen peerden ende mogen hem van sodanigen onreynicheiden wel bewaren." Doe dit die eerweerdige abt mit sinen moniken hoerde, worden si te samen zuetelic lachende ende presen des abdissen wise ende hoer edel gemoede."

Al stelt Thomas de Cisterciënsers beneden de Dominicanen en Minorieten, er waren er onder, wien Thomas gaarne als broeder de hand zou drukken. Hij kende o. a. „enen [1]) cappelaen [2]) te Parijs inden cloester vander oerden van Cisterciën, genoemt brueder Bruno. Dit was een heilich, goet man ende gaf hem wonderlike zeer totter goddiensticheit. Sijn leven was dusdanich: hi brochte den nacht dicke toe sonder slapen ende gaf hem zeer totten gebeden ende tot zuchten; vroemorgens betaelde hi sijn getiden ende dede misse; daer nae hoerde hi mit wonderliker sorchvoudicheit ende devociën der clerken biecht; als hi totter tafelen quam, at hi zoberlic ende weynich broets, dat hi in cleynen stucken sneet ende doeptse int moes, ende onder den eten screef hi cleyn quateernkens voer die arme scolenaers, op dat hi alle sijn tijt nutteliken toe mochte brengen; naden eten was hi mit scriven becommert al den dach lanc thent totter nacht toe. Dit was sijn uutwendige leven, mer sijn inwendige leven was so heilich voer Gode, dat, doe hi int iaer ons Heren MCC ende XXVII [3]) in Grieken gesent wert, starf hi onder wegen mit wonderliker vuericheit des geests, ende nader doot eerde hem die Here mit veel myrakelen."

Voor hem behoefde volstrekt niet onder te doen Willem, die eerst abt was van Vilaer en daarna gekozen werd tot abt van

---

1) Biënb. hs. A, fol. 54 *b*.
2) Lat. apud sanctum Antonium.
3) Andere handschriften hebben 1217 (zie Colvenerius, blz. 154).

Clarendal. In Rome was hij zeer gezien, want „mit [1]) zeer veel archebisscopen, abten ende prelaten wert hi [doer] den paeus Gregorius die IX geëyschet te Romen te comen totten gemenen consilium." Hij werd „onder wegen in Lomberdiën vanden keyser Vrederic, die mitten paus zeer oneens was, gevangen, ende na drien iaren wert hi sonderlinge vanden keyser qwijt gelaten om heilicheit sijns levens, ende cort daer na scheide hi van desen leven." Thomas heeft gezien, „dat dese heilige man sonderlinge gracie had in ynnigen tranen, ende die geen die sijn heymelicheit wel bekende[n], seiden, dat hi hem so stadelic gaf totter godliker scouwinge, dat hem die Heer veel inden visioenen vertoende, van welken wi sommige geproefde scriften gesien hebben."

Uit de geschiedenis van Alexander, dooreengeweven met die van zijn zuster, zien wij, dat de aanzienlijkste jongelieden het niet beneden zich achtten Bernardijn te worden. „Ic [2]) bin gedachtich der vriëdelre ioncfrouwen Mechteldus, die bi onsen tiden vanden lichaem verscheiden is. Dese was des conyncs dochter van Scotlant, als wi waerachtelic gehoert hebben. Si had vier brueders: die eerste was een hertoge, ende hi gaf sijn huusvrouwe over, ende om Christus wil leide hi in ellende een zeer arm leven. Die ander heete Conradus ende leide een heremiten leven. Die derde was een eertschbisscop, ende hi gaf dat bisdom over ende ginc in die oirde van Cisterciën. Die vierde heete Alexander, ende was die ioncste van hem allen. Doe hi XVI iaer out was, dwanc hem sijn vader te regieren ende conync te werden. Sijn zuster, die heilige ioncfrou Mechteldus, was doe out XXIII iaer [3]), ende si seide tot horen brueder Alexander: „Alre liefste brueder, wat selstu doen? Dijn outste bruederen hebben overgegeven hoer lant ende die werlt, op dat se crigen mogen den hemel. Si hebben versmaet dat starflike rijc, op dat se besitten mogen dat ewige rijc. Nu is di alleen

---

1) Biënb. hs. A, fol. 88 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 50.

2) Biënb. hs. A, fol. 55 *c*, en Magn. Spec. Ex. V 35. Dit verhaal is „Eine in manchen Zügen anmutige Legende" of een „geistelicke Novelle" zegt Kaufmann: Th. v. C. blz. 123, en op blz. 125 merkt hij met verwijzing naar de Acta SS., naar Manrique, Stadler en Chalemotus op: „Man könnte diese in Bezug auf Alexander an die Legende des hl. Wendelinus erinnernde Geschichte als eine Art Idyll aus dem Leben der Heiligen bezeichnen; unser Autor ist die einzige Quelle für dieselbe, doch berufen sich die Geschichtschreiber des Cistercienserordens und nach ihnen die Hagiographen auf Lokaltraditionen in der Abtei Foigny und im besonderen auf einem angeblichen Grabstein Alexanders, worauf er als König van Schottland bezeichnet gewesen sein soll."

3) Lat. viginti.

gelaten dat verganclike rijc, voer welc rijc du verliesen selste dijn ziele ende die hemelsce glorie." Rechtevoert wert Alexander screyende ende seide: „Och zuster, wat raetstu mi te doen? Ic bin bereyt al dat te vervullen, dattu mi gebietste." Doe dat die zuster hoerde, wert si zeer blide ende nam horen brueder ende verwandelde sijn habijt ende brochten in verren lande, ende daer leerdese hem die coeyen melken ende stremsel maken ende die alre beste kasen te maken. Daer na quamen si in Galliën tot enen cloester van Cisterciën, Foni genoemt, ende daer brochtse horen brueder in voer enen coeymelker. Hi wert daer geprueft ende gevonden, dat hi die alre beste kasen conde maken. Daer na, doe hi conveers geworden was, seide sijn zuster tot hem: „Wi sellen veel loens bi Gode hebben, dat wi achtergelaten hebben onse lant ende onse ouders, mer daer zellen wi noch sonderlinge loen van hebben, isset, dat wi ons nu van een scheiden, also dat nyemant van ons den anderen in desen leven meer en sie thent inder toecomender tijt, als wi malcander inden hemel tot ewigen troest zellen zien." Doe dat die brueder hoerde, screyde hi, ende dat was hem zwaerre, dat hi sijn zuster begeven soude, dan al dat hi overgegeven had, ende al was hi onwillich, hi verwan nochtan sijn gemoede ende scheide al gehelic vander zuster.

Si ginc IX milen van daer in een dorp, geheten Alapion. Daer bleef si woenende ende had een huusken recht als een gansehutken ende leefde alleen vanden arbeide hoerre hande. Nyemant en kondse mit dwange of mit bede daer toe brengen, datse enige gaven of aelmissen ontfangen woude. Inden bouwe en woudse mitten anderen armen geen aderen lesen, mer achternae lasse mitten verken die alre snoetste aderen, die daer nauwelic gebleven waren. Si en had nauwe yet onder haer, als si sliep, ende hoer hoeft en was niet verheven vanden scouderen. Als si spise of dranc nam, so lach se op haren knyen, ende dat dede si oec dick in langen bedingen. Si was dick in horen gebede so opgetogen, dat se niet en vernam die blixem ende niet en hoerde, dattet donrede."

Na den dood van Alexander bleek het, dat hij een Gode welgevallig werk gedaan had door afstand te doen van den troon en in de orde te gaan. „Een brueder had een fistel inder borst ende badt op Alexanders graf, ende brueder Alexander openbaerde hem claerre dan die sonne ende droech een croen in sinen handen ende hadde een ander croen op sinen hoefde. Doe die monic vraechde, wat die dubbelde croen beteikende, seide

hi: „Die croen, die ic inden handen drage, is die croen des tijtliken conyncsrijcs, dat ic om Christus wil gelaten heb, mer die croen, die ic op den hoefde drage, is die croen, die ic gemeenlic mitten anderen heiligen ontfangen heb. Ende op dat men di te bet in desen visioen gelove, so wes na dinen gelove gesont van alle dinen verdriete, daer du mede gequelt wertste."

Ende men sel weten, dat hi onbekent bleef thent totten dage sijns doots, ende doe wert hi van gehoersaemheit sijns priors daer toe gedwongen, dat hi openbaerde, wie hi waer, ende hi seide, dat hi sinte Mechteldus van Alapiën brueder waer ende des conyncs zoen van Scotlant. Ende een werc, daer hi hem naemaels zeer om bedroefde, maecte den luden een vermoeden, dat hi edel van geboerten waer, want die alre edelste man her Huge van Kirmen [1]) hadde mit iagen eens enen alte wilden beer hellich gemaect. Ende doe die natuer dier beesten dwanc te staen ende hem te weren sette, spranc die edel man vanden peerde ende bereyde sijn speer ende woude dat beest aengaen. Doe hi verveert was ende des beestes wreetheit ontsach, greep brueder Alexander, die die coeyen daer by hoede, dat speer uut des anxtvoudigen mans hande ende ginc dat beest kuenliken aen ende stac dat doot. Doe dat die edel man sach, greep hi Alexander inden arm ende custen ende seide: „Voerwaer, du en biste geen coeharde, du en biste oec van genen rustier opgevoet, waen du oec gecomen biste."

Sijn zuster, die heilige Mechteldus, wert IX iaer lanc voer haerre doot overmids sommigen ridders, die se in Scotlant gesien hadden, gemeldet, ende die seiden, wie se ende waense waer. Ende doe woudse altehant uten lande gevloen hebben, hadse niet mit gewelt vanden luden gehouden geworden. Si dede veel myrakelen in horen leven ende nae hoerre doot."

Als eenvoudig en nederig man komt Thomas er krachtig tegen op, dat sommige hooge geestelijken zich zooveel eer lieten bewijzen. Is hem de „heerlicheit der weerliker menschen of der edelinge" reeds een doorn in 't oog, „wee! wee! ende derdewerf wee!", roept hij uit, „der alre onbetamelicster heerlicheit der moniken." Om nu te „verclaren, hoe scadelic ende verdoemelic dat die heerlicheit is den geesteliken ende cloesterluden," verhaalt hij, wat een bekende van hem, een Cisterciënser abt, „enen gheleerden, wisen ende geproefden man," overkwam.

1) Lat. Hugo de Rumenni. Andere handschriften hebben Kirmenni, Rumennia, Birmennio, zie Colvenerius' Aant. blz. 51.

„Doe [1]) dese op enen dach hantwater nam, ende sommige eerweerdige, grote lude die hantdwael aen beiden ziden voer hem hielden, geschiede daer een stemme tot hem seggende in Latijn aldus: „Waer om hout men die dwaelen voer die armen!" Doe dat die eerweerdige abt hoerde, liet hi haestelic ende mit anxte die dwael. Ende ic merke," zegt Thomas, „dat dese stemme waerlic geschiede den goeden ende den volcomen man, op dat hi versmaden soude die eer, die hem bewijst wert, want Gode is men alleen sculdich eer ende glorie."

Volgens Thomas geven „die conversen so wel goet exempele als die monike, wanneerse hem geven tot ynnigen gebede ende tranen ende dencken vanden godliken weldaden ende hemelschen love, ende also vermeerren si dat gemeen goet ende die gemeen salicheit." Niet allen vatten het kloosterleven zoo geestelijk op, en onder hen waren Cisterciënser broeders, tegen wie Thomas in het volgende exempel te velde trekt. „In [2]) enen cloester in Brabant vander oerden van Cisterciën was een leecbrueder, genoemt Herman, die stadelic ziec was. Ende doe hi gemoeyt was mit verwiten der valscher bruedere, dat hi den huse geen baet en dede mer scade, antwoerde hi hem zeer vroedeliken ende seide: „Als ic mijn oerde inden ziechuse houde, so veel als mi die zuuct gehenget, ende ic mijn ziele in verduldicheiden behoude, so gelove ic, dat ic inden ogen des oversten Gods (dat ic) dit cloester hoechliker ende nutteliker ende salichliker verbetert heb, dan of ic dat mit dusent marc rijc gemaect hadde."

Beschamend voor deze slechte broeders is hetgeen Thomas mededeelt als in zijn tijd in Vlaanderen te zijn geschied. „Daer [3]) was een kijnt van vijf iaren, Achas genoemt, dat geboren was van zeer eerbaren ouders. Doe dat kijnt eerst die Mynrebrueders sach, vercreget mit screyen van sinen ouders, dattet gecleet wert mit horen habijt, mer die ouders meenden eerst, dattet kijntscheit waer ende dattet hem, als ment mit anderen kijnderen te ondervinden pleecht, in corter tijt vergaen soude. Hoer nabueren ende alle die ander begonnen neerstelic te merken,

---

1) Biënb. hs. A, fol. 13 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 5.

2) Biënb. hs. A, fol, 52 *a*; Magn. Spec. Ex. V 36; De Raisse, 9 Oct., en Van Vloten's Prozast. blz. 293. Lat. in monasterio Aquiriae.

3) Biënb. hs. A, fol. 95 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 56. Lat. in Thorouth opido Flandriae. Zie De Vooys, blz. 121 noot 1. Volgens Meyer: Annal. Flandr., is Achas in 1220 gestorven, zie Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 79. Het exempel van Thomas vermelden ook Molanus, 11 Juni, en Miraeus, 11 Juni.

dattet kijnt mit wonderliker manyeren began te houden die gewoente der oirden. Het ginc barvoet ende gorde hem mit enen harden geknoften zeel ende schuwede zulver ende gout mit allen vlite, ende daer van geschiede een dinc, dat zeer wonderlic was. Sommige coeplude quamen tot sijns vaders huus om daer te herbergen. Doe se dat kijnt sagen in sodanigen habijt, verwonderden si hem, ende doe si verstonden, dattet kijnt alle gelt schuwede, leyden si heymelic enen pennync op den bodem des crusens, daer si uut droncken, ende deden daer een luttel wijns in ende gavent den kijnde drincken. Doe dat kijnt den wijn uutgedroncken had ende den penninc sach, riep het verveerlic ende werp dat crusen van hem ende sloech sijn ogen op ende sijn hande totten hemel ende seide mit tranen: „O almachtige God, du weetste, dat ic mijn oerde onwetende gebroken heb." Daer na began het te beven ende wert bleeck ende sijn aensicht began zwart te werden, recht of het sterven woude. Doe dat die vader sach, wert hi verveert ende liep haestelic ende haelde enen priester, die den kijnde die hant op dat hoeft leide ende absolvierdet ende versachte sinen rouwe ende droefheit.

Des hei[li]gen dages plach dat kijnt te sitten op der straten ende riep te samen der gebuer kijnder ende straffede die geen die ongescict waren van zeden, die hoverdich waren of verciert mit clederen, ende leide hem voer die pijn der hellen, die se voer hoer sonden liden souden, mer goede kijnderen beloefdet die glorie des hemels. Somtijt so leerdet den kijnderen dat Pater Noster ende seide, hoe goet dattet waer der moeder Christi te dienen ende mit gebugeden knyen hoer te grueten mitter engelscher gruete. Tot deses kijnts toeherdinge vergaderden oec die ouden mitten iongen ende hadden wonderlike grote genoechte in deses kijndes wijsheit ende in sinen antwoerden. Wanneer dattet hoerde sinen eygenen vader sweren of hem sach lichtveerdich in zeden of drincken, so haddet groet medeliden mit hem ende straften mit tranen, seggende: „Alre liefste vader, onse priester seit inder kerken, dat die dusdanige dinge doen en sellen dat rike Gods niet besitten." Doe sijn moeder in eenre hoechtijt gecleet was mitten alre besten scharlaken ende mit roden clederen, berispte dat kynt die moeder mit zwaerre droefheit voer den anderen volc, die inder kerken saten, ende wees mitter vinger op dat beelde des crucifix ende seide: „Sich, moeder, ende aenmerke, hoe onse Here Ihesus Christus naect henc aenden cruce ende roet is van sinen eygenen bloede, ende

du hebste di verciert mit scharlaken tot sijnre smaetheit. Hoede di, moeder, hoede di, alre liefste, dattu om dese rode cleder niet en coemste in die helsche pijn." Ende sonder merren ontsach die moeder des kijnts woerde te male zeer ende leide die cleder of ende en woude die cleder of dier gelijc daer nae niet meer gebruken.

Mer wat merre ic ende maket lanc! Het waer onmogelic, dat icket ummermeer mit woerden vertellen mochte, hoe groet des kijndes weerdicheit was in zeden, hoe grote stadicheit inden gebede, hoe grote bewaringe der ogen, hoe groet oetmoedicheit in gaen ende hoe grote wijsheit in spreken. Ende dat was boven allen dingen wonderlic, dat alleen die ioget ende ledekens des cleynen lichaems toende een kijnt te wesen, mer sijn zeden ende werken toenden den alren volcomensten man in allen doechden te wesen. Doe dit kijnt niet al VII iaer out en was, starft ende heeft vervult in corter tijt veel tides, want sijn ziele was Gode behaechlic, ende hi is gegrepen van Gode, op dat die quaetheit sijn verstant niet en verwandelde of die vensicheit sijn ziele niet en bedroge. Doe hi der doot genaecte, biechte hi enen priester ende begeerde dat heilige lichaem Christi, mer die priester en dorste hem des niet geven, wantet inden gemenen consilium verboden was, datmen dat heilige sacrament so iongen kijnderen niet geven en soude. Dat kijnt reckede sijn hant op totten hemelwert ende seide mit wonderliker graciën ende zueticheit der sprake: „O Here Ihesu Christi! Du weetste, dattet mijn hoechste begeren is di te hebben. Ic heb om di gebeden, ende ic heb gedaen, dat ic soude, ende ic hoep betruwelic, dat ic dijnre tegenwoerdicheit niet beroeft en sel werden." Doe dat kijnt dit geseit hat, troestent sijn ouders, die om hem saten ende screyeden, ende dat kijnt toehardese tot beteringe hoers levens, ende onder den woerden der toehardinge des geests ende des loves gaft Gode den onbevlecten geest. Ende sonder merren verscheen haestelic der Mynrebueder habijt, als die rock mitter ongeneyder kovelen, die opten kijnde uutgerect lach, ende en wert daer na niet meer gesien."

Deze Achas, die zelfs geen hulp des gebeds noodig had, had door zijn voorbeeld zijn ouders „so zeer verbetert, dat si na sijnre doot alle wellust der werlt overgaven ende te samen in eenre tijt in die oirde gingen: die vader inder Prediker oerde ende die moeder in die oirde van Cisterciën."

Hemelhoog prijst Thomas Philippe de Montmirail, den stichter van Cisterciënser kloosters. Deze ridder, „qui multa monasteria

albarum monialium in Francia construxit," zooals Etienne de Bourbon getuigt bij het vermelden van een exempel [1]), dat hij uit diens mond vernomen heeft, was niet alleen ook een kennis van Thomas, die het exempel van Mauritius aan hem te danken had, maar zelfs diens vriend, dien hij „zeer vriendelic" heeft „liefgehadt." Zien wij, wat Thomas van hem vertelt. Hij was een man „van [2]) enen zeer volcomen leven, in wien wi dic gemerct hebben, dat hi alle sijn tijt toebrocht in gebede of in stadiger ynnicheit of in heiliger kallinge. Hi bekende veel geesteliker mans ende vrouwen, die hi versocht had in Grieken, in Lumberdiën, in Burgundiën, in Vlaenderen, in Vrancrijc ende in Brabant, welker doechde, zeden ende woerden hi vertelde mit wonderliker vuericheit ende begeerten, ende daer mede verwecte hi der geenre herten, diet hoerden, tot beteringe hoers levens. Ende die geen die hem hoerden of mit hem spraken, badt hi mit wonderliker zueticheit der woerde, dat si hem geweerdigen wouden te vertellen, of si yet ghehoert of gesien hadden in werken of in woerden heiliger mans, ende dusdanige kallinge verwecten in hem, meer dan men geloven mach, so grote ynnicheit ende so grote bliscap des herten ende begeerten, dat hi scheen alleen van sodanigen woerden te leven, mer alst geviel, dat hi ander dingen hoerde, so keerde hi sijn aensicht daer van mit wonderliker bangicheit des geests, recht of hi voer dat hoeft geslagen waer. Ende hi en is niet beroeft vander vrucht sijns goeden monts ende sijns goeden horens, want God heeft hem oec geloeft in deser tegenwoerdiger tijt in wonderliker manyeren. Hi en had nauwe van sinen vaderliken erve noettorft sijns levens, nochtan stichte hi VIII cloesteren vander oirden Cisterciën behalven die vergaderinge der Beginen, die hi in menigerhande steden boven vijf dusent totten dienst Christi vergaderde."

De Cisterciënsers stonden met de Benedictijnen op geen goeden voet. De onbekende schrijver van het „Exordium magnum ordinis Cisterciensis" zegt, dat hij dit werk geschreven heeft o. a. „op [3]) dat wi den moniken van sinte Benedictus oirde, die zwart dragen, oirzake benemen solden qualike van onser oirden te spreken." Ook Thomas kon het met de Benedictijner orde niet goed vinden, maar om een geheel andere reden. Van

---

1) N°. 11.
2) Biënb. hs. A. fol, 139 *b*.
3) Exordium, fol. 187 *d*. Zie De Vooys, blz. 22.

ouds toch was het in die orde de gewoonte, „dat si die kijnder bina cleden, als si uter wiegen quamen, ende so die kijnder opvoeden inder oerden overmids onnoselheit des levens.” Dikwijls heeft Thomas echter gehoord, „dattet anders viel, ende wi en prisens niet zeer,” zegt hij, „dat een kijnt, dat noch geen reden en heeft, loven sel, dattet niet en weet, mer een, die tot sinen iaren gecomen is, die mit onderscheide verwerpen mach, dat der reden mishaget, mit weerdiger uutverkiesinge prisen mach, dat der reden behaget.” Het groote gevaar, dat Thomas er in zag zeer jonge kinderen in het klooster op te nemen, was volstrekt niet denkbeeldig. Juist hun „onnoselheit”, hun onbekendheid met hetgeen er in de wereld voorviel, moest hen spoediger dan anderen doen vallen in de strikken der zonde. Een exempel, dat Thomas van een Minoriet gehoord heeft, dient hiervan tot bewijs. „Inden [1]) lande van Burgoeniën was een kijnt, dat in enen cloester van sinte Benedictus oirde by Cluniaken bina vander wiegen opgevoet wert inder alre meester onnoselheit ende sympelheit. Doe dat kijnt opgewassen was ende een iongelinc geworden was, hete hem die abt mit hem reysen om vermakinge wil of om boerten wil. Hierom doe die abt mit sinen gesinde voer eens hoevesslagers huus vanden peerde ginc ende die peerde woude laten beslaen, verwonderde hem die ionge monic uut sympelheit vanden gloeyenden yseren, want hi en had nye sijn dage des gelikes gesien, ende boerde dat gloeiende yser op mitter bloter hant ende handeldet sonder enige bernynge of sericheit. Hier van verwonderde hem die abt, ende alle die geen die daer tegenwoerdich waren, ende eerden die onnoselheit inden iongen monic ende besochten dat anderwerve ende derdewerve ende dic. Daer na, doe die abt mit sinen gesinde mit anderen dingen becommert was, ginc die ionge monic int binnenste des huus ende vant daer des smedes wijf op horen scoet hebbende een cleyn kijndekijn. Hi boertede den kijndekijn toe, ende hi verwonderde hem, want hi en hadde nye des gelikes gesien. Ter stont wert dat wijf becoert tot den iongen monic als enen, die onbesocht was, ende vraechde, of hi sodanigen hebben woude, ende hi seide: „Alte geern.” Rech-

---

1) Biënb. hs. A, fol. 136 *b*; Magn. Spec. Ex. V 91; Pfeiffer's Predigtmärlein, n°. 24, en Wolf: Niederl. S. n°. 335. Vgl. De Vooys, blz. 121, en noot 1 aldaar. Men bedenke, dat Achas uit eigen beweging, buiten het klooster, zich kleedde en leefde als Minoriet. Thomas kon dus dit verhaal opnemen en meteen de gewoonte der Benedictijnen afkeuren om kinderen naar het klooster te brengen en hen daar geheel buiten de wereld op te voeden.

tevoert leerde si hem onsuverheit te doen mit hoer, des hi mit allen onwetende was, ende lovede hem, dat hi so een kijnt crigen soude. Hier om doe die monic nader sonde uutginc ende beroeft was van sijnre onnoselheit, waende hi dat gloeyende yser doe handelen, als hi eerst ghedaen had, ende hi wert swaerlic gebrant [1]), ende hi riep. Daer van wert die abt verstoert ende en verwonderde hem niet luttel ende verstont, dat vander inwendiger quetsinge der zielen, dat die ionge monic oec van binnen gequetst wert, ende dat hi beroeft was vander eerster onnoselheit, die hem tegen dat vuer beschermt hadde. Die abt brochte den iongen monic weder int cloester ende vraechde hem zeer vlitelic nader waerheit, wat daer geschiet waer. Hi belyedet hem sympelic, ende mit veel tranen bescreyede hi anxtvoudelic sinen scade."

De inhoud van dit exempel, die ons, zooals De Vooys reeds opmerkte, aan een boerde doet denken, is uit Frankrijk afkomstig, waar dergelijke komisch werkende verhalen onder de stichtelijke exempelen niet ongewoon zijn. Bij Jacques de Vitry [2]) toch leest men het volgende: „Audivi etiam de quodam monacho qui a pueritia nutritus fuerat in abbatia et nunquam viderat mulierem. Cum quadam die equitaret cum abbate, accidit quod differratus est equus ejus, et cum faber calidum ferrum projecisset in terra, monachus ferrum calidum accipit et nullum calorem in manu sensit, et miratus est abbas ejus. Cum autem nocte in domo secularium hospitati essent, mulier tenebat parvulum et miratus monachus quesivit quid esset. Cui mulier: „Anicula est quam ego et maritus meus fecimus." Cui monachus: „Valde pulchra est, anicula ista." Cui mulier: „Vis ego et tu talem faciamus aniculam?" Et monachus nesciens quod esset peccatum ait: „Volo." Et concubuit cum illa, ignorante abbate. Cum autem redirent et iterum equum differratum ferrare vellent, dixit abbas. „Fili, accipe ferrum." Et cum accepisset combusta est manus ejus. Quod videns abbas quesivit ab eo quod egisset, at ille confessus est quomodo cum muliere jacuisset, et post-

---

1) Over het dragen van gloeiend ijzer om daardoor zijn onschuld te bewijzen zie men J. Grimm: Rechtsalterthümer, II 569; Sachs, I, n°. 113; Von Keller, blz. 94, regel 17, en Pauli, n°. 227: Das kalt eisen brant eine (Een slechte vrouw draagt, gereinigd door de biecht, gloeiend ijzer. Daarna pleegt zij weer echtbreuk, en nu brandt zij zich zelfs aan koud ijzer); Exp. P. N. fol. 60, uit Caesarius. Caesarius (Dial. mir. III 17) verhaalt van tien ketters in Straatsburg, „qui cum negarent, per iudicium candentis ferri convicti, sententia incendii sunt damnati."

2) N°. 247, en bij Joh. Herolt: Promptuarium Exemplorum, I 30.

modum abbas inclusit eum in claustro nec voluit ut de cetero equitaret cum eo." Is het verhaal bij Thomas gelocaliseerd, aan levendigheid van voorstelling heeft het veel verloren, en ook het slot heeft geleden: noode mist men daar het: „Fili, accipe ferrum" van den abt, die, verblijd over de reinheid en de onschuld van den jongen kloosterling, gaarne nog eens het eigenaardig bewijs daarvan wilde zien.

Al weet Thomas van sommige broeders der Zwarte orde niet veel goeds te vertellen — het verhaal der drie slechte monniken is bekend — veel waren er ook, die de orde eer aan deden. Vooral een klooster in Brabant [1]) was „alte wel gheproeft inder geestelicheit ende bovengaende inder mynnen." In dat klooster „was een monic, die hem so zeer gaf tot silencium, dat in XVI iaren nye een cilba gehoert en wert uut sinen monde. Ende het geviel, als wi daer gehoert hebben vanden moniken, dat inden cloester die alre meeste brant quam. Doe die zelve monic sach, dat geen menschelike hulp den brant wederstaen en mocht, gaf hi hem rechtevoert tot Gode ende sochte hulp van hem ende badt een weynich al swigende, ende hie ontbant sijn tonge, die lange stom geweest had, ende sprac dese woerde: „Du vuer, stant in deser uren, ende du vlamme, rust geringe!" Daer geschiede een wonderlic dinc! Dat vuer vergat die macht sijnre cracht ende stont inden woerden des heiligen mans, ende die vlamme ginc haestelic uut."

Hoe weinig Thomas ons ook van de Duitsche orde vertelt, dat weinige is genoeg om ons te doen zien, dat hij deze orde

---

1) Lat. Haffligemium monasterium. Biënb. hs. A, fol. 71 *a*; Magn. Spec. Ex. V 39; Exp. P. N. fol. 141, zie De Vooys, blz. 33 noot 1; Molanus, 30 April; Miraeus, 30 April, en Wolf: Niederl. S. nº. 366. Bezweringsformules, herinnerend aan den heidensch-Germaanschen voortijd, vermeldt ook Wolf (Beitr. II 376) o.a. deze: „Behalt dein funk und flammen — Gott grüsse dich, liebes feuer, mit deiner flamme ungeheuer — feuerglut, du sollst stille stehn." Joden en Zigeuners hebben in de sagen een bijzondere macht over het vuur. Een jood redde eens een deel der stad door „an die apotheke" de woorden te schrijven: „Bis hierher sollst du kommen und nicht weiter." In Haupt's Zeitschr. VII (1849) 535 geeft Wolf het volgende versje uit Hessen: „Jezus und Johannes giengen über das land, / da sahen sie den brand, / segnen sie den brand, / dass sich der brand niedersatz / und nicht mehr weiter um sich frass." Vergelijk Grimm: Myth. III, XXIV 500, en Mone's Anzeiger (1834), blz. 284, nº. 23. Bij zegen en vloek „sind gebundne, feierlich gefasste worte (verba concepta), wenn sie wirken sollen, erforderlich, lied und gesang; darum hängt alle kraft der rede, deren sich priester, arzt, zauberer bedienen, mit den formen der poesie zusammen," aldus Grimm (Myth. II, XXXVIII 1023) over den vorm der formules. Gedurende een brand riep de heilige Remigius God aan: „Da hub sich das feuer embor und lieff zu der statt usz, als ob es übel gethan het," zie Wolf: Beitr. II 376 noot 2, en vergelijk Grimm: Deutsche Sagen, II 79, nº. 423.

zeer hoog stelde. Op zijn raad ging „her Gwilhelmus van Aska" met „groter devociën in die oerde der Duutscher heren, ende na hem ginc een ander ridder mit sinen zoen in die zelve oerde." En geen wonder, want „die [1]) brueders vander oerden hebben een zeer goet gerucht. Si sijn den heiligen lande trouwe, ende onder hem sijn veel vromer ridders" [2]).

Over Begijnen spreekt Thomas op meer dan één plaats. In ridder Philippus de Monte mirabili prijst hij, hetgeen deze voor de Begijnen gedaan heeft. Van Lodewijk den Heilige zegt hij: „Die [3]) alre devoetste conync Lodewicus heeft so lief die geen die daer bewaren suverheit ende iofferlike weerdicheit, dat hi te Parijs vergadert heeft een grote veelheit der Beginen, op dat si hem oefenen souden in oetmoedicheit ende in anderen werken der salicheit."

Van Begijnen te Nivelles, den hoofdzetel van den Nehalennia-dienst, aangetast door heilig vuur, maar genezen door de heilige Gertrudis, de plaatsvervangster van Nehalennia [4]), vertelt Thomas het volgende exempel: „Int [5]) iair ons Heren MCCXXVI geschiede een wonderlic dinc inder stat van Nyvellen. Inder stat, als veel menschen kundich is, die noch leven, began eerst die geestelicheit der ynniger vrouwen ende ioncfrouwen, die Beghinen heten, die nu wide gebreidet sijn over die werlt [6]). Veel vanden Beginen ende sonderlinge die die alre geestelicste waren, worden hertelic ontsteken mitten heiligen vuer ende dat alleen inden leden, daer si mede gesondicht hadden na dier tijt, dat se gecomen waren totter kennisse der waerheit. Sommige worden ontsteken inder tongen tegen die gulsicheit of die clappinge, sommige inden oren tegen achterclappinge, sommige inder hant tegen dat ongeoerlofde werc, sommige inden voeten of inden schenen tegen dat onmanyerlike omlopen ende sommige ander worden zeer gepinicht int middel der borst tegen die onreyn gedachten of tegen consent der becoringe, ende si worden langer of corter gepinicht, na dien dat se meer of myn mitten sonden besmet waren. Si worden gedragen in sinte Geertruden kerc.

---

1) Biënb. hs. A, fol. 182 *a*.

2) Zie over hem Jacques de Vitry: Historia orientalis, cap. 66.

3) Biënb. hs. A, fol. 114 *b*.

4) Zie K. Simrock: Handb. d. deutschen Myth. II 403.

5) Biënb. hs. A, fol. 175 *b*. Gertrudis verleende meermalen hulp, zie Dial. mir. XI 28. Over het genezen van „le mal des ardents" of „feu sacré" door Maria Suessionensis zie men Etienne de Bourbon, n°. 110 (ontleend aan Hugues Farsit). Te Parijs zoekt men voor de Notre-Dame genezing daarvan; de ziekte zelf kreeg den naam van „mal de Notre-Dame," zie Etienne de Bourbon, blz. 97 noot 4, en n°. 417.

6) Colvenerius (II 51 § 12) vraagt in margine: „Beghinarum initium ubi?"

Daer wert dat vuer gelesschet, ende die lede, die vanden vuer verbrant waren ende, alset gewoenlic is, zwart geworden waren, die ontfengen weder tegen die natuer uut sonderlingen myrakel die eerste verwe, gedaente ende starcheit. Ende op dattet bewesen worde, dat dit niet uut gevalle mer uut myrakel geschiede, so wort daer gebrocht een weerlike maget uut den dorpe, die daer ontsteken was mitten heiligen vuer, roepende ende seggende: „O heilige ioncfrou Geertruut! Ic en bin geen Begine, waer om werde ic dan gebrant?" Rechtevoert viel hoer hant, die daer gebrant was, mit een deel des armes vanden anderen deel des armes als een cole, recht of sinte Geertruut der maget mit enen openbaren myrakel antwoerde: „Du en biste geen Begine, daer om en sel di niet gheschien als een Beghijn." Wy hebben veel Beginen voer ende nae gesien, die mit desen voerseiden myrakel genesen worden."

Een Begijn, waarschijnlijk een kennis van Thomas, werd eens, toen zij met haar vriendin verdwaald was, door een engel naar de plaats harer bestemming gebracht. „Bi [1]) Nivelle in Brabant was een alte ynnigen ioncfrou, ghenoemt Elysabeth [2]). Dese wanderde mit eenre goeder ende ynniger ioncfrouwen hoerre gesellinnen, die ic niet noemen en wil, want si noch levet ende nu ter tijt een meystersche is van IIᴹ Beghinen. Si gingen te samen van Nyvelle tot Laloes [3]), dat bina twe mylen weges is. Ende het geviel, dat si dwaelden uut den wege. Hier om waren si zeer beanxtet om den bosch, die daer na bi was, ende begonnen te screyen. Doe si aldus bedruct waren ende alte zeer screyden, openbaerde hem haestelic een ionc man, die schoen was, als mi die een zuster vanden tween seide, ende hi had gecruust ende gheel haer ende was gecleet mit enen witten rock ende daer en boven enen witten mantel. Hi gruetese ende vraechde hem, waer si wanderden. Si antwoerden, dat si gaen wouden tot Laloes, ende si vraechden hem, of hi den wech wiste. Hi seide: „Ic weten. Volget mi." Hi ginc voer al swigende, ende si volgeden hem, ende geen vanden zusteren en mochte

1) Biënb. hs. A, fol. 192 *c*, en De Raisse, 19 Nov. Kaufmann (Th. v. Ch. blz. 111) zegt: „Elbisch könnte der Engel sein, durch welchen" enz. De Vooys (blz. 146) meent, dat het Jezus is, die haar terechtbracht. Lichtelfen en engelen zijn nauw verwant. Sprekend over de eersten zegt Wolf (Beitr. II 229): „Die analogie im Christenthum fordert hier die engel und seeligen, die im licht der Gottheit wohnenden." Lichtelfen zijn mooi gevormd (zie Grimm: Myth. I, XVII 371), evenals de engelen, die in het ags. „geonge men" heeten (Grimm: Myth. III, XVII 127).

2) Lat. de Gravio.

3) Lat. Lenlos.

yet spreken van groter bliscap ende verwondernissen. Doe si den dorp so na quamen, dat sijt sagen, verloren si ter stont horen leidsman. Rechtevoert vielen si op die eerde ende begonden bitterlic te screyen, dat si so groten leider niet meer toegesproken en hadden. Doe si naden tranen weder tot hem selven quamen, loveden si Gode grotelic ende gedochten dicke des sueten visioens, ende uut sodanigen troest namen si toe ende gingen voert in enen geesteliken leven."

In de dagen van Thomas was het in veel opzichten met de kerk slecht gesteld. In een visioen hoorde iemand Paulus „mit groter medeliden" klagen, „dat van sinen tiden die gemeen, heilige kerke nye in so groten perikel en heeft gheweest." Ook zagen wij, dat Thomas het zoo prees, dat de Dominicanen prediken mochten en de biecht hooren, omdat daar de seculiere geestelijken en vooral de „kercheren" „myn bequaem" toe waren „beide inden leven ende inder wijsheit." In de preek, door den duivel aan den klerk voorgezegd, krijgen de hooge geestelijken er duchtig van langs, en Thomas schroomt niet daarna aldus voort te gaan: „Quam [1]) vera sint ista, status procul dubio demonstrat ecclesiae: qui nullam superbiae, avaritiae, luxuriae, in clericis et praelatis recipit comparationem. Vidi moderatores orbis et reges magnos, vidi Duces, Comites, et Barones: nihil tamen vidi in eorum cultu vestium tam singulariter exquisitum. Eorum avaritiam si attendas: nulla mercatorum, nulla civium talis. Qui tamen haeredes legitimos si haberent, tolerabilior insania videretur. De luxuria vero eorum nihil diffinire praesumo, nisi quod illam solus omnipotens noverit, qui renum et cordium scrutator est Deus. Si quis clericorum culpabilis, de duritia verborum dictorum conqueritur, corrigat se: et contra se prolata non audiet. Si quis vero legentium se a reprehensis mordaciter vitiis invenerit innocentem, non irascatur, non indignetur mihi, sed gaudeat vicia, de quibus conscius non est, in consciis reprehendi. Si quis vero indigne dicta verba tulerit, notabilem se reddet in dictis, et veritatis planissimae detractorem." „Das sind ernste und strenge Worte sittlicher Entrüstung, welche hohe Achtung

---

1) Colvenerius, II 20 § 9. Vgl. Dial. mir. III 41 „De avaritia et luxuria sacerdotum." Zie ook Kaufmann: Caes. v. H. blz. 104. Bij Etienne de Bourbon (nº. 251) leest men van Albigensen „predicantes econtra (legaten en abten traden nl. tegen hen op) exempla mala et insolenciam vite catholicorum, de corruptela clericorum et religiosorum maxime texentes sermonum." Beschaamd trokken de abten af, terwijl de ketters zeiden: „Ecce quomodo isti equites predicant vobis Christum dominum suum peditem, divites pauperem, honorati abjectum et vilem."

einflöszen müssen vor dem Manne, der sie auszusprechen den Mut besessen hat," zegt Kaufmann [1]).

Maar Thomas laat het niet bij zulke algemeene opmerkingen. Hij verhaalt van een aartsbisschop, die zich door de Joden liet omkoopen; van een anderen in Duitschland, die na zijn dood onverwijld naar de hel ging, en van bisschoppen, die een schande voor de kerk waren. Eén werd voor het oordeel beschuldigd van roof, doodslag en onkuischheid, en „bi [2]) Duutschlant inder stat Rocellen was een bisscop, die hem gaf tot onzuverheit ende tot roven, ende daer na wert hi beroeft vanden bisdom ende verdreven, ende een edel, devoet man wort in sijnre stede gecoren ende geconformiert. Ende doe hi dat bisdom weerdelic ende godlic regierde, wert hi van sinen voervader, die daer ofgeset was, scalkelic gevangen ende gedoot, ende om dier zaken wil wert hi van sinen eygenen brueder weder gevangen ende gedoot, als hi verdient had."

Hoe eens een prelaat van den slechten weg door Petrus werd teruggebracht, vernam Thomas „uutten [3]) woerden meyster Iohannes van Ludich." Het geschiedde, dat „die prince der apostelen, sinte Peter, enen prelaet, die menich iaer die ondersaten qualiken geregiert had, openbaerde, doe hi ziec was, mit enen wreden aensichte ende dwanc hem te lesen uut enen boec, dat hi oepen voer hem hielt. Inden text des boecs was aldus gescreven: „Du dootste die zielen, die daer niet en sterven, ende du maecste levendich die zielen, die daer niet en leven." Doe hem alte zeer gruwelde meer te lesen, ende hi sijn aensichte vanden boec keerde, ginc hem die heilige apostel Petrus wredelic aen, dat hi lesen soude die glosse des texts, die op dat spacium gescreven was. Doe las hi van dwange: „Wanneer selstu die zielen weder leyden uut der hellen, die du overmids dinen quaden exempelen verleit hebste ende der ewiger pinen overgelevert hebste?" Ende doe hi van verveernissen ende van confusiën niet antwoerden en konde, quam hi vanden visioen weder tot hem zelven ende vant hem zwetende ende began te genesen, ende sonder merren gaf hi die werlt over uut rade des eerweerdigen voergenoemden mans ende gaf hem totten dienst Christi in enen cloester tot Hanoniën vander oerden Cisterciën [4]), ende daer starf hi mit enen saligen eynde."

---

1) Thomas v. Ch. blz. 67.
2) Biënb. hs. A, fol. 32 *c*. Lat. in confinio vero Germaniae, civitate Tullensi.
3) Biënb. hs. A, fol. 29 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 21.
4) Lat. quod Camberonum dicitur.

Naar aanleiding van dit exempel wijst Thomas er op, dat „uut veel exempelen ende scriften" bewezen kan worden „hoe groten perikel dat den prelaten aenstaende is niet alleen van hoers ampts wegen mer oec van menigerhande bedriechnisse der duvelen, die alre wege stricke leggen." Severus Sulpicius [1]) o. a. beschrijft, „dat sinte Merten seide, dat hi voer dat bisdom meerre cracht of doecht had, dan hi na had, want eerst verwecte hi twe doden, mer na mer enen."

Velen zagen in, welke zware verplichtingen het besturen van een bisdom medebracht en weigerden daarom, zooals Hugo en Albertus, bisschop te worden, hoe voortreffelijk zij ook waren. Vreemd is het, dat anderen, van wie dat niet kon worden gezegd, soms tegen hun zin tot bisschop werden gekozen. „Het [2]) geviel eens, dat sommighe canoniken enen bisscop kiesen souden, ende doe se niet over een dragen en conden, gavense hoer stemmen den proefst ende den deken mit zulker vorwaerden, dat se niet buten en souden kiesen mer een vanden capittel. Doe die twe over een zide gingen, op dat se hem te bet beraden souden, wien dat se best kiesen souden, doe was daer een canonic, die niet lange vasten en woude ende liep uut den capittel in die naeste taveerne. Doe hi gegeten had, began hi te dobbelen, want hi was ionc ende van zeer lichtverdigen leven, mer hi was verciert mit zeer wonderliker scarper verstandenisse. Hi was mynlic ende toesprekelic allen menschen ende verciert mit natuerliken doechden. Hier om doe die proefst ende die deken hem te samen berieden, sagense, datse onder al den canoniken genen geesteliker ende bequamer man en vonden, ende daer om overdroegen se ende coren den iongen canonic, die van natueren so wonderlike verstandel was. Doese dit den capittel gekundicht hadden, wert daer die processie geordiniert, ende si gingen mitter processiën totter taveernen ende vonden den iongen canonic, dat hi al sijn gelt ende cleder verspeelt had. Hi wederseidet mit tranen, mer si grepenen ende droegenen totter kerken ende setten hem op des bisscops stoel, ende inder bequamer tijt wert hi bisscop gewiet. Altehant doe hi sach, dat hi bisscop geworden was, wort hi verwandelt in enen anderen man ende ordinierde alle dinc, dat den bisscop toebehoerde, so volcomelic, dat in hem geen teiken en bleef sijns eersten levens.

1) Zie zijn Dial. II over het leven van den heiligen Martinus. Vgl. Colvenerius, blz. 77 in margine.

2) Biënb. hs. A, fol. 7 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 1.

Die uutwendige zake des bisdoms regierde hi also, dat hi geen dinc van geesteliker oefenynge achter en liet. Ende dat en was geen wonder, want die gave der graciën ende der geesteliker doecht vermeerrede ende vestichde die natuerlike doechde."

Al laat Thomas aan dit exempel de volgende verklaring voorafgaan: „Wi hebben gesien, dat die geen die daer verciert waren mit natuerliker verstandenisse ende inden staet des lichtverdigen levens gecoren worden tot regiment zeer reckelic worden, ende si worden also veel vueriger, doese dat regiment aengenomen hadden, als se voer den regiment trager ende ydelre waren," hij begrijpt zeer goed, dat een dergelijke bisschopskeuze voor de kerk zeer nadeelige gevolgen hebben kan; vandaar dat hij aan het exempel de volgende waarschuwing toevoegt: „Mer al wasset, dat het den genen wel ende geluckelic ginc, die desen iongen, die hem so zeer totter ydelheit gaf, tot enen oversten coren, nochtant en sel mens geens sins voer een gewoente houden, daer men enen beteren wech vinden can."

Onder geheel andere omstandigheden werd Mauritius († 1235) gekozen, van wien Thomas vertelt, dat hij was „archedyaken [1]) inder stat van Creten ende ginc te voete om alle dat stichte mit enen stave ende predicte al om. Daer nae gaf hi die proven over ende ginc tot enen nonnencloester van sinte Benedictus oerde, van wes aelmissen hi in sijnre ioget gevoet was, ende hi woudse brengen tot enen beteren leven, alse hi dede." Zijn keuze tot bisschop van Le Mans geschiedde rechtstreeks onder invloed van Maria en werd door Jezus zelf goedgekeurd. Mocht men dus al van hem verwachten, dat hij als bisschop een sieraad der kerk zou zijn, ook als aartsbisschop van Rouaan deed hij zich kennen als een voortreffelijk man, uitmuntend door nederigheid en mildheid, zooals „Robertus, die wilneer abt was tot Blesencen" en daarna kapelaan van Mauritius, aan Thomas vertelde. Toen „die [2]) winter aenstaende was, coft des bisscops scaffenaer enen pels ende boeten den cappelaen. Doe die cappelaen, want hi out ende cranc was, enen lichteren pels begeerde, die van subtijlre vellen waer, seide die archebisscop: „Laet mi den pels zien, die hem alte grof is." Ende also vroe als hi den pels mitten handen betast had, seide hi: „Ganc, ende coep Robertus enen clenlikeren pels, ende voeder mi desen pels onder mynen tabbert." Doe dat her Robertus hoerde, scaemde hi hem

1) **Biënb. hs. A, fol. 5 *b*.**
2) **Biënb. hs. A, fol. 14 *d*.**

te male zeer, dat hi dat niet dragen en woude voer enen pels, dat sinen here den archebisscop goet genoech was tot enen voeder onder sinen tabbert. Ende men mochte inden zelven archen bisscop een wonderlike doecht zien, want hi was voer hem zelven zeer karich, mer voer den armen was hi zeer milde. Hi en conde nauwe mit verduldicheit zien, dat sijn procuratores in enen daghe uutleiden drie of vier pont voer al dat gesinde, ende nochtan sijn aelmissengever legget alle dage uut X of XII pont voer den armen. Ende dat was noch wonderliker in hem, dat hi een paer sporen also lange besichde, dat hi drie paer ryemen daer in versleet, ende in enen yseren des tomes versleet hi vier of vijf togele. Hi verwandelde sijn cleder dicke, want hi gafse ouden priesteren of armen clercken. Hi plach te seggen tot sinen scaffenaers, wanneer se die iaerlixe renten syns stichtes rekenden tot XIIM pont: „Twe dusent of drie dusent pont hout ons nauwe totter noettorft ons gesindes. Van al den anderen en heb ic niet, want het hoert al den armen toe, ende daer om deiltet den armen, ende dat ic behoude, dat sel ic gebruken als een scaffenaer ende niet als een here, op dat ic niet inden dage des strengen oerdels verdoemt en werde, wanneer ic van dusenden niet voer een en can verantwoerden, alse zeer strenge rekenscap onder den rechter Christo van mi geeyschet sel werden."

Dezelfde onbaatzuchtigheid kenmerkte ook den „eerweerdigen [1]) Gwilhelmus van Alverniën, die bisscop was tot Parijs." Toen hem geboodschapt werd, „dat een canonic van Parijs sonder testament gestorven was, ende hi naden bescrevenen recht des canonics gelt hebben soude, dat goet was voer IIIM marc als tot Parijs gaen, sloech die bisscop die hande te samen ende antwoerde: „Dat si verre van mi. Mer och den onsaligen! Sijn gelt si mit hem inder verdoemenisse." Ende doe hi dit geseit had, geboet hi, datmen al dat gelt uutgeven soude tot behoef der armer. Hi seide ende dede wel ende weerdelic."

Van „meyster [2]) Wouter, bisscop te Conocenten," heeft Thomas gehoord en gezien, dat hij „nauwe enige tijt ledich was, anter hi dochte wat goets, of hi las, of hi hoerde biecht, of hi was vlitich die zaken synre ondersaten te onderscheiden ende die kyve der menschen te versuenen."

1) Biënb. hs. A, fol. 197 *d*.

2) Biënb. hs. A, fol. 21 *d*. Lat. Audivi et vidi de.... Waltero de Mareris, Tornacensi Episcopo." Hij overleed 16 Febr. 1251.

Thomas kende ook „enen [1]) groten prelaet, die altoes, wanneer hi uutreysen soude, so ginc hi eerst tot eenre heymeliker stede ende viel oetmoedelic neder in sijn gebet ende badt den Here mit tranen, dat hi hem in allen dingen uutwert ende wederwert beschermen woude ende die zaken, die hi voerhanden had, geluckelic voertsetten woude. Ende sich, wat goets hier na uutquam. Wy hebben uut waerachtigen woerden vanden zelven vernomen, dat hi nauwe in alre tijt sijnre heerlicheit enich onrecht of verdriet en leet."

Jacques de Vitry, de pauselijke legaat en kruisprediker, de latere bisschop van Acre, wordt door Thomas voorgesteld als zeer vergevingsgezind en vredelievend bij gelegenheid van een verzoening tusschen twee doodvijanden. Hij [2]) „predicte dat cruus ten heiligen lande in Brabant om veelre menschen salicheit, alst noch veel luden kundich is. Het geviel in enen dage, dat hi dootviande versonen soude, ende die geen die onrecht geleden hadde, badt hi eerst oetmoedelic. Daer nae viel hi hem te voeten ende badt hem eenwerve, anderwerve ende derdewerf mit veelheit des volcs, dat daer tegenwoerdich was. Ende doe hi niet en vorderde, keerde hi hem totten volc ende seide hem allen openbaerlic: „Ic betuge voer u, dat wie ons versmaet, die versmaet den genen die ons sendet. Hier om bidt den Here, dat hi sodanigen teiken bewise aen desen verharden mensche, dattet alle dese, die hier tegenwoerdich sijn, openbaer werde, dat hi gedaen heeft als een viant sijns selfs, in dien dat hi hat gehouden heeft tegen sinen naesten." Ende sonder merren doe die heilige man sijn gebet vervult had, verkeerde die onsalige sijn ogen ende viel eenwerve, anderwerve ende derdewerve op die eerde ende schumede uut den monde bloet ende etter ende gaf alle dengenen, die daer waren, een verveerlic spiegel. Doe dat volc screyde, dede die eerweerdighe man sijn gebet totten Here ende boerde den man op. Hi wert rechtevoert volcomelic genesen, ende doe hi sinen viant voer hem sach staen, badt hi vergiffenisse mit tranen ende custen vriendelic, ende hi bewegede alle der menschen herten tot screyen ende tot den love Christi."

Als ijverig dienaar der kerk en vurig ketterhater riep Jacob

---

1) Biënb. hs. A, fol. 26 *a*.

2) Biënb. hs. A, fol. 79 *a*; Magn. Spec. Ex. V 44; Exp. mell. fol. 88 *c*; Gnotosolitos, 3 I 14, en vergelijk Bromyard, C 9, 6, waar ook aan het „Liber de Apibus" herinnerd wordt.

eens Gods hulp in om een kanunnik te straffen, die weigerde het kruis te prediken tegen de Albigenzen. Ook toen werd zijn gebed verhoord. „Een [1]) eerweerdich man, genoemt Fulco, geboren van Gent, was een canonic bi den Eylande [2]). Dese vertelde ons zelve, dat meyster Iacob [3]), die paeus legaet, die dat cruus predicte tegen die ketters van Albiënsen, badt hem, dat hi mit hem prediken woude dat cruus in Vlaenderen. Hi weigerdes hem. Die legaet liet hem bidden overmids sinen vrienden, op dat hi hem verhoren woude in so noettorftiger ende ynniger zake der heiliger kerken. Hi weigerdes hem echter ende seide, dat hijs geens sins doen en woude. Doe vermoede meyster Iacob, dat hi dat gebot meer ontsien soude, ende seide: „Ic gebiede u mitter macht, dier ic nu gebruke, dat ghi inden name Ihesu Christi om vergiffenisse al uwer sonden dese zake aenneemt." Doe antwoerde hem Fulco: „Ic en sels geens sins aennemen, ende ic bidde u, dat ghi mi voert aen niet moeylic en sijt van deser zake." Rechtevoert wort meyster Iacob swaerlic beroert inder herten ende bina beweget tot tranen toe ende seide hem: „Ic mocht u nu vander macht, die mi bevolen is, waerlic bannen ende beroven van allen proven, nochtan en wil ic des niet doen, op dat ic zulken man niet en beswaer. Nochtan bid ic Gode, die alle herten bekent, dat hi u niet alleen onnutte en make totten werke, dat ghi nu versmaet, mer mit allen onnutte make tot allen dingen." Daer geschiede een wonderlic dinc! Rechtevoert tot desen woerden creech hi die quartane coude mitten buucovele, ende vanden tween zuucten wert hi sonder onderlaet gemoeyt XXV iaer lanc thent ten eynde sijns levens toe."

Van „meyster [4]) Iohan van Nyvelle, deken der hoeftkerken van Ludic," die rijkdommen en tijdelijken roem versmaadde en in de reguliere orde ging „in een cloester, genoemt Dyogenes" [5]), vertelt Thomas sommige dingen, die hij gezien en sommige dingen, die hij gehoord heeft, zooals hij zegt. „Dese heilige man

---

1) Biënb. hs. A, fol. 33 *b*; Magn. Spec. Ex. V 24; Davroultius V, blz. 64, ex. 1; Exp. mell. fol. 63 *d*, en De Raisse, 30 Aug. Gedrukt in Van Vloten's Prozast. blz. 288.

2) Lat. apud Insulas. Zijn bijnaam was Utenhove. Hij stichtte een hospitaal te Gent. Zie Jac. Meyerus op het jaar 1210.

3) Lat. de Vitriaco.

4) Biënb. hs. A, fol. 128 *b*; Magn. Spec. Ex. V 88; Gnotosolitos, 7 I 2, 3, en Davroultius V, blz. 202, ex. 3. Over hem spreekt ook Jacques de Vitry in zijn Hist. occident. cap. 9, en in zijn leven van Maria van Oignies, II cap. 31.

5) Lat. de Oignies.

en gaf hem welna nummermeer tot ledicheit of tot rusten, ende hi arbeide sonder onderlaet om die zielen te bekeren. Ende sich, welke mynne der zielen hi had. Doe hi in langer ende zwaerre zuucten des voetovels arbeide, quam daer een vernoemt medicus boven uten lande van Galliën, op dat hi hem op sijn eygen cost genesen soude. Doe hi vanden medicus vraechde, hoe veel tijts hi daer toe behoefde, hi antwoerde: „Binnen vier maende sel ic u volcomelic genesen." Altehant sloech hi mit sijnre hant op sijn schenen ende seide: „Och mi, onsalige! waert, dat ic om dit been, dat te hant, wanneer God wil, verrotten sel, oec drie weken lanc ophielde van prediken ende van salicheit der menschen ende die zielen, die Christus mit sinen duerbaren bloede gecoft heeft, vanden duvel vernyelt soude werden, welke zielen overmids mi verlost mochten werden. Mer alre liefste meyster, ghi moecht wederkeren tot uwen lande, wanneert u behaechlic is, ende Christus sel zelve uwen goeden wil ende arbeit loenen." Dese alre heilichste mensche was mit der mynnen der zielen oec so barmhertich tot den armen, dat, wanneer hi niet en hadde, dat hi geven mochte den armen, die hem gemoeten, so wert hi om dat gebreck der gaven mit sonderlinger crancheit gequelt, ende dan gaf hi hem geestelike gaven voer die lichaemlike aelmissen ende storte voer die armen oetmoedich gebet."

Van Augustinus leest men behalve het exempel der drieëenheid en zijn oordeel over het dansen in het Biënboec nog enkele bijzonderheden, welke hier volgen. „Wy lesen," zegt Thomas, „oec in enen boec [1]), dat die alre heilichste vader Augustinus somtijt zelve mit sinen handen arbeide ende also sinen discipulen vuerich maecte ende den navolgenden een goet exempel achterliet," en, zooals „die [2]) heilige Possidius, bisscop van Calamen van hem betuget," volhardde hij „sonder enige spise of dranc drie dage ende drie nacht lanc stadelic inder hemelscher schouwinge."

Aan nederigheid en vroomheid paarde Augustinus een zeldzamen ijver. „Vanden [3]) alren heilichsten vader Augustino leest men, dat, doe hi van langer outheit gecrenct was, predicte hi nochtan dat woert Gods thent tot sijnre lester zuuct toe sonder onderlaet vuerichlic ende starkelic inder heiliger kerken mit

1) Biënb. hs. A, fol. 21 *c*. Lat. in libro contra Academicos.
2) Biënb. hs. A, fol. 148 *c*.
3) Biënb. hs. A, fol. 133 *b*. Lat. teste Possidio Calamensi Episcopo.

volcomenen wisen gemoede ende wisen rade. Hi was gesont in allen leden des lichaems. Hi had volcomen gesichte ende volcomen horen totter tijt dat hi ontsliep mit sinen voervaders. Dit sel men meer toescriven der godliker cracht dan der natueren, ende wi en hebben nye gesien des gelijcs in voerledenre tijt ende bisonderlinge in deser tegenwoerdiger tijt."

Groote gestrengheid zonder aanzien des persoons, zelfs waar het kleine overtredingen gold, prijst Thomas in een deken „inder [1]) kerken van Remen, ... geboren uut Engelant, die," zooals Thomas vernam van iemand, die dezen deken zeer goed kende, „sijn canonike om hoerre misdaet manlic plach te corregieren. Ende het geviel bi sinen tiden, dat die eerweerdige ende God liefhebbende bisscop van Ludick, Aelbertus genoemt, des hertogen brueder van Brabant, die vanden keyser Henric verdreven wert ende van sinen ridders bider stat van Remen om die rechtverdicheit zeer bedriechlic gedoot wert, tot wes begangenisse die eerweerdige Rychardus [2]), geboren van conyncliken geslachte, doe ter tijt proefst van Remen mer bisscop gecoren tot Cathalannen, sonder bruloftscleet, dat is sonder choercleet, tegenwoerdich was mit groter scaren van anderen edelingen. Doe dat lichaem des heiligen bisscops begraven was int choer der hoeftkerken, alset wel betaemde, riep die deken al die canoniken ende oec den proefst, die doe bisscop gecoren was, te capittel. Doe si alle saten, seide die deken totten gecoren bisscop: „Als ic gelove, so en hebste noch niet overgegeven die proefstie of die canonics proven." Die gecoren bisscop antwoerde: „Noch niet." Die deken seide: „Daer om stant op, ende voldoe der kerken, ende bereyde dinen rugge in tegenwoerdicheit der bruederen totter disciplinen, want sonder dijn bruloftscleet hevestu tegen die regule mit den canoniken int choer gegaen." Sonder merren stont die gecoren bisscop op ende toech hem uut ende bockede lege neder, ende hi ontfenc van des dekens hande alre scharpste disciplijn. Doe hi die ontfangen hadde ende hem weder aengetogen had, seide hi totten deken mit zeer zueticheit des monts voer alle die canoniken: „Ic dancke Gode ende sijnre liever moeder, die een patrona is van deser kerken, dat ic di, sodanigen man, hier laet inden regiment deser kerken. Hier om sel ic dese stede te meer liefhebben, ende ic sel altoes

1) Biënb. hs. A, fol. 140 *c*, en Gnotosolitos, 11 I 4. Vergelijk Gallia Christiana, IX, 883.

2) Lat. Rotardus.

eren in desen stichte die weerdige gedenckenisse der waerheit." Doe hi dit gheseit had, gaf hi over die proefstie ende die canonicscap ende maecte waer in hem zelven die gemeen bisproke: „Hoe dat hoeft hoger is, hoe die hals boechsamer is," want dat betaemt bisonderlinge, dat die hoge edelheit beweket worde mit sachtmoediger oetmoedicheit." Den bisschop wil Thomas ook zijn lof niet onthouden, want hij vervolgt: „So veel als ic in desen exempel verstae, so en wert ons niet myn exempels der doechden gelaten inden genen die die correctie ontfenc dan inder stantachticheit des geens die en corrigierde, doe die edel man, van conyncliken geslachte geboren ende bisscop gecoren, voer een cleyn misdaet so scarpe correctie mit verduldicheit ende oetmoedicheit ontfenc, ende die deken oec in so groten man niet ongewroken en liet, want [1]) hi voersach, haddet ongewroken gebleven, so soudet den anderen een oirsake des vals geweest hebben."

Ook tegenover den zoon zijner zuster toonde deze deken zich een streng en rechtvaardig rechter. Zijn neef was „om [2]) die mynne ende eerweerdicheit sijn oems gegeven een proven inder kerken van Attrabanen. Daer na wert hi om den val der vleischeliker sonde gepinicht ende een iaer lanc van sijnre proven beroeft. Daer na gevielt, dat die zelve deken, sijn oem, som mige zaken, die daer op stonden [3]), quam totter stat van Attrabanen. Daer wert hi eerweerdelic, alset sodanen man betaemde, vanden canoniken ontfangen. Hem wert vertelt sijns neven misdaet, ende wat hi daer voer geleden hadde, ende dat hi een iaer lanc van sijnre proven beroeft was. Ende hem wert geseit, dat al dat capittel bereyt was sinen neve die penitencie mildelic qwijt te laten, waert, dat hi hem geweerdigen woude voer sijn neve te bidden. Ende hi seide: „Waer om en soude ic des niet doen? Het is ummer mijnre zuster zoen." Hier om riep hi te samen al dat capittel der canoniken ende seide: „Ic heb vernomen, dat mijn neve hem ontgaen heeft ende nader gewoenten deser kerken een iaer lanc gepinicht is inder berovynge der proven. Hier om bidde ic u, dat ghi dese zake setten wilt in mynen goetdunken." Ende sonder merren lieten si dat al tot enen bliden gesichte, want dat was een clerc, als men pleget te seggen, vanden goeden gesellen, die geen goet en doen. Die

1) l. wat, Lat. quod non correctum .... praevidit.
2) Biënb. hs. A, fol. 141 *b*.
3) l. om sommige zaken, Lat. causis emergentibus.

deken seide voert: „O mijn alre liefste heren, uut uwer genaden hebt ghi mijns neven misdaet geset in mynen goetduncken. Nu prise ic ende love u ghewoonte, dat ghi een iaer lanc pleget te pinigen die geen die hem ontgaen in onreynicheit des vleischs. Nu tot desen iaer, daer mijn neve in gepinicht is, doe ic noch een iaer toe, dat hi twe iaer lanc ontbere alre weldaet, die vander proven coemt. Ende isset, dat hi hem binnen dier tijt so zeer betert, dat hi die proven weerdelic weder ontfangen mach, so sette ic dat in die mildicheit uwer genaden, mer isset, dat hi hem qualic heeft, so en laet hem nummermeer inder ewicheit die proven bueren of totten scoet deser kerken comen." Doe dit die canoniken hoerden, worden si wonderlike zeer gesticht inden woerden, ende so grote doecht des dekens kundichden si over al dat lant" [1]).

Tot illustratie van zijn stelling: „Versmadenisse sijns lichaems is zeker vriheit," vertelt Thomas, dat hij een mensch gezien heeft, „die [2]) onder den luden in deser tijt die alre meeste gracie in prediken ende in toehardinge der gelovigen had, meyster Iohannes [3]), die een regulier canonic was inder kerken sinte Iohans in Sweden, ende daer na abt wert in Blesen. Dese was stadelic in abstinenciën ende claer in alre doecht, ende mit langer gewoenten ende gewelde der soberheit hadde hi hem daer toe gewennet, dat hem die alre groefste spise ende die alre leckerste spise alleens inden monde smaecte." Thomas gelooft niet, „dat dat geschiet van natuerliker cracht mer vander cracht ende genade des geens die dat in voertiden inden Ioden wrochte, doe hi hem dat hemelsche broet gaf, als gescreven is: „Die hemelsche spise smaecte wel in hoerre alre monde."

Een andere kanunnik, vroom en gehoorzaam in alles, werd eens door hemelsch gezang getroost en genezen. „Ic heb [4]) bekent enen canonic regulier, die hem stadelic gaf totten gebede ende tot goeden gedachten ende sijn oerde strengelic bewaerde, nochtan en conde hi nauwe sijn overste versachten. Hi was hem bedienstachtich ende onderdanich in allen dingen ende begeerde hoer quaetheit mitten goede te verwinnen, mer hi en vermochte niet. Hier om was hi op enen avont te male zeer bedruct ende

1) Lat. per totam Galliam.

2) Biënb. hs. A, fol. 69 *c*.

3) Lat. Vidi .... magistrum Ioannem cognomento Ranchum, canonicum regularem sancti Ioannis in vineis civitatis Suessionis, Watinianensem, postea et Blesensem Abbatem.

4) Biënb. hs. A, fol. 18 *a*; Magn. Spec. Ex. V 9, en Exp. mell. fol. 48 *b*.

storte bitter tranen. Hi aenriep die heilige martelaers sinte Mauricius ende sinen gesellen, welker hoechtijt doe aenstaende was, op dat hi overmids horen gebede verdienen mocht troest ende hulp. Ende altehant doe hi na langen waken nauwelic began te slapen, hoerde hi die choren der engelen singen int hoge: „Die zielen der heiligen verbliden hem inden hemel, die die voetstappen Christi nagevolcht sijn, ende want se om sijnre mynnen wil hoer bloet gestort hebben, daer om regnieren si mit Christo inder ewicheit." Ende hi seide mi, dat die sanc ende die nederstiginge der noten so zueten, genoechliken geluut gaf, dat, haddet God niet anders mit hem versien, sijn ziel soude vander zueticheit uten lichaem gevaren hebben. Ende want hi in dier tijt een zwaer zuucte had, so wert hi alleen vander genoecht des sanges so geheelic genesen inden lichaem ende inder zielen, dat hem daer na nauwe enich verdriet, hoe groet dattet oec was, verswaren mochte."

In scherpe tegenstelling met hetgeen wij hier lezen van deze beide reguliere kanunniken is het verhaal van acht en twintig kanunniken, die een samenzwering op touw zetten tegen het leven van hun abt, een voortreffelijk, ernstig man. „Bi [1]) onsen tiden was die eerweerdige Henricus regulier canonic inder stat van Blesen in onser liever vrouwen cloester [2]). Ende doe hi lange tyt te Parijs gestudiert had, wert hi van al den canoniken tegen sinen wil gecoren tot enen abt. Ende inden zelven cloester, als ic gehoert heb, waren XXX mannen, die naden loep der werlt wijs ende voersienich waren, mer si waren myn geestelic ende zuver dan hem toebehoerde. Hier om ginc hise eerst aen mit sachtmoedicheit ende vermaendese mit redeliken woerden, datse houden souden die regule ende eerbaerheit des levens ende bewaren souden disciplijn in goeden zeden. Mer doe hi sach, dat hi hier mede niet vorderen en mochte ende mit kyven dat convente niet verstueren en woude, toech hi inden hof van Romen, daer hi zeer wel bekent was, ende quam weder mit des paeus macht. Ende doe hi syn ondersaten anders niet bugen en conde, gebruucte hi sijnre macht mit strengicheit. Doe si dat sagen ende geens sins weder den prekel spordelen en conden, veroetmoedichden si hem scalkelic ende gaven hoer

1) Biënb. hs. A, fol. 22*a*. Dit exempel is gedrukt in Gallia Christiana, VIII 1391—1392, met brieven er over van Honorius III, zie Berger blz. 45. De moord had plaats in 1224, zie Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 77.

2) Lat. de Burgo medio.

halse onder dat iuc der regule. Die abt gaf hem allen bet teten ende te drincken ende beter cledinge, dan si te voren hadden, mer hi dwancse rustelic in dat cloester te bliven ende nader oerden te leven [1]), ende hi en liet nyemant, die niet recht geestelic en was, enich ampte ofte beveel hebben, mer wie hi vermoede, die van goeder consciënciën waren, die beval hi die ampte. Doe dat die ander sagen, vensden si hem een wijl tijts geestelic ende sympel te wesen ende wanderden scadelic in gevenstheiden ende voechden hem zelven zeer vriendelic totten abt. Die abt was een goddienstich, goet man, alle dinc verdragende, alle dinc gelovende, ende gaf hem meerre vriheit dant goet was. Der vriheit gebruucten si also scadelic, dat hoerre XXVIII van hem overdroegen in geliker boesheit ende mit gelde huerden drie die alre quaetste boeven, dat se den heiligen man souden dootslaen. Ende op enen avont, doe die abt buten der stat ginc om zaken, die hi te verwaren had, quamen die boeven hem te gemoete, als si te voren overdragen hadden. Doe se die abt gruete ende hem den wech der salicheit leerde, togen si uut hoer messe ofte zweerde ende sloegen hem wredelic doot. Mer Robertus, des abts geselle..., ontquam, ende des abts lichaem wert gehaelt ende in die kerke geset. Des anderen dages, doe die canoniken, die des dootslage(r)s sculdich waren, tot des abts groeve quamen ende in die kerc gingen, rechtevoert riep die stemme des bloets hoers brueders Abel om wrake, want alle sijn wonden, die druge geweest hadden vander stede, daer hi gedoot was, vloeyden mit zeer overvloedigen bloede, ende wi hebben dick gehoert, dat des gelikes gesciede [2]). Doe dat die brueders ende dat volc, dat daer om stont, aensagen, begonden si bitterlic te screyen. Wat meer! Doe die gloriose martelaer, als wi koenlic seggen mogen, begraven was, ende si enen anderen abt kiesen souden, waren daer sommige, die

---

1) In het Latijn volgt hier: „Hic, sicut de Julio Caesare legitur:

Omnia Caesar erat."

Deze regel is ontleend aan Lucanus' Pharsalia III, zie Colvenerius, blz. 58 in margine.

2) Een voorbeeld van het baarrecht, d. i. het geloof, dat bij de nadering van den moordenaar de wonden van een vermoorde gaan bloeden, vindt men behalve in een boven besproken exempel ook in de Nibelungen, waar Siegfried's lijk gaat bloeden, wanneer Hagen er bij komt, en in den Walewein 8832—8844, zooals De Vooys (blz. 32) reeds opmerkte (vergelijk Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 96). De episode uit den Walewein komt ook voor in den „Roman van Moriaen" (uitgegeven door J. te Winkel, Groningen 1878), regel 1789—1807. Het lijk van Hendrik II bloedde, toen zijn zoon Richard er bij kwam. Zie Shakespeare: Richard III, act I, sc. 2, en vergelijk verder Grimm: Rechtsalterthümer, II 593—596.

des dootslages sculdich waren, die om hoer boesheit te bedecken eendrachtelic mitten goeden brueders coren den voergenoemden Robertum, mer die goede coren hem, datse mochten hebben enen navolger der heilicheit. Rechtevoert inden zelve dage, doe hi gecoren was, toech hi totten paeus ende ontfenc paeus brieve totten coninc Philippum ende totten greve van Blesen, Lodewicum genoemt, ende liet se mit weerliker hant alle gader vangen, die men vermoede sculdich te wesen. Ende sommich van hem belyeden salichlic die waerheit ende ontfengen penitencie des ewigen kerkers, dat was al hoer leven lanc. Die ander worden ontwyet ende gedoot, mer XVI van hem, die men gelovede, dat die overste inder misdaet waren, doden hem zelven inden kerker" [1]). Robertus werd daarna kapelaan van aartsbisschop Mauritius, na wiens dood hij „quam totten bruederen vander Prediker oerde tot Parijs ende woende mit hem ende starf onder hem enen saligen doot."

De geldzucht van sommige kanunniken was onverzadelijk. Aan één prebende hadden zij niet genoeg, al was die nog zoo rijk. Krachtig streed Thomas daartegen, ook omdat hij bij ervaring wist, hoe vreeselijk velen hunner werden gestraft. „Ic [2]) woende wilneer in eens bisscops stat XI iaer lanc, daer inder moederkerke LXII canonike waren, die zeer grote proven hadden, die bina CC Parische ponde iaerlixe renten goet waren, ende veel vanden canoniken hadden veel proven. Sich hier om, hoedanige wrake ic sach in die geen die so veel ontamelike veel proven hadden. Die heilige drievoudicheit ende God si mi des een getuuch ende een rechter, dat ic weynich vanden canoniken sach sterven gemeens doots, mer si storven al gemeenlic haestelic ende onversienlic quades doots, also dat, doe een vanden canoniken hoerde seggen, dat een sinen geselle des nachts gesont was ende des morgens doot gevonden wert, sloech hi sijn hande te samen ende seide: „Wat wilghi? Hi is gestorven nader gewoenten deser kerken, als ghi siet." Ic sach zelve inder kerken binnen weynich iaren vier proefste aldus sterven [3]): die eerste viel van enen groten, vercierden henxte ende brac die harnepan ende starf; die ander wert doot

1) Omtrent het lot van zelfmoordenaars bestaat bij Caesarius geen twijfel. Hij zegt (Dial. mir. IV 44): „Si sola tristitia et desperatio, non phrenesis, aut mentis alienatio, in causa fuit, haud dubium quin damnati sint." Vgl. Kaufmann: Caes. v. H. blz. 69 noot 2.

2) Biënb. hs. A, fol. 28 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 20. Van Vloten's Prozast. blz. 292.

3) Lat. Vide lector, mirare miraculum.

gevonden des morgens, sittende op sinen stoel. Die derde stont inden choer, ende doemen inder missen opbuerde dat heilige lichaem Christi, viel hi achter rugge ende verloes sprake ende sinne, ende des derden daechs starf hi als een beest sonder die sacramente der heiliger kerken; die vierde versmade voer sijnre doot te biechten ende die heilige sacramente te ontfangen ende wert begraven buten den kerchof."

Thomas was de eenige niet, die opkwam tegen het hebben van meer dan één prebende. Door de hooge geestelijken werd deze zaak ernstig onderzocht in een vergadering [1]), geleid door den bisschop van Parijs, en uit het korte verslag, dat Thomas van die vergadering geeft, zien wij, dat een breede schaar van mannen zich er tegen, en slechts weinigen zich er vóór verklaarden. „Ic [2]) wil, so wie dat dit leest, dat hi weet, dat ic inden iaer ons Heren MCC ende XXXVIII was te Parijs, doe die eerweerdige Gwilhelmus, bisscop van Parijs, die langhe tijt die schoel inder godheit regiert had, te samen riep alle die meysters int capittelhuus des cloesters vander Prediker oerde. Doe wert hem allen een questie voergeleit, oft georloft waer enen mensche veel proven te hebben. Ende daer wert mit zeer langer, scarper disputaciën bewesen, dattet een mensche mit salicheit sijnre zielen geen twe proven houden en mocht [3]), also verre als een proven iaerlix goet waer voer XV pont also te Parijs gan[c]achtich sijn. Dat besloet ende bewees die voergenoemde bisscop ende brueder Huge vander Prediker oerde, die daer na wert cardinael van Romen, ende brueder Givarricus [4]) ende brueder Gaufridus vander zelver oerden ende brueder Iohannes van Rupella vander Mynrebrueder oerde, ende veel ander meysters inder godheit bewesen dat ende slotent inder schole die een naden anderen." Ook drie jaar „daer te voren hadde te Parijs veel hoechtideliker ende zeer lange disputacie geweest vander zelver zake, ende daer besloten alle die meysters vander godheit eendrachtelic dat zelve over al behalven twe meysters, welker

---

1) Zie over deze vergaderingen over den strijd tegen het vereenigen van meer dan een beneficium in één hand Colvenerius' Aant. blz. 21 en 22.

2) Biënb. hs. A, fol. 26 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 17. Van Vloten's Prozast. blz. 289.

3) Wij hebben hier een voorbeeld van versmelting. Deze zin is nl. ontstaan uit het dooreenloopen van „dattet een m. m. s. s. z. niet georloft en waer twe proven te houden," en „dat een m. m. s. s. z. g. t. p. h. en mocht." Of dattet, l. datter.

4) Lat. Guerricus, d.i. Guerricus van St.-Quentin, † ± 1245, zie Lecoy de la Marche: La chaire franç. blz. 124. Etienne de Bourbon noemt hem in n°. 63 en 262. Zie ook Quétif en Echard, I 113.

een was meyster Philippus, canselier van Parijs, ende meyster Aernt [1]), die daer na wert bisscop van Ambianen."

Het ellendige lot van dezen Philippus is bekend. „Des [2]) gelijc was een meyster van alte groter kunst, die mi boden sende, doe hi op sijn dootbedde lach, ende begeerde raet van my, als een, die rechtevoert van hier scheiden soude. Ic vermaende hem die hoechtidelike disputacie ende beslutinge vander veelheit der proven, die tot Parijs geschiet was, daer hi mede onder was als een groet doctoir, ende ic riet hem mit groter bede ende tranen, dat hi sijn een proven overgave, want hi tegen die salichheit sijnre zielen twe proven hielt, welker [een] enen ygeliken geleerden man genoech mochte wesen tot alte rumer noettorft des levens. Doe keerde hi sijn aensicht van mi ende antwoerde: „Bidt den Here voer mi, dat hijt mi ingeve." Niet lange daer na, doe ic van hem gegaen was, ende hi noch zeer weynich levens in hem had, riep hem dat zelve toe, dat ic hem geraden had, sijn ionge neveken mit veel tranen, ende doe hi niet meer spreken en konde, wenkede hi mitter hant ende gaf den geest. Na sijnre doot was daer een, die hem zeer verwonderde ende dochte, hoe zulken man ende so groten clerc, haddet dootsonde geweest veel proven te houden, in sodanigen staet soude gestorven hebben. Rechtevoert doe hi half wakende lach, openbaerde hem die dode ende seide: „Dit is alleen die zake, daer ic, onsalige, ewelic om verdoemt bin, dat ic twe proven had."

„Van [3]) deser questiën vraechde eens een bisscop, die daer na cardinael wert, den alren geleertsten meyster inder godheit Robertum, die cardinael was ende op sijn dootbedde lach. „Ic seg, nu ic altehant van desen leven scheiden sel, dattet dootlic ende verdoemelic is veel proven te houden, also verre als een genoech is totter noettorft." Dat zelve seide ende screef meyster Peter [4]), cantor in onser vrouwen kerke te Parijs, ende dat

---

1) Lat. Arnoldus.

2) Biënb. hs. A, fol. 27 *d*, en Magn. Spec. Ex. V 18. Van Vloten's Prozast. blz. 291.

3) Biënb. hs. A, fol. 28 *a*, en Magn. Spec. Ex. V 19. Van Vloten's Prozast. blz. 292. In het Latijn leest men: „Super hac eadem quaestione, cum beatae memoriae Iacobus de Vitriaco, tunc quidem Achonensis Episcopus, postea vero Romanae curiae Cardinalis magistrum quondam Theologiae probatissimum Robertum de Chorton, Romani apicis Cardinalem morientem ante primam Damiatae civitatis obsidionem interrogaret, respondit: Dico iam migraturus a vita," enz.

4) Over hem zie men Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 63 noot 1, en Dial. mir. II 33, VIII 69, IX 27, en XII 48. Hij overleed 22 Sept. 1197.

zelve vestichde Guardus [1]), bisscop van Cameric, mit dusdanigen woerden: „Ic en woude niet om al dat gout van Arabiën enen nacht lanc twe proven houden, ende ic nochtant dat zeker waer, dat des morgens die een proven enen bequamen ende weerdigen mensche gegeven soude werden, ende dat om die onsekerheit deses levens.” Toen [2]) „den alren heilichsten paeus Gregorius die negende” eens gevraagd werd, „of hi van volheit sijnre macht dispensieren mocht mitten genen die veel proven houden,” antwoordde hij: „Ic en mach daer niet mede dispensieren dan alleen so veel, dat men den genen die veel proven hebben niet lachtich [3]) en si.”

Evenals Guillaume d'Auvergne, bisschop van Parijs [4]), was ook Thomas een vijand van nepotisme. Er waren er, die „van des cloesters goede vergaderen ontellic gelt, daer si mede copen erve ende goet ende hoger hiliken, dan si geboren sijn. Ende die eerst waren snode huuslude werden gelijc den edelingen. Ende isset, datse der heren bruedere of mage sijn, so doense so veel te koenliker ende te vriliker.” Hoogmoed komt echter voor den val. Een voorbeeld hiervan is het volgende exempel. „Daer [5]) was een knecht, geboren van huusluden, die in een zeer riken cloester had enen oem, die vanden moniken gecoren wert tot enen abt. Die knecht wert van sinen oem geroepen ende dede hem riden, die te voren te voet plach te gaen. Hi wert geset te dienen den abt totter tafelen, daer hi mit allen onbequaem toe was, want hi [6]) anders niet geleert en had dan mit enen crommen halse die ploech te houden, die most mit enen stiven halse den heren die spise voerdragen. Wat meer! Vanden armen rustier wert hi een edel, rijc man. Hi creech dat een huus totten anderen ende cofte die een renten nader ander ende toevoegede den enen acker tot den anderen. Daer na cofte hi dorpe ende erve, ende die te voren was een vanden

---

1) Lat. Guiardus.

2) Lat. narrante fratre Bernardo, quondam poenitentiario Domini Papae, et fratre ordinis Praedicatorum. Deze Bernardus kende Lutgart. Sommige bijzonderheden van haar leven, door hem medegedeeld, werden naderhand in Cantimpré's werk ingelascht, zie Lev. v. S. Lutg. uitgeg. door Van Veerdeghem, III, 1499 aant.

3) Lat. nisi tantum super vexatione detinentium dispensare. De beteekenis is dus: dat men hun geen last of moeite aandoe, het hun niet lastig make. Op grond van deze plaats moet de opmerking, gemaakt in het Mnl. Wdb. IV kol. 21, i. v. lachtich, vervallen. Naast lastich bestond ook lachtich.

4) Zie Etienne de Bourbon, nº. 444.

5) Biënb. hs. A, fol. 25 *b*, en Magn. Spec. Ex. V 15.

6) l. die, of hi, die.

huusluden, die wert een here vanden huusluden. Ten lesten wert hi so zeer verheven, dat hi versmade een wijf te nemen, die van slechten ridderen was, mer hi wert zelve een ridder ende nam een vryëdel wijf. Niet lange hier na, doe hi in deser gloriën was, verloes hi sinen enen voet, dat was die abt, daer hi zeer starkelic op luende ende stont. Die onsalige viel also veel zwaerliker, als hi hoger verheven was, want altehant doe sijn oem, die abt, gestorven was, wert hi versmaet ende verworpen. Hi wert veriaecht van hem allen, ende vanden abt, die sijns oems navolger was, wert hi aengesproken als een berover des cloesters. Hi wert in veel punten verwonnen ende in sinen goede vermynret, mer nochtan soude hi riker gebleven hebben, hadde hem niet veel ongeluckes gebrocht totter armoede, want rechtevoert hier na quam die kuege [1]) onder sijn beeste, ende si storven. Sijn ackere worden onvruchtbaer, ende sijn getymmert vervyel, ende die sijn waren hem ontrouwe ende ondanckbaer, also dat daer nyemant aen twivelen en mocht, hi en quam tot so groter onsalicheit uut den rechtverdigen oerdel Gods, want hi die rijcdom mit onrecht vergadert had. Ten lesten quam die onsalige tot so groten iamer, dat nyemant over hem en ontfermde, ende nyemant hem in cleynen dingen te hulp en quam. Ende wel te rechte, want hi, die bina die mynste was, had hem onweerdelic verheven boven grote lude. Hier om keerde die mensche ten lesten weder in hem zelven ende benediede dat rechtverdige oerdel Godes, dat over hem gecomen was. Hi sende die huusvrouwe mitten kijnderen tot horen ouders. Hi began te arbeiden mit sijns selves handen ende inden zweet sijn broet te eten. Doe dat die moniken sagen, dien sijn oem een goet abt geweest had, quamen si den veroetmoedichden mensche in velen dingen te hulp, ende also began hi allencken overmids sinen arbeide ende overmids die aelmissen weder op te staen, ende in corter tijt creech hi ghenoech nae sinen staet."

Zoo verkeerd als deze abt handelde door zijn neef te bevoordeelen ten koste van het klooster, zoo verkeerd zag Thomas ook een anderen abt handelen, van wien hij „mit scaemten" het volgende vertelt. „Daer [2]) is een zeer groet ende rijc cloester [3]), gelegen inden stichte Attrebanen, wes abt nauwe en bekende

---

1) d. i. veepest, zie Mnl. Wdb. III kol. 1676, i. v. coge.
2) Biënb. hs. A, fol. 11 *d*.
3) Lat. Aquiscinctum.

die eerste letter der geesteliker regule, ende nochtant heeft hi die weerdicheit vanden bisscops hoede verworven mit so groter sommen gelts, dat hi sijn kerke gebrocht heeft in meerre scout dan X dusent pont. Dit is een zeer scandelic ende spottelic dinc."

In Thomas' oogen toch was simonie een groote zonde, en hij stond hierin niet alleen. Ook meester Guiardus [1]), „bisscop tot Cameric," veroordeelde haar. Toen namelijk eens „een vanden meesten prelaten der heiliger kerken" dezen Guiardus „inder stat Lugdunen, daer doe des paeus hof was," vroeg: „Geloefstu, brueder bisscop, dat die overste bisscop symonye doen mach?", antwoordde hij „mit enen kuenen aensicht ende seide: „Heilige vader, ic en geloves niet, mer ic wetet alte zekerlic, dat die paeus quader symonye doen mach, dan ic of yemant in al der werlt. Ende is dattu daer aen twivelste of bi avontueren niet weten en wilste, so wil icket di bewisen beide mitten ouden ende nyën testament." Doe hi dat hoerde, zweech hi altehant, recht of hi inden woerden gegrepen waer, want hi sach, dat die man machtich was te bewisen alle regule der waerheit."

Onomwonden verklaart Thomas zich tegen „cierheit van clederen," welke Augustinus niet betaamde en dus nog veel minder „enigen cloesterman, hoe groet hi oec is." Let men dan ook op de kleederpracht, door sommige abten tentoongespreid, dan verwondert het ons niet, dat Thomas met een gevoel van schaamte [2]) spreekt over een ontmoeting, welke hij eens had. „Mi [3]) quam eens inden wege een abt [4]) te gemoete mit veel peerden ende mit groten gesinde, also dat ic meer geloeft soude hebben, dattet een hertoge of een greve geweest hadde, had ics inden aensichte niet bekent. Hi hadde versmaet die ronde cappe der gemeenre priesters ende hadde aengetogen enen tabbert [5]). Sijn cleder waren van schaerlaken ende gingen nauwe aen dat knye, ende sijn leersen stonden hem zeer slecht aen die been, recht of se daer aen gewassen waren. Ende daer en gebrac anders niet aen, ten scheen te wesen een nye ridder, anders dan hi genen crans opten hoefde en had. Och arm,"

---

1) Biënb. hs. A, fol. 46 *b*.

2) In het Latijn leest men: „Heu iterum cum erubescentia referam gravius, quod vidi."

3) Biënb. hs. A, fol. 12 *a*.

4) Lat. altioris ordinis.

5) Lat. quem Gallici canem dicunt, id est, vlieger. Over dit kleedingstuk en zijn naam zie men Colvenerius' Aant. blz. 10.

roept Thomas uit, „waer was Christus, ons princen, cledinge, doe hi tot Iherusalem quam! Waer was des alren edelsten mans Iohannes Baptisten gordel, dat gemaect was van ruwen haer der camelen! Waer was sinte Benedictus of Hilarius [1]) melote of haren cleet!"

Nog twee kloostergeschiedenissen mogen hier een plaats vinden. De eene verhaalt ons van een abt, die zich te beklagen had over de handelwijze van een zijner meerderen, en toen hij op aarde geen recht kon krijgen, zich beriep op het oordeel Gods, voor wiens gericht hij zijn vijand binnen veertig dagen ontmoette. „Bi [2]) Ludic is een vernaemt cloester, dat in sinte Iacobs eer gesticht is. In dat cloester quam een iongelinc om devociën wil ende nam die oerde aen, ende dit was des doemproefsts zuster of brueder zoen. Doe dat die proefst hoerde, nam hi dat seer onweerdelic ende ontboet hem bi enen clerck, dat hi tot hem quame. Hi versmade dat. Doe vergaderde die doemproefst veel gesellen ende ginc mit gewelde int kloester ende greep den iongen ende toech hem dat heilige habijt uut ende toech weerlike cleder aen. Die abt vanden cloester vergaderde hier om die vorsten ende die beste vander stat ende claechdet den bisscop ende aenriep alle die clercscap om dat grote onrecht. Doe dat die bisscop mit onweerdicheit nauwe horen en woude ende den abt mit harden woerden versprac, viel hi op syn knyen ende seide mit satigen woerden: „O proefst, ic en mach op der eerden genen rechter tegens di hebben, ende daer om aenroep ic tegens di Gode, den oversten rechter, op dat wi beide binnen XL dagen voer sijn gerechte comen ende ontfangen sentencie, nae dat een ygelic van ons verdient heeft." Tot desen woerden lachede die bisscop mit sinen gesinde ende bespottede ende versmade den abt ende dreef en van hem al beschempende. Wat meer! Doe die XLste dach quam, starf die zelve abt, ende doe men die cloecken hoechtidelic over hem lude, sat die proefst inden bade ende vraechde vanden genen die bi hem waren, wat dat waer. Ter stont quam daer een ingaende, ende si vraechden hem, wat dat luden bedude. Hi antwoerde: „Die abt van sinte Iacobs cloester is nu gestorven, ende hi wert so hoechtidelic overludet." Rechtevoert wert die proefst gedenckende,

1) Lat. Hilarionis. Het leven van Sint Hilarion is beschreven door Hieronymus.

2) Biënb. hs. A, fol. 133 *d*; Magn. Spec. Ex. V 89; Bromyard, D 12, 37; Davroultius V, blz. 220, ex. 4, en Wolf: Nied. S. nº. 313. In het Latijn gaat aan het exempel vooraf: „Quid .... nostro fere tempore, secundum quod a fratre ordinis Praedicatorum audivi, in Lotharingia coniuncta Brabantiae factum sit, audiamus."

dat het doe die XLste dach was, dat hi vanden abt gedaecht was voer den oversten rechter. Daer om wert hi zeer verslagen in sinen gemoede ende seide tot sinen knechten ende vrienden: „Besiet geringe, wat ic doen sel. Ic bin doot. Ic moet huden comen voer dat aensicht des oversten rechters, daer mi die abt gedaecht hevet." Sonder merren doe hi hem na desen woerden haestede uut den bade te gaen, starf hi mit verveerliken hulen ende roepen onder den handen der geenre die bi hem waren, ende wert sonder twivel daer gedwongen te antwoerden, daer alle cloecke voersprekers swigen moeten ende geen bede of gelt verlossen en mogen."

Het andere exempel [1]), dat Thomas „oec waerachtelic ghehoert" heeft, vertelt „van enen greve van Hanoniën, die uut sinte Iohans kerke te Valenciën verdriven woude die regulier canoniken ende setten weder in die stede weerlike canonike. Doe appelierde die abt vanden cloester totten oversten rechter. Doe die dach der appellaciën genaecte, began die abt ziec te werden ende bereyde hem mit stadigen gebede totten oversten gerechte, ende die greve ghevoelde oec inder zelver tijt crancheit, ende daer om weeck hi altemale inder zake, want hi ontsach hem te verwachten den dach ende dat oerdel ende die sentencie des oversten rechters."

Onder de priors, die Thomas gekend heeft, was er een, die een toonbeeld was van vlijt, degelijkheid, ernst en kuischheid. „In [2]) sinte Mathijs cloester by Tryer was een monic, genoemt Otto, die XL iaer lanc ende daer en boven inden cloester prior was. Hi was altoes die eerste inden convente van alle getiden. Des nachts stont hi eerst op totter metten. Hi en plach nummermeer nacht of dach inden choer te luenen. Hi en sat of en lach nummermeer, mer hi stont altoes recht op ende arbeide vlitelic sijn herte, sijn lede ende sijn ogen op te bueren totten hemel, ende dat mocht men openbaerlic bewisen in sinen stoel, daer die pulver dichte getreden was. Hi plach selden ende cortelic te spreken. Hi was stadich inden studieren, ende die ander tijt brocht hi toe mit gebede of mit heiligen gedachten. Hi hadde wonderlike sorge voer dat convente, op dat die brueders geen gebreck en leden inder noettorften, ende daer om dwanc hise te coenliker totter bewaringe der regulen. Totten iongen had

---

1) Biënb. hs. A, fol. 134 *c*.

2) Biënb. hs. A, fol. 40 *b*. Latijn, Vidi virum sanctum et bonum, qui de numero emeritorum rectissime dici potest, et potuit quamdiu vixit. Fuit in monasterio, enz.

hi zeer strenge vuericheit ende leerdse goede zeden te hebben ende dwanc se van allen wellusten des vleisches ende van anderen gebreken. Dese volchde sijn convente zes dage lanc mit zeer scarper couden, die hi verborgen hielt thent voer den lesten dage, dat hi starf, ende in dien dage wort hi gedragen int ziechuus. Doe ic dat vernam," zoo gaat Thomas voort, „quam ic mitten aerst hem te vanden, daer hi te bedde lach. Doe hem die aerste sach, mercte hi, dat die oude man van alte groter abstinenciën vermoeyt was ende gecrenct. Daer om geboet hi rechtevoert, datmen den zieken een hoen doden soude, doet nochtan was des lesten goeden dages voer Paeschen. Ende doe die prior rechtevoert sijn aensichte omkeerde ende dat wederseide, seide ic tot hem: „Du en moechste niet sonder perikel dijnre zielen wederseggen den aerste, also verre als hi ghebiet dat naden gescreven recht georloft is te geschien." Doe seide hi mit enen zueten aensicht: „Die wil des Heren geschie mit mi." Ende sonder merren, doe hi dit geseit had, reckede hi uut sijn hande ende sijn voete opten bedde, ende mit opgeslagen ogen gaf hi den geest."

Een andere prior, eveneens een kennis van Thomas, muntte uit door innige vroomheid, waarvoor hij op zeer ongewone wijze beloond werd. „Die [1] stat Zwessen in Galliën was eens lange tijt inden ban, ende die priesters en deden genen godsdienst anders dan stilliken. Hier om op onser liever vrouwen hemelvaertsavont her Ian [2], prior der regulier canoniken van sinte Iohans cloester, dat bider mueren der zelver stat onder den wijngaerde gelegen is, nam mit hem drie canonike, dat zeer devote mans waren, die nu al doot sijn, ende si gingen te samen inden naesten berch der stat, daer wilneer een heremijt gewoent had, ende wouden daer houden die gloriose hoechtijt onser liever vrouwen. Doe die dach began onder te gaen, songen si vesper ende aten water ende broet mit enen soberen monde. Daer na songen si compleet; nader compleet hadden si lange ende ynnige gebede, ende naden gebede rusten si op die blote eerde, want dat was een woeste stede. Ende te hant stonden si vuerichlic op ende songen die metten sympelic ende devotelic, ende doe die prior voer die laudes die negende lexe, alst gewoenlic is, gelesen had, wert daer ter stont gehoert een wonderlic sanc der engelen, ende si songen dat responsorium

1) Biënb. hs. A, fol. 146 *a*; Magn. Spec. Ex. V 95, en Davroultius V, blz. 99, ex. 4.
2) Lat. cognomento Resebas.

„Felix namque" mit alte luden stemmen. Doe dat geëynt was, songen alleen vier engelen vander ontelliker veelheit dat veers ende dat gloria, ende alle die veelheit der engelen antwoerden daer op tot elker tijt die repetissiën, ende nader anderre repetissiën begonnen die engelen dat responsorium weder aen, alset in dien lande van Galliën gewoenlic is, ende songen alle gader dat responsorium voert uut. Doe dat uut was, zwegen die engelen, ende die prior began „Te Deum laudamus" etc., ende so songen si voert uut die metten mitten laudes. Doe die geëynt waren, hoe veel zuchten ende tranen die vier heilige mans storteden van gronde hoers herten inder gedenckenisse des alren zuetsten sanges en is ons niet mogelic te vertellen, mer in hem is vervult dat inden salm gescreven is: „Ende die achterlatinge der gedachten zellen di enen hoechtidigen dach maken." Twe van desen heb ic bekent, als den prior ende Robertum [1]). Der ander namen en conde ic niet geweten."

Overgaande tot de monniken zien wij, dat ook onder hen goeden en slechten werden aangetroffen. In het klooster Vilaer kende Thomas „veel [2]) heiliger mans ende sommige, die daer claer waren inden geest der propheciën ende in myrakel, onder wien wi gesien hebben enen, ghenoemt Wouterus [3]), die daer was een edel man van geboerten, rijc ende leckerlic opgevoet inder werlt ende zeer wel gheleert inder scriften. Nochtan en heb ic nye mensch gesien, die so snode was in sinen eygenen oge ende gewaer oetmoedich, als hi was. Ende ic heb den abt van Vacellen [4]) vanden zelven Wouterus horen vertellen, dat hi van sinen monde zelve had gehoert, dat hi dick enen halven dach of enen helen dach, als hi wat goets docht of sijn gebet dede, in so groter puerheit ende vrede sijns herten was, dat syn gemoede niet mitter alre mynster onlede ende gedachten beroert en wert, ende ic en twivel daer niet aen, dat en waer boven die menschelike cracht."

Thomas heeft veel „manne [5]) gesien, die van groten, heiligen leven waren, welker sommige inden geest bernende waren ende zeer arbeiden om die mynne hoers naesten. Die ander waren verduldich inder bedruckenisse ende arbeiden altoes dat quade

1) Lat. dictum Coquinarium.
2) Biënb. hs. A, fol. 94 *b*.
3) Lat. dictum de Traiecto.
4) Lat. Robertus.
5) Biënb. hs. A, fol. 42 *d*.

mitten goede te overwinnen. Die ander verwachteden den Here in goddienstigen ende heiligen anxte ende baden hem mit stadigen tranen. Die ander waren blide inder hopen, ende in desen tegenwoerdigen leven voersmaecten si die zueticheit des hemelschen vaderlants, ende horen saligen doot verwachten si in iubilaciën. Nochtan is dat zeker, dat nyemant van hem gegloriëert en heeft in sinen verdiensten mer alleen inden Here, ende die voergenoemde bliscap wort hem van Gode ingegeestet ende niet van hoerre vermetelheit aengenomen. Nochtan en is nyemant van hier gescheiden sonder verveernisse der duvelen."

Zij, die zoo leefden, konden vast vertrouwen op Gods hulp. Kwam er al eens schande over het klooster, lang duurde dat niet, dank zij Gods wonderdadige tusschenkomst. „Het [1]) geviel, dat inden cloester van Vacellen een muelen gemaect was, die stroe ende kaf zeer starkelic tewreef ende meel daer van maecte, ende mit zulken meel mit semelen gemenget meste men die verken. Doe die verken vercoft waren in die naeste stat van Cameric, wert daer gevonden, dat die verken hadden bollachtich vleisch ende niet vaste, ende daer quam zwaer scandalisieringe van. Doe dat een zeer heilich monic vanden cloester, genoemt Lambertus [2]), hoerde, sloech hi op sijn ogen ende hande totten hemel ende seide: „O Here God, laet dese muelen nummermeer malen." Ende sonder merren, doe hi dat geseit had, viel alle dat tymmer der muelen, ende mitten myrakel worden die sympel brueders ende monike verlost van dier scande."

Veel kloosterlingen waren onbetrouwbaar en leugenachtig, wat in de oogen van Thomas een groot kwaad was, want, zegt hij, „waert den weerliken luden somtijt georloft te liegen, dat si verre, nochtan en isset in geenre zake of in genen tiden georloft geesteliken ende cloesterlude, die geloft hebben te houden volcomenheit ende heilicheit des levens." Onmiddellijk hierop volgt dan: „Ic [3]) bin gedachtich, dat ic gehoert heb van enen alte sympelen leken in Cameric. Sommige geestelike mans loveden hem dick, ende si en hieldens niet. Ende doe hi niet en sach, hoe hise anders onsculdigen mocht, seide hi: „Dese liegen mi alle dage ende en houden niet, dat si loven, mer ic gelove, dat si liegen mit des abts orlof." Ende dat wort doer hem [4])

---

1) Biënb. hs. A, fol. 93 *b*. Lat. nostro tempore.
2) Lat. cognomento Pater noster.
3) Biënb. hs. A, fol. 94 *d*.
4) l. daer hent tot huden toe, Lat. usque hodie illuc.

tot huden toe gehouden voer een sproke. Wanneer daer een geestelic mensch schijnt myn waer te seggen, so seit men: „Het is goet dinc: hi lieget mit des abts orlof."

Erger wordt het, wanneer niet de leugen maar onkuischheid het klooster binnenkomt. Krachtig dient daartegen te worden gestreden, en Thomas acht het een der eerste plichten van prelaten en priors er voor te zorgen, „dat, als men suspicie hevet vander wanderinge sommiger brueders, die die overste bedriegen mit cloecheiden, dat die besloten werden inden cloester ende vlitelic vanden anderen bewaert werden. Ende isset, datmen also die waerheit niet vernemen en can, so sellen die brueder, die meest geestelijc sijn, mit vueriger mynnen ontsteken werden [1]), datmen mit menscheliken vlijt niet ondervinden en can." Een exempel bevestigt dat. „Ic [2]) heb gesien enen brueder inder regulier oirde, daer die overste quaet vermoeden van had, dat hi onzuver was, nochtan verberchde hi dat mit groter cloecheit, also datment in genen dingen vernemen en conde. Doe was daer een vanden convente, die sach een visioen van hem ende van enen anderen, daer men goet vermoeden op had [3]). Doe hi dat den abt vertellede, antwoerde die abt mit droefheit, dat se hoer leven eynden souden in onsuverheit. Ende wi sagen cort daer na, dat dat vervult wert, want beide worden si ontruchtiget ende uut den cloester geworpen, mer die eerst eerste, ende die ander cort daer nae."

Schandelijk was het gedrag van twee oude monniken, die ten tijde van Thomas in Frankrijk leefden, en vreeselijk was hun straf. Beiden waren zij „van [4]) horen kijntschen iaren in geliker onsalicheit ende sonden opgevoet. Dese verleiden alle dage veel ionge moniken ende togense tot hoerre gulsicheit ende onreynicheit ende plagen alleen te werscapen, te lachen, te singen ende vrolic te wesen ende deden achterclap vanden sympelen ende onnoselen bruederen. Doe dat convente van hoerre onsedicheit alle dage zeer beswaert wert, ende nyemant en was, die se corrigierde, sachet die Here ende wert verwect

---

1) Lat. ut divino adiutorio fiat quod enz.

2) Biënb. hs. A, fol. 95 *b*.

3) Wat de broeder zag, wordt in de andere vertaling (Biënb. hs. G, fol. 41 *c*) wèl meegedeeld. Hij zag nl. de beide broeders „inden cloister staen, ende sie worden thans verwandelt in bomen, als duck inden dromen pleech te gescien, ende die bomen vielen ter eerden, ende die uterste sterte vanden bomen worden mitter vrouwelike scemelheit gebonden."

4) Biënb. hs. A, fol. 68 *c*, en Magn. Spec. Ex. V 38.

tot toernicheit, want die Here en lidet niet lange, dat die verstoringe goeder cloesterlude ongewroken blive. Het geviel op enen avont, dat, doe si na hoerre gewoenten werscapen wouden ende nauwe die spise totten monde ghebrocht en hadden, ende si den vierden of den vijften bete in die hant hadden, worgede die een oude vanden tween haestelic ende verkeerde die ogen ende starf. Alle die ander, die daer mede saten, worden daer van verveert ende stonden op ende lieten dat eten staen. Niet lange daer nae geschiedet, dat die ander oude, die daer noch te lyve gebleven was, en wert niet verbetert van sijns gesellen wrake, al was hi eerst een wijl tijts daer van verveert [1]), ende hi nam weder aen kuenheit ende sat totter tafelen ende at. Ende doe hi vervult was mit ommanyerliken eten ende drincken, wert hi al onsinnich te bedde gedragen ende starf als een onredelic beest. Van desen verveerliken exempel worden alle die ander verveert ende corrigierden ende beterden hoer leven ende zeden ende bewaerden voert aen zeer strengelic dat gemeen leven ende die gemeen spise."

Een blik op de slechte verhouding tusschen sommige monniken en hun abt geeft het volgende exempel. „Bi [2]) Paveyen, die edel stat van Lumberdiën, in sinte Peters cloester, dat buten der stat mueren gelegen is, daer des alren gloriosten Augustinus lichaem mit den edelen Philosophus ende kerstenen martelaer Boëcius rustet inder kerken, die genoemt is den gulden hemel, daer doden die moniken horen abt zeer wredelic inder tijt, doe Innocencius die derde paeus was. Ende om dier zaken wil worden si uutverdreven, al si verdient hadden, ende regulier canoniken worden weder in hoer stede geset."

Op een andere plaats spreekt Thomas van den haat „tusschen den verkeerden leken ende den priesteren." Veel voorbeelden kent hij daarvan, en, zegt hij, „op [3]) datmen inden cloesteren dusdanige boesheit scuwe, so wil ic vertellen, wat daer geschiet is in enen cloester by Galliën bi onsen tiden. Die conversen ende die lekebrueders tymmerden enen groten, hogen dormpter tot hoerre behoef. Doe dat die moniken sagen, wouden si anter van nydicheit of van noetsaken tymmeren enen hogeren dormpter. Hier om, doe der moniken dompter bestaen was

---

1) „alsoet een verken doet als een ander verken geslagen wort," leest men in hs. G, fol. 32 *c*, in overeenstemming met het Latijn.

2) Biënb. hs. A, fol. 32 *c*.

3) Biënb. hs. A, fol. 50 *a*.

ende den fondament vanden mueren geleit was, nament die conversen zeer zwaerlic, dat der moniken tymmer hoer getymmert bovengaen soude, ende sloegen den wercmeyster inden werc doot. Wat meer! Ic scame mi te seggen, hoe veel daer van quam, ende ten lesten quam het so verre, dat uut ordinancie der oversten die weerlike princen quamen mit starker hant ende vengen die geen die hantdadich waren des dootslages, ende lietense pinigen ende verstroeyen."

Met het oog op de misbruiken en verkeerdheden, welke de kerk en de kloosters waren binnengeslopen, is het verklaarbaar dat veel leeken de geestelijkheid vijandig gezind waren. Zij wachtten slechts op een gelegenheid om aan hun haat uiting te geven en vonden die in den opstand der Pastorellen [1]), waaraan zij ijverig deelnamen. Bij het kruisleger der herders, aangevoerd door een zekeren Jacob, had zich echter allerlei geboefte aangesloten, zoodat het niets dan een groote rooversbende geworden was, die, niemand en niets ontziende, plunderend en verwoestend Vlaanderen en geheel Frankrijk doortrok en ten slotte, zoo wij Thomas mogen geloven, de leeken voor hun steun, den Pastorellen verleend, nog met ondank beloonde. „Wi [2]) sagen oec int iaer ons Heren MCC ende XLI, dat uut wonderliker ende ongehoerder wreetheit der prelaten [3]) veel lude uut menigerhande lande vergadert worden ende onder den teiken des cruces overmids sommige bose mans tot zulker quaetheit gebrocht worden, dat se in velen landen [4]) begonnen aen te gaen ende te verderven die dorpe, stede ende volc, also zeer datse dat oec doen wouden den alre schoensten steden van Parijs ende Aurelianen ende sloegen daer veel clercken doot. Ende sich een wonderlike ende grote boesheit. Dat leke volc was den bosen menschen gunstich van hate der clercscap, ende si souden noch veel meer quades gedaen hebben, hadden se die leken mit den clercken te samen niet vervolcht. Ende dese quade lude sijn overmids die hulpe Gods in menigerhande steden ende pinen geringe vergaen."

Hoewel niet tot een orde behoorend moeten toch hier eenige personen besproken worden, die door hun heilig en vroom leven

1) Zie Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 51, en Meyerus in zijn Annal. Flandr. op het jaar 1251.

2) Biënb. hs. A, fol. 49 *b*. Lat. Vidimus et nuper, anno ab incarnatione Domini MCCLI.

3) Lat. pastorum.

4) Lat. in multis partibus Galliae.

velen tot voorbeeld waren, zooals Jakelina[1]), die wij reeds leerden kennen als een zeer kuische jonkvrouw. Nadat zij haar broeder, die haar wilde doen huwen, ontvlucht was, en zij loopende „over dat meer gegaen was, quam si in Grieken ende diende daer in manscledereren enen zeer heiligen, ouden heremijt, die daer woende inden alren woesten bossche in Grieken, op dat si van hem volcomelic mochte leren die manyer eens geesteliken levens. Daer nae ontvruchte si die bedriechnisse ende scalcheit des viants, dat hi melden soude, dat si een vrouwenaem waer, want si mercte, dat die heremijt meer liefte tot hoer had, dan hi plach. Hier om vloech si van hem ende quam bi dat meer inder woestinen, die bi Ceciliën gelegen is, ende daer overmids hulp eens gelovigen mans tymmerde si een cleyn hutken op enen boem, ende daer scuulde si IX iaer lanc, ende die zelve man brocht hoer daer spise, also dat si nummermeer en behoefde om spise of te stighen. Dese ioffer wert daer na inden geest gedwongen, dat si quam te Romen, ende mit wreder ende koenre vermanynge strafte si den paeus Innocencium die derde mit al den clercscap ende volc der stat. Dit was alte lange hoer spise: driewerf in die weke at si broet ende water, daer mit allen anders niet toe en was. Si sliep op der bloter eerden, ende dat hoeft lach gelijc den voeten."

Dit alles wordt in de schaduw gesteld door hetgeen een andere vrouw zich getroostte tot voorbereiding voor den hemel. „Ic[2]) heb in Brabant bekent een vrouwenaem van zeer heiligen leven." Deze „was besloten in een cleyn huusken van steen. Si droech een yseren panser naest horen live, ende op den panser had si een haren cleet van borstelen, dat hoer doert panser zeer scarpelic stac. Op die alre hartste, scarpste steen plach si[3]) mit blooten voeten te rusten, ende si en at niet dan driewerf in die weke een weynich broets, dat mit logen ende mit asschen gemenget was, ende dat atse mit maten ende mit gewichte. Deser vrouwen waren veel menschen in horen gebede bevolen, ende die offerdese alle dage oetmoedelic den Here, op dat hise overmids sijnre goedertierenheit beschermen woude van allen wederstoet. Ende hoer een myrakel, dat alte zeer te verwonderen is, als si mi zelve geseit heeft. Inder tijt, wanneer si badt voer alle die geen die hoer bevolen waren, so gevoeldese

1) Biënb. hs. A, fol. 112 *d*; Magn. Spec. Ex. V 65, en Gnotosolitos, 9 I 12, 13.
2) Biënb. hs. A, fol. 34 *c*.
3) Lat. indiscretis temporibus.

merkelic gebrec der cracht of der graciën, recht of se lichaemlike pijn in sommigen leden hoers lichaems gevoelt had, ende daer om heb ic zekerlic bekent, dat veel menschen overmids horen gebede verlost sijn van allen becoringen, perike[le]n ende wederstoet."

Ook kent Thomas „enen [1]) persoen in Brabant, die noch inden vleisch levet, wes wanderinge ende leven ic XXX iaer lanc wel bekent heb. Ende die geen die mitter personen LX iaer mede omgegaen hebben, hebben mi alte waerachtelic van hoer getuget, dat si nye gemerct en hebben in horen werken of woerden enich dinc, dat van enigen menschen geordelt mocht werden ten mynsten dagelixe sonde te wesen. Hoer zeden, ganc ende woerde sijn so wel gescict, so claer ende so engels, datmen die manyer hoers levens geloven mach boven den menschen te wesen. Hoer aensicht is van so groter rijpheit, gloriën ende graciën, dat al der geenre aensicht, diese sagen, mit groter verwondernisse ende ontsichlicheit tot hoer gekeert worden."

Aan een andere jonkvrouw werd vervuld hetgeen Jezus gezegd had [2]): „Isset, dat u die zoen vriet, so selt ghi waerlic vri wesen." „Bi [3]) onsen tiden was in Duutschlant een zeer heilige ioffer, als een brueder vander Prediker oerde heeft gesien ende mi heeft vertelt, die mit genen dueren of sloten ende mit allen mit genen banden gehouden en mocht werden, mer rechtevoert als si vanden geest beweget [wert], so berste si uut als een pijl uut enen boge; also tebrac si alle slote ende bande ende voer doer die lucht als een vogel, daervan is gescreven [4]): Waer die geest des Heren is, daer is vriheit." Ende dat grote myrakel is veel menschen kundich, dat si [5]) zelve heilige vrouwe dic uutginc op den kamp ende riep tot hoer die wilde vogele, van wat kunne si oec waren, dat veel menschen aensagen, ende sat midden onder die vogelen, recht als een henne onder haer kukenen, ende streec elken vogel mitter hant ende custen."

Na Jolenda gedenkt Thomas de zuster van Lodewijk den Heilige, prinses Isabella. „Wi [6]) hebben gesien een ander ioncfrou, die wi myn rechtverdelic lest setten. Si was dochter des conyncs van Vrancrijc, Lodewicus genoemt, ende zuster des

---

1) Biënb. hs. A, fol. 86 *d*.
2) Joh. 8 vs. 36.
3) Biënb. hs. A, fol. 131 *d*. In al haar daden gelijkt deze jonkvrouw zeer veel op S. Christina.
4) 2 Cor. 3 vs. 17.
5) l. die.
6) Biënb. hs. A, fol. 114 *a*.

devoten conynges Lodewicus, die nu inder tijt salichlic regniert. Dese ioffer was geloeft Conradus, des keysers zoen [1]) van Romen, ende si vercoes sonder man inder iofferscap te bliven. Si was alleen becommert mit Gode ende gaf hoer so zeer tot den scouwenden leven, dat si mit allen geen sorge in verganclíken dingen en scheen te hebben."

Drie exempelen, waarin het motief der „entrückung" voorkomt, dat wij ook in het hoofdstuk over den duivel hebben leeren kennen, vinden hier nog een plaats. Met het eerste wil Thomas bewijzen, „hoe heilich ende hoe verdienlic dattet is alle dage misse te horen, of ten mynsten als ment wel bibrengen mach" [2]). In het tweede wordt een vroom man beloond voor zijn vurig verlangen naar de heilige plaatsen, waar Jezus gewandeld had, en in het derde, dat een ongunstig licht werpt op de „clercscap", is het niet een engel, maar God zelf, die door „entrückung" een meester aan zijn vervolgers onttrekt.

„Een [3]) priester uut Denemarken, Andreas genoemt, wanderde mit sinen lantsluden pelgrymaedse tot den heiligen grave, als ic zeer waerachtelic gehoert hebbe van enen goeden, heiligen brueder der Prediker oirde, die mitten zelven priester van

---

1) Lat. Frederici.

2) Dit herinnert ons aan den raad door een ridder aan zijn zoon gegeven: „daz du niemer tag ône messe solt gesîn sô du es getuon maht," Pfeiffer: Predigtmärlein, n°. 31. Vergelijk Scala celi, fol. 187v; Kaufmann in de Ann. d. h. Ver. 1888, blz. 36 noot 2, en Biënb. hs. K, fol. 156 *d*.

3) Biënb. hs. A, fol. 144 *b*. Lat. Sacerdos quidam de Dacia, Ioannes nomine, de villa quae dicitur Sclavelos. Zelfstandig vertaald leest men het exempel in „De leere (ladder) der Salicheit," hs. Weenen 7967, fol. 72 v. In hoofdzaak komt dit exempel overeen met Dial. mir. X 2: De Winando qui infra unam horam ab Jerusalem translatus est in Dioecesim Leodiensem. Nauwkeurig geeft Caesarius op, waar Winandus woonde en wie hij was. „In Dioecesi Leodiensi villa quae Elzelo dicitur, laicus quidam habitabat religiosus nomine Winandus, matris monachi nostri Winandi, a quo nomen traxit, avunculus." Ter vergelijking met Thomas volgt hier het slot, zooals Caesarius dat geeft. Nadat de engel Winandus bij diens woonplaats heeft afgezet, spreekt hij hem aldus toe: „Quia Christum honorasti, idcirco missus sum ut te reducerem. Ecce domus tua, vade et enarra mirabilia eius quae circa te gesta sunt. Quem cum noti eius vidissent, dixissentque, ubi sunt socii tui? respondit: Hodie fui in Jerusalem, et reliquerunt me heri ibidem, praecedentes me. Et non crediderunt ei, dicentes: Senex iste delirat. Qui statim concivium subsannationes declinans, cum pecunia quae ei supererat ex gratia coelestis convectoris, limina beati Jacobi Apostoli petivit, et antequam socii eius redirent, ipse rediit. Duplici igitur testimonio glorificatus, peregrinorum videlicet quod in Pascha in Jerusalem sit relictus, et concivium quod die sequenti in Elzelo sit visus, ab utrisque magnificatus est Dominus, tanta mirabilia ubique divulgantes." De Novicius herinnert bij dit verhaal aan Gerardus de Holenbach, die in een oogenblik door den duivel van Indië naar huis werd teruggebracht (Dial. mir. VIII 59), en aan Elia (2 Kon. 2 vs. 11).

Parijs ginc. Doe si over dat meer gevaren waren, quamen si op den heiligen Paeschavont te Iherusalem, ende vroemorgens wouden si weder heentrecken. Doe seide die priester: „Het is nu die alre heilichste dach van Paeschen, ende dit is die stede der verrisenisse ons Heren. Hoert eerst misse, ende ontfanget dat heilige sacrament, ende daer nae selwi heentrecken." Doe sijt hem alle weigerden ende heentogen, bleef die priester inder stat, ende doe hi misse had gedaen, de hi sijn maeltijt ende began den anderen alleen na te volgen. Doe quam hem een aen, die op enen peerde sat, die hem vraechde: „Wat isset, dattu, priester ende pelgrym, alleen wanderste?" Hi vertelde hem wat daer geschiet was, ende seide: „Om dese zake bin ic van mynen gezellen gelaten ende alleen gebleven." Doe seide die rider: „Sit achter mi op." Doe hi so achter hem sat, wert hi ontslapende, ende biden avont, doe hi ontwakede ende omsach, waer hi was, seide sijn leidsman tot hem: „Bekenste dese stede niet?" Doe en konde hi van alte groten anxte nauwe antwoerden ende seide: „Mijn here, mi dunct, dat dese kerc, die voer ons staet, mijn kerc is, ende dit naeste huus isset, daer ic in plege te woenen." Doe seide hem sijn leidsman: „Di dunct wel te rechte. Glorificier Christum, wes sacrament du geëert hebste, ende om wes willen du di niet ontsien en hebste in vreemden lande alleen te bliven." Doe dit die engel geseit had, verscheen hi ter stont. Die priester vertelde al sinen volc die godlike wondere, ende mit sinen gesellen, die lange na hem quamen, betugede hi wat mit hem geschiet was."

Thomas veronderstelt bij sommigen twijfel daaraan, „hoet mogelic waer, dat hi binnen so corter tijt inden zwaren lichaem over so langen recke des meers ende des lants reysen mochte." Hij brengt daarom in herinnering „dat openbaer exempel des propheten Abbacuc [1]), die in eenre corter ure van Iudeën gevoert wert tot Babiloniën", en vertelt dan „een gelijc myrakel, dat bi onsen tiden", zooals hij zegt, „geschiet is in Brabant, daer nyemant aen twivelen en machte, die den man bekende, dient geschiede."

„Int [2]) iair ons Heren MCC ende XIII, doe men bina in allen landen dat cruus predicte, die totten heiligen grave was, [was] in Brabant (was) een man van groter heilicheit, die langhe tijt begeert had die stede te zien, daer die heilige voeten Christi

1) Colvenerius (blz. 402) verwijst hier naar Dan. 14.
2) Biënb. hs. A, fol. 144 *d*.

gestaen hadden, mer hi ontsach hem overmids den lichaemliken arbeit des weges gehindert te werden vander godliker scouwinge. Doe hi in sinen gebede was op sinte Peters avont ten banden [1]) in eenre beslotenre camer, was die engel Gods bi hem, want het was nacht, ende seide tot hem: „Die Here heeft aengesien dijn grote begeerte, dattu geern zien soutste dat heilige lant, ende nu bin ic daer om tot di gesent, dat dijn begeerte vervult worde." Doe dit die engel geseit hadde, greep hi den man ende voerden in eenre nacht tot allen steden des heiligen lants, die die pelgryms te versueken plegen, ende voerden inder zelver nacht weder te huus. Ende die man docht, dat die nacht claerre ende luchtiger was dan enich dach, also dat hi alle die steden van Vrancrijc, van Burgundiën, van Lomberdiën, Tuscaniën ende die steden des heiligen lants ende die gedaente ende gelegentheit zeer properlic vertelde den genen die die voergenoemde lande bekenden [2]). Daer na geschiedet, dat hi uut toehardinge sommiger ynniger manne, die hi des niet weigeren en mochte, mit hem dat cruus ontfenc ende hoer leidsman wert totten heiligen lande, ende hi toende hem allen openbaerlic, in dien dat hi die weghe wees, dat die bode Gods, die hem geleit had, geen sins logenachtich mer waerachtich geweest had. Doe die heilige man weder thuus quam, sach hi, dat sijn lantslude hem in eren begonnen te hebben, ende daer om toech hi uut sinen lande, daer hi geboren was, dat der natueren zuete is, ende in vreemden lande bleef hi heilichlic levende thent tot den eynde sijns levens toe."

„Uut desen myrakel coemt," merkt Thomas terecht op, „een swaer vrage", en dat is deze, „hoe dese heilige man in so corten visioen inder gedenckenisse onthouden mochte ende daer na anderen luden wisen so menigerhande wege". Zijn antwoord op deze vraag is: „Die starke [3]) hebben seker tide, dat si heen-

---

1) Lat. ad vincula.

2) Even duidelijk stond Everhardus van Ambula (Dial. mir. V 37) voor den geest, wat hij op zijn tocht met den duivel gezien had. „Quicquid enim viderat Romae et in Hierosolyma, in Lombardia et in Alemannia, tam in locis quam in personis plenius utique vidit, melius visa cognoscere et retinere potuit, quam si oculis corporeis illa prospexisset. Structuram urbis Romae, nec non et effigiem domini Innocentii tunc Papae, Cardinalium et ecclesiarum, et in partibus Hierosolymitanis formam Sephadini et exercitus eius, similiter montes, flumina, castra universaque loca per quae transierat, tam proprie in suis formis atque nominibus expressit, ut hi qui oculis corporeis illa viderant, quid contradicerent, non invenirent." Vgl. Kaufmann: Th. v. Ch. blz. 104, en Kaufmann: Caes. v. H. blz. 133—135.

3) Lat. ciconiae. Voor het Mnl. vergelijke men Teuth. „storc of oidver, ciconia"; Sp. d. S. 1010; D. *Storch*.

vliegen, ende si hebben alte langen wech vander stat des lants van Galliën ende van Duutschen lande. Ende wie heeft se geleert over so langen wech weder te keren tot horen naesten [1]) anders dan die cloecheit der natueren. Hier om dat die natuer vermach, dat vermach oec God der natueren ende voerwaer veel meer."

In het derde exempel vertelt Thomas, dat er, zooals hij hoorde, kort voor zijn tijd „inden [2]) stichte van Ludic was een meyster van enen alte heiligen leven ende daer began een werc vander heiliger scrift, ende die clercscap hinderde hem mit alte zwaerre vervolginge. Daer om wert hi ten lesten uut den godliken wille overgevoert in een enige stede, ende daer openbaerde hem sinte Pauwel ende brochte hem sijn noettorft, ende so volbrochte hi dat begonnen werc in dier stede."

Werd het bijwonen van de mis door God op bijzondere wijze beloond, niet minder eigenaardig — Thomas spreekt zelf van een „wonderlic myrakel" — was het stoffelijke blijk van tevredenheid, dat God een armen maaier gaf voor de nauwgezetheid, waarmede deze, zonder te letten op het geldelijke nadeel, dat hij daardoor lijden zou, tot beschaming voor velen zijn godsdienstplichten vervulde. „Vanden Prediker brueders, die dat bekent hebben vanden personen, dien dat geschiede," heeft Thomas het exempel gehoord. „In [3]) Duutschlant was een ridder, die gehuert had meyers om gras te meyen. Doe si meyden op enen heiligen avont, ende doe men inden dorp vesper lude, doe seide die een maeyer tot sinen gesellen: „Laet ons gaen vanden werke, want men ludet vesper." Mer doe si des niet doen en wouden ende hem meer mit woerden bescaemden, liet hi rechtevoert dat werc ende ginc te vesper. Des derden dages quam hi weder mitten anderen totten werke ende sach, dat die ander verre voergingen, ende hi alleen na meyen moste, ende daerom wert hi van hem allen bespot. Nochtan verdroech hi verduldelic hoerre alre lachen ende bespotten, mer so vroe als hi die hant uutstac ende meyen woude, vant hi voer hem aenden grase hangende enen wonderliken ende groten, onbekenden

---

1) l. nesten, Lat. ad nidos. De afschrijver begreep „starke" niet, maar dacht aan „sterke," vandaar de verandering van „nesten" in „naesten", waardoor de geheele zin onverstaanbaar wordt.

2) Biënb. hs. A, fol. 153 *d*.

3) Biënb. hs. A, fol. 182 *a*; Magn. Spec. Ex. V 117; Exp, mell. fol. 81 *d*; Wolf: Nied. S. n°. 300, en Pauli n°. 391, waar ook verwezen wordt naar Promtuar. F 2, en Hondorff, 100.

gulden pennync. Hier om viel hi op sijn knyen ende benedide den Here mit tranen. Doe hi riep, liepen sijn gesellen daer toe, ende die ridder, die dier hoeymaet here was, liep daer oec toe, ende si sagen altesamen dat godlike myrakel. Die ridder was geleert ende las, dat opten pennync in des lants tael nae onser bedudinge aldus gescreven was: „Die hant Gods hevet mi gemaect ende heeft mi tot eenre gaven gesent den armen, die daer niet en brac die vier des heiligen dages." Dese pennync cofte des ridders wijf vanden armen binae voer een marc ende toenden daer nae veel luden tot eenre bewisinge des myrakels."

Naar aanleiding van dit exempel zegt Wolf [1]): „Dass die letztere (nl. die münze) an der *grasstoppel* hängt, scheint sie mir gerade als elbengabe zu bezeichnen. Sie ist der dank dafür, dass der mann an dem tag nicht weiter mähte, denn ihnen ist das weiden der heerden verhasst, wie die irischen elfenmärchen lehren." Hiertegenover merkt Kaufmann [2]) op: „Wenn es auch richtig ist, dasz Elben und Zwergen neben dem Glockengeläute auch das Reuten der Wälder, der Ackerbau und andere ländliche Beschäftigungen verhaszt sind, so scheint mir doch obige Deutung Wolfs etwas gesucht zu sein."

En hiermede eindigen wij de lange reeks exempelen, waarin Thomas zooveel bijdragen geleverd heeft tot de kennis van het godsdienstig leven en denken in de eerste helft der dertiende eeuw. Vóór wij echter ook dit hoofdstuk besluiten, moet ons de opmerking van het hart, dat Thomas wel wat al te uitvoerig in zijn mededeelingen is. Zonder schade had hij een aantal exempelen kunnen weglaten. Vooral dit laatste hoofdstuk bevat er veel, die van zeer weinig belang zijn: veel nieuws zal men er niet uit leeren. Daarbij maakt Thomas zijn verhalen soms langer dan noodig is. Allerlei bijzonderheden leiden dikwijls de aandacht af van de hoofdzaak, en daardoor vergt hij in menig verhaal te veel van het geduld van zijn lezers. Zouden wij van onzen kant geneigd zijn het bovendien te betreuren, dat hij zoo weinig novellen heeft opgenomen, men vergete niet, dat zijn publiek juist belang stelde in hetgeen ook Thomas het belangrijkste achtte. Hij was geheel een kind van zijn tijd, getuige de groote populariteit van het „Bonum Universale de Apibus", een der hoofdbronnen van de Middelnederlandsche exempelen.

---

1) Beitr. II 242.
2) Thom. v. Ch. blz. 111.

ELFDE HOOFDSTUK.

DE HANDSCHRIFTEN EN DE BEIDE DRUKKEN.

a. *Beschrijving der Handschriften.*

A. Hs. A, Kon. Bibl. 75 E 14, bevat 222 bladen papier (met potlood genummerd tot fol. 219), beschreven tot fol. 219 *b*. Het is verdeeld in 27 katernen, elk van 8 bladen, terwijl de laatste katern, de 28ste, 6 bladen telt. De lengte van het hs. is 287 mM., de breedte 201 mM. Elke bladzijde is verdeeld in 2 kolommen, hoog 198 mM., tellende 32—36 regels. Het is geschreven in of bij Utrecht. Jaartal 1458. Band-Lelong.

Inhoud. Fol. 1 *a*—fol. 3 *a*, Lijst der hoofdstukken. Fol. 3 *a*, Proloog. Fol. 3 *d*—fol. 39 *d*, Boek I. Fol. 39 *d*—fol. 219 *a*, Boek II.

Fol. 219 *a*. „Hier eyndet dat boec der byen, dat begonnen wert over te setten int gulden iair [1]) op S. Matheus avont (20 Sept.) ende geeyndet wert op onser liever vrouwen avont annunciacio" (24 Maart).

„Item wi bidden, die dit boec overgeset hebben, dat alle die geen die dit lesen of horen lesen voer ons lesen willen onser liever vrouwen kransken" [2]).

Fol. 219 *b*. „Dit boec is gescreven int iaer ons Heren MCCCC ende LVIII ende wert geeyndet op der XIM maechden avont. Deo gracias. Een Ave Maria van mynnen om Gods wil voer die onnutte schrijfster [3]). Dat zuverlike werck van desen byen moet

1) Nl. in 1450, zie H. Grotefend: Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, Hannover 1891, I 102 i. v. Jubeljahr.

2) Zie hs. D.

3) Dezelfde, die hs. D geschreven heeft. De Vooys had dit reeds opgemerkt, zie zijn dissertatie, blz. 33 noot 2.

ons allen verbliden mitter genaden Gods van binnen ende geve ons te verwinnen alle die gebreken, die tegens die goede punten van desen byen spreken, ende maec ons mit sijnre genaden starc hier inder tijt ende geve ons sijn glorie inder ewicheit."

Verborgen onder een opgeplakt stuk papier staat: „J. Kaldekerck heeft dit boeck gecocht die 16 Maii anno domini 1641."

Het hs. heeft ook toebehoord aan Mr. A. Bogaers, wiens handteekening voorkomt op het schutblad tegenover fol. 1, waar men ook een potloodaanteekening vindt, vermeldende, dat het hs. voor *f* 10 gekocht is in auctie Enschedé, Dec. 1867 (catal. n°. 490).

Het hs. is zeer goed bewaard, mooi, regelmatig geschreven, maar zeer eenvoudig versierd: roode hoofdletters bij het begin van elk capittel; letters in meer kleuren (blauw, rood, paars) op fol. 3 *a*, 3 *d* en 39 *d*. Veel letters zijn met rooden inkt doorstreept; het begin der capittelen is rood onderstreept, evenals veel eigennamen en Latijnsche citaten. De capittelen zijn rood genummerd; hier en daar is geschreven met rooden inkt (zie o. a. cap. 1—8), en het woord „exempel" is steeds rood. De watermerken zijn: 1. de p met daarboven het klaverblad [1], 2. het anker met het kruis [2].

B. Hs. B, [3]) Kon. Bibl. 73 E 26, 264 bladen papier, door den schrijver genummerd tot fol. 260 (fol. 107 is niet genummerd; het Biënboec is afzonderlijk genummerd: de latere nummering met potlood loopt door), en beschreven tot fol. 260 *d*; 22 katernen van 12 bladen (fol. 109 is tusschengevoegd; het laatste blad is er uit gescheurd). Lengte 293 mM., breedte 215 m M.; 2 kol., hoog 193 mM.; regelaantal 43—45. Dialect als van hs. A. Jaartal 1469. Oude leeren band, waarvan de koperen sloten zijn afgebroken.

Inhoud. Fol. 1 *a*—fol. 106 *d*, Tafel van den kersten gelove ende der ewen, geschreven door Dirc van Delf [4], 57 capittelen.

Fol. 106 *d*. „Dit is dat testament..., daer ic dat eerste deel als een wynterstuck van desen boec wil mede eynden. Dit

1) Zie J. H. de Stoppelaar: Het papier in de Nederlanden gedurende de Middeleeuwen, inzonderheid in Zeeland (Archief. Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen, dl. II), Plaat XII, n°. 11, en blz. 70—74.

2) Zie De Stoppelaar, Plaat VII, n°. 10, 12, 14, en blz. 55—57.

3) Dit, of het volgende, hs. bedoelt Te Winkel: Gesch. d. Ned. Lettk. I 565. Ook Moll (De Boekerij enz., blz. 56) noemt het.

4) Zie Tinbergen, blz. 108—121.

boeck is gescreven int jaer MCCCC ende LXIX op S. Anthonysdach."

Fol. 107 *a*—fol. 107 *d*, Lijst der hoofdstukken, zeer verkort. Proloog ontbreekt. Inhoud overigens als van hs. A.

Fol. 260 *d*. „Iste liber apum scriptus et finitus est per manus Allardi Reyneri oriundi de Akersloet Anno domini M°CCCC°LXIX° mensis Junii die XX."

„Dit boeck der byen is gescreven van Allart Reynersz. int iaer ons Heren dusent vierhondert ende neghen ende tsestich in die maent van Junio opten twintichsten dach. God si geloeft."

„Dit boec toebehoert Agnies Stevens dochter ende Rikelant Stevens dochter Beghinen des groten Beghijnhoves bynnen Haerlem. Ende hoer beyder uutterste wille is dat sinte Aechten convent des hoves verscreven sel hebben dit tegenwoerdich boeck in een testament nae hoerre beyder doot ende begheren, dat die Beghinen des convents voorscreven voer hem bidden om die mynne Gods."

„Int iaer ons Heren MCCCC ende LXXVII op sinte Gallen dach starf Agnies Stevens dochter voorscreven, wes ziel moet rusten in vrede."

„Int iaer ons Heren MCCCC ende LXXXV opten sevenden dach in April starf Rikelant Stevens dochter voorscreven, wes ziel moet rusten in vreden Amen ende was doe opten goeden Vridach" (andere hand).

„Dit boeck hoort toe Maritgen van Craenhals gecoft int iaer ons Heeren 1612."

Later behoorde dit hs. tot de collectie J. Visser, n°. 251. Het is onregelmatig geschreven. Roode en blauwe hoofdletters bij het begin der capittelen. Versierde letters (blauw, rood, groen, geel) op fol. 1 *a*, 2 *b*, 108 *a*, 136 *a*.

Watermerken: 1. de ossekop met de ster [1]), 2. de p met het klaverblad, als in hs. A.

C. Hs. C, Kon. Bibl, 78 I 63, 202 bladen papier, door den schrijver genummerd tot fol. 193 (fol. 178, lees 177 enz.); 26 katernen, de eerste van 4, de overige beurtelings van 6 en 10 bladen. Lengte 202 mM., breedte 135 mM.; 2 kol., hoog 150 mM.; regelaantal 32. Dialect als van hs. A. Jaartal 1469. Band 18e eeuw.

---

1) Zie De Stoppelaar, Plaat VI, VII, en blz. 51—54.

Inhoud als van hs. A, maar het eindigt reeds met het 29ste capittel van het tweede boek op fol. 192 *c*.

Fol. 193 onbeschreven.

Fol. 194 *a*—fol. 196 *d*. „Nu dencke ic te spreken mitter hulpen Gods van desen drien duechden ons tot eenre leringhe eens gueden levens" enz.

Aan het einde der lijst der capittelen, loopend tot capittel 30, staat: „Dit boeck wert ghescreven ende gheeyndet int iaer ons Heren MCCCCLXIX opten viertienden dach in Meye. Benedictus Deus in donis suis."

Op een blad perkament vóór het hs. staat recto: „Dit boec hoert tot sinte Margrieten convent binnen Haerlem der besloten susteren van sinte Franciscus oerde."

Roode en blauwe hoofdletters bij het begin van elk capittel. Versierde letters (rood, blauw, groen, geel, paars) op blad 1 *a* (ongenummerd), fol. 1 *a*, 2 *a*, 58 *d*.

Op den rug van den band leest men: „De Moraliën van vader Gregorii I." Dit nu is een vergissing van den binder, die de 16 eerste zoekgeraakte boeken der Moraliën verving door het hier beschreven hs.

Watermerken: 1. de p met het klaverblad, als in hs. A, 2. de meermin met spiegel in de hand [1]).

D. Hs. D [2]), Leiden, Letterk. n⁰. 360, 232 bladen papier (later met inkt genummerd tot blz. 460), beschreven tot blz. 460 *b*; 29 katernen van 8 bladen. Lengte 273 mM., breedte 201 mM.; 2 kol., hoog 197 mM.; regelaantal 30—37. Dialect als van hs. A. Jaartal 1461. Band-Lelong.

Inhoud als van hs. A. De lijst der capittelen van het tweede boek is te vinden op blz. 77 *a*.

Blz. 460 *a*. „Hier eyndet dat byenboec, dat begonnen wert over te setten inden gulden iaer op S. Matheus avont ende geeyndet wert op onser liever vrouwen avont annunciacio" (vergelijk hs. A).

„Item wi bidden, die dit boec overgeset hebben, dat alle die geen diet lesen of horen lesen voer ons lesen willen onser liever vrouwen kransken" (vergelijk hs. A).

„Dit boec is gescreven int iaer ons Heren MCCCC ende LXI ende wert geeyndet op S. Alexius dach Deo gracias. Een Ave

---

1) Vgl. De Stoppelaar, Plaat II, n⁰. 13, en blz. 32 en 33.

2) Genoemd door Te Winkel: Gesch. d. Ned. Lettk. I 565, en door Moll: De Boekerij enz., blz. 56.

Maria van mynnen om Gods wil voer die onnutte scrijfster." (zie hs. A).

Onderaan op het schutblad tegenover blz. 1 staat: „Dit boec hoert den besloten convente van Bethleëm bij Utrecht" (andere hand). Hierboven nog aanteekeningen van een onbekenden bezitter van het hs. o. a. deze, dat Thomas van Cantimpré terecht een beuzelaar bij uitnemendheid wordt genoemd door P. Rabus: Boekzaal, Nov. en Dec. 1701, blz. 983 (deze plaats zocht ik tevergeefs). Ook wordt de vraag gesteld, of er ook een druk van het Biënboec bestaan heeft van 1484, bezorgd door Gheraert Leeu te Gouda, met verwijzing naar J. Visser en Paquot, welke vraag nader besproken wordt bij de beschrijving van den druk van 1488 (S).

Versierde letters (blauw, rood, groen) op blz. 2 *a*, 3 *b*, 81 *a* (in de A is een lam geteekend).

Watermerk: de p met het klaverblad (zie hs. A).

Het hs. is gebruikt door W. L. van Helten voor zijn „Middelnederlandsche Spraakkunst", door C. G. N. de Vooys voor zijn „Middelnederlandsche Legenden en Exempelen", en door J. van Vloten, die er in zijn „Verzameling van Nederlandsche Prozastukken van 1229—1476" den proloog en 10 exempelen [1]) uit overdrukte op blz. 281—296, mededeelende, dat hij hierbij gebruik maakte van een hs. van 1460 „in het bezit des Heeren Schinkel". Dat hs. D aan Schinkel heeft toebehoord, blijkt uit de twee strookjes papier, geplakt op de binnenzijde van den band en geknipt uit den catalogus van A. D. Schinkel 1864 (n°. 47 aldaar). Daar Schinkel maar één handschrift van het Biënboec bezeten heeft, en er nergens een spoor te vinden is van een hs. van 1460, is het zeker niet gewaagd aan te nemen, dat Van Vloten zich vergist heeft, vooral niet als men weet, dat vergissingen bij hem niet zeldzaam zijn. Op blz. 281 b. v. noemt hij een Hollandsche vertaling van het Biënboec, gedrukt in 1484 te Zwolle, welke vertaling enkele hoofdstukken van het oorspronkelijke achterwege zou hebben gelaten. Welnu, die druk is van 1488, en geen enkel hoofdstuk is er in zijn geheel in weggelaten. Let men bovendien op de onjuistheid voorkomende bij Van Vloten op blz. 296 en besproken bij de behandeling van het exempel van den ondankbaren zoon, dan heeft

---

1) Deze exempelen zijn in hs. D te vinden op blz. 388 *a* (hs. A, fol. 189 *a*), 12 *b* (A 8 *b*), 32 *b* (A 18 *c*), 64 *b* (A 33 *b*), 50 *a* (A 26 *d*), 50 *b* (A 27 *a*), 52 *a* (A 27 *d*), 53 *a* (A 28 *d*), 104 *a* (A 52 *a*), 105 *a* (A 52 *d*).

men redenen genoeg om bij het jaartal 1460 aan een fout te denken en vast te stellen, dat het hs., door Van Vloten gebruikt, hs. D is.

Het hs. is vergeleken met hs. G door F. van Lelyveld [1]), die mededeelt, dat het toen in het bezit was van Mr. C. A. van Wachendorff. Van Lelyveld meent uit het slot van het hs. te mogen opmaken, dat de vertaling van het „Bonum Universale de Apibus" door meer dan één gemaakt is in het gulden jaar 1450. Blijkbaar steunt deze meening op den vorm „wi" (hs. A, fol. 219 *a*, hs. D, blz. 460 *a*), mijns inziens op te vatten als „pluralis humilitatis". Jammer genoeg is het hs. van 1450 [2]) verloren geraakt, zoodat hieromtrent niets met zekerheid te zeggen is.

E. Hs. E, Brussel, Bibl. Royale n⁰. 19407, 153 bladen papier door den schrijver met rooden inkt genummerd (fol. 69, lees 67; fol. 69 is overgeslagen, fol. 137 komt tweemaal voor, fol. 143 is tusschengevoegd), beschreven tot fol. 151 *c*; 19 katernen van 8 bladen. Lengte 271 mM., breedte 200 mM.; 2 kol., hoog 210 mM.; regelaantal 38—41. Dialect als van hs. A. Jaartal 1481. Nieuwe, roode band.

Inhoud als van hs. A, alleen ontbreken, behalve enkele moralisaties, 28 exempelen (zie de Overzichtslijst). Ook komen sommige exempelen niet in de gewone volgorde voor. Hs. A fol. 207 *b*, Exempel, vindt men in hs. E op fol. 149 *c*; A, 208 *c*, Tweede exempel, zie E, 149 *d*; A, 208 *d*, Exempel, zie E, 150 *a*; A, 209 *c*, Exempel, zie E, 150 *c*; A, 210 *c*, Eerste exempel, zie E, 151 *b*.

Fol. 151 *c*: „Dit boec is ghescreven int iaer ons Heren dusent vierhondert ende LXXXI gheeynt op sunte Remygius dach."

„Dit boec hoert toe den convent van sunte Aechten tAmersfoert op die spoye" (dezelfde hand).

Versierde letters (blauw, rood) op blz. 1 *a*, fol. 1 *a*, 1 *c*, 32 *b*.

---

1) Zie B. Huydecoper's Proeve van Taal- en Dichtkunde, 2e uitg. door F. van Lelyveld, Leyden 1782, I 208 noot.

2) De vertaling van het „Liber Apum" klimt volgens Jonckbloet (Gesch. d. Ned. Lettk. 4e dr. II 403) op tot de tweede helft der veertiende eeuw, en ook Te Winkel (Gesch. d. Ned. Lettk. I 565) neemt aan, dat zij nog tot die eeuw kan behooren, maar in allen gevalle niet later te plaatsen is dan in het begin der 15e. Deze meeningen zijn echter, zelfs nu wij hs. P kennen, slechts vermoedens, welke door niets kunnen worden gestaafd. Zie ook De Vooys, blz. 33 noot 2.

Watermerken: 1. de hond [1]), 2. de p met het klaverblad (zie hs. A).

F. Hs. F, Straatsburg, Kais. Universitäts- und Landesbibl. L 176, 263 bladen perkament (met potlood genummerd), beschreven tot fol. 263 *c* (fol. 168 *d* blanco); 33 katernen van 8 bladen (katern 16 en 17 van 6 bladen, katern 21 van 12 bladen, de laatste katern mist het laatste blad). Lengte 284 mM., breedte 203 mM.; 2 kol., hoog 210 mM.; regelaantal 40 (na fol. 169 ook 39). De taal is, zooals De Vooys reeds opmerkte [2]), Nederduitsch gekleurd. Jaartal ontbreekt. Nieuwe eikenhouten band met perkamenten rug.

Inhoud. Fol. 1 *a*—fol. 86 *d*, Gregorius' Dialogus.

Fol. 86 *d*—fol. 263 *c*, Het Biënboec, waarvan de inhoud dezelfde is als van hs. A.

Het is een prachtig geschreven exemplaar, in 1874 door den vorst van Bentheim met het overige gedeelte der bibliotheek van het voormalige klooster Frenswegen, in het Bentheimsche, geschonken aan de Straatsburgsche bibliotheek [3]). Als men weet, dat het oude klooster door brand geteisterd is, en de belangrijke verzameling boeken en handschriften door slecht beheer veel geleden heeft [4]), moet het ons verwonderen, dat dit hs. in volkomen ongeschonden staat is bewaard gebleven [5]).

Versierde letters (rood, groen, zwart) op fol. 89 *a*, en (blauw, rood, groen) op fol. 89 *d*. Het hs. is door twee personen geschreven; de eerste schreef van fol. 1 *a* tot fol. 168 *c*, de tweede van fol. 169 *a* tot het einde. Fol. 132 *c* is half beschreven, en op fol. 132 *d* onderaan leest men: „Wanneer de biën dor de lucht vleghen, so en voergheet em ghin dach in ledicheit dat IX cap." Dat hier niets is uitgelaten, geeft de nauwkeurige schrijver zelf aan met de woorden: „Hijr en is gheen ghebreeck. Leset voert an" (fol. 132 *c*).

---

1) Zie De Stoppelaar, Plaat XI, n°. 7, en blz. 66.

2) Blz. 33 noot 2.

3) Zie P. J. Blok: Verslag aangaande een onderzoek in Duitschland en Oostenrijk naar Archivalia, 1888, blz. 80.

4) Zie Acquoy: Het klooster te Windesheim, II 199 noot 6.

5) De schat van het klooster Frenswegen blijkt uit een geschreven, deels omschrijvenden, catalogus, daarvan later opgemaakt door Tross. Deze cat. was eerst in het bezit van W. Moll, daarna van Acquoy, uit wiens nalatenschap de Kon. Bibl. hem heeft aangekocht. Hs. G is in dezen cat. vermeld op blz. 1, en kort beschreven door W. Zuidema in het Tijdschrift voor Ned. Taal- en Lettk. IX 269: Suverlike Boecskens in de Bibliotheek te Straatsburg.

G. Hs. G, Utrecht, Univ.-Bibl. (cat. codicum manu scriptorum 1887, n⁰. 1016, Eccles. 496), 324 bladen papier (de Utr. cat. geeft op 323 bladen, maar telt blad 191, dat onbeschreven is, niet mee; fol. 181 is tusschengevoegd, en het laatste blad is er aan toegevoegd), met potlood genummerd (fol. 191 is ongenummerd), beschreven tot fol. 324 *d*; 28 katernen van 12 bladen (katern 16 heeft 10 bladen, katern 20 heeft 14 bladen, katern 27 heeft 2 bladen, katern 28 heeft 8 bladen). Lengte 291 mM., breedte 210 mM.; 2 kol., hoog 205 mM.; regelaantal 33—40. Oostelijk dialect. Jaartal 1491. Nieuwe kartonnen band met perkamenten rug.

Inhoud. Fol. 1 *a*—fol. 190 *d*, („Deo gracias semper"), Het Exordium magnum ordinis cisterciensis [1]).

Fol. 1 *a*—fol. 105 *a* („Deo gracias semper"), Het Biënboec (afzonderlijk genummerd). De lijst der capittelen ontbreekt, evenals de proloog. Boek I heeft 27 capittelen. Het hs. begint nl. met het exempel van Gwiaert (hs. A, cap. IV, fol. 10 *c*), waardoor cap. II beantwoordt aan cap. I in hs. A. Hetzelfde exempel komt dan weer voor in cap. V, fol. 4 *b*. Het volgende capittel is wéer genummerd V (lees VI), en deze verkeerde nummering loopt door tot cap. IX (lees X). Het tiende capittel begint bij het eerste exempel van cap. IX in hs. A, vandaar dat hs. G in het eerste boek schijnbaar 2 capittelen meer heeft dan hs. A. Boek II heeft 57 capittelen: capittel I begint in overeenstemming met het Latijn bij het begin van boek II (hs. A, fol. 39 *d*), terwijl in hs. A cap. I pas begint op fol. 43 *a*; daarentegen ontbreekt cap. XIIII uit hs. A, maar heeft hs. A op fol. 112 *c*: „Item inden [zel]ven capittel. In allen byen is gheheel iofferscap des lichaems," waar in hs. G op fol. 54 *c* cap. XXIX begint. Hierdoor heeft hs. G in boek II schijnbaar één capittel meer dan hs. A.

Vijftien exempelen, welke men wel in hs. A vindt, zijn niet in hs. G opgenomen. Daarentegen komen in hs. G 16 exempelen voor, welke door Colvenerius naar een hs. S zijn ingevoegd, maar in hs. A ontbreken (zie de Overzichtslijst). Twee exempelen (hs. A, fol. 41 *c* en 41 *b*) komen in hs. G in omgekeerde volgorde voor nl. op fol. 23 *a* en 23 *b*. Colvenerius, I 3 § 7 (Quot modis peccent male eligentes), I 9 § 5 (Ratio nominis ordinis Praedicatorum), II 10 § 30 (O quam pauci sunt, tot het

1) Zie hierover De Vooys, blz. 21—26.

einde), en II 57 § 65 (Quantum ecclesiae bonum praestiterit beatus Lodovicus in protectione ordinum Praedicatorum, et Minorum) vindt men wel vertaald in hs. G (nl. op fol. 4 *a*, 7 *d*, 31 *b* en 103 *d*), maar niet in hs. A.

Fol. 105 *b*. „Hier volgen nae exempelen van den heligen sacrament," loopende tot fol. 106 *d* (niet opgegeven in den Utr. cat., evenmin als het volgende). Fol. 106 *d*—fol. 117 *b*. „Van Gwidonis geest en apenbaringe." Fol. 117 *d*—fol. 126 *b*. „Van der heliger Maria van Ogines gebaren uut Walslandt," verdeeld in 27 capittelen („dat sevende capittel begint hier van Cristina," fol. 119 *b*). „Deo gracias semper." Fol. 126 *c*—fol. 133 *d*. „Hier volgen ander exempelen. Deo gracias semper."

Fol. 133 *d*. „Item dit boeck heeft gescreven te lave Gades heren Adam Daemsz. conventuael inder Gaesdonck [1]) een natuerlick brueder here Johanne vanden Haeff ons rectoirs ende een geselle des voergenoemden rectoirs. Geeyndet inden jaer ons Heren MCCCC ende XCI⁰ opter octaven senten Peter ende senten Pauwel der heiliger apostelen."

„Item dit boeck hevet gescreven te lave Gades der heiliger iofferen sent Agnete te eren om bed. wil Suster Maralde van Zallant suppriorynne here Daem Daemsz. conventuael inder Gaesdonc, een natuerlick brueder here Johann vanden Haeft ons rectoirs, nu ter tijt een geselle des voergenoemden rectoirs, ende hevet geeynt inden jaer ons Heren MCCCC ende XCI⁰."

Het hs. is voorzien van 4 klavieren, vastgehecht aan fol. 50, 150, 166, en een aan het einde van het Biënboec. Aan het begin van het Biënboec is een klavier afgevallen, evenals van fol. 54 (Biënb.). Versierde letters (blauw, geel, rood) op fol. 1 *a*, (blauw, geel) op fol. 21 *d*, en 52 *d*, (blauw, geel, rood) op fol. 95 *d*, en 126 *c*, (blauw, geel) op fol. 172 *c*. Het Biënboec begint met een versierde letter (blauw, geel, rood). Verder een op fol. 20 *a* (blauw, zwart).

Watermerk: bol [2]), van boven puntig toeloopend, twee evenwijdige dwarsstrepen er door heen, bewerkte voet, bovenop een kroon [3]).

Het hs. is in Limburg geschreven, vandaar de volgende vormen: solde, wolde, alt, olt, stolteliken, gehalden, sich, hi verbliden sich, hie vaenden oen (*hij bezocht hem*), oepen (*kussen*),

---

1) Dit klooster was gelegen bij Goch in het bisdom Keulen en werd in 1802 opgeheven, zie Acquoy: Het klooster te Windesheim, III 42—48.

2) Vgl. De Stoppelaar, Plaat XIII, n⁰. 12, en blz. 79 en 80.

3) De Stoppelaar t. a. p. n⁰. 9.

oen [1]) en on als acc. sing. masc. van het pers. vnw. van den 3den persoon, ook als datief en wederk. vnw. b.v. hie riet on, dat hie on solde bichten. Als dat. plur. in „des en conde hie oen (nl. dien menschen) niet verbieden."

H. Hs. H, Utrecht, Univ.-Bibl. n°. 1017 (Eccles. 521), 170 bladen papier met potlood genummerd, beschreven tot fol. 170 *a*; 17 katernen van 10 bladen. Lengte 208 mM., breedte 140 mM; 2 kol., hoog 150 mM.; regelaantal 24—33. Dialect als van hs. G. Zonder jaartal. Band 18e eeuw.

Inhoud. Fol. 1 *a*—fol. 8 *d*, Lijst der exempelen [2]), 238 in getal. Fol. 9 *a*—fol. 170 *a* („Deo gracias"), Het Biënboec. De verdeeling is dezelfde als van hs. G. Hs. H heeft echter 66 exempelen minder opgenomen (zie de Overzichtslijst), en geeft sommige exempelen eenigszins beknopter weer. Het eerste der beide exempelen in hs. G voorkomende op fol. 93 *c*, staat in hs. H niet op zijn plaats; men vindt het daar op fol. 166 *c*. Het exempel van Gwiaert komt in hs. H alleen voor in boek I cap. I.

Op het schutblad tegenover fol. 1 staat: „Dit boec hoert toe den susteren te Zutphen tot sunten Katherinen huus opter nyer stat inder Lokenstraet bider staetmuer. Ende hevet ons ghegeven onse suster Vredebrants [3]) toe testament."

Op de later toegevoegde schutbladen vindt men behalve eenige aanteekeningen de handteekening van B. Huydecoper [4]) en de volgende mededeeling: „Bescrijvinge van het boeck der byen gescreven van een voortreflijck Liefhebber met sijn eijgen handt int jae[r] 1330 tot Franckfort." F. van Lelyveld, die het hs. ter leen heeft gehad van H. G. Oosterdijk, Med. Doctor te Amsterdam [5]), in wiens bezit het toen was, merkt op, dat dit jaartal „van geen gezag ter wereld" is, daar het voorgaande waarschijnlijk door een 17de eeuwsche hand is geschreven, en er

---

1) Zie over dien vorm, welke in geen der Mnl. grammatica's voorkomt, het Mnl. Wdb. III kol. 419. i. v. hi, en S. S. Hoogstra: Proza-Bewerkingen van het Leven van Alexander den Groote, Inl. LXXVIII.

2) Deze lijst heeft niets gemeen met die, welke voorkomt in een Latijnsch hs., gedateerd 1461 (Utr. cat. n°. 299, Eccl. 56, antea 286 *u*), en waarin de exempelen naar „Stichwörter" gerangschikt zijn. Later zal blijken, dat de lijst in hs. H volkomen zelfstandig is bewerkt. De inhoud van het Lat. hs. is dezelfde als van Latijn I (zie den stamboom).

3) Niet Vredebrimts, als in den Utr. cat. verkeerd staat opgegeven.

4) Zie Bibl. Huydec. n°. 98.

5) Na dezen kwam het hs. aan N. Hinlopen en daarna aan het archief der stad Utrecht, zie den Utr. cat.

bovendien aan het jaartal veranderd is [1]). Het bedrog, als men het zoo noemen mag, valt terstond in het oog. De plaats, waar de eerste 3 staat, is door het radeeren zeer dun, zelfs is er een gaatje in het papier en is de staart der ij van „sijn" verdwenen.

Het hs. is slordig geschreven. Roode letters op fol. 1 *a*, 9 *a* en 41 *a*. Watermerk: de p [2]).

K. Hs. K, Nijmegen [3]), Bibl. der FF. Dominicanen, 268 bladen papier (later met inkt genummerd tot fol. 231), beschreven tot fol. 267; 26 katernen van 10 bladen, en 1 van 4 bladen (fol. 261, 262, 263 zijn tusschengevoegd, fol. 268 is opgeplakt). Lengte 198 mM., breedte 142 mM.; 2 kol., hoog 160 mM.; regelaantal 28—33. Dialect als van hs. G. Zonder jaartal. Band 17e eeuw.

Inhoud. De proloog, verkort. Fol. 1 *b*—fol. 230 *d*, Het Biënboec. De verdeeling is als die van hs. G. Hs. K heeft echter 58 exempelen minder opgenomen, maar er 5 bijgevoegd, welke men ook in A vindt (zie de Overzichtslijst). Sommige exempelen staan niet op hun plaats. De exempelen voorkomende in hs. G op fol. 96 *c*, 96 *d* en 104 *a*, vindt men in hs. K op fol. 229 *c*, 230 *a* en 226 *d*. In hs. K staat het exempel van Gwiaert op zijn plaats, en is er dus geen afzonderlijk hoofdstuk van gemaakt, zooals in hs. G en H. In hs. K vindt men op fol. 108 *a* (zie de Overzichtslijst) een exempel, dat in geen enkel ander hs. voorkomt, maar wel bij Colvenerius, II 29 § 14. Bovendien zijn in hs. K behalve eenige moralisaties de volgende exempelen gecompileerd: fol. 1 *d* „Wy lesen dat Ludowicus die coninck van Vrankryck"...; fol. 15 *b* „Wy lesen van den keiser Troiaen"...; fol. 19 *c* „Wy lesen van Iulius Cesar"... [4]); fol. 19 *c* „Wy vinden beschreven van enen hertoge"...; fol. 51 *a* „Wij hebben een exempel in [der] vader leven van den abt Silvanus"... [5]); fol. 51 *c* „Wy lesen van den groten Anastacio"...; fol. 55 *d*, Exempel van de ondankbare dochters [6]);

---

1) Zie Huydec.'s Proeve, I 208 noot.

2) Zie De Stoppelaar, Plaat XII nº. 10.

3) Gallée zegt in Tijdschr. XIII 259, dat dit hs. dagteekent uit den aanvang der 15e eeuw. M. i. ziet het er veel jonger uit, en moet het niet vroeger gesteld worden dan het laatst der 15e eeuw.

4) Vergelijk Scaecspul, fol. 33 *a*, en Salimbene, blz. 130.

5) Vitae Patrum, III 143, daaruit overgenomen door Jacques de Vitry, nº. LXXIX „De celeri obedientia"...

6) Zie hoofdst. IX.

fol. 56 *c* „Wy lesen voel exempelen hoe quaet dattet is den alders oneer ende onrecht te bewysen." Volgen mededeelingen over keizer Valerianus, Adramalech en Serasar, Demetrius, Aristobolus, Decius, over den zoon van Philippus, over Hermes Anatholei en Volusianus; fol. 58 *a* „Wy lesen in den historiën der Romeynen"... [1]); fol. 86 *c* „Het was een ryck burger"...; fol. 123 *b* „Wy lesen van enen ridder"... [2]); fol. 124 *b*, Legende van Johannes Damascenus [3]); fol. 125 *c* „Ick heb gehoirt"... [4]); fol. 127 *a* „Ick heb ock gehoirt"...; fol. 138 *d*, Non steekt beide oogen uit [5]); fol. 150 *b* „In den iaer ons Heren MCC ende XIII"...; fol. 154 *b* „Wy lesen in den boeck van den leven ende volcomenheit der Predikeren"...; fol. 156 *d* „Wy lesen van enen ridder"...; fol. 158 *b* „Wy lesen van enen monick"... [6]); fol. 158 *c* „Wy lesen ock dat twe bruders"... [7]); fol. 158 *c* „Wy lesen dat op eenre tyt"... [8]); fol. 159 *b* „Het geviel eens"... [9]); fol. 163 *c* „Het geviel op eenre tyt"... [10]); fol. 189 *b* „Wy lesen in een boeck van den noviciën van Cistersen"...; fol. 189 *d* „Wy lesen van enen heremyt"...; fol. 189 *d* „Wy lesen ock"... [11]); fol. 190 *b* „Tot Parys was een meister"... [12]); fol. 190 *c* „Wy lesen van enen bruder"...; fol. 191 *a* „Wy lesen in den boeck van sunte Patricius vegevuer"...; fol. 191 *b* „Noch lesen wy een ander exempel"...; fol. 191 *b* „Wy lesen

---

1) Zie Gesta Romanorum, n⁰. 45. Vgl. Gesta Roman. n⁰. 196; Scala celi, fol. 139ᵛ; Etienne de Bourbon, n⁰. 160 (zie de noot daarop); Bromyard, F 5, 17; Wright, n⁰. 21; Bozon, blz. 71; Jan Matthijssen, blz. 51; Spiegel der Sonden, blz. 194: Exempel dattet goede kint zinen vader mint, en Köhler, II 562. Om uit te maken, wie de wettige zoon is, moeten 4 (3) broeders schieten op het lijk van hun vader.

2) Vgl. Marialeg. H, fol. 29 *d*, en Sp. Hist. I', 74 (zie De Vooys, blz. 110), waaruit het is overgenomen in het Magn. Spec. Ex. IV 8.

3) Zie Marialeg. H, fol. 53 *d*, en Magn. Spec. Ex. IV 23 (ontleend aan het Spec. Hist.).

4) Vgl. De Vooys, blz. 193, n⁰. 4.

5) Zie boven blz. 173 noot 5.

6) Zie Dial. mir. IV 28: De monacho, quem accidia non sinebat surgere ad vigilias.

7) Zie Magn. Spec. Ex. VII 70 „Ex vitis fratrum Eremitarum," en Pauli, n⁰. 654 „Die beten complet am bet."

8) Exordium, fol. 23 *a*.

9) Exordium, fol. 23 *c*.

10) Zie Köhler, I 582.

11) Zie Etienne de Bourbon, n⁰. 232.

12) Zie Etienne de Bourbon, n⁰. 9; Jacques de Vitry, n⁰. XXXI, en Hauréau: Mém. sur les récits d'apparitions etc. blz. 242. Vgl. De Vooys, blz. 297—300, en blz. 57; Magn. Spec. Ex. VII 30 „Ex chron. Min. gallico," en Volkskunde, XIII 27 noot, waar verteld wordt, dat een belletrekker aan het huis van een pastoor te Brugge gloeiend werd, doordat een verdoemde hem aanvatte. Een zakdoek door een verdoemde in de handen genomen kreeg brandvlekken.

ock van enen priester"...; fol. 205 *b* „Wy lesen in den boeck de illustribus viris"...[1]); fol. 206 *c* „Wy lesen ock van tween bruders"...; fol. 207 *a* „Wy lesen ock dat een devoet bruder"...; fol. 222 *b* „Wy lesen ock dat die boese geest"...[2]).

Fol. 230 *d*. „Dit boeck heft gecopuliert bruder Iohan van Voirvelt[3]) geboiren in Brabant, een glorioes doctoer van der Prediker orden".

Fol. 231 *a*. „Dit is een devote materie van den eerwerdighen heligen sacrament"...

Fol. 268. „Dit boeck hoert toe den ioffrouwen van Mariënberch" (andere hand)[4]).

Versierde letters (rood, paars, groen, 5 gouden stippen er in) op fol. 1 *a*, (zonder gouden stippen) op fol. 1 *b*, (met 2 gouden stippen) op fol. 39 *a*. Watermerk: de p met het klaverblad, als hs. A.

L. Hs. L[5]), Berlijn, Kön. Bibl. (Ms. Germ. fol. 1033), 215 bladen papier, genummerd door den schrijver (fol. 92, lees 91 enz.), beschreven tot fol. 210 *c*; 27 katernen (nl. 21 van 8 bladen, de 22e van 6 bladen, evenals de 24e en 26e, de 23e en 27e van 10 bladen, de 25e van 9 bladen, daar tusschen fol. 197 en 198 een blad is uitgescheurd door den schrijver, die zich verschreven had. Dat het uitgescheurde blad beschreven is geweest, kan men nog zeer goed zien op de strook, welke er van overgebleven is). Lengte 308 mM., breedte 190 mM.; 2 kol., hoog 244 mM.; regelaantal 35—48. Nederrijnsch dialect[6]). Jaartal 1639[7]). Zeer oude leeren band met koperen sluithaken en beenen beslag aan de onderranden.

1) Exordium, fol. 22 *b*.

2) Vgl. De Vooys, blz. 171, en noot 3 aldaar.

3) Wie is dat? Moet men in plaats van „Voirvelt" lezen „Voisvelt", de vertaling van Cantimpré „cantus in prato"? Maar hoe dan te verklaren „gecopuliert"? Het kan zijn, dat de schrijver daarmede eenvoudig „samenstellen, maken," bedoelde, maar hoe komt hij dan aan den voornaam Jan? Heeft hij Thomas bedoeld, dan moet hs. K een afschrift zijn, daar het niet is aan te nemen, dat iemand, die werkelijk een compilatiewerk schreef, dit op naam van een ander stelde. Of is Jan van Voorveld de naam van den schrijver van hs. K?

4) Dit is waarschijnlijk het vroegere Nijmeegsche klooster van dien naam; zie Acquoy, Windesheim, III 223—226.

5) Zie De Vooys, blz. 34 noot 1.

6) De verschuiving van k tot ch (er spricht, vroelich, sicher), van t tot tz (tzeit, getzal), van p tot f (geroffen, hulff) naast dergelijke vormen met k en p is Frankisch, zie O. Behaghel: Die Deutsche Sprache, 1886, blz. 19. Hoogduitsche vormen, als das naast dat, es naast it, ist naast is, zijn onwillekeurig ingelascht.

7) Het uiterlijk van het handschrift, de reuk van den inkt, de roode en blauwe

Inhoud. Fol. 1 *a*—fol. 26 *b*, Sermoenen. Fol. 26 *b* „Van Mariën Magdelenen, wie sy bekiert wart, dat Isidorus der lierer beschryft." Fol. 29 *a*—fol. 40 *b*, Sermoenen. Fol. 40 *b* „Hier volgen etzliche Exempelen van der moder Gottes Maria." Fol. 48 *c*—fol. 56 *b*, Sermoenen. Fol. 56 *c*, blanco.

Fol. 56 *d* onderaan: „Beien Buch Vom standt der obristen und onderthanen am meisten der Closterpersonen." Hierop volgt het afschrift van hs. K, maar 28 exempelen zijn daaruit weggelaten (zie de Overzichtslijst).

Fol. 176 *c*—fol. 204 *c*, Sermoenen, waaronder er 2 zijn van „Henrich der Susse" of „der Suesse" (fol. 179 *b* vlgg.). Fol. 204 *c* „Dit is die disputatie van S. Catharina." Fol. 206 *c* „Hie[r] begint de disputatie die S. Augustinus hatte mit synen sohn Adeodatus," tot fol. 210 *c*. Fol. 210 *d*—fol. 215, blanco.

Fol. 176 *c* (einde van het Biënb.) „Bidt um Gotz wil ein Ave Maria vur de schryverse. Hier eindet das beyenboich welch zu samen gesatzt hat ein edel doctor van der Prediger orden genant broder Ioan van Voirvelt. Dit boich is geëndicht im iair ons Heren MVICXXXIX den XXX Julii."

Het hs. is zeer mooi geschreven, maar eenvoudig versierd. Versierde letters (rood, blauw, groen) op fol. 57 *a* en 57 *b*. Roode en blauwe hoofdletters aan het begin der exempelen en capittelen. Het hs. is voorzien van 1 klavier, terwijl er sporen van 5 klavieren over zijn. Op het eerste schutblad vindt men een aanteekening van een voormaligen bezitter van dit hs., die Johan van Voirvelt den maker van het Biënboec noemt. Watermerken: een groote dubbele adelaar met kroon, onderaan een N, een kleine, dubbele adelaar en een onduidelijk teeken daaronder; bovendien nog een watermerk, dat niet te herkennen is, daar het toch al reeds grove en weinig doorschijnende papier door den inkt bruin geworden is [1]).

---

hoofdletters, de indeeling van elke bladzijde in twee kolommen en het schrift zouden doen vermoeden, dat het veel vroeger geschreven moest zijn. Dr. J. Bolte schreef mij echter: „Dem Mischmasch von niederrheinischen und hochdeutschen Formen bin ich in Liederhandschriften aus dem Ende des 16 Jahrhunderts öfter begegnet." Daarom, en om het jaartal zelf, waarbij men moeielijk aan een fout kan denken, meent hij als zeker te mogen aannemen, dat „eine spätere, um 1600 oder später gemachte *künstliche* Nachahmung vorliegt." Is dit zoo, dan kan hs. K, dat niet zoo mooi geschreven is, niet tot voorbeeld hebben gediend. Er is dus òf een mooi geschreven hs. verloren geraakt, òf de schrijver van hs. L gebruikte hs. K, maar bootste de letterteekens van een ander handschrift na.

1) Bij de bespreking van het Bonum Universale zeggen Quétif en Echard (I 252 *a*): „Belgicis Rhythmis reddidit olim quidam anonymus cujus codicem Ms. servant Lo-

b. *Beschrijving der Drukken.*

S. Druk S [1]), Swolle, Peter van Os, 1488, 187 bladen; 2 kol.; regelaantal 36. Signaturen A 2, a 1—z 3. Nummers der bladen onderaan.

Inhoud. Fol. 1r. „Dit is der bienboeck." Daaronder een houtsnede [2]), waarop twee bijenkorven, omgeven door bijen en bloemen, en daaronder:

„Ghelijc als die bien eendrachtich
Dat honich vergaderen waerachtich
Also ontfanct god in vrouden groet
Alle die salighe sielen in sinen [schoet."

„Die bien vlieghen tot allen bloemen
Ghelijc die duvels totten menscen [comen
Ende becoerse alle tot sunden groet
Om te brenghen in die helsche [gloet."

Op een hierop volgende in tweeën gedeelde houtsnede wordt de inhoud van deze dichtregelen zeer naïef voorgesteld.

De tekst komt overeen met dien van hs. A, maar 43 exem-

vanienses S. J." De Heer J. de Ras berichtte mij echter, dat dit handschrift niet meer te Leuven aanwezig was. Over een onlangs te Kopenhagen gevonden handschrift van het Biënboec zullen later in het Tijdschr. voor Ned. Taal- en Letterk. mededeelingen worden gedaan. Ook het St. Barbara-Klooster te Delft bezat een handschrift (cat. nº. 41), zie Moll.

1) Aanwezig op de Kon. Bibl. Zie Campbell, nº. 1658, waar 188 bladen worden opgegeven, en dus waarschijnlijk het exemplaar van het museum Meermanno-Westrheenianum bedoeld is. Holtrop (nº. 492) zegt: „188 deest". Een druk van 1484 vermeldt M. Paquot: Mém. pour servir à l'Hist. Litt. des Dix-Sept provinces des Pays-Bas, 1768, II 166, nº. 14: „L'Ancien livre des abeilles (par Thomas de Cantimpré) avec le Traité des sept Sacremens par Ostiensis, En flamand, Goude 1484 fol. fig. sans nom d'Imprimeur," en J. Visser noemt denzelfden druk in zijn „Naamlijst van Boeken, die in de XVII Neederl. Prov. geduurende de XV Eeuw gedrukt zijn," op blz. 17: „Oud Byenboek en Hostienses van de 7 Sacramenten, Gouda 1484 in folio met plaaten," welken titel hij ontleent aan Maittaire, IV part. 1, blz. 456. Het is mij niet gelukt iets meer aangaande dezen druk te weten te komen. De druk van 1488 wordt genoemd door Jonckbloet: Gesch. d. Ned. Letterk. 4e dr. II 403; Te Winkel: Gesch. d. Ned. Lettk. I 565; E. Verwijs: Jac. v. Maerlant's Naturen Bloeme, Inl. blz. XV noot 3; Van Lelyveld: Huydec.'s Proeve, I 208 noot; Busken Huet: Het land van Rembrand, 3e dr. II 1e helft, blz. 5; Petit: Bibliogr. der Mnl. Taal- en Letterk. nº. 994; Scheltema: Gesch.- en Letterk. mengelwerk, VI (1836) 149—188: „Berigt aangaande twee oude werken, getiteld Der Biën boek en De dialogen der creaturen, beide gedrukt in 1488, voor zooveel de natuurkunde van dien tijd daarbij is toegepast op de staat- en zedekunde"; Mr. S. de Wind: Bibl. der Nederl. Geschiedschrijvers, 1835, blz. 509; Valerius Andreas: Bibl. Belgica, blz. 832; Foppens: Bibl. Belg. 1739, blz. 1131; in de Biogr. Univ. deel 45, blz. 449, en door W. Moll: De Boekerij enz. blz. 56.

2) Op een in S liggende strook papier leest men: „De tytelplaat voor dit bienboek gestelt is een doorgezaagt stuk van de plaat getekent .t. uit de Biblia pauperum of Figurae veteris et novi Testamenti voor heen gebruikt en gedrukt bij Laurens Janssoen te Haerlem."

pelen zijn in S niet opgenomen (zie de Overzichtslijst). Daarentegen komt in S op fol. k 3, *d* de legende van Julianus [1]) voor, die niet in het Biënb. thuis behoort, en die men dan ook in Colvenerius en in de hss. vergeefs zoekt (zie de Overzichtslijst).

Fol. 187v. „Amen. Dit teghenwoerdighe boec dat daer is ghenoemt der byen boeck is voleyndet ende volmaket totter eren Godes ende tot stichtinghe ende beteringhe alre goeder menschen die dit lesen ofte horen lesen bi mij Peter van Os prenter tot Swolle int iaer ons Heren MCCCCLXXXVIII des anderen daghes nae Sinte Ponciaens dach." Daarop volgt het merk van den drukker.

Deze druk, een der bronnen van het Mnl. Wdb. [2]), is ook gebruikt door De Vooys.

Z. Druk Z, Leyden, Jan Zeveren, 1515, in bezit der Kon. Bibl., 126 bladen; 2 kol.; regelaantal 42. Signaturen A 2, a 1—z 3. Nummers der bladen bovenaan.

Inhoud. Fol. 1r. Bovenaan een houtsnede, waarop drie bijenkorven, omgeven door bijen en bloemen, en daaronder: „Hier beghint der byen boeck ende is tracterende vanden prelaten ende den ondersaten." Daaronder een houtsnede: Jezus, predikende.

Deze druk is een nadruk van S. Het eerste exempel van cap. 23 boek I komt ook voor aan het einde van cap. 11, vandaar dat in de lijst der capittelen bij cap. 11 staan opgegeven 2 exempelen en in S bij cap. 11 slechts 1 exempel. Verder ontbreken er twee exempelen, in S voorkomende op fol. 174 *c* en 179 *d* (zie de Overzichtslijst), wat eveneens in de lijst der capittelen is aangegeven. Cap. 56 boek II telt 48 exempelen en in S 50 exempelen.

Fol. 123 *b*. „Totten love Gods ende tot heijl ende salicheijt alre kersten menschen soe is hyer voleynt der byen boeck anderwerf gheprent ende ghecorrigeert ende verbetert tot Leyden bij mij Jan Zeveren. Int iaer ons Heren MCCCCC ende XV

---

1) Zie Aurea Leg. Wynterstuck, fol. 194 *c*; Wolf: Niederl. S. n°. 149, ontleend aan het „Feuilleton der Emancipation" 1834, Maart; Gesta Roman. n°. 18, en de aant. daarop; Sielentr. fol. 76r, en De Vooys, blz. 243. Het fatalisme was ook bij de Germanen bekend, zie Kaufmann: C. v. H. blz. 112, en Grimm: Myth. II, XXVIII 718. Ook zie men Grimm XXXII 820 over het voorspellen van het naderende noodlot door sprekende dieren.

2) Het exemplaar daar genoemd (Alphabetische lijst der verkortingen enz. blz. X) bevindt zich te Leiden (Cat. Lett. dl. 2, blz. 510).

opten XVI dach van November. Lof God van al." Daarop volgt het merk van den drukker.

c. *Stamboom.*

Bij de bestudeering der handschriften en der beide drukken bleek het reeds terstond, dat wij met twee zelfstandige vertalingen te doen hadden, de eerste ons bewaard in de hss. A, B, C, D, E en F en de beide drukken, de tweede in de hss. G, H, K en L. Niet alleen toch worden de exempelen in de eerst genoemde hss. geheel anders verteld dan in de andere hss., hoewel beide vertalingen getrouw het Latijn volgen, maar ook komen in de tweede vertaling exempelen voor, welke door Colvenerius in zijn uitgave van het Latijnsche werk zijn overgenomen uit een hs. uit Kamerijk, dat hij in zijn Praefatio „S" noemt (abbatia S. Sepulchri), en die in de eerste vertaling ontbreken.

AE. Wanneer wij de hss. A en E nader beschouwen, dan zien wij, dat zij zeer nauw verwant zijn. In beide hss. worden in de lijst der capittelen van boek II cap. 54 en 55 niet in overeenstemming met den tekst samen opgegeven als cap. 54, en zijn de laatste capittelen in den tekst verkeerd genummerd (cap. 53, lees 54 enz.). Daar echter ook in D deze fouten voorkomen, zou E ook daarvan een afschrift kunnen zijn. De vergelijking der volgende plaatsen toont echter aan, dat E een afschrift is van A:

A fol. 124 *c*, hi was geheten brueder Dominicus, *ende mitten heiligen Dominicus*, die die oirde eerst began, vermeerrede hi die oerde inden lande.	E fol. 87 *a*, hi was geheten brueder Dominicus die die oerde eerst began, vermeerrede hi die oerde inden lande.

De afschrijver sloeg een regel over, doordat deze evenals de vorige eindigde op Dominicus. Bovendien heeft A op fol. 215 *b*: „Van desen eerweerdigen man hebben wi zeer waerachtelic gehoert dat doe hi noch een kijnt was van *XV* iaren" ... en ook E heeft hetzelfde getal in afwijking van alle andere hss. en van de drukken, waar men *X* leest.

ABCD. Hs. A toont een treffende overeenkomst met hs. D. Beide hss. zijn door dezelfde non geschreven en hebben in de nummering der capittelen dezelfde fouten, die reeds bij AE besproken zijn. Daar A ouder is dan D, ligt het vermoeden voor

de hand, dat D een afschrift is van A. Ook andere fouten, eveneens voorkomende in B en C, hebben A en D gemeen b. v. A heeft in de lijst der cap. in cap. 20 boek I: Is dat daer enige bye moede is of *bi enen tuun* dwaelt (l. als B, *bi aventuren*, Lat. forte); A, fol. 5 *d*, *tueven* (l. *tavonde*, Lat. vespere); A, fol. 9 *b*, ongehoerde *letteren* (l. *ketterie*, Lat. haereses); A, fol. 104 *b*, *schoen* vuerige cloten (l. *seven*, Lat. septem); A, fol. 145 *a*, die totten heiligen grave *was in Brabant was* een man; A, fol. 156 *c*, als een onnutte *stom* (l. *stam*, Lat. stirps); A, fol. 199 *c*, springende ende *boertede* in schemp (l. *vortede*, Lat. posteriorum sonitibus turpiter insonante); A, fol. 139 *a*, *phs*, evenals in D, l. *philippus*.

Nemen wij aan, dat D een afschrift is van A, hoe zijn dan de volgende plaatsen te verklaren?

A fol. 3 *c*, dat *gemeenlic* allen menschen dient.	D *gemeenliker* (ook in F).
A fol. 87 *a*, vast ende *onbewegen*.	D *onbeweget* (ook in F).
A fol. 112 *c*, Item inden *ven* cap.	D *zelven* (ook in F).

Had de schrijfster haar afschrift A nogmaals afgeschreven, dan zou zij de 1e en 3e fout in A hebben verbeterd en de tweede hebben overgenomen. D kan geen afschrift zijn van B, C of E, welke hss. jonger zijn, en ook niet van F, dat de fouten mist, die A en D gemeen hebben. Bepalen wij ons tot beschouwing van A en D, dan vinden wij behalve de besproken verschilpunten ook de volgende plaats, die reeds bij AE behandeld is:

A fol. 215 *b*, een kijnt... van *XV* iaren.	D *X*, in overeenstemming met alle andere hss. (behalve

E), met de drukken en met het Latijn. Hieruit volgt, dat de schrijfster, nadat zij A had overgeschreven van het nu verloren hs. van 1450, dat wij X noemen, ook nog een tweede afschrift van X heeft gemaakt, waardoor zij die fout vermeed.

A B C en D zijn onderling zeer nauw verwant. Ook de volgende fouten hebben ze gemeen: A, fol. 46 *c*, dat dit quaet der symoniën [*bi onsen tiden* (Lat. nostro tempore)] opgecomen si; en A, fol. 65 *b*, het is *profijt* (lees, als F, *proflic*, Lat. probabile) allen menschen. B kan geen afschrift zijn van C, dat onvolledig is, noch van A dat *XV* leest, en moet dus een afschrift zijn van D. Wel heeft B in de lijst der capittelen *bi aventuren*, en

ook zijn daar in boek II opgegeven 56 capittelen, maar beide lezingen kunnen naar den tekst zelf verbeterd zijn, waarin deze fouten niet, evenmin als in A en D, voorkomen. Dat B geen afschrift kan zijn van F, is reeds op te maken uit de medegedeelde verschilpunten, en zal nog duidelijker blijken bij de bespreking van F.

C kan evenmin een afschrift zijn van F, ook niet van B, daar dat de proloog mist. Evenals A, leest C *ghemeenlic* en *onbeweghen* (zie boven), daarin afwijkende van D. C is dus een afschrift van A. C kan van E, waarin exempelen ontbreken, geen afschrift zijn.

FSZ. De vergelijking der volgende plaatsen doet zien, dat F geen afschrift is van een der vorige hss.:

A fol. 3 *a*, ic wert zeer *vriendelic* (Lat. instantissime) gebeden.	F *staerlike*. S.Z *starckelic*.
A fol. 5 *b*, die daer can *wel* (Lat. velit) wedermaken.	F *kan ende wil*. S.Z *can ende wil*.
A fol. 184 *a*, ende mit desen borden werde ic gehindert, dat ic den anderen niet volgen en can.	Hierop volgt in F, fol. 236 *c*: „Hyr umme storte tranen to Gode, ende inder teghenwordicheit des lijchames Christi bidde vor my mit enen goddenstighen ende ynnighen herten to Gode, ende ghif aelmissen den armen, ende dan sal ick verloset werden van den verdrete, dar ick nu mede beswart byn." Deze lezing is in overeenstemming met die van S en Z en met den Latijnschen tekst.

A fol. 116 *a*, manne van LXXX of van *XC* iaren.	F *C*. S.Z *hondert* (evenals in het Latijn).
A fol. 170 *c*, die sondaers ... van welken ic *een* bin.	F *de erste*. S.Z *die alre eerste* (Lat. primus).
A fol. 199 *a*, Int iaer ons Heren *MCCLV*.	F *MCC ende LVI*, evenals S, Z en het Latijn.

De verkeerde lezingen „tueven", „letteren" en „schoen" (zie ABCD) komen niet voor in F, S en Z, die „tavonde", „ketterie" en „seven" lezen in overeenstemming met het Latijn.

Van S of Z, waarin exempelen ontbreken, kan F geen afschrift zijn. F is geschreven in een Nederduitsch gekleurd dialect en kan dus niet gebruikt zijn voor S, welks taal volkomen dezelfde is als die der vorige hss. Wij moeten dus voor F S een gemeenschappelijk origineel aannemen, dat wij P noemen. Deze slotsom stelt ons in staat iets meer te weten te komen van X. Dit hs. moet een afschrift zijn van P, dat nauwkeurig den Latijnschen tekst volgde, maar door X hier en daar verkeerd gelezen werd. Wij weten nu, hoe de fouten in A B C D en E zijn gekomen, en bovendien staat het nu vast, dat het „Liber Apum" reeds vóór 1450 is vertaald. Zooals reeds bekend is, is Z, „anderwerf gheprent ende ghecorrigeert ende verbetert," een nadruk van S.

GHKL. Deze vier hss. stemmen daarin overeen, dat zij bijna uitsluitend exempelen bevatten in afwijking van de andere hss., die ook veel plaats inruimen voor moralisaties. H is zeer onvolledig, en de veronderstelling schijnt gewettigd, er een afschrift in te zien van G. Beide hss. beginnen met het exempel van Gwiaert in afwijking van alle andere hss., en ook de indeeling in capittelen en de volgorde der exempelen stemmen overeen. Vergelijkt men echter de volgende vijf plaatsen, dan ziet men, dat H geen afschrift kan zijn van G:

G fol. 81 *a*, totten eerbaren man meister Peter van Corbuel, den ertsbyscop tot Senonis, quaem een sunder ... om sich te bichten.	H fol. 155 *c*, op een tyt geviel dat een man quam totten eertsbiscop van Senonis om sijn biecht te doen.
G fol. 95 *c*, Gunertena is een bekant dorp in Brabant gelegen. In dit dorp was een iongelinc, die een maget vryden.	H fol. 165 *d*, het was een iongelinc in enen dorp, die welke een maget vriede.
G fol. 96 *a*, int iair ons Heren dusent twe hondert ende een ende dartich predicten meister Conraet in Duytslant tegen die ketters ende is van oir tot synre salicheit gedoodet. Ende optie tyt was	H fol. 167 *a*, op een tyt wort een ketter van den duvel bedrogen.

een ongelovige ketter als ic inder waerheit heb vernomen. Dese ketter was verleidt vanden duvelen.

De lezingen van H vindt men ook in K. Bovendien komen o. a. de volgende plaatsen voor in H en K, welke in G ontbreken:

H fol. 61 *d*, dit punt der natuerliker vereninghe der byen doet scaemen ende confundiert alle die ghene die in eenre woeninge verscheiden voelen ende seden hebben als een ygelic syns selfs orber soect ende besorcht ende niet der gemeynten, als die in eniger gemeynscap verbonden syn daer enige eygendom dan in gebruken, het sy echtscap of raet der stat of gemeyn lants of oerde, alsulke en sullen sonder twyvel niet lange mit vreden te samen woenen sonder nydicheit ende pertijnge, waer om alsodane lant of stat of huus of cloester leech ende woest blivet sonder vervullinge overvloediger sueticheit rijckeit ende vryheit, waer om onse gesontmaeker van alsulke verenichde verscheyde voelres ende seden seget: „Alle ryc, dat in hem selven gedeylt is, sal vergaen, ende dat een huus sal vallen op dat ander." Wee den rijc, in welc dese gheestelike figuer vervult wert.

H fol. 150 *c*, alsoe lange als die gheest Gods in ons is, soe syn wi vroelic ende gesont van binnen ende blencken van buten van gheesteliker vroelicheit, mer alsoe vroe als die gheest Gods uut ons is, soe syn wi cranc, droevic ende lelic aen te sien.

Naast deze punten van overeenkomst staan ook punten van verschil tusschen H en K o. a. deze:

K fol. 8 *d*, ende dat gesciet onder die menschen nae der wit.	H en G, ... ende nae witachtigen scrijften.
K fol. 22 *c*, ... hebben hem selven in den kercker verhangen of anders gedoet. Mer die eerwerdige Robertus liet achter die abdie ende woenden by den bysscop Mauricius, leidenden een helich leven. Ende als die bysscop doet was, quaem hie tot Parys inder Prediker oirden, daer hie syn leven selichlick eynden.	H en G, ... hebben hoir selven in den kerkeren verhangen of anders gedoodt.

K fol. 176 *c*, ... om te reyen te dansen ende springen.	H en G, ... om te dansen te reyden ende te springen ende ander bovrij mede te bedrieven.

Nemen wij aan voor G en H een gemeenschappelijk origineel, dat wij O [1]) noemen, dan zijn de afwijkende, zoowel als de gelijkluidende lezingen in G en H verklaard: de schrijver van H veranderde of liet weg naar willekeur, en de schrijver van G sloeg ook enkele plaatsen over. Hoe echter te verklaren het verschil en de overeenkomst, welke er bestaat tusschen H en K? Hierbij heeft men er op te letten, dat K gecompileerd is. De schrijver daarvan zocht allerlei exempelen bijeen, waarvan hem de opname nuttig toescheen. Wij weten, dat hij G niet kan hebben geraadpleegd maar wel H. Dat H geen afschrift kan zijn van K blijkt uit de drie laatste plaatsen en bovendien hieruit, dat geen enkel exempel, in K gecompileerd, in H is opgenomen. K kan O niet hebben geraadpleegd, o. a. blijkens de voorlaatste medegedeelde plaats. G en H hebben zelfstandig gewerkt naar O, en in één van beide zouden de woorden „Mer die eerwerdige Robertus ... eynden" wel zijn opgenomen, als zij in O voorkwamen. K heeft die woorden dus ergens anders gelezen. Ook vindt men in K exempelen op fol. 94 *d*, 104 *b*, 109 *c* en 143 *c* (zie de Overzichtslijst), welke niet in G en H en dus ook niet in O voorkomen, maar wel in het Latijn en in A. Het exempel in K op fol. 108 bewijst, dat K niet X of een der daarmede verwante hss. gekend heeft, daar het alléén voorkomt in het Latijn. Deze laatste gegevens stellen ons in staat te weten te komen, hoe K aan zijn van alle andere hss. afwijkenden inhoud gekomen is. De schrijver van K had H vóór zich, deed uit de daarin voorkomende exempelen een keus, laschte een aantal exempelen uit andere werken in (zie de beschrijving van K), en vertaalde bovendien 40 exempelen uit het Latijn (I), waarvan hij er 33 uit O of G had kunnen overnemen (zie de Overzichtslijst), maar deze hss. kende hij niet, zooals nu onwederlegbaar blijkt. Kan K soms, inplaats van uit het Latijn te hebben vertaald, een hs. N hebben geraadpleegd, dat de volledige vertaling van het Biënboec bevatte, en waarvan dan O een onvolledig afschrift is? In de eerste

1) Zonder hs. O te kennen merkte De Vooys (blz. 33) naar aanleiding van hs. G uit 1491 reeds op: „Het is moeielijk aan te nemen, dat deze vertaling (nl. de tweede) gemaakt is, nadat het werk in 1488 te Zwolle gedrukt was."

plaats kan dat niet wegens de overeenstemming tusschen K en H: men zou dan moeten aannemen, dat K èn H èn N heeft afgeschreven. Had K ook N gekend, dan was het gebruikmaken van H bovendien geheel overbodig. In de tweede plaats zouden dan èn P èn O onafhankelijk van elkander hetzelfde exempel hebben weggelaten (K, fol. 108 *a*, Colvenerius II 29 § 14). In de derde plaats blijkt uit den vorm der 33 exempelen, dat zij zelfstandig vertaald zijn, terwijl zij, indien zij aan N waren ontleend, volkomen moesten overeenstemmen met G, wat niet het geval is.

Ziehier o. a. eenige plaatsen, waar K en G van elkander afwijken:

K fol. 213 *c*, een alre edelste ioffrou, een abdisse in een cloester van der orden van Cistersen, gelegen in *Vlanderen*, is geheiten *Reclinatorium*.	G fol. 89 *c*, het was een non, *Bert* geheiten, in een cloister van sunte Bernardus orde, *Acquiaria* geheiten in *Brabant* gelegen.
K fol. 214 *c*, in den iaer ons Heren MCC doe wanderden die alre ynnichste coninck van Franckryck Ludowicus ynt helige lant. Ende als hie quam in die edelste staet, die in Egipten lande lach, doe hoirden hie seggen, dat die coninck van den Tartaren een kersten moeder had.	G fol. 90 *b*, int iaer dusent twehondert ende sestich toich die devote coninc van Vrancryck Lodewich over dat meer om dat helige land twynnen ende naem mit sich syn drie bruedere, Robert, den greve van Atrecht, ende Alfonsus, den greve van Pyctaviën, ende Carl, den greve van Andagaviën ende van die edel stat van Egipten, Damiata geheiten, ende hoirden daer seggen, dat die coninc van Turkiën een kerste moder had.

Is onze slotsom juist, dat K het Latijn gebruikt heeft naast H — aan een derde zelfstándige vertaling N valt niet te denken met het oog op de overeenkomst tusschen K en H — dan is het duidelijk, hoe het komt, dat in K het exempel van Gwiaert niet vooraan staat, maar wel het exempel van Mauritius, waarmede alle andere hss., uitgezonderd G en H, beginnen; ook deelt daardoor K het exempel, dat in H voorkomt op fol. 166 *c*, maar moest staan op fol. 165 *d*, mede op de plaats, waar het behoort te staan, en eveneens verschilt daardoor K soms van H, waarvan hier een voorbeeld volgt.

K fol. 109 *c*, *ick heb in den lande van Brabant een wedue gekent*, *die seer edel was ende overvloedich in ryckheiden* ende seer kusch van leven, welke van den lanckovel menich iaer gequelt had geweest ende myt geen medicyn en conde genezen. Mer, doe sie hoir keerden van der eertscher medicinen totter geesteliker geloviger medicinen als sonderlinger tot ynnicheit gaf tot aenroepinge der moeder Gods Maria, wart sie genesen op den dach als sie te hemel voir. *Ende doe voelden sie grote pine in hoir side*, *ende daer liep uut etter ende bloet*, *ende voel cleynre steenkens vielen uut dier wonden.*

H fol. 94 *b*, *een wedue die ryc* ende kuusch was, welc vanden lancovel lange ende menich iaer gequelt had geweest ende mit gheen medicyn en conse ghenesen. Mer, doe sy hoer keerde van der eertscher medicine totter gheesteliker geloviger medicine als sonderlinger hoer innichlic gaf tot anropinge der moeder ende dochter Gods Maria, wort sy van hoer genesen opten dach dat sy ten hemel voer.

Valt daarentegen den schrijver van K het verschil tusschen H en het Latijn niet op, dan volgt hij de lezing van H:

K fol. 103 *a*, *CC*. H fol. 87 *d*, *IIc*. Colvenerius, II 29 § 8, qui... quotidie *tres* dictas *quinquagenas* in salutationibus exolvebat.

K fol. 112 *a*, *soeven*. H fol. 95 *b*, *VII*. Colv. II 29 § 20, in illa aetate *sex* annorum *et dimidii.*

K fol. 112 *a*, *twee*. H fol. 95 *b*, *II*. Colv. II 29 § 20, per annum *dimidium.*

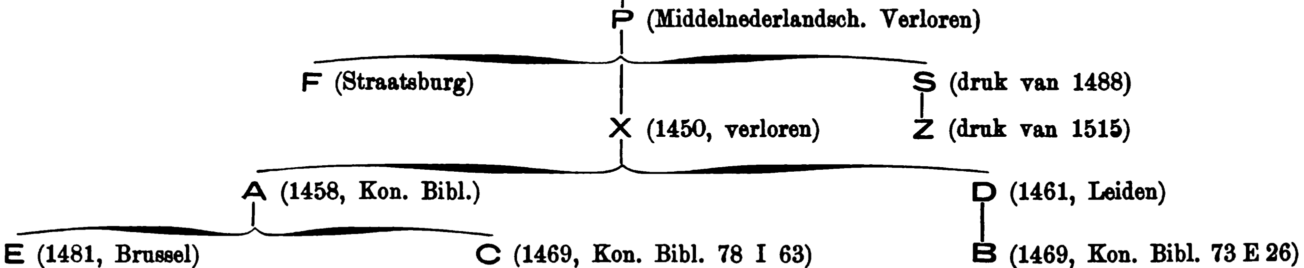
Wanneer men weet, dat deze plaatsen in G in overeenstemming zijn met het Latijn, waaruit wederom blijkt, dat H geen afschrift kan zijn van G, dan doet zich de vraag voor, hoe het toch komt, dat G en H met het exempel van Gwiaert beginnen, dat dit exempel echter in de lijst der exempelen, welke men alleen in H vindt, in het geheel niet voorkomt, dat deze lijst integendeel begint met het exempel van Mauritius, wat niet mogelijk is, als H terstond het exempel van Gwiaert voorop had willen plaatsen, en dat de inhoud van die lijst volkomen overeenkomt met den tekst (één exempel tusschen 205 en 206 is in de lijst overgeslagen) zelfs daar, waar een exempel in den tekst een andere plaats heeft gekregen, terwijl toch de

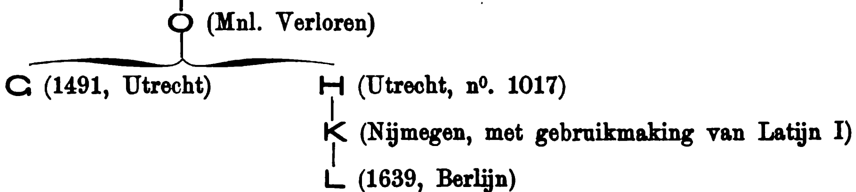
schrijver van H zijn lijst niet naar zijn tekst kan hebben opgemaakt, daar de lijst een deel uitmaakt van de eerste katern, en de schrijver, toen hij zijn tekst op fol. 9 *a* begon, niet vooruit kon weten, hoeveel plaats hij later voor die lijst zou noodig hebben.

Twee plaatsen in de lijst doen ons de verklaring van deze verschijnselen aan de hand. Exempel n°. 130 op fol. 5 *c* wordt aldus aangeduid: „Van noch een ander vrouwe die tegen natuer sun[dichde]," en n°. 196 op fol. 7 *c*: „Noch een ander exempel van enen dobbelaer diet God weet dat [hi verloes," of iets dergelijks]. De schrijver van H had dus voor zich O, waaruit hij in klad de exempelen opteekende, welke hij wilde overnemen. Hij begon dus met dat van Mauritius, sloeg het exempel van Gwiaert over, schreef, toen hij de lijst voltooid had, deze in het net over, vandaar die uitlatingen, en kreeg daarna G in handen, waarnaar hij het exempel van Gwiaert vooraan plaatste, zonder het evenwel nog in zijn lijst te kunnen opnemen. Vervolgens schreef hij O verder af, totdat hij kwam aan het verplaatste exempel. Het klad, dat hij naast zich had liggen, en dat hem aanwees, welke exempelen hij moest overschrijven, wees hem ook op die verplaatsing: het exempel werd dus omgezet. Daar nu het éene exempel, dat hij in de lijst oversloeg, wèl voorkwam op zijn klad, nam hij het ook op in den tekst.

L is een afschrift van K.

Aangezien alle zich voordoende vragen beantwoord zijn, kunnen wij overgaan tot het opstellen van het volgende schema van de afstamming der handschriften:

LATIJN I.
P (Middelnederlandsch. Verloren)
F (Straatsburg)
X (1450, verloren)
S (druk van 1488)
Z (druk van 1515)
A (1458, Kon. Bibl.)
D (1461, Leiden)
E (1481, Brussel)
C (1469, Kon. Bibl. 78 I 63)
B (1469, Kon. Bibl. 73 E 26)

LATIJN II.
O (Mnl. Verloren)
C (1491, Utrecht)
H (Utrecht, n°. 1017)
K (Nijmegen, met gebruikmaking van Latijn I)
L (1639, Berlijn)

OVERZICHTSLIJST

Colvenerius.

I 3 § 6.	De Archiepiscopo repente mortuo qui combustionem Thalmudicorum librum a S. Ludovico Rege Franciae sub poena mortis decretam impedivet
I 5 § 2.	De schismate sub Frederico imperatore, et quae mala attulerit . . .
I 6 § 3.	Exemplum de quodam Abbate. . . . .
I 9 § 8.	Visio ostendens Sanctorum pro nobis intercessionem . . . . . .
I 19 § 5.	Quaestio de pluralitate beneficiorum determinata. . . . .
I 19 § 6.	Visio de anima Philippi Cancellarii Parisiensis damnata . . . . .
I 19 § 7.	Visio de alio ob solam pluralitatem beneficiorum damnato . . . .
I 19 § 10.	Exempla de canonicis male morientibus. . . . .
I 21 § 4.	Duo exempla de discordia (het eerste hiervan) . . . .
I 23 § 3.	De Psalteriis eidem (reclusae) miraculose ostensis . . . .
I 24 § 4.	De quodam famulo proditore, et dira eius punitione . . . . . .
II 1 § 3.	De fratre Ioanne Praedicatore celeberrimo Bononiae, qui septem mort suscitavit . . . .
II 1 § 4.	Quomodo equum insolentem domuerit, ut, quotiescumque eum conscensu erat, genua flecteret . . . .
II 1 § 5.	De honore ei a Bononiensibus exhibito, et calumniosa ob hoc apud Po ficem delatione, qui ei excommunicationis fulmen cogitabat inferre. . .
II 1 § 6.	Quomodo vinum e dolio effusum integre restituerit. . . . . . .
II 1 § 7.	De aquila, quae eum, quocumque pergeret, sequebatur . . . . .
II 1 § 8.	Quomodo serta rosacea, quibus populus coronabatur, excommunicarit, effectu mirabili subsecuto . . . .
II 1 § 9.	Quomodo in elevatione corporis S. Dominici subito a pedibus ad ca semel iterumque translatus sit. . . . .
II 1 § 10.	Quod pica ei responderit de ventre, qui eam comederat . . . . .
II 1 § 11.	De fratre Petro Praedicatore in Hispania, cuius meritis innocenter dam tus liberatus est, et mulier triduo mortua resuscitata . . . . . .
II 1 § 15.	De B. Dodone Frisone, qui verbi Dei praedicatione in gente sua plurim profecit, et pessimam illic consuetudinem sustulit . . . .
II 1 § 18.	De fratre Conrado ordinis Minorum . . . .
II 1 § 20.	De fratre Salomone ordinis Praedicatorum . . . .
II 3 § 8.	Mirabilis revelatio facta cuidam Eremitae . . . .
II 3 § 9.	Praedictarum rerum eventus, et variae crucis apparationes, et praedicatio
II 3 § 14.	De pueris cruce signatis . . . .
II 3 § 15.	De pastoribus ovium, qui titulo crucis in alienas fortunas grassabantur.
II 7 § 2.	Exemplum Hermanni Conversi in Aquiria continue aegrotantis. . .
II 10 § 9.	Exemplum et experientia auctoris de penuriis fratrum Praedicatorum et Minor
II 10 § 16.	Visio, qua declaratum est beatam Virginem esse patronam ordinis Praedicator

1) Alleen met het oog op het weglaten en invoegen van exempelen is deze lijst van belang, daar er niet de exempelen in opgenomen zijn, welke zoowel bij Colvenerius als in alle handschriften en in de beide oude drukken voorkomen. Met

DER EXEMPELEN [1]).

Hss. der 1ste vertaling.		Hss. der 2de vertaling.				Oude drukken.	
A (B C D F).	E.	G.	H.	K.	L.	S.	Z.
. 9 *b*.	—	—	—	—	—	O.	O.
11 *a*.	—	—	—	—	—	O.	O.
11 *d*.	—	—	—	—	—	O.	O.
16 *c*.	—	—	—	fol. 14 *c*.	O.	—	—
26 *d*.	—	—	—	—	—	O.	O.
27 *a*.	—	—	—	—	—	O.	O.
27 *d*.	—	—	—	—	—	O.	O.
28 *b*.	—	—	—	—	—	O.	O.
32 *c* (1e ex.)	—	—	—	—	—	O.	O.
35 *a*.	—	—	—	—	—	O.	O.
36 *c*.	—	—	—	—	—	O.	O.
O.	O.	fol. 20 *b*.	—	—	—	O.	O.
O.	O.	20 *c*.	—	—	—	O.	O.
O.	O.	20 *d*.	—	—	—	O.	O.
O.	O.	21 *b*.	—	—	—	O.	O.
O.	O.	21 *c*.	—	—	—	O.	O.
O.	O.	21 *d*.	—	—	—	O.	O.
O.	O.	22 *a*.	—	—	—	O.	O.
O.	O.	22 *b*.	—	—	—	O.	O.
O.	O.	22 *b*.	—	—	—	O.	O.
O.	O.	O.	O.	O.	O.	O.	O.
O.	O.	23 *b*, (1e ex.)	—	—	—	O.	O.
41 *d*.	—	23 *c*.	O.	—	—	—	—
47 *a*.	—	25 *a*.	—	O.	O.	—	—
47 *d*.	—	O.	O.	O.	O.	—	—
49 *b*.	—	25 *c*.	—	O.	O.	—	—
49 *b*.	—	25 *c*.	—	O.	O.	—	—
52 *a*.	—	—	—	53 *d*.	O.	—	—
58 *b*.	—	29 *b*.	O.	O.	O.	—	—
60 *c*.	—	29 *c*.	O.	O.	O.	—	—

behulp van deze lijst zijn die exempelen echter gemakkelijk bij Colvenerius te vinden. Een exempel b. v. voorkomend in Biënb. hs. A, fol. 10 *c* staat bij Colvenerius tusschen I 3 § 6 en I 5 § 2, en zoo vervolgens. O beteekent „Ontbreekt".

Colvenerius.

II 10 § 17. Visio altera, similis praecedenti, idemque demonstrans. . . . . . .

O.

II 22 § 3. Dictum Diogenis . . . .
II 26 § 8. Dictum cuiusdam viri simplicis de religiosis mentientibus . . . . .

O.

II 29 § 6. De iuvene dissoluto, qui beatam Virginem salutationibus Angelicis quotid honorabat, ex nuptiis assumpto . . . .
II 29 § 10. Quid in Angelica salutatione gratius sit beatae Virgini . . . . . .
II 29 § 11. De duobus clericis, quorum unus Ioannem Baptistam, alius praefereb Evangelistam, et revelatione eis facta, quod Beata Maria in coelum cu corpore sit assumpta . . . .
II 29 § 12. Quomodo beata Virgo reparavit cilicium beati Thomae Cantuariensis, de presbytero apud eum accusato, qui numquam celebrabat aliam missan quam de beata Maria. . . . .
II 29 § 13. De puero a Iudaeis iugulato, et sub lapide sepulchrali recondito, qu postridie vivus est inventus. . . . .
II 29 § 14. De clerico caeco a nativitate, qui cantans respons. de B. Maria illum natus est . . . .
II 29 § 15. De Iosberto monacho, qui in singulos dies quinque psalmos recitabat i honorem B. Mariae incipientes a V litteris nominis eius, e cuius iam mortu ore, oculis, et auribus quinque rosae eruperunt . . . .
II 29 § 16. De honesta matrona ab iliaca passione sanata per B. Virginem . . .
II 29 § 17. De quodam religioso, qui Mariam dixit fatuam . . . .
II 29 § 19. Quomodo ter beata Maria super altare apparuit in domo fratrum Praed catorum in Longobardia . . . .
II 29 § 22. De puella a Iudaeis crudelissime occisa. § 23. Cur Iudaei Christianu sanguinem effundant quotannis. . . . .
II 29 § 29. De exclamatione horum verborum: Benedictus Iesus fructus ventris tui.
II 29 § 30. De quadam moniali praedictis verbis per auctorem a diaboli laqueis libera
II 30 § 3. Mulierem peccantem daemon abominatur . . . .
II 30 § 4. Quomodo daemon alteri mulieri sordide peccanti comminatur . . . .
II 30 § 5. Daemones miseram defunctam effodiunt in figura scrophae . . . . .
II 30 § 6. De clerico, qui colubrum inter crura reperit . . . .
II 30 § 8. De clerico immundo desperate moriente . . . .
II 30 § 9. De alio viro post hoc scelus divina vindicta percusso . . . .
II 30 § 10. De alio sub cuius gressibus herba arescebat. § 11. Quod vix curatur trans acto XXXIII anno morbus nefandus. . . . .
II 30 § 12. De loco sessionis hoc crimine infectorum . . . .
II 30 § 16. De presbytero sub terra plangente, qui gulae et luxuriae deditus fuerat
II 30 § 17. De eo, qui hunc audivit, nec se correxit . . . .
II 30 § 18. De alio, qui se correxit . . . .
II 30 § 20. De duobus concumbendo mortuis . . . .
II 30 § 27. De puella nimio amore subito extincta . . . .

Hss. der 1ste vertaling.		Hss. der 2de vertaling.				Oude drukken.	
A (B C D F).	E.	G.	H.	K.	L.	S.	Z.
l. 60 *c.*	—	fol. 29 *c.*	0.	0.	0.	—	—
0.	0.	0.	0.	0.	0.	fol. k 3,*d.* Julianus.	fol. 48 *d.*
84 *d.*	—	0.	0.	0.	0.	—	—
94 *d.*	—	0.	0.	fol. 94 *d.*	—	—	—
102 *b*, Mechteldus.	0.	0.	0.	0.	0.	—	—
99 *d.*	0.	—	—	—	—	—	—
102 *d.*	—	0.	0.	104 *b.*	—	—	—
0.	0.	45 *d.*	—	—	—	0.	0.
0.	0.	46 *b.*	—	—	—	0.	0.
0.	0.	47 *b.*	—	—	—	0.	0.
0.	0.	0.	0.	108 *a.*	—	0.	0.
0.	0.	47 *c.*	—	—	—	0.	0.
0.	0.	48 *b.*	—	—	—	0.	0.
103 *a.*	—	0.	0.	109 *c.*	—	0.	0.
104 *a.*	—	48 *b.*	0.	—	—	—	—
108 *a.*	—	—	—	—	—	0.	0.
110 *d.*	—	53 *d.*	0.	—	—	—	—
111 *a.*	—	54 *a.*	0.	—	—	—	—
114 *c.*	—	55 *d.*	—	0.	0.	—	—
114 *c.*	—	55 *d.*	—	0.	0.	—	—
114 *d.*	—	56 *a.*	—	0.	0.	—	—
115 *a.*	0.	56 *b.*	—	0.	0.	—	—
115 *b.*	0.	56 *b.*	—	0.	0.	—	—
115 *c.*	0.	56 *d.*	—	0.	0.	—	—
115 *d.*	0.	57 *a.*	—	0.	0.	—	—
116 *a.*	0.	57 *a.*	—	0.	0.	—	—
117 *a.*	0.	57 *b.*	—	0.	0.	—	—
117 *b.*	0.	57 *b.*	—	0.	0.	—	—
117 *b.*	0.	57 *c.*	—	0.	0.	—	—
117 *c.*	0.	57 *c.*	—	0.	0.	0.	0.
118 *d.*	—	57 *d.* (1e ex.)	—	0.	0.	—	—

Colvenerius.

O.

Hss. der 1ste vertaling.		Hss. der 2de vertaling.				Oude drukken.	
A (B C D F).	E.	G.	H.	K.	L.	S.	Z.
..l. 119 *a.*	—	—	—	—	—	O.	O.
121 *b.*	O.	O.	O.	O.	O.	—	—
121 *d.*	O.	—	—	—	—	—	—
122 *c.*	O.	fol. 60 *a.* (1e ex.)	—	O.	O.	O.	O.
122 *d.*	O.	—	—	—	—	—	—
126 *b.*	O.	—	—	—	—	—	—
127 *a.*	O.	—	—	—	—	—	—
127 *c.*	—	62 *a.* (2e ex.)	—	O.	O.	O.	O.
O.	O.	62 *b* (1e ex.)	—	O.	O.	O.	O.
Einde van hs. C.							
131 *a* (2e ex.)	—	O.	O.	fol. 143 *c.*	—	—	—
131 *a* (3e ex.)	—	O.	O.	143 *c.*	—	—	—
134 *d* (1e ex.)	—	O.	O.	O.	O.	—	—
136 *b.*	O.	—	—	—	—	—	—
136 *d.*	—	O.	O.	O.	O.	—	—
137 *a.*	—	65 *c.*	—	O.	O.	O.	O.
142 *c.* Hostie in bijenkorf.	—	O.	O.	O.	O.	O.	O.
Bijen bouwen een kapel.							
142 *d.* Hostie in bijenkorf.	—	O.	O.	O.	O.	O.	O.
143 *c.*	—	—	—	—	—	O.	O.
144 *d.*	—	—	—	—	—	O.	O.
145 *c* en 145 *d.*	—	69 *a.* en 69 *b*, (1e ex.)	O.	O.	O.	O.	O.
146 *c.*	—	—	—	—	—	O.	O.
150 *d.*	—	71 *c.*	O.	—	—	—	—
151 *b.*	—	—	—	—	—	O.	O.
151 *c.*	—	—	—	164 *b.*	O.	O.	O.
151 *d.*	—	72 *b.*	O.	—	—	O.	O.
156 *b.*	—	—	—	—	—	O.	O.

Colvenerius.

Hss. der 1ste vertaling.		Hss. der 2de vertaling.				Oude drukken.	
A (B D F).	E.	G.	H.	K.	L.	S.	Z.
fol. 158 *c.*	O.	—	—	—	—	—	—
159 *b.*	—	—	—	fol.170 *c.*	O.	—	—
160 *d.*	—	—	—	—	—	O.	O.
162 *d.*	—	—	—	174 *a.*	O.	—	—
163 *c.*	—	76 *c.*	—	O.	O.	—	—
163 *d.*	—	O.	O.	O.	O.	—	—
164 *a.*	—	76 *c.*	—	O.	O.	—	—
164 *b.*	—	—	—	175 *a.*	O.	—	—
164 *c.*	—	76 *d*, (2e ex.)	—	O.	O.	O.	O.
164 *c.*	—	—	—	175 *b.*	O.	—	—
165 *a.*	—	—	—	175 *d.*	O.	O.	O.
165 *c.*	O.	—	—	176 *a.*	O.	—	—
165 *d.*	O.	—	—	176 *c.*	O.	O.	O.
169 *c.*	—	—	—	—	—	O.	O.
170 *d.*	—	80 *a.*	O.	—	—	—	—
176 *d.*	—	82 *d.*	O.	—	—	—	—
180 *a.*	—	—	—	196 *b.*	O.	—	—
181 *b*	—	—	—	—	—	O.	O.
181 *c.*	—	84 *d.*	O.	—	—	—	—
182 *a.*	—	—	—	—	—	O.	O.
182 *c.*	—	85 *a.*	O.	O.	O.	—	—
182 *d.*	—	85 *b.*	O.	—	—	—	—
183 *b.*	—	85 *b.*	O.	O.	O.	—	—
183 *d.*	—	85 *c.*	O.	—	—	—	—
184 *b.*	—	85 *d.*	O.	—	—	—	—
184 *d.*	—	86 *a.*	O.	—	—	—	—
185 *c.*	—	86 *b.*	O.	202 *d.*	O.	—	—
186 *a.*	—	86 *c.*	O.	—	—	—	—
186 *d.*	—	86 *d.*	O.	—	—	—	—
187 *b*, (1e ex.)	—	87 *a.*	O.	—	—	—	—
188 *d.*	—	88 *a.*	O.	208 *d.*	O.	—	—

Colvenerius.

Hss. der 1ste vertaling.		Hss. der 2de vertaling.				Oude drukken.	
A (B D F).	E.	G.	H.	K.	L.	S.	Z.
fol. 189 *a.*	—	fol. 88 *b.*	O.	fol. 209 *a.*	O.	—	—
189 *b.*	—	88 *c.*	O.	209 *c.*	O.	—	—
189 *d.*	—	88 *c.*	O.	—	—	—	—
191 *d.*	—	89 *c.*	O.	—	—	—	—
192 *a.*	—	O.	O.	—	—	—	—
192 *a.*	O.	89 *b*, (2e ex.)	O.	—	—	—	—
192 *b.*	O.	89 *b*, (3e ex.)	O.	O.	O.	—	—
192 *c.*	—	89 *c.*	O.	O.	O.	—	—
193 *a.*	—	89 *d.*	O.	O.	O.	—	—
194 *a.*	—	90 *b.*	O.	—	—	—	—
196 *c.*	—	91 *c.*	O.	O.	O.	—	—
197 *d.*	—	92 *b.* (1e ex.)	O.	O.	O.	—	—
198 *a.*	—	—	—	218 *d.*	O.	—	—
199 *a.*	—	92 *d.*	O.	—	—	—	—
199 *a.*	—	92 *d.*	O.	—	—	—	—
199 *b.*	—	—	—	220 *a.*	O.	—	—
200 *a.*	O.	—	—	221 *a.*	O.	—	—
200 *a.*	—	93 *c.* (2e ex.)	O.	—	—	—	—
201 *a.*	—	94 *a.*	O.	O.	O.	O.	O.
201 *b.*	—	94 *b.*	O.	O.	O.	O.	O.
201 *d.*	O.	94 *d.*	O.	222 *c.*	O.	O.	O.
202 *a.*	O.	95 *a.*	O.	223 *a.*	O.	O.	O.
203 *b.*	—	95 *b.*	O.	O.	O.	O.	O.
203 *d.*	O.	—	—	224 *a.*	O.	O.	O.

Colvenerius.

II 57 § 21. De altero simili figmento

II 57 § 23. De falso daemonum apparatu, consessum Christi et Sanctorum mentien per quem haereticis imponebat; sed per praesentiam corporis Christi co tinuo evanuit

II 57 § 25. De puella vehementer tentata, cui Christus apparens, ab omni tentatio eam liberavit

II 57 § 26. De religioso Cisterciensi graviter tentato, cui Christus apparens, et ho deaceum panem, tinctum sanguine lateris sui porrigens, liberavit

II 57 § 28. De repentina tempestate, arte daemonum suscitata, dum ex fonte quoda Brittanniae aqua super vicinum lapidem effunditur

II 57 § 29. De castro super mare viso per illusionem diabolicam

II 57 § 31. De quodam, qui per illusionem daemonum dormiens ea faciebat, qu vigilans nequivisset

II 57 § 32. Mirabile de caeco bubulco, qui cuiusque coloris vaccas poterat adducer quod, cum in eo fieret operatione daemonum, accepto Confirmationis sacra mento cessavit

II 57 § 33. De eo, qui studere volens mox dormitabat, quia signo crucis se non muniera

II 57 § 34. De Alberto Magno, qui daemonem volentem eum a studio revocare, cruc signo fugavit

II 57 § 35. De duobus fratribus Praedicatoribus a daemone in via delusis

II 57 § 39. Idem (nl. dat men op het zien van duivels en wolven niet kan spreken narrat auctor sibi accidisse, viso daemone in specie socii sui turpiter nudat § 40. De murmure daemonum contra pacem, et quomodo ab iis aucto inquietatus fuerit

II 57 § 42. De choreis daemonum in specie monachorum iuxta Coloniam

II 57 § 43. De beato Iordano, magistro ordinis Praedicatorum, ad mortem usque vu nerato, et miraculose per ablutionem sanato. § 44. De augmento privile giorum Praedicatoribus concessorum. § 45. Quomodo dictus M. Iordanu mensae summi Pontificis assederit, et vesperi, absque cena a paupere hos pitio susceptus sit. § 46. Idem in aegritudine a diabolo in angelum luci transfigurato tentatur, et illuditur; sed tandem eius dolos agnovit.

II 57 § 47. De mira odoris fragrantia, arte daemonis, in ore et manibus eius post cele brationem excitata, et signo crucis sublata.

II 57 § 48. De fratrum tentationibus sedatis ex sponsione cum daemone inita per eun dem, de quo reprehensus cum esset, per orationis vigilantiam depulsa suas

II 57 § 50. De piis exercitiis Alberti Magni

II 57 § 51. Sequentia, ut vocant, seu prosa auctoris de B. Iordano. § 52. De loco nati vitatis eius

II 57 § 53. Visiones Arnoldi Praedicatoris et beatae Lutgardis de S. Iordano

II 57 § 54. De praedicto Arnoldo Priore Wirtzburgensi, qui vidit nomen suum scrip tum in libro vitae

II 57 § 55. De sancta vita Ioannis Theutonici Bossinensis in Hungaria Episcopi, e postea quarti Generalis ordinis Praedicatorum

II 57 § 56. Quod revelatus ei fuerit ordo Praedicatorum, et quod futurus esset Episcopu

II 57 § 57. De numismate argenteo per cornicem divinitus ei allato. § 58. Fervo devotionis, obitus, et elevatio eius

Hss. der 1ste vertaling.		Hss. der 2de vertaling.				Oude drukken.	
A (B D F).	E.	G.	H.	K.	L.	S.	Z.
fol. 204 *b.*	—	—	—	fol. 224 *c.*	0.	0.	0.
204 *c.*	—	—	—	225 *a.*	0.	—	—
205 *d.*	—	fol. 96 *c.*	0.	—	—	—	—
206 *b.*	—	96 *d.*	0.	—	—	—	—
207 *a.*	—	97 *a.*	0.	0.	0.	—	—
207 *b.*	—	97 *c.*	0.	0.	0.	—	—
208 *a.*	0.	97 *d.* (1e ex.)	0.	0.	0.	—	—
208 *a.*	—	—	—	225 *d.*	0.	—	—
208 *b.*	—	98 *a.*	0.	0.	0.	—	—
208 *c.*	—	98 *a.*	0.	0.	0.	fol. 174 *c.*	0.
208 *c.*	—	98 *a.*	0.	0.	0.	—	—
209 *c.*	—	98 *c.*	0.	0.	0.	—	—
210 *c.*	—	99 *b.*	0.	0.	0.	—	—
210 *c.*	—	99 *c.*	0.	0.	0.	—	—
213 *a.*	—	101 *b.*	0.	0.	0.	—	—
213 *a.*	—	101 *b.*	0.	0.	0.	—	—
213 *c.*	—	101 *c.*	0.	0.	0.	—	—
213 *d.*	—	0.	0.	0.	0.	—	—
214 *b.*	—	101 *d.*	0.	0.	0.	179 *d.*	0.
214 *c.*	—	101 *d.*	0.	0.	0.	—	—
215 *a.*	—	102 *a.*	0.	0.	0.	—	—
215 *a.*	—	102 *a.*	0.	0.	0.	—	—
215 *b.*	—	102 *b.*	0.	0.	0.	—	—

Colvenerius.

Hss. der 1ste vertaling.		Hss. der 2de vertaling.				Oude drukken.	
A (B D F).	E.	G.	H.	K.	L.	S.	Z.
215 *c.*	—	fol. 102 *c.*	O.	O.	O.	—	—
216 *a.*	—	102 *d.*	O.	O.	O.	—	—
216 *b.*	—	102 *d.*	O.	fol. 228 *c.*	O.	—	—
217 *b.*	—	—	—	228 *b.*	O.	—	—
217 *d.*	—	104 *a.*	O.	226 *d.*	O.	O.	O.
217 *d.*	—	—	—	227 *a.*	O.	—	—
218 *c.*	—	104 *d.*	—	O.	O.	—	—

BIBLIOGRAPHIE [1]).

---

* J. G. R. Acquoy: Het Klooster te Windesheim en zijn invloed, Utrecht 1875—1880.
* Annalen des historischen Vereins, zie Kaufmann.
Antoninus: Chronicorum Opus, Lugduni 1587.
* Aurea Legenda, zie Jac. de Voragine.
* Barbazan-Méon: Fabliaux et Contes, Paris 1808.
* E. Berger: Bonum Universale de Apibus, quid illustrandis saeculi decimi tertii moribus conferat, Lutetiae Parisiorum 1895.
L. Ph. C. van den Bergh: Nederlandsche Volksoverleveringen en Godenleer, Utrecht 1836.
L. Ph. C. van den Bergh: Proeve van een kritisch Woordenboek der Nederlandsche Mythologie, Utrecht 1846.
Biographie Universelle.
P. J. Blok: Verslag aangaande een onderzoek in Duitschland en Oostenrijk naar Archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, 's-Gravenhage 1888.
* J. Bols: Honderd oude Vlaamsche Liederen, Namen 1897.
* J. H. Bormans: Leven van Sinte Christina de Wonderbare, Gent 1850.
* J. H. Bormans: Leven van Sinte Lutgardis (Dietsche Warande, III 54—67, 132—165, 285—322, IV 155—170, 267—302).
J. H. Bormans: Der Naturen Bloeme van Jacob van Maerlant, I, Brussel 1857.
* Nicole Bozon: Les Contes moralisés, publiés par L. Toulmin Smith et Paul Meyer, Paris 1889 (Société des anciens textes français).
J. ten Brink: Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, Amsterdam 1897.
* Joh. Bromyard: Summa Praedicantium, Antwerpiae 1614.

---

1) De met een * aangeteekende boeken en handschriften zijn belangrijk voor de kennis van exempelen.

J. C. Brunet: Manuel du Libraire et de l'Amateur de livres, Paris 1860—1880.
C. Busken Huet: Het Land van Rembrand, Haarlem 1898.
M. F. A. G. Campbell: Annales de la Typographie Néerlandaise au XVe siècle, La Haye 1874.
Ul. Chevalier: Répertoire des Sources historiques du Moyen-Age, Paris 1877.
* H. Choquetius: Sancti Belgii ordinis Praedicatorum, Duaci 1618.
* Christinae, Vita Sanctae-, Acta Sanctorum 24 Juli, V 650—660.
* G. Colvenerius: Thomae Cantipratani Bonum Universale de Apibus, Duaci 1627.
* Cordiale, zie Van Vliederhoven.
Th. F. Crane: Mediaeval Sermon-Books and Stories (Proceedings of the American Philosophical Society, XXI, April 1883—Jan. 1884, n°. 114).
* Th. F. Crane: The Exempla or illustrative Stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry, London 1890 (Folk-Lore Society, n°. 26).
* Franc. de la Croix: Hortulus Marianus, sive Praxes variae colendi Beatissimam V. Mariam, Duaci 1622.
* Ant. Davroultius (d'Averoult): Flores Exemplorum, sive Catechismus Historialis, Coloniae Agrippinae 1685.
Léop. Delisle: Mélanges de Paléographie et de Bibliographie, Paris 1880.
* Dialogus Creaturarum, herausgegeben von J. G. Th. Gräsze, Tübingen 1880 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, n°. 148: Die beiden ältesten lateinischen Fabelbücher des Mittelalters, des bischofs Cyrillus Speculum Sapientiae und des Nicolaus Pergamenus Dialogus Creaturarum).
* Dialogus Miraculorum, zie Strange.
* Phil. Diez: Summa Praedicantium, Antwerpiae 1600.
* Etienne de Bourbon, zie Lecoy de la Marche.
* Expositio Melliflua, zie Scutdorpe.
Foppens: Bibliotheca Belgica, 1739.
* Formicarius, zie Nider.
* J. Geffcken: Der Bildercatechismus des fünfzehnten Jahrhunderts, Leipzig 1855.
* Arn. Geilhoven: Gnotosolitos, sive Speculum Conscientiae, Bruxellis 1476.
* Gesta Romanorum, herausgegeben von H. Oesterley, Berlin 1871—72.
* Gnotosolitos, zie Geilhoven.
* J. Görres: Die Christliche Mystik, Regensburg 1836—42.
J. G. Th. Gräsze: Lehrbuch einer allgemeinen Literärgeschichte, Leipzig 1859.
J. Grimm: Deutsche Mythologie, 4e Ausgabe, Berlin 1875.
J. Grimm: Deutsche Rechtsalterthümer, 4e Ausgabe, Leipzig 1899.
* J. en W. Grimm: Deutsche Sagen, Berlin 1816.
* J. en W. Grimm: Kinder- und Hausmärchen, Berlin 1888 (Bibliotheks-Ausgabe).
H. Grotefend: Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, Hannover 1891.

M. Grünbaum: Gesammelte Aufsätze zur Sprach- und Sagenkunde, herausgegeben von F. Perles, Berlin 1901.
* F. H. von der Hagen: Gesammtabenteuer, Stuttgart 1850.
* B. Hauréau: Mémoire sur les récits d'apparitions dans les sermons du moyen âge (Mémoires de l'Institut National de France, XXVIII, deuxième partie).
* B. Hauréau: Tractatus de abundantia Exemplorum in Sermonibus (Histoire littéraire de la France, XXIX 546—554).
* Joh. Herolt: Promptuarium Exemplorum, Nurenberg 1486.
* Joh. Herolt: Sermones disciputi de tempore, Coloniae Agrippinae 1478.
Léop. Hervieux: Les fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge, Paris 1893.
Histoire littéraire de la France.
* Rob. Holkot: Opus super sapientiam Salamonis, Bazel 1586.
S. S. Hoogstra: Proza-Bewerkingen van het Leven van Alexander den Groote in het Middelnederlandsch, 's-Gravenhage 1898.
B. Huydecoper's Proeve van Taal- en Dichtkunde, 2e uitgave door F. van Lelyveld, Leyden 1782.
* Jacques de Vitry, zie Crane.
W. J. A. Jonckbloet: Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, 4e druk, Groningen.
W. J. A. Jonckbloet: Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst, Amsterdam 1851—55.
* Johannes Junior: Scala Celi, Lubec 1476.
G. Kalff: Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de 16e eeuw, Leiden 1889.
* A. Kaufmann: Caesarius von Heisterbach, Cöln 1862.
* A. Kaufmann: Thomas von Chantimpré, Köln 1899.
* A. Kaufmann: Wunderbare und Denkwürdige Geschichten aus den Werken des Cäsarius von Heisterbach, ausgewählt, übersetzt und erläutert (Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein, insbesondere die alte Erzdiöcese Köln, Köln 1888, 1891, Heft 47 en 53).
A. von Keller: Erzählungen aus altdeutschen Handschriften, 1855 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, n°. 35).
* Hans Wilhelm Kirchhof: Wendunmuth, herausgegeben von H. Oesterley (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, n°. 95—99).
* Paul Kirsch: Des Thomas von Chantimpré Buch der Wunder und denkwürdigen Vorbilder, Jena (Gleiwitz) 1875.
* R. Köhler: Kleinere Schriften, herausgegeben von J. Bolte, Weimar 1898—1900.
* Leander Albertus: De viris illustribus ordinis Praedicatorum, Bononiae 1517.
* A. Lecoy de la Marche: Anecdotes historiques, Légendes et Apologues, tirés du recueil inédit d'Etienne de Bourbon, Dominicain du XIIIe siècle, publiés pour la Société de l'histoire de France, Paris 1877.

* A. Lecoy de la Marche: La Chaire française au moyen âge, Paris 1868. (De tweede druk is van 1886).
* Le Grand: Fabliaux ou Contes du XIIe et du XIIIe siècle, Paris 1779.
* Der Leken Spieghel, zie De Vries.
* F. Liebrecht: Zur Volkskunde, Heilbronn 1879.
* Lutgardis, Vita Sanctae-, Acta Sanctorum 16 Juni, III 234—263.
* M. Luther: Tischreden (Sämmtliche Schriften, herausgegeben von J. G. Walch, 1887, Band 22).
* Magnum Speculum Exemplorum, Duaci 1603.
W. Mannhardt: Wald- und Feldkulte, Berlin 1875—77.
* Mariae Oigniacensis, Vita-, Acta Sanctorum 23 Juni, IV 636—678.
* Jan Matthijssen: Het Rechtsboek van den Briel, opnieuw uitgegeven door Mr. J. A. Fruin en Mr. M. S. Pols in Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen, 's-Gravenhage 1880.
* Paul Meyer: Notice sur un recueil d'Exempla renfermé dans le Ms. B IV, 19 de la Bibliothèque capitulaire de Durham (Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres Bibliothèques, XXXIV, 1re partie, 399—437).
Jac. Meyerus: Annales rerum Flandricarum, Antverpiae 1561.
E. Michael: Geschichte des deutschen Volkes, Freiburg im Breisgau 1897.
* Miraeus: Fasti Belgici et Burgundici, Bruxellis 1522.
* Joh. Molanus: Natales Sanctorum Belgii, Duaci 1616.
W. Moll: Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming, Arnhem 1864—69.
W. Moll: De Boekerij van het St. Barbara-klooster te Delft, Amsterdam 1857.
W. Moll: Johannes Brugman, Amsterdam 1854.
* F. J. Mone: Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters.
Naturen Bloeme, zie Verwijs.
* Joh. Nider: Formicarius, Coloniae ± 1470—73.
* H. Nimal: Vies de quelques-unes de nos Grandes Saintes au pays de Liège, Liège 1898.
* Nouvelle Biographie Générale depuis les Temps les plus reculés jusqu'à nos jours, par M. Firmin Didot frères, Paris 1866.
M. Paquot: Mémoires pour servir à l'Histoire littéraire des Dix-Sept provinces des Pays-Bas, 1768.
* Joh. Pauli: Schimpf und Ernst, herausgegeben von H. Oesterley, 1866 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, nº. 85).
* Pelbartus: Stellarium Coronae B. Virginis, Argentorati 1493.
L. D. Petit: Bibliographie der Middelnederlandsche Taal- en Letterkunde, Leiden 1888.
L. Petit de Julleville: Histoire de la Langue et de la Littérature française, Paris 1896.
* Fr. Pfeiffer: Niederdeutsche Erzählungen aus dem XV Jahrhundert (Germania IX, 1864).
* Fr. Pfeiffer: Predigtmärlein (Germania III, 1858).

C. E. A. Piron: Algemeene Levensbeschrijving der Mannen en Vrouwen van België, Mechelen 1860.
Dirc Potter: Der Minnenloep, uitgegeven door P. Leendertz in de Werken der Vereeniging ter bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde, Leiden 1845—47.
J. Quétif en J. Echard: Scriptores ordinis Praedicatorum, 1719.
* Arn. de Raisse: Ad Natales Sanctorum Belgii Ioannis Molani Auctarium, Duaci 1626.
* Rechtsboek van den Briel, zie Matthijssen.
* G. Roskoff: Geschichte des Teufels, Leipzig 1869.
* Hans Sachs: Sämtliche Fabeln und Schwänke, herausgegeben von E. Goetze, Halle a. S. 1893 (Neudrucke deutscher Litteraturwerke des XVI und XVII Jahrhunderts, n°. 110—117, en n°. 126—134).
* Salimbene: Chronica (Monumenta Historica ad provincias Parmensem et Placentinam pertinentia, Parmae 1857, II).
Saxus: Onomasticon Literarium, 1777.
* Scala Celi, zie Johannes Junior.
J. Scheltema: Geschied- en Letterkundig mengelwerk, Amsterdam, Utrecht, VI (1836).
* Hermannus de Petra de Scutdorpe: Expositio Melliflua, Oudenaarde 1480.
* Der Sielen Troest, Peter van Os, Zwolle 1485.
K. Simrock: Handbuch der deutschen Mythologie, Bonn 1887.
* L. A. J. W. Sloet: De Dieren in het Germaansche Volksgeloof en Volksgebruik, 's-Gravenhage 1887.
L. A. J. W. Sloet: Het Volksgeloof aan het bovennatuurlijke in het rijk der planten (De Gids, 1881, II 209—239, 412—449).
* Jules de Soignie: L'abeille à travers les âges, Bruxelles, Paris 1896.
Friedr. Spe: Trutz-Nachtigal, herausgegeben von G. Balke, Leipzig 1879 (Deutsche Dichter des siebzehnten Jahrhunderts XIII).
* Spiegel der Sonden, zie Verdam.
* Spiegel Historiael, zie De Vries en Verwijs.
* Dat Sterfboeck, Delf 1488.
J. H. de Stoppelaar: Het papier in de Nederlanden gedurende de Middeleeuwen, inzonderheid in Zeeland (Archief. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, II).
* J. Strange: Caesarii Heisterbacensis monachi ordinis Cisterciensis Dialogus Miraculorum, Coloniae, Bonnae et Bruxellis 1851.
* Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde.
* D. C. Tinbergen: Des Coninx Summe, Inleiding, Groningen 1900.
P. Toynbee: Dante Dictionary, Oxford 1898.
Valerius Andreas: Bibliotheca Belgica, Lovanii 1643.
* Valerius Maximus: Exempla quatuor et viginti nuper inventa ante caput de omnibus, Venetiis 1514.
* F. van Veerdeghem: Leven van Sinte Lutgart, Tweede en derde boek, Leiden 1899.

* J. Verdam: Die Spiegel der Sonden, Leiden 1900—1901.
E. Verwijs: Jacob van Maerlant's Naturen Bloeme, Groningen 1878.
E. Verwijs en J. Verdam: Middelnederlandsch Woordenboek.
J. Visser: Naamlijst van Boeken, die in de XVII Neederlandsche Provincien geduurende de XV Eeuw gedrukt zijn. (Deze lijst is gevoegd achter H. Gockinga: Uitvinding der Boekdrukkunst, Amsteldam 1767).
* Vitae Patrum, uitgegeven door H. Rosweydus, Antverpiae 1628.
* Gerard van Vliederhoven: Cordiale (Quattuor Novissima), Daventriae 1491.
* J. van Vloten: Verzameling van Nederlandsche Prozastukken van 1229—1476, Leiden, Amsterdam 1851.
* Volkskunde, tijdschrift voor Nederlandsche Folklore, onder redactie van Pol de Mont en A. de Cock.
* C. G. N. de Vooys: Middelnederlandsche Legenden en Exempelen, 's-Gravenhage 1900.
* Jac. de Voragine: Aurea Legenda, Gheraert Leeu, Gouda 1480.
* M. de Vries: Der Leken Spieghel, Leiden 1844—1848.
* M. de Vries en E. Verwijs: Spiegel Historiael, Leiden 1863.
W. Wattenbach: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Berlin 1893.
* Wendunmuth, zie Kirchhof.
Wetzer und Welte's Kirchenlexikon.
* Aug. Wichmans: Sabbatismus Marianus, Antverpiae 1628.
S. de Wind: Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers, 1835.
J. te Winkel: Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, Haarlem 1887.
J. te Winkel: Roman van Moriaen, Groningen 1878.
E. Winkelmann: Kaiser Friedrich II, Leipzig 1889.
* Wodana, Museum voor Nederduitsche Oudheidkunde, uitgegeven door J. W. Wolf, Gent 1842.
* J. W. Wolf: Beiträge zur deutschen Mythologie, Göttingen, Leipzig 1852.
* J. W. Wolf: Niederländische Sagen, Leipzig 1843.
* Th. Wright: A Selection of Latin Stories, 1843 (Percy Society, VIII).
A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, Berlin 1869.
* Aem. W. Wybrands: De Dialogus Miraculorum van Caesarius van Heisterbach, beschouwd als bijdrage tot de kennis van het godsdienstig leven in Nederland in den aanvang der dertiende eeuw (Studiën en Bijdragen op 't gebied der Historische Theologie, verzameld door W. Moll en J. G. de Hoop Scheffer, Amsterdam 1871, II).

Handschriften.

* Hs. Amsterdam, Univ. Bibl. I G 18.
* Hs. Brussel, Kon. Bibl. 2224, 19549, 1683—1687.

* Exordium, Hs. Utrecht 1016. Zie Biënboec, hs. G.
* Exp. Pass., Hs. Gent 1016. Die exposicie der passiën.
* Exp. P. N., Hs. Brussel 1654. Exposicie op het Pater Noster.
* Exposicie op het Pater Noster, Hs. Deventer, Stadsbibl. 8.
* Hs. Gent, Univ. Bibl. 1425.
* Gregorius' Dialogus, Hs. Straatsburg L 176. Zie Biënboec hs. K.
* Hs. Haag, Kon. Bibl. V 47 (nieuw nummer, 73 E 19).
* Hs. Haag, Kon. Bibl. T 351 (nieuw nummer, 71 H 6).
* Hs. Keulen, Stadsbibl. W 12° 25.
* Marialegende H, Hs. Kon. Bibl. X 64 (nieuw nummer, 70 H 42).
* Marialegende K, Hs. Katwijk.
* Mariën Bogaert, Hs. Gent 946.
* Dat Prijeel der heyligher maecht sinte Agneten, Hs. Kon. Bibl. K 48 (nieuw nummer, 73 H 29).
* Dat Scaecspul, Hs. Kon. Bibl. X 55 (nieuw nummer, 70 H 32).
* Serm. X Geb., Hs. Gent 11127. Sermoenen over de tien geboden.
* Spieghel der penetenciën ende der biechten, Hs. Amsterdam, Kon. Acad. 35.

Thomas Cantipratensis: Liber de naturis rerum, Hs. Kon. Bibl. IJ 63 (nieuw nummer, 78 D 29).

* Hs. Weenen, Hofbibl. 13655.
* Hs. Weenen, Fidei Commis-Bibl. 7967.

